MICHAEL MANN

Faşistler

ÇEVİREN
ULAŞ BAYRAKTAR

iletişim

MICHAEL MANN Faşistler

MICHAEL MANN • **Faşistler**

Fascists
© 2004 Michael Mann
Bu kitabın hakları Onk Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
Sandra Dijkstra Literary Agency'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 2214 • Politika Dizisi 136
ISBN-13: 978-975-05-1830-0
© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2015, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
YAYINA HAZIRLAYAN Necdet Dümelli
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ ve DİZİN Merve Öztürk
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MICHAEL MANN

Faşistler

Fascists

ÇEVİREN ***Ulaş Bayraktar***

iletişim

MICHAEL MANN University of Cambridge ve University of California, Los Angeles'ta sosyoloji profesörüdür. Tarihsel ve karşılaştırmalı sosyoloji alanında pek çok araştırma yürütmüştür. Eserlerinden bazıları şunlardır: *The Sources of Social Power, Vol I: A History of Power from the Beginning to 1760 A.D.*, New York: Cambridge University Press, 1986 [*İktidarın Tarihi 1 (Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları)*, çev. Emre Kolay, Esin Saraçoğlu, Olcay Sevimli, Soner Torlak, Phoenix Yayınları, 2013]; *The Sources of Social Power, Vol II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge University Press, 1993 [*İktidarın Tarihi 2 (Sınıfların ve Ulus-Devletlerin Yükselişi 1760-1914)*, çev. Ali Rıza Güngen, Elçin Deniz Ela, Gülben Şaş, Phoenix Yayınları, 2013]; *Incoherent Empire*, Londra/New York: Verso Books, 2003; *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge University Press, 2005 [*Demokrasinin Karanlık Yüzü (Etnik Temizliği Açıklamak)*, çev. Bülent Doğan, İthaki Yayınları, 2012]; *Power in the 21st Century: Conversations with John A. Hall*, Polity, 2011; *The Sources of Social Power, Vol III: Fractured Globalization*, Cambridge University Press, 2012; *The Sources of Social Power, Vol IV: Universal Globalizations*, Cambridge University Press, 2012.

İçindekiler

Önsöz 9

1. Faşist Hareketler Sosyolojisi 13
FAŞİSTLERİ CİDDİYE ALMAK 13
BİR FAŞİZM TANIMINA DOĞRU 19
BİR FAŞİZM TANIMI 29
FAŞİZMİN ÇEKİCİLİĞİ: SINIF KURAMI 35
FAŞİZMİN TOPLUMSAL YANKILANIMI 43
Makro-Dönem: Avrupa Modernitesinin Savaşlar Arası Krizleri 43
Makro-Yer: Avrupa'nın Bir Yarısı 44
Mezo-Yerler: Beş Faşist Ülke 46
Mezo-Yerler: Faşist Çevreler 47
Mikro-Kafes: Faşist Hareketler 50
KİTABIN GENEL KURGUSU 52

2. Otoritarizm ve Faşizmin Savaşlar Arası Dönemdeki Yükselişini Açıklamak 55
GİRİŞ: GÜÇLÜ ULUS-DEVLETLERİN YÜKSELİŞİ 55
COĞRAFYA: İKİ AVRUPA 66
OTORİTARİZM TÜRLERİ 72
Yarı-Otoriter Rejimler 73
Yarı-Reaksiyoner Otoriter Rejimler 74
Korporatist Rejimler 76
Faşist Rejimler 77

İKTİSADİ İKTİDAR, İKTİSADİ KRİZ 79
ASKERİ İKTİDAR, ASKERİ KRİZ 101
SİYASAL İKTİDAR, SİYASAL KRİZ 108
İDEOLOJİK İKTİDAR, İDEOLOJİK KRİZ 119
SONUÇ 135

3. İtalya
İlk Faşistler 139
İTALYAN FAŞİZMİNE DAİR İKİ KURAM 143
KİMDİ BU FAŞİSTLER? 149
Cinsiyet, Yaş, Militarizm 149
Bölge 156
SINIF 158
DİĞER HAREKETLERİN TOPLUMSAL BİLEŞİMİ 174
FAŞİZME YÖNELİK SEÇKİN DESTEĞİ 175
Sınıf Güdüleri 175
İdeolojik, Siyasi ve Askerî Güdüler 184
İKTİDARDAKİ FAŞİSTLER 194
SONUÇLAR 198

4. Naziler 201
RESMÎ NAZİ İDEOLOJİSİ 203
NAZİ ÜYELERİNİN İDEOLOJİSİ 208
ÇEKİRDEK NAZİ ÇEVRELERİ 212
Erkek ve Kadın 212
Gençler ve Emekli Askerler 214
Dini ve Bölgesel Çekirdekler 223
İşçi Sınıfı Nazileri 225
Orta Sınıf Naziler 231
NAZİ PARAMİLİTERLERİ 240
TOPLUMSAL HAREKETLİLİK VE TOPLUMSAL MARJİNALLİK 242
SONUÇLAR 246
Sınıf ve Sektör 246
Nazi Militanlığının Önemi 247

5. Alman Sempatizanlar 253
NAZİ SEÇİM STRATEJİSİ 253
NAZİ SEÇMENLER 265
Din ve Bölge 265
Sınıf 270
SINIF, İKTİSAT VE DEMOKRATİK PARTİLERİN DÜŞÜŞÜ 272

WEIMAR SEÇKİNLERİ ... 276
SINIF KRİZİ VE NAZİZME DAİR İKTİSADİ KURAMLAR ... 285
SONUÇ: AŞKIN PARAMİLİTER ULUS-DEVLETÇİLİĞİNİN SEÇMENLERİNİ SEFERBER ETMEK ... 287

6. Avusturya Faşistleri, Avusturyalı Naziler ... 293
İKİ ULUS-DEVLET, İKİ FAŞİZM ... 294
KİMDİ BU FAŞİSTLER? ... 300
Yaş, Cinsiyet ve Militarizm ... 300
Bölge ve Din ... 303
Sınıf, Sektör ve İktisat ... 305
AVUSTURYA ANTİSEMİTİZMİ ... 316
BİR SEÇKİN KOMPLOSU? SINIFSAL SAİKLER ... 322
ULUS-DEVLETÇİLİĞİN ÇEKİCİLİĞİ ... 330

7. Macar Otoriterler Ailesi ... 333
DOĞU AVRUPA'YA GİRİŞ ... 333
MACAR ANLATISI ... 337
OKLU HAÇ HAREKETİNİN İDEOLOJİSİ ... 345
KİMDİ BU FAŞİSTLER? ... 347
FAŞİST SEÇMENLER ... 357
SONUÇLAR ... 360

8. Rumen Otoriterler Ailesi ... 365
GİRİŞ: ARKA PLAN ... 365
BAŞMELEK MİKAİL LEJYONU'NUN İDEOLOJİSİ ... 370
KİMDİ BU LEJYONERLER? ... 379
LEJYONER SEÇMENLERİ: ULUS-DEVLETÇİ ÇEVRELER ... 393
FAŞİST SON ... 402
SONUÇ ... 407

9. İspanyol Otoriterler Ailesi ... 411
ARKA PLAN: İSPANYA'DA KAPİTALİZM VE ULUS-DEVLET ... 413
GENERAL PRİMO DE RİVERA'NIN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ ... 420
İKİNCİ CUMHURİYET: GENEL SİYASAL SORUN ... 424
ANARKO-SENDİKALİZM ... 429
SOSYALİZM ... 435
CUMHURİYETÇİ MERKEZ ... 444
SAĞ ... 449
FAŞİSTLER ... 461
ASKERÎ İKTİDAR, ASKERÎ ÖN SAFLAR ... 464

SİYASAL TEMİZLİĞİN ÖLÇEĞİ 472
FRANCO REJİMİ 475
SONUÇ 478

10. Sonuç
Faşistler, Ölü ve Diri 487
ÖLÜ FAŞİSTLER 487
DİRİ FAŞİSTLER? 503

Ekler 519

Kaynakça 533
Dizin 559

Önsöz

Bu faşizm araştırmasını ben aslında 20. yüzyıl hakkında genel bir çalışma olan *İktidarın Tarihi*'nin üçüncü cildi olarak kurgulamıştım. Fakat o cilt hâlâ yazılmayı bekliyor; çünkü geçen yedi yılda faşizm tüm ilgi alanımı kaplayacak kadar genişledi.* Önce "faşizm bölümü" yazılmalıydı; çünkü o tarihte iki dünya savaşı arası dönemdeki demokrasi ve otoritarizm arasındaki mücadeleye dair zengin bir kütüphanesi olan bir Madrid enstitüsünde bir yıl geçiriyordum. Fakat sonrasında, faşizm araştırmam bir kitap boyutuna ulaşacak denli büyüdü. Yüreğim burkularak (çünkü bu üzerinde yıllarca çalışılacak kadar hoş bir konu değil) çalışmanın daha da gelişmesi gerektiğini fark ettim. Faşistlerin ve yoldaşlarının eylemleri toplu katliamla sonuçlandığı için, "Nihai Çözüm" ya da "Holokost" odaklı gelişmelere dair ikinci bir devasa literatüre de girmem gerekti. Kısa bir süre sonra –faşistler ve onların soykırımları üzerine olan– bu iki literatür alanının çok az ortak yanı olduğunu anladım. Faşizm ve İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan toplu katliamlar genelde farklı kuramların, verilerin ve yöntemlerin geçerli

(*) Yazarın bahsettiği eserin üçüncü cildi *Faşistler*'den sonra yayımlandı. Bkz. *The Sources of Social Power, Vol III: Fractured Globalization*, Cambridge University Press, 2012.

olduğu ayrı bilimsel ve popüler alanlarda ele alınmış. Bu alanlar da onları, genelde modern dönemde düzenli olarak yaşanmış –17. yüzyıl Amerikası'ndan, 20. yüzyıl ortalarındaki Sovyetler Birliği'ne ya da 20. yüzyılın tam da sonundaki Ruanda-Burundi ve Yugoslavya'ya kadar– benzer cinai temizlik fenomenlerinden ayrı tutmuştur.

Bu feci iç karartıcı insan davranışının her üç biçimi de –faşizm, "Holokost" ve daha genel olarak etnik ve politik temizlikler– bir akraba yakınlığı taşır. Bu yakınlık en net faşizmde gözlenen üç temel bileşenden kaynaklanır: organik milliyetçilik, radikal devletçilik ve paramilitarizm. Aslında, ailenin hepsi bir arada tartışılmalıdır. Fakat ampirisist bir eğilime sahip olduğumdan, hepsini biraz daha ayrıntıyla tartışma zorunluluğunu hissettim. Bu, çok az kişinin okuyacağı ve hiçbir yayıncının yayımlamaya yanaşmayacağı 1.000 sayfalık bir kitap demek olacaktı.

Bu yüzden çalışmamı ikiye böldüm. Bu kitap, faşistleri, iki dünya savaşı arası Avrupa'da iktidara gelişlerine odaklanarak ele alıyor. Bir sonraki kitabım, *Demokrasinin Karanlık Yüzü: Etnik Temizliği Açıklamak* kolonyal dönemden, Ermeni ve Nazi soykırımları üzerinden günümüze kadar tüm modern etnik ve siyasi kıyımlar hakkında.* Çalışmanın ikiye ayrılmasının yumuşak karnı, en berbat faşist tiplerin, özellikle de Naziler ve onların işbirlikçilerinin "kariyerlerinin" iki kitaba bölünmesidir. Yükselişleri bu kitapta ele alınırken, nihai eylemlerinin izi diğer kitapta sürülüyor. Böylesi bir ayrımın avantajı, bu faşistlerin nihai eylemlerinin, gerçek bir aile yakınlığı paylaştıkları diğerlerinin –kolonyal milisler, 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetleri, Kamboçya Angkası, Kızıl Muhafızlar, Hutu Interahamwesi, Arkan'ın Kaplanları vb.– eylemleriyle birlikte görülmesidir. Nitekim, özellikle bunların düşmanları ve kurbanlarının gündelik dili, bu akrabalığı, hepsini "Faşistler!" diye yaftalayarak teslim eder – muğlak da olsa hak verilebilir bir istismar terimi. Çünkü bun-

(*) Bkz. *Demokrasinin Karanlık Yüzü: Etnik Temizliği Açıklamak*, çev. Bülent Doğan, İthaki Yayınları, 2012.

lar, (hepsi gerçek faşizmin özellikleri olan) organik milliyetçiliğin ve/veya radikal devletçiliğin çok ham biçimde dile getirilmiş de olsa amaçlarına erişmek için cinai paramiliter araçlara başvuran gaddar erkekler ve kadınlardır. Araştırmacılar, terimi (ünlem işaretsiz haliyle) daha sıkı sıkıya yapılandırılmış bir öğretiye bağlananlara saklamayı tercih ederek, bu geniş "Faşist!" yaftasını reddetme eğilimi taşırlar. Benim de bilimsel iddialarım olduğu için, nihayetinde bu kavramsal netliğe yönelik tercihi paylaşmam gerekeceğini sanıyorum. Fakat öğreti gibi, eylemler de bir müşterekliğe sahip olabilir. Bu kitap, araştırmacıların anladığı anlamda faşistlerle ilgilidir; diğer kitabım, kelimenin daha gündelik ve gevşek anlamında failler ve "Faşistler!" hakkındadır.

Bu kitabın yazımında meslektaşlarımın tavsiye ve eleştirilerinden ziyadesiyle faydalandım. Özellikle Ivan Berend, Ronald Fraser, Bernt Hagtvet, John Hall, Ian Kershaw, Stanley Payne ve Dylan Riley'e teşekkür etmek isterim. Bu kitap için yaptığım araştırmanın ilk yılını geçirdiğim Madrid'deki Instituto Juan March'a konukseverliği ve Los Angeles'taki University of California'nın Sosyoloji Bölümü'ne tüm süreç boyunca sağladığı sıcacık ortam için teşekkür ederim.

1

Faşist Hareketler Sosyolojisi

FAŞİSTLERİ CİDDİYE ALMAK

Bu kitap faşistleri –kim olduklarını, nereden geldiklerini, ne gibi güdülerle hareket ettiklerini, iktidara nasıl geldiklerini– anlayarak faşizmi açıklamayı amaçlar. Ben burada tesis edilmiş faşist rejimlerden ziyade, faşist hareketlerin yükselişine odaklanacağım. Faşistlerin güçlendikleri dönemde, dünya savaşları arası Avrupa'daki ana mevzilerini, yani Avusturya, Almanya, Macaristan, İtalya, Romanya ve İspanya'yı inceleyeceğim. Faşistleri anlamak faşist hareketleri anlamayı gerektirecek. Kendilerine özgü iktidar örgütlerinde bir araya geldiklerini teslim etmeden, faşist bireyler ve onların eylemleri hakkında çok az fikir edinebiliriz. Onları, daha etkin devletler ve daha büyük milli dayanışmaya yönelik yaygın özlemlerle ilintili, daha genel 20. yüzyıl bağlamı içinde de anlamak durumundayız; çünkü faşizm ne bir tuhaflık, ne de sadece tarihî bir ilgi konusu. O, modernitenin ekseriyetle arzu edilmese de, temel bir öğesi olmuştur. 21. yüzyılın başında, faşizmi çok ciddiye almak için yedi neden var.

(1) Faşizm modern toplumun gelişiminde sadece bir yan öğe değildi. Modernitenin Avrupa merkezlerinin büyük kısmına

sirayet etmişti. Çevrecilikle beraber, 20. yüzyılda yaratılan ve dünya çapında tarihî öneme sahip başlıca siyasi öğretiydi. İhtimaldir ki, 21. yüzyılda da ona benzer, ama kuvvetle muhtemel başka bir isme sahip bir şey, önemli bir rol oynayacak. Faşistler modernitenin kalbinde olageldiler.

(2) Faşizm, diğer modern hareketlerden çok da ayrı oluşmuş bir hareket değildi. Faşistler sadece zamanımızın merkezî siyasi ikonu ulus-devlete tüm ideoloji ve patolojileri ile herkesten çok daha iştahla sarıldılar. Bugün dünyanın büyük kısmının daha ziyade, oldukça zararsız bir milliyetçiliğe dayanan, mütevazı ve yararlı güçlere sahip daha ılımlı ulus-devletlerde yaşıyor olmasına müteşekkiriz. Milli hükümet bürokrasileri bizi sinirlendirir ama terörize etmez; aslında ekseriyetle ihtiyaçlarımıza hizmet ederler. Dahası, milliyetçilik genelde iç rahatlatıcı, evcilleştirilmiş biçimleriyle görünür. Her ne kadar Fransızlar sık sık kendilerinin kültürel olarak daha üstün olduklarını iddia etseler, Amerikalılar kendilerinin dünya üzerindeki en özgür halk olduğunu ileri sürseler ve Japonlar eşsiz bir ırksal homojenliği kendilerine yakıştırsalar da, bu hayli kuşkulu inançlar kendilerini rahatlatır, yabancıları eğlendirir ve nadiren birilerine zarar verir.

Faşizm böylesi bir "ılımlı ulus-devletçilikten" bir nevi ikincil bir seviye artırımını temsil eder. İlk düzey artırımı, biri ulusla, diğeri de devletle ilişkili iki paralel biçimde ortaya çıkmıştı. Ulusa dair olarak, demokrasi arayışları "bütüncül" ya da "organik" ulus kavramı ile içi içe geçmişti. "Halk" yönetmelidir, fakat bu halk tek ve bölünmez olduğu için, kendini azınlıktaki etnik gruplardan ve siyasi düşmanlardan ayrıştırır (bunun daha ayrıntılı bir çözümlemesi için diğer kitabım olan *Demokrasinin Karanlık Yüzü*'nün ilk bölümüne bakınız). Devlete ilişkin olarak da, erken 20. yüzyıl daha güçlü bir devletin ortaya çıkışına şahit oldu; bu devlet iktisadi, toplumsal ve ahlâki kalkınmayı sağlamaya muktedir bir "ahlâki projenin taşıyıcısı" olarak görülüyordu.[1] Bazı durumlarda bu, daha otoriter devletlerin

1 20. yüzyılın; devletin, bir ahlâki projenin hamili olarak yükselişi ve düşüşüne tanıklık ettiği düşüncesi Perez-Diaz'ın (1993) ana konusudur.

ortaya çıkışını da içeriyordu. Modern milliyetçilik ile devletçiliğin karışımı demokratik niyetleri tepetaklak ettirerek; milleti azınlıklardan ve muhaliflerden "temizlemeye" çalışan otoriter rejimlere dönüştürecekti. İkinci seviye artırını olarak faşizm bu karışıma, esasen, belirgin bir şekilde "tabandan yükselen" ve "radikal" bir paramiliter hareket kattı. Bu, organik ulus-devlete her türlü muhalefeti aşağıdan gelen bir şiddetle ne pahasına olursa olsun alt edecekti. Gerçek şiddetin böylesine yüceltilmesi, savaşın "yurttaş orduları" arasında gerçekleşen bir biçime dönüşmesi şeklindeki modern "demokratikleşmenin" bir sonucu olarak ortaya çıktı. Dolayısıyla, faşizm ulus-devletçiliğin kesinlikle paramiliter aşırı bir türünü temsil ediyordu (benim gerçek faşizm tanımım, bu bölümün ilerleyen kısımlarında verilecek). Bu, yalnızca çağımızın en baskın siyasi ideolojisinin en aşırı türüydü.

(3) Faşist ideoloji kendi bağlamında ciddiye alınmalı. Saçma, çelişik ya da muğlak diye göz ardı edilmemeli. Bugünlerde, bu artık genel kabul görüyor. Zeev Sternhell (1986: x) faşizmin sahip olduğu "öğreti bütününün diğer herhangi bir siyasi hareketten daha tutarsız ya da mantıksız olmadığını" vurgular. Sonuç olarak, der George Mosse (1999: x), "faşizmi ancak çok iyi kavrarsak, cazibesini ve gücünü layıkıyla değerlendirebiliriz." Faşistler, modern toplumsal sorunlara gerçekten de makul çözümler önerdikleri için, yandaşlarından kitlesel seçmen desteği ve yoğun duygusal bağlılık gördüler. Tabii ki, birçok siyasi aktivist gibi faşistler de farklı farklı ve oportünist idi. Liderlik ve iktidarın faşizm içindeki önemi, oportünizmi vurgulu hale getirdi. Faşist liderler iktidarı elde etmek adına neredeyse her şeyi yapabilecek kadar güçlendirilmişlerdi; bu da diğer faşist değerleri yozlaştırabilirdi. Lider ya da takipçi birçok faşist, yine de bazı şeylere inanıyordu. Onlar sadece, tuhaf özelliklere sahip sadistler veya psikopatlar ya da kafalarında uçuşan yarın yamalak anlaşılmış dogma ve sloganlardan oluşan "yamalı bohçalı" insanlar değildiler (ya da en azından bizlerden daha fazla öyle değildiler). Faşizm, büyük ideallerin bir hareketiydi; öyle ki, iki genç kuşağın önemli bir kısmını (özellikle de yük-

sek öğrenimlileri) daha uyumlu bir toplumsal düzen kurabileceği konusunda ikna edebildi. Faşizmi anlayabilmek için faşist değerleri ciddiye alan bir yöntemi benimsiyorum. Bu yüzden, vaka analizi şeklindeki her bir bölümüm, yerel faşizm öğretisini açıklayarak açılır ve sonrasında, eğer mümkünse, sıradan faşistlerin inanmış göründükleri şeylerin bir dökümünü yaparak devam eder.

(4) Faşist hareketlerin toplumsal tabanını ciddiye almalı ve ne tür insanların bu hareketlerin cazibesine kapıldığını sormalıyız. Faşistlerin çok azı marjinal ya da uyumsuz kişilerdi. Belli sınıflara ya da küçük maddi çıkarlarına faşizmin içinde bir "kılıf" bulan çıkar gruplarının himayesinde de değildiler. Yine de, faşist değerlerin en çok yankı bulduğu "çekirdek faşist çevreler" vardı. Bu kitabın en ilgi çekici yönü, belki de, faşist değerleri ciddiye alan bir yöntemden yola çıkarak, onun yeni bir yönünü ortaya koymasıdır. Nitekim bu çekirdek faşist çevre, faşizmin kutsal ikonu ulus-devletle çok yakın ilişki içindeydi. Ulus-devlete âşık bu çevreyi yeniden kurgulamalıyız ki, ne gibi insanların faşizme daha yatkın olduğunu görebilelim.

(5) Faşist hareketleri de ciddiye almalıyız. Bunlar hem liderlik ilkesini, hem de baskıcı bir "toplumsal kafesi" içerecek biçimde hiyerarşik, ama dostaneydiler. Bu özelliklerin her ikisi de, özellikle hareketin neredeyse bir "total kurumu" ifade ettiği genç bekâr erkeklerin bağlılığını güçlendiriyordu. Bu hareketlerin paramiliter niteliğini de akılda tutmalıyız; çünkü "yaygın şiddet" başarıları için hayatiydi. Faşist hareketler iki farklı imkânın cazibesine kapılarak da dönüştüler. Bunlardan birincisi iktidarı gittikçe daha radikal ve şiddetli biçimlerde kullanmalarıydı. Diğeri ise, güçlü geleneksel seçkinlerle el altından uzlaşarak iktidarın getirilerinden faydalanmalarıydı. Bu değişimler ya faşizmin (Almanya'da olduğu gibi) kemikleşmesine ya da (en azından 1930'ların sonuna kadar İtalya'da olduğu gibi) yumuşamasına yol açtı. Faşistler de kendilerini hareket içinde iki yoldan birine yönelten "kariyerler" yaptılar. Faşistleri eylemlilikleri içinde gözlemeliyiz: şiddete başvururken, iktidarla olan ilişkilerini ayarlarken ve kariyer yaparlarken.

(6) "Sertleşen" faşistleri büyük kötülüğün nihai failleri olarak çok daha kem bir gözle ciddiye almalıyız. Bunu affetmeye ya da göreceleştirmeye değil, anlamaya çalışmalıyız. Kötülük kapasitesi temel bir insanlık niteliğidir; aynı şekilde ahlâki olduğuna inandığımız amaçlar uğruna kötülük yapma kapasitemiz de öyle. Faşistler bilhassa kendilerini kandırmış kişilerdi. İnsanların bunu yaptığı durumlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalıyız. Her ne kadar tarih ve sosyolojiyi mutlu, ilerlemeci ve ahlâki bir destan gibi yazmayı yeğlesek de, bu eğilim insanlık tecrübesinin gerçekliğini gülünç bir şekilde çarpıtmakta. 20. yüzyıl kitlesel kötülüğe tanıklık etti ve bu kötülük bir kaza sonucu ya da içimizdeki ilkelliğin tekrar zuhur etmesi olarak değil; iradi, maksatlı ve esasen "modern" bir davranış olarak yaşandı. Faşizmi anlamak, görünüşte büyük modern ideallere sahip insanların nasıl nihayetinde örselenemeyen bir kötülüğe sebep verecek biçimde davrandıklarını anlamaktır. Yine de en kötüsünü bir sonraki kitabım *Demokrasinin Karanlık Yüzü*'ne bırakıyorum.

(7) Faşistlerin geri dönebileceği iddiasını ciddiye almalıyız. Eğer faşistleri ortaya çıkaran koşulları anlarsak, dönüp dönmeyeceklerini ve buna nasıl engel olabileceğimizi daha iyi anlayabiliriz. Faşizmi ortaya çıkaran koşulların bir kısmı hâlâ mevcut. Organik milliyetçilik ve etnik ya da siyasi temizliğe adanmış paramiliter biçimlerin benimsenmesi, dünya çapında binlerce insanın "düşman" saydıkları komşulara ve siyasi muhaliflere karşı sözde "idealist" ama gerçekte cinai eylemlere girişmesine neden olabiliyor. Bu bizi dehşete düşürebilir ama içimizdeki "ilkele" dönmemize engel değildir. Vahşi paramilitarizm belirgin olarak 20. yüzyıla aitken, etnik ve siyasi temizlik Avrupa medeniyetinin moderniteye en önemli armağanıdır. Modernitenin bu boyutlarını kabul etmeliyiz. Tarihî hamillerinin her ikisi de, faşizm ve komünizm, feci şekilde çöktüğü için, (organik milliyetçilik ve paramilitarizmden sonra faşizmin en temel üçüncü öğesi olan) devletçiliğin modasının günümüzde büyük ölçüde geçmiş olması epey hayırlı bir gelişmedir. Bugünün temizleyici rejimleri paramiliter ve otoriter olmaya yatkınlar ama

demokratik olduklarını iddia ediyorlar; "faşist" ve "komünist" kelimeleri büyük oranda muğlak tacizin terimlerine dönüştüler. Devletsiz olduğu varsayılan neoliberalizm, dünyanın farklı yörelerine eninde sonunda benzer zararı verdiğinde, güçlü devletin bu inkârı da muhtemelen kaybolup gidecek. Buraya düştüğüm tarihî kayıtlardan bir şeyler öğrenemezsek, işte o zaman, kökten devletçi değerler, faşizmi andıran kökten paramiliter milliyetçiliğe yine koşulabilir. Kelimeden artık o kadar tiksinildi ki, yeni hareketlerin kendilerine faşist diyeceğinden kuşkuluyum. Yine de, faşizmin bazı esasları yaşamaya devam ediyor.

Faşizm hakkında iki düşünce ekolü var. Daha idealist "milliyetçi ekol", faşistlerin inanç ve öğretilerine odaklanmışken, ikincil olarak tartışılan daha materyalist "sınıf ekolü" faşizmin sınıf temeline ve kapitalizmle olan ilişkisine odaklanmıştır. Bunlar arasındaki tartışmalar, sosyal bilimler içinde idealist ve materyalistlerin geleneksel polemiğinin yeni bir tekrarıdır. Fakat her iki yaklaşım da fenomenin farklı düzeylerini –inançlara karşı toplumsal taban/işlevler– tartışır göründüğü için, genelde ayrı telden çalarlar. Dolayısıyla, faşizme dair kabul edilebilir bir genel kuramdan yoksunuz. Böylesi bir kuramın bu iki yaklaşımın her ikisinin de üstünde, her birinden yararlı olacakları alacak ve ikisinin de ihmal ettiği noktaları ekleyecek biçimde kurgulanması gerekir.

Burada okuyucuya yüksek dozda bir sosyolojik kuram vermemeyi seçtim. Fakat faşizme yönelik kendi yaklaşımım beşeri bilimlerin, idealizm-materyalizm ikiliğini reddeden daha genel bir modeline dayanır. Daha eski bir çalışmam insan topluluklarındaki dört temel "toplumsal iktidar kaynağını" teşhis etmişti: ideolojik, iktisadi, askerî ve siyasi.[2] Faşizmin sınıf kuramcıları açıklamalarında iktisadi iktidar ilişkilerini öne çıkarmaya eğimliyken, milliyetçi kuramcılar ideolojiyi vurguladılar. Fakat toplumsal iktidarın dört kaynağı da en önemli toplumsal ve tarihî çıktıları açıklamak için gereklidir. Toplumsal hare-

2 Genel kuramım hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen okuyucular toplumsal iktidarın tarihine dair yayımladığım iki kitabın giriş bölümleri ile başlayabilir (Mann 1986, 1993).

ketler amaçlarına ulaşmak için nihai anlam sistemleri (ideolojik), üretim ve değişim araçları (iktisadi), örgütlü fiziksel şiddet (askerî) ve merkezî ve mekânsal düzenleme kurumları (siyasi) üzerine denetim terkiplerini kullandılar. Bu dört boyut da faşizmi açıklamak için gereklidir. Kitlesel faşizm, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki ideolojik, iktisadi, askerî ve siyasi krizlere bir cevaptı. Faşistler bu dördünün hepsine çözümler önerdiler. Faşist örgütler, ayrıca, (genelde propaganda denilen) büyük ideolojik yenilikler, kitlesel siyasi elektoralizm [seçimcilik] ve paramiliter şiddetle hemhal oldular. Hepsi duygusal bağlılığı artırmak için büyük ölçüde ritüelleşti. Faşist liderler, iktidarı elde etmeye çalışırken iktisadi, askerî, siyasi ve ideolojik seçkinleri (özellikle de kiliseyi) de etkisiz hale getirmeye çalıştılar. Dolayısıyla, faşizme dair her türlü açıklama, benim ampirik vaka çalışma bölümlerimin ortaya koyduğu gibi, toplumsal iktidarın bu dört kaynağını birlikte ele almalıdır. Son bölümüm de bu modelle bir hesaplaşmayı ortaya koyar: faşizmin genel bir açıklaması.

BİR FAŞİZM TANIMINA DOĞRU

Bu kolay bir şey olmasa da, terimlerimizi tanımlamalıyız. "Gerçek" faşizmin sadece gerçek evinde, İtalya'da bulunabildiğine inanan bazı araştırmacılar faşizmi herhangi bir "genel" anlamda tanımlamayı reddeder. Birçokları gibi, ben de bu yaklaşımı benimsemiyorum. Yine de, başlangıç itibarıyla, birçok zaman ve mekâna uygulanabilecek bir genel tanımı ben de aramıyorum. Faşist hareketlerin daha yakın zamanlarda ve başka yerlerde var olup olamadığını sorguladığım son bölüme kadar, benim aradığım, iki dünya savaşı arası dönemin Avrupası bağlamında sezgisel bir yararı olabilecek bir tanımlama.

Gelin önce, önde gelen entelektüellerin faşizm hakkındaki düşünceleri üzerinden kavrama dair genel bir fikir sahibi olalım. Bu anlamda, Sernhell'in (1976, 1986, 1994) ve Mosse'un (1999) yorumlarına ilaveten Griffin'in faşist metinler seçkisi (1995) benim ana rehberlerim olacak. Bunların çoğunluğu baş-

ta gayri materyalist solcu olsalar da, daha sonra organik milliyetçiliği benimsediler. 1898'de Fransız Barrès kendi birliğini "Sosyalist Nasyonalizm" diye adlandırsa da, kalıp, İtalyan Corradini'nin bu kelimelerin yerini değiştirdiği şekliyle "Nasyonal Sosyalizm" olarak oturdu. Corradini sosyalizm diyerek aslında sendikalizmi kastediyordu; kendi ifadesiyle: "Sendikalizm ve nasyonalizm birlikte dayanışmayı temsil eden öğretilerdir." Sınıfsal ve sektörel çelişkiler, "korporatif bir devletçe" koordine edilen sendikal örgütlerin yardımıyla aşılabilirdi. Böylece sınıf mücadelesi uluslararası bir mücadeleye dönüştürülerek, nasyonal sosyalizm ulusal sınırlar içine hapsedilebilecekti. (İngiltere ve Fransa gibi) "burjuva ulusları", (İtalya gibi) "proleter ulusları" sömürüyordu. Direnmek için, proleter ulus, iktisadi silahlar ve "emperyalizmin kutsal misyonu" üzerinden savaşmak zorundaydı. Bu, son aşamayı saymazsak, son yılların "üçüncü dünya sosyalizmini" andırır. Bunlar 20. yüzyıl için çok da alışılmadık fikirler değillerdi.

Materyalist olmayıp solcu olan bu adamlar "direnişi", "iradeyi", "hareketi", "kolektif eylemi", "kitleleri" ve "ilerlemenin" diyalektiğini; "mücadele", "güç" ve "şiddet" üzerinden de yücelttiler. Bu Nietzscheci değerler, faşizmi "radikalleştirdi". Faşistler her türlü muhalefeti irade, güç ya da ne gerekirse onunla, ödünsüz ve tereddütsüz bir şekilde, insafsızca alt etmeye kararlıydılar. Bu da uygulamada partiler kadar paramiliterler kurmak anlamına geliyordu. Kolektivistler olarak, serbest piyasa liberalizminin ve "burjuva demokrasisinin", "yaşayan toplulukların" ve "organik bir bütün olarak ulusun" çıkarlarını inkâr eden "gayri ahlâki bireyciliğini" hor görüyorlardı. Ulus, özünde tek ve bölünmez, yaşayan ve nefes alan, ya "yekpare" ya da "organik" olarak tanımlanan bir varlıktı. Alman, İtalyan ya da Fransız olmak için, faşistlere göre, belli bir coğrafi alanda yaşamaktan çok daha fazlası gerekiyordu; bilincin ötesinde temel bir kimliği ve duyguyu da içeren ve yabancıların tecrübe edemeyeceği bir şeyi ifade ediyordu. Mosse'un vurguladığı gibi, ulusun Alman türü, Güney Avrupa'dan hem ırksal hem de kültürel olarak ayrılıyordu. Sosyal Darwinizme, antisemitizme ve

diğer 19. yüzyıl teorilerinin ırkçı damarlarına dayanarak oluşan *volk* tekil bir etnik-kültürel birlik olarak içindeki tüm muhtemel gerilimleri aşarken, diğer halklara karşı çok daha yüksek duvarlar örüyordu.

Yine de, ulusun hem ahlâki, hem de rasyonel bir yapısı vardı. Kuramcılar, Rousseau ve Durkheim'a dayanarak piyasa, parti, seçim veya sınıf gibi rekabetçi kurumların bir ahlâklılık yaratamayacağını ifade ettiler. Bunun topluluktan, ulustan gelmesi gerekiyordu. Fransız Berth liberalizme şöyle dil uzatıyordu: "Toplum, serbest ticaret yapan atomlardan oluşan bir piyasadan ibaret olabildiği noktaya getirildi ki, burada ilişki içinde olduğu her şey çözülüyor... Toz parçacıklarına benzeyen bireyler, kendi iradelerinin ve para kasalarının dar çerçevelerine hapsolmuş." Gönüllü toplumsal oluşumların özgürlüğün temeli olduğuna inanan Panunzio ve Bottai, Durkheim'in izinden "sivil toplumun" faziletlerini övdüler. Fakat bunların, tüm ulusun çıkarlarını bir bütün olarak temsil eden kurumsallaşmış bir devletle uyumlu hale getirilmeleri gerekiyordu. Devlet ve toplumsal oluşumların arasında bu bağın olmaması durumunda, devletin tıpkı liberal devlette olduğu gibi "sosyolojik tatmindeki eksiklikten dolayı" "boş" olacağını iddia ettiler (Riley 2002: böl. 1). Öte yandan, güçlü birliktelik bağlarına temellenmiş faşist devlet "kurumsal" ve "sosyolojik" olacaktı. Yine, bu da epey modern duruyor. Berth ve Panunzio bir yüzyıl sonra geçerli olacak neoliberalizmi hedef alıyor olabilirler.

Faşist entelektüeller pasif "burjuva materyalizmine" takılmış sola da saldırdılar. Solun devrimci iddialarının, tüm uluslar arasındaki modern savaşın seferber edici gücüyle ifşa olduğunu iddia ettiler. Sınıflardan ziyade, uluslardı modernitenin gerçek kitleleri. Sermayedarlarla işçiler arasındaki sınıf çatışmasının sorunun merkezinde olmadığında ısrar ettiler. Gerçek çekişme daha ziyade "tüm sınıfların işçileri" arasındaydı; "üretici sınıflar", genelde finans veya yabancı ya da Yahudi sermayedarlarla özdeşmiş "atıl" düşmanlara karşı mevzilenmişti. Tüm sınıfların üretici işçilerini savunacaklardı. Fransız Valois "nasyonalizm+sosyalizm=faşizm" diye yazarken, İngiliz

Oswald Mosley "Ülkenizi seviyorsanız nasyonal, halkınızı seviyorsanız sosyalistsiniz," diyordu. Bunlar, "kitlelerin çağı" olan erken 20. yüzyıl için çok çekici fikirlerdi çünkü faşistler toplumsal dokuyu görünürde parçalayan sınıf çatışmasını "aşmayı" vaat ediyorlardı. Gerçekten de, böylesi aşkınlık iddialarının daha ılımlı biçimleri 20. yüzyılın başarılı siyasal hareketlerinin çoğu tarafından da benimsendi.

Ulus korporatist, sendikalist bir devlet üzerinden temsil edilmeliydi. Burjuva toplumunun ahlâki çöküntüsü ve sınıf çatışması kapitalizm ve sosyalizm arasında devletçi bir "üçüncü yol" öneren bir "total plan" ile "aşılabilecekti." (Faşizme sonradan dönen) İtalyan Gentile, faşizmin "özgürlük ve otorite arasındaki paradoksu" çözdüğünü iddia ediyordu; "devlet otoritesi mutlaktı." Mussolini de hemfikirdi: "Her şey devletin içinde, hiçbir şey devletin karşısında ve hiçbir şey devletin dışında." "Bizimki, baba toprağımızın bütünlüğünün hizmetinde totaliter bir devlet olacak," diye buyuruyordu İspanyol José Antonio Primo de Rivera. Belçikalı Henri de Man da bu "otoriter demokrasiyi" alkışlıyordu. "Faşist devrim, çarpışmasız, dinç ve anarşisiz bir total toplum içinde total insanı" yaratacak diyordu Fransız Déat.

Ama bu gelecek zamandı. Şimdi ise, ulus kendini gerçekleştirmek için düşmanlarına karşı mücadele etmek zorundaydı. Bu da paramiliter seçkinlerin önderliğinde olabilirdi. Daha radikal faşistler "ahlâki cinayeti" bile onaylıyorlardı. Bunlar, paramiliter şiddetin önce bunu gerçekleştiren seçkinleri, sonra da bir bütün olarak ulusu "temizleyeceğini", "saflaştıracağını" ve "tazeleyeceğini" iddia ediyorlardı. Valois bunu çok vahşice ifade etti:

> Sözleşmelerini ve istatistiklerini sağa sola savuran burjuvaya:
> – İki artı üç...
> – Hiçbir şey etmez, diye cevap verir Barbar, kafasını kırarken.

Valois için "barbar" faşist, ahlâkı temsil ediyordu; çünkü o, tüm ahlâki değerlerin kaynağı olan ulusun organik topluluğunu tek başına temsil ediyordu. Tabii ki, vitalizmi, gerçeküstü-

cülüğü ve Dadaizmi yaratan postNietzscheci dünyada yaşayan bu entelektüeller için, bunların çoğu sadece edebi metaforlardı. Yine de sıradan faşistler bu gerekçeleri faaliyetleri için sonradan kullanacaklardı.

O'Sullivan (1983: 33-69) faşistlerin liberal demokrasinin "kısıtlı" doğasından, kusurlu, dolaylı ve (doğrudan değil) sadece "temsilî" yönetim biçiminden nefret ettiklerini belirtir. Liberal demokrasi, çıkar çatışmalarını, "duman dolu odaları", entrikaları ile "kirli" ve "ilkesiz" ödünleri hoşgörür. Kusurların ve ödünlerin kabulü aslında hem liberal demokrasinin, hem de sosyal demokrasinin özüdür. Bu muhtemel "düşmanları", anlaşmaya varılabilecek "muhaliflere" indirger. Liberal ve sosyal demokrasiler faziletin tekelinin ve mutlak gerçeğin olmadığını kabul eder. Kahraman karşıtıdırlar. Bu iki kitabı yazarken, demokratik siyasetçilerimizin çok ilkeli olmalarını beklememeyi öğrendim. Onların araçsallığına, kirli anlaşmalarına ihtiyacımız var. Fakat faşistler farklıydı. Onlar siyaseti, ahlâki kesinliğe ulaşmak için sınırsız eylemlilik olarak görüyorlardı. Max Weber'in terimleri ile bu, sadece araçsal çıkarların değil, mutlak değerlerin gerçekleşmesine yönelmiş tutumlar anlamındaki "değer rasyonalitesiydi".

Bu daha da üst bir duygusal tatmin sağladı. Faşizm kendini bir haçlı seferi olarak gördü. Faşistler kötülüğü insan doğasının evrensel eğilimi olarak görmediler. Bazı Marksistler gibi faşistler de, kötülüğün belli toplumsal kurumlar içinde var olduğuna ve dolayısıyla engellenebileceğine inandılar. Ulus eğer organik ve arınmış olabilirse mükemmelleşebilirdi. O'Sullivan'ın belirttiği gibi, Romanyalı faşist lider Codreanu bunun aşırı bir örneğiydi. Kendi "Başmelek Mikail Nişanı"nı ahlâki bir güç olarak görüyordu: "[Diğer] tüm siyasal örgütler... ülkenin batmasının sebebinin iyi programların eksikliğine bağlı olduğunu düşünürler, böylelikle de mükemmelen pelteleşmiş bir programı oluşturup, bununla taraftar toplamaya başlarlar." Buna karşılık, Codreanu, "Bu ülke program değil, adam eksikliğinden ölüyor," diyordu. "Adamlarımız, yeni adamlarımız olmalı." Böylelikle, Lejyon Romanya'yı "kötülüğün iktidarından" kurta-

racaktı. Bu lejyonda "kahramanlar" olacaktı, "aklımızın alabileceği en iyi ruhlar, ırkımızın yaratabileceği en onurlu, en uzun, en düzgün, en güçlü, en akıllı ve en çalışkanlar." Bunlar, ulusu kirleten "düşmanlara" karşı savaşmak zorundalar (Codreanu 1990: 219-21). Kötülüğe karşı iyinin savunulmasında şiddetin ahlâken meşru olduğuna inanıyordu.

Fakat elbette ki, faşistleri anlamak için entelektüellerin ötesine geçmemiz lazım. Nasıl olur da yukarıda zikredilen alıntılar milyonlarca Avrupalıyı eyleme geçirir? Gerçek hayatın hangi koşulları böylesine olağandışı duyguların makul görünmesini sağlamış olabilir? Sternhell, faşizmi Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde tamamlanmış sayarak, savaşın, birkaç kişinin tehditkâr retoriğini nasıl kitle hareketlerine dönüştürdüğünü görmezden gelir. Faşizm, Büyük Savaş olmasaydı muhtemelen ancak bir tarihî dipnot olabilirdi. Fakat sonraki madun faşistlerin değer ve duygularını araştırmak hiç de kolay değil. Çoğu, düşüncelerine dair çok az kayıt bıraktı. Yaptılarsa da, büyük kısmı yalan söyledi (çünkü o zaman da idamla yargılanıyorlardı). Kitabımın ampirik bölümleri, elde edebildiğim bulguları bir araya getiriyor.

Sternhell'in tahlili İtalya, İspanya ve Fransız aydınlar lehinde oldukça yanlıdır ve bariz biçimde Almanları görmezden gelir. Moose ve diğerleri "faşizmin" "Nazizmle" aynı olmadığını söyler. Irkçı ve antisemit Nazilerin devletten çok halk, *volk* odaklı olduklarını ve Nazilerin hepsinin bir ütopik devlet modelinden yoksun olduklarını söylerler. Ulusu devlet değil de, Nazi hareketi temsil eder, tıpkı Führer'in ulusu canlandırması gibi. Buna mukabil, Güney Avrupa faşistlerinin çok azı ırkçı veya antisemittir ve arzuladıkları devletin korporatist ve sendikalist şablonunu geliştirmiştir. Nazizm *völkisch*ken, faşizm devletçiydi (diğerlerinin yanı sıra Mosse 1964, 1966, 1999; Brecher 1973: 605-609 ve Nolte 1965). Ve sadece Nazi ırkçılığının soykırım yaptığını söylerler. Yani Nazizm faşist değildi.

Bunda bir nebze gerçeklik olsa da, ben de Nazilerin faşist *olduğunu*, faşizmin daha genel bir fenomen olarak ele alınabileceğine inananlara katılıyorum. Hitler ve Mussolini aynı hareket ait olduklarını düşünüyorlardı. "Faşizm", Nazilerin Alman

milliyetçileri olarak kullanmak istemedikleri İtalyan bir terimdi (keza herkesin faşist olarak adlandırdığı bazı İspanyol yazarlar da aynı eğilimi sergilediler). Fakat aşağıda görebileceğimiz gibi, her iki hareket de benzer temel değerleri paylaştılar, benzer sosyal tabanları vardı ve benzer hareketler geliştirdiler. Milliyetçilik Nazizm içinde daha vurguluyken, İtalyan faşizmi içinde devletçilik daha ağır basıyordu. Fakat bunlar ortak temalı farklılaşmalardı.

Nazizm ve İtalyan faşizmini karşı karşıya getirme eğilimi aynı zamanda Almanya ve İtalya'ya dair bir takıntıyı da açık eder. Oysa faşizm özellikle siyasi yelpazenin sağına düşen, daha geniş bir siyasi fon boyunca çok daha geniş bir tabana yayılmıştı. Ben beş kitlesel faşist hareket örneğine odaklanıyorum: İtalya, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Romanya. Her ne kadar her biri özgünse de, bazı ortak özellikleri de vardı. Bunlar, temelde iktidarı ele geçirme becerileri değişiklik gösteren bir faşistler ailesini oluşturuyorlardı. Sadece ilk üçü (kısa ömürlü de olsa) istikrarlı faşist rejimler kurmayı başardılar. Bunun sebebi, bu hareketlerin öne çıkışlarının farklı zamanlamalarının, özellikle sağdaki siyasi rakipleri nezdinde farklı önleme stratejilerine neden olmasıdır. Gerçekten de Avusturya, Macaristan ve Romanya vakalarının hepsinde faşizm ve otoritarizmin daha muhafazakâr biçimleri arasında bir diyalektiği çözümleyebiliriz ki, bu da faşizmin genel doğasını daha iyi anlamamıza yardım eder. Son olarak İspanya'yı, görece daha az sayıda faşistin, fakat birçok yoldaşın olduğu ve daha muhafazakâr milliyetçi ve devletçinin faşist müttefiklerine sıkı sıkı bağlanmayı başardığı bir örnek olarak ele alıyorum. Bir sonraki kitabımda da, faşizme teşne ve kendi amaçlarını değişik biçimlerde İtalyan faşizmi ve Alman Nazizmi ile harmanlayan –Slovak, Hırvat, Ukraynalı, Litvanyalı vb.– milliyetçi hareketlere dair kısa bir değinme var. Muhafazakârlık, sosyalizm ve liberalizm gibi hareketlerde olduğu gibi faşist doktrin ve uygulamalar bağlamında da, ikilikten ziyade bir silsile vardı.

Fakat (Marksizme sahip) sosyalizmin aksine, faşizmin hiçbir sistematik kuramı yoktu. Yukarıda alıntıladığım yazarlar,

sadece laçka bir *Weltanschauung* ("dünya görüşü") bağlamında birçok farklı şeyi ve farklı faşist hareketlerin farklı seçimler yaptığı, normalde zorlukla bir araya gelebilecek bir dizi görüşü dile getirdiler. Birçok araştırmacı bu esası teşhis etmeye çalıştı. Nolte (1965), hepsi ortak bir ereğe, "totalitarizm"e, yönelmiş üç ideolojik "karşıta" –Marksizm karşıtlığına, liberalizm karşıtlığına ve muhafazakârlık karşıtlığına– ek olarak iki hareket özelliğini, liderlik ile parti-orduyu bir araya getirdi. Bu, faşistlerin tam olarak ne istediğini muğlak bıraksa da, karşıtlıklar üzerine olan vurgusu yazarı, faşizmin özünde modernite karşıtlığının irticai bir biçimi olduğuna dair müphem sonuca götürdü.

Stanley Payne faşizmi karşılaştırmalı olarak inceleyen tarihçilerin en önde gelenlerindendir. Faşist özün, Nolte'nin üç karşıtına ek olarak bir dizi diğer öğeyi içerdiğini söyler: milliyetçilik, otoriter devletçilik, korporatizm ve sendikalizm, emperyalizm, idealizm, voluntarizm [istenççilik], romantizm, mistisizm, militarizm ve şiddet. Ne liste ama! Yazar bunu üç biçim, inkâr ve program kategorisine indirgerse de, bunlar asli değil de soyut nitelikler olarak belirir. Yazar tarifini, faşizmin "milliyetçiliğin en devrimci biçimi olduğunu" ve felsefi idealizm ile ahlâki şiddete odaklandığını söyleyerek bitirir (1980: 7; 1995: 7-14). Bu sonuç yeteri kadar derli toplu durmaz ve faşizmin alt türlerini tasnif etmeye kalktığında, bu alt türler milliyetlere dönüşür (Alman, İtalyan, İspanyol, Macar ve geriye kalan "azgelişmiş" ötekiler). Bu da faşizmin kuramsal bir özü olduğunun yarım ağız inkârıdır.

Juan Linz faşizmin önde gelen sosyologudur. Onun tanımı daha da ayrıntılıdır:

> Her zaman eşit biçimde öne çıkarılmasa da, tek parti ve korporatist temsil üzerinden milli toplumsal entegrasyonu amaçlayan; belirgin bir tarz ve retoriğe sahip biçimde, yasal ve şiddet içeren taktikleri bir araya getiren totaliter hedeflerle iktidara gelmek için, bir yandan şiddete dayanan eylemlere girişmeye hazır militanlara, öte yandan da seçimlere katılıma dayanan;

> hiper-milliyetçi, genelde pan-milliyetçi, parlamento karşıtı, liberal karşıtı, komünist karşıtı, popülist ve dolayısıyla proleter karşıtı, kısmen kapitalist karşıtı ve burjuva karşıtı, ruhban karşıtı ya da en azından gayri ruhban bir hareket.

Linz ayrıca, faşizmi bir dizi veciz cümle ile biraz daha kısaca tanımlayan ve İspanyol faşistlerin önde gelenlerinden biri olan Ramiro Ledesma Ramos'u onaylayarak alıntılar:

> Derin milli fikir. Görünüşte-burjuva kurumlara ve liberal parlamenter devlete muhalefet. Günümüz toplumunun gerçek feodal iktidarının maskesini düşürme. Büyük finansal ve tekelci kapitalizme karşı milli iktisat ve halkın iktisadı. Otorite, disiplin ve şiddet eğilimi. Kapitalist sistemin bariz sorunlarını ve adaletsizliklerini çözme iddiasındaki proletaryan sınıfçılığın gayri milli ve gayri insani çözümüne düşmanlık (Linz 1976: 12-15).

Bu yazarlar faşist *Weltanschauung*'u etkili bir şekilde aktarıp, özünün "hiper" milliyetçilik olduğunu öne sürerler. Fakat daha uygun genellenebilir bir tanım, daha kesin ama veciz detaylar gerektirir.

Günümüz araştırmacıları bunu sağlamaya çalıştılar. Roger Eatwell veciz bir tanım verir. Faşizm, der, "bütüncül-milli bir radikal üçüncü yola dayalı toplumsal yeniden doğumu biçimlendirmeye çalışır." Uygulamada faşizmin, diye ekler, biçimi, özellikle de eylemi ve karizmatik lideri, detaylı bir programdan daha çok vurgulamaya ve "düşmanlarını manişeist bir iblisleştirmeye" soyunmaya daha yatkındır (2001: 33; karş. 1995: 11; ve 1996). Yazar, daha sonra bunu dört temel niteliği ele alarak açar: milliyetçilik, bütüncülük (yani kolektivizm), radikalizm ve "üçüncü yol." Üçüncü yol sermaye ve emeğin, sağ ve solun arasında, hepsinin en iyilerinden beslenerek ortaya çıkar. Bu, faşizmin modern topluma önerecek pratik bir şeyi olduğu anlamına geldiği için, faşizmi modernite karşıtı olarak değil, modernliğin alternatif bir yorumu olarak görür. Eatwell'in tanımı benim aşağıda vereceğim tanımıma en yakın olanıdır.

Roger Griffin yalnızca değerlere odaklanmış, daha genellenebilir bir tanım arar. Bu anlamda Sternhell ve Mosse'un izlerini sürer. Faşizmi; ulusun, ırkın ya da kültürün yeniden doğuşu fikrinden ilham alan ve "yeni bir insan" yaratmaya çalışan "popülist bir aşırı-milliyetçiliğin" "mitik özü" olarak görür. Faşizm, eski yoz toplumsal düzenin küllerinden Zümrüdüanka kuşu gibi yeniden doğan bir ulusu arayan popülist aşırı-milliyetçiliğin "palingenetik mitidir". "Belli bir milli ya da etnik topluluğun siyasi veya toplumsal kültüründe topyekûn bir devrim ortaya çıkarmaya çalışan bir modern siyaset türüdür... [G]enel faşizm; iç tutarlılığını ve duygusal itici gücünü, algısal bir çöküş ve soysuzlaşma döneminin, yeni bir postliberal düzende, nihayetinde yeniden doğum ve gençleştirmeye bırakacağına dair merkezî bir mitten alır." Faşizmin alternatif bir modernleşme olduğu konusunda Eatwell ile aynı fikirdedir. Kendi görüşünün sadece alaya aldığı materyalistlerin karşı çıktığı bir faşizme dair "uzlaşıya" evrildiğini iddia eder. Bu tanım faşizmin içindeki "kültürel önceliği" ortaya koymaktadır. Faşizmi ayrıca bir "siyasi din" olarak tarif eder (1991: 44; 2001: 48; 2002: 24).

Fakat Giriffin'in idealizmi hiç de gurur duyulacak bir şey değildir. Bu büyük bir kusurdur. Bir "mit" nasıl olur da "iç tutarlılığı" ya da "itici gücü" var edebilir? Mit bir şeyleri yönlendiren ya da birleştiren bir aracı olamaz; çünkü fikirler boşta salınmaz. İktidar örgütlenmeleri olmadan fikirler esasında hiçbir şey *yapamaz*. Burada eksik olan herhangi bir *iktidar* algısıdır. Nitekim böyle bir tanımda uygulanabilirliğin herhangi bir izi bile görünmemektedir. Kesin olan, faşistlerin ulusun mitik yeniden doğuşundan daha işlevsel bir şey önermiş olmaları gerektiğidir. Kim buna oy verir ki? İrrasyonel bir tarafı olsa da, faşizmin aklı (Eatwell'in de [2001] gözlediği gibi) hem iktisadi programlar, hem de siyasal stratejiler önerecek kadar başındaydı. Her ne kadar bunları kendi çıkarları için kullanmaya hazırlıklı olsa da, insan tecrübesinin kutsal, dinî tarafına kayıtsızdı; kararlı bir şekilde dünyeviydi.

Fakat idealizm aslında bu tanımların çoğunda gizlenmiş görünüyor. Genellikle faşist fikirlere öncelik verilmiş. Milliyet-

çiliğin aslında gerçek dünyadaki ana hamili olan ulus-devletten ayrı düşürülerek epey sahipsiz bırakılmış olduğu görünüyor. Tüm faşistler hem birleştirici bir ulusu, hem de güçlü bir devleti iç içe geçmiş bir şekilde arzuladılar. Eatwell bile faşizmin sadece "bazen" şiddete başvurduğunu söylerken, Griffin de, onun apaçık gaddar şiddeti ve paramilitarizmine karşı sessiz kalarak, faşizmi sterilize eder (Linz, Nolte ve Payne şiddeti inkâr etmez).

Tüm bu ihmallere çare, yine de, faşizmin kapitalizm ve sınıfla olan ilişkisine eklenen idealizmin geleneksel "materyalist" alternatifine sarılmak değildir. Faşizmi kendi terimleri bağlamında tanımlamalı ve değerlerine programlarını, eylemlerini ve örgütlerini de eklemeliyiz. Faşizm sadece bazı inançlara sahip bireyler topluluğu değildi. Faşizmin dünya üzerinde büyük bir etki yapmasının sebebi *sadece* toplu eylemleri ve örgütlenme biçimleri idi. Faşistler, "devletçiliğin" daha ziyade laçka ve paramiliter biçimlerinin içerdiği elitizm, hiyerarşi, yoldaşlık, popülizm ve şiddete adanmışlardı. Eğer faşizm sadece "yeniden doğuşun palingenetik mitleriyle" alakalı olsaydı, bunda ne zarar olabilirdi ki? Faşizm sadece aşırı milliyetçilik olsaydı, sadece nahoşça yabancı düşmanı olurdu. Fakat paramilitarizmi içererek, faşistler birbirlerini aşırı eylemlere zorladılar, muhaliflerini yok ettiler ve taraftarlarının çoğunu, modern topluma "düzen" getirebilecekleri konusunda ikna ettiler. Sonra da otoriter devletler muhalefeti ezerek ve kitlesel cinayetler işleyerek halklarını itaate zorladı. Bu yüzden, faşizm tanımımızın, onun hem temel değerlerini, hem de temel örgütlenme biçimlerini içermesi gerekir.

BİR FAŞİZM TANIMI

Faşizmi, faşistlerin temel değerleri, eylemleri ve iktidar örgütlenmeleri üzerinden tanımlıyorum. Çok kısaca, *faşizm aşkın ve arındırıcı bir ulus-devletçiliği paramilitarizm üzerinden gerçekleştirme arayışıdır.* Bu tanım daha ayrıntılı açıklama gerektiren beş temel koşul içerir. Her biri de kendi içinde çelişkiler taşır.

(1) *Milliyetçilik*. Herkesin tespit ettiği gibi, faşistlerin "organik" ve "yekpare" bir millete derin ve popülist bir bağlılıkları vardır ve bu da dışarıdaki ve (özellikle) içerideki düşmanlara yönelik fevkalade güçlü bir algı içerir. Faşistlerin etnik ve kültürel çeşitliliğe çok az tahammülleri vardır; çünkü bu, milletin organik ve yekpare birliğini bozacaktır. Bu organik birliği sözümona tehdit eden düşmanlara karşı gösterilen saldırganlık, faşizmin aşırılığının asıl kaynağıdır. Irk doğuştan gelen bir özellik olduğu için, ırkçılığa çalan milliyetçiliğin daha da aşırı olduğu ortaya çıktı. Onunla doğarız ve ancak ölümümüz ya da yok oluşumuz onu ortadan kaldırabilir. Bu yüzden ırkçı Nazi milliyetçiliği, "saflığa" karşı daha takıntılıydı ve millete katılmak için doğru değer ve tutumları gösterenlere genellikle izin veren İtalyan kültürel milliyetçiliğinden çok daha ölümcül oldu.

Griffin'in faşizmin temel özelliklerinden biri olarak gördüğü "yeniden doğuş" kavramının milliyetçiliğin daha genel bir niteliği olduğunu düşünüyorum; hatta –İrlanda, Litvanya ya da Zimbabwe'deki gibi– daha ılımlı milliyetçiliklerin bile bu özelliği taşıdığına inanıyorum. Milletler (bir iki istisna dışında) modern oldukları halde, milliyetçiler çok eski olduklarını iddia ettikleri için, milliyetçiler bu çelişkiyi, sözde çok eski olup da, artık modern zamanlara uyarlanmış bir milletin yeniden canlanması ya da yeniden doğmasına dayanan bir yaklaşımla aşmaya çalışırlar.[3] Bu durumda, efsane, Yüksek Kralların,* Büyük Düklük'ün** ve Büyük Zimbabwe'nin*** eski yüceliklerinin devamına dair olsa da, bunların bugün işe yarayabileceğine kimse ihtimal vermez.

(2) *Devletçilik*. Bu hem bir amaç, hem de bir örgütlenme biçimini içerdi. Faşistler devlet iktidarına tapıyorlardı. Gregor'un

3 Eatwell'in (2001), "felsefi açıdan bayağı" diye niteleyerek önceleri yersiz bir şekilde kullandığı "yeniden doğuş" kavramını reddettiğine dikkat edin. Ulusa dair karşıt ilkel, tekerrür eden ve modern düşünceleri bir sonraki kitabımın 2. Bölümü'nde ele alıyorum.

(*) İrlanda'yı antik çağlarda yönettiğine inanılan krallar – ç.n.

(**) 12. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar hüküm süren Litvan devleti – ç.n.

(***) 11. yüzyıldan itibaren üç yüzyıl boyunca Zimbabwe Krallığı'nın başkentliğini yapmış tarihî yerleşim yeri – ç.n.

(1979) vurguladığı gibi, kurumsallaşmış otoriter devlet, sözümona, krizleri çözebilir, toplumsal, iktisadi ve ahlâki kalkınmayı sağlayabilirdi. Devlet, aslen organik olarak görülen bir milleti temsil ettiği için, "liderlik düsturuna" biat eden parti seçkinlerinin dile getirdiği tekil ve birleşmiş bir iradeyi tecessüm ederek otoriter olması gerekiyordu. Araştırmacılar faşist erek ve devletlerin "totaliter" niteliğini vurgularlardı; Burleigh (2000) ve Gregor (2000) hâlâ vurguluyor. Diğerleri de, faşist amacın "toplumun topyekün dönüşümü" olduğunda hemfikir olsalar da, yol boyunca bu hedeften ayrı düşülebildiğinin altını çizerler. Bu araştırmacılar, tamah edilen faşist devleti muhalif parti, korporatist ve sendikalist öğeler içermesi bakımından muğlak veya çelişik görür ve genelde, iktidar olmuş faşizmin şaşırtıcı şekilde güçsüz bir devlete sahip olduğunu belirtirler. Mussolini'nin hizipçiliği ve partiler arası pazarlıklarına (Lyttleton 1987) ve Nazi rejiminin "polikrasisine", hatta "kaosuna" (Broszat 1981; Kershaw 2000) dair detaylı açıklamalar yapmışlardır. Dolayısıyla "totaliter" damgasına haklı olarak tereddütle yaklaşırlar. Faşist rejimler, tıpkı komünist olanlar gibi, "hareket" ve "bürokrasi" arasında, "sürekli devrim" ve "totalitarizm" arasında bir diyalektik ihtiva ederler (Mann 1997). Ayrıca, daha örgütlü İtalyan tarzı sendikalizm/korporatizm ile daha "polikratik", akışkan diktatörlüğe yönelik Nazi eğilimi arasında da bir gerilim saptayabiliriz. Ve tüm rejimlerde tekil, bürokratik bir devlete yönelik öncelikler, parti ve paramiliter eylemlilik tarafından ve muhalif seçkinlerle yapılan pazarlıklar sonucu sekteye uğratılmıştı. Faşizm, dönüşümcü amaçları bakımından, asıl rejim biçiminden daha totaliterdi.

(3) *Aşkınlık*. Faşistler mevcut toplumsal düzenin özünde uyumlu olduğuna dair muhafazakâr önermeleri kabul etmediler. Çıkar grupları arasındaki gerilimin toplumun olağan bir özelliği olduğu yönündeki liberal ve sosyal demokrat görüşleri reddettiler. Ayrıca uyuma kapitalizmin alt edilmesi yoluyla ulaşılabileceğine dair iddiaları da yadsıdılar. Faşistler, siyasal sağdan, merkezden ve soldan benzer şekilde türediler ve tüm sınıflardan destek gördüler (Weber 1976: 503). Hem sermayeye,

hem emeğe, hem de bunlar arasındaki ihtilafları sözümona kızıştıran liberal demokratik kurumlara saldırdılar. Faşist ulusdevletçilik, toplumsal çatışmaları önce "iki tarafının başlarını birbirine çarpıp" uyuşmazlıkları kışkırtanları bastırarak, sonra da sınıfları ve diğer çıkar gruplarını korporatist devlet kurumlarının bünyesine katarak aşabilecekti. Eatwell'in tercih ettiği "üçüncü yol" terimi bu devrimci dönüşüm amacı için çok zayıf, Tony Blair gibi merkez siyasetçilerin sahiplenmesine fazlasıyla uygundu. Bu kesinlikle bir uzlaşı ya da ikisinin en iyi yanlarının bir araya getirilmesi değildi (diyor Eatwell). Çünkü yeni bir insanın sözümona yaratılışını içeriyordu.

Faşizm kısmen (materyalistlerin dediği gibi) kapitalizmin krizine bir yanıttı, ama devrimci ve güya erişilebilir bir çözüm öneriyordu. Aşağıda, faşist desteğin "temel zemininin" ancak bu desteği sunanların aşkınlığa yönelik özlemlerini ciddiye alarak anlaşılabileceğini göreceğiz; çünkü bunda gerçekten samimiydiler. Bu, aynı zamanda çağrılarının ideolojik olarak en güçlü parçasıydı; çünkü daha iyi bir topluma doğru makul ve uygulanabilir bir hareketin tasavvurunu sunuyordu. Aşkınlık, faşizmin seçim programının aslında en temel dayanağıydı. Önceki çalışmamda, ideolojilerin en güçlü hallerinin, daha iyi bir dünyaya dair makul ama aşkın tasavvurlar ortaya koyduklarında olduğunu öne sürmüştüm. Bu hallerinde aklı, aklın ötesiyle bağdaştırırlar.

Yine de, aşkınlık faşizmin beş temel teriminin en sorunlu ve en değişkeniydi. Asla gerçekten başarılamadı. Fiiliyatta tüm faşist rejimler yerleşik düzene ve kapitalizme meylettiler. Faşistler (sosyalistlerden farklı olarak) kapitalizmin genel bir eleştirisinden yoksundular; çünkü nihayetinde sermaye ve sınıfa yönelik bir ilgiden mahrumdular. Çekim merkezlerini, sınıftan ziyade ulus ve devlet oluşturuyordu. Bu da tek başına onları sağdan ziyade sol ile çekişmeye itti; çünkü enternasyonalizme bağlı olma eğilimindekiler muhafazakârlar değil, Marksistler ve anarşistlerdi. Fakat faşistler siyasal sol ve sağdan farklı olarak, sınıflar hakkında –onları ulusun düşmanı olarak görmedikleri takdirde– daha faydacı olabildiler. Dolayısıyla, kapitalizmin

bizatihi kendisine değil, sadece –genelde finansın veya yabancı ya da Yahudi sermayedarların– belli çıkar sağlama biçimlerine saldırdılar. Böylesi sermayedarların egemen olduğu Romanya ve Macaristan'da bu, faşizme belirgin bir proletaryan ton verdi. Diğer yerlerde faşist hareketler daha sermayeperverdi. İktidara yaklaştıkça, özel bir sorunla karşılaştılar. Otoriterler olarak idari güçlerine güvenerek, kapitalizmi kendi amaçlarına tabi kılabileceklerini ummuş olsalar da, kendilerinin sanayiyi işletecek teknokratik becerilerden yoksun olduklarını idrak ettiler. Böylece sermayedarlarla uzlaştılar. Dahası, Alman ve özellikle İtalyan faşist darbeleri üst sınıfların desteğiyle kolaylaşmıştı. Hitler farklı olsa da, iktidardaki Mussolini bu hâkim sınıf temayülünü asla değiştirir gözükmedi. Rejimi çok daha uzun ömürlü olsaydı, Reich ekonomisinin yine de "kapitalist" sayılabileceğinden kuşkuluyum.

Fakat onlara izin verilen zaman aralığında, faşistler sınıf çatışmasını aşmaya yönelik özgün projelerinden gerçekten de çark ettiler. Bu "ihanet" faşizmin sınıfsal yorumları ve faşist değerlerin içtenliğinden ve tutarlığından kuşku duyan diğerleri (örn. Paxton 1994, 1996) tarafından öne çıkarıldı. Yine de faşistler ihanete budalaca "düşemezlerdi". Tüm faşist hareketlerde "radikaller" ve "faydacılar" arasındaki ayrım baki kaldı ve bu, harekete çözülemeyen bir dinamik kattı. Bunun bir biçimi özellikle Nazi rejimi sırasında ortaya çıktı. Bu dinamik, aşkınlık hedefini boşa çıkarmaktan ziyade, onun anlamını kaydırdı. Etnik ihtilafı ve sınıf ihtilafını aşacaklar ama sadece etnik düşmanları ortadan kaldıracaklardı – çünkü kapitalist düşmanlar ile uzlaşının gerekliliği ortaya çıkmıştı. Nitekim aşkıncı ereklerdeki bu kayma faşist caniliği –bir sonraki kitabımın gösterdiği gibi, nihayetinde İtalya'da ve Almanya'da– yoğunlaştırdı.

(4) *Temizlik*. Muhalifler "düşman" olarak görüldüğü için, ortadan kaldırılmaları, ulusun bunlardan temizlenmesi gerekiyordu. Bu, eylem içindeki faşist saldırganlığıydı. Siyasal düşman temizliğinin 20. yüzyıl sonlarında azalmış olmasına rağmen, "etnik temizlikle" son zamanlarda tekrar aşinalaşmamız üzücü. Organik milliyetçiler etnik düşmanlarla baş etme-

nin genelde daha zor olduğunu düşünürler çünkü siyasal kimlikler daha kolayca değişebilir. Komünistler bastırılabilir, bazıları öldürülür, ama fikirlerini değiştirirlerse birçoğu da ulusa katılabilir. Dolayısıyla siyasal temizlik genelde canice başlar ama "düşman" pes ettiği ve ulusa asimile edildiğinde yumuşar. Etnik temizliğin düzeyi sıklıkla tırmanır; çünkü "düşmanın" asimile olmasına izin verilmeyebilir. Faşizmlerin çoğu, değişen düzeylerde olsa da, hem etnik, hem de siyasal temizliğe karışmıştır. Nazilerin sözde "düşmanları" bile, korkunç "Yahudi-Bolşevik"te olduğu gibi karışık siyasal ve etnik kisvelere bürünmüştü. İtalyan faşizmi ya da İspanyol milliyetçiliği, düşmanlarının çoğunu ekseriyetle siyasal terimlerle özdeşleştirdiler. Dolayısıyla, yelpazenin daha etnik Nazi ucu İtalyanlardan daha caniydi.

(5) *Paramilitarizm*, faşizmin hem bir temel değeri hem de örgütsel biçimiydi. Tabandan kendiliğinden türeyen "halkçı" bir hareket olarak görülüyorsa da, ulusun öncü birliğini sözümona temsil etmesinden dolayı da seçkinciydi. Brooker (1991) faşist hareketlerin yoldaşlığına onların tanımlayıcı özelliği olarak yönelir; kuşkusuz bu hareketler de, savaşlarıyla olgunlaşmış yoldaşlıklarını, organik ulusun ve yeni insanın sembolü olarak gördüler. Şiddet, faşist "radikalliğin" temeliydi. Yasal usulleri cinayetlerle alaşağı ettiler. Bu yolla halk, sınıf aşkınlığını "kafaları birbirine çarparak" gerçekleştirecekti. Böylece, seçkincilik ve hiyerarşi, yaratılacak otoriter devlete hâkim olacaktı. Hiçbir vakada, faşist hareket sadece bir "parti" olmadı. Gerçekten de, İtalyan faşistleri yıllar boyunca sadece paramiliterler şeklinde örgütlenmişlerdi. Faşizm her zaman üniformalı, düzen içinde, silahlı, tehlikeli ve mevcut düzeni radikal biçimde istikrarsızlaştıran bir haldeydi.

Faşizmi, dünyanın birçok askerî ve monarşi diktatörlüğünden aslen ayıran, paramiliterliğinin "tabandan doğuyor olması" ve vahşi niteliğiydi. Bu, ona hem seçimlerde hem de seçkinler arasında bir popülerlik kazandırıyordu. Faşistler şiddetlerini her zaman "savunmacı" ama "başarılı" olarak sundular – bu yolla şiddetin esas sebebi olan düşmanlarına boyun eğdirebili-

yorlardı. Herkes olmasa da, birçokları onlara inandı ve bu da onların popülerliklerini, oylarını ve seçkinler nezdindeki çekiciliklerini artırdı. Böylelikle paramilitarizm, –her ikisini de aslında hor gördükleri– seçim demokrasisi ve mevcut seçkinlere yönelik belirgin bir açılım sağladı. Paramilitarizm diğer iki ana faşist iktidar kaynağıyla birlikte ele alınmalı: seçim mücadeleleri ve seçkinlerin altının oyulması. Faşistlerin sayıca yapabileceklerinden çok daha fazlasını mümkün kılan –faşistleri bir araya getiren, muhalifleri baskı altına alan ve seyircilerin desteğini ya da saygısını kazanan– paramilitarizmdi. Dolayısıyla, paramilitarizm, evet, şiddetti ama her zaman şiddetten çok daha fazlasını ifade ediyordu. Eğer darbe, devlet ordusunu ele geçirmek anlamına geliyorsa, paramilitarizm faşistlerin bunu gerçekleştirmesini mümkün kılacak kadar etkili bir şiddet bahşetmedi. Paramiliterlik askerî bir iktidara denk değildi. Faşist darbelerin olabilmesi ancak faşistlerin, askerlerin kendilerini çekerek askerî gücü etkisiz hale getirmesiyle olabilirdi.

Bu niteliklerin toplamı, faşistleri açıkça –tabii ki alışılageldik sol-sağ terimlerinden bağımsız olarak– "devrimci" kıldı. Bazılarının yaptığı gibi onları "sağın devrimcileri" olarak adlandırmak doğru olmayacaktır. Bu bileşim, hareketlerin daha çok ya da daha az faşist olabileceği anlamına da gelir. İtiraf ediyorum ki, bu benim temsil yeteneklerimi aşsa da, faşist hareketleri prensipte beş boyutlu bir alanda (tabii ki hepsini ayrı ayrı) konumlandırabiliriz. Her ne kadar aralarında bariz benzerlikler ve bazı farklar olsa da, faşist hareketleri komünistlerle bu boyutlarda karşılaştırmak da benim boyumu aşar. Başarısız olsalar da, modernitenin alternatif tasavvurlarıydılar.

FAŞİZMİN ÇEKİCİLİĞİ: SINIF KURAMI

Bu özellikler kime çekici geldi? Ne tür insanlar faşist oldu ve bu insanlar faşizmden neyi başarmasını istediler? Bu sorulara verilen cevapların çoğunu, ilginçtir –çünkü bunlar sınıfın önemini inkâr eden hareketlerdir– sınıf kuramı vermiştir. Faşizmi sınıf çatışmasının ve iktisadi krizin bir sonucu olarak gören bu

yaklaşım, onun temel başarısının da krizi işçi sınıfını bastırarak çözmesi olduğunu savunur. Böylece diğer sınıfların desteğini almıştır. Bu yaklaşımın iki türü vardır. Bunlardan biri faşizmi özünde orta ve alt sınıfların, diğeri ise sermaye sınıfının müttefiki ya da aracı olarak görür. Renton (2000) bunları sırasıyla sağcı ve solcu Marksist kuramlar olarak adlandırır. Marksistler faşizmdeki şiddetin ve paramilitarizmin önemini anlamışlardı. Otto Bauer faşizmin "silahlı çetenin diktatörlüğü" olduğunu söyler. Fakat Marksistler faşist inançları, onları sözümona sosyo-iktisadi temellerine indirger biçimde, hafife alma eğilimi sergilerler. Faşizmi tekil genel bir tip olarak görmekte hiçbir beis görmezler. Sınıf ve kapitalizm modern toplumların evrensel özelliği olduğu için, faşizm de evrensel bir olasılıktır. Fakat diğer toplumsal yapılar da 20. yüzyılın başlarında bir o kadar evrensel oldukları için, bütün bunlar da tek bir genel faşizme kendi izlerini bırakmış olabilirler ki, ulus-devlet ve yurttaş savaşlarında durumun bu olduğunu iddia ediyorum.

Orta sınıflar hakkında yazan her kimse önce, sınıf hiyerarşisinin orta sıralarında yer alanlara yakıştırılan etiketlerin çokluğu ile baş etmek zorundadır. Farklı diller bunu farklı şekillerde kotarır. Biri, proleterler ve üst sınıfların dışında kalan herkesi "küçük burjuvazi" teriminin kapsamı altına alır. İtalyanca ve İspanyolcada durum buyken, Alman *Mittelstand* ("orta sınıf") da benzer şekilde geniş olabilir. Fakat "küçük burjuvazi" gündelik İngilizcede kullanılmaz. Kullananlar için terim, orta sınıfın – zanaatkârlar, küçük esnaflar ve küçük tüccarlar– bir alt kümesi olan ve aileyi istihdam etse de, çok az ücretsiz emeğe başvuran küçük bağımsız mülk sahiplerini niteler. Bu gruba ben "klasik küçük burjuvazi" diyorum. Almanlar, bunlara genelde, devlet memurları ile birlikte, "eski" *Mittelstand* derler. Her ne kadar klasik küçük burjuvazinin faşizme meyilli olduğuna dair yanlış ama yaygın bir inanç varsa da, bu sınıfın üyelerinin azlığı böylesi büyüklükteki bir kitle hareketini ayakta tutmuş olamaz. Dolayısıyla, faşizme dair "orta sınıf" veya "küçük burjuva" teorileri, zeminlerini daha geniş tutarak, faşizmi (İngilizcedeki kullanımları ile) "alt-orta sınıf" ve "orta sınıfın" birleşik bir hareke-

ti olarak görürler. Bu bileşimi ben burada, kabaca yaftalanan diğer iki "sınıftan" da –işçi sınıfı ve üst sınıf– ayrıştırmak için basitçe "orta sınıf" olarak niteliyorum. Bu terimler tabii ki hassasiyet araçları değildir, fakat çalışmamın ampirik bölümleri mesleki sınıflandırmaları hatırı sayılır derecede ayrıntılı bir şekilde keşfedeceği –ve *her ne* terimle ifade edilirse edilsin, faşizmi anlamaya çok sınıflı bir katkı yapacağını göstereceği– için bu kitap, daha kesin sınıf tanımlamalarına ihtiyaç duymaz.

1923 gibi erken bir tarihte, Salvatorelli faşizmin huysuz orta sınıf insanlarının bağımsız bir hareketi olduğunu iddia ediyor (3. Bölüm'de onu alıntılıyorum) ve Yahudi Komintern lideri Karl Radek, faşizmi "küçük burjuvazinin sosyalizmi" olarak niteliyordu. Bu tür yorumlar İkinci Dünya Savaşı sonrası, faşistlerin oransız biçimde gayri seçkin, gayri proletaryan gruplardan –ve özellikle de alt orta sınıflardan– geldiklerini onaylar gözüken araştırmaların birikmesiyle güçlendi (örn. Lipset 1963: böl. 5; Bracher 1973: 145; Kater 1983: 236; Stachura 1983b: 28). Bunun için ortaya konan yaygın açıklama iktisadiydi:

> kapitalist toplumun bir arazı, bir uyumsuzluğu... toplumsal ve iktisadi değişimle yerinden edilmiş ve tehdit edilmişleri, toplumdaki konumları zayıflamışları, geleneksel yerlerini kaybetmiş olup, gelecekten korkanları... [etkiledi]... Bunlar her şeyden önce, alt orta sınıflardı – ya da daha ziyade bunların içindeki belli gruplardı: zanaatkârlar ve serbest tüccarlar, küçük çiftçiler, alt düzey kamu görevlileri ve beyaz yakalı işçiler (Carsten 1980: 232-233).

Bu kuramcılar bazı faşistlerin antikapitalist olduklarını kabul etseler de, çok daha fazla antisosyalist olduklarına inanır. Faşizmin altında kapitalizm denetlenebilirdi ama sosyalizm yok edilecekti. Bundan dolayı –deniliyordu ki– orta sınıf, aşağıdan gelen tehditten, yukarıdan gelenden çok daha fazla korkmuştu.

Orta sınıf kuramı bazen çok daha genel biçimlerde ortaya çıkar. Faşizm, liberalizm ve kapitalizm üzerine temellenmiş tüm bir "orta sınıf toplumunun" başarısızlığı olarak görülür (Eley

1986: böl. 9 ve böl. 10). Bunda herhangi bir kesin anlam bulmak zordur. Ne tüm bir toplum ne de bütün bir dönem tek bir sınıf bağlamında tanımlanabilir; ne de liberalizm ya da kapitalizm bütün olarak çökebilir. Diğerleri de, kuramı, orta sınıfı diğer, daha marjinal gruplara bağlayarak sündürmüşlerdi. Carsten (1976) kökenleri 1920'lere, Togliatti, Tasca, Fromm, Reich ve Nolte'ye kadar giden bir geleneği özetleyerek, faşizmin belkemiğinde küçük esnafı, zanaatkârları ve beyaz yakalı işçilerle birlikte öğrencileri, eski askerleri, "işsiz entelektüelleri", *déclassé*leri* ve "lümpen proletaryayı" teşhis eder. Bu alacalı kalabalık, muhtemelen, bu gruplar içindeki herhangi bir birlik esasından daha ziyade, yazarın faşistlere yönelik hoşnutsuzluğunu yansıtır. Carsten böylesine farklı insanların faşist olma sebebinin, iktisadi ve itibari bir mahrumiyet tecrübesini paylaşmaları olduğunu savunur. Nitekim bazı yazarlar iktisadi mahrumiyeti orta sınıf kimliğinden daha çok vurgular. Zetkin, Thalheimer, Löwenthal, Sauer ve Germani muhtaçları, kaybedenleri, marjinalleri, yerinden edilmişleri –"gerçek bir iflas topluluğu" diye buyurmuştu Löwenthal– faşizme üşüşür görür. Bu yazarlar ne zaman bir mesleki grubu (ister asker, öğrenci, avukat isterse de inşaat işçileri olsun) özellikle faşist gördüklerinde, bunu iktisadi mahrumiyete, işsizliğe ya da düşen ücretlere bağlama eğilimi sergilerler. Faşizme dair psikolojik kuramlar, oldukça ilginç biçimde, orta sınıfa dayanır. Frankfurt Okulu, Freudyen kuramı yeniden yorumlayarak "baskıyı", "otoriter kişiliği", "statü güvencesizliğini" ve "irrasyonelliği" açık bir şekilde "burjuva" olarak görüp, bunun özellikle burjuva ailesinin yozlaşmasından kaynaklandığını iddia etti. Faşizme dair bu psikolojik kuramların hiçbiri (Payne'nin [1996: 454] belirttiği gibi) ampirik bakımdan yeteri kadar desteklenmemiştir. Bu grupların bazıları faşizme meyilli olsa da, bu, sınıfsal sebeplerden dolayı olmayabilirdi. Eski askerler, askerî değerlerinden dolayı, öğrenciler yaşlarından ve üniversitelerin ideolojik iklimlerinden dolayı faşist olmuş olabilirler. İnsanlar, sırf sosyal sınıflarının bahşettiği tekil bir toplumsal kimliğe sahip değildirler.

(*) Eski konumunu kaybetmiş, düşkün – ç.n.

Aslında bu orta sınıf kuramlarının hiçbiri artık sağlam durmuyor. Birçok siyasal hareket gibi, faşizm de orta sınıf kesimleri arasında ortaya çıktı. Fakat faşizm yerleşik bir siyasal hareket olduğu anda, 3. Bölüm'den 8. Bölüm'e kadar göstereceğim gibi, bu da değişti. Daha büyük hareketlerin içindeki faşistlerin birçoğu ne ekonomik açıdan muhtaç ne de orta sınıf üyesiydi.[4] 1930'dan sonra, ne Naziler ne de Nazi seçmenleri özellikle burjuva ya da küçük burjuvaydı. Tüm sınıflardan destek gördüler. İtalyan faşistleri hâlâ bazen burjuva olarak görülseler de, buna dair veriler oldukça yetersizdir. Fakat Macar ve Rumen efradı (Berend'in [1998: 342-343] yakın zamanda teslim ettiği gibi) daha proleterdi. Payne'nin kapsamlı değerlendirmesi bunların çoğunu kabul etse de, yazar hâlâ orta sınıf kuramına dair bir şeyleri kurtarmaya çalışıyor. Şöyle bir sonuca varıyor: "[O]rta sınıf radikalizmi, genel bir kuram ortaya koymaya yetmese de, faşizmin en önemli damarlarından biri" olmaya devam ediyor (1995: 445). Bu çok akla yatkın bir sonuç olsa da, bizi çok uzağa götüremez. Eğer tüm sınıflardan insanlar faşist oldularsa, sınıf bilincinin ya da sınıf çatışmasının faşizmin çoğunu doğrudan açıklaması pek muhtemel gözükmüyor.

Bir ikinci sınıf kuramı faşistleri temelde kapitalist sınıfın müttefikleri ya da araçları olarak görür. 20. yüzyıl kapitalizmi, "emperyalist", "tekelci" ya da "kriz" safhasında güçlenen proletaryaya karşı kendini korumak için otoriter bir devlete ihtiyaç duydu. Her ne kadar bu kuram faşistlere kapitalizmden "Bonapartist" bir "görece özerklik" imkânı verebilir olsa da, nihayetinde onlar da kapitalistlere hesap vermek durumundaydılar. Nitekim Poulantzas, faşizmi krizlerin ortasında, kapitalist sınıfı proletaryaya karşı korumak için işlevsel açıdan lüzumlu, aslında "istisnai bir kapitalist devlet" olarak tanımlamıştı (1974: 11). İki krizin kapitalizmi tehdit ettiği iddia edilmişti: devrimci

4 "Büyük" hareket diye yazıyorum; çünkü faşist hareketler genelde, orta sınıftan *olan* grupların içinde (özellikle öğrenciler ve genç subaylar) *ortaya çıktı*. Faşist hareketler büyüdükçe, tabanlarını da genişletme eğiliminde oldular. Bu yüzden, faşist hareketlerin küçük kaldığı Kuzeybatı Avrupa'da, faşizm orantısız olarak orta sınıf temelli kaldı. Sonuçta epey büyüdüğü Fransa'da, büyüdükçe tabanı da genişledi.

sosyalizm içindeki (İtalyan faşistlerin iktidarı ele geçirmesine yol açan) 1918 sonrası dalga ve Büyük Buhran'ın sebep olduğu (Hitler'in iktidarı ele geçirmesine yol açan) kitlesel işsizlik ve devlet bütçeleri üzerindeki baskı. Bazıları kapitalistlerin faşizme erkenden ve hevesle sarıldığını düşünse de, çoğu bu buluşmayı geç, gönülsüz ve güvensiz bulur.

Bu kuram, popülerliğinin bir kısmını Marksizmin genel olarak gerilemesiyle kaybetti. Fakat Hobsbawn "Çözülemez iktisadi sorunlarla ve/veya gitgide devrimcileşen bir işçi sınıfı ile karşılaşan burjuvazi artık güce ve baskıya, yani faşizm gibi bir şeye dayanmak zorunda kaldı," diyerek bu kuramı teyit eder (1994: 136).

Tehlikeli ölçüde işlevsel "zorunda kaldı" ifadesini görmezden gelecek olsak, önde gelen beş faşist ülkeye şöyle bir bakmak bile, kapitalistlerin proletaryayı mantıken tehlikeli bir tehdit olarak görebilme ihtimallerindeki büyük farlılaşmayı açık eder. Eğer alttan gelen namevcut bir tehditten korktularsa, belki de biz sosyolojik değil de psikolojik bir çözümlemeye girişmeliyiz. Bunu pek yapmasam da, varlıklı sınıfların tabandan gelen görece küçük bir tehdide karşı neden aşırı tepki verir gibi görünmüş olduklarını anlamaya çalışıyorum. Çözümüm son bölümde sunulacak. Faşist hareketlere yönelik kapitalist desteğin düzeyi ampirik olarak tartışmalı olsa da, bu destek farklı ülkeler arasında büyük değişiklikler sergiledi. Orta sınıf kuramında olduğu gibi, bulgular bazen yakın toplumsal grupların desteğine dair daha güçlü kanıtlarla şişirilmişti; tıpkı bir önceki dönemin "eski rejimindeki" gibi: krallar, aristokratlar, üst düzey memurlar ve askerler, kiliseler ve diğer üst düzey profesyoneller. Her ne kadar bu insanlar da varlıklı mülk sahipleri olma eğilimi gösterseler de, faşizmi destekleme sebepleri kapitalist ihtiyaçlardan ziyade, askerî, dinî ya da eski rejime dair ihtiyaçlardan türemiştir. Kapitalist kuram faşist liderlerin sınıf çatışmasını aşacaklarına dair iddialarından vazgeçme eğilimleri ile desteklenmiştir. Eğer böylesi "dönüşler" olmuş ve bunlar faşizmin daha sonraki izleğine yön vermişse, sıradan faşistlerin toplumsal arka planı büyük ölçüde alakasız olacaktı: Faşizm gerçekten de kapitaliz-

min beslemesi veya yardakçısı olabilirdi. Bu, zaman zaman yaşansa da, daha ziyade gerçekleşmiyordu. Genelde ben, kapitalist sınıf kuramının –orta sınıf kuramı gibi– faşizmin çoğunu değilse de, bazı yönlerini açıkladığını savunurum.

Bazıları bu iki sınıf kuramını birleştirmeye çalıştı. Renton (2000: 101) faşizmin başta "orta sınıfın sosyalizmi" olduğunu, nihayetinde de reaksiyoner, işçi karşıtı ve kapitalizm destekçisi olduğunu söyler. Kitchen da faşizmin "toplumsal tabanının" orta sınıf olduğunu savunur ama ana "işlevinin" kapitalist olduğuna inanır. "Faşist partilerin, çok büyük bir çoğunluğu" kapsayan "ekseriyetle küçük burjuva örgütlenmeler olduğunu" söyler. Fakat rolleri "kapitalist seçkinlerle çok yakın bir ilişki" içinde ortaya çıkar (1976: 59, 65). Bu ikili yaklaşım –"radikal" küçük burjuva kesim ile daha muhafazakâr ve oportünist liderler arasındaki gerilime dair– faşist hareket dinamiklerinin bir kısmını açıklar. Gregor Strasser ve SA [Hücum Kıtası] mensupları gibi "radikaller" ile daha muhafazakâr-oportünist Hitler ve Göring arasındaki ya da "radikal" RAS (yerel faşist patronlar) ile Mussolini arasındaki gerilimler bu şekilde, radikalleri alt eden liderler olarak görüldü. Bir kez daha, tüm bunda biraz doğruluk payı da vardı.

Sınıf kuramcılarının çoğu, "toplumsal taban" ve "nesnel işlevlere" odaklanarak, faşistlerin kendi inançlarını açıkça görmezden gelirler. Faşizme dışarıdan, faşistler için pek de manası olmayan bir perspektiften bakarlar. "Materyalizmin" tümü gibi sınıf kuramlarını da reddeden faşistler, başka bir yere odaklanmışlardı. 3. Bölüm'ün başında önce İtalyan faşizmine dair (Salvatorelli'den türemiş) bir sınıf kuramını, sonra da Mussolini'nin neden faşizme sarıldığına dair kendi değerlendirmesini sunuyorum. İkisi de bambaşka şeyleri tartışır gibi duruyor. Diğerleri Mussolini'nin neler çevirdiğini muhtemelen ondan daha iyi biliyorlardı ya da belki de kendisi gerçeği çarpıtıyordu (ki aslında bunu kısmen yapıyordu). Fakat bu ayrıklık, özellikle bir sosyolog için endişe verici. Sosyologların çoğu "Eğer insanlar bazı şeyleri gerçek olarak tanımlıyorlarsa, bunlar sonuçları itibarıyla gerçektir," deyişini benimser. Eğer faşistler belli amaçları güt-

tüklerine inanıyorlarsa, bu inancın eylemleri bakımından sonuçları olmuştur, dolayısıyla da kolayca inkâr edilemezler.

Faşizme yönelik sınıf çıkarı eksenli yaklaşıma dair son bir zorluk daha var. Faşistler uluslarını "düşmanlardan" temizlemek adına çok duygusal bir mücadeleye girişmişlerdi ve dolayısıyla da pervasız bir saldırganlık ile korkunç bir kötülüğe bulaşmışlardı. Bu saldırganlık ve kötülük onlara genelde hiçbir maddi kazanç getirmedi. Faşistler kendi iyilikleri için bile –özellikle de savaş hevesleriyle– fazlasıyla saldırgandılar. Yeni insanın başarabilecekleri konusunda kendilerinden müzmin olarak fazlasıyla emindiler. Her ne kadar maddi çıkarlar Yahudilere ve diğer "düşmanlara" karşı olan bazı saldırganlıkları öne çıkardıysa da (yağmacılık gayet yaygındı), soykırım başka bir hikâyedir. Sadece Almanya'ya maddi zarar verdi (ve hem iktisadi planlama ile görevli ordu komutanları hem de SS subayları bunu biliyorlardı). Ahlâkı, saldırganlığı ve cinayeti bir araya getiren faşist karışım maddi çıkar kuramlarını da nihayetinde boşa çıkarır. Faşistler hem değer, hem de araçsal rasyonaliteyle harekete geçmişlerdi. Sonuçta değerler ağır bastı ve onları mahvetti.

Bu bakımdan faşizme dair milliyetçi yorumcuların başarısızlığı ise başkadır. Sınıf kuramcılardan farklı olarak, milliyetçiler faşizmin temel bileşenlerini keşfetmekte başarısız olurlar. İdeolojisinin içeriğine odaklanırlar ve toplumsal tabanını ihmal ederler. Arada bir sınıf yorumunu sadece ödünç alırlar. İlginçtir, milliyetçilik, ırkçılık ya da militarizm gibi değerlerin temelde "burjuva" veya "küçük burjuva" olduğu dile getirilmiştir (Mosse 1964, 1966; Carsten 1980: 232). Bu değerlerin neden özel olarak orta sınıfla birlikte düşünülmesi gerektiğini anlama konusunda ne yapacağımı bilemiyorum. Birçok araştırmacı küçük burjuvaziden hoşlanmaz görünüyor. Belki de kendilerinin kaçmaya çalıştığı sınıfsal arka plandır. Sınıfçı olmayan bazı kuramcılar bile sınıfla takıntılı gibi. Nazi üyelerinin ve seçmenlerinin "toplumsal profillerine" işaret eden alt başlıklara sahip kitapların yüzde 90'ının meslek ve sınıflarla ilgili olduğu ortaya çıkıyor (örn. Kater 1983; Manstein 1988) – sanırsınız ki toplumsal kimliklerimizi yüzde 90 oranında mesleki sınıflarımıza borçluyuz!

Payne (1995) faşistlerin arka planına dair en kapsamlı incelemeyi sunarak, bunların sınıfsal kökenlerini ayrıntılı bir şekilde keşfeder. Ayrıca, delikanlılık ve erillik, askerî geçmişlerin baskınlığı, yüksek öğretim, din ve (bazen de) bölge gibi ilgili diğer toplumsal özelliklerinden de kısaca bahseder. Fakat sadece sınıfsal verileri genel faşizm kuramlarıyla ilişkilendirmeyi dener. Geride kalanlar çetrefilli detaylar olarak görülmüş ve kuramsallaştırılmamıştır. Linz (1976) daha önce, faşistlerin toplumsal kökenlerine dair –meslekleri, işkolları, bölgeleri, dinleri, yaşları, cinsiyetleri vb.– mükemmel bir çözümleme sunmuştu. Fakat –iyi bir sosyolog olduğu düşünüldüğünde– anlaşılmaz biçimde, bu bariz biçimde farklı kimliklerin altında yatan örüntüleri bulmakta başarısız olmuştu. Her ne kadar bu araştırmacılar faşizmi aşırı milliyetçilik olarak görüyor olsalar da, "temeldeki milliyetçi çevreleri" teşhis etmeye kalkmamışlardı. İdeoloji ve toplumsal taban arasında açık bir boşluk vardır. Bu boşluğu, sınıfsal oluşumların yanı sıra, ulus-devletçi ve paramiliter destek çevrelerini ayırt ederek doldurabiliriz. Sınıf kuramları içerik olarak gerçekten de kayda değer düzeyde bir doğruluk ihtiva eder. Faşistler sınıf kuramlarından ve örgütlerinden yoğun bir şekilde esinlendiler, "Bolşevizm" tehdidini saplantı haline getirmişlerdi ve sınıf çıkarlarına duyarlıydılar. Kitchen haklı: Faşizmin toplumsal tabanını ve işlevlerini anlamamız lazım. Fakat "toplumsal" olan "sınıf" ile özdeşleştirilmemeli. Gelin şimdi faşizmin yankı bulduğu toplumsal bağlamı kısaca inceleyelim.

FAŞİZMİN TOPLUMSAL YANKILANIMI

Çok sayıda faşist, şimdiye değin, sadece beş toplumsal bağlamda gözüktüler. En yaygın olanı ile başlıyorum.

Makro-Dönem: Avrupa Modernitesinin Savaşlar Arası Krizleri

Avrupa'daki iki dünya savaşı arası dönem, kendilerini ikrar eden faşistlerin çoğunluğunu yetiştiren ve onların yükselişi-

ne tanıklık eden ortamdı. Benim tanımım, öncelikle, Eatwell'in (2001) terimini (karş. Kallis 2000: 96) ödünç alacak olursam "Avrupa dönemini" kasteder ki, bu terim –muhtemelen başka yerlerde de yankıları olmuş olsa da– temelde o döneme ve yere uygulanır. Bu dönem ve kıta dört büyük kriz yaşadı: yurttaş orduları arasında cereyan eden yıkıcı bir dünya, aslında büyük oranda Avrupa savaşının sonuçları; Büyük Buhran'la şiddetlenen keskin sınıf çatışması, birçok ülkenin demokratik ulus-devlete hızlı geçiş denemesinden kaynaklanan siyasi kriz ve uygarlık çelişkisine ve yozlaşmasına dair bir kültürel kanı. Faşizmin kendisi, tüm bu dört krize de çözüm önerdiğini açıkça iddia ederek, toplumsal iktidarın dört kaynağının hepsinin önemini de teslim etti. Tüm bunlar, seçkinlerin eski usullerle yönetmeye devam edebilme becerilerinin zayıflamasında da daha belirgin bir rol oynadılar. Yine de faşizmin her ülkede farklı nedenlere –burada savaşta yenilgi, orada Büyük Buhran– dayanması da mümkündür. Fakat faşizmin en güçlü olduğu yerler bu dört unsurun belirgin bileşimlerini bulduğumuz yerlerdir. Sorun düzeye dairdir: Bu –iktisadi, askerî, siyasi ve ideolojik– krizlerin her biri faşizmin yükselişine ne düzeyde katkı sağladı? Bu sorun 2. Bölüm'de çok daha ayrıntılı olarak tartışılıyor. Bu krizler faşizmin zaruri nedenleri olmuş gibi görünüyor. Onlar olmadan, faşizm de olamaz. Ama hiçbirisi kendi başına yeterli bir neden olabilirmiş gibi değil. Birçok ülke krizle, faşizmi geçtik, organik ulus-devletlere dönüşmeden baş edebildi. Bu da bizi ikinci düzey bir çözümlemeye, daha somut olarak başka bir soruya götürüyor: Faşizme yönelimler nerelerde gerçekleşti?

Makro-Yer: Avrupa'nın Bir Yarısı

İlerleyen sayfalardaki Harita 2.1'in gösterdiği gibi, dünya savaşları arası dönemde neredeyse tüm Orta, Doğu ve Güney Avrupa, üyelerinden biri faşizm olan sağcı otoriter hükümetler ailesini bağrına bastı. Kıtanın kuzeybatısında, sadece küçük azınlıklar böylesi bir hükümet arayışına girdi. Başka kıtaların ikti-

sadi olarak daha gelişmiş ülkelerinde de, özellikle Japonya, Güney Afrika, Bolivya, Brezilya ve Arjantin'de faşizme teşne hareketler vardı. Buralarda faşizm biraz yankı bulmuş olsa da, düzeyi bir tartışma konusudur (Payne 1995: böl. 10; Larsen 2001). Benim bu Avrupa-dışı vakalara dair genel kanaatim, bunların hiçbirinin, faşizmin yukarıda sıralanan temel değerlerinin hepsini bir arada barındırmamış olduğudur. Örneğin, Japonya'da gerçekten de, bir hayli gelişmiş ve dünyanın en karmaşık faşistimsi iktisadi kuramını oluşturan bir ulus-devlet vardı (Gao 1997: böl. 2 ve 3). Fakat tabandan yukarı yükselen bir kitlesel hareket ya da paramiliter yapı yoktu (Japonya ve Avrupa arasında bir karşılaştırma için bkz. Brooker 1991). Paramilitarizm değil ama militarizm birçok Japon'un "faşizm" dediği şeyde baskındı. Buna karşın Arjantin ve Brezilya'da kitlesel popülist ve bir nebze otoriter hareketler bazı "radikal" ve devletçi eğilimlerle birlikte ortaya çıktı ama bunlarda arındırıcı bir milliyetçilik eksikti. Bu savaşlar arası dönemde, dünyanın her tarafında Barrès, Mussolini, Hitler vb. okuyan ve onları yerel koşullara uyarlayıp, kendi faşistimsi öğretilerini oluşturan kuramcılara rastlıyoruz. Örneğin Hindistan'da Golwalkar, Hitler'in ırkçı kuramlarını saf ve organik bir teokratik Hindu devletine yönelik talebine uyarladı. Böylesi kuramların Hindu RSS paramiliter hareketine katılması ile elde edilen karışım Nazizme oldukça yakındır (Jaffreloy 1996). Fakat 1930'larda, zamanın diğer tüm faşistimsi milisler ve partileri gibi bu hareket de ufacıktı. Sadece bir kıta tamamen faşizmin boyunduruğuna girme noktasına yaklaştı: Avrupa. Neden Avrupa'nın bir yarısında otoriter ulus-devletçilik baskınken, öte yarısında liberal demokrasi hâkimdi? Bu durum, Büyük Buhran ya da liberalizm gibi modern toplumun genel krizleriyle açıklanamaz; çünkü öyle olsa Avrupa'nın yarısının değil, tümünün etkilenmiş olması gerekirdi. Farklılık kaçınılmaz olarak siyasal muhafazakârların, "eski rejimlerin" ve mülk sahibi sınıfların tavırlarında ortaya çıkıyor. Burada sınıf, özellikle belirgin bir şekilde olmasa bile, gerçekten de son derece belirleyicidir. Avrupa'nın bir yarısının tümünde varlıklı sınıflar, kendilerini toplum-

sal karmaşa ve politik soldan kaynaklanan ikiz tehditlere karşı koruyabileceklerine inanarak daha baskıcı rejimlere yöneldiler. Fakat bunun çok da "rasyonel" bir tavır olmadığı görüldü; çünkü tehditleri büyük ölçüde abartıp, bunlarla baş etmek için tüm kuzeydoğuda yaygın daha güvenli yolları görmezden geldiler. Aşırı tepki verip, silahlara ansızın ve çok erken davrandılar. Bu –oldukça irrasyonel gözüken sınıf tavrına dair– muammayı açıklamak bu kitabın temel amaçlarından biri. Böylesi bir açıklama, faşizmin yeşerebildiği otoriter ulus-devletçiliğin makro-bölgesel çevresini anlamak için de hayatidir. Fakat bu faşizmin sarih ortaya çıkışını da açıklayamaz; çünkü kitlesel faşizm bu alandaki sadece birkaç ülkede ve genelde varlıklı sınıfların inisiyatifi dışında türedi.

Mezo-Yerler: Beş Faşist Ülke

Komşuları daha ılımlı hareketlerle yetinirken neden Almanlar, Avusturyalılar, Macarlar ve Romanyalılar faşizmi böylesine büyük kitleler halinde benimsediler? Faşistimsi hareketlerin, diğer ülkelerin Sudetenland,* Slovakya, Ukrayna ve Hırvatistan gibi bazı bölgelerinde de ortaya çıktığı doğrudur. Bunları bir sonraki kitabımda inceliyorum. Fakat diğer ülke ve bölgelerde çok az sayıda faşist belirdi. Faşistler (genelde iddia edildiği gibi) sadece iktisadi olarak daha gelişmiş ülkelerde veya merkezin, doğunun ve güneyin Büyük Güçleri'nde ortaya çıkmadı. Bu iddia Almanya ve İtalya'ya dair takıntıdan kaynaklanır. Oysa Macaristan ve Romanya daha ziyade az gelişmiş ve küçük güçlerdi – ve bazı yazarlar faşizmi ortaya çıkaranın geri kalmışlık olduğunu savunur (örn. Berend 1998). Fakat faşizmin –sosyalizm gibi– gelişmiş ya da geri kalmış bir ekonomi ışığında yorumlanmaya izin verecek genişlikte bir çekiciliği vardı. Bunu açıklamak için, bu vakalar arasındaki ortaklıkları aramamız gerekir – ve bu ortaklığın kalkınmışlık düzeyi olması pek de ola-

(*) Sudetenland bugünkü Çek Cumhuriyeti'nin kuzeyinde ve batısında bulunan İkinci Dünya Savaşı'ndan önce yoğun bir Alman nüfusunun yaşadığı bölgedir – ç.n.

sı değildir. Ama bu da tatmin edici bir yanıt sunmayacaktır. Bu ülkelerde bile, sadece bazıları (haliyle azınlıklar) faşist oldu. Kimdi bunlar ve neden faşist oldular?

Mezo-Yerler: Faşist Çevreler

Faşizmin cazibesine, bu ülkelerdeki hangi belirli toplumsal gruplar en çok kapılmışlardı? Faşist liderlerin, militanların, üyelerin, yoldaşların, işbirlikçilerinin ve seçmenlerinin toplumsal kökenlerinin incelenmesine –ve (mümkün oldukça) diğer siyasi hareketlerin içindeki muadilleriyle karşılaştırılmalarına– birkaç bölümde birçok sayfa ayırdım. Kaç yaşındaydı; erkek miydi, kadın mıydı; asker miydi, sivil miydi; kentli miydi, köylü müydü; dindar mıydı, laik miydi; varsıl mıydı, yoksul muydu; hangi bölgelerden, iktisadi sektörlerden ve toplumsal sınıflardan geliyordu bu faşistler? Faşistler hakkında şimdiye değin sunulan verilere dair en geniş seçkiyi oluşturmak için birçok ülkedeki araştırmacıların çalışmalarını minnetle talan ettim. Bu veriler, yukarıda teşhis edilen faşist değer ve örgütlerin en güçlü biçimde yankı bulduğu ve dolayısıyla gerçek faşist hareketlerin örgütlenebildiği üç temel "faşist çevreyi" işaret ediyor. Tabii ki, faşist çevreler tornadan kendiliğinden çıkmadılar. Faşistlerin önce bunları keşfetmeleri, sonra da onlar üzerinde –onları örgütleyerek, ikna ederek, ayartarak, zorlayarak– çalışmaları gerekti. Bazı faşistler diğerlerinden daha becerikliydi. Bazı faşist hareketler çevrelerini yanlış algıladılar, bazıları çevrelerine (Nazilerin Alman Protestanlığına rastlaması gibi) neredeyse kazayla rastladı. Faşist hareketlerin hepsi birörnek olmadıkları için, bunların çevreleri de oldukça farklılaşmıştı. Yine tüm bu farklılık ve kazaların içinde, kitlesel desteğe dair aşağıdaki üç genel kalıbı ayırt edebiliriz. Bu destek, faşistlere oy veren milyonlardan ve faşist örgütlere katılan binlerden geliyordu. Çok farklı biçimlerde de olsa, her iki destek biçimi de faşizmin başarısı bakımından hayatiydi. Fakat şu an için, ikisini birbirinden ayırmıyorum.

(1) *Paramilitarizmi Destekleyen Çevreler*. Faşist çekirdek her yerde, Birinci Dünya Savaşı ile 1930'ların sonlarına doğru reşit

olan iki ardışık genç erkek kuşaktan teşekkül ediyordu. Gençlik ve idealizmleri, faşist değerlerin belirgin bir şekilde "modern" ve "ahlâki" olarak ilan edildiği anlamına geliyordu. Bu değerler özellikle, genç erkekleri sosyalleştiren iki kurum aracılığıyla aktarılıyordu: ahlâki gelişim inançlarını teşvik eden orta ve yüksek eğitim ile militarizmi teşvik eden askerî birlikler. Çağrı aslen genç erkeklere yönelik olduğu için, aynı zamanda belirgin bir şekilde maçoydu ve kısmen disipline edilmiş şiddet biçimindeki kabadayılık etosunu ve barış zamanlarında militarizmin paramilitarizme dönüşmesini teşvik ediyordu. Faşizmin karakteri, şiddeti ve nihayetinde cinayeti ahlâkileştirmeye yatkın kurumlarda toplumsallaşmış genç erkekler tarafından oluşturulmuştu. Yine de paramilitarizm ve militarizm değerlerinin arasındaki benzerlik, faşizme, askerî ayaklanmalar başlatacak kadar olmasa da, en aşırı halinde orduyu hareketsiz kılacak bir sempatiyi silahlı kuvvetlere çekecek beceriyi her zaman bahşetti.

(2) *Aşkıncılığı Destekleyen Çevreler.* Faşizm genelde ne özellikle burjuva ne de özellikle küçük burjuvaydı. Doğrudur, İtalya ve hatta muhtemelen Avusturya'da bir takım sınıfsal taraflılıklar vardı. Fakat Almanya'da 1930'dan sonra (eğer paramiliter SA ve SS'leri Nazi Partisi'ne katacak olursak) bu tarafgirlik hiç kalmadı. Bu faşist darbeler üst sınıflardan da bir nebze destek aldılar. Fakat Rumen ve Macar faşistler burjuvadan çok proleter geçmişlere sahipti ve daha az üst sınıf desteğine mazhar oldular. Dolayısıyla, sınıf kompozisyonları karmaşık ve değişkendi. Yine de, iktisadi işkolları açısından daha sabit eğilimler vardı. Faşistler sermaye ve emek arasındaki örgütlü mücadelenin ön saflarında bulunmayan işkollarından gelme eğilimindeydiler. (Sanayi Budapeşte ve Bükreş civarlarında olsa da, daha ziyade "devletçi" çevrelerin bir parçası olduğu için) bunların kentte, imalat alanında işçi olma ihtimalleri daha düşüktü. Küçük ya da büyük işadamları ya da bu işadamlarına çalışan yönetici olmaları da pek muhtemel değildi. Yine de, "marjinal" ya da "yurtsuz" da değildiler. Toplumsal konumları (savaşlar arası dönem için) görece güvenliydi. Fakat kısmen kay-

bettikleri avantajlı konumlarından baktıklarında, sınıf mücadelesi tatsız görünüyordu; onlar da sınıf mücadelesini aştığını iddia eden bir hareketi desteklediler. Tabii ki, birçok durumda sınıf mücadelesi aşılamadı ve daha "radikal" faşist bir tabanla, seçkinlerle uzlaşma arayışındaki daha "oportünist" lider kesimi arasında (birçok yazarın dikkat çektiği) bir gerilim ortaya çıktı. Benzer biçimde, kapitalistler ve eski rejim de bu tür bir defolu aşkıncılık için daha oportünist bir çevre sunabilirdi. Fakat faşistlerin inançlarını ciddiye alacak olursak, o zaman faşizmin sınıf mücadelesini "dışarıdan" seyredip, toplumsal sınıfların al birini vur ötekine diyenlere hitap ettiği sonucuna varırdık.

(3) *Ulus-devletçiliği Destekleyen Çevreler*: Faşistlerin kökenleri oldukça heterojen göründü. Askerî tecrübeye sahip, yüksek eğitimli, kamu ya da hizmet sektöründe çalışmış olma ve belli bölgesel ve dinî kökenlerden gelme eğilimi gösteriyorlardı. Birçok gözlemci için, bu faşizmin "keşmekeş" bir hareket olduğunu tasdik ediyordu; bu 4. Bölüm'de göreceğimiz gibi özellikle Nazilere dair bir görüştür. Bu değişken özelliklerin içinde bir birlik esası vardı: Faşistler ya ulusun ya da devletin gönlündeydi. Bazı "ulus-devletçi" konumlar ülkeden ülkeye benzerlik gösteriyordu: Her şeyden önce askerler ve emekli askerler, ama onların haricinde de memurlar, öğretmenler ve basit kamu işçileri bu kitlesel faşizm ülkelerinin hemen hemen hepsinde orantısız biçimde faşisttiler. Diğer özellikler ülkeye göre değişiyordu. Oldukça farklı biçimde Macaristan ve özellikle Romanya'nın başkentleri çevresindeki sanayi gelişim devlet destekliydi; bu da bazı özel sektör işçilerine daha devletçi bir eğilim veriyordu. Din neredeyse her yerde önemliydi ve (Kilise'nin ulusötesi olduğu İtalya dışında) organik ulus-devletçiliği güçlendiriyordu. 1925 ve 1935 arasında Almanya'daki Evanjelistler, Romanya'daki Ortodoks dindarlar ve rahipler ile "Avusturya Faşizmi"ndeki Katolikler faşizme yönelmişti çünkü bu dinler arzulanan ulus-devlet kimliği bakımından merkeziydi. Almanlar arasında dinin rolü Nazizmin kendisi değiştikçe farklılaştı: Erken dönemdeki Nazi seçmenlerinin aksine, soykırımcılar ekseriyetle eski Katoliklerdi (bunu bir sonra-

ki çalışmamda ortaya koymaya ve açıklamaya çalışıyorum). Bazı ülkelerde faşistler, tarihî devletin ya da ulusun merkezindeki bölgelerden olsalar da, çoğunlukla "tehdit altındaki" sınır alanlarından ya da "kaybedilmiş toprakların" mültecilerden geliyorlardı. Aşağıda bunların belirgin biçimde ulus-devlet çevrelerinden olduklarını göreceğiz.

Tabii ki, faşistlerin tamamı ne bu üç ana çevreden geliyordu ne de bu çevrelerin tümü faşistti. Faşizmin değerleri ve özellikleri de değişmeden kalmadı. Tüm bu kişiler, on dakikada karar verip, faşistlerle bir anlaşmaya varmak için bir yıldır planlar yapan seçkinlerle aynı şekilde oy kullanan belli belirsiz sempatizanlar da değildiler. Bunlar harekete, hayatlarını tehlikeye atacak kadar zaman ve enerji veren faşist üyeler ya da militanlarla aynı da değillerdi. Şimdi gelin bunları bir inceleyelim.

Mikro-Kafes: Faşist Hareketler

"Faşistler" harekete katıldıkları anda tam olarak bilinçli değildiler. İnsanlar bir harekete resmen katıldıklarında, hareket hakkında sadece iptidai bir bilgiye sahip olabilirler – birkaç slogana yönelik beğeni, karizmatik Führer ya da Duce'ye yönelik saygı ya da sadece daha önceden katılan arkadaşları izleme. Harekete katılanların çoğu, azıcık yetişkin yurttaş tecrübesine sahip genç, bekâr, tam olarak bilinçlenmemiş insanlardı. Bu kişiler bakımından faşist partiler ve paramiliter örgütler özellikle güçlü sosyalleşme araçlarıydı. Bu hareketler gururla seçkinci ve otoriterdi, rütbeler üzerinden kurgulanan hiyerarşiyi ve aşırı lider kültünü kutsarlardı. Emirlere uymak ve disiplini uygulamak mecburiydi. Hepsinin ötesinde, bir eylemlilik mecburiyeti dayatılıyordu. Dolayısıyla, militanlar yoğun bir duygusal yoldaşlığı tecrübe ettiler. Hareket yasadışı ilan edildiğinde, gizlilik onu sağlamlaştırdı. Eylemcilerin çoğu işlerini kaybetti, hapse girdi ya da sürgün edildi. Bu yeteri kadar cesaretli olamayanların çoğunu caydırdıysa da, aktif kalanların çoğu için bu baskılar hareketi sıkılaştırdı. Paramilitarizm de öyle. (Erken İtalyan ya da Rumen hareketlerinde olduğu gibi) bazı faşist hareketler

paramilitarizm hareketin *ta* kendisiydi; diğerlerinde (Naziler gibi) paramiliter kuvvetler parti kurumları ile beraber var oldu. Paramiliter oluşumlar, küçük grup şiddeti peşindeki yoldaşlıkla sulandırılmış disiplini dayatarak zaman geçirmeye yarıyordu. Üyeleri çok kuvvetli baskılar hissediyorlardı ki, bu baskılar fiziksel meşakkat ve tehlike, yoz bir disiplin, yoğun bir yoldaşlık ve çok aktif toplumsal bir hayat içererek, bazı durumlarda bir kafese, Goffman'ın yüklediği anlamda sanal bir "total kuruma" evrilebildikleri için aynı anda hem zorlayıcı hem de zevkliydiler. Tabii ki, bazıları bundan sıkılıyor ve çoğu hareketi terk ediyordu. Fakat kalanlar için paramilitarizm bariz bir faşist toplumsallaşma imkânı sunuyordu. Örneğin, Avusturyalı Naziler 1934-1938 yılları arasında hükümet tarafından zulmedildiler. Çoğu Almanya'ya kaçarak, SS'de ve Avusturya Lejyonu'nda tam zamanlı devrimciler olarak beraber "çalıştılar", Nazi barlarında hep birlikte kafa çektiler ve Nazi kışlalarında beraber yattılar.[5] Faşist liderler, özellikle cinai işler için "güvenilir", "sıkı" kadroları işte böyle toplumsal olarak kafeslenmiş gruplardan devşirmeyi tercih ediyordu.

Şiddet için yeterince hazırlıklı hale geliyorlardı. Erken dönemdeki genç devşirmelerin birçoğu için gerçek yetişkin tecrübesi savaştı. İlk ya da "ön saftaki" faşistler kuşağının neredeyse tümü Birinci Dünya Savaşı'nda savaştı; ikinci ya da "evdeki" kuşak, savaş sırasında, her ne kadar savaşmak için can atsalar da yalnızca okul çocuğuydu ve ancak savaşın hemen akabinde Avrupa çapında ortaya çıkan birçok paramiliter sınıf çatışmasında bunu başarabildiler. Devşirmelerin üçüncü kuşağı sadece büyüklerinden savaşın çarpıtılmış hikâyelerini dinlediler, ama kanundışı sokak şiddetine dalmışlardı. O zamana değin, eski üyeler "barış zamanı" şiddetine alışmış şekilde yeni devşirmeleri komuta ediyorlardı. Dahası, başarılı ve cezasız kalan şiddet

5 Eşcinsellik bu kadar yoğun erkek yoldaşlığa gerçekten de ara ara eşlik ettiyse de, bu faşizmin çok zayıf belgelenmiş bir boyutu olarak duruyor. Nazi liderlerinin eşcinselliğe 1934'teki Roehm ayaklanmasında şiddetle karşı çıktıkları iyi biliniyor. SS kayıtlarında, örgütün üyenin zaafiyetlerini, onu "zor" (yani cinai) işlere giriştirmek için kullanabildiği imaları üzerinden eşcinselliğe dair bazı işaretlere zaman zaman rastlanır.

failler üzerinde hem boşaltıcı hem de özgürleştirici bir etki yapıyordu. Bu, onları konvansiyonel ahlâkın ötesine, resmen yasadışı davranışa taşıyor ve dönülmez noktayı geçmelerini sağlayarak konvansiyonel davranış kalıplarının ötesindeki ayrı, kaşarlanmış seçkinler arasında olduklarına dair toplu hislerini güçlendiriyordu. Genç erkeklerin bu hissi başka iki konvansiyonel "çete" niteliği ile de pekişti: erkeksiliğin maço dışavurumları arasında şiddet yansımaları ve çekingenlik-savar alkolün aşırı tüketimi. Faşist paramiliterleri meyhane şiddetinden ayrı düşünmek zordur. Tüm bu nitelikler, bir kere bulaştıktan sonra, şiddetin daha kolayca yinelenmesini sağlar.

Faşist hareket içinde kariyer yapmak maddi ve statüsel kazanımlar da getirdi. Hareket yayıldıkça, terfi, iktidar, avanta ve statü beklentileri de arttı. Fakat terfi salt oportünizmin ötesinde kişilik özellikleri gerektiriyordu. Faşist seçkinler orantısız biçimde tecrübeli, "güvenilir", "sıkı" üyelerden oluşuyordu. Eğitimli ve güvenilir üyeler faşizmin "subayları", daha az eğitimli "eski savaşçılar" "astsubayları" oluyordu. Birçok düzeyde, tecrübeli, alışmış, "sıkı" faşistler, yeni gelenleri "normal" faşist davranışlar içinde disipline edebilen ve sosyalleştirebilen düzen sağlayıcı seçkinler olarak hizmet ediyordu. Faşist hareketlerin farklı gidişatları vardı. Kuzeydoğu Avrupa'nın daha küçük hareketlerinin doğuşu ve sonra zayıflayışı genelde oldukça hızlı oluyordu. Bunların üyeleri sokak kavgalarında başarısız olunca, birçoğu mantıklı bir şekilde ayrılmaya karar verdi. Fakat önde gelen beş faşist ülkede, sadece binlerce faşistin, milyonların muhalefeti/ilgisizliği içindeki başarısını, bunların olağanüstü ve vahşi eylemliliklerinin yaptığı katkının hakkını teslim etmeden anlamak mümkün değil.

KİTABIN GENEL KURGUSU

Yukarıdaki kavramsal çerçeve faşistleri açıklamaya yardımcı olur. Ben seçkinlerin, faşist hareketlere katılan binlerin ve bunlara destek veren milyonların toplumsal krizlerini ve tepkilerini inceliyorum. Bir sonraki bölüm, savaşlar arasındaki krizleri

makro-düzeyi açıklayarak inceleyecek: Neden Avrupa'nın bir yarısı anlayışlıyken, diğer yarısı saldırgandı? Bu soruyu yanıtlayabileceğime inandığım için, Kuzeydoğu Avrupa'nın saldırgan vakaları arasındaki farklılıkları incelemeye gerek yok. Bundan ziyade, izleyen yedi bölüm, bazıları faşizme yönelirken, neden diğerlerinin başka otoriter sağcı hareketlere meylettiğini açıklamak için, kıtanın diğer yarısını ele alacak. Bu benim altı ülkeden oluşan vaka incelememin temelini oluşturuyor. İtalya'da, (iki bölüme yayılan) Almanya'da ve Avusturya'da destek almadan hâkim olup, iktidara geldi. İki örnekte –Macaristan ve Romanya'da– otoriter aile içindeki bir tür ölüm diyalektiğinin neredeyse eşit oyuncuları oldular. Geriye kalan ülke –İspanya– demokratlar ve otoriterler arasındaki mücadele içinde en parçalanmış ülke olarak, faşizmin otoriter ailenin önemsiz üyesi olarak kaldığı vakalara ışık tutar. Bu vakalara yönelik benim yöntemim neredeyse tamamen –büyük bir şükran borcu duyduğum– diğer araştırmacıların temel çalışmalarının ikincil bir çözümlemesine dayanıyor. Vaka çalışmaları böylece bana faşizmin yükselişine dair, son bölümde sunduğum daha genel bir açıklama geliştirmeme izin veriyor.

2

Otoritarizm ve Faşizmin Savaşlar Arası Dönemdeki Yükselişini Açıklamak

GİRİŞ: GÜÇLÜ ULUS-DEVLETLERİN YÜKSELİŞİ

Faşizmi açıklayabilmek için onu bağlamına yerleştirmemiz gerekir. 30 yıl boyunca faşizm daha kapsamlı bir siyasi idealin sadece bir türüydü: "otoriter ulus-devletçilik." Bu da, yalnızca, modernitenin hâkim siyasi idealinin, güçlü ulus-devletin bir türüydü. Fakat faşizm, otoriter rejimlerin tek büyük bir coğrafi blok içinde ortaya çıktığı Avrupa'nın sadece bir bölümünde baskın oldu. Avrupa'nın geri kalan kısmı liberal demokrat kaldığı için, "iki Avrupa" vardı. Faşizmin yıkıcı gelişim dönemi iktisadi, askerî, siyasi ve ideolojik krizlere de sahne oldu. Dolayısıyla bu bölüm, Avrupa haritası boyunca ulus-devletlerin yükselişini dört toplumsal kriz bağlamında ele alıyor.

Devlet iktidarının iki boyutu vardır: altyapısal ve despotik (bkz. Mann 1988). Altyapısal iktidar, devletin kuralları ve kanunları, toprakları ve halklarını kapsayan etkili altyapılar aracılığıyla sağlanan dayatma kapasitesine işaret eder. Altyapısal olarak güçlü devlet demokratik ya da otoriter olabilir. Demokratik Amerika Birleşik Devletleri, otoriter Sovyetler Birliği'nden daha büyük bir altyapısal devlet iktidarına sahiptir. Bu iktidar, insanların "üzerinde" değil, onların "aracılığıyla" ortaya çıkan

bir iktidardır. Öte yandan, despotik iktidar devlet seçkinlerinin kendi kararlarını, kendi tebaaları/vatandaşları "üzerinden" alma becerisine işaret eder. Aslında, tüm modern devletler, tarihî seleflerinden daha büyük bir altyapısal iktidara sahip olabilmişken, bazıları ürkütücü despotik güçlere de başvurdular. Her iki iktidar kaynağından da eser miktarlarda beslenen bir bileşim, benim burada açıklamaya çalıştığım 20. yüzyılın otoriter devletlerine özgüdür. Bu bileşim nasıl oluştu? Yanıt alışıldık modern siyasi ideallerin abartılmasında yatıyor.

20. yüzyıla geldiğimizde, Avrupa "egemen ulus-devletlere" halihazırda ev sahipliği yapıyordu. Bu da, bu devletlerin her birinin, belli bir toprak parçası üzerinde, meşruiyetini bu topraklarda ikamet eden bir "halk" ya da "ulus"tan alan (pek çoğu tabii ki hâlâ çok etnikliydi) bir siyasi egemenlik iddiasına sahip olduğu anlamına gelir. Ulus-devletler yine de gençtir. 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren, krallar uluslararası siyasette devletlerin egemenliklerini iddia ediyor, "üst-sınıf uluslar" ortaya çıkıyor ve din savaşları "ruhun uluslarını" yaratabiliyordu. Fakat nüfusun büyük kısmı daha yakınlarda "ulusun" gerçek üyeleri olabildiler. 18. yüzyıla kadar devletler gerçekte çok az şey yaptı. Diplomasiyi ve küçük dış savaşları yönettiler, adalet ve baskının yüksek düzeylerine başvurdular. Uluslararası ticareti şeklen düzenlediler ve normalde diğerlerine ihale edilen iktisadi tekellere sahip oldular. Bazıları sermayeye yakın ayaklanmaları engellemek için tahıl fiyatlarını denetledi. Sadece kurumsallaşmış ve yumuşak başlı kilise tarafından desteklendiklerinde, devletler sermayeleri ve "memleketleri" dışındaki toplumsal hayatın büyük kısmına girdiler. Öte yandan 18. yüzyıl devletleri askerî şiddet işlevini gerçekten de tekelleştirdi ve bu şimdi iyiden iyiye gelişti. Yaklaşık 1.700 devlet GSMH'nin barış dönemlerinde muhtemelen yüzde beşine, savaş dönemlerinde yüzde 10'una sahipti. 1760'a gelindiğinde, savaş zamanı pay oranı yüzde 15 ila 25 arasına çıkmıştı. 1810'da bu oran yüzde 25 ila 35 arasındaydı ve nüfusun yaklaşık yüzde beşini kapsıyordu. (Mann 1993: Bölüm 11'de hesaplanan) bu oranlar 20. yüzyıl dünya savaşlarındakilere ve günümüzün en yüksek

oranlarına (İsrail ve Kuzey Kore'ninkilere) yakındı. Böylesi kıyaslamalar 18. yüzyılda yaşanan dönüşümün boyutunu idrak etmemizi sağlar. Devletler, epey önemsiz bir düzeyden, vergi toplayıcıları ve askere alma subayları üzerinden vatandaşların hayatları üzerinde önemli bir yer edindiler. Tebaalarını, temsilî haklarını talep etme konusundaki tarihsel siyasi ilgisizliklerinden uyandırdılar. Ulusun üyesi olma, "yurttaşlık" böylece gerçekten de modern siyasi ideal oldu.

Yine de, 19. yüzyılda bile, devleti birçok toplumsal amaca ulaşmanın yolu olarak görenlerin sayısı çok azdı. Özgürlük, çoğunlukla, devlet aracılığıyla değil, devletten özgürlük şeklinde görülüyordu. Kavram, sadece Fransız Devrimi sırasında Jakobenlerin dilinde, daha güçlü bir devlet ve daha eylemsel bir yurttaşlık anlayışının toplumsal ve ahlâken arzu edilebilir olduğuna işaret etti. Jakobenizm savuşturuldu ama devletin genişlemesi, endüstriyel kapitalizmin gelişiminden beslenerek daha örtülü bir yol tuttu. Devletler, yol ve kanal inşaatlarına kaynak tahsis etti ve yoksullara yardımı üstlendi. Fransa iktisadi faaliyetlere yönelik, Britanya ve Birleşik Devletler'den daha yoğun bir devlet düzenleyiciliğine başvurmaya devam ederken, Almanya'da Friedrich List'in korumacı kuramları *laissez-faire*'e meydan okuyordu. Yüzyılın sonlarına doğru bazı iktisadi kuramlar, devletin bankacılığı ve sanayi yatırımlarını düzenlemeye başlamasıyla, biraz daha devletçi bir hal alıyordu. 19. yüzyılın sonlarında demiryollarının, yaygın eğitimin, kamu sağlığının ve nihayetinde refah programlarının ilk kıpırtılarının devlet tarafından örgütlenmesinde ilerlemeler yaşandı. Tüm bunlar altyapısal iktidardaki büyümelerdi. Hepsi de arzulanmayan vergilerle karşılığı ödenen arzu edilir mallar oldukları için, nüfusun gitgide daha büyük bir bölümü temsilî yönetim ve yurttaşlıkla –yani despotik iktidarın zayıflaması ile– ilgilenmeye başladı.

Bu devlet faaliyetleri, büyük oranda her bir devletin toprakları içine hapsolmuş toplumsal etkileşim ağlarının, "sivil toplumların" güçlenmesi gibi gayri iradi bir sonuca da yol açtı. Bu da örtük bir milliyet algısını besledi – bir milliyetçilik ideoloji-

sinden çok, bir kişinin aslında hemşehrileri, yurttaşları ile aynı devletin aynı toplumunda yaşadığının kabulüne işaret eden bir algı. Fakat açık milliyetçilik de aynı dönemde güçlendi. "Halk tarafından yönetim"in daha önce sağlandığı Avrupa'nın kuzeybatı ülkeleri ve Avrupa kolonilerinde "halk"; beyefendiler, tüccarlar, imalatçılar, zanaatkârlar gibi farklı "çıkarlara" sahip mülk sahibi erklerle sınırlanmıştı. Yurttaşlar yığını kendi içinde katmanlara ayrılmıştı ve yurttaşlık haklarının tümüne değil de birazına sahip alt sınıfların üstünde yer alıyordu. Halk ya da ulus, reaksiyoner eski rejime karşı konumlandırılıyordu ama kendi içinde çeşitleniyordu ve genellikle başka uluslara karşı hasmane bir tutum içinde değildi.

Fakat 19. yüzyılda daha saldırgan bir milliyetçilik türedi (Mommsen 1990). Bu büyüme, bir dereceye kadar, temsilî yönetime dair arayışların *tüm* halkın yönetmesi gerektiğine dair düşüncenin etkisinde olması hasebiyle gerçekleşti; bu gerekliydi, çünkü bu halk yurttaşlık için gerekli belli faziletleri ve nitelikleri paylaşıyordu. Habsburg, Romanov, Osmanlı gibi "çok etnikli" hanedan imparatorluklarının bulunduğu daha doğu bölgelerde bu milliyetçilik bilhassa yayıldı. Buralarda imparatorluk yöneticileri ve yerel halklar arasındaki gerilimler demokrasiye *yönelik* taleplerden, sözde etnik/milli topluluklar arasındaki gerilimlere dönüştü. Kendileri için temsilî haklar talep eden, ayrıcalıklardan mahrum kalmış yerel seçkinler, imparatorluk etnisitesine ve bunların yerel etnik yanaşmalarına karşı "tüm" halkı harekete geçirmeye çalışan taban baskılarıyla karşı karşıya geldi. Bu da Corradini'nin "proleter ulusun" baskıcılara karşı ayaklanabileceğine dair düşüncesinin kabulünü besledi. Hırvatlar, Slovenler ve diğerleri Türk ya da Sırp tahakkümüne; Rumenler Macarlara; Slovaklar Çeklere ve hemen hemen herkes hâkim Alman, Rus ve Türklere karşı tavır alabilirdi. Emperyalist Almanlar, Ruslar ve Türkler (ve daha sonra Macarlar) kendi karşı-milliyetçilikleri ile cevap verdiler. Yahudiler çok uluslu oldukları, dolayısıyla da ulusal karşıtı sayıldıkları için bundan mustarip oldular. Fakat antisemitizm diğer ulusal gerilimlere karıştı: Macar ve Avusturya antisemitiz-

mi emperyal revizyonizm özlemleri ile gelişirken, Çek antisemitizmi Alman karşıtı; Slovak antisemitizmi Macar karşıtı duyguyla ilerledi. Tüm bu vakalarda Yahudilerden, diğer bazı ulusal düşmanlarla olan sözde ittifaklarından dolayı kısmen nefret ediliyordu. Başta, "feodal" yöneticilere yönelik içerideki bir ülküsel ittifak olan milliyetçilik, sonra tersyüz olup diğer "milletlere" dönük bir saldırganlığa dönüştü.

Böylece liberal, katmanlı ulus-devletin zıddı organik ulus-devlet (ya da "yurttaş milliyetçiliğin" zıddı "etnik milliyetçilik") ideali doğdu. (Schmidt-Hartman'ın incelediği ve bir sonraki kitabımda daha ayrıntılı olarak tartıştığım) Avusturya'yı düşünün. 1882'de üç Avusturyalı siyasetçi yeni bir Alman Halk Partisi kurmayı amaçlayan "Linz Programı"nı ortaya attılar. Bu program Alman milliyetçiliğini, genel oy hakkını ve yenilikçi toplumsal düzenlemeleri bir araya getiriyordu. Aynı şekilde liberalizmi, *laissez-faire* kapitalizmini ve Marksist sosyalizmi reddediyordu. Liberaller çıkar çekişmelerini yücelten bir anayasayı savunurken, bu üç adam demokrasinin özüne sahip çıktıklarını ilan ediyorlardı. Onlara göre, meşruiyetleri halkın birliğinde, "herkesin menfaatinde" ve "halkın çıkarlarında" temellenmişti. Bu üçlü ayrılıp her biri kendi partisini kurmaya soyundu. Adler Sosyal Demokratların lideri oldu; Lueger Sosyal Hıristiyanları, Schönerer de, sonradan Pan Alman Partisi'ne dönüşecek partiyi kurdu. Bu üç parti, dünya savaşları arası dönemdeki Avusturya'nın, oldukça tümleyici sosyal hareketleri oluşturan kitle partileriydiler ve ikisi (6. Bölüm'de göreceğimiz gibi) faşist hareketlere yol açtı.

Bu genç Avusturyalılar halka ve devlete dair *organik* bir anlayışı destekliyorlardı. Onlara göre halk tek, bölünmez, birleşik ve bütüncüldü. Dolayısıyla, devletin karşıt çıkarlar arasındaki bir çelişkiye dayanması gerekmiyordu. Tek bir ulusal hareket *tüm* halkı temsil edip nihayetinde onun içindeki sosyal grupların arasındaki çıkar çekişmelerinin hepsini aşabilirdi. Sınıf çatışması ve kısmi çıkarlar uzlaştırılmaktan ziyade aşılmalıydı. Bu hoş bir ideal gibi görünse de, bu idealin (bir sonraki kitabımda çok daha ayrıntılı olarak ele aldığım) karanlık bir yüzü

de vardı. Tüm devletler aslında, kendi belirgin kültürel özellikleri olan azınlıkları içerir. Bazılarının kendi etnisitelerinin çoğunlukta olduğu ve "memleket" olarak saydıkları başka yabancı devletlerle kültürel bağları da vardı. Organik milliyetçiler bu halklara şüpheyle yaklaşıyorlardı. Bunların sadakatlerinin bölünmüş olduğu, bu yüzden de ulusa tam üyelikten mahrum bırakılmaları gerektiği düşünülüyordu. Dolayısıyla, organik milliyetçiler, (1) diğer milletlerden ayırt edilebilir kalıcı bir milli karaktere, ruha, öze; (2) nihayetinde bu özelliği ifade edebilecek bir devlet kurma haklarına ve (3) ulusu zayıflatabilecek, farklı nitelikteki azınlıkları kabul etmeme haklarına inanmaya başladılar.

Bu, benim de hakkında yazılar yazdığım (Mann 1986, 1993: özellikle 10. ve 11. Bölümler) ulusların ve modern devletlerin "yükseliş ve yükselişlerine" dair bildik hikâyedir. Yine de bu milli etkileşim ağlarının yayılması, genişleyen "ulusötesi" iktidar ilişkilerinin –sanayi kapitalizmi ve bununla ilişkili, liberalizm ve sosyalizm gibi ideolojilere ek olarak, ortak kimliğin Avrupalı/Hıristiyan/"beyaz" anlamlarından türeyen daha geniş kültürel ağların– *yanı sıra* gerçekleşti. Mülkiyet her yerde büyük bir çoğunlukta "özeldi." Hiçbir devlet, iktisadi koruma adına ithalattan gümrük vergileri almak, iletişim ağlarını (özellikle demiryollarını) korumak ve bankacılığı düzenlemek dışında ekonomiye pek müdahale etmedi. Avrupa yarıküresinde, devlet destekli "geç kalkınma" politikalarına dair başka düşünceler de ortaya çıktı, fakat bunlar 1914 öncesinde çok da önem kazanmadı. Dolayısıyla, toplumsal hayatın büyük kısmı, fevkalade kalkınma dönemlerinde bile, ulus-devletlerin yetki alanının dışında kaldı. Devletten çok daha fazla beklentisi olanların sayısı çok azdı.

Siyasetçilerin de durumu farklı değildi. 1914 öncesinde, solcuların çoğu kendini demokrasinin daha ademimerkeziyetçi biçimlerine adamıştı ve devlet konusundaki tutumları ikircikliydi. En solda, tüm mevcut devletlere ve onları destekleyen milliyetçiliğe yönelik derin güvensizlik Jakobenizm kalıntılarına ağır bastı. (Her ne kadar uygulama genellikle farklı olsa

da) sosyalist ideoloji sadece ulusötesi sınıfları tanırdı. Marx'ın devrim sonrası devlete dair mahut sessizliği, devletin nasıl "yitip gideceğine" ve işçi sınıfının milliyetsizliğine dair üstünkörü ifadeleri solun ortaya çıkmakta olan ulus-devletlere yönelik kayıtsızlığının örnekleriydi. Marksistler devleti, mülkiyet biçimlerini dönüştürmek için geçici bir süre kullandıktan sonra, ortadan kaldırmayı umuyorlardı. Anarko-sendikalistler devletleri topyekûn es geçmenin sol için daha güvenli olacağını hissetmişlerdi. Solcuların devletten yoksulluğu hafifletmesini ve ücretsiz eğitimi yaygınlaştırmasını talep ettiği doğrudur. Yine de, savaş öncesi refah reformizmine genelde sosyalistler değil, uzun zamandır onlara imtiyaz tanıyan bir devlet içinde kendilerini daha yuvada hisseden "burjuva" sol liberalleri öncülük etti. Dolayısıyla bu reformizm; genişlemiş bir devlete, iktisadi, kültürel ve ahlâki gelişmeye kaynak sağlamak için yönelen Marksçı ya da sendikalist soldan ziyade, Alman "akademik Sosyalistlerine", Britanyalı "Yeni Liberallere", Fransız Cumhuriyetçi Radikallerine ve Rus liberal *zemstvo* entelektüellerine hizmet ediyordu. Fakat hepsi bu reformizmin daha gelişmiş bir demokrasiyi tesis etmeye destek olacağını düşünüyordu. Despotik iktidarların güç kaybetmesini istiyorlardı.

İşler sağda biraz daha farklıydı; çünkü aşırı milliyetçilik 1914'ten önce ortaya çıkmıştı. Bunlar eski rejimleri, liberalizm ve sosyalizmin yıpratıcı güçlerine üstün gelmek için milleti harekete geçirme yönünde zorluyordu. Sternhell'in vurguladığı gibi, birçok faşist fikir daha 1914 öncesinde ortalıkta dolaşıyordu. Bu fikirler bazı aydınları heyecanlandırmış olsa da, esas olarak önce solcu partiler tarafından oluşturulan ve daha sonra sadece birkaç milliyetçi partinin kopyaladığı kitlesel hareketlere aitti. Devletlerin ve oyların çoğunu hâlâ denetiminde bulunduran ve kitlesel hareketlere hâlâ kuşkuyla bakan eski rejimler ve kiliseler bu fikirleri gözetim altında tutuyorlardı. Ulus, yani kitleler; seçkinler adına, seçkinler tarafından konuşturulmalı ama harekete geçirilmemeliydi. Eley'in (1980) vurguladığı gibi, sağcı milliyetçi baskı grupları, Alman muhafazakârlara uyarı vermeye ve Alman dış politikasını istikrarsızlaştırmaya baş-

lasa da, ulusal siyasetteki rolleri çok daha önemsizdi. Avusturya, muhtemelen, milliyetçiliğin en gelişmiş kitlesel hareketlerine şahit oldu (Schorske 1981: 3. Böl.). İşlevleri genişliyor olsa da, muhafazakârların büyük bölümü devleti, düzenin koruyucusu ve toprakların genişleticisinden sadece birazcık daha fazlası olarak görüyordu. Devlet, soldaki gibi, (Perz-Diaz'ın yankı yapan cümlesini tekrar edecek olursak) "ahlâki bir projenin taşıyıcısı" olarak görülmüyordu. Devletin "altyapısal iktidarında" hafif bir artış arzu edilir olarak görülürken, milliyetçiler azınlıklara zulmetmeye başlıyorlardı. Fakat bunların kesin sınırları vardı ve devletin despotik iktidarının artmasına yönelik hiçbir gerçek dürtü yoktu. Despotizm ve otoritarizm, genellikle, modernitenin karşısında nihayetinde yok olup gidecek "eski rejimlerin" nitelikleri olarak görülüyordu. 1914'te çok azı faşist ya da hatta daha ılımlı bir otoriter geleceği tahayyül edebilirdi.

Avrupa barış içinde kalmış olsaydı, devletin genişlemesi hiç kuşkusuz yavaş yavaş devam edecek ve devletler daha fazla altyapısal güç edinecekti. Sanayi kapitalizmi devlet desteğine ihtiyaç duymaya devam edecekti. İşçilerin ve kadınların oy hakkına kavuşması refah devletinin gelişimini besledi. "Ilımlı bir ulus-devletçilik", yarı-periferide devlet güdümlü "geç kalkınma" kuramıyla düzenlenmiş olarak, her halükârda ortaya çıkabilirdi. Fakat araya Dünya Savaşı girdi. Ulus-devleti askerileştirdi ve devlet müdahalesinin ve planlamasının nasıl iktisadi kalkınmayı sağlayabileceğine dair bir iktisadi model sundu. Kolektif toplumsal eylemin "paramiliter" bir modelini ortaya koydu, geleneksel muhafazakârlığı zayıflattı, ulus-devletin ana rakipleri olan çok uluslu imparatorlukları yıktı ve düşmana karşı saldırgan bir milliyetçiliği güçlendirdi. Lloyd George, Clemenceau ve Ludendorff'un 1916'da iktidara gelişleri ile savaşın artık "topyekûn" olacağının –savaşın artık bir beyefendi eski rejim tarafından değil, askerî ve iktisadi hizmet adına hareket geçmiş bir ulus tarafından yönetileceğinin– işareti verilmiş oldu. İşadamları, işçi liderleri, memurlar, generaller ve siyasetçiler tek bir devlet güdümlü idare içinde birbirlerinin yanı sıra hizmet edeceklerdi. Rusya, Avusturya-Macaristan ve

İtalya'da bu, o kadar da etkili bir şekilde ortaya çıkmadı ve bunun vebali buralarda "eski rejimlerinin" güçlerine (ve sosyalistlerinin "gayri yurtsever" duruşlarına) yüklenebilir. Kuzey Avrupa'nın savaşa girmeyen devletleri bile, abluka ve denizaltı savaşları yüzünden kayda değer biçimlerde müdahale etmeye (özellikle devlet iktidarının radikal bir genişlemesi olan vesika sistemini uygulamaya) mecbur kalmışlardı. Avrupa'da sadece tarafsız İspanya ve Portekiz, eski rejimleri ve zayıf devletlerinin meşruiyetini koruyarak, eskisi gibi devam edebildi. Fakat birçok devlet, özel ve piyasa işlerini, ulus yararına kitlesel toplu amaçlar tesis ederek etkili bir şekilde ikame etti. Modern devletçilik modern milliyetçiliğin yanı sıra doğdu.

Her ne kadar, savaş zamanı müdahale araçları, sonraki dönemde yürürlükten kaldırılmış olsa da, altyapısal olarak muktedir devlet baki kalacaktı. Bu hak genişledi ve hükümetlerin, savaş sonrası istihdam ve konut sorunlarını hafifletmesi beklendi. Toplumsal yurttaşlık siyasi yurttaşlığa eklendi. Toplumsal yeniden yapılanmaya ve iktisadi kalkınmaya dair daha iddialı planlar iktisatçıların da içinde bulunduğu teknokratlar arasında yayılmaya başladı. Solda ise sosyalistler, anarko-sendikalist rakiplerini (tarafsız İspanya dışında) artık alt etmişler; devrim ve reformu benzer şekilde devlet eylemleri üzerinden gerçekleştirilmiş olarak görmeye başlamışlardı. Devleti büyük ölçüde görmezden gelen, savaş öncesi demokrasi tahayyülünün modası geçmiş gibiydi. Rusya'da savaş ve iç savaş Bolşevikleri daha ateşli devletçiler haline getirdi. Başka yerlerde liberalizm sosyal demokrasiye dönüştü ve ılımlı devletçilik ortalardan kayboldu.

Fakat esas oyun sağda sahne aldı. Genelde artan devletçilik bayrağının altında sağ, savaşlar arası Avrupası'nın yarısında iktidara geldi. Yükselişi beklenmedikti çünkü 1918'deki barış anlaşmalarında liberaller baskındı. Başkan Woodrow Wilson "demokratik dünya devriminin" gelişini ilan etmişti. Versay delegeleri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rus ve Osmanlı imparatorluklarının bazı topraklarını bir düzine sözde demokrasi ile ikame ettiler. Her ne kadar bunlar tek bir bas-

kın ulusun yönetimini yüceltme eğiliminde olsalar da, anayasaları azınlıkların haklarını güvence altına alıyordu. Bazı liberaller ve sosyalistler, dünyanın geri kalanının da –sömürgeler ve bağımlı devletlerin– yakında bu örneği izleyeceğini bile umdular. Halim ve demokratik ulus-devletlerden müteşekkil yeni dünya düzeni resmen tesis edilmiş gibi görünüyordu.

Savaş sonrası yaşanan kısa karışıklığın ardından, Avrupa gerçekten de o tarafa yönelmiş görünüyordu. 1920'lerin sonlarında kıtanın yirmi sekiz devletinin biri haricinde hepsi anayasalarında parlamento seçimlerine, rekabetçi siyasal partilere ve azınlıklara tanınan güvencelere yer veriyordu. Bazı seçimler kadınları hâlâ kapsamıyor (bazıları erkeklerin birçoğunu dışarıda bırakıyor), bazı yürütme organları yasama organlarıyla aşık atıyor ve bazı siyasi uygulamalar anayasal normlarla genelde çelişiyordu. Fakat liberal demokrasi yükselen modern ideal gibi görünüyordu. Tek istisnai vaka olan Sovyetler Birliği, aslında daha gerçek bir demokrasi olduğunu iddia ediyordu. Hoşgörülü milliyetçiliğe dair alametler pek de hayırlı değildi. Milyonlarca azınlık mültecisi, eski devletlerinin baskıları yüzünden memleketlerine kaçıyorlardı (bu konuyu sonraki kitabımda ele aldım). Fakat genel olarak değerlendirecek olursak, Büyük Güçler liberal demokratik ulus-devletin 20. yüzyılın *kendisi* olduğuna inanıyorlardı.

20. yüzyılın sonunda, Batı'nın genelinde olduğu gibi Avrupa'da da durum gerçekten öyleydi. Kuzeybatı Avrupa'nın yanı sıra onların eski sömürge yerleşimlerinin belli başlılarının siyasi kurumları da (önce sadece beyazlar için) birkaç on yıldır dirayetli bir şekilde liberal ya da sosyal demokrattı. Güney Avrupa'nın otoriter rejimleri 1975 itibarıyla gitmişti. Doğunun komünist rejimleri 1989-1991 arasında birdenbire çöktü. Eski komünist ülkelerdeki bazı rejimlerin müphem sicilleri olsa da ve birkaçında etnik gerilimler su yüzüne çıkmış olsa da, binyılın sonunda Avrupa devletlerinin *tamamı* çok partili demokrasiye resmen sadıktı. Fakat Yugoslavya, Avrupalıların çoğu için yabancı bir istisnaydı. Demokrasiyi, dünyanın diğer köşelerine ihraç etmenin zorluğu ortaya çıksa da, bu ideal Batı'da baskındı.

Harita 2.1 Dünya savaşları arası dönemin iki Avrupası.

Fakat 1920 ile 1945 arasında, otoriterlerin hırpaladığı liberal demokratik ulus-devlet geriledi. 1938 itibarıyla, Avrupa'nın yirmi yedi parlamenter rejiminin on beşi, genelde tek bir organik ulusu vücuda getirdiğini ileri süren, azınlık haklarını kırpan sağcı diktatörlüklerdi. Harita 2.1 her birinin asıl darbeyi aldığı tarihi belirtir. Diğer kıtalarda, beyazların çoğunlukta olduğu eski dört Britanya sömürgesinde –Birleşik Devletler, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da– sadece beyazlar için demokrasi vardı (sadece Yeni Zelanda o zaman, beyaz olmayanların çoğuna serbest temsil hakkı tanımıştı; Güney Afrika ve Rodezya'nın da sadece beyazlar için kusursuz parlamenter kurumları vardı). Fakat en önemli iki Asya devleti, Japonya ve Çin otoritarizme yakalanmışken, çoğu rejimin bocaladığı Latin Amerika'da sadece Uruguay, Kolombiya ve Kosta Rika tutarlı bir şe-

kilde demokratik kaldılar. Dolayısıyla savaşlar arası dönem biri liberal demokratik, diğeri organik-otoriter iki nispeten denk küresel bloğa ve Avrupa bloğuna tanıklık etti. Her ikisi de altyapısal olarak daha güçlü devletlerin arayışındaydı; sadece ikincisi daha büyük despotik güç de arıyordu. Bu dönem ikisi arasındaki mutlak bir savaşla neticelendi. Savaşlar arası otoritarizmin dünya ve Avrupa'nın görece gelişmiş bölgelerinin tamamında değil de yarısındaki yükselişini nasıl açıklayabiliriz? Bu sorunun cevabı, bir ikinci soruyu anlayabilmemizin ön koşulu: Faşizm neden yükseldi? Avrupa haritası bize ilk ipuçlarını veriyor.

COĞRAFYA: İKİ AVRUPA

Savaşlar arası Avrupa'nın siyasi haritası, Harita 2.1, iki alt kıtayı, biri liberal demokratik, diğeri otoriter iki farklı Avrupa'yı gözler önüne serer. İki Avrupa coğrafi olarak da ayrılmıştı; biri kıtanın kuzeybatısını, diğeri de merkezini, doğusunu ve güneyini kaplıyordu. (Alman ve Slovak azınlıklarının haklarını bir nebze kısan) Çekoslovakya haricinde, liberal demokrasi kuzeybatı boyunca on bir ülkenin tek bir bloğundan oluşuyordu: Finlandiya, İsveç, Norveç, Danimarka, İzlanda, İrlanda, Britanya, Hollanda, Belçika, İsviçre ve Fransa. Dünyanın diğer liberal demokrasilerinin neredeyse tamamı eski İngiliz sömürgelerinden oluşuyordu. Dolayısıyla, liberal demokratik blok, birbirlerine deniz ticareti ekonomisiyle bağlı ve siyasi ve ideolojik benzerliklere sahip üç ayrı sosyo-kültürel alandan müteşekkildi: "Nordik", "Anglosakson" ve "Aşağı Ülke."* Anayasal yönetime 1900'den çok önce geçmişlerdi. Anglosakson dünya İngilizce, Nordik ülkeleri aynı dil grubunun karşılıklı olarak anlaşılabilen lehçelerini konuşuyorlardı; Fransa, Belçika ve Çekoslovakya haricinde, tüm bölge boyunca seçkinler genelde İngilizce söyleşebiliyorlardı.

İrlanda dışında, nispeten gayri siyasileşmiş dinlere sahiptiler. On altı ülkenin onu, ağırlıklı olarak Protestandı. Belçika,

(*) Bugünkü Hollanda, Belçika ve Kuzeydoğu Fransa – ç.n.

Çekoslovakya, Fransa ve İrlanda çoğunlukla Katolikken, Hollanda ve İsviçre iki din arasında bölünmüştü. Bu grup Almanya, Estonya ve Letonya haricindeki tüm Protestan çoğunluklu ülkeleri içeriyordu. Öte yandan bu ülkeler, devlet-kilise bağları geçen yüzyılda önemli ölçüde zayıflamış Protestan ülkelerin *tamamıydı*. Danimarka ve İsviçre Katolikliği de devletten bağımsızken; Belçika, Çekoslovakya ve Fransa daha ziyade seküler Katolik ülkelerdi (ve Çek Kilisesi, Vatikan ile gerilim yaşıyordu). Kuzeybatı, demokratik ulus-devlet dışında da başka bir sürü şeyi paylaşıyordu ve coğrafi bütünlüğü ortak ideolojik mesajların akışına izin veriyordu. Aşağıda göreceğimiz gibi, kültürel dayanışması da oldukça önemliydi.

Organik-otoriter ailenin büyük kısmı da tek bir coğrafi bloğa tekabül ediyordu. Yine de, bu blok iki ayrı tarihî sosyo-kültürel alandan oluşuyordu: "Latin/Akdeniz" ve "Slav/Doğu ile Orta Avrupa." Dilleri daha farklıydı ve bir ticaret bloğu değillerdi. Fakat (Almanya'nın büyük bölümü, Estonya ve Letonya'nın haricinde) iki eski Hıristiyan Kilisesi'ne sadık kaldılar: Avrupa'daki Katolik ülkelerin çoğunu ve doğu Ortodoks ülkelerinin tamamını içeriyorlardı. Dahası, İrlanda dışında, yoğun kilise-devlet bağlarını koruyan tüm Avrupa ülkelerini kapsıyorlardı. Yine, bu kültürel dayanışmalar –ve bu bölge içindeki kültürel fay hatları– otoritarizm ve faşizmin ortaya çıkmasında önemli rol oynayacaktı.

Bu iki Avrupa arasındaki "kıta ayrılığı" boyunca haritada gösterilen bir "sınır" bölgesi de teşhis edebiliriz. Bu alanın büyük bölümü iki büyük ülkeden, Fransa ve Almanya'dan oluşuyordu. Bunlar öteki tarafa da yönelebilecek sallantıdaki ülkelerdi. Fransa otoriterleşebilir, Almanya da parlamenter sistemi devam ettirebilirdi; çünkü her ikisi de, önceki dönemdeki gibi, demokratik ve otoriter kuvvetlerin arasında uzayan bir çekişmeye tanıklık etti. Savaş öncesinin önde gelen proto-faşist kuramcıları (Maurras, Barrès, Sorel) Fransızdı ve Fransa savaşlar arası dönemde, kuzeybatıdaki hem sağ hem de soldaki en büyük otoriter partilere sahipti. Nazi Almanyası'nın gücü arttıkça, Fransız zayıflığı daha görünür oldu ve muhafazakârlar muhte-

mel çözümler hakkında bölünmeye başladılar. Faşist sesler daha gür çıkmaya başladı. Soucy'ye (1991) göre, 1940 seçimleri (barış zamanında) yapılmış olsaydı, Faşist PSF neredeyse 100'den fazla parlamento sandalyesi kazanabilirdi. Daha sonrasında, işbirlikçi Vichy rejimi kayda değer bir yerli destek gördü. Buna karşılık, Weimar Cumhuriyeti hayatta kalabilecek gelişmiş bir demokrasiye sahipti. Ayrıca Fransa ve Almanya'daki çekişmenin nihai sonucu coğrafi terimlerle de açıklanabilirdi; çünkü siyasi "kalpleri", "diğer" coğrafi bloğun yakınlarında konumlanmıştı. Paris ve onu çevreleyen Ile de France kuzeyde bulunurken, Fransa'nın iktisadi olarak gelişmiş bölgeleri genelde kuzeybatıdaydı. Fransa kuzeybatıdaki Britanyalı/Aşağı ülkelerden oluşan serbest piyasa/demokrasi/Protestan alanına bağlı olduğu kadar, daha otoriter Katolik güneye de bağlıydı. Öte yandan, Alman devletinin kalbi, ülkenin doğusundaki Berlin ve Prusya'ydı. Alman tarihi genelde liberal güneybatısının ve kuzeydeki serbest ticaret limanlarının Prusya tarafından rehin alındığı şeklinde tasvir edilir.

"Sınır bölgesi" bu kitapta da, demokrasi ve otoritarizm arasındaki en uzun süreli çekişmeye tanıklık etmiş ülke olan İspanya ile temsil edilmiştir. 9. Bölüm bu sürecin ne kadar uzun soluklu ve çekişmeli olduğunu gözler önüne serer. Ayrıca, 1934'ten önce Finlandiya, Çekoslovakya ve Avusturya'da kör topal bir demokrasinin var olduğu üç siyasi sınır ülkesi de vardı. Dahası, kuzeybatıdaki otoriter hareketler sadece bu sınır bölgesinin içinde ve yakınındaki bölünmüş ortamlarda başarılı oldu. Etnik olarak bölünmüş Çekoslovakya'da Alman Sudeten Partisi, Alman azınlığı bir araya getirerek 1935'te ulusal oyların yüzde 15'ini aldı; Slovakya'da yüzde 10'dan fazlası Hlinka Partisi'ne gitti. Dil açısından bölünmüş Belçika'da Christus Rex 1936'da (ağırlıklı olarak Fransızca konuşanlardan) yüzde 11,5 oy alırken, Flaman VNV yüzde 7,1'e ulaştı. Fakat Rexist liderler faşizmi sahiplenince oyları 1939'da yüzde 4,4'e düştü ve VNV Nazi yardımlarını kabul edince onlara yönelik destek eridi. Finlandiyalı Lapua Hareketi/IKL iç savaştaki sağcıların zaferini ve Sovyet karşıtı yayılmacılık fikirlerini kullanarak yüzde

8,3 oy aldıysa da, bu oran 1939'da yüzde 6,6'ya indi. Dinî olarak bölünmüş Hollanda'da, NSB 1935'te yüzde 7,9 oy aldı, fakat 1939'da Hitler'e yakınlaştıkça siyasi ağırlığını kaybetti. Bu otoriter hareketler daha doğu ve güneydekiler kadar popüler değildi, ama belli bir ağırlıkları da vardı.

Kuzeybatı bloğunun daha içlerindeki otoriterler, öte yandan, çok az oy aldılar. Faşistler ve onların yoldaşları oyların, Norveç'te yüzde 2'sini, İsviçre'de yüzde 1,5'ini ve Britanya, İrlanda, İzlanda, İsveç, Danimarka, Birleşik Devletler, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da yüzde 1'in çok daha azını alarak bir varlık gösteremediler (Lindstrom 1985: 115; Linz 1976: 89-91; Payne 1980: 126-135; 1995: 290-312). Her ne kadar bazı aydınlar ve seçkinler otoriter ve faşist fikirlerle oynadılarsa (bazılarını 1. Bölüm'de alıntılamıştım) ve parlamenter demokrasinin zayıflıkları ve ayrımlarına dair ara ara homurdanmalar duyuluyorsa da, belirleyici etken, muhafazakârların popülistleştikleri halde demokrasiye sadık kalıp kitleleri ılımlı milliyetçilik, din, itaat ve kapitalist bir ekonomiyi yönetme konusunda daha tecrübeli oldukları iddiası bağlamında harekete geçirmekle yetinmeleri olmuştur (Mann 1993). Muhafazakârlar otoriter sağcılara direndiler; fakat sosyal demokratlar da devrimcilere direndiler. Böylece her iki grup da çekişmelerini, sonuçta daha da güçlenen demokratik kurumlar üzerinden sürdürüp uzlaşabildiler.

Yine de otoriterler kıtanın merkezinde, doğusunda ve güneyinde güçlendiler. Avusturya, Almanya ve İspanya'daki serbest seçimlerde oyların neredeyse yüzde 40'ına ulaştılar. Doğu Avrupa'nın kısmen serbest seçimlerinde de tartışılmaz biçimde başarı kazandılar. Örgütlenme konusunda daha serbest olsalardı, faşistler daha da fazla oy toplayabilirlerdi (Bölüm 7 ve 8'de Macaristan ve Romanya vakalarında göreceğimiz gibi). Otoriter rejimlerin çoğunluğun desteğini aldığını söyleyemeyiz; çünkü yürütme erkini kötüye kullanıyorlardı ve bazıları seçimlerde zora başvuruyordu. Yine de kuzeybatıda olduğundan çok daha güçlü bir cazibeye sahiptiler. Aslında iki Avrupa vardı: Biri liberal demokrasiye sıkı sıkı bağlı, diğeri ulus-

devletin organik-otoriter yaklaşımının etkisinde idi; aralarında da siyaseten bölünmüş, iki yaklaşım arasında sallanan sınır bölgesi vardı.

Bu coğrafi blokların gücü, otoritarizm ve faşizme yönelik üç bildik açıklamaya benim şüpheyle yaklaşmama neden oluyor. Bunlardan birincisi ülkeleri tekil olarak ele alır ve aslında "milliyetçi" bir açıklama sunar. Ulus-devletin gücü, birçok araştırmacıyı içe yönelterek, genelde kendi ülkeleri olan tek bir devleti incelemelerine teşvik etmiştir. Araştırmacılar, Almanya'nın Nazizme giden "özel yolu" olan *Sonderweg* gibi "ulusal garipliklere" dayanan açıklamaları öne çıkarırlar. İspanya tarihçileri, şanlı Siglo de Oro hatıralarını ve onun ardından yaşanan imparatorluğun zayıflamasını, sonuçta ortaya çıkan yoz kiliseyi, şişmiş memur kadrolarını, tekil bölgesellikleri, vahşi güneyi vb. vurgularlar. Arnavutçayı konuşabilseydim, eminim Arnavutların otoritarizme yönelik eşsiz eğilimlerine dair bir şeyler öğrenebilirdim. Doğrudur, yerel etkenler her bir ulusal akıbetin *detaylarını* açıklar. Bariz bir şekilde Nazizm Alman ve Francoizm İspanyol'du. Bunları başka hiçbir ülkede hayal edemem. Yine de, Harita 2.1 ulusal sınırları çapraz kesen çok güçlü makrobölgesel etkileri gözler önüne serer. Bunlar da İspanya'nın da otoriterleşebileceğini düşündürür, Arnavutluk da öyle ama İrlanda değil. İrlanda'da çok güçlü ve reaksiyoner Katolik Kilise vardı ve 1920'lerde gerçek bir iç savaş tecrübe edilmişti. Fakat İrlanda kuzeybatıdaydı; bazı demokratik Britanya kurumlarını miras almıştı ve demokratik Britanya ve Birleşik Devletler'le ortak bir dile ve nüfus ilişkilerine sahipti. Arnavutluk demokratik bir medeniyetin içinde yaşamıyor ama İrlanda yaşıyordu. Dolayısıyla İrlanda İç Savaşı'nın rakip orduları, aslında iki rakip seçim partisine dönüştüler – ve bu ikisi İrlanda seçimlerinde bugün bile ağırlıklarını koruyorlar. Yerel ayrıntılara ihtiyacımız var –ve bunlar benim vaka çalışmalarıma dair bölümlerimde ortaya çıkacaklar–, fakat bizim daha makro bir yaklaşıma da ihtiyacımız var.

İkinci bir yaklaşım örtük şekilde milliyetçidir. Kıtayı ulus-devletlere böler ve her birini çok değişkenli karşılaştırmalı çö-

zümlemelerde tekil bir vaka olarak ele alır. Örneğin faşizmin geri kalmış ülkelerde ya da hızla gelişen üniversitelerde ortaya çıktığı gibi hipotezleri sınamak için ulusal istatistiklere başvurur. Böylesi istatistikleri sonra kullanacağım. Fakat yine de bu yöntem biraz önce göz attığımız kaba bir coğrafya ile sınırlıdır. Tüm geri kalmış ülkeler ya da genişleyen üniversiteler haritada birlikte kümelenmiş midir? Kesinlikle hayır. Daha olası olan, coğrafyanın yakınlıktan türeyen belirgin iletişim ağları da sunuyor olması dolayısıyla belli ideolojilerin Avrupa'nın farklı bölgelerine, farklı seviyelerde gelişmişlik ve üniversite altyapı düzeylerinden bağımsız olarak yayılıyor olmasıdır.

Üçüncü yaklaşım dolayısıyla bölgeseldir. Makro-bölgesel kültürleri –"Akdeniz", "Doğu Avrupa", "Orta Avrupa" vb.– rastlantısal biçimde belirleyici olarak teşhis eder. Örneğin, bu yaklaşım isabetli bir şekilde, ırkçı antisemitizme odaklanmış organikçilik biçiminin Orta ve Doğu Avrupa'da sınırlı kaldığını ve güneye sirayet edemediğini belirtir. Fakat otoritarizm bir bütün olarak bundan çok daha geniş bir alana yayılmıştı. Avrupa'nın yarısını etkisi altına aldı. Ne Newman'ın (1970: 29-34) ilan ettiği gibi "Orta Avrupa'nın özel vakasını", ne Janos (1989) ve Berend'in (1998: 201, 343-345) savunduğu gibi "Doğu Avrupa'nın geç kalkınmışlığını", hatta ne de Gregor'un (1969: xii-xiv) öne sürdüğü genel "kısmi ya da geriye dönük gelişimi" yansıttı.[1] Tüm bu makro-bölgesel kuramların belli bir doğruluk payı olsa da, faşizm bu bölgesel kuramlardan daha genel ama aynı zamanda daha tutarsızdı. Başlıca beş faşist hareket (Almanya, Avusturya, Macaristan, Romanya ve İtalya'da) Avrupa boyunca ve onun farklı gelişmişlik düzeyleri arasında dağılmıştı. Otoritarizme dair daha genel bir açıklamaya ve faşizme yönelik de daha özel bir açıklamaya ihtiyacımız var. Ben önce rejim türüne dair bağımlı değişkeni inceleyeceğim.

1 Gregor buna –"Almanya'dan ne haber?" (gelişmiş ama faşist)– garip bir önerme biçiminde bariz bir karşılık hazırlar: Savaşın ve sonrasının "sarsıcı deneyimleri" Almanya'nın "kendisini geleceği parlak devrimci ülkelerle özdeşleştirdiği" anlamına gelir.

Açıklayıcı sorunsalımızın temeli siyasal sağda yatıyor. "Büyük Avrupa"nın tümündeki solcu otoriter tek rejim Sovyetler Birliği'ydi. Tüm diğer otoriter rejimler siyasal sağda görülüyorlardı – gerçi aşağıda göreceğimiz gibi faşizm de ancak belli belirsiz olarak sağdaydı. Dolayısıyla, hepsinin ortak belli özellikleri vardı. Tüm bu rejimler düzene tapıyorlar ve özel mülkiyeti koruyorlardı; hepsi otoriter bir devletçiliği sahiplenmişti; federalizmi, demokrasiyi ve bunların sözde "kusurlarını" –düzensiz sınıf çekişmesi, siyasal yolsuzluklar ve ahlâki çöküntü– reddediyorlardı.[2] Organik milliyetçiliği kabullenir bir noktaya da gelmişlerdi. Millet "tek ve bölünmez" olmalı, milli birliğe zarar verenler temizlenmeliydi. Dolayısıyla bu rejimler, enternasyonalizme irtikap eden sosyalistleri ve liberalleri; başka ülkelere sadakat beslediği varsayılan etnik, bölgesel ve dinî azınlıkları baskı altına aldılar. Otoriterlerin çoğu, eski rejimlerin askerî ve polis kuvvetlerine dayandılar; faşistler kendi paramiliterlerini yeğlediler. Fakat farklılıkların barışçıl uzlaşısını reddettikleri anda, hepsi siyasi sorunları çözmek için –askerî ya da paramiliter– şiddet yoluna seğirtti.

Yine de ailenin üyeleri arasında farklılıklar vardı (genel incelemeler için bkz. Polonsky 1975; Payne 1980; Lee 1987 ve Berend 1998). Bazı araştırmacılar bunları iki gruba ayırır: "faşistler" veya "otoriter muhafazakârlar" ya da sadece "otoriterler" olarak adlandırılan çok daha büyük bir grup (örn. Lizn 1976; Blinkhorn 1990). Bu yetersiz. İlk olarak, bu önerme faşizmin sağcılığının radikallikle belirgin bir şekilde harmanlandığı bir yön değişikliği ile geldiğini kabul etse de, sağcıların yüzleştiği çok daha genel bir sorunun –kitlelerden gelen örgütlü siyasal baskıyla baş etme ihtiyacı– son evresi olarak geldiğini görmez. Modern otoritarizm 20. yüzyıl siyasetini tanımlayan kit-

2 Bazı faşistlerin, partilerinin tabanın temsiline izin vermesini dileme şeklinde demokratik özlemleri gerçekten vardı (Linz 1976: 21). Lider hareketin "genel iradesini" tecessüm etmeliydi. Fakat bu yarı-demokratlar tüm faşist hareketlerin içinde kayboldular.

lesel taban baskılarını karşılayabilmek adına geçmişin despotik rejimlerinden yola çıktı. İkinci olarak, çok büyük ve değişken bir "otoriter" grup ortaya koyar. Genelde tatlı tatlı "otoriter muhafazakâr" olarak nitelenen Franco rejimi muhtemelen 100.000'den fazla kişiyi soğukkanlılıkla öldürdü. Benzer şekilde adlandırılan Yunanistan'daki Metaxas rejimi belki yüz kişi öldürdü.[3] Üçüncü olarak, rejimler bu dönem boyunca gitgide edepsizleştiler. Ülkeler arasında ve zaman içindeki farklılıkları teslim edebilmek için daha fazla ayırt edici özelliğe ihtiyacımız var. Ben bu aile içinde artan dört otoritarizmin derecesini ayırt ediyorum. Tabii ki, bu bir yelpaze olduğu için tipler arasındaki sınırlar bir nebze keyfî ve her bir tür oldukça farklı rejimleri içeriyor. Bunların hareket değil, rejim olduğunu da akılda tutunuz. Kallis'in (2000) belirttiği gibi, rejimler sadece ideolojileri ifade etmez; aynı zamanda yazarın siyasal konsolidasyon, siyasa oluşumu ve girişilen değişikliğin kapsamı diye adlandırdığı süreçleri de tecessüm eder. Tüm bunlar ideoloji kadar, siyasal yapılabilirlik sorunlarını da içerir (karş. Paxton 1998).[4]

Yarı-Otoriter Rejimler

Bu rejimler en ılımlı ve muhafazakâr olanlarıydı. 19. yüzyılın yönetim şekillerine bağlı kalmaya çalıştılar. Esasında bunlar "ikili devletlerdi." Bünyelerinde her ikisi de kayda değer bir iktidara sahip, seçilmiş bir yasama ile seçimle başa gelmemiş bir yürütme bulunurdu – ki "yarı-otoriter" yakıştırması buradan gelir. Taban baskıları seçimlerin ve parlamentonun manipüle

3 Bu ayrım açık bir şekilde, ABD'nin (bazıları aslında aşırı kirli) dost "otoriter" hükümetler ile (bazıları, "otoriter" olanların bir kısmından daha ılımlı) düşman "totaliter" komünist hükümetleri ayrıştıran Soğuk Savaş'ın sonlarındaki dış politikasından etkilenmişti. Belirleyici ölçüt gerçekte otoriterlik düzeyleri değil, ABD hükümetinin (ve de ABD büyük sermayesinin) onları kapitalist ya da komünist ve dolayısıyla dost ya da hasım olarak tanımlamasıydı.

4 Payne'in (1980, 1995: 15) "muhafazakâr sağcı", "radikal sağcı" ve "faşist" arasındaki ayrımı, orta ulamının benim iki ara türümle bir arada toplanması bakımından, benimkine benzer. Fakat kendisini benim ara ulamlara koyduklarımın bazılarına "muhafazakâr" diyor (örn. Salazar, Smetona, Romanya'nın Kral Carol'u).

edilmesi yoluyla karşılanırdı. Yürütme seçimleri ayarlar, vekilleri satın alır, hükümetleri kurar ve "aşırıları" olağanüstü yetkilerle bastırırdı. Yine de parlamentoların, mahkemelerin ve basının bir nebze özgürlüğü olurdu. Monarşiler, geleneksel yanaşmacı muhafazakâr ve liberal partilerin yardımıyla buralarda hâkimdi. "Devletçilik" burada mevcut "eski rejime" sadakat anlamına geliyordu. Zar zor organik olabilen milliyetçilik sıkı sıkıya kontrol ediliyordu. Siyasi düşmanların alt edildiği yerlerde, bu temizlenme, savaş sonrasındaki kısa devrimci karmaşa dönemi haricinde cinayetten ziyade gözdağı ve hapisle kotarılıyordu. Rejimler kendilerini esasen güvende hissettiklerinde cinayetlere başvurmadılar ve Yahudilere karşı pogrom eğilimlerini dizginlediler – Yahudiler fazlasıyla gerekliydi. Bazıları azınlıklara karşı genel önyargıları manipüle etmiş olsa da, bunlar genellikle sadece ayrımcılık taşıyordu ve tehcir arayışında değildiler. Güçlü askeriyeleri olduğu halde, dış politikaları temkinli kaldı. Mali ve sosyal politikalar da muhafazakârdı ve kapitalizm yanlısıydı. Bunlar moderniteye direniyorlardı.

Savaşlar arası dönemin başlarındaki rejimlerin çoğu bu türe örnek olabilir: Metaxas darbesine kadar Yunanistan, 1929 ve 1930'ların başlarının Rumen rejimleri, XII. Alfonso'dan 1923'e kadar İspanyol rejimi, 1920'lerde Macaristan'daki Amiral Horthy/Kont Bethlen rejimleri, (el altından özgürlükleri kısıtlayan) Şansölye Seipel'in 1920'lerin sonlarındaki Avusturya Sosyal Hıristiyan hükümetleri, Salandra ve Sonnino'nun faşizm öncesi İtalyan hükümetleri, Brüning, von Schleicher ve von Papen'in Nazi öncesi rejimleri. Faşist ideolojinin bunlar üstünde çok az etkisi vardı ve bunlar –daha sonrakilere kıyasla– oldukça ılımlı ve pragmatikti. Ama hiçbiri uzun ömürlü olmadı.

Yarı-Reaksiyoner Otoriter Rejimler

Bu rejimlerde (monarşi, askeriye ve kilise merkezli) eski rejim, toplum baskısına karşılık olarak siyasi baskının düzeyini artırdı. Yasamayı alaşağı ederek yukarıda belirttiğimiz ikiliği ortadan kaldırdı. Baskı; solcuları, azınlıkları ya da Yahudileri gü-

nah keçisi kılarak hedef alan ayrımcı yöntemlerle dönüşümlü olarak devam etti. Bu rejimler kitlelerden hâlâ çekiniyordu. Yine de, kısıtlı modernist manevralara da başvurdular – bu yüzden de sadece kısmen reaksiyonerdiler. Organik milliyetçiliği savundularsa da, bunun arkasındaki halkların harekete geçirilmesine ihtiyatla yaklaştılar. Faşist ideolojinin burada bir miktar etkisi vardı. Bazıları (örn. Salazar, Pilsudski, Primo de Rivera), Mussolini'yi taklit ederek tek parti yönetimini teşvik ettiler, ama parti yukarıdan kontrol ediliyordu; işlevi kitleleri gaza getirmekten ziyade evcilleştirmekti. Paramiliterler örgütlenebilirdi, ama savaşmak için değil, gösteri yapmak içindiler. Böylece ordu askerî şiddet araçları üzerindeki etkin tekelini korudu. Dış politika ihtiyatlı, iktisadi politikalar kapitalist yanlısı ve kararlı bir şekilde kalkınmacı kaldı. Primo ve Pilsudski sosyal reform arayışına bile girdiyse de, muhafazakâr taraftarları direnerek Primo'nun düşüşüne (bkz. 9. Bölüm) ve Pisudski'nin sağa yönelimine sebep oldu.

Bu, savaşlar arası rejimlerin en yaygın türüydü. Örnekler arasında Amiral Horthy'nin ve 1930'ların Macar hükümetleri (bkz. 7. Bölüm), Kral Carol'un Romanya'da 1930'ların sonlarındaki "güdümlü demokrasisi" (bkz. 8. Bölüm), 1923-1930 arasında İspanya'da (her ne kadar kendisi birçok korporatist öğeyi yürürlüğe koysa da) General Primo de Rivera (bkz. 9. Bölüm), Polonya'da 1926-1935 arasında General Pilsudski ve 1939'a kadar onun izinde giden komutanları, ordu temelli üç Baltık rejimi (1926-1939 arasında Litvanya'da Smetona, 1934-1939 arasında Latviya'da Ulmaniz ve 1934-1939 arasında Estonya'da Pats),[5] 1928-1939 arasında Arnavutluk'ta Kral Zog, 1930'lar boyunda Yugoslavya'da Kral Alexander ve Naip Paul, 1935'ten itibaren Bulgaristan'da Kral Boris'in rejimi, 1936-1938 arasında Yunanistan'da Metaxa'nın yönetimi, 1932'den 1934'ün başlarına ka-

5 Baltık devletleri bu tipolojiye tam olarak uymuyor. 1918'den önce devletleri, sonrasında da kralları olmadığı için, buraların otoriterleri hiçbir zaman tam olarak "reaksiyoner" olmadı. Yine de, üçü reaksiyoner rejimlerin diğer özelliklerini taşır hale geldi. Pats muhtemelen en ılımlılarıydı. Rejimi, herhalde, yarı-otoritarizm ile reaksiyoner otoritarizmin tam sınırında, iki arada bir derede kaldı.

dar Avusturya'da Dolfuss'un yönetimi (bkz. 6. Bölüm) ve 1928-1932 arasındaki Portekiz askerî yönetimi sayılabilir.

Korporatist Rejimler

Rejimlerin yaklaşık üçte biri sonradan daha da tıkandılar. Devletçiliği artırmaya, organik milliyetçiliği harekete geçirmeye ve azınlık ve solcuların günah keçisi kılınmasını yoğunlaştırmaya çalıştılar. En temelde de, genelde esas faşist hareketlerin baskısı altında, faşist örgütlenmelerden ve ideolojiden ciddi anlamda ilham almaya başladılar. Bu ilhamlar "aşağıdan-yukarıya" gelişen paramilitarizmden daha ziyade "yukarıdan-aşağıya" devletçilik şeklindeydi. "Korporatizm" bütünleşik, hiyerarşik bir örgütlenme fikrini taşısa da mükemmel bir tanımlama değildir; çünkü iki temel bileşeni, eski rejim otoriterleri ile daha "radikal" milliyetçiler arasında genelde ortaya çıkan gerilimleri sümen altı etme eğilimi sergiler. Kapitalizm yanlısı olsa da, bazı korporatist rejimler patriarkal refah politikaları geliştirmiş ve büyümeye kaynak sağlamak için ekonomiye müdahale etmişlerdir (yine de diğerleri düzen ve istikrarı kapitalist dinamizme yeğlediler). Ordu, askerî güç üzerindeki tekelinin büyük kısmını elinde tutarak ve paramilitarizme çok az kayarak, rejimin temeli olmaya devam etti. Dış politika, savaşçı milliyetçi retorik ile aslında daha ziyade ihtiyatlı kalan diplomasiyi birleştirdi.

Örnekler, faşist eğilimlerin bir başka eğilimle altının oyulduğu "tireli faşist" rejimlerdir: Örneğin 1938 sonrası Yunanistan'daki Metaxas "monarko-faşizmi", Dolfuss'un "ruhani-faşizmi" ya da 1934 sonrası "Avusturya faşizmi" (bkz. 6. Bölüm), Romanya'da 1938 sonrası Kral Carol'un "monarko-faşizmi", onun ardından General Antonescu'nun 1940-1944 arasındaki "askerî faşizmi" (8. Bölüm). Bunların yanı sıra Fransız Vichy rejimi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Macar "radikal sağ" hükümetleri (7. Bölüm), Salazar'ın faşizmle *deus, patria et familia*'yı* birleştirmesi ve 1960'ların başlarına kadar Franco diktatörlüğü de örnek olarak verilebilir. Metaxas diktatörlüğü en ılımlı ola-

(*) Tanrı, ülke ve aile – ç.n.

nıydı: paramiliter bir gençlik hareketi ve korporatist tuzaklar, kitlesel tutuklamalar ama az sayıda cinayet ve azınlıklar üzerinde az baskı. Kralın kendisini değil ama monarşistleri tasfiye etti ve dış politikası dikkatli bir şekilde Almanya ve Britanya arasında seyretti (Kofas 1993). Başka yerlerde, Japon İmparatorluk hükümeti 1931 sonrasında (faşist öğeler içerse de) bu türdendi; Chiang Kai-shek bu amaca heveslendi ama bunu başarabilmek için Çin üzerinde yeteri kadar altyapısal güçten mahrumdu.

Tabii ki, bunlar ideal tipler ve rejimler arasındaki gerçekdünya farklılıkları genelde hayli bulanıktır. (1930'ların sonunda Macaristan ve Romanya'da olduğu gibi), iktidar dengesi bariz biçimde yürütmeye doğru döndüğünde bile bazı parlamenter öğeler korunmuştu. Gerçekten de, Macaristan sadece parlamentoyu devam ettirmedi. 1944'e kadar bu parlamentoda, sosyalist vekiller de mevcuttu ki bu, tüm Mihver devletleri içindeki tek örnekti. Reaksiyoner ve organik korporatist rejimler arasındaki ayrım da –organik korporatizm ile faşizm arasındaki gibi– bazen bulanıktı. Primo de Rivera reaksiyonerden ziyade korporatist sayılabilirdi. Franco ve daha küçük çapta Salazar rejimlerinde, faşistler genelde kirli işleri yaparken, Carol, Antonescu ve Horthy'nin hepsi kendi hükümetlerinin bazı kısımlarının faşistler tarafından rehin alındığını keşfettiler. Korporatistler ve faşistler arasındaki ateşli karşıtlık işte buradaydı.

Faşist Rejimler

Faşizm, korporatizme "aşağıdan-yukarı" paramilitarizm ve elektoralizm odaklı bir kitle hareketi katarak ve yukarıdan cebir güçlerini artırarak iktidar akışını tersine çevirmek suretiyle bir kesinti yarattı. Paramilitarizm, devletin silahlı kuvvetlerinin sadakati ve uyumundaki bariz yozlaşma içinde serpildi. Birçok askerin faşist ve paramiliter ilgilerinin disiplini bozması ve devletin askerî güç tekelini tehdit etmesiyle ordu bölündü. Bu aynı zamanda, "aşağıdan-yukarıya" paramilitarizm ile seçim kampanyaları ve "liderlik ilkesine" odaklı "yukarıdan-aşağı-

ya" devletçilik arasında temel bir gerilim yarattı. Bu gerilim eski rejimin seçkinlerinin yardımıyla iktidara gelen faşist rejimlerin, basitçe aşırı sağcı olup durulmalarını engelleyerek onlara "temel" aşırı niteliklerini kazandırdı. Gerçekten de, faşist liderler siyasi yelpazenin tüm köşelerinden gelmişlerdi; birçoğu (Mussolini, Déat ve Mosley gibi) eski sosyalistti. Faşizm içeride paramilitarizmi, dışarıda militarizmi benimsedi. Ekonomiye de, yoğun biçimde, iktisadi kalkınmaya dair kesin faşist kuramlar ışığında müdahale etti. Yine de faşistlerin muhafazakârlar ve kapitalistlerle olan ilişkileri, her biri bir diğerine ihtiyaç duyar şekilde, muğlak kaldı.

Faşist rejimlere dair pek bir vakamız yok. Naziler ve İtalyan faşistleri iktidarı alıp bir süre boyunca onu koruyabilen yegâne iki rejimdi. Her ne kadar Avusturya'da her ikisinden de görece daha fazla faşist olsa da, bunlar karşıt iki harekete bölünmüşlerdi ve 1938'e kadar, o da Hitler'in birliklerinin ardından, iktidarı alamadılar. Macar ve Rumen faşistleri de aynı derecede iyi desteklenmişlerse de, yoğun olarak zulüm de gördüler. İktidardaki rejimlere sızmayı gerçekten başardılar ve savaşın sonunda 1944'te kısa bir süreliğine iktidara gelebildiler. (İspanya örneğinde olduğu gibi) faşistler ile diğer otoriter sağcılar arasındaki ilişkinin önemini burada görüyoruz: Faşist darbeler onlar arasındaki iktidar dengelerine bağımlıydı. Fakat faşizmin etkisi çok daha yoğundu. Korporatist rejimler, gerçek faşistleri bastırabilmek ve böylece hayatta kalabilmek için faşist fikirleri çalıyorlardı. Sonra da, savaş koşulları içinde, diğer organik milliyetçiler faşizmle flört edip, Mihver Güçleri'ne katıldılar – Slovak Hlinkalar, Hırvat Ustasha ve Baltık ülkeleri, Beyaz Rusya ve Ukrayna'daki milliyetçiler. Fakat İtalyanlar ve Naziler açık ara en önemlileriydiler. Başarıları diğerlerini de etkiledi. Mussolini'nin 1922 Mart'ında Roma'ya Yürüyüş'ü o kadar erken bir tarihte yaşandı ki, tüm otoriter rejimlerin kopyalayıp uyarlayacağı İtalyan modelleri oldu. Hitler'in jeopolitik gücü Nazi etkisini uzun süreli olmasa da taşıdı. Hepsini yok edecek bir dünya savaşına sebep oldu. Faşist rejimler hiçbir zaman güvenli bir şekilde kurumsallaşamadığı için, kalıcı faşizmin neye benzeyeceğini gerçekten bilmiyoruz.

Mussolini rejiminin hizipçiliğini ve zikzaklarını mı, yoksa Hitler'in hafifçe kaotik ama inatçı radikalliğini mi benimsemeye devam edecekti? Ya da istikrarlı korporatist/sendikalist yapılar ortaya çıkacak mıydı? Dolayısıyla, otoriter ailenin en aşırısı olarak faşizmi tartışırken, gerçek rejimlerden çok, daha büyük faşist hareketlerin geleceğe dönük olarak amaçladığı rejimleri tartışıyorum. Açıklamaya çalıştığım faşist sorun, dolayısıyla, bu gelecek ideallerinin, yukarıda ayırt ettiğimiz otoriter rejimlerin perde arkasında nasıl ortaya çıktığı ve güçlendiğidir.

Benim tipolojim üç temel sorun türetir: Neden Avrupa'nın bir yarısı bu otoritarizm yelpazesi boyunca ilerlemeye devam etti? Neden sadece birkaç hareket idealleri adına faşizme kadar gelebildi? Ve neden sadece ikisi yardım almadan iktidarı almayı başardı? Çok az yazar bu üç soruyu birbirinden ayırt eder. Açıklamaların çoğu, üçünü de 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ciddi toplumsal krizlere bağlar: ideolojik, iktisadi, askerî ve siyasi. Bunlar *Toplumsal İktidarın Kaynakları* (1986, 1993)* başlıklı kitabımın iki cildinde çözümlediğim dört toplumsal iktidar kaynağına tekabül eder. Aşağıda, genel kriz kavramlarının en başarılı olarak genel otoriter dalgayı, daha az düzeyde faşist hareketlerin yükselişini ve en az da faşist darbeleri açıkladıklarını göreceğiz.

İKTİSADİ İKTİDAR, İKTİSADİ KRİZ

İktisadi iktidar ilişkileri insanlığın varoluşu için doğal kaynakları çıkarma, dönüştürme, dağıtma ve tüketme ihtiyacından doğar. Bunlar, işbirliği yaparken aynı zamanda birbirleriyle çelişen üretim ve piyasa ilişkilerinden doğan iktisadi kurumları ve toplumsal sınıfları oluşturur. Üretim ve mübadele araçlarını kontrol edenler, daha genel toplumsal iktidarın bir kısmına izin veren hayati güç kaynaklarını ellerinde tutar. Fakat şiddetli sınıf çelişkileri bunların iktidarına meydan okuyabilir. Burada ele alınan dönem ve mekân, sanayi aşamasındaki kapitalist

(*) *İktidarın Tarihi (cilt 1 & 2)*, çev. Emre Kalay, Esin Saraçoğlu, Olcay Sevimli, Soner Torlak; Ali Rıza Güngen, Elçin Deniz Ela, Gülben Şaş, Phoenix Yay., Ankara: 2013.

üretim tarzının etkisi altındaydı. Dolayısıyla, sanayi kapitalizminin gelişimini ve krizlerini, sınıf çelişkilerini ve otoritarizm ve faşizmin yükselişlerindeki sorumluluklarını tartışıyorum.

İktisadi iktidar ilişkileri beşeri işlerde her zaman etkili olsa da, materyalist çağımızın sosyal teorisi bunlara özellikle takmış görünüyor. Faşizme dair en gözde açıklamalar iktisadi olanlardır ve onları olabildiğince geniş bir şekilde tartışacağım. Otoritarizm ve faşizmin uzun vadeli nedenleri kapitalist "geri kalmışlık" ya da "geç kalkınmayla", kısa vadeli nedenleri ise iktisadi durgunluklar ve sınıf çelişkilerindeki dalgalanmalarla ilişkilendirilir. Bunların hepsinin mevcut hükümetlerin meşruiyetinin sarsılmasına yardım etmiş ve ihtilafların otoriter yönetimlerin –özellikle de yaptırım araçlarına hazır erişimi olanlar için– mümkün göründüğü noktaya kadar artırmış olduğuna inanılır. Uzun dönem sebeplerle başlıyorum.

(1) *Geç kalkınma kuramı,* iktisaden geri kalmış ülkelerin devletçi "geç kalkınma" kuramları ışığında otoriter politikaların cazibesine kapıldığını iddia eder. Bu iddianın bir başka türü bunu milliyetçiliğe bağlar. Geri kalmış ülkeler gelişmiş ülkeler tarafından sömürüldüklerine inanır ve böylece milliyetçiler ülkelerinin otarşi ve korumayı tecessüm eden –ve böylece devletçiliği yoğunlaştıran– iktisadi politikalar ile "kendi başlarına ayakta durmalarını" önerir.

Bu kuramlara göre otoriter ülkelerin iktisadi tembeller olması gerekir ki, gerçekten de öyledirler. Araştırmacılar GSMH, kentleşme, okuryazarlık vb. düzeyleri arttıkça rejimin de daha demokratik olduğunu göstermek için seri seri sosyo-iktisadi istatistiğe başvurdular. Gelişmişlik ile liberal demokrasi arasındaki korelasyonlar genelde r=0.60 ile r=0.80 arasında değişir. Bunun karesini alarak, gelişmişlik düzeyinin liberal demokrasi düzeyleri arasındaki sapmanın üçte biri ila üçte ikisini açıklayabildiğini anlıyoruz ki bu, azımsanamayacak kadar hata ve "parazit" barındıran uluslararası istatistiki karşılaştırmaların yer bulduğu makro-sosyoloji alanı açısından sağlam bir bulgu (Rueschemeyer, Stephens ve Stephens 1992: 13-20; Maravall 1997). Savaşlar arası dönem Avrupa ülkeleri arasında ya-

pılan karşılaştırmalar da aynı sonuca ulaşır (Janos 1989; Stephens 1989; Gomez-Navarro 1991). Peki, bu iddia yukarıda teşhis ettiğimiz savaşlar arası coğrafi blokların her ikisi için de geçerli olabilir mi?

Tablo 2.1'de sosyo-iktisadi kalkınmaya dair dört endeks kullandım: Kişi başına düşen GSMH, tarın, ormancılık ve balıkçılığın iktisaden aktif nüfus içindeki oranı, bebek ölüm oranı ve kişi başına düşen yıllık posta gönderisi. Kişi başına düşen GSMH iktisadi gelişmişliği ölçerken, tarın istihdamı onun zayıflığını temsil eder. Hiçbir gösterge mükemmel değildir; çünkü veri kalitesi ve ulamlar ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Bebek ölüm oranları, hükümetler tarafından büyük ölçüde benzer yöntemleriyle toplandığı için refah düzeyine dair daha basit bir göstergedir, gerçi (bebek ölümlerinin çoğunun yaşandığı) en yoksullardan müteessirdir.[6] Posta gönderileri gerçek "iletişimsel" okuryazarlığı ölçebilse de, mektupların çoğunu kentliler yazdığı için kentleşmeden etkilenir. Bu göstergelerin hepsinin kendi özel durumları vardır. Asıl olan hepsinin bileşimidir. Daha gelişmiş ülkeler daha yüksek kişi başına düşen GSMH ve daha çok postaya, fakat daha düşük tarım istihdamı ve bebek ölüm oranlarına sahiptir. Peki, bunlar aynı zamanda liberal demokratik ülkeler mi?

Tablo bu soruya kısaca "evet" diye cevap verir: Demokratik ülkeler bu endekslerde iki üç misli daha gelişmiştir.[7] Demokratik devletlerin çoğu otoriter devletlerin birçoğundan tüm dört gösterge bakımından da daha iyi bir seviyededir; çünkü kıtanın kuzeybatısı güneydoğusundan çok daha gelişmiştir. Yine de birkaç istisnai vaka var. Almanlara dair tüm dört ve Avusturyalılara dair üç istatistik onların gelişmiş ülkeler olduğunu gösteriyor. Çekoslovakya, Finlandiya ve İrlanda iki Avrupa arasındaki sıradışı iktisadi yakalardı ve bunlar bir şekilde siyase-

6 (19. yüzyılın aksine) bugün artık ölüm oranlarında kent-kır arasında çok az farklılık kaldı.

7 Demokratikleşme ya da otoritarizm düzeylerini ölçmeye çalışmadım. Seçim ve anayasalara dayanan ölçümler genelde savaşlar arası rejimlerin sahte kurumlarının çok azını kapsarken, doğu ve güneyin büyük kısmı süreç içinde tek bir konumda kalmadılar.

TABLO 2.1.
Otoriter ve Demokratik Ülke İstatistikleri

Ülke	Tarımsal işgücü[1]	Kişi başına düşen Gayrisafi Milli Hâsıla[2]	Çocuk ölüm oranı[3]	Kişi başına düşen gönderi[4]	Düşüşün şiddeti (%)[5]	İşsizlik oranının zirvesi (%)[6]
1. Demokratik						
Avustralya	25,4	567	53	161	13,4	19,1
Belçika	17,3	1.098	94	179	7,9	19,0
Kanada	36,8	1.203	90	96	30,1	19,3
Çekoslovakya	36,9	586	146	76	18,2	17,4
Danimarka	35,3	945	81	78	2,9	31,7
Finlandiya	64,6	590	84	29	6,5	(6,2)[7]
Fransa	35,6	982	97	153	11,0	15,4
İrlanda	52,1	662	68	67	16,7	
Hollanda	20,6	1.008	52	137	9,1	11,9
Yeni Zelanda	33,4		36	215		(10,2)
Norveç	35,5	1.033	49	55	8,3	11,3
İsveç	36,0	897	59	88	9,2	23,3
İsviçre	21,3	1.265	54	161	8,0	(4,7)
Birleşik Krallık	6,0	1.038	69	146	8,1	15,6
Birleşik Devletler	22,0	1.658	67	227	29,5	22,9
Demokratik ortalama	**31,9**	**967**	**73**	**125**	**12,8**	**18,8**
2. Otoriter						
Avusturya	29,3	720	120	147	22,5	16,3
Bulgaristan	79,8	306	149		8,6	
Estonya	59,0	(95)		51		
Almanya	29,0	770	89	94	16,1	30,1
Yunanistan	53,7	390	94	20	8,2	
Macaristan	53,0	424	177	41	9,4	30,0[8]
İtalya	46,8	517	120	59	6,1	(15,5)
Japonya	43,0	(208)	138	60	4,5	(6,8)
Letonya	66,2	(115)		47		
Litvanya	76,7	(69)				
Polonya	65,9	350	145	32	22,3	16,7
Portekiz	55,0	320	142	23		
Romanya	77,2	3314	184	21	6,2	
İspanya	56,1	445	126	33	20,4	
Yugoslavya	78,1	341	147	35	11,9	
Otoriter ortalama	**57,9**	**352**	**159**	**48**	**12,4**	

1 Tarımdaki işgücü yüzdesi, 1930. Çekoslovakya'ya dair sayı, 1930 için ama 1945 sınırları bağlamında; Portekiz düzeyi düzeltilmiş ve İspanyol düzey 1920 için.

2 1929 kişi başına düşen GSMH 1960'taki Amerikan Doları ile ifade ediliyor. Kaynak: Bairoch 1976: 297; Mitchell 1993; Estonya, Letonya ve Litvanya verileri *Latvian Economist*'ten, 1933, ulusal gelir tahminleri yüzde 15 oranında yükseltilerek düzeltildi (yine de hâlâ düşük duruyorlar).

3 1928 1,000 kişi başına çocuk ölüm oranı başına. Birleşik Devletler'de sadece zenci çocuklar için oranın 106 olduğuna dikkat ediniz. Kaynak: Mitchell 1993, 1998.

4 Kişi başına düşen posta gönderi sayısı, 1930. Kaynak: Milchell 1993, 1998.

5 1922–1935 döneminde GSMH'daki sabit fiyatlarla en büyük düşüş yüzdeleri. Kaynak: Milchell 1993, 1998; Lethbridge 1985: 538, 571, 592. Le oranları tahmini.

6 Savaşlar arası en yüksek işsizlik oranı. Kaynak: Maddison 1982: 206; Newell ve Symons 1988: 70; Toniolo ve Piva 1988: 230; Garside 1990: 5; Mitchell 1993, 1995, 1998. Bu sayılar herkesin malumu olduğu üzere pek güvenilir değil. Daha geri kalmış ulusal muhasebe sistemleri ciddi olarak düşük hesaplanmış işsizlik oranları yaratır. Çok düşük bulduklarımı parantez içine koydum.

7 Parantez içindeki sayılar muhtemelen güvenilir değil ve çok çok düşük. Ortalamaların hesaplanmasına dahil edilmediler.

8 Sadece sanayi işgücü.

ten de sıradışıydı. Genel olarak baktığımızda Germen istisnaların haricinde bu güçlü bir ilişki. Daha sonra yapacağım nitelemeler her ne olursa olsun, otoritarizmin yükselişi temelde savaşlar arası Avrupa'nın geri kalmış ülkeleri için bir sorundu.

Fakat tablo bunun faşizm için pek de öyle olmadığını gösteriyor. Gerçekten de bazıları, faşizmin çok geri kalmış ülkelerde önemli olmadığını çünkü bunun kitleleri etkili bir şekilde harekete geçirmeye izin verebilecek kadar gelişmiş bir ekonomi ve sivil toplum gerektirdiğini iddia etmişti. Onlara göre, en geri kalmış ülkeler monarşi ve ordu gibi eski rejim örgütlenmelerine dayanmak zorundaydı, dolayısıyla da en fazla korporatizme varabilirlerdi (Gomez-Navarro 1991). Riley (2002) kitlesel faşist hareketliliklerinin daha yoğun bir "sivil toplum" gerektirdiğini iddia ederek böylesi bir yoğunluğu demokrasinin önkoşulu olarak gören bilindik liberal sivil toplum kuramını tersine çevirir. Bu yazarlar, faşizmin en iyi daha yoğun piyasa ve gönüllü örgüt ağlarına sahip gelişmiş ülkelerde ortaya çıktığını öne sürer. Fakat tablo 2. l'de en büyük faşist hareketin gelişmiş Avusturya ve Almanya, ortalama İtalya ve geri kalmış Romanya ve Macaristan'ı kapsayan *tüm* gelişmişlik düzeylerinde görüldüğünü ortaya koyar. Faşizm, iktisadi gelişmişlik düzeyi ile alakasız gözükür.

Hem "modernleşme" hem de Marksçı kuramlar iktisadi gelişmenin, taşıyıcısı toplumsal sınıflar olan demokrasiye *neden* olduğunu iddia eder. Lipset (1960) ve Huntington (1991: 66-68) gibi kökleri Aristo'ya kadar uzanan bir geleneğe dayanan modernleşme kuramcıları iktisadi gelişmenin orta sınıfı genişlettiğini, bunun da demokrasiye yaradığını savunur. Marksçı bir yazar olan Barrington Moore (1966), burjuvazinin (özgür köylülerle birlikte) erken modern Avrupa'da liberal anayasalar için bastırdığını iddia ederek bu savı onar. Diğer Marksçı yazarlar, özellikle Rueschemeyer ve ark. (1992) bu saptamayı yakınlarda sorgulamışlardı. Bu yazarlar, orta sınıfların demokrasiye öncülük etmekten ziyade, kâh savunarak, kâh karşı çıkarak onu izleme eğilimi sergilediklerini gösterir. İşçi sınıfının, demokrasinin temel itkisi, büyük toprak sahiplerinin de en bü-

yük demokrasi karşıtları olduğunu dile getirirler. Kapitalist sanayileşme işçi sınıfını geliştirip, toprak sahiplerinin gücünü zayıflatarak demokrasinin önünü açmış oldu. Stephens (1989), savaşlar arası dönemin otoritarizmini temelde demokratik işçi sınıfı ile özellikle ziraatçı kapitalistler arasındaki –nihayetinde otoriter baskıya evrilecek olan– çelişki bağlamında açıklar. Burada çok sıradan bir iddia yer alır: Seferber olabilecek toplumsal gruplar büyüdükçe, daha fazla sayıda kişinin seçmen haklarına kavuşma ihtimali ortaya çıkar. Önce orta sınıf oy haklarını talep etti, daha sonra da işçi sınıfı ki bu da bazı nüfuzlu orta sınıfların, 1848 Devrimi'nde olduğu gibi, demokrasiden çark etmelerine neden oldu.

Bir noktayı daha ekleyeyim. Önceki dönemlerin siyasi mirasları sonraki sınıfsal tutumları etkileyebilir. Büyük toprak sahiplerini düşünün. Modern öncesi Avrupa'da (Barrington Moore'un dediği gibi) siyaseten belirleyiciydiler; çünkü toplumu onlar yönetiyordu. Fakat bunlar, sanayileşme ve toprak reformundan gördükleri zararlardan sonra sadece Macaristan ve Endülüs gibi geri kalmış bölgelerde iktisadi güçlerinin büyük kısmını koruyabildiler. Toprak sahipleri Weimar Almanyası'nda çok daha sınırlı bir iktisadi rol oynadı; Romanya'daki ağırlıkları daha da azdı. Yine de, toprak sahipleri devlet bürokrasisine, özellikle de askerî kadrolar ile içişleri bakanlığına hâkimdiler. Bunun sebebi hâkimiyetlerini, çok uzun zamandan beridir daha kapsamlı bir "eski rejim" içinde sağlamlaştırmış olmalarıdır: akrabalık bağlantılı monarşiler, varlıklı soyluluklar ve bürokratik, askerî ve kurumsallaşmış kilise seçkinleri. Mayer eski rejimlerin, iktisadi güçleri zayıflarken tahkim edilmiş siyasi, askerî ve ideolojik güçlerini koruyarak savaşlar arası dönemde de ayakta kaldıklarını vurgular. Otoriter sağcılığın ve hatta faşizmin eski rejimlerin aldığı kararlara, dar biçimde tanımlanmış mülk sahibi sınıflardan daha yakından ilişkili olduğunu aşağıda göreceğiz.

Luebbert (1991) savaş öncesi dönemden miras iki başka özelliği daha vurgular: liberal siyasi partilerin halihazırdaki güç ve tarım emekçilerinin halihazırdaki hareketlilik düzey-

leri. Yazar, güçlü liberal siyasi geleneklerin, bocalayan sınıfların demokrasi yanlısı bir tutum takınmasına yardım ettiğini ve bu geleneklerin eksikliğinin onları otoriter kampa ittiğini belirtir. Ve eğer tarım emekçileri halihazırda örgütlü değildiyseler, savaşlar arası dönemdeki köylü mülk sahiplerini örgütlemeye dönük sosyalist çabalar onları yabancılaştırmış ve (Heberle'nin [1964] klasik Schleswig-Holstein çalışmasında gösterdiği gibi) sağa itmiştir. İlk savını destekliyor, ikincisini ise değiştiriyorum.

Sınıflar, ampirik göstergelerle işlevsel kıldığımız yararlı kuramsal kurgulardır. Tarihî araştırmalarda göstergelerimiz genelde zayıftır. Geç 19. ve erken 20. yüzyıllarda, sendikalar ve siyasi partiler gibi örgütlere ek olarak seçmen eğilimlerine dair bilgi edindik. 1945 sonrasına kadar, neredeyse hiç kamuoyu ve seçim anketimiz yoktu ve hatta yukarıda zikrettiğimiz yazarların hiçbiri, seçmen çevreleri araştırmasına* kalkışmadı. Sadece genel oy verme kalıplarını sunarlar ve sınıfları temsil ettiklerini varsaydıkları örgütleri incelerler: Sosyalist partiler ya da sendikalar bize işçi sınıfını anlatır, muhafazakâr partiler veya işveren örgütleri burjuvazi ya da toprak sahiplerini vb. Fakat sınıfları belli örgütlere denk saymak tehlikelidir. Savaşlar arası dönemde birkaç sendika hareketi vasıfsız işçilerin çeyreğinden azını üye yapabilmişken, başarılı muhafazakâr partiler işçilerden, diğer herhangi bir sınıftan aldıklarından çok daha fazla oy almış olmalılar (çünkü işçiler çok kalabalıktı). Sınıfları çapraz kesen bir sürü toplumsal boyut vardır – iktisadi sektör, bölge, din, cinsiyet ve kuşak gibi. Vaka inceleme bölümlerindeki seçmen çevreleri çözümlemeleri aracılığıyla, ana "proletarya gettolarının" –imalat sanayinin ya da madenciliğin bulunduğu mahallelerde yaşayan işçi aileleri– genelde solcu demokrasi tasavvurunu gerçekten de desteklediğini görüyoruz. Fakat savaşlar arası dönemin işçilerinin çoğu başka tür topluluklarda yaşıyor ve çalışıyordu ve liberal ya da muhafazakâr demokrasi ta-

(*) Seçmen çevreleri araştırması (*ecological study of voting*) hangi toplumsal çevrelerin ne yönde oy verdiğinin incelenmesine dayanan araştırma yöntemidir – ç.n.

savvurlarına ve de gayri demokratik otoriter ve özellikle faşist görüşlere kapılmıştı. Küçük çiftçiler de (Luebbert'in iddia ettiği gibi sadece ırgatlarından korktukları için değil) karmaşık iktisadi koşullara göre farklı siyasetlerle ilişkiliydi ve de bölgesel, etnik, dinî ve cinsiyetçi duyguların çekimindeydiler. Savaşlar arası dönemde sermaye (özellikle zirai sermaye) örgütleri gayri demokratik olma eğilimindeyken, sosyalist örgütler görece demokrasi yanlısıydı, fakat bu da çoğunlukları değil azınlıkları alakadar eder.

Sınıf kuramı da faşizmde güçlük çeker. Diğer otoriter rejim biçimleri, kitle hareketlerini seferber etmeye ve denetlemeye çalışan muhafazakârlardan destek alırken, faşizm güçlü bir "aşağıdan-yukarıya" itkili, popülist ve "radikal" hareketti. Geleneksel sınıf açıklamaları, otoriterliğin çoğu muhafazakâr biçimi için daha kullanışlı, faşizm için ise oldukça yetersizdir. Bunun sebebi sınıfın, faşist destekle alakasız olması değil. Faşistler, sınıf aşkınlığını seven iktisadi sektörlerden, modern toplumun şiddetli sınıf çatışmalarının ana yerleşkelerinin dışında çalışan ve yaşayan insanlardan orantısız destek aldılar.

Savaşlar arası dönem devletçiliğin yükselişine de tanık oldu. Otoriter yönetim artık, daha önceki mutlakiyetçilerin arzulamadığı –işsizlikle mücadele gibi– toplumsal gelişmeye kaynak aktarmaya yönelik makul iddialara da sahipti. Bu onu işçilerin gözünde daha çekici kılmış olabilir. Dolayısıyla, liberal demokrasi ya da otoritarizmin çekişen albenileri zaman içinde, muhtemelen tüm sınıflardan birçok grup için, kalkınma düzeylerinden bağımsız olarak değişim gösterdi. Savaşlar arası dönem Avrupası, daha önceki veya sonraki Avrupa'nın tersine, otoritarizmi belirgin biçimde destekledi. Bunun anlamı, Tablo 2.1'in ortaya koyduğu büyük farklılıkların kapitalist gelişimin demokrasiyle olan *geçmiş* alakasını kısmen yansıtmış olabileceğidir. Bu olasılık en bariz biçimde, orta sınıfın daha önceden bahsedilen değişen doğası bağlamında görülür. Fransız Devrimi döneminde kapitalizm, sanayi gelişimi temelde küçük girişimcilerin eseri olduğu için bir hayli ademimerkeziyetçiydi. Piyasaları –özgür siyasetin gelişimini de destekleyerek– görece "ser-

bestti". 1918'e gelindiğinde, (Hilferding'in güncel terimini kullanacak olursak) "örgütlü kapitalizm" tedavüle çıkmıştı ve orta sınıfın çoğunluğu otoriter örgütlenmeler içinde istihdam edilmiş ve tabi kılınmıştı. Kapitalizmin bu evresi "özgür siyasetten" muhtemelen daha az etkilenmiş olabilir.

Bu bir spekülasyon. Fakat istatistikler iktisadi gelişimin savaşlar arası dönemde eriştiği *mutlak* düzeyin, otoritarizmin yükselişini açıklayamadığını gerçekten gösteriyor. İtalya ve İspanya örneklerini düşünün. 1930'lardaki kişi başına düşen gelirleri, aynı dönemde otoritarizme kayan ülkelerin medyan değerine yakındı. Böylesi mutlak bir düzeye dünyada ancak oldukça yakınlarda erişildi: Birleşik Devletler ve Britanya'da 1850'lerde, Belçika, Hollanda ve İsviçre'de 1860'larda, Fransa ve Norveç'te 1880'lerde, Danimarka'da 1890'larda ve İsveç'te 1900'lerde (Bairoch 1976: 286, 297).[8] Bunlar İtalya ve İspanya'nın 1930'daki (açıkça sadece brüt iktisadi değişkenler bağlamında da olsa) iktisadi muadilleridir. 19. yüzyılın sonlarında ilerleme, otoritarizm değil, demokrasi yönündeydi. Fakat artık İtalya ve İspanya aksi istikamete yürüyorlardı. Aynı iktisadi gelişmişlik düzeyi Birinci Dünya Savaşı öncesi demokratikleşmeye, sonrasında otoriter bir yükselişe eşlik etti. Sorun bugün de geçerli; çünkü dünyadaki ülkelerin çoğu Britanya'nın 1850'lerde ya da Danimarka'nın 1890'larda başardığı iktisadi gelişmeye ulaştı, her şeye rağmen ancak birkaçı gerçekten demokratik. 20. yüzyıl boyunca, demokrasiye geçen ülkeler için her on yılda bir daha da yüksek kişi başına düşen gelir düzeyi "gerekli" görüldü (bkz. Huntington 1991 ve Maravall 1997 tarafından sunulan istatistikler). Dünya tarihi gelişiminin diğer süreçleri 20. yüzyılda liberal demokrasiyi engellemiş olmalı. Demokrasiler tarafından kazanılma eğilimi sergileyen savaşlarının aksine, ekonomisinin demokrasiyi özellikle kayırmış olmadığı ortada.

---

8 Çocuk ölüm oranlarını almak tarihsel karşılaştırmanın kapsamını daraltacaktı. Zikredilen kuzeybatı ülkeleri, İspanya ve İtalya'nın 1930 oranlarına 1890 ve 1920 arasında ulaşmıştı bile. Belli ki, parti demokrasileri ondan beridir daha da gelişti. Diğer iki endeksim ara tarihsel kapsamı verir (Sadece Britanya'daki tarım istihdamı için benzer bir tarihin –oy hakkının genişlemesine yönelik kitlesel ve başarılı bir çalkantının olduğu–1820'lere götürülmesi gerekir).

"Geç kalkınma" kuramı, daha önceden gelişmiş olanların –Britanya, Belçika, Hollanda ve İsviçre, muhtemelen de Fransa ve Birleşik Devletler'in– liberal demokrasi için istisnai düzeyde elverişli koşulları tecrübe ettiğini savunarak, 20. yüzyıl tıkanıklığına dair iktisadi bir kuram sunar. Bu ülkelerin ekonomileri, ademimerkezi piyasaları ve zayıf devletleri ile tedricen büyümüştü. İlk "geç kalkınmacılar", özellikle de Almanya, kalkınmanın daha korumacı ve devletçi modellerini geliştirdi. Bunu izleyen iktisadi kalkınma daha da hızlı ve sarsıcı olduğu için, daha müdahaleci devletlerin içindeki sınıf karşılaşmalarının keskinleşmesine sebep oldu. Dünya piyasaları tarafından sarsılan köylüler ve çok daha büyük fabrika ve şehirlere üşüşen emekçiler sosyalizm ve anarko-sendikalizmin yeni virüslerine maruz kaldılar. Daha bağımlı bir orta sınıfın yardımını alan daha merkezileşmiş bir sermaye sınıfıyla yüz yüze geldiler. Sınıf çatışması daha istikrarsızlaştırıcı bir hal aldı. Dönemin (ileride çok atıf yapılacak) yazarı Carl Schmitt'in tabiriyle iki büyük "silahlı kampı" birbirleriyle karşı karşıya geldiler. Devletler artık kendilerini arzu edilen kalkınma projesinin hamilleri olarak görüp, iktisadi büyümeyi destekleme arayışına da girdiler (Janos 1982; Gomez-Navarro 1991). Aşağıdan proleterlerin baskısına maruz kalan burjuvazi daha güçlü bir devlete yönelebilirdi. Küresel ekonomi de çok daha sıkı bir şekilde bütünleşmiş olduğu için, bir de uluslararası boyut vardı. Geç kalanlar gelişmiş ülkeler tarafından sömürülen "proleter uluslar olduklarını" dillendirerek alt ve orta sınıflar arasında milliyetçiliğin güçlenmesine yol açtılar. Bu makro-iktisadi eğilimlerden dolayı, geç iktisadi kalkınma, "sınıf düşmanlarını" içeride ve dışarıda bastırmaya çalışırken aşırı bir ulus-devletçiliğe neden olabilirdi.

Bu iddia Doğu Avrupa bakımından tutarlı duruyor. Geç kalkınma politikaları 7. ve 8. Bölümler'de ayrıntılandırıldığı gibi Macaristan ve Rumen otoritarizmlerinde boy gösterdi. Fakat ne Almanya ne de Avusturya o zaman için artık "geç" kalkınmacıydı. Almanya Avrupa'nın en gelişmiş ekonomisi iken, Avusturya da, İmparatorluğu'nun kaybedişiyle feci şekilde durak-

lamış olsa da, serbest bir ekonomiye sahipti. Salazar ve Franco'dan önce İspanya ve Portekiz de öyle. Her ne kadar, neredeyse korporatist bu iki diktatör daha otokratik ekonomiler tesis etmiş olsa da, bu iktisadi kalkınma değil, siyasi denetim amacıylaydı. Gerçekten de, her ikisinin korporatist ekonomileri de feci şekilde daraldı. Öte yandan, yoğun devlet müdahalesi olmadan kotarılan geç kalkınma da demokratik Nordik çevresinin niteliği oldu (Bairoch 1976). Nordik ülkelerin büyüme ve sanayileşme oranları, fabrika büyüklükleri ve sosyalistlerin nüfuzu otoriter ülkelerin neredeyse tamamından artık daha yüksek olmakla beraber demokrasileri de savaşlar arası dönemde sağlamlaşıyordu. Merkez, güney ve doğunun kırılgan demokrasilerinin hakkından gelen baskılar, kuzeybatıda demokrasiyi güçlendirdi. Bazı yerler için anlamlı da olsa, geç kalkınma otoritarizmi tek başına açıklayamaz.

Bu akademik geleneğin, milliyetçiliği göz ardı ederek devletçiliğe takmış olması bir sorundur. Fakat otoritarizm hareketleri –ve onların iktisat kuramcıları– devletçiliğin yanında milliyetçiliği de seferber ediyorlardı. Berend'in (1998) iddia ettiği gibi, savaşlar arası dönemin Orta ve Doğu Avrupası'nda yaygın korumacılık, ithal ikamecilik, örtük devalüasyonlar ve benzerleri sadece teknik iktisat değildi. Bunlar aynı zamanda, bazı milliyetçi inançlara dayanarak, önemli ölçüde milliyetçiydiler. Oldukça benzer organik milliyetçi ideoloji ve hareketler kıtanın doğu ve güneyinin hemen hemen her yerinde önem kazanıyordu. Kuzeybatının daha eski ülkelerinde ve hatta geç kalkınan Nordik ülkelerinde bu eğilim çok daha nadirse de, eski Habsburg, Romanov ve Osmanlı topraklarında yaygındı. Temel farklılık besbelli ki burada yatıyor. Kuzeybatının demokratik ülkelerinin çoğu çok daha uzun bir süredir bağımsız devletler olagelmişlerdi. Nasıl bir "sömürü" anlayışına sahip olmuş olurlarsa olsunlar, bu bağımsızlık Habsburg ya da Romanov tipi devletlerin yabancı siyasi tahakkümü üzerine temellenemezdi. İrlanda ve Norveç bu anlamda elbette farklıydılar. Fakat böylesi farklılık ve istisnalar, bize, bölümün ilerleyen kısımlarında tartışılan, siyasi ve jeopolitik iktidar ilişkilerinin öne-

mini gösteriyor. Doğu ve güney ülkeleri, ortak siyasi tecrübelerine tezat biçimde, çok çeşitli sınıf çatışmaları deneyimlediler; çünkü ülkelerin özel iktisadi yapıları bu çelişkiler bakımından çok daha belirleyiciydi. Dahası, etnik gerilimler 20. yüzyılın başlarında hâlâ gelişiyorken, sınıf çatışması (her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda az da olsa dengesizleşmiş olsa da) daha eskiydi ve kurumsallaşmıştı. Hem sınıf çatışması, hem de milli gerilimler otoritarizmin ortaya çıkmasını kolaylaştırsa da, ulusal gerilimlerin faşist projeler açısından genelde daha anlamlı olduğunu aşağıda göreceğiz. Alman ve Rumen faşistler, yine aşağıda göreceğimiz gibi, sınıftan çok ulusal duyguları paylaşıyorlardı. Dolayısıyla, uzun vadeli iktisadi kalkınma ve ona eşlik eden gerilimler aslında dönemin asıl siyasi gerilimlerinin önemli nedenleri olsalar da, milliyetçilik eliyle yöneltiliyorlardı. İşte bu yüzden, en bilinçli kalkınma stratejileri en ateşli biçimde bu ikisini birleştiren faşistler tarafından sahipleniliyordu.

Bu yüzden göreli iktisadi geri kalmışlık otoritarizmi, geç kalkınma stratejileri de faşizmi açıklamamıza daha çok yardım eder. Bunun sebebini henüz tam olarak açıklamadık.

(2) *İktisadi düşüş:* Otoritarizm kısa vadeli iktisadi çalkantılara, özellikle durgunluklara bir yanıt olabilir. Bu apaçık bir açıklama olsa da veriler yoruma açık. Tablo 2.1'in son iki sütunu GSMH'de 1927-1935 arasındaki herhangi bir iki yıl arasında yaşanan en sert düşüşleri ve kaydedilen en yüksek işsizlik oranlarını detaylandırıyor. Liberal demokratik ve otoriter ülkeler arasında tam bir farklılık göze çarpmıyor. Durgunluktan en çok etkilenenler demokratik Kanada ve Birleşik Devletler'in ardından, otoriter Avusturya, Polonya ve İspanya ile sonrasında demokratik Çekoslovakya ile İrlanda, sonra da otoriter Almanya ve demokratik Avustralya. İşsizlik verileri daha güvenilmez gözüküyor; çünkü geri kalmış ve otoriter ülkelerin birçoğunun gerçek işsizlik oranlarını ne yazık ki hesaplayamıyoruz. Fakat faşist ülkelerin ikisi, Almanya ve Avusturya, demokratik Danimarka ile birlikte gerçekten de en yüksek orana sahipti. Fakat bunları bariz bir ilişkiye dair ikna edici bir kanıt saymak zor.

Sorun şu ki, Batı'nın tümü bir düşüşten mustaripti ama bunların sadece yarısı otoriterdi.

Otoriter darbeler, bunalımların hemen ardından mı gerçekleşti? 1923-1934 arasındaki beş darbe Büyük Buhran'ın başlangıcını takip etti: Almanya, Avusturya, Estonya, Letonya ve Bulgaristan darbeleri. Buhran'ın bunları hızlandırmış olması hayli muhtemel. Almanya ve Avusturya örneklerini, 4 ve 6. Bölümler arasında daha detaylı bir şekilde inceliyorum. Bunlar hipotezimizi doğrulasa bile, darbeleri Büyük Buhran'a bir yanıt olmayan on veya on bir ülke ile bunların yanı sıra Buhran'ı yaşamış olsa da hiçbir darbe görmeyen on altı kuzeybatı ülkesi hâlâ açıklanmayı bekliyor. Diğer zamanlarda yaşanan birkaç darbe de bir durgunluğun hemen akabinde geldi. 1918'de başlayan İtalyan bunalımı, ancak 1922'de, faşist bir darbenin gerçekleştiği yılda tersine çevrilebildi. İspanya ve Romanya iki büyük otoriter dalga tecrübe etti. İspanya'da Primo de Rivera'nın 1926 darbesi ve 1936 askerî ayaklanması yaşandı. Gerçi İspanya'da, 1922-1925 arasında mütevazı bir yükseliş, 1932-1933'te bir düşüşü takiben 1934'te bir iyileşme ve 1935'te bir yükseliş yaşandıysa da, bunlar oldukça muğlak sonuçlar olarak kalıyor. Romanya'da Kral Carol altı yıllık mutedil bir iktisadi büyümenin ardından 1938'de iktidarı ele geçirdi. Macaristan'da ana faşist dalgalanma hafifçe iyileşen iktisadi koşullar içinde aynı yıl yaşandı. Polonya, Portekiz ve Litvanya, hepsinin ana darbeleri 1926'da, mutedil iktisadi büyümeyle geçen birkaç yılın ardından yaşandı. Son olarak, 1928-1929 Yugoslavya ve 1935-1936 Yunanistan krizleri birkaç yıllık iktisadi büyüme yıllarını izledi. Bunlar kapısı tek bir açıklamaya çıkmayan, hayli karışık sonuçlar.

Her biri en az bir faşist darbe içeren, üç ayrı otoritarizm dalgası oluştu: 1920'lerin ortalarında, 1932-1934 arasında ve 1930'ların ortalarından itibaren. İkinci dalga Büyük Buhran'ın sonuna doğru ortaya çıkmış ve en önemli faşist darbeyi –Almanya– içermiş olsa da, ilk ve üçüncü dalgalanmalar tutuk iktisadi büyümelerin arasında yaşandı. Hepsi büyük, küçük tüm ülkeleri etkiledi ve kıtanın ortasına, doğusuna ve güneyine yayıldı. Dolayısıy-

la, iktisadi döngüler ve savaşlar arası dönemdeki otoriter dalgalanmalar arasında genel hiçbir ilişki yoktu.

İktisadi büyüme savaşlar arası dönemde hiçbir yerde çok canlı değildi. Sanayileşmiş ekonomiler iflaslardan ve kitlesel işsizlikten, tarım ekonomileri imalat fazlasından, düşen fiyatlardan ve borçluluktan mustaripti. Bunalmış ekonomiler siyasi krizlere neden oldu. Böylesi iktisadi krizlerin ortasında rejimler de zayıf düşmüştü. Ama can alıcı siyasi soru iktisadi krizin nasıl aşılacağıydı. Geleneksel "çözüm", hiçbir şey yapmamak olmuştu; çünkü serbest piyasa kendi kendine toparlanacaktı. Dolayısıyla; muhafazakâr, liberal partilerin veya işçi partilerinin çok azı gerçek makro-iktisadi politikalara sahipti. Öte yandan, "ulus-devletçi" politikalar şimdi artık canlanıyordu. Talep yönetimine dair Keynesçi politikalar bir nebze ulus-devletçi çözümler öneriyordu. Daha küresel ölçekte, ithalata karşı koyulan gümrük vergilerine ilaveten ihracatı ucuzlatıcı devalüasyonlara başvuruluyordu. Bu, iktisadi milliyetçiliktir. Faşistler bu politikalar üzerinden kendi özerk ekonomilerini geliştirdiler. Bu sadece teknik iktisat değildi (böyle bir yaratık sanki hiç var olmuş gibi!). İskandinav iktisat politikaları en Keynesçi olup, yine de demokratik kalabilirken, demokratik ve otoriter birçok ülke gümrük vergilerine çattı. Neden sadece bazı siyasi ekonomilerin otoriter bir yönelim edindiğini açıklamak için daha fazlasına ihtiyaç var. İktisadi güçlükler *tüm* savaşlar arası dönem ülkelerindeki rejimleri zayıflattı. Kuzeybatı ülkelerinde hükümetler ve partiler bölündü; koalisyon hükümetleri yeniden, yeniden oluşturuldu; merkezde, güneyde ve doğuda otoritarizmi ve kitlesel faşizmi güçlendiren darbeler oldu. Neden bu bölgesel farklılık? Bunu sadece savaşlar arası dönemin iktisadi performansı ile açıklayamayız. İktisadi güçlükler krizlere ve siyasi darbelere neden olduysa da, bunlar demokratik değil de, (çoğunlukla faşist olmasa bile) otoriter sonuçlar doğurma konusunda belirleyici olmuş gözükmüyor.

Tabii ki, bu tartışma çok sığ görünebilir. Neden geçen senenin ticaret ya da işsizlik düzeylerinin bu senenin darbesini tetiklemesini beklememiz gereksin ki? Siyasi hareketlerin sonuç

verecek güce erişmesi birkaç yıl alır. Belki de, dönemin iktisadi krizinin genel ruhunun esas etkisi rejimin zayıflaması ve otoriterlere, faşistler de dahil olmak üzere, kendi çözümlerini tedavüle sokma ve örgütlenme şansını vermiş olmasıdır. Fakat eğer en önemli olan siyasi kriz ve çözümler ise –siyasi seçkinler ve seçmenler öyle olduğunu söylüyor olmalı– örnek olayları incelediğim bölümlerimin kapsamında başka bir görevim daha olacak.

(3) *Sınıf çatışması:* Otoritarizm ve faşizm keskinleşen sınıf çatışması sonucu mu ortaya çıktı? Ele aldığım iki sınıf kuramı "evet" diyor. "Orta sınıf kuramcıları" dönemin iktisadi krizinden en çok orta sınıfların etkilendiğini ve dengeyi tekrar sağlamak için şiddet yöntemleri arayışına girdiklerini iddia eder. Enflasyon dönemleri, diğerlerinden çok, sabit gelirli ve bordrolu orta sınıfları vurma eğilimi sergilese de, yukarıdaki iddiayı destekleyecek çok az sağlam bulgu sunulmuştur. Bazı ülkelerde (örn. 1920'lerin sonlarında Almanya) bunun burjuvazi liberalizminin zayıflamasında bir etken olduğu görülüyor. Yine de faşizmin yükselişine açıkça bağlı değil. Yükselen enflasyon dönemlerinden sonra ortaya çıkan birçok darbe de öyle. Bu çok önemli yıllarda, evet, büyük iş çevrelerinin işleri tıkırındaydı ama işçilerin orta sınıflardan daha iyi durumda olduğunu daha kimse ampirik olarak ortaya koymadı. Daha ayrıntılı müstakbel çalışmalar bunu başarabilecek olsa da, kendi vaka incelemelerim genelde tersini işaret ediyor. Ve eğer faşizm orta sınıf değildiyse, tüm iddia kadük kalırdı.

"Kapitalist sınıf kuramcıları" iktisadi krizin sermaye ve emek arasındaki çelişkiyi yoğunlaştırarak sermayenin baskıya başvurmasına yol açtığını söyler. Bu daha muhtemel. Bugün artık 20. yüzyıla dair tüm bildiklerimizin ışığında, emek hareketlerinin kaderinin kapitalizmi yok etmek değil, onu yeniden düzenlemek olduğundan şüpheleniyoruz. Fakat bu, 1920 ve 1930'larda o kadar da net değildi. Bolşevik Devrimi'nin devasa bir etkisi oldu ve birçokları gelişmiş ülkelerde başka devrimler de bekledi. Büyük sosyalist, komünist ve anarko-sendikalist hareketler "devrime" olan bağlılıklarını ilan ettiler. Sol güçlen-

dikçe, otoriter ters tepki de arttı mı gerçekten? Her zaman olmasa da, genellikle evet. 1930'larda liberal demokratik Fransa gerçekten de en büyük komünist partiye, liberal demokratik Norveç görece en büyük sol-sosyalist partiye sahipti. Ama sadece merkez, doğu ve güney solcuları bazen düşmanlarını öldürüp gerçek devrimci komplolar planladı. Kendimizi, anarkosendikalist ve sosyalist toprak işgalleri, bombalamalar ve görünüşte "devrimci" ayaklanmalarla tehdit edilen İspanyol büyük toprak sahiplerinin yerine koyacak olursak, biz de silaha davranabilirdik.

Fakat sınıf şiddetini daha yakından inceleyecek olursak, tepkiler daha karmaşıklaşır. 1917 ve 1918 arasında, daha sonraki dönemlerden çok daha yoğun bir şiddet vardı ve bu, solculardan çok sağcıların eseriydi. 1917 ve 1918'de savaşın zorlukları içinde çöken hükümetlere karşı muhtelif ayaklanmalar oldu. Bazılarının başarı ihtimali vardı. Fakat, Rusya'daki iç savaşı saymazsak, ölenlerin çoğu solcuydu. Sadece Macaristan diğer (kısa ömürlü) "başarılı" devrime ev sahipliği yaptı. Bela Kun'un liderliğindeki bir komünist-sosyalist darbenin yönetime el koyduğu ve sadece bir seneden biraz uzun süre devam eden darbe süresince Macaristan'da 350 ila 600 arasında sivil öldürüldü (ki bunların dörtte üçü hükümetin hasatlarına el koymasına direnen köylülerdi). Takip eden misillemelerde sağcı bir "Ak Terör" 1.000 ila 5.000 arasında solcuyu öldürdü ve 60.000 kişilik bir kitleyi hapse attı (Rothschild 1974: 153; Janos 1982: 202; Mócsy 1983: 157; Vago 1987: 297). Sağcı şiddet yalnızca solcu şiddete karşı bir cevap değildi; onu hayli hayli aştı.

Sınıf çatışmasının ve solcu "tehdidin" daha mutad bir göstergesi grev oranları veya sosyalist-komünist oylar olabilir. Grev oranları savaşın sonunda olağanüstü arttıysa da, asıl otoriter dalgalanmadan önce yeniden düşmüştü. İtalya'nın durumu farklıydı. İtalyan grevleri 1919-1920 arasında, faşizmin yükselişini açıkça kolaylaştıracak şekilde zirve yaptı. Daha sonra, aslen faşist baskılar nedeniyle, büyük oranda düştü. Dolayısıyla, İtalya, kuramı bir nebze destekler. Avusturya grevleri 1924'te zirve yaptı ve sonra sağcı ayaklanmadan epey önce mütemadi-

yen düştü. Alman grevleri 1920'de zirve, 1924'te daha küçük bir zirve ve 1928'de daha da küçük bir zirve yaptıysa da, seküler eğilimin düşüşü –yine 1932-1933'e kadar herhangi bir otoriter dalga olmaksızın– devam etti. 1924'te, ilk askerî darbeden iki yıl önce, daha alçak bir doruk görmüş olsa da, Portekiz grevleri 1920'de zirve yaptı. Leh grevleri, herhangi bir darbeden çok önce, 1922-1923 arasında zirve yaptı. Estonya grevleri gerçekten de (1921-1922 seviyelerine dönerek) 1935'te yeniden zirve yaptıysa da, bunun bir sonraki yıl gerçekleşen darbe üzerinde belirgin etkisi çok az oldu. Buradaki asıl solcu tehdidi, 1924'te bir Sovyet destekli karışıklıkla gelmişti. Karışıklığın bastırılması, ardından da kaçak liderlerinin Stalin tarafından tasfiye edilmesiyle Estonya'nın tüm iç "Bolşevik" tehditleri ortadan kalkmış oldu (Parming 1975). Grevler, aslında, demokrasilerde daha önemli bir yer tuttu. Britanya'nın Genel Grevi 1926'daydı, Fransa'daki en yüksek orana 1936'dan itibaren Halk Cephesi hükümeti sırasında ulaşıldı. Sorun şu ki, grevler genelde, memnuniyetsizliği ifade etmenin kurumsallaşmış bir biçimidirler ve sistemden, sistem içinde ödünler almaya yönelirler. Çok nadiren bir devrimi hedeflerler. Muhtemelen aynı sebeptendir ki, sendika üyelik düzeyleri sağcı darbelerle orantılı çıkmaz. İspanya dışında, sendikalaşma 1918-1921 arasında zirve yaptı, sonra da düştü: Komünist/sosyalist oylar da benzer bir seyir izledi. Bu oylar 1920'lerin ortalarından itibaren oldukça genel bir düşüş gösterdi (gerçi Avusturya sosyalist oyları '20'lerin sonuna kadar düzeyini korudu ve Alman solcu oyları çok fazla düşmedi ve bir kısmı 1932 ve 1933'te sosyalizmden komünizme döndü). Doğu Avrupa'daki sendikalaşma ve solcu oyları pek fazla açıklama gerektirmeyecek kadar düşüktü. Doğuda soldan pek bir tehdit yoktu. Dolayısıyla, solun gücü sadece erken dönem darbeleri –ve özellikle İtalya'daki faşist darbe– bakımından anlamlı gözüküyor. Birçok yerde işçiler, sağcı bir tepkiye neden olacak düzeyde bir tehdit teşkil etmiyorlardı.

Sonuç olarak, solun ve sağın gücüne dair tek bir belirleyici ölçümüz kaldı: iktidarı ele geçirme becerileri. 1917-1929 yılları arasında sol, muhafazakârları epey endişelendirebilirdi: Rus

ve Macar devrimcileri iktidarı gerçekten de ele geçirmişlerdi ve diğer yerlerde de dağınık ayaklanmalar vardı. Fakat 1920'den sonra tablo değişti: Sağcı darbeler on altı ülkede başarılı olurken, tek bir solcu hareket başarıya ulaşmadı. Böylesi bir başarıya solcular muhtemelen en çok 1934'te İspanya'da yaklaştılar. O yıl İspanyol solcular Asturias bölgesinin, başkenti olmasa da, bir bölümünü ele geçirdiler ve sadece iki hafta boyunca ellerinde tuttular (bkz. Böl. 9). Eğer komünistler, sosyalistler ve anarşistler öyle ciddi bir tehdit teşkil etselerdi, en azından, bir iki ay sürecek, *tek* bir başarı beklerdik. Sağcı darbelerin çoğu 1930'larda, aşırı sol tehditlere yönelik gerçekçi bir tepki olması için çok *geç* bir tarihte gerçekleşti ve sonra (Eley'in de [1983: 79] belirttiği gibi) tüm Avrupa'da hızla sönüp gitti. Tabii ki, bazı Kızıl korkular taktiksel manevralara konu olmuş olabilir. Hitler "Bolşevik tehdide" mi, yoksa bunun seçimlerdeki yararına mı daha çok inandı? Mussolini "komünist tehdide" sadece inanıyormuş gibi yaptı (bkz. 3. Bölüm). Metaxas, "komünist tehdidi" Yunanistan'daki darbesi için bir bahane olarak kullandı. Fakat Yunan Komünist Partisi küçük ve bölünmüştü ve Britanya Elçiliği başkente, Metaxas'ın iddiasının aslında sağdaki hizip kavgasının sonucu olarak gerçekleşen darbeyi gizleyen bir sis perdesi olarak raporluyordu. (Kofas 1983: 31-50, 129-145). Yine de birilerinin "Kızıl Tehlike"den korkmuş olması gerekir, yoksa Mussolini ve Metaxas onları panikletmeye çalışmakla uğraşmazdı. Bunların neden telaşa kapılacakları mantıken açık değil.

Bu açıklamanın yerine, otoriterlerin tam da solun zayıflığı *nedeniyle* grev yapabildikleri de iddia edilebilir. Fakat eğer sol zayıf idiyse, sağcılar bunu neden umursasın? Neden sınıf çıkarları merkez, doğu ve güneyin yarı-otoriter ya da reaksiyoner kalmasındansa, daha aşırı rejimlere doğru yol almaya devam etmeyi zorlasın? Düpedüz kindarlığın insan gerilimlerinde oynadığı rolü belki de hafife almamalıyız. Eğer sol, geçmişte üst sınıfları ciddi ciddi tedirgin ettiyse, bunlar daha sonra, bu korku aslında ortadan kalktığında, solu zalimce ezme şansını kaçırmamak isteyebilirler. Ama hâlâ bir soru ortada: Neden

üst ve orta sınıflar, tecrübe edilen ve sınanan daha ucuz ve risksiz yollar mevcutken, baskının dozunu artırsın, parlamentoları ve yurttaş haklarını feshetsin ve kitle partilerini seferber etsin – ve daha az da olsa tehlikeli faşistlere davetiye çıkarsın ki? Esasında sınıf mücadelesine yönelik en iyi çözüm kuzeybatıda görülüyordu. Sendikaları, sosyalist partileri ve grevleri merkez, doğu ve batıdan daha gelişmişti ama sınıfsal uzlaşıyı benimsedikleri için kapitalist mülkiyet ilişkilerine çok az tehdit teşkil ediyorlardı. Tüm sosyalist partiler iktidara önce azınlık hükümetleri olarak ya da merkez partilerle koalisyon içinde geldiler ki bu da uzlaşı sanatını öğrenmek için mükemmel bir ortamdı. Merkez, doğu ve güneyin bu tecrübeyi topyekûn yok sayışı anlaşılır gözükmüyor.

Tüm bunlara rağmen, muhafazakârlar işçi eylemlerini genelde sapkınca, "karışıklık çıkarıcı" ya da "devrimci" olarak nitelediler. Mayer'in (1981) belirttiği gibi, fazla tepki veriyorlar, namevcut devrimlerden korkuyorlar ve silaha çok erken davranıyorlardı. Hitler'in Almanya'da ifşa ettiği sözde Bolşeviklerin çoğu aslında ülkenin en büyük ili Prusya'yı on yıldan uzun bir zamandır itidalle yöneten saygın sosyal demokratlardı. Doğu Avrupa'da, sosyalistlerin gerçek gücünün (ve Stalin'in onlara yardım etme konusunda gösterdiği ilginin) düzeyi, sağın anti-Marksist histerisi ile karşılaştırıldığında içler acısıydı. Bazı sınıf kuramcıları bunu kabul eder. Corner (1975: 83) İtalyan burjuvazisi hakkında şunları söyler: "Toplumsal devrimin yaklaşmakta olduğuna kani biçimde, gerçek ve hayalî durumu birbirinden ayıramaz hale geldiler." Öyleyse, "nesnel" sınıf çıkarlarını aşan bir açıklamaya ihtiyacımız var. Böyle bir şuursuz sınıfsal aşırı tepkiyi açıklamak, döneme dair en önemli bulmacalardan biridir. Bazıları otoritarizmin, özellikle de faşizmin, irrasyonel bir damarı olduğuna hükmeder. Nihai Nazi Çözümü'nü göz önüne getirdiğimizde bu yorum çok cazip olabilir. Yine de ben, rasyonel olanı irrasyonel olandan bu kadar net bir şekilde ayırmayı tercih etmiyorum; çünkü "rasyonel" insan muhakemesi her zaman ideolojiye bürünmüş olarak gelir. Burjuvazinin karşı karşıya kaldığı sorun sosyal kuramı da altüst etmişti.

Hâlâ sınıf mücadelesinin gaddarlığına yönelik iyi bir açıklama bulabilmiş değiliz. Bunda Marx'ın kendisinin de kısmen töhmeti var. Nihayetinde bir sosyologdan ziyade iktisatçı olarak, temel eseri *Das Kapital* sınıf çelişkisine dair analizlerden ziyade, kâr ve zararın akılcı iktisadi hesaplamaları, emek ve sermayeye giden artı değer payları vb. ile doludur. Marx da, kapitalizmin rasyonel kâr arayışı ile güdülendiğine dair genel yanılgıyı paylaşır görünüyorduysa da, bunun nihayetinde insanlığın bütünü için mantıklı olmadığına inanıyordu.

Bununla ilgili iki sorun var. İlk olarak, bu kitapta ele alınan davranışların birçoğunun bu safi araçsal kriterle anlaşılması güç. Örneğin, 1939 ile 1960'ların arasında, General Franco'nun sadık destekçileri olan ve çok az kâr sağlayan durgun ve verimsiz bir ekonomi yürüten İspanyol kapitalistleri düşünün. General Franco'nun iktidara gelmesine neden yardım ettiler ve sonra ona sadakatle destek oldular? İkinci Cumhuriyet'le çok daha iyi durumda olabilirlerdi (tıpkı şimdi üçüncüsü ile oldukları gibi). Çok daha temel bir kapitalist –ya da tarihin tüm mülk sahibi sınıflarınca paylaşılan– itkiyle hareket etmiş gibiler: mülklerini ve ayrıcalıklarını korumak. Mülkün kendisi tehdit altındayken, kazancın cehenneme kadar yolu var. Kazanç doğası gereği nicel, bölünebilir ve uzlaşmaya müsaittir ve gerçekten de sınıflar arasında işbirliği genelde kazançları artırır. Oysa mülkiyet hakları sınırlı ve sıfır-toplamlıdır. Eğer mülkiyetime dair haklarımdan birazını bile size versem, onları kaybederim. Muhtemel mülk kaybına direniş, olası bir kâr kaybına direnişten çok daha yoğun ve duygusal olacaktır. Kârı paylaşmak için uzlaşılabilir bir çözüm bulabiliriz ama mülklerimizi korumak için ölümüne savaşırız. Marksistler, eğer burjuva iktisadını gerçekten de bu kadar ciddiye almasalardı, çok daha başarılı olurlardı. Bu kitapta, kapitalist sınıfın güdülenmesine hâkim olan kârın değil, mülkiyetin savunulmasıdır.

Fakat, bu iki itki de kendi başına, ideolojiden arınmış rasyonel bir muhasebe olarak ortaya çıkmaz. Bireysel kazanç arayışına, verimli bir ekonomi kuramı ve bireysel özgürlük ve rasyonalite erdemi eşlik eder. Bu kuramlar ve erdemler sabit de-

ğildir ve yüzyılımız boyunca değişmişlerdir. Fakat 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında bunlara genellikle iki kavram eşlik eder: Toplu örgütler özgürlüğün ihlalidir ve sadece eğitimli ve zarif erkekler (yani kadınlar değil) böylesi rasyonel hesaplamalara muktedirdir. Dolayısıyla kapitalistler, temel özgürlüklerinin bir ihlali ve verimli bir ekonominin irrasyonel tıkaçları olarak gördükleri sendikalardan nefret ettiler. Sendikaların kazançlarını düşüreceğine inandılarsa da, bu direnişlerinin temel itkisi olmadı; çünkü inançları yersizdi ve bunların yersiz olduğu, sendikaların meşru görüldüğü yerlerde gösterilmişti. Yine de bu, burada incelenen ülkelerdeki kapitalist nefret ve direnişin temel kaynağı değildir. Bu inanış, Almanya'da değil de Birleşik Devletler'de hâkimdi ve yeni yüzyılın ülkeleri arasında sendikalara yönelik en gaddar ve habis zulme ilham verdi (bkz. Mann 1993: 658-659). Bu zulüm, tüm merkez-sol örgütlere güya gizlenmiş gerçek "Kızıl" nefretine ilham verecek şekilde Birleşik Devletler'de hâlâ yaşıyor.

Fakat otoriter rejimlerin yükselişinde daha etkili olan, ikinci itkinin, mülkiyet haklarının savunulmasının ideolojik tabanıydı; çünkü mülkiyet, dönemin ideolojisi bağlamında, arzulanan iki temel toplumsal değerle bağlantılıydı: düzen ve güvenlik. Kutsal olarak buyrulan mülkiyet, düzen ve güvenlik üçlüsü eski rejimin ideolojik ruhuydu. Yeni otoritarizm bu formülün düzen ve güvenlik kısmına daha çok vurgu yapmaya başladı ve faşizm bunu daha da öteye götürdü. Artık modern sol ve Bolşevik Devrimi'nin güya neden olduğu iki farklı tehdit mevcuttu. Biri, üst sınıfların mülkleri ve ayrıcalıklarına el konulacağına dair geleneksel tehditti. İkincisi ise tüm sınıflara yönelik bir tehdit olarak "başarılı bir devrim" değil, sonsuz sınıf çatışması anlamına gelen "kargaşaydı". Birincisi kapitalist sınıfın şahdamarına dair temel bir tehditken, ikincisi medeni düzenin kendisine yönelik, herkesin güvenliğine karşı bir tehditti. Gerçek nefret ve habislik böyle tehditkar düşmanlara dair algıdan türüyordu.

"İsterik aşırı tepki" sorununu henüz çözmedim. Korku, nefret ve şiddet gibi oldukça temel bazı insani duygulara, Birinci

Dünya Savaşı'nın hemen akabindeki dönemde sınıf düzeyinde başvurulmuş olunabileceğini önermiştim. Fakat bunlar, nesnel tehdit gerilerken neden yatıştırılmadı? Bu muhtemelen, düşmanımızı, özellikle de bizi korkutmuş olanları affetmek değil de, tekmelemek şeklindeki diğer temel insani duygularımız yüzündendi. Yine de bu, ideolojinin "çıkarlarının", rasyonel-tercih kuramının önerdiğinden daha genel bir şekilde tanımlanmasında oynadığı rol yüzünden de olabilir. Eğer mülkiyet, düzen ve güvenlikle eşitlenirse, bunlar –muhtemelen artan militarizm ve paramilitarizm biçimleri içinde– mülkiyetlerine yönelik tehditten korkan sınıflar için olumlu değerlere dönüşebilirler. Ve eğer kargaşadan çekiniliyorsa, o zaman muhtemel panzehirler de –milliyetçilik, devletçilik ve sınıf aşkıncılığı– olumlu değerlere dönüşebilir. Gerçekten de, bulacağımız tam da budur. Avrupa'nın bir yarısında sağ, kendi içlerindeki değerler olarak milliyetçilik, devletçilik ve militarizmin cazibesine kapılmıştı ve bunlar genelde mülk sahibi sağcıları, kazanç oranlarını ve hatta mülklerini koruyabilme ihtimallerini kesin olarak hesaplamaktan alıkoydu. Bu değerler onların otoritarizme ve genelde faşizme, sırf sınıf çıkarlarının açıklayabileceğinden daha bir şevkle sarılmalarına yol açtı. Fakat bunu tam olarak idrak edebilmemiz için dönemin askerî, siyasi ve ideolojik krizlerini de hesaba katmamız gerekir.

Tüm bunların ışığında, en iddialı iktisadi açıklama biçimi bile, tam değil, ancak kısmi bir açıklama olabilir ve tüm bu yaklaşımlardan türemiş bir bileşim olmak zorundadır. İktisadi geri kalmışlık yarı-otoriter rejimlerin işine yarayabilir. Geç kalkınma sınıf ilişkilerini istikrarsızlaştırabilir ve daha devletçi modellere yol açabilir. İstikrarsızlığa dair muhafazakâr korkular daha devletçi ideallerle birleşince onları daha sağa, baskıya doğru itebilir. Ama ne Almanya, ne de İskandinavya buna tam olarak oturuyor ve faşizme dair hâlâ iyi bir açıklamamız yok. Her ne kadar, iktisat ve sınıf kuramları bizi bir nebze ileri götürdülerse de, toplumsal iktidarın diğer kaynaklarını da incelememiz gerekiyor.

Askerî iktidar fiziki şiddetin toplumsal örgütlenmesidir. İnsan topluluklarının örgütlü savunma ihtiyacı ve saldırganlığın genel geçer akçesi yüzünden bu iktidar insan toplumları için evrenseldir. Askerî kaynakları himaye edenler daha genelde toplumsal iktidarı elde edebilirler. Buna karşılık, hâkim askerî kurumların yozlaşması, diğerleri, hatta başka askerî gruplar için de iktidarı ele geçirmeye yönelik yeni olanaklar sunar. Yine de, her iki ihtimal de "militarizmin" toplumda bazı olumlu ideolojik değerlendirmelere konu olduğunu ve özellikle askerî örgütün iktidarı elde etme ve yönetim adına meşru modeller sunar göründüğünü varsayar. Esasında, tüm iyi örgütlenmiş askeriyeler iktidarı ele geçirebilir ama sadece birkaçı bunu gerçekten yapar.

Toplum bilimleri askerî iktidarı ihmal edegeldi. 20. yüzyılın başlarında askerî iktidar ilişkileri toplumsal kuramların sağanak ilgisine mazhar olduysa da, bu ilgi 1945'ten sonra –ironik biçimde faşizmin alt edilmesiyle– kaybolma eğilimi gösterdi. Ondan beri elimizde, barışçıl ve iktisatçı kuramların yorumladığı, savaşlar, fetihler ve soykırımların tahakkümündeki modern çağın garip bir gösterisi kalmıştı. Kuramcılar askerî iktidar ilişkilerini hesaba katmaya yöneldiklerinde bile, sadece devletlerin iç baskılar ve devletlerarası savaşlar için seferber ettiği oldukça kuramsallaşmış güçlere odaklanma eğilimi sergilediler. Aşağıda göreceğimiz gibi, sırf devletlerin örgütlediği şiddete odaklanmak, faşizmin yükselişini açıklayamaz.

Fakat yakın dönemin tarihsel sosyolojisi Avrupa'nın anayasal ve mutlakiyetçi rejimlere bölünüşüne dair, Barrington Moore'un teşhis ettiği iktisadi sebeplere koşut, bir dizi uzun dönem askerî ve jeopolitik nedenleri ortaya koydu. Ben (Mann 1986, 1993), Tilly (1990) ve Downing (1992) şunları iddia ettik: (1) Siyasal temsile dair mücadeleler, devletin diğerleri ile daha pahalı savaşlara girişebilmesi için daha yüksek vergilere ihtiyaç duymasından çıktı; (2) bu savaşlar gitgide devletin denetimindeki ve muhtemelen daha fazla vergi toplayabilmeye yönelik

yurtiçi baskılar adına da kullanılabilecek profesyonel ordularca yürütülmeye başladı; (3) yabancı ticaret ya da fethedilen yerlerdeki yabancıların vergilendirilmesi yoluyla kaynak yaratabilen devletler daha yüksek vergiler elde edebilmek için baskı mekanizmalarına başvurmaya gerek duymadılar ve (4) donanmalar karada seyir yapamadığı için, deniz kuvvetleri baskıyı kara birlikleri kadar artıramadılar. Avrupa'nın 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar anayasal ve mutlakiyetçi rejimlere bölünüşünü açıklamak için iktisadi, askerî ve jeopolitik nedenleri –ve belli diğer nedenleri de– bir araya getirmek gerekecekti. Askerî ve jeopolitik nedenlerin "iki Avrupa"nın sonraki gelişiminde rol oynamaya devam etmesi de muhtemel.

Dahası, faşizme dair açıklamalar askerî iktidar ilişkilerinin yakın zamanda radikal bir dönüşüm geçirmiş olduğunun genel olarak hakkını teslim eder. Birinci Dünya Savaşı yurttaş harplerini "total bir savaşa" dönüştürecek şekilde şiddetlendirmişti. Çoğu yazar, böylesine yıkıcı bir savaş biçiminin ortaya çıkmaması halinde faşizmin asla muzaffer olamayacağını kabul eder. Milyonlarca erkeği savaş için, çok daha fazla erkek ve kadını silahlı kuvvetlere iktisadi ve lojistik destek sunmak üzere seferber edebilme becerisi birçok toplumsal değişime yol açtı. Çoğu devletin kısa vadede, büyük oranda altyapısal, daha düşük bir düzeyde de despotik iktidarlarını güçlendirdi. Savaştaki zaferin rejime meşruiyet katarken, mağlubiyetinde de bunun tersine yol açtığı herkesin malumudur. Total savaş –özellikle de artık bir toplumsal felakete dönüşen mağlubiyet halinde– bu savı güçlendirmiş gözükebilir. Fakat modern total savaş, devlet iktidarı ile kitlesel askerî yurttaşlık arasında da, muhtemel ya da gerçek bir mağlubiyet halinde devletleri kökten istikrarsızlaştırabilecek bir dizi gerilim de yarattı. İlk çatışmalar 1917 ve 1918'de bir dizi asker ve denizci ayaklanması ve savaşan orduların birçoğunda karışıklıklarla patlak verdi. Bunlar Rusya'daki Şubat ve Ekim Devrimleri ile zirve yaptı. Burada askerler birçok devrimci konsey (Sovyet) oluşturdu ve sonra da aceleyle bir araya getirdikleri Kızıl Ordu, Devrim'i büyük çaplı bir iç savaş boyunca başarıyla savundu. Avusturya, Almanya ve Maca-

ristan da isyancı askerlerin sovyetlerini gördüyse de, bunlar kısa zamanda bastırıldı. Fakat bu baskılar devletin resmî silahlı kuvvetlerinden daha ziyade asker sovyetlerinin kötü ikizi, sağcı paramiliterlerce yapılıyordu. Böylesi tabandan gelen "halk" militarizmi her yerde faşist hareketlerin çekirdeğini oluşturacaktı.

Faşizm ancak Büyük Savaş'ın sonunda kitlesel bir harekete dönüştü. Avrupa ülkelerinin çoğu bu savaşa katılmıştı, hatta tarafsız kalanlar bile derinden etkilendi. Savaş milliyetçilik ve devletçiliği bariz şekilde yoğunlaştırdı. Fakat faşizmle doğrudan üç askerî bağı da vardı. İlk olarak, savaş sadece yarı-otoriterliğe meyletmiş mağlup rejimleri gayri meşru kılma eğilimi gösterdi. Dolayısıyla, birçokları Birinci Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetin daha otoriter ve faşist sonuçlar doğurma ihtimalinin yüksek olduğunu iddia etti – gerçi hemen sonrasındaki etkisi tam ters yönde, demokratik baskıların artması şeklindeydi. Bu senaryo (Rusya haricinde) önde gelen mağluplar olan ve önce reaksiyoner otoritarizme, sonra da faşizm ve korporatizme yakalanan Almanya, Avusturya ve Macaristan'da beklenebilirdi. Savaş Almanya için topraklarının yüzde 10'una ve devasa tazminat ödemelerine mal oldu; Macaristan topraklarının yarısından fazlasını kaybetti ve Avusturya tüm imparatorluğunu yitirdi. Bu ülkelerdeki sağcılar mağlubiyetin sivil siyasetçilerin, solcuların ve fesat "Yahudi-Bolşeviklerin" kalleşliğinden kaynaklandığını iddia etti. Kaybedilmiş topraklardan akan mültecilerin başını çektiği bu sağcılar o toprakların tekrar sınırlara geri katılmasını talep ediyorlardı. Bulgaristan görece daha iyi durumda bir kaybedendi. İtalya mağluplar listesine bazen ekleniyordu. Her ne kadar aslında kazananların tarafında olsa da, orduları hırpalanmış ve toprak kazançları da milliyetçilerin arzuladığından az olmuştu. "Yaralı bir zaferin" faturası "yoz" liberal hükümetlere ve "vatan haini" solculara çıkarılmıştı (De Grand, 1978: 102-114). Bu ülkeler (Romanya değilse bile) önde gelen faşist vakaları temsil ettikleri için askerî mağlubiyet, revizyonizm ve faşizmi birbirine bağlamak mantıklı görünüyor.

Zamanlama bir sorun olarak duruyor. Sadece İtalyan faşistleri (1922) ve Bulgar reaksiyoner otoriteryenler (1923) savaşın

hemen ardından iktidarı aldılar ve bu ülkeler en az kayba uğrayanlardı. Almanya'nın toparlanmak için vakti vardı. Tazminatlar 1930'da belirlendi ve Rhineland'ın müttefiklerce işgalinin geçici olacağı biliniyordu. Hitler'in 1933'teki darbesi, bunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetle doğrudan ilişkilendirilebilmesi için şüphesiz ki çok geçti. Macar siyasetçiler revizyonistliklerinin pratik değil, söylemsel olduğunu biliyorlardı; Avusturyalılar imparatorluğu tekrar kuramayacaklarının farkındaydılar. Mağlubiyet 1930'lar boyunca devam eden otoritarizm ya da faşist dalgayı kolay kolay açıklayamaz. Savaştaki yenilgi doğrudan faşizm yaratmadı. Gerçi mağlubiyet, savaş sonrasındaki ilk sağcı ayaklanmayı destekleyerek, demokrasiye yönelik ilk beklentilerin altını oymuş, bu da sonranın militanlarını yaratmış olabilir.

Otoritarizm savaşta muhtelif sonuçlar almış ülkelerde de başarılı oldu. Sırbistan ve Romanya muzafferdi. Sırbistan, Yugoslavya üzerindeki egemenlik hakları ile mükâfatlandırılmıştı. Romanya'nın toprakları ve nüfusu savaşla ikiye katlanmıştı. Bu iki savaş galibi otoriterleşti ve Romanya'da kitlesel faşizm türedi. İki tarafsız ülke de –Portekiz ve İspanya– otoriterleşti. Portekiz bu dönemdeki önemli muharebelerde yoktu. İspanyol İmparatorluğu 1898-1899'da Birleşik Devletler tarafından yıkılmıştı ve 1921'de bir İspanyol ordusu Faslılar tarafından bozguna uğratılmıştı. Yine de tüm bu felaketlerin vebali, solcu ve sağcı siyasetçiler, kral ve ordu tarafından eşit olarak paylaşıldı. Çok az İspanyol, imparatorluk revizyonizmini destekliyordu. 1922'de Türklere karşı alınan yenilgiden sonra, Yunanların birçoğu da aynı düşüncedeydi. 1936'ya kadar General Metaxas darbesini sahneye koyamadı ve uluslararası siyaset mevzuları bu darbeyle hayli ilgisizdi. Nihayetinde, yeni "varis devletler" yegâne varoluşlarını Birinci Dünya Savaşı'na borçluydular. Polonya, yeni Baltık ülkeleri ve Arnavutluk da otoriterleşti ama bu ülkelerin savaş sonrası liderlerinin çoğu ulusal bağımsızlık kahramanları olarak görülüyordu. Sonuç olarak, otoritarizm ve o kadar olmasa da faşizm, sadece mağlubiyetle değil, değişik savaş tecrübeleriyle bağlantılıydı.

Fakat savaşın Avrupa sahasının daha geniş bir kısmı için ikinci bir önemli etkisi oldu. Orta, doğu ve güneyin tümünde galip, mağlup ve varis devletler çok ciddi savaşla bağlantılı *yerinden edilmeler* yaşadı. Yenilen devletler meşruiyet, toprak ve kaynak kaybına uğradı; bazıları da mültecilerin baskısı altındaydı. (1914-1918 arasında tarafsız kalan) Yunanistan bunun çoğunu 1922 sonrasında yaşadı. İtalya'da sadece Trieste ve Güney Tyrol'da çok az yerinden edilme oldu. İki kesin galip, Romanya ve Sırbistan, farklı ama koşut başka bir sorunla baş etmek zorundaydı: Ülkeyi ve devleti dönüşüme uğratan yeni geniş toprakları düzenlemek. Sırplar kendi egemenliklerini kuracak ama yeni Yugoslavya'daki diğer etnik grupları çok da mutsuz kılmayacak bir siyaseti tesis etmek zorundaydı. Rumenler artık ağırlığı kırsal kesimden oluşan genişlemiş bir ülkeye sahipti ve bundan böyle, bölgenin çok da bastırılmış "proleter ulusu" değildi. Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan ve İtalya'daki eski devletler birden parlamentarizmi derinleştirme gereği duydular. Yepyeni "varis devletler" neredeyse sıfırdan başlamak zorundaydılar; hiçbiri Finler ya da Çekler gibi eski bölgesel idareler ve parlamentolardan yola çıkma imkânına sahip değildi. Bu, neredeyse tüm merkez, doğu ve güneydoğuda savaş kaynaklı kayda değer siyasi altüst oluşlar anlamına geliyordu. Sadece tarafsız İspanya ve Portekiz bundan amadeydi.

Kuzeybatı tam tersi bir tecrübe yaşadı. Üçü haricindeki tüm kuzeybatı ülkeleri ya galip ya da tarafsızdı. En marjinal iki liberal demokrasi, Finlandiya ve Çekoslovakya, yegâne yeni varis devletlerdi. Belçika tek yarı mağlup devletti (Alman ordusunca işgal edilmişti), ama Belçikalılar duyarlı bir şekilde bundan siyasetçilerini değil, coğrafyayı sorumlu tuttular. Belçika ayrıca barış antlaşmaları sırasında küçük toprak kazanımları ve tazminat elde etti. Galipler arasında (Fransa, Britanya, Birleşik Devletler, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda), sadece Fransa toprak kazandı ve Alsace-Lorraine'in 1871 öncesinde de Fransız olduğu dönemler olmuştu. Anayasaları da karışmamıştı. Çoğu eski devletlerdi. Çekler ve Finler bile, eski ve o zamana değin "böl-

gesel" siyasi kurumlara sahipti; gerçi Çeklerin Slovak ve Sudeten Almanları yönetmek için denenmiş kurumları yoktu (devletlerinin sonradan parçalanacağı yerler de buralardı). Yine de, kuzeybatının neredeyse hiçbir yeri mağlubiyetle baş etmek, yeni toprakları düzene sokmak ya da yeni anayasalar oluşturmak zorunda kalmadı. Dolayısıyla merkez, doğu ve güneydoğu ile neredeyse kuzeybatının hiçbir yeri *siyasi* kurumların savaş kaynaklı bir altüst oluşuna şahit olmuyordu. Fakat istikrarsızlaştırma neden sağdan geldi ve otoritarizm ile faşizme yol açtı? Savaşın üçüncü mirasına, paramilitarizme dönüyorum.

Savaş öncesi faşist kuram, savaşın artık tüm ulusu seferber edebileceğinin idrak edilmesinden etkilenmişti. Birinci Dünya Savaşı bunu bir gerçek yaptı. "Silah altındaki ulus" disipline edilmiş ama yoldaşça, seçkinci ama tuhaf biçimde eşitlikçi çıktı – çünkü subaylar ve halk artık birbirinin yanında savaşıyor ve aslında subaylar daha çok kayıp veriyordu. "Total" savaş genç ve orta yaşlarının başlarındaki erkeklerin yüzde 25 ila yüzde 80 arasındakileri silah altına aldı. Fakat kitlesel yurttaş savaşı askerî birlikler için ekseriyetle dehşet uyandırdığı için, 1918 itibarıyla çoğu buradan olabildiğince çabuk kurtulup işlerine, ailelerine dönmek istiyordu. Solcu bir azınlık bu yılgınlığı, daha adil ve barışçı bir toplum isteyecek kadar ileri götürdü. Bir "işçi ve asker" hareketi çıkışının ardından, sivil solcu hareketlerce yutuldular. Bunların bazıları, genel olarak "paramiliterler" olarak bilinen, üniformalı, marşlar söyleyip yürüyüşler yapan oluşumları gerçekten geliştirebildiyse de, bunlar faşist eşdeğerlerinden çok daha az şiddete dayanıyordu ve onlarla girdikleri sokak savaşlarını genellikle kaybediyorlardı. Solcu eski askerler militarizme hiç saygı duymuyorlardı ve kısa zamanda belirgin gazi kimliklerini de kaybettiler. Sağcı gazi azınlığı için durum farklıydı. Onlar cephenin disiplinli, sınıflar arası yoldaşlığını idealize ediyorlardı ve savaş sonrasının ihtilaflarla paramparça olmuş yurttaş demokrasisi dolayısıyla büyük hayal kırıklığına uğramışlardı. Askerî değerleri yücelterek ve bazı askerî uygulamaları barışta da devam ettirerek, apayrı bir toplumsal hareketi vücuda getirdiler: Yurttaş paramiliterleri.

Sağcı paramiliterler ve örgütlü gazi toplulukları çoğu ülkede önem kazandılar. Finlandiya'da bir iç savaş kazandılar; 1919-1920'de Macaristan'ın solcu hükümetini bastırdılar; savaşın hemen ardından Almanya'da, Avusturya'da ve Polonya'da solcuları ve yabancı muhalifleri baskı altına aldılar; 1923'te Bulgaristan'da sivil hükümeti devirdiler ve 1934'te Estonya'daki hükümeti düşüreyazdılar. Tüm faşist hareketlerin ilk dalgasının çekirdeğiydiler. Tüm faşist ve bazı korporatist hareketler ile otoriteryen reaksiyoner hareketler, gazilerin merkezî liderlik rolünü oynadığı paramiliterlerin azımsanamayacak kadarını muhafaza etti. Çoğu modern devlet kuramı, Weber'i izleyerek, devleti toplumdaki şiddet araçları tekeline sahip biçimde tanımlar. Oysa bu hiçbir şekilde daimi değildi. İşte bu yüzden, askeriyeyi modern devlette bile siyasi iktidar ilişkilerinden analitik olarak ayırmak zorundayız. Askerî güçler sadece devletler tarafından seferber edilmez. Tüm savaşlar arası rejimler savaşlarda iyice eğitilmiş, silahlanmış ve tecrübe kazanmış oldukça gösterişli ordulara sahip olsa da, bunların bazıları kendi içlerindeki ideolojik ayrımlardan dolayı büyük ölçüde atıllaşmıştı. İdeolojiler, özellikle de sağcı olanlar, tüm rütbeleri etkisine almıştı ve genellikle saygın askerî gazilerce –başkomutan General Ludentorff tarafından bile– destekleniyordu. Ordular, kasta benzer profesyonel özerkliklerinin büyük kısmını kaybediyorlardı. Bazı devletler artık kilden ordulara ve bölünmüş kalplere sahipti.

Muharip gaziler ile faşizm arasındaki bağa dair bir görüş, askerî ve iktisadi güç arasındaki bağa, yani gazilerin maddi yoksullarına yönelik kızgınlıklarına odaklanır. İkinci bir görüş de askerî ve ideolojik güç arasındaki bağa, yani paramiliter değerlerin yükselişine odaklanır. İktisadi sav, (küçük köylülerin de bulunduğu) alt orta sınıfta yer alan bir gaziler grubunun, savaş sonrası işsizlik ve iktişadi yoksunlukla aşırılığa itildiğini savunur. Paramiliter değerler savı da bu radikalleşmeyi cephedeki savaş deneyimi, sınıfsız yoldaşlık ve hiyerarşik itaate bağlar. Gaziler, paramiliter örgütün artık, askerî örgütün savaş döneminde yaptığı gibi, büyük toplumsal ve siyasi başarılar elde edebileceğine inanıyordu. Her ne kadar sağcı gaziler, solcu

gazilerden kalabalık değildilerse de, belirgin bir savaş sonrası mevcudiyeti koruyup, kendilerini ulusun "düşmanlarının" şiddetli temizliği ve toplumsal gerilimi çözmek için "kafaların birbirlerine vurulması" adına cesaretlendirdiler. Vaka incelemesi bölümlerim bu iki karşıt açıklamayı değerlendirecek. İdeolojik sav daha iyi sonuç verecek.

Savaş zamanında altüst oluş ve bazı önemli vakalarda mağlubiyet, yeni rejimlerin ilk siyasi krizlerinin büyük çoğunluğuna sebep oldu ve demokrasiye yönelik ilk dalgalanmanın önlenmesinde muhtemelen hayati bir rol oynadı. Belli bir grubun askerî örgüte ve değerlere maruz kalışı, çekirdek militan ekibi ve krize yönelik muhtemel bir paramiliter çözümü sağladı. Ama bu yeterli bir açıklama değil. Avrupa'nın her ikisi yarısı da (ve de diğer ülkeler) savaşı yaşamışken, kayda değer bir paramilitarizm yine sadece Avrupa'nın bir yarısında ortaya çıktı. Gaziler arasında paramilitarizmin bazı kıpırtıları ve hatta proto-faşist faaliyetlerin hemen hemen tüm muharip ülkelerde görüldüğü doğru. Bunlar demokratik Fransa'da epeyce telaffuz edilmişlerdi. Britanya'da az da olsalar, Mosley'in Britanya Faşist Birliği etkiliydi. Birleşik Devletler'de Campell (1998) yeni kurulmuş Amerikan Lejyonu'nun 1920'lerde bir grev ve "Kızıl" avlama örgütü olarak kullanıldığını göstermişti. Fakat Almanya, İtalya, Macaristan ya da Romanya'daki gazi faşizmi ile kıyaslandığında bunlar küçük çatışmalardı. Belki de, mağlubiyete karşı zafer, farklılık için (Romanya için olmasa da) kısmi bir açıklama sunar. Ama savaş ve savaşın sonuçlarının ötesindeki başka koşulların da otoritarizm ve faşizmin savaşlar arası tahakkümüne katkı sağlamış olması gerektiği de gerçekten görülüyor.

SİYASAL İKTİDAR, SİYASAL KRİZ

Siyasal iktidar devlet denetiminden ve nihayetinde toplumsal ilişkilerin mekânsal ve merkezî düzenlenmesinin insan grupları için işlevselliğinden türer. Açıktır ki, devleti kontrol edenler, daha genel bir iktidara sahip olabilirler. Devletlerin denetimi

için birbirleri ile yarışan hizipler, savaşlar arası dönemin birçok siyasi kriz ve darbeye tanık olmasına yol açtı. İşte bu tam da siyasal iktidara dair, indirgemeci iki devlet kuramıyla –sınıf kuramı ve çoğulculuk– yetinen "seçkinci kuramların" olayı. Fakat devlet seçkinlerinin sahip olduğu özerk iktidar düzeyinden bağımsız olarak, devlet kurumları ve krizlerinin siyasi çıktılar üzerinde özerk bir nüfuzu olabilir. Fransız devletinin merkeziyetçi, Amerikan'ın ademimerkeziyetçi olduğu gerçeği, günümüz siyasetine süregiden bir miras bırakmıştır ki, bu benim "kurumsal devletçi kuram" (Mann 1993: böl. 3) dediğim şeye bir örnek olabilir. "Yeni kurumsalcılık" da toplumsal hayatın yapılanmasında mevcut kurumların kalıcı etkisini vurguladı. Savaşlar arası dönemde yarı-otoriter devletler buluyoruz; uzun yıllar boyunca kurumsallaşmış ama şimdi sözümona demokrasiye geçiş yaparak faşizm için önemli sonuçlar doğuran kendi krizlerini tecrübe ediyorlar.

Otoritarizmi sadece Birinci Dünya Savaşı'nın ve savaşlar arası iktisadi krizlerin etkileri bağlamında açıklamanın en önemli sorunu, "iki Avrupa"daki siyasetin çok daha uzun bir zamandan beri farklılaşmış olmasıdır. Kuzeybatı ülkelerinin çoğu liberal demokratik ulus-devletlere geçişlerini 18. ve 19. yüzyıllar boyunca yapmışlardı. Buna karşın merkez, doğu ve güneyin tamamı bu sürece yeni ve çok ani bir şekilde ve yükselen bir milliyetçilik ve devletçilik dalgasının ortasında giriyorlardı. İktisadi geri kalmışlık, askerî ve jeopolitik bağlamların yanı sıra bu farklılığın ortaya çıkmasında önemliydi. Fakat merkez, doğu ve güneyde özellikle siyasi sorunlar da vardı. Bunlar geçiş aşamasındaki devletlerdi ve savaşlar arası dönemin krizleriyle baş etmekte zorluk çekiyorlardı.

Ben, liberal demokrasinin, Dahl'ın (1997) "katılım" ve "çekişme" olarak adlandırdığı iki farklı yüzünü birbirinden ayırırım. "Katılım" oy verebilenlere odaklanarak hükümete katılımın boyutuna işaret eder. Bu yaklaşım demokratik gelişim tartışmalarında ağır basar (Rokkan 1970: II. kısım; Therborn 1977; Rueschemeyer ve ark. 1992: 83-98). Fakat "çekişme" (ya da rekabet) de liberal demokrasi için bir o kadar gereklidir. Çe-

kişme, partilerin egemen iktidar için serbest seçimlerde yarışmasıdır ve yürütme gücü seçimleri yok sayamaz.

"Katılım", savaşın hemen sonrasındaki dönemde "iki Avrupa"yı açıkça birbirinden ayırmaz. Erkeklerin oy hakkına kavuşmasının erken örnekleri arasında 1822'de Portekiz, 1879'da Bulgaristan ve 1889'da Sırbistan sayılabilir. Bu hak Fransa ve Almanya'da III. Napoléon ve Kaiser'in yarı-otoriter hükümdarlığını desteklemek için tanınmıştı. 19. yüzyılın sonlarında yaşamış erkekler genelde oy hakkına sahip olabilirlerdi ama hâlâ yerel eşrafın, *caciquelerin* etkisindeydi; çünkü bunların işveren, yargıç, hayırsever ya da vergi toplayıcı olarak sahip oldukları nüfuz (yeni gizli oy desteklemiş olsa da) bir nebze de olsa sorgulanamıyordu. Her iki bölgenin kendi içinde farklılıklar olsa da, 1914'e gelindiğinde kuzeybatıdaki haklar daha genişti ve 1918 sonrasında bunlar daha da gelişti. 1920'lerde tüm yetişkin kadınlar Almanya ve Avusturya'da oy kullanabilirken ve Fransa'da hiçbir kadının böyle bir hakkı yokken, 21 ve 30 yaş arasındaki bekâr Britanyalı kadınlar ancak 1929'da oy kullanmaya başlayabildiler. Oy hakkının kapsam genişliği liberal demokrasinin sürüp süremeyeceğine dair bir kestirimde bulunmaya izin vermese de, İtalya ve İspanya gibi ülkelerde bu hakkın aniden genişletilmesi muhafazakârları hakikaten telaşa sürükleyip, bazılarının otoritarizme sarılmalarına neden oldu. Bir kez daha siyasi altüst oluşlar önemli gözüküyor.

"Çekişme" (ya da rekabet) daha iyi kestirimler yapar. 1880'lere gelindiğinde, hatta çoğu zaman onyıllar öncesinden, kuzeybatının tüm ülkeleri (beyaz sömürgeleri de dahil olmak üzere) rekabetçi parti sistemlerine, büyük oranda serbest seçimlere ve yürütmenin çok az bir dahliyle hükümette sırayla görev alan partilere sahipti. Nordik ülkelerde zümre meclisleri mutlakiyetçi dönemler boyunca bile hayatta kaldı. Kuzeybatının "sömürgelerinde" bile, İrlanda ve Norveç'te, yerel halkın, kolonyal ülkenin Londra ve Kopenhag'daki meclislerinde seçilmiş temsilcileri vardı. En marjinal iki vaka olan Finlandiya ve Çekoslovakya'da Rus ve Avusturyalı derebeyleri tarafından vilayet meclislerine izin verilmişti. Kuzeybatı parlamentoları ayrıca çoğun-

luktaki partiden ayrı güçlere sahipti; böylece iktidardaki parti işbaşında olduğu için etkileyebileceği yanaşma ve baskı araçlarını kullanarak kolay kolay hükümette kalamıyordu. Örnek vakalar Birleşik Devletler (1790'lardan itibaren beyaz erkeklerin çoğu arasında serbest parti rekabeti) ve Britanya'ydı (1832'den itibaren erkeklerin yüzde 15-20'si arasında serbest parti rekabeti). Kuzeybatının çoğu 19. yüzyılda bu örnekleri takip etti. İsveç ve Danimarka'da bakanların seçiminde soylu imtiyazlarının devam ettiği doğru olsa da, bunlar nadiren uygulandı ve sonunda 1917 ve 1920'de terk edildi.

Bu kriter iki Avrupa'yı aslında tam olarak ayırt etmiş gibi görünmüyor. Tabii ki bu, sadece gelişmişlik düzeyi ve daha önceki çağın sınıf siyaseti ile değil, aynı zamanda mali-askerî farklılıklarla da yakından ilgili (Mann 1986; Downing 1992). Kökendeki nedenlerin tam karışımı ne olursa olsun, bunların mirası, 20. yüzyılın başlarındaki siyasal rejimlerin doğası ve istikrarına dair kayda değer farklılıklar olduğuydu ve şimdi bunlar da çıktıları etkileyen biçimde ortaya çıktılar.

Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde egemen parlamentolar kuzeybatı boyunca kurumsallaşmıştı.[9] Oy hakkı sınıflar ve dinler içinde ve kadınlara yönelik olarak genişletildiğinde, partiler kemikleşmiş liberal uygulamaları uyarladılar (Luebbert 1991). Savaşlar arası memnuniyetsizlikler bu temsil kurumları üzerinden ifade edildi (bkz. Schmitt'in 1988'deki makaleleri). Yalnızca Finlandiya ve Çekoslavakya yeni kurumlar bulmak zorundaydı – ve ikisi de bunun için çok çaba sarf etti. Kuzeybatı devleti, kurumsallaşmış parlamenter bir egemenliğin hâkimiyetinde; sınıflar, dinî topluluklar ve bölgeler arasındaki gerilimlerle mücadele etme konusunda tecrübeli *üniter* bir yapıdaydı. Belçika ve İsviçre etnik farklılıklarla başa çıkmak konusunda eşsiz bir deneyime sahiptiler. Önemli olan liberal ideolojiden ziyade, günlük faaliyetleriyle liberalizmi tecessüm eden kurumlardı.

19. yüzyılın sonlarındaki Britanyalı madencileri düşünün.

9 Bu terimin kullanımı kabaca başkanların parlamento üyeleriyle aynı rekabetçi biçimde seçildiği anlamına gelir.

Muhtemelen çok azı "liberalizme" inanıyordu. Diğer ülkelerdeki madenciler kadar radikal (ve iyi örgütlü) idiler. Gerçi aralarından yeteri kadarının mülkiyete bağlı oy hakkı düzenlemesi bağlamında oyları vardı ve bunlar bazı parlamento seçim çevrelerinde mevcut partilerin görmezden gelemeyeceği oy blokları oluşturabilecek kadar yoğunlaşmıştı. Liberal Parti, madencilerin sıkıntılarına parlamentoda cevap verdi ve onları temsil etti, onlar da Liberallere oy verdiler. Bu anlaşmalar gerilimden azade değildi ve madencilerin milletvekili Lib-Lab* olarak belli bir özerklik kazandı. 20. yüzyılın başlarında bunlar İşçi Partisi'ne katıldılar. Madencilerin siyasi seyri, ideolojiden çok daha fazla gündelik seçim ve parlamento siyasetinin vazgeçilmez pragmatizminin yarattığı imkânların etkisi altındaydı. Savaşlar arası dönemin yeni sınıf ve diğer gerilimleri benzer biçimlerde kurumsallaşmış parlamenter devletler aracılığıyla filtre edilebiliyor ve bu süreçte de derinleşip güçleniyordu. Böylesi demokratik siyasi gelenekler açıkçası faşist, Bolşevist veya herhangi başka bir ideolojinin çok da fazla gelişmesine müsaade etmeyecek kadar kurumsallaşmıştı. Bu ülkelerde liberalizmden bile bir ideoloji olarak bahsetmek yersiz olacaktır. Bu olsa olsa "kurumsal ideolojinin", yani dünyevi törensel uygulamalara yedirilmiş ideolojinin, çok kıyıdaki bir anlamında geçerli olabilirdi. Değer ve normları, sıradaki seçimleri kazanmak ya da parti hiziplerini kısmen hoş tutmak adına anlamlı araç olarak görüyordu.

Linz'in (1976: 4-8) belirttiği gibi, faşist partiler parlamenter kurumların geç katılımcılarıydılar. Eğer parti rekabeti halihazırda devlette hâkim olmuşsa, onlara çok az yer kalmış oluyordu. Birinci Dünya Savaşı ya da kapitalizm, örneğin Norveç, İsveç ya da Danimarka'nın başına ne getirirse getirsin, onların demokratik partileri bunların üstesinden gelirdi (Hagvet 1980: 715, 735-738; Myklebust ve Hagvet 1980: 639-644). Eğer seçim radarları milliyetçiliğin yükseldiğine işaret ederse, muhafazakâr partiler bunun ondan biraz daha fazlasını vaat edebilirdi. Eğer devletçi duygular hissedilirse, merkez-sol partilere başvu-

(*) Liberal-Labour (liberal-işçi) – ç.n.

rulurdu. Dolayısıyla sonrasında, bu ülkelerin bazıları Nazilerce işgal edilip parti sistemleri yok edildiğinde, işler hızlıca değişebilirdi. Naziler parlamento ve seçimleri işlevsiz kıldıkları anda, hevesli bir sürü ideolojik işbirlikçi buldular. Norveç'te örneğin 55.000 yerel nasyonal sosyalist işbirlikçinin desteğini aldılar.

Avrupa'nın merkezi, doğusu ve güneyinde durum farklıydı. Parlamentolar ya (Rus ve Osmanlı imparatorluklarındaki gibi) 1914 öncesinde hemen hemen hiç var olmamıştı ya da siyasal iktidarı seçimle gelmemiş yürütme, kral, askerî komutanlar ya da göz ardı edilemeyecek düzeyde makam patronajını kontrol eden bir bürokratik rejimle paylaşıyordu. Devletin *ikili* bir yapısı vardı; "iki devletin" (parlamento ve yürütme) her biri kısmi bir egemenliğe sahipti (Newman 1970: 225-226). Bu "yarı-otoriter" teriminin anlamıdır. Önceki mutlakiyetçi dönemin mirası, silahlı kuvvetlerin Avrupa'nın diğer yarısından çok daha yoğun biçimde özellikle yürütmenin güdümünde olmasıdır. Kral, Alman ve Habsburg imparatorluklarında, Sırbistan, Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan'da seçimleri ve parlamentoları seçici bir baskıya ilaveten makam patronajı vasıtasıyla etkileyebiliyordu. Restorasyon İspanyası'nda ve (daha düşük bir kertede) 1919'a kadar "liberal" İtalya'da içişleri bakanı ya da başbakan itaatkâr hükümetler (İspanya'da *el* turno, İtalya'da *transformismo)* yaratabilmek için seçimlerin ayarlanmasına yardım etti. 1901'de İtalyan vekillerin yarısı esasında devlet memurları, yani nadiren "bağımsız" adamlardı. "Makam sahipleri" Britanya'da 1832'de tasfiye edildi. Fakat Avrupa'nın bu yarısında demokratik anayasaların altı, yürütme erkleri tarafından kısmen oyuldu. Buralarda madenciler aslında siyasal kurumların dışındaydı. Soylular onları, daha ziyade dolaylı olarak siyasi kayırmacılık üzerinden "temsil etmeye" devam edebilirdi. Ama bu sekteye uğrarsa, soylular kuzeybatıdaki muadillerinden çok daha büyük baskı araçlarına başvurabilirdi. Otoriter, despotik seçeneklere sahiptiler.

1918'de merkez, doğu ve güney, "geç siyasi kalkınma" olarak adlandırabileceğimiz sorunla böylece karşılaştılar. Larsen(1998; karş. Griffin 2001: 49) Mihver devletlerinin "geç

uluslaşanlar, geç serbestleşenler olduklarını ve demokratik yönetimi, parçalanmalarından önce sadece kısa bir süre için tesis ettiklerini" belirtir. Fakat bu, kıtanın devletlerinin yarısının her yanında daha genel olarak geçerliydi. Almanya ve Avusturya gelişmiş parlamenter egemenliğe ve genel oy hakkına, İspanya'nın 1931'de yaptığı gibi çok ani bir şekilde geçtiler. İtalya kendisinin ilk çarpıcı oy hakkı genişlemesini hemen savaştan önce 1912'de ve sonra 1918'de gerçekleştirdi. Devletin parlamenter yanındaki bu büyük geçişlere, (aşağıda örnek vaka bölümlerinde göreceğimiz gibi) devletin baskıcı araçlarının büyük bölümünü denetleyen "eski rejim" öğelerinin himayesinde kalan yürütmenin içinde ortaya çıkan benzer değişiklikler eşlik etmedi. Sözümona serbestleşme sürecinde olan ikili devletler neredeyse başka her yerde bulunuyordu. Fakat birçok merkez, doğu ve güney ülkesi daha karmaşık bir geçiş sorunuyla karşılaşmışlardı çünkü bunlar aynı zamanda ulus devletler de kuruyorlardı. Buralarda sorunlar yeniydi ve kuzeybatıda daha önce tecrübe edilenlere benzemiyordu. Kuzeybatının "etnik körlüğü"[10] çokuluslu Rusya, Avusturya ya da Osmanlı imparatorluklarının eski topraklarında ya da komşuluğunda ikamet edenler için pek işe yaramayacaktı – artık temsil sadece sınıfa değil, milliyete de bağlıydı. Ulusal kimlikleri ve çıkarları seferber etmeye çalışan siyasi hareketler, sınıfları seferber eden hareketlerin yanı sıra belirdi. Eski imparatorluk ulusları (Rus, Alman ve Osmanlılar), daha yeni emperyalistler (Macar), "proleter" uluslar (Ukraynalı, Rumen), imparatorlukların tabi ulusları (Sırp, Çek) ve diğer ulusların çoğunlukta olduğu devletlerin diğer azınlıkları vardı. Milliyetler, dinler bakımından da farklılaştığında, bu karşılıklı rahatsızlık duygusunu güçlendiriyordu.

Ulusal atışmalar da uluslararası çatışmalarına ve sınıf çatışmasına daha doğrudan bağlıydı. Versay ve Trianon Antlaşmala-

10 Bu terimle, kuzeybatının erken dönem mülkiyet haklarının etnik topluluklar arasında nadiren ayrımcılık yaptığını kastediyorum. İngiliz, Galli ve İskoç mülkiyet sahipleri etkin yurttaşlar olarak sayılıyor ve nadiren etnik çizgide örgütleniyordu (bkz. bir sonraki kitabım).

rı iki çelişik ilke ışığında birçok sınırın yeniden çizilmesini içeriyordu. Bu ilkelerden ilki, kazananların mükâfatlandırılması, kaybedenlerin cezalandırılmasıydı. Diğeri de "ulusların kendi kaderlerini tayin edebilmesinin" sağlanması amacıyla sınırların etnik yerleşim özelliklerine göre çizilip her devletin ağırlıklı olarak tek etnik topluluğa dayanmasıydı. Bu sonuç, bazı gayri memnun devletleri, özellikle yeni sınırlardan dolayı yurtlarından kaçan mültecilerin "kaybedilmiş toprakların" tekrar kazanılmasına yönelik gelen talepleriyle baş başa bırakıyordu. Merkez, doğu ve güneyin iki uluslu devletlerine yöneltilen taleplerin ne kadar ısrarcı ve karmaşık olduğunu ve bunlarla baş etmeye yönelik siyasi icraatların ne kadar denenmemiş olduğunu artık görüyoruz. Aktörler artık kuzeybatıda büyük oranda görünmeyen kayda değer belirsizlik ve risklerle karşı karşıyaydılar. Devletin yürütme kanadını denetleyenler için krizle karşılaşıldığında bunu bastırmak muhtemelen daha güvenliydi. Bu kriterin Almanya ve Avusturya'nın önceden mutlakiyetçi olan devletlerini doğu ve güneyin daha az gelişmiş devletleri ile aynı konuma koyduğunu da hatırlayın.

Gelin geçiş döneminin bu siyasi krizine, zamanın en karmaşık muhafazakâr devlet kuramcısının gözlerinden bakalım.[11] Carl Schmitt, Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Nazizm savunucusuna dönen ünlü bir Alman hukukçuydu. Fakat 1920'lerde, herhangi bir rejime tamamıyla irtikap etmemiş, Hitler'e değil ama Mussolini'ye hayranlık besleyen, mevcut anayasal düzenin bir kuramını tamamıyla yasal bir ilkenin hukuki kökenine temellendirmenin arayışında sade bir muhafazakârdı. Risk değil, kesinlik istiyordu. Kesinliğin o zamanlarda kıta Avrupası'nın tamamında eksik olduğuna inanıyordu; çünkü eski yarı-otoriter rejimlerin düşüşü anayasa hukukunun iki temel özelliğini yıpratmıştı. İlk olarak, eski rejim parlamentoları aklın Aydınlanmacı ilkesini; rasyonel, bağımsız ve eği-

11 İzleyen üç paragrafı Balakrishnan'a (2000) borçluyum. Schmitt'in alıntılar yaptığım temel eserleri şunlardır: *Parlamenter Demokrasinin Krizi* (1923) ve *Siyasal Kavramı* (1927). Ayrıca, parlamenter liberalizmin krizine dair tartışmalardaki yardımlarından dolayı Dylan Riley'e teşekkür ederim.

timli erkekler arasındaki özgür tartışma şeklinde ifade etmişti. Buna göre 19. yüzyıl kıta liberalizminin özü, en iyi yasaların eğitimli erkeklerin arasındaki rasyonel söylemin ürünü olduğuydu. Schmitt, genel oy hakkının (Dahl'ın terminolojisindeki "katılımın") şimdi kitle partilerinin yükselişine sebep olduğunu ve bunların da bu erkeklerin bağımsızlıklarını tehdit ettiğini iddia ediyordu. Vekiller, nasıl oy verecekleri örgüt ve ideolojileri tarafından buyrulan toplum içindeki kemikleşmiş çıkarların "temsilcilerine" dönüşmüştü. Serbest, rasyonel tartışmanın sonu gelmişti. Aslında yaptığı çok kasvetli bir senaryo çizmekti. Bu senaryoya göre, bürokratik olarak örgütlenmiş, korporatist, "kitle orduları" (öncelikli olarak örgütlü emeği düşünüyordu ama zaman zaman da iktisadi yoğunlaşmalardan ve büyük sermayeden de bahsediyordu) devleti "işgal etmiş" ve onu temellerini dar sınıf çıkarları içinde gizlemekte nihayetinde başarısız olan, çok ahlâkçı nefret ideolojilerine tabi kılmıştı. Bu çıkarlar arasında bir uzlaşı belki de hâlâ mümkündü ama artık bunun parlamento değil, örgütlerin kendileri üzerinden yapılması gerekiyordu. Buna yönelik olarak Schmitt, Weimar Cumhuriyeti'nin gerçekte –sosyalist sendikalar ve büyük işadamları arasında müzakere edilmiş açık ama bir şekilde "güvencesiz" "sınıf mütarekesi" aracılığıyla– nasıl kurulduğunu isabetle belirtiyordu. Katılımcılar birbirlerine, bir beyefendiler topluluğu olarak parlamentonun normatif dayanışması üzerinden bağlı değildiler. Partilerin ve parlamentoların uzun zaman önce takdis edilmiş gündelik uygulamalarına da bağlanmadıklarını eklemeliyim. Onlara güven duyulmuş mudur? Birbirlerine güvenebilirler miydi? Schmitt bundan kuşkuluydu.

İkincisi, Schmitt, siyasi partilerin tahakkümünün (yani tam "çekişmenin") geleneksel devletin, geçmişte olduğu gibi, düzenin ve uzlaşının nihai, tarafsız garantörü olarak devam edebilmesinin tüm olasılığını ortadan kaldırdığını iddia ediyordu. Her ne kadar, biz eski rejimin bürokratlarını sınıfsal etki altında, varlıklı sınıfları kayıranlar olarak görme eğilimi sergilesek de, bu muhafazakârların onları görme biçimi değildi. Schmitt, kral ve devletin toplumun "üstünde" olduğunu ve böy-

lece haddini aşan özel çıkarlara karşı nihai anayasal güvenceyi sunduğunu iddia ediyordu. Bir parti, ulusun sadece bir "kısmını" temsil edebilirdi. "Evrensel" bir güç olarak devleti ikame edemezdi. Schmitt, kısmen haklı biçimde, Alman devlet seçkinlerinin artık felce uğradığına inanıyordu. Gerçi, onları ikame eden parti rekabetinin çoğulculuğu, sivil savaş koşullarına bir adım uzaktaydı ve o savaş halinde neyin "benim", neyin "senin" olduğunu belirleyecek hiçbir yargıç olmayacaktı. Rekabetin "savaşa" dönüşmesi kesin bir riskti. Hem müzakere meclisleri hem de eski rejimin bürokratları düzeni sağlayamıyorsa, belki de yeni bir devlet bürokratı bunu sağlayabilir. Ve böylece Schmitt 1920'ler boyunca, devlet iktidarının terk edilmiş merkezlerini doldurmak ve düzensizlik riskinin önüne geçmek için yeni bir tür idareci seçkinlerin gerekli olduğu fikrini ifade etmeye başladı. Bu onu Bruning ve von Papen'in yarı-otoritarizmi üzerinden Hitler ve Nazizmi destekler hale getirdi.

Schmitt çok yaygın korkuları telaffuz ediyordu. İlk savı özellikle eski rejim liberallerine hitap ediyordu, ikincisi de muhafazakârlara. Elbette, bu korkuların ardında önemli ölçüde sınıf bilinci de yatıyordu. Özellikle bir "kitle ordusu", diğer muhafazakârlar ve liberaller gibi Schmitt için de büyük önem taşıyordu: işçi sendikaları ve onlarla ilişkili sosyalist partiler. Bolşevik Devrimi'nin gölgesi en büyük korkularının ardında bir kararı gibi görünüyordu. Gerçi, Schmitt kuramını mülkiyet hakları değil de, düzen ve güvenliğe dair daha genel bir düşünce üzerinde temellendiriyordu. Schmitt, varlıklı sınıfların korkularına değinirken belirttiğim olguyu mükemmel bir şekilde somutlaştırıyordu: Mülkiyete dair korkular, düzen ve güvenliğe ilişkin olumlu bir ilgi olarak ifade edilir hale geldi. Rasyonel söylemi serbestleştirebilmek adına, büyük bürokratik oluşumların ve iş örgütlerinin tehdidi hakkındaki vurgusu daha büyük bir ilgi görmüştü ve hâlâ da görüyor. Bu, örneğin Habermas'ın çarpıtılmış iletişime dair daha yeni ve kararlı bir şekilde solcu bir soydan gelen kuramına çok benzer. Schmitt sosyal yardımlara bile, bunlar toplumun, devletin haklarına "el uzatması" anlamına gelmediği sürece olumlu baktı. Öncelikli endişeleri sınıf

ve maddi çıkarlar değil, devlet ve toplumsal düzen hakkındaydı. Kapitalizmle, kendisinin ve çevresinin de pek bir ilgisi yoktu. Kendi ailesi yoksuldu; babası vasıfsız bir demiryolu çalışanıydı. Aile koyu Katolikti ve Schmitt'in erken muhafazakârlığı Katolik biçimler almıştı (yani karısıyla boşanmasının ardından kiliseden ayrılana kadar). Sonrasında yaşamını güvenceli memur statüsüne sahip bir profesör olarak Alman üniversitelerinde geçirdi. Cemiyet hayatına katılıp sanatçılar, yazarlar ve diğer akademisyenlerle buluştu. Yazıları onu hukukçular ve memurlar arasında meşhur etti ve iktidar seçkinleri ile olan bağlantısı genelde üst düzey memurlar üzerindendi. Schmitt, "hümanist burjuvazi" ve Alman devletçiliği açısından önemli olsa da, kapitalizm için değildi. Her ne kadar kendi milliyetçiliği aşırı değildiyse ve kendisi de militarist olmasa da, jeopolitik yazıları Birinci Dünya Savaşı galiplerinin çıkarlarına yatkın güncel bir uluslararası düzen resmediyordu. Böylelikle Alman emperyal revizyonizminin meşrulaşmasına yardım ediyordu. Aşağıda göreceğimiz gibi, faşizmin üst sınıflara hitap etmesinin sebebi sadece mülkiyet çıkarlarına bağlı değildi. Bu ilgiye, aşkın bir ulus-devletçiliğe varmak için düzen ve güvenliğe dair kaygılar aracılık ediyordu.

Ve böylece birçok muhafazakâr ve bazı liberallerin korkuları, faşistlerin ideolojilerine çok benzer özellikler sergiler hale getirildi. Kitle toplumunun içindeki bir siyasi geçiş krizi, anayasal düzen ve güvenliğin eski kaynaklarının bozulmasına yol açmıştı. İşler daha riskli bir hale geliyordu ve –yükselen milliyetçilik, devletçilik ve militarizmin içinde– çözülme süreci daha da ileri gidebilirdi. Güvende olmak, üzgün olmaya yeğdi. Muhafazakârlar baskı araçlarına ikili devlet içinde zaten başvurabildikleri için, –bir futbol ifadesi ile tarif edecek olursak– ("faul" diye bağırırken) misillemede bulunabilirlerdi. Bu, Kızıl Tehlike'ye dair bariz paranoyanın ardında yatan rasyonaliteydi. Faşizmin Kızıl Tehlikesi'nin daha da tehditkâr olabileceğini idrak etmediler.

Otoritarizm, böylelikle, doğrudan bir siyasi krizden türeyerek, bazı devletlerin kapitalizm ve militarizminden doğan kriz-

lerle baş etmesini daha da zorlaştırdı. Güney, doğu ve merkezdeki (içine Alman devletlerini de kattığım) ikili devletlerin krizin üstesinden, baskı yolu haricinde bir şekilde güvenle gelmelerinin güvencesi yoktu. Dünya savaşı ve kapitalizm kuzeybatıda nasıl bir kriz yaratırsa yaratsın, buradaki liberal devletler hayatta kaldı. Eugen Weber "20. yüzyıl faşizmi çözülen liberal demokrasinin bir yan ürünüdür," der (1964: 139). Gerçi bu çok da doğru değil. Bu yorumu farklı bir şekle sokmalıyız: Faşizm, Avrupa'nın bir yarısında bulunan "yarı-otoriter, yarı liberal", iktisadi ve askerî krizlerle kuşatılmışken, aynı anda liberal demokrasi ve ulus-devlete geçişle karşı karşıya kalan ikili devletlerin bir krizini yansıtır. Bu belirsizlik, baş aşağı bir sarmal ve devletin kendi içinde liberalizme bir tepki yarattı: Devletin her bir yarısı kendi destek tabanlarını seferber ederek diğerine karşı ayaklandı. Bu krizin paratoneri liberalizm değil, muhafazakârlıktı. Kuzeybatı muhafazakârlarının başarısı seçkinlerden, kitleleri temsil eden partilere geçerek buralardaki liberal devletlerin hayatta kalmasını sağlamış olmalarıdır. Diğer yerlerde muhafazakârlar bu geçişi yapmakta başarısız olarak otoritarizmi türetmiş ve faşizme kapıyı açmışlardır. Her ne kadar siyasal kriz uzun vadeli iktisadi ve jeopolitik/askerî gelişim süreçleriyle yakından ve kısa vadeli iktisadi ve askerî krizlerle bir şekilde ilgili olsa da, bu krizin daha özel siyasi nedenleri de vardı. Ve bu da, dolayısıyla, gerçek ideolojilere yönelik bir ihtiyaca mahal verdi.

İDEOLOJİK İKTİDAR, İDEOLOJİK KRİZ

İdeolojik iktidar insanın nihai anlamı bulma, dünyayı anlamlandırır ve toplumsal işbirliğini güçlendirir gibi gözüken normları, değerleri ve ritüelleri paylaşma ihtiyacından türer. Makul normları, değerleri ve ritüelleri seferber eden bir ideoloji, onun öncülerine de iktidar sunabilir. İnsanın varoluşu "kendi anlamını kendi yaratmaz." Ne bilim, ne de kendi pratik tecrübelerimizle doğrudan "sınayabileceğimiz" daha genel anlam sistemlerinden yararlanırız. Anlam sistemleri "tecrübeyi aşar" ve

böylece çıkarları tanımlamamıza yardımcı olur. Fakat toplumsallaşmaya ek olarak eğitim, istihdam, siyaset ve benzerlerinin kurumsallaşmış âdetleri bizi genel ideolojilere sık sık başvurma ihtiyacından korur. Dahil olduğumuz kurumlar "işe yarar" ve "normal" gözüken günlük âdetler ve içinde pragmatizmin devamlı olarak değerlerin altını oyduğu minimal "kurumsal ideolojiler" yaratırlar. Fakat, kriz zamanlarında geleneksel âdetler ve pragmatizm işe yarar gözükmeyebilir ve yeni, işe yarar uygulamalar bulabilmek için kendimizi daha genel fikirlere atarız. Daha sonra aydınlar yeni anlam sistemleri önerebilir ve böylece daha genel bir toplumsal güç kazanabilir. Bu sistemleri makul bulup, onları takip edebiliriz. *İktidarın Tarihi*'nin (Mann 1986: böl. 10) ilk cildinde dünyayı kurtarma iddiasındaki dinlerin yükselişini ve ikinci cildinde de (1993: bölüm 6 ve 7) Aydınlanma hareketinin Fransız Devrimi üzerindeki etkisini ben böyle yorumlamıştım. Faşizm de buna benziyor muydu? Faşist iletişim ağlarını araştırdım. Coğrafi açıdan üç temel ağ teşhis ettim: ulus ötesi ağlar, "iki Avrupa"yı inşa etme ya da güçlendirmeye yardım eden makro-bölgesel ağlar ve ulus-devletlerin içinde kalan ağlar. Toplumsal açıdan, faşizmin ideolojik bileşenlerini teşhis ediyorum.

Faşizm açıkça çok ideolojiktir. Diğer otoriter sağcılar ideolojik düzeyde pek yaşamadılar. İktidarda kalmakla uyumlu olabilecek kadar faşist örtüyü pragmatistçe benimserken, faşizmin radikal, aşağıdan-yukarıya itkisini yatıştırmaya çalıştılar. Fakat faşizmin savaş öncesi öncüleri aydınlardı ve aydınlar faşizm içinde hep önemli kaldılar. Savaş öncesi dönemde Maurras, Barrès, Sorel ve Chamberlain, Gobineau gibi ırk kuramcıları ile –ta çok az bilinen antisemitist sahtekârlık, *Protocols of the Elders of Zion*'a kadar– bir yığın az kültürlü gazeteci, broşürcü ve kanaat önderinin savaş öncesi faşist ya da ırkçı siyasal örgütün sahip olduğu üyeden daha çok okuyucusu vardı. Tüm faşist hareketler iyi eğitimlileri –lise ve üniversite öğrencilerini ve en eğitimli orta sınıf katmanını– orantısız biçimde çekmeye devam etti. Salvatorelli (1923) bu çekirdek tabanı "hümanist burjuvazi" olarak tasvir eder. Faşizm, gerçekten de önde

gelen aydınlara sadece İtalya ve Romanya'da cazip geldiyse de, daha önemsiz olanlarını, özellikle gazete, radyo, sinema ve grafik tasarım alanlarındaki iletişim uzmanlarını her yerde kendine çekti. Faşizm daha düşük bir aydınlar sınıfının hareketiydi.

Ve böylece faşist programlar daha geniş bir ideolojinin içinde oluştu. Codreanu'nun parti programlarının tipik "alışveriş listesini" küçümser bir şekilde reddedişini alıntılamıştım. Faşistler çıkar temelli iktisadı ya da siyaseti bir *Weltanschauung*'un (dünya görüşü) içine yerleştirdiler. Sınıf çelişkisini aşan, materyalist ve yoz bir hale bürünen modern toplumu "yeniden kutsallaştırmaya" muktedir daha ahlâki bir gaye iddiasındaydılar. Hükümeti, ahlâkı, bilimi, toplumsal bilimi, sanatı ve "stil"i çevreleyen bir "uygarlık krizi" teşhis ettiler. Düşmanlarını ahlâki ve hayli duygusal ifadelerle suçladılar. Sosyalistler "Asya tipi bir barbarlık" getirdiler; liberaller "yoz" ve "yolsuzdu." Bilim "materyalistti." "Soysuz" ve "yaşlı" bir kültür değişiklik ve yenilenme gerektiriyordu. Kendi sanat, mimarlık, bilim ve toplumsal bilimlerini, kendi gençlik hareketlerini ve bir "yeni adam" kültünü teşvik ettiler ve bunların hepsini stil ve ritüele yönelik yoğun bir ilgiyle sarmaladılar. Elbette ki Mussolini ve Hitler de sanat biçimlerinin –müzik, marşlar, retorik, resim, grafik tasarım, heykel, mimarlık– duygusal gücünü fark etti. Kendi sanatsal yaratıcılıklarını, faşist ideoloji ile uyum içinde gören bir gönüllü sanatçılar havuzu buldular. 1920'ler ve 1930'lar boyunca, yukarıda sayılan krizlerin ardı ardına gelmesi nihai anlamın çok vahim bir yitimine sebep oldu. Eğer bir ülke kitlesel imha ve yerinden edilme savaşlarını yaşamışsa, devasa toprak kayıplarına ya da kazançlarına uğradıysa, kendi halkını mülteciler (ya da yerinden edilmiş mülteciler) olarak gördüyse, ciddi duraklamalar ve sınıf çatışmasıyla karşılaştıysa ve endişe verici bir siyasal geçişe kapıldıysa, sadece "eski rejim" değil, genel birçok eski tarz ve inanç yersiz görünmeye başladı. Toplumsal ve siyasi ideolojiler bilimsel tasdik gerektirmez ve alamaz. Yeni ideolojiler de gerçeklik değil, akla yatkınlık, yani oturmuş ideolojilerin açıkça zorlandığı zamanlarda güncel olayları "bir nebze anlamlandırmaya" dair görünür bir

beceri gerektirir. Savaşlar arası dönemde, geleneksel ideolojiler güncel gerçekliği, en azından Avrupa'nın bir yarısında, kolayca yorumlayamadılar. Muhafazakârlar o zaman sahnede olan kitlelere güvenmiyordu, liberalizm yolsuz ve yetersiz derecede devletçi ve milliyetçi görünüyordu. Sosyalizm ulusa güvenmiyor, sınıf çatışmasını ortaya koyuyor ama bunun çözümünü koymuyordu. Hıristiyan kiliseler seküler alandan çekilmiş ve bölünmüştü. Yeni ideolojiler ve Lucien Goldman'ın "mümkün azami bilinç" diye adlandırdığı ve konvansiyonel ideolojilerin yetersizliğini ilk olarak tecrübe etmeye ve yenilerini ilk olarak üretmeye muktedir ideologlar için bir açılım vardı.

Hughes (1967), Sternhell (1976: 320-325) ve Mosse (1999) gibi yazarlar, Avrupa'ya yayılan daha genel ve tümüyle ulusötesi bir krizi teşhis ettiler. "Aydınlanma Aklıyla" –bazıları kalabalıklar, grevler, savaş ve milliyetçilikle doğmuş– duygular, tutkular, irade ve bilinçdışı ile birlikte olan postromantik kaygı arasında bir çelişki görürler. Bazıları, faşizm ile 20. yüzyılın başlarının genel krizini yansıtan ve güçlendiren "yüksek modernizm" devrimleri arasında "düşünceler tarihi" üzerinden bir bağın izini sürmeye koyuldu: Psikanaliz, soyut resim, ahenksiz müzikteki "rahatsız edici devrimler"; gerçekçi romanın anlatıcılarının azalışı; garip, tuhaf, yoz ve akıldışı olana yönelik büyülenme; hepsi Aydınlanma programının sakin, kendinden emin aklına karşı yıkıcıydı. Fakat eğer yüksek kültürün ulusötesi bir krizi, otoritarizmin tetiklenmesine yardımcı olduysa, bunu her yerde yapması gerekirdi. Bu savı makro-bölgesel bir düzeye çekebilir miyiz? Bu durumda, kültürel krizin kıtanın doğu ve güneyinde daha şiddetli olmasını beklerdik. Anglosakson ve İskandinav ülkelerinde bu kültürel kriz bir nebze daha zayıf olsa da, solcu Viyana onun müziği ve psikanalizine önderlik ederken, demokratik Paris avangarda yön veriyordu. Daha geri kalmış doğu ve güneydoğu da yüksek modernizme çok dahil olmuş değildi. Aslında yüksek kültür, belli yerlere pek bağlı olmayan kozmopolit seçkinlerin küçük zümreleri tarafından üretiliyordu. Bu durum, özellikle, dil engellerinden büyük ölçüde muaf müzik ve sanat için doğruydu. Ger-

çi Freud, Schönberg, Picasso, Joyce ve benzerleri tarafından ortaya atılan "devrimleri" siyasal devrimlere bağlamak güç. Birçok "radikal" sanatçının, kitlesel insan tecrübelerine yedirilmiş sanat biçimlerini (mırıldanılabilir ezgiler, güzel manzaralar vb.) reddettikleri için, kitlelerle çok az bağı vardı. Schorske (1981) Viyana'nın kültürlü seçkinlerinin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu yeniden düzenlemekte başarısız olduklarını ve ortaya çıkan şiddetli kitle siyasetinden dehşete düştüklerini söyler. Bu yüzden estetik romantizme geri çekildiler ve mevcut toplumsal düzenin değerlerini gizleyip reddederek gelecek siyasi dehşetlerin habercisi oldular.

Fakat faşistler bu yüksek modernizmin büyük bölümünü "yoz" diyerek reddetti. Bu yüzden bazıları faşizmin "anti-modern" olduğunu söyler. Ben, Gentile'nin (1996) yeniden kutsanmış modernite kavramını ya da Herf'in (1984) incelediği Nazi mühendislerinin dünya görüşünü tasvir etmek için türettiği "tepkisel modernizmini" yeğlerim. Nazizmde nostalji, romantizm, Ortaçağlılık ve hatta ilkellik vardı. Yine de, Allen'ın da (2002) SS teknokratlarına dair belirttiği gibi, Nazi profesyonelleri kendilerini modernist olarak görüyorlardı. Mühendislik, işletme kuramı, biyoloji, propaganda ve grafik tasarımı gibi çok farklı alanlarda, faşistler coşkulu modernistlerdi. Kitle iletişiminde yaratıcıydılar; ideolojilerinin posterler, resmî geçitler, sanat gösterileri, filmler ve mimari yoluyla yaydılar. Mimari ve müzikte epeyce muhafazakârdılar; grafik tasarım, sinema ve teatral gösterilerde radikaldiler. Fakat faşist ideolojinin iktidarında yüksek kültür krizi önemli bir rol oynamış gibi gözükmüyor. Faşistler, daha ziyade, zamanın iktisadi, askerî ve siyasal krizlerine, iletişim güçlerinin daha yankılı kıldığı makul genel çözümler önerdiler.

Gerçekten de bu, yükselen ulus-devletlerin devriydi ve iletişim, devletlerce daha sınırlandırılmış olarak ulusötesi niteliğini kaybediyordu. 18. yüzyıl okuryazar iletişimi çok dilli kiliseler ve aristokratik seçkinlerin hâkimiyetindeydi. Aydınlanma, okuryazar Avrupalılar ve ötesine yayılarak ulusötesi bir nitelikteydi. Bu, 19. yüzyılın liberal ve sosyalist varisleri, 20. yüzyıl

otoritarizminin "düşmanları" için de geçerli kaldı. Kapitalizmin ulusötesi yayılışı, eski rejimlerin muhalifleri sürgünle cezalandırması ve (bir sonraki kitabımda tartışılan) genç Yahudilerin yeni siyasal antisemitizmin baskısı altında sola dönüşleri sosyalist ulusöteciliğe yardım etti. Sürgündekilerin ve Yahudilerin kozmopolit ağları, sosyalist metinlerin hızla çevrilmesini kolaylaştırarak enternasyonalistlerin çekirdeği oldular. Marksizm, sendikalizm ve reformizmin makro-bölgesel alt-kültürleri vardı, fakat emek hareketlerinin çoğu bu etkilerin hepsini hissetti. Gerçekten de, otoriteryenler ve özellikle faşistler sosyalistlere kozmopolitler, yabancılar ve hainler olarak saldırdılar. Sosyolojinin 19. yüzyıldaki yükselişi zımnen milliyetçiydi. Weber, Durkheim, Pareto ve Mosca birbirlerine neredeyse hiç atıfta bulunmadılar. Hepsi kendi milli sınırlarının içinde yalıtılmış olarak, ulusötesi sosyalizme dair bağımsız eleştirileri çoğaltıyorlardı.

Liberalizmin mesajı ulusötesi olsa da iki önde gelen yuvası vardı: Britanya ve Fransa. Liberalizm, bağımsız beyefendiler arasındaki parlamenter uzlaşı ve açık tartışmayı vücuda getiriyordu. Kitleler çağında zorluklarla karşılaşmaya başladı. Britanya'da oy hakkının gitgide genişlemesi bunu gizledi; çünkü kitle partileri Westminster'ın beyefendice tarzlarına yavaş yavaş dahil ediliyordu. Üçüncü Fransız Cumhuriyeti de bunu bir süreliğine sakladı; çünkü cumhuriyetçi partiler Cumhuriyet'i sağa karşı korumaya yönelik ortak ihtiyaçları çerçevesinde birleşmişlerdi. Fakat başka yerlerdeki (Carl Schmitt gibi) muhafazakâr ileri gelenlere göre, kitlelerin aniden sahneye çıkışı, önceden belirlenmiş ideolojilere bağlı disiplinli partiler oluşturdu. Serbest parlamenter tartışma ideolojik ordular tarafından hiçe sayılıyordu. "Liberal" seçkinler, ortaya çıkan kitle partilerini *caciquismo* ve *transformismo*da olduğu gibi etkileyerek iktidarda kalabilirdi, fakat bunlar yolsuzluğa battı ve otoriter temayüller geliştirdiler. 19. yüzyılın sonlarında, Britanya dikkatini daha çok kendi imparatorluğu içine yönelttikçe, kıta üzerindeki ideolojik etkisi azaldı. Britanya'nın ve kısmen de Fransa'nın Avrupa üzerindeki liberal etkisi azaldı.

Liberalizme dair kıta Avrupası tartışmaları genelde "Anglosakson" (bazen de Anglo-Fransız) ortodoksluğuna meydan okur. Felsefede –hepsi de Aydınlanma geleneğinin pragmatik izlerini taşıyan– Bentham'ın faydacılığı, Compte'un pozitivizmi ve Amerikan pragmatizmi; neoidealist amaçlılık, duygular, dirimselcilik ve özellikle Schopenhauer, Brentano, Bergson ve Nietzsche ile ilişkilendirilen *Lebensphilosophie* ile karşılaştı. Freud'un bilinçdışısı; LeBon'un kitle psikolojisi, Sorel'in genel grevi ve mitin en eski rolüne koşuttu. Tönnies ve Durkheim; Spencer ve Compte'un liberalizmine meydan okudu: Toplum, diyorlardı, sadece bireyler arasındaki sözleşmelerle oluşmaz, topluluk ve toplu bilinç gerektirir. Gumplowicz ve Ratzenhofer, sınıf ve çıkar gruplarının gerilimlerine dair daha barışçıl Marksçı ve liberal kuramlara karşı çıkmak için etnik gerilim ve askerî "süper-katmanlaşma" sosyolojileri geliştirdiler. Bu yeni sosyolojiler Britanya ve Birleşik Devletler'de çok az tanındı. Her ne kadar, Sosyal Darwinizm her yerde insan ırkının ıslahına yönelik çalışmaları teşvik ettiyse de, kuzeybatı, ana sorun olarak "aşağı ırklardan" ziyade alt sınıfların yeniden üretimini gördü. Almanya ve Avusturya'da ırkçı Sosyal Darwinizm; çok satan romanların, popüler sosyolojinin ve yeni siyasal partilerin içine işledi. Bu yazarların pek azı sağcı olsalar da, onların "binlerce daha alt düzey aydının elinde" (diyor Sternhell) ayağa düşüşü, milliyetçilik ve devletçiliğin romantik ve popülist ifadelerini teşvik etti.

Fransa ve Almanya, kıtanın doğu ve güneyine yönelik ideolojik aracılar olmaya devam ettiler. Weber, araçsal rasyonalite ve değer rasyonalitesinin ikiliğini gördü. Ortega y Gasset; Bismarck ve Kant'ın Avrupa'nın tamamına dair siyasi açmazı Almanya içinde vücuda getirdiğini belirtti: Bismarck düzen, istikrar, topluluk ve otoriterlik; Kant ise özgürlük, aydınlanma, eşitlik ve bireysellik vaat ediyordu. Liberaller Westminster'dan, daha savaş düzenine girmiş, milliyetçi Fransız Cumhuriyeti'ne döndüler. İspanyol liberalleri, İngiltere kamusal özgürlüklerin beşiği olmuş olsa da, Fransızların bunu evrenselleştirdiğini ilan etti (Marco 1988: 35-42). Sosyalizmin hâkimiyeti Marx'tan,

dünyanın en büyük sosyalist partisinin, SPD'nin liderleri Bernstein, Kautsky ve Rosa Luxemburg'a kadar Almanya'nın elindeydi. Aşağı yukarı 1900'de, liberalizm güç kaybederken, Fransa ve Almanya'nın hem sosyalistleri ve hem de otoriter muhafazakârları Avrupa siyasal düşüncesine yön veriyorlardı. Yeni radikal sağ, doğuya ve güneye "sınır bölgesinin" iki ana oyuncusundan, Fransız ve Almanlardan yayıldı.

Fransız ve Alman kaygıları farklıydı. Fransız sağcıları devletçiliğe, Almanlar milliyetçiliğe odaklanıyordu. Bunun sebebi Fransızların topraklarının artık oturmuş olması ve çok az etnik çekişmeye sahip olmasıydı (Alsace-Lorrraine'de bir çekişme vardı ama bu çok sınırlı bir etnik gerilim içeriyordu). Fransızlar daha ziyade bu topraklarda nasıl bir devletin olması gerektiği konusunda çekişiyorlardı. Yüzyıl dönümündeki proto-faşist aydınlar, Cumhuriyet'in monarşik, askerî ve ultramontane* sağı mağlubiyete uğratmasıyla mahmuzlanmış ve modernitey, "bütüncül milliyetçiliği" ve kitlesel seferberliği içeren yeni devletçilik biçimleri geliştirmişti. Dolayısıyla, Fransız sağcılığı; belirli sınırları olan, milleti değil ama devleti sorunlu ülkelerde daha büyük ilgi görüyordu. Maurras, Barrès ve Action Française en çok İspanya, Portekiz ve İtalya'da zikrediliyordu. Muhafazakârlar kadar liberallerin de böylesi bir proto-faşizmin cazibesine kapılması bakımından İtalya kendine özgüydü. Gerçi bu liberaller kendi ülkelerinde liberal uygulamaları kurumsallaştırmakta başarısız olanlardı.

Buna karşın, Almanya tekil bir devletin eksikliğini hissediyordu. *Klein* (küçük) ve (Avusturya ve etnik Almanların yaşadığı diğer alanları kapsayan) *Gross* (büyük) Almanya'nın iyi taraflarına dair iddialarda bulunurlarken, önde gelen Alman Devletleri, Prusya/Almanya ve Avusturya, benzer anayasalara sahiptiler. Bu yüzden Almanlar devlet anayasalarından çok etnisiteyi tartıştılar. Sağcılar *volkisch* ("folklorik", "halkçı") organik milliyetçiliği üretti. Bu daha çok, etnisitenin devletle olan ilişkisinin ihtilaflı olduğu Avrupa topraklarında, Doğu'da ve Balkanlar'da yankı buldu. Etno-milliyetçiliğin başını ilk başlarda Avusturya Almanları çekti; çünkü sadece Avus-

(*) Ultramontane: Papa'nın mutlak yetkili olmasını isteyen kimse.

turya "emperyal" ve "proleter" uluslar arasındaki çekişmelere sahne olmuş bir Avrupa imparatorluğuna sahipti. Sosyal Darwinizm tüm kıtaya yayılmış olsa da, daha doğudaki Alman toprakları bunu Avrupa içi etnik farklılıklara adapte ettiler – antisemitizmin sonuçları ve ulus ve devlet arasındaki kopukluk oralarda görüldü.

Büyük Savaş her iki devletin jeopolitik nüfuzunu azaltı ama milliyetçiliği artırdı. Rumen Eliade "demokrasiye inanan ve Fransızca öğrenen ... Transilvanyalı hainleri" itham ediyordu (Ioanid 1990: 155). Alman *volkisch* milliyetçiliği doğuya doğru, özellikle savaşın sonuçlarına yönelik hınç içinde yayıldı. Milliyetçilik daha genel olarak Alman felsefesinin "irade" ile kahramanların ve seçkinlerin yozlaşma, yolsuzluk ve bayağılığa karşı "mücadelesine" yönelik vurgusundan da yararlandı; bu vurgu Nietzsche, Wagner, Spengler ve Sombart'ın Alman "kahramanları" ile Anglosakson tüccarları arasındaki ayrımıyla yaygınlaşmıştı. Nietzsche ve Spengler her yerde popüler yazarlardı; Maurras, Barrès ve diğerleri kuzeybatıda gelişigüzel bir şekilde okunuyorlardı. Fakat liberal demokrasilerin günlük uygulamalarında ya da depolitize Protestantizm ve Katolisizm içinde çok daha az yankı buluyorlardı.

Üçüncü bir Alman etkisi, 19. yüzyıl boyunca süren Alman üniversite sisteminin hâkimiyeti ve bilginin onunla daha genel biçimde sistematize edilmesi üzerinden hissedildi (Collins 1998: böl. 13). Alman üniversiteleri özellikle felsefeye yön veriyordu. Fakat Alman filoloji, etnografi ve arkeolojisi milliyetçiliği fazlasıyla etkiledi. Milliyetçiler şeklen yabancı etkileri reddederek kendi "evrensel tekilliklerinde" ısrar ederler. *Hispanidad*, Macarcılık, "Aryan *Volk*", "Üçüncü Yunan Uygarlığı" ve "İkinci Roma" eşsiz bir milli tarih, uygarlık ve topraktan kök aldıklarını iddia ederler. Rumen bir faşist, "Milliyetçiliğimiz, Tanrı lütfuyla seçilen süper adam ve süper milletlerden başka hiçbir şeyi kabul etmez," diye beyanda bulunmuştu (Ioanid 1990: 114). Yine de milliyetçilik aslında, her bir milletin soyağacının daha geniş bir uygarlık hikâyesinin içine yedirildiği karşılaştırmalı bir doktrindir; bu uygarlık hikâyesi de Hint-Avrupa-

lılar, Aryanlar, oryantalizm, Eski Ahit, Barbarlar ve erken dönem Hıristiyanlığı hakkındaki Almanların hâkim olduğu bilimin etkisindedir. Bilimsel yayınların popülerleşmesiyle, Romanya'nın "yegâne Ortodoks Latin ve Latin Ortodoks" millet olduğu ilan edilmişti. Macar milliyetçiler dünyanın üç seçilmiş milletini teşhis ettiler: Almanlar, Japonlar ve Macarlar. Batı kültürünün yegâne "Turancı" halkı Macarlar "üçüncü, ara imparatorluğu" kurarak Doğu ve Batı arasında aracılık yapabilecek milletti. Türkler Turancı ara imparatorluk için alternatif bir görüş sunarlar. Bunlar, Avrupalı, özellikle de Alman, savaş öncesi dönemin bilim dünyasının etkisindeki dünya tarihi mitleriydi.

Savaşlar arası dönemde geleneksel Germen devletçilik ve militarizmi, *volkisch* milliyetçiliği ve antisemitizmle karışarak Nazizmi yarattı. Etkisi, sınırların daha sağlam ve ırkçılık ile antisemitizmin daha zayıf olduğu daha doğuya ve güneye yayıldı. Fransız milliyetçiliği otoriter eğilimli İtalyan liberalizmi ve sendikalizmi ile birleşerek İtalyan faşizmini oluşturdu. Pareto ve Mosca zamana uyarlanarak, mutlak ahlâki değerlerin, bu her ne demekse, peşindeki seçkinlerin "yasal İtalya"nın yozlaşmış parlamentarizminden üstün olduğu iddia edildi. Spann'in korporatizmi "zümre meclisleri" örgütlenmesi kavramından yararlandı; Manoilescu'nun Rumen korporatizmi çevresel bağımlılık kuramına öncülük etti. İtalya'daki Gentile gibi, toplumsal yeniden örgütlenmeye dair korporatist planları iktisadi verimliliği, bütüncül ulus ile "yeni insanı" harmanlar. İtalyan faşizminin, korporatist tek parti tuzakları, Polonya ve Baltık ülkelerinden İspanya ve Portekiz'e kadar taklit edilmişti. İtalya, Mussolini'nin teatral tarzı ve retoriğinin yardımıyla, 1920'lerde yeni sağın merkezi oldu. Faşizm büyüdükçe, daha fazla Katolik etkiyi massetti. Mussolini'nin Papa ile uzlaşması başka yerlerde de taklit edildi ve Katolik Fransa, İspanya ve Portekiz, Avusturya ruhban-faşizmini uyarladılar.

Kiliseler ideolojik iletişimin asli altyapılarını sağladılar. Eski rejimlerin "ruhu" olmuşlardı ve Avrupa okuryazarlarının yarısını sağlayan okul sistemleri ile tüm yerel cemaatlere ulaşan ve gazeteler, bültenlerle de yayımlanan vaazlar ve din adamlarının

kaleme aldığı kırsal mektuplar aracılığıyla kudretli kitlesel güçler olarak kaldılar. Dinî mesajlar üç farklı makro-bölgeye –Protestan, Ortodoks ve Katolik– doğru aktı. Fakat hepsi aynı zamanda her bir tekil devletin içine de iyice yerleşmişti.

Protestan birimlerin çoğu, "kurumsallaşmış" devlet kiliseleriydi. Kuzeybatıda bunların eğitim sistemleri devletinkiyle birleştirilmiş veya devlet sistemiyle uyumlu bir şekilde varolabilmişti. Muhafazakâr, kapitalizm ve demokrasi yanlısı, sadece biraz devletçi ve milliyetçi kuzeybatı devletini güçlendirme eğilimindeydiler. Bireye ve yerel topluluklara yönelik Protestan saygısı, İskandinavya ve Britanya'da, liberal ve sosyal demokrasiyi güçlendiren muhalif cemaatler oluşturdu. Kuzeybatı Protestan kiliseleri radikal sağcılığı nadiren yüreklendirdi. Ta 1918'e kadar yarı-otoriter bir rejimin ruhu olarak kalan tek yerleşik Protestan kilisesi olan Almanya bu anlamda farklıydı. Weimar Cumhuriyeti'nin laik ve Katolik partileri artık dikkat ediyorlardı ve birçok rahip, bir kutsallık anlayışı olan alternatif devlet arayışındaydı. Nazizmi buldular.

Doğu Ortodoks kiliseleri, kendi yerel devletlerinde "yerleşik" olmaları bakımından önceleri Protestantizmi andırıyordu. Fakat birçoğu –Avusturyalı, Rus ya da Türk– yabancı yöneticilere tabiydi. Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan gibi 19. yüzyılın yeni Ortodoks devletlerinin hükümdarları yabancı hanedanlardan geliyordu. Dolayısıyla, Ortodoks kiliseleri devletten ziyade, halkın –genelde de köylülerin– ruhunu temsil ediyordu. Ortodoks ruhban okulları ve sıradan okullar milli bağımsızlık hareketlerinin ve organik milliyetçiliğin ortaya çıkmasına yardım etti. (Siyasi sessizliklerinden ve hiyerarşi sevdalarından filizlenen) ılımlı bir devletçilikle daha bariz milliyetçiliklerin bileşimi farklı siyasi sonuçlar doğurdu. Yine de, özellikle Romanya'da, birkaç Ortodoks kilisesi içindeki önemli hizipler radikal sağa ve hatta faşizme yöneldi (bkz. böl. 8).

Katolik Kilisesi merkezinin İtalya'da olmasını saymazsak ulusötesiydi. Bazı ülkelerde, eğitim programları ve okulları, devlet okullarını aşmıştı. Katolik dinî kurumlar, hâkim din oldukları devletlerle çoktan uzlaşı sağlamışlardı. 19. yüzyıla ge-

lindiğinde eski rejimlerin ruhunu sunuyorlardı. Fakat sonra devleti laikleştirmeye çalışan liberaller ve sosyalistler tarafından kuşatıldılar. İtalyan devleti en başından beri laikti. 1900'a gelindiğinde kilise Fransa ve Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'da savaşı kaybediyordu. Dolayısıyla dinî teşkilat ve eğitim programlarındaki bazı Katolikler "toplumsal" ve "korporatist" kaygılardan etkilenmeye başladılar. Bu, faşizmin muğlak biçimde hem sol hem de sağ olmasıyla paralellik gösterir (Fogarty 1957; Mayeur 1980). 1891'deki papalık genelgesi *Rerum novarum*'la teşvik edilen "Sosyal Katoliklik" önce Belçika, Fransa, Güney Almanya ve Avusturya'ya girdi. Katolik sendikalar ve partiler kuruldu. Hareket daha sonra doğuya ve güneye yayılarak, aşağı yukarı Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Alman Zentrum, Avusturya Hıristiyan Demokratları, İtalyan Populari ve İspanyol Mauristas gibi partiler oluşturdu. Faşizm "Sosyal Katolikliğin" toplumsal ve hiyerarşik ruhu üzerine kurulacaktı. Fakat Fransa ve Belçika'da toplumsal ve hiyerarşik hizipler ayrıldı. Sosyal Katolikler solcu hareketleri meydana getirirken, hiyerarşiyi öne çıkaran bazıları da küçük faşist hareketlere yöneldi. Portekiz Integralismo Lusitano, Action Française metinlerini massedip 1920'lerin başlarında İspanya'ya aktardı. Katolik mistisizm, organik milliyetçilikle harmanlandı. Maurras'ın popülist milliyetçiliğe yönelik çağrısı bireyselliğe, laikleşmeye, liberalizme ve sosyalizme karşı bir savunma olarak düzen, hiyerarşi ve topluluğa dayanıyordu ve Katolik ülkelerde yankı buldu – Ortodoks Yunanistan ve Balkanlar'da da bir miktar etkisi oldu (Augustinos 1977; Morodo 1985: 92-100, 107-114; Lyttleton 1987: 16-20; Close 1990: 205-211; Gallagher 1990: 157-158).

Sonuç olarak ideolojik dinî iktidarlar farklı farklı hayata geçirildi. Din, merkez-sağ ve merkez-sol arasındaki liberal-demokrat uzlaşıyı teşvik ederek, kuzeybatı ülkeler bloğunun makro-bölgesel sağlamlığını artırdı. Dinin başka yerlerde tekil hiçbir genel etkisi olmadı. Kiliseler tanrısız solcuları esas düşman olarak görme eğilimindeydiler, ama sola karşı kimi destekleyeceklerdi ki? Ortodoks kiliselerin milliyetçiliği muhafa-

zakâr ya da radikal olabilirdi. Fakat eski rejimlerin ve bunlarla ilişkili kilisenin güçlü olduğu yerlerde, kiliseler, faşizmden sakınarak, biraz sağa doğru ilerleyebilirdi (örn. İspanya). Fakat daha zayıf, daha kırılgan eski rejimler, Weber'in "geleneksel meşruiyet" diye adlandırdığı kutsal halelerinin bir kısmını kaybetmişlerdi. Bu kayıp, ahlâki bir paniğe sebep oldu. Bu panik sırasında, bazı rahipler Almanya, Avusturya, İtalya ve Romanya'daki gibi – korporatizm ve hatta faşizme daha sıcak bakmaya başladılar. Eski rejimlerin zayıfladığı bu ortamda, dinlerin üçü de, faşizmin modernizmi reddetmeyip onu yeniden kutsallaştırmaya yönelik ahlâki ve aşkın iddialarının cazibesine kapılmış olabilir. Faşizm, kiliselerin siyasi iktidar ilişkilerinde önceleri önemli, artık zayıflayan roller oynamış olduğu ülkelerde ortaya çıktı ve faşistler, kutsallığın bazı anlamlarını tanrıdan ulus-devlete kaydırmayı başararak bundan istifade ettiler.

Faşizmin sonuçlarını belirgin bir şekilde açıklamaya artık yakınız; çünkü bunlar en önemli beş faşist hareketin dördü. Diğerlerinin belirtmiş olduğu gibi, başarılı faşist hareketler kutsallığın anlamını modernize etmeye ve millileştirmeye çalıştılar. Rumen faşizminin ve (o kadar olmasa da) Avusturya faşizminin dinî ruhu barizdi. İtalyan faşizmi kendi gayri Hıristiyan kutsal âdetlerinde uzmanlaşmıştı. Gentile (1990, 1996) daha önce kutsallıktan arındırılan bir İtalyan devletinin yeniden kutsallaştırıldığını söyler – ve Papa da bunu anlayışla karşılamıştır. Nuremberg toplantıları ve benzerleri de kutsal olanı açığa vurmak için tasarlanmıştı ve birçok Alman Protestan rahip Nazi oldu. Faşizmi (Burleigh 2000 ve Griffin'in 2001 yaptığı gibi) bir din olarak tasvir etmek çok ileri gitmek olacaktır; çünkü insanları, yalnız ilerleme ve yeniden doğuş getirenler olarak gördü ve ilahi olana dair hiçbir düşüncesi yoktu. Yine de faşizm genelde yerleşik dinlerin yardımını gördü ve onların birçok tekniğini ödünç aldı; tıpkı sosyalist hareketlerden de teknikler almış olduğu gibi.

Laik eğitim kurumları da değerlerin aktarımı açısından elzemdi. 1900 ve 1930 arasında, üniversite öğrenci sayısı, daha gelişmiş dünyada dört katına çıktı ki bu 1950'lerin sonun-

da ve 1960'lardaki artıştan daha büyük bir orana tekabül eder. Her iki dönemde de, bu artış öğrenci siyasetinde bir patlama yarattı. 1960'larda sola gitti, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da keskin bir şekilde sağa gitti. Tablo 2.2 artışın otoriter ülkelerde daha büyük olduğunu gösterir. Eğer iki aykırı vakayı, Bulgaristan ve Danimarka'yı hesaplamanın dışında tutarsak, üniversitelilerin artış oranı, otoriterlerin iktidara gelişinin hemen arifesinde, otoriter ülkelerde liberal ülkelere göre yüzde 50 ila 100 arası daha yüksekti. Fark 1920'lerin sonunda

TABLO 2.2.
Üniversite Öğrenci Sayılarındaki Artış 1900-1930, Otoriter ve Demokratik Ülkeler

	1900 oranı = 1,00			*1920 oranı = 1,00*
	1910	1920	1930	1930
Avusturya	1,63	-	-	0,97
Bulgaristan	4,90	19,31	22,45	1,16
Almanya	1,58	2,56	2,90	1,13
Macaristan	1,33			0,98
İtalya	1,03	2,05	1,78	0,87
Japonya	1,92	3,20	7,28	2,28
Polonya				1,86
Portekiz	1,07	2,53	4,78	1,89
Romanya				1,98
İspanya				1,52
Yugoslavya				1,31
Otoriter ortalama	**1,92**	**5,93**	**7,84**	**1,45**
Belçika	1,47	1,73	2,01	1,16
Çekoslovakya				1,15
Danimarka	2,00	2,64	12,78	4,84
Finlandiya	1,19	1,25	2,57	2,06
Fransa	1,38	1,67	2,63	1,58
İrlanda				1,18
Hollanda	1,32	1,81	3,85	2,12
Norveç	1,10	1,31	2,48	1,90
İsveç				1,11
İsviçre	1,62	1,65	1,63	0,99
Birleşik Krallık	1,48	1,93	2,09	1,08
Birleşik Devletler	1,45	2,52	4,90	1,94
Demokratik ortalama	**1,45**	**1,83**	**3,88**	**1,76**

Kaynak: Mitchell 1993, 1995, 1998.

azaldı; çünkü İtalya ve Macaristan'da iktidara gelen faşistler ve otoriterler, karışıklık çıkaran öğrencilerin sayısını kasten düşürdüler. Genişlemiş öğrenci toplulukları, aile geçmişleri ile üniversite arasında bir kopukluk yaşayan "daha çiğ" genç aydınlar anlamına geliyordu. Bu genişlemenin Alman üniversitelerinin hâkimiyet döneminde yaşandığını hatırlamalıyız. Bir Alman *Problemmatik*, kitlesel bir iktisadi, askerî ve siyasi kriz zamanında ihraç ediliyordu ve bu da Avrupa gençliğini barışçıl bir liberalizm adına toplumsallaştırmak için bir reçete değildi. Bir de kuşaksal bir katkı vardı. Yeni sağcı ideolojiler aynı zamanda gençlik idealizminin ahlâkçı nitelikleri ile doluydu. Teatral propagandadan faydalanmakta ve gençliği yüceltmede öncü olan D'Annunzio'nun kahramanlıkları öğrenciler arasında hızla yayıldı. Mussolini hemen taklit etti. Aşırı ulus-devletçiler, en başta da faşistler, gençlik kültünü ilan ettiler. Faşizm genç olduğu için, geleceğin toplumu da dolayısıyla moderndi – diye ikna edici bir şekilde ilan ediyordu faşistler yeni gençlik topluluklarına. Genç erkekler daima faşistlerin en önemli destek tabanları oldular.

Aşağıda göreceğimiz gibi, Avrupa'nın otoriter yarısındaki tüm ülkelerde yüksek eğitimli profesyoneller ve lise, üniversite, papaz okulu ve askerî akademi öğrencileri faşizme oransız biçimde katkı verdiler. Buna karşın, Kuzeybatı faşist hareketleri daha değişken şekilde oluşmuşlardı. Fransa ve Finlandiya'da öğrenciler ön plandayken, İskandinavya ya da Britanya'da değildiler. Eski askerler Büyük Savaş'ın hemen sonrasında her zaman daha fazla temsil ediliyorlardı, fakat Kuzeybatı askerî akademileri faşizme teşne daha genç erkekleri sadece Fransa'da kovmaya devam etti. Avrupa'nın otoriter yarısında, eğitimin çoğu devlet güdümündeydi ve genellikle muhafazakâr devletçiliğin bir kalesiyken, kilise eğitimi daha çeşitli mezunlar verdi. Bazı ülkelerde profesörler de milliyetçiydi.[12] Öğrenciler her yerde faşist öncü birliklerdi.

12 İspanya bu modele uymuyordu; çünkü üniversiteler daha çok bölünmüş, yaşlı liberaller ya da bazen seküler gelenekler kadar muhafazakâr devletçiliğin de etkisindeydi (bkz. Böl. 9).

Neden faşizm daha az aydın toplukları cezbetti? Bu, bir ölçüde, Alman üniversitelerinin ve Alman ve Fransız askerî akademilerinin kıta Avrupası eğitim sistemlerindeki hâkimiyetini yansıtıyordu. Fakat eski rejimde "seçkin" olan aydınların iktidarı ve konumu kitlesel hareketlerin yükselişiyle tehdit ediliyor olabilirdi. İktisadi açıklama, yüksek eğitimli profesyonellerin ve öğrencilerin istihdam edilemez hale gelmeleri olabilir. Bu yüzden radikal siyasete daha duyarlı hale gelmiş ve orta sınıf oldukları için sağcı olma ihtimalleri artmış olabilir. Daha "ideal" bir açıklama aydınların toplum içindeki ideolojik iktidarla tevdi kılınmış olmalarıdır. Nihai anlam konularını keşfetmek onların işidir. Eğer (güncel krizlerin art arda gelmesinin yarattığı) bir anlam krizi varsa, bunu en ciddi olarak onlar yaşayacak ve krize yönelik yeni makul yanıtlara onlar öncülük edeceklerdi. Gerçekten de, faşist olan yüksek eğitimli insanlar en ciddi iktisadi sıkıntılardan mustarip olanlar değillerdi. Aşkın ulus-devlet mesajının cazibesine kapıldıkları için faşist olmuş gibi gözüküyorlar. Tabii ki, ideoloji hiçbir zaman bedenden kopmuş olarak gelmez. Bu insanlar, bu mesajın en makul gözüktüğü toplumsal mecralarda yaşıyorlardı. Günlük hayatlar bu mesajın yankı bulmasını mümkün kılıyordu.

Faşistlerin çoğu genç erkekler olduğu için, bazıları bunun, ilk yetişkinlik tecrübeleri Birinci Dünya Savaşı olan "1914 kuşağı" olduğunu ileri sürmüştür (örn. Wohl 1979). Benim vaka incelemelerim, sadece siperlerin değil, askerî akademilerin, üniversitelerin ve liselerin de –ve en az iki, bazen üç genç erkek kuşağı içinde– aşırı ulus-devletçilik ve paramiliter değerler oluşturduğunu ortaya koyar. Bu, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başlamıştı. Doğu Avrupa subay kadrolarının çoğu savaş öncesi Prusya ve Habsburg akademilerinde okumuştu. Metaxas, Codreanu ve Szalasi fikirlerinin oluşumunda bunların önemini teslim etmişti. Yedek askerlik sistemlerinin büyümesi genç erkeklerin çoğunu askerî milliyetçilikle tanıştırdı. Birinci Dünya Savaşı bunu pekiştirdi. Bunun ortasında kalan bir genç erkekler topluluğu silahlanmış, üniformalandırılmış ve siyasi bir değişim gerçekleştirme aracı olarak paramilitarizme bağlanmıştı.

Askerî akademiler askerî milliyetçiliği yaymaya devam ettiler.

İdeolojik ağları bilerek otoriter ve faşist fikirleri iletir halde betimledim. Bazıları ulusötesiydi, çoğu Almanya ve Fransa'nın sınır devletlerinden türemişti, ama genellikle Avrupa'nın merkez, doğu ve güneyine yayıldılar. Temel taşıyıcıyla –genç eğitimli ve askerî ya da dinî erkekler– faşizmi tüm bir anlam sistemi olarak geliştirdiler. İdeolojik iletişim ağları, ahlâki açıdan değerlendirilen genç faşistler topluluğuna ve faşizmin "gayri rasyonel" tarafı olarak görülen şiddete etki etmiş gibi görünüyor. Yine de merkez, doğu ve güney yekpare bir blok değildi ve bölge boyunca farklı otoritarizm tiplerine katkı sağlayan, özellikle dinî altyapıların bazılarını teşhis ettim. Ama bu ideolojik nedenleri teşhis etmeye yönelik sadece bir başlangıç. Vaka incelemelerinin daha fazlasını ortaya koyacağı umuluyor.

SONUÇ

Milliyetçilik ve devletçiliğin savaşlar arası dönemdeki yükselişi muhtemelen önlenemezdi. Daha güçlü, daha yalıtılmış ulus-devletler her yerde ortaya çıkıyordu. Yine de, bu dalgalanma ulus-devletçiliğin daha ılımlı biçimleriyle de sonuçlanabilirdi. Temel ayrım –kâh kavramsal, kâh coğrafi olarak– liberal demokrasi ve sağcı otoritarizmin biçimleri arasındaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinin hemen hemen hepsi ilkini teşvik ettiler. Fakat liberal demokratik ulus-devletleri, 1918'in mağluplarının yeltendiği gibi buyrukla tesis etmek kolay değildi. Avrupa'nın merkezi, doğusu ve güneyinde, tüm bir bölgenin gelenek ve kültürünün desteklenmesi olmadan, parlamenter demokrasi kırılgan ve riskli gözüküyordu. Düzen ve güvenliğe dair ideolojik kaygı ortamında riskten kaçınma önleyici sert darbelere yol açabilirdi. Bir seçim yenilgisi durumunda, egemenlik güçlerini karşıtlara devretmek kuzeybatıda âdettendi ama "biz"in gitgide ahlâk, uygarlık ve organik ulusla; "onlar"ın da tehditkâr "yabancı" hainlerle temsil edildiği başka yerlerde sorunluydu. Partiler genelde asli değer amaçlarına, demokratik oyunun kurallarından daha bağlıydılar (Linz 1978). Ama-

cın aracı meşru kıldığına inanan bir hareket, şiddete daha kolayca yönelecekti.

Diğer taraftan, parlamenter egemenlik Kuzeybatı boyunca olağanlaşmış ve dolayısıyla dirençliydi. Buralarda sosyalistler komünistlere, muhafazakârlar organik milliyetçilere direniyordu. Bunların hepsi de amaçlara değil, araçlara dair ve uzlaşıya dayanan liberal kurumlara yönelik uzun vadeli tarihsel bağlılıklarından türeyen araçsal rasyonaliteyi benimsemişlerdi. Kuzeybatı, Hitler'in orduları üstlerine yürüyene kadar krizlere dayandı. Faşizmin yükselişi buralarda yeni cesur bir çağın şafağı değil, uygarlığa yönelik uzak ve nahoş bir tehdit olarak görülüyordu. Kuzeybatı krize, oy hakkını genişletmek ve refah devletlerini güçlendirmek için müteredditbir şekilde merkeze doğru yönelerek cevap verdi. Açıklamanın bu parçası bariz görünüyor. Siyasal iktidarın kemikleşmiş ilişkileri otoriterleri, ciddi iktisadi kriz ve bir miktar sınıf gerilimleri döneminde bile uzakta tuttu. Liberal demokrasiler çok az farklılık gösterdiği için, bunlara dair vaka incelemelerinin sayısını artırmaya pek gerek yok.

Fakat otoritarizmi, özellikle de bunun faşist biçimini hâlâ açıklayamıyoruz. Bir "aşırı-kararlılık" sorunumuz var. Söz konusu zamanlar ulus-devletçiliği daha çok yüreklendiriyordu ama toplumsal iktidarın tüm dört kaynağı ve modernitenin tüm dört krizi otoritarizmin ve faşizmin yükselişini açıklamamıza yardım ediyor. Geç kalkınma ve kapitalist krizlerle canlanan sınıf çatışması otoritarizm ve faşizme güç verdi. Mağlubiyet, karmaşa ve ortaya çıkan paramilitarizm ve yeniden silahlanma üzerinden askerî kriz de öyle. Avrupa'nın merkezi, doğusu ve güneyinin ikili yarı-otoriter, yarı-liberal devletleri de öyle. Gitgide faşizme meyleden eğitimli ve silahlı gençliğe mesajlar ileten ve bölgesel bölünme ile şekillenmiş ideolojik iletişim ağları da öyle. Otoritarizm ve faşizmin tüm bu genel sebeplerinin göreli ağırlıklarını tercihen çok değişkenli analiz yoluyla tespit edecektik. Fakat vaka olarak sadece sınırlı sayıda ülke ve sadece iki Avrupa var. Bölünmenin her iki tarafında da belli sayıda birbiriyle bağlantılı muhtemel sebeplerimiz var.

Belki de, beş faşist hareketin hepsinin de farklı sebepleri vardı. Nihayetinde, İtalya tek başına erkenden faşist oldu, Almanya revizyonist bir büyük güçtü, Avusturya iki farklı faşist hareketle âciz hale düşmüş bir ülkeydi; her ikisi de faşistleri taklit eden otoriteryenleri ile Macaristan acz içinde, Romanya kendini beğenmiş bir haldeydi. Hepsi çok farklı vakalar olabilirdi. Faşist rejimlerin açıklaması büyük oranda iki vakayla sınırlandırılabilirdi. Karşılaştırmalı bir çözümleme bu kadar az sayıdaki örnekle baş edemez. Bunun yerinde vaka analizi yönteminin ayrıntılarına yönelerek, genel açıklamalara son bölümde döneceğim.

3

İtalya

İlk Faşistler

Faşizm İtalya'da imal edildi. Her ne kadar savaş öncesinin sonradan "faşist" olarak nitelenen aydınları farklı ülkelerden geliyor olsalar da, bir kitlesel hareket olarak İtalyan faşizmi bir ilk vakaydı. Kelimenin kendisi bile İtalyanca; bağlanmış bir demet çubuk anlamına gelen ve daha sonra birbirine sıkı sıkıya bağlı tüm küçük siyasi grupları niteleyen *fascio* kelimesinden türemiştir – çubukların birbirlerine bağlanmasında olduğu gibi insan gruplarının da güçlü bir yoldaşlık bağıyla bağlandıklarında güçlenecekleri anlamına geliyor. Bunun değerlere değil, örgüte işaret ettiğine dikkat ediniz. Mussolini buna ek olarak, kelimenin Roma Cumhuriyeti'nde halk otoritesinin sembolü, ucuna sopa bağlanmış balta şeklindeki Latin *fasces* kelimesinden türemiş olduğunu vurgulamış ve bu sembolü hareketin simgesi olarak kullanmıştı.

Daha sonradan "faşist" denilen fikirler savaş öncesi İtalya'da tedavüle çıkmış olsa da, hakiki faşizm ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıktı. İtalyan hükümeti, 1914'te tarafsızlığını ilan etmesinin ardından, Habsburg İmparatorluğu'ndan kazanılacak topraklara dair vaatlerin cazibesine kapılarak, 1915'te İtilaf'a katıldı. Gerçi savaşa girmeye yönelik ciddi gerilimler vardı. 1915 ve 1916 yılları savaş karşıtı ve taraf-

tarı hareketler arasında kitlesel gösteriler, ayaklanmalar ve sokak savaşlarına sahne oldu. İki başka karmaşa da bu gerilimlerin peşi sıra ortaya çıktı: Başbakan Giolitti'nin 1912'de erkeklerin oy hakkını birdenbire (taktiksel sebeplerden dolayı) genişletmesi ve Sosyalist Parti'nin sol "aşırılıktan yana" kanadının gücünü artıran bir endüstriyel karışıklık döneminin yaşanması. Birçok muhafazakâr ve liberal, sokakların liberal parlamentarizmi tehdit ediyor olmasından korktu. Savaşa ilişkin ayrılıklar devleti zayıflattı ve iktidardaki liberal ve muhafazakâr partiler de dahil olmak üzere, tüm önde gelen partileri böldü. Sosyalist Parti'de önder kadro savaşa karşı çıkarak PSI'yı büyük sosyalist partiler içinde benzersiz kıldı. Bu, "vatansever" sosyalistlerin –ki bunların arasında Benito Mussolini de vardı– partiden ayrılıp faşist hareketi yaratmak için radikal milliyetçilere, fütürist aydınlara ve sendikacılara katılmalarına yol açtı. İtalyan solunun bir kısmı yoğun bir şekilde milliyetçiliğe çekilmişti. Diğer ülkelerdeki işçi sınıfı hareketleri yurtsever coşkuyu gözler önüne sermiş olsa da, sadece İtalya solcuları yeni büyük bir parti kurmak için milliyetçilere katıldılar.

Bu birliğin üç önemli ön koşulu vardı. İlk olarak, birçok İtalyan, İtalyan ulusu ve İtalyan devletini keskin bir şekilde birbirinden ayırıyordu. İtalyan devletinin 1860'larda üst sınıflar ve yabancı hükümetler arasındaki birtakım diplomatik manevralarla kurulduğuna ve bu sırada Garibaldi'nin halkçı Kırmızı Gömlek hareketinin bir kenara itildiğine dair halk arasında güçlü bir kanaat vardı. Milliyetçiler popüler milli ateşi mütemadiyen yeniden alevlendirmeye yeltendiler ve bunların birçoğu, devletin bir göz boyaması olduğuna dair solcu görüşü paylaşıyorlardı; bu görüşe göre muhafazakâr ve liberal milletvekilleri sadece zenginleri temsil ediyordu. Katolik Kilise de bu laik devlete karşı olduğu ve siyasetin dışında durduğu için, devlet sağ cenah için kutsanmış bir otoriteden mahrumdu. Devleti denetleyen, yayılmış "eski rejim" de yoktu. Dönemin ifadesi, "resmî" İtalya'nın "gerçek" İtalya'yla aynı olmadığı ve dolayısıyla devletin milleti temsil etmediğiydi.

İkincisi, İtalyan emek hareketi önemli bir sendikal öğe içe-

riyordu. Sendikacılar, parti ve devlet üzerindeki Marksçı vurguyu reddederek, "sendikaların" (birlikler ve mesleki örgütler) devrimi başarabileceğini iddia ediyorlardı. Partiler sadece "seçmen kitlelerini" temsil ederken, sendikalar hayatın maddi temelini temsil ediyorlardı; bu yüzden de gerçek topluluklara dönüşebilirlerdi. Her uzmanlaşmış işkolunun sendikası emeğinin fiyatını sahip olduğu ustalık tekeli aracılığıyla artırabilirdi, fakat vasıfsız emeğin arz fazlalığı grevlerin genel ve şiddetli olması gerektiği anlamına geliyordu. İşçiler işlerini ve sıkıntılarını paylaşmak zorunda olmalıydılar ki ücretlerini artırabilsinler. Nihayetinde, şiddetli, isyankâr grevler tüm işkollarını tek bir devrimci proletarya içinde birleştirebilirdi. Devrimden sonra toplum, her ne kadar teknokratik bir "üreticiler aristokrasisini" içeriyor olsa da, *ademimerkeziyetçi*, öz-yönetimci "sendikalar devleti" biçiminde yapılandırılacaktı. Sendikacılar resmen devlet karşıtı olsalar da, faşistlerle sosyalizm karşıtlığını ve şiddetperverliği paylaşıyorlardı. Bazı sendikacılar, *tüm* üretici işkollarını proletaryaya eklemleyerek, tüm "halkın" ya da "ulusun" gücünü yüceltmeye yönelik sınıf taraftarlığından uzaklaştılar. Sendikacılar için proletarya, ulusun savaş düzenine girmişi *idi*.

Üçüncü olarak, İtalyan milliyetçiliği birçok solcu öğeye sahipti. Var olan devleti onaylamasalar da, milliyetçiler halkçılığın devleti yeniden canlandırabileceğini umuyorlardı. İtalya "Büyük Güçlerin son ve belki de (en zayıf)" olanı ve "İmparatorluk'tan mahrum" kalanıydı. 1911'de Corradini'nin dediği gibi, İtalya burjuva Büyük Güçleri tarafından sömürülen "proleter bir ulustu." Bu retorik bamteline değdi ve İtalya'nın, Avusturya'nın sınırlarına uyguladığı baskıdan "özgürleşmesi" ve Libya'da koloniler elde edebilmek için Akdeniz boyunca ilerlemesine yönelik kayda değer bir halk desteği oluştu. Solcu milliyetçiler için, ulus proletaryanın savaş düzenine geçmişi *idi*. Sendikalizm ve milliyetçilik arasındaki köprü fütüristler tarafından inşa edildi. Bunlar başta kültürel ve sanatsal bir grupken, Büyük Savaş'ın hemen arifesinde saldırgan milliyetçilikle müstakbel teknokratik-endüstriyel toplum tasavvurunu bir

araya getiren bir siyasi program geliştirdiler. Liberal parlamentarizme yönelik horgörüleri onları bir "sözden ziyade eylem" programına yöneltti (De Felice 1995: 738-741).

Büyük Savaş'ın neden olduğu bölünmeler, bu farklı güçler arasında bir solcu milliyetçi müdahalecilik türetti ki, bu da sonradan faşizme dönüştü. Saladino (1966) haklı olarak, savaş olmasaydı faşizm olmazdı diyor. 2. Bölüm'de teşhis edilen dört modernite krizinden biri –total yurttaş savaşı– faşizmi, en ilkel biçiminde, tetikledi. Bu aynı zamanda bir siyasi ve bir de iktisadi krize de işaret ediyordu: Bir savaş sonrası durgunluk ortamında erkekler için genel oy hakkını hızla tesis etmeye yeltenen zayıf ve sadece yarı-meşru bir devlet ve görece zayıf bir sermaye sınıfı ile bölünmüş emek hareketi arasında sınıf savaşı. Mussolini ve diğer 190 kişi Mart 1919'da Milano'daki San Sepulchro'da *fasci di combattimento*'yu ("mücahitler grubu") kurdu. Grupta çoğunlukta olan eski askerleri; devrimci sendikalistler, yurtsever sosyalistler ve fütüristler izliyordu. Model olarak, önceki üç ay boyunca otuz tanesi kurulan fütürist *fasci*leri aldılar (De Felice 1995: 476). Grup içinde mesleğini bildiğimiz 85 kişiden 21'i yazar ve gazeteci, 20'si beyaz yakalı işçi, 12'si işçi, beşi imalatçı ve dördü öğretmendi. Hemen hemen hepsi 40, yüzde 15'i 20 yaşından gençti. Beşi Yahudi'ydi (Gentile 1989: 35).

Partito Nationale Fascista (PNF) olarak yeniden adlandırılan hareket 1920 sonlarında 20.000, Nisan 1921'de neredeyse 100.000 ve Kasım 1921'de 320.000 üyeye ulaşarak çok hızlı bir büyüme gösterdi. Bu, bir partiden çok bir paramiliterdi ve Ekim 1922'de Roma'ya yürüdü. Hükümet, hafif silahlı faşistlerin bu çok kuvvetli olmayan güç gösterisine direnebilirdi ama bunun yerine, Mussolini'nin bir koalisyon hükümetine başkanlık etmesini önererek anlaşma yoluna gitti. Üç yıl sonra Mussolini bir diktatör olmuştu. Faşizm üç yılda iktidara ortak olacak, altı yıl sonra da tek iktidara sahip olacak bir atılım göstermişti. Neden bu kadar hızlı bir şekilde başarılı oldu? Kim neden destek oldu?

Bu soruya yönelik bir kuram araştırmacılardan, bir diğeri de faşistlerden geldi. Her ne kadar halk savaşı başta faşizmi yaratıp beslediyse de, hareketin büyük yayılımına kapitalist bir kriz sebep oldu. Faşizm özünde burjuvalaştı ya da küçük burjuvalaştı derler, "radikal sağcılık" bu sınıfların iktisadi hoşnutsuzluklarıyla kamçılandı ve sonrasında kapitalistlerin emeği ve sosyalizmi bastırmasına yaradı. İtalyan faşizminin ayırt edici katkısı olarak, emeğin korporatist devlet örgütlerine katılması yoluyla sınıf çatışmasını dondurmuş olmasını gösterirler. Bu tüm faşist hareketlere dair yaygın bir yorum olsa da, bu görüş sadece İtalya'da o zamandan beri baskın kalmıştır (Salvemini 1973: 129; Tasca 1976: 340; De Felice 1980; Abse 1986, 1996; Revelli 1987; Lyttleton 1987: 49-50; Brustein 1991; Luebbert 1991: 274; Elazar 1993). Bu yazarlar faşizmin diğer sebeplerinden de bahsederler –narin ve birden genişlemiş liberal demokrasi, milliyetçilik, militarizm, gençlik– ama hepsini de sınıfa tabi kılarlar. Bazıları kırsal, diğerleri kentsel sınıfların memnuniyetsizliğini öne çıkarır; sermaye sınıflarının, orta sınıfların ve alt-orta sınıfların göreli katkılarına dair düşünceler muhteliftir. Faşizm, sermayedarları proleter bir devrimden mi, yoksa küçük burjuva radikalizminden mi korudu? Fakat en farklı değerlendirmeler bile (Roberts 1980; Lyttleton 1996) burjuva temasında çeşitlemeler olarak kalır. Birkaç aykırı (örn. Saladino 1966; Gentile 1996) faşizmi bir sınıf hareketinden ziyade, aşırı bir milliyetçilik, ulusun "yurttaş dini" olarak gördüler. Yine de sınıf kuramı, konu özellikle de faşistlerin kim olduğunu ve neden faşist olduklarını anlamaya geldiğinde ağırlığını korur.

En ilginç sınıf kuramı De Felice'ninkine eklemlenen (1977: 18-31, 175-192; 1980) Salvoterelli'ninkidir (1923: 130-136). Salvatorelli savaşın orta ve alt-orta sınıfların, daha örgütlü proleter ve sermaye sınıfları arasındaki sıkışmışlığını yoğunlaştırdığına inanır. Faşist ideoloji "tipik bir küçük burjuva" milliyetçiliğini merkeze alır. Her ne kadar işsizler ve el sanatı işçileri de destek vermiş olsalar da, "küçük burjuva öğesi sadece sayı-

ca üstün gelmez, aynı zamanda ... karakteristik ve yönlendirici öğedir... [F]aşizm kapitalizm ve proletarya arasında, iki savaşçı arasındaki üçüncü gibi, sıkışmış alt-orta ve alt sınıfların mücadelesini temsil eder." Çekirdeğinde –Salvatorelli'nin "hümanist küçük burjuva" dediği– güçleri ve işlevleri ile gerçek bir toplumsal sınıf değil de, kapitalist üretim sürecinin kıyısında yaşayan bir yığını oluşturan devlet çalışanları, bürokratlar ve serbest meslek sahipleri bulunur. Faşizmin, dolayısıyla, özgün bir toplumsal ve iktisadi gelişim tasavvuru yoktur ve bundan dolayı sınıf çatışmasını aşamayacağını iddia eder. Faşistler ya kapitalist uygarlığın sonunu getirecekler ya da kapitalistleri elden çıkaracaklardı. Salvatorelli ikincisini yapmalarını bekledi. De Felice bu orta sınıfı biraz farklı bir şekilde, bir miktar özerklik ve homojenliğe sahip geleneksel orta sınıflar (çiftçiler, tüccarlar, profesyoneller, küçük girişimciler) ile bunlara daha az sahip yeni orta sınıflar (beyaz yakalı çalışanlar ve ücretli aydınlar) arasında böldü. Savaş sonrası dönemde bu yeni orta sınıflar daha fazla sıkıntı çekerek ana faşist itkiyi oluşturdu. İdeolojik, askerî ya da siyasi nedenler, her iki yazarın açıklamalarına, iktisadi ve sınıfsal sonuçlar yarattıkları ölçüde girer gözüküyor. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı orta sınıfların memnuniyetsizliğini artırdı; İtalyan demokrasisi sınıfsal önyargıları yüzünden kırılganlaştı; milliyetçilik aslen "küçük burjuvaydı" (karş. Tasca 1976: 323, 358).

Fakat bu sınıf-merkezli yaklaşım faşistlerin kendi görüşü değildi. Faşistleri kendi adlarına konuşturmak suretiyle "ciddiye almak" yöntemimin bir parçasını oluşturuyor. Mussolini'nin kendi değerlendirmesi, Gentile tarafından derlenen materyallerle 1932'de yazılan *Faşizmin Siyasi ve Toplumsal Doktrini*'ydi. O günlere gelindiğinde Mussolini kendi rejimini meşrulaştırmaya çalışan bir diktatördü, bu yüzden belgedeki propaganda öğelerini darbeden önceki birtakım ifadeleriyle düzeltmek durumundayız. Mussolini siyasetin cazibesine en başta sosyalist "eylem doktrini" ile kapıldığını dile getirerek başlar. Bu (1. Bölüm'de zikredilen diğer faşist aydınlar için olduğu gibi) doğruydu. Genç Mussolini sosyalist yoldaşlarını "tarihe tahammül

etmek" yerine "gelmiş geçmiş en büyük kan banyosuna" hazırlanan "savaşçılar örgütü" aracılığıyla "tarih yapmaları" konusunda mütemadiyen zorluyordu. Fakat 1918'e gelindiğinde, "sosyalizm bir doktrin olarak ölmüştü, sadece bir hınç olarak varolmaya devam ediyordu". Sonrasında faşizm, diyor Mussolini, sosyalizmin küllerinden, "işçi sınıfını kesin bir askerî disiplin" altında "gerçek ve etkili bir önderliğe" yönelten "üçüncü bir güç" olarak ortaya çıktı. Mussolini milliyetçi D'Annunzio'dan bir paramilitarizm ve gençlik kültünü, seçkinci bir önderlik kültünü ve kalabalıkları mitler, semboller ve ritüeller aracılığıyla etkileyebileceğine dair bir güveni ödünç aldı. Bu, Berez'in (1997) ve Gentile'nin (1996) iddia ettiği gibi, resmî ideolojinin, hareketin uygulaması içindeki yaşamsal güçlenişiydi. Bu, faşizmin demokrasiye yönelik horgörüsünü teşvik etti; Mussolini bunu şöyle ifade eder:

> Demokrasi halkın yaşamını "stilden" yani bir tutumdan, renkten, güçten, güzellikten, beklenmeyenden, mistik olandan, yani özetle kitlelerin yaşamında etkili olan her şeyden mahrum bıraktı. Liri; şiddetten dine, sanattan siyasete tüm tellerde çalarız.

Faşizme özgü bir durum olan siyasetin, sanatın ve stilin birliğine dikkat ediniz.

Mussolini 1919'da sekiz saat çalışmaya ve işçilerin denetimine inanmış bir solcu olduğundan bahsetmeyi ihmal eder. Solcu sendikacılar Panunzio, Gentile, Russoni ve Olivetti hareketin retoriğinin büyük kısmını, buna kendi farklı yöntemleriyle daha "bütüncül" sendikalizm ya da korporatizm ekleyerek sağladılar. "Tüm işçi sınıfı hareketinin ulusun daha yüksek özlemlerine yönelik olarak planlanması gerektiğini" ve "devletçilik ile sendikalizmin bir birleşme sürecinde olduğunu" ilan ettiler. Mussolini onlardan biraz daha ihtiyatlı olagelmişti. 1922 ve 1924 arasında, muhafazakârlık ve liberal burjuva demokrasisine karşı bir faşist/sosyalist meclis koalisyonuna önderlik etmeye yönelik umutlarını hâlâ koruyordu. Parlamenter yola açıkça yönelmesi, hareketi terk eden fütüristleri iyice uzaklaştırdı.

Fakat Mussolini kısa bir süre sonra parlamentarizmden vazgeçti ve sendikalistlerini, daha yukarıdan aşağıya örgütlenmiş korporatist bir devletle ilişkilendirerek evcilleştirmeye koyuldu. İşçilerinin denetiminin unutulduğu, solcuların susturulduğu "totaliter etik bir devlet" ilan ediyordu (Nolte 1965: 202-208, 258; Gregor 1979: 106-114; De Felice 1995; Dahl 1999: 46-70; Riley 2002: Böl. 2).

Savaşın tecrübesiyle somutlaşmış idealist "eylem" kuramlarının mirası olan paramilitarizm daha sürekli bir nakarat olmuştu. Mussolini, 1919'un başlarında (boğucu parlamentarizmle ilişkilendirilen) "sözden" ziyade "eyleme" sahip çıkan fütüristlere katılarak demokratik milliyetçilerle sosyalistleri başarıyla susturdu. İlk *fasci* Mart'ta kuruldu ve ilk ölümler izleyen ayda geldi. Sonrasında, 1921'deki ilk PNF kongresi "eylem mangalarını, milletin hizmetine sunulan... üç düstura –düzen, disiplin, hiyerarşi– riayet eden devrimci milis kuvveti" *squadristi*yi ilan etti (Gentile 1989: 398). Dahl'ın (1999: 145-146) belirttiği gibi kötüye karşı iyi anlayışıyla yönlendirilen eylem, şiddet ve grevler İtalya'ya özgü sendikalizm ve devletçilik harmanı açısından hayatiydi. 1932'de Mussolini paramiliter değerler hakkında hâlâ hararetli söylevler veriyordu:

> Tek başına savaş tüm insan enerjisini en üst gerilime taşır ve bunu taşıyabilecek cesarete sahip insanlara kendi soyluluk damgasını vurur. [...] Yara sargılarının üzerinde yazılan Squadrista'nın şerefli mottosu, *Me ne frego* ["umurumda değil" ya da siperlerdeki müstehcen deyişle "üzerine attırırım"] bir felsefe eylemidir... savaşmak için eğitim, savaşın içerdiği risklerin kabulü ve İtalya için yeni bir yaşam biçimi... kutsallık ve kahramanlık... hiçbir iktisadi güdüden etkilenmemiştir.

Paramiliter değerler gençlik ve şahadet kültü ile ilişkiliydi; çünkü askerler ölüm tehlikesi yaşayan genç adamlardı. İtalya'nın kendisi de ancak 1860'lardan beri birleşmiş olduğu için "genç" ve daha eski "plutokratik" uluslarca sömürüldüğü için "proleterdi." Gençliğinin etkili güçlerini seferber eden bir hareket bu sömürüyü durdurabilirdi. Gentile (1996: 23-27) pa-

ramilitarizmin, kutsal birliğin âdetleri ile bir araya gelmiş bir "haçlı seferi" olduğunu söyler. Biraz da abartarak, İsa ve Hıristiyan şehitlerin soyundan geldiğini belirtir. Lucca *squadristi*sinin liderinin 1921'de yerel faşistlere bir cenazede söylediği gibi "kandan doğmuş, ey Baba, Oğul ve Kutsal Ruh: Sizin kanınız, bizim kanımız. Damarlar en hayati akışlarını, yeni bir vaftiz kurnası yaratmak için boşalttılar: Kızıl mükafatıyla dolu bir kadeh." Elbette ki, İsa'dan farklı olarak, bu faşistler diğerlerini öldürmeye çalışırken öldüler; çünkü bu bir ahlâki cinayet ideolojisiydi. Faşizm gerçekten bir din olamayacak kadar dünyevi ve araçsaldı.

Mussolini, iktidarı ele geçirdikten sonra nasıl gerçek şiddeti onun törensel anmalarına tabi kıldıysa, paramiliterleri de devlete tabi kıldı. Nazi terimlerini ödünç alacak olursak, "düzenin" "vahşete" üstün gelmesi gerekiyordu. 1932'ye gelindiğinde, Mussolini devletinin, ulusu "organik" olarak temsil edebilecek, üniter "örgütlü, merkeziyetçi ve otoriter demokrasi" olduğunu ilan ediyordu:

> Faşizmin temeli... ancak devletle ilişkileri bağlamında düşünülebilecek tüm birey ve grupların göreceliliğiyle karşılaştırıldığında mutlak olan devlettir... [F]aşist devletin kendisi bilinçlidir, bir iradesi ve kişiliği vardır... ulusun içkin ruhunu temsil eder... kapitalizmin dramatik çelişkilerine tek başına çözüm sunabilecek güçtür... Reaksiyoner değil, devrimcidir.

Bu devlet "partilerin rekabetini... ve siyasal meclislerin sorumsuzluğunu" hükümsüz kılar. "Faşizm, sınıf savaşının toplumun dönüşümünde baskın bir güç olabileceğini reddeder." Bu sözümona aşkın bir devlettir.

Bu devlet aynı zamanda emperyalisttir: "Ulusun genişlemesi canlılığın başlıca dışavurumudur... İmparatorluk disiplini, tüm güçlerin eşgüdümünü ve derinden hissedilen bir görev ve fedakârlık hissini gerektirir... Daha önce hiçbir zaman, ulus böylesine bir otorite, yönetim ve düzen ihtiyacı içinde olmamıştı."

1932'ye gelindiğinde Mussolini'nin odağında savaş, organik milliyetçilik ve devlet vardı. Paramilitarizm devlet açısından

rahatsız edici görülüyordu ama faşizm kitlesel seferberlik girişimlerine devam ettiği için, retorik ve örgütsel olarak önemini korudu. Ve her ne kadar parti her türlü iktisadi ve sosyal politikalarını açıkladıysa da, bunlar ulusun, militarizmin ve devletin önceliğinden kaynaklanır görüyordu (Delzell 1970: 27-37). Korporatizm bile iktisadi verimlilikten çok, sınıf ve çıkar grubu gerilimlerini aşma ve kitleleri seferber etme becerisi bağlamında savunulmuştu (Berezin 1997: 60-63). İtalyan faşizmi hemen savaş sonrasında büyük bir sıçrama yapmıştı. Dolayısıyla iktisadi sorun durgunluktan çok savaş sonrası sınıf çatışmasıydı.

Bu, Avrupa'nın genelindeki standart faşist gündemi oluşturarak, 1. Bölüm'de ayırt edilen ana faşist değerleri ortaya koyuyordu: Toplumsal çatışmaları aşma iddiasındaki organik, paramiliter ulus-devletçilik. İlk olması bakımından ideolojik çeşitliliği erkenden sergilemesi ve sonra da "radikal" paramilitarizmini seferberlik halinde olsa da, daha az dinamik bir devletçilikle uysallaştırması İtalya'nın önde gelen ayırt edici özellikleriydi. Bu aynı zamanda ulusu düşmanlarından temizlemeye yönelik çağrıları da zayıflattı – paramiliterler İtalya'yı siyasi muhaliflerinden temizleme işini zaten halletmişlerdi; etnik düşman algısı da zaten daha sonra Afrika'da ortaya çıkacak olanların haricinde çok zayıftı.

Faşist doktrinin her kısa ifadesi basite indirgenmek zorundadır. İtalyan faşizmi gelişen, çoğulcu, ademimerkeziyetçi ve hatta dağınık bir hareketti. Oportünist bir lider olan Mussolini'nin paramiliterleri eylemi ideolojiden üstün tutuyordu. Yine de, İtalyan faşistlerin çoğu bir sınıf ideolojisine değil de, anti-materyalist ahlâki bir gayretin içine gizlenmiş aşkın, organik bir ulus-devletçilik doktrinini –toplumun topyekûn dönüşümünü– benimsediklerini düşünüyorlardı. Bazıları faşizmin "İtalya'nın dini", "ulusun dini", "ulusun milisleri" olduğunu, düşmanlarının da "ulusun hainleri" olduğunu söylüyordu. Hareketin güveni, sembolleri, âdetleri ve ulusu temizlemek için ölen şehitler kültünü vurguladığını söylüyorlardı. Parti teşkilatlarının her birinde ulusa ve şehitlerine yönelik bir mabet vardı (Gentile 1990, 1996). Fakat faşist liderler –mucizeler yara-

tan, bir huşu duygusunu yöneten, maddi gerçeklikten ayrı şeylere hürmet eden– gerçek bir dinin var olduğunun gayet bilincindeydiler. Bu faşizm değil, Katoliklikti. Bu yüzden faşist ritüelleri onun kutsal örtüsüne katmaya çalıştılar.

Faşizme dair –sınıfı ve ulus-devleti öne çıkaran– bu iki görüş birbirinden çok farklıdır. Sınıf kuramları faşist ideolojinin önemine ve içtenliğine dair bir reddiyeyi içerir. Faşistleri ciddiye almayan bir geleneğin parçasıdırlar. Ulus-devleti vurgularken, Mussolini içten miydi, aldatıyor muydu yoksa aldanmış mıydı? Bir sınıf hareketiyle mi karşı karşıyaydı yoksa paramiliter ulus-devletçi fikirlere gerçekten inanmış bir harekete mi önderlik ediyordu? Aşağıda her ikisini de yaptığını göreceğiz.

KİMDİ BU FAŞİSTLER?

Cinsiyet, Yaş, Militarizm

Bütün vaka incelemelerinde olduğu gibi, faşistlerin toplumsal hareketlerini de ayrıntılı bir şekilde inceliyorum. Sıradan faşistlere dair en iyi bulguları onlar sunar. Yine de, toplumsal hareketler, her biri eşit ve istatistiki olarak sayılabilecek bireylerin toplamından ibaret değildir. Hareketler kendilerine özgü toplumsal yapılar ve süreçler ihtiva eder. Bu faşist hareket, düzen ve hiyerarşiye büyük saygı gösterdi ve hareket içinde önemli bir güç kazanmak faşistlerin "kariyerinin" önemli bir parçasıydı. Dahası, paramiliter şiddet, şiddete bağlanmış ("çoğunluktan" az olsa da) bir "kitle" hareketine ayırt edici güçler bahşediyordu. Tüm faşist hareketlerde olduğu gibi, başarılarının anahtarı şiddetti. Bu faşistleri hem eylemde, hem de kendi bireysel özellikleri ışığında gözlememiz gerekir.

Yine de ben önce faşist kitlenin bilinen özellikleri ile başlıyorum. Ne yazık ki, İtalya'ya dair pek fazla veri yok. PNF üyelerinin toplumsal arka planlarına dair, Kasım 1921'deki 320.000 üyesinin yarısına dair kayıtlara dayanan tek bir değerlendirme yapılmış. Bunun temsilî yarı olduğunu umuyoruz çünkü bundan başka çok az bilgi kaynağına sahibiz. Araştırmacılar bu ka-

yıtların sınıf kompozisyonuna odaklanmışlardı. Fakat toplumsal cinsiyet, yaş ve askerî kompozisyon çok daha çarpıcı.

Hareket biraz feminist girdiyle başlamıştı. San Sepulchro'daki kuruluş toplantısında dokuz kadın vardı; bu da toplam katılımcı sayısının yüzde beşine tekabül ediyordu ve başlangıçtaki faşist/sendikalist fikirler toplumsal cinsiyet ve cinselliğe dair bazı serbest düşünceler ihtiva ediyordu. Fakat hareketin şiddeti onu kısa zamanda eril kıldı. 1922'ye gelindiğinde asil üyelerin sadece yüzde biri ile ikisi arası kadındı ve hiçbir kadın lider yoktu. Tabii ki, diğer partiler içinde durum muhtemelen benzerdi; çünkü İtalyan kadınları oy kullanamıyordu. Aslına bakarsanız, tali konumdaki faşist kadın örgütleri kısa bir süre sonra büyüdü ve Katolik Kilisesi haricindeki diğer tüm rakip hareketlerden daha aktif hale geldi. Faşizm, Batılı liberal ve sosyalist feminist hareketlerinin çoğunda hâkim hale gelen istihdam merkezli feminizme şüpheyle yaklaşan bir çok kadını kendine kattı. Fakat faşist kadın örgütlerinin büyümesindeki en önemli sebep, muhtemelen, faşizmin "totaliter" bir hareket olma iddiasıydı. Hareket kadınları denetleyebilmek için onları örgütlemek zorundaydı. Bunu cebren yapmak yolunda hiçbir arzusu yoktu, bu yüzden de öncelikle toplumsal ve törensel etkinlikler yoluna başvurdu. Faşizm kadınları anneler, "ulusu yeniden üretenler", "yuvanın melekleri" olarak onurlandırdı. Ulus içinde onlara, sadece ilkesel değil, törenler içinde de dindekine benzer bir rol verdi. Papa ile yapılan Pakt, hareketin, faşist şehitlerin annelerini ya da dullarını ve Afrika Savaşı'na altın sağlamak için alyanslarını bağışlayan kadınları onurlandıran neredeyse dinsel törenleri sahneye koymasına izin verdi (Berezin 1997). De Grazia (1992: 35) faşizmin artık kadınları "milliletirdiğini" düşünür; tıpkı erkeklerin 19. yüzyılın sonlarında millileştirildiği gibi. Sosyal Katoliklikten ödünç alınan sosyal politikalar, çalışma hayatındaki koruyucu yasalar ve kadınlar ile büyük ailelere yönelik refah yardımları aracılığıyla kadınlara yardım etti. Benzer politikaların diğer bazı Katolik ülkelerde de ortaya çıkmasına rağmen, faşist İtalya bu konuda öncüydü – yine de faşizmin erkek ve kadın işçilere aynı şekilde zarar verme

eğilimi gösteren diğer emek politikaları, bu sosyal politikaların çalışan kadınlar üstündeki etkilerine ağır basmış olabilir (Caldwell 1986; Wilson 1996). Faşizm ayrıca kadınları yürüyebilir, gösteri yapabilir, sportif ve teatral gösteri alaylarına katılabilir ve kaliteli üniformalar giyebilir kılmıştı. Birçokları bu kamusal rollerin yeniliği sayesinde özgürleşmiş hissetti (Passerini 1987: 193). Wilson'ın (1996: 81) belirttiği gibi –her ne kadar rolleri genelde erkekler tarafından yazılsa da– faşizm kadınları milli sahneye çıkaran ilk hareketti. Hareketin erken evreleri ve iktidarın ele geçirilmesi de tamamen "maçoydu". Yine de, kadınlar da kurumsallaşmış faşist rejime kesinlikle en az erkekler kadar pasif destek verebilmişlerdir.

Faşistler aynı zamanda gençti. Ulusal listedeki üyelerin yüzde 25'i 21 yaşın altındaydı. Muhtemelen geri kalanların çoğu da çok yaşlı değildi. 1922'de üyelerin ortalama yaşı hem Reggio Emilia'da hem de Bologna ilinde 25'ken, Bologna ve Floransa'daki *squadristi*lerinki 23'tü (Cavandoli 1972: 135; Suzzi Valli 2000: 135; Reichardt 2002: 347). Kendi milletvekillerinin çoğu otuzlarındaydı (diğer partilerden daha genç); bölge sekreterleri de aynı yaşlardaydı (Gentile 2000: 411, 491). Diğer partilerden farklı olarak neredeyse hiçbir liderleri 50'nin üzerinde değildi. Genç adamlar özellikle faşist şiddette ağırlıktaydılar. Parti tarafından onurlandırılan 400 faşist "şehidin" dörtte birinin yaşları zikrediliyordu ve bunların ortalaması 21'di. Darbe öncesi faşistlerin çoğu tek bir kuşağa, 1890 ile 1905 arasında doğanların kuşağına aittiler. Bunun, (diğer partilerin hiçbir gerçek üyelik verisine sahip olmasam da) İtalyan partiler içinde rahatlıkla en genç ve en az evli oluşum olduğunu sanıyorum. (Kendi saygınlıklarından dolayı seçilmiş) faşist vekiller bile diğer vekillerden ortalama 13 yaş daha gençti.

Paramilitarizmle iç içe geçmiş gençlik muhtemelen ahlâk, modernite ve cinayetten mütevellit faşist bileşimin sorumlusuydu. Militanlar şiddete yatkın oldukları halde "idealist", "modern" ve "geleceğin dalgası" olarak görülüyorlardı. İtalya kamusal retorikte "genç bir ulus" sayıldığı için faşist gençliğin bunu temsil ettiği iddia ediliyordu. Ve sınıfı düşündüğümüzde, unut-

mamalıyız ki, faşizm özellikle genç, bekâr adamları seferber ediyordu ve bu genç erkeklerin tecrübeleri, onları ait saydığımız sınıfların tipik özelliklerini hiç de yansıtmaz. Ve cinsiyetle birleştiğinde, gençlik devasa bir fark yaratıyordu: Faşizm şiddete yatkın bir delikanlılar çetesini andırıyorduysa da, güçlü ve şiddete teşne yoldaşlığı pekiştiren bağları sayesinde alışılmadık biçimde "idealist" gözüküyordu (Lyttleton 1987: 244). *Me ne frego* mottosununun genç erkeklere nasıl cazip geldiğini görmek kolay. Böylesi disiplinli, ideolojik olarak meşrulaştırılmış şiddetin faşizme; tartışan, gösteriler yapan ama hayatını bu davaya feda etmeyen diğer siyasi partiler üzerinde nasıl bir üstünlük yarattığını görmek de kolay. Mussolini'nin kendisi *squadristi*sinin *trincerocrazia* ("siper gücü") üzerinden hüküm süreceğini ilan ediyordu. Bu, militarizmin seferber ettiği 1916 kuşağıydı.

Gerçekten de birçoğu, askerî şiddet içinde eğitilmişti. 1921 üyelerinin yüzde 57'si kadarı savaşta çarpışmıştı (De Felice 1966: 7; Revelli 1987: 18). Fakat üyelerin 1921'de 21 yaşından küçük olan çeyreğinin neredeyse hiçbiri (ve birkaç kadının hiçbiri) savaşta çarpışmamıştı. Dolayısıyla, silah altına alınabilir faşistlerin (1916-1918 arsında 20 ile 44 yaşları arasında olanların) yüzde 80'inin savaşmış olması gerekir. Liderlerin daha da büyük bölümü savaşmıştı – 1931'e kadar bölge sekreterlik ekiplerinin yüzde 68 ila 81'i muharip gazilerdi (Gentile 2000: 495). Bu yaş grubu için İtalya'da savaş zamanındaki en yüksek askere alma oranı yüzde 23 civarındaydı – yüzde 3,5'lik bir fazla temsil oranı. Gerçekten de, ilk faşist militanların genellikle *arditi* olarak bilinen gönüllü seçkin askerlerden çıktığı söylenir. Bazı *arditi* birimleri, fütürist subayların önderliğinde faşistlere toptan katılmış gibi gözüküyor. Bunlar genelde, savaşmak için çok genç ama benzer bir aşırı milliyetçilikle gaza gelmiş öğrencilerle desteklendi. İlk *squadristi*lerin yüksek eğitimli genç erkeklerden oluştuğu görülüyor (Gentile 1989: 74; Snowden 1989: 158-160; Riley 2002: böl. 2). Muhtemelen *arditi*lerin bir çeyreği faşist olurken, diğerleri de başka milliyetçi hareketlere katılıyordu. Sanayi işçilerinin çoğu askerlik hizmetinden muaf olduğu için, *arditi*lerin büyük kısmı, orta sınıf

subayların altında hizmet veren eski köylülerdi. Bazı çağdaşlar genç subayların faşistler içinde daha fazla temsil edildiğine inanıyordu. Gramsci (1971: 212-213) sıradan subayların orantısız biçimde "orta ve küçük kırsal burjuvaziden" geldiğini; eğitimlerinin, onlara sınıf çıkarlarını zor kullanarak savunabilmek için değerler ve güç sağladığına inanıyordu. Faşizme hem iktisadi amaçlar hem de askerî araçlarla çekilmişlerdi.

Ordu üç milyon erkekten oluştuğu için, sadece küçük bir bölümü faşist olmuştu. Askerlerin çoğu sadece bir an önce sivil hayata dönmek istiyordu ve ideolojiden ziyade istihdam ya da eğitimle ilgileniyorlardı. Maddi sıkıntılar, genelde ifade edildiği gibi, bazılarını faşizme itti mi? Bu konu hakkında çok az araştırma yapıldı. Askerlerin daha fazlası daha ana akım muharip derneğine katıldı; bu dernek Katolik *popolari*ye gevşekçe bağlı olduğu halde kendini, iş ve refah yardımları için kampanya yapmakla sınırlamış ve aslında faşizme karşı çıkan bir oluşumdu. Küçük solcu bir paramiliter grup, Arditi del Popolo'yu kurmuştu ama (aşağıda göreceğimiz gibi) gerçek eylemden ziyade retoriği tercih eden sosyalist ve komünist partiler tarafından reddedildiler. Diğerleri de Annunzio'nun milliyetçi Lejyonu'na katıldı (Leeden 1977). Faşizm muhariplerin küçük bir azınlığına örgütlerini ve yoldaşlıklarını canlı tutabilecekleri daha "radikal" bir istikamet sağladı. Tecrübeleri onlara kalıcı militarist değerler ve örgüt sundu. Yoldaşlığın, disiplinin ve siperlerin eşitlikçi milliyetçiliğinin İtalya'nın hastalıklarına çare olabileceğini savundular. Nasıl ki "cephede hiç sınıfsal farklılık yoktu" şimdi de paramilitarizm sınıf farklılıklarını "aşabilirdi." Sosyalist lider Turati böylesi "kariyerlerin" şiddete yönelik bir alışkanlık içerdiğini vurgulamıştı:

> Savaş... yetişkinler kadar gençleri de olağan ve olağanüstü silahların gündelik kullanımına alıştırdı... [B]ireysel ve toplu cinayetleri, şantajı, tutuklamaları, ölüm şakalarını, mahkumlara yapılan işkenceleri, "cezai seferleri", yargısız infazları övüyordu... [İ]çinde sadece faşist basilin büyüyüp yayılabileceği bir atmosfer yarattı (akt. Nolte 1965: 144).

Bu faşistler disipline edilmiş paramiliter şiddeti ahlâki olarak olumlu buluyorlardı. Gentile (1996) birçok resmî ideologun paramilitarizmin ruhaniliğini hararetle ilan edişini alıntılar. İnsan, hatiplerin karşısında hazırolda duran genç eşkıyaların bundan ne anladığını merak ediyor! *Squadristi*nin liderlerinden biri olan Baldo'nun ayakları biraz daha yere basıyordu. Savaş sırasında cephede övgüye değer bir şekilde çarpışırken günlüğüne içini dökmüştü: "Savaşmak, mücadele etmek, tüm idealleri bir iş teklifine dönüştüren (şeytani başbakan) Giolitti'nin topraklarına, yuvaya dönmek? Hayır, tepeden tırnağa yenilenebilmek için her şeyi reddetmek, her şeyi yok etmek daha iyidir." Şiddet, diye yazıyordu, "devrimci amaçlara ulaşmak için en hızlı ve en kesin yoldur... Hiçbir burjuva ikiyüzlülüğü, hiçbir duygusallık: Bedeli ne olursa, olsun, doğrudan ve keskin eylemi sonuna kadar götürmek" (Segrè 1987: 34). Yine de, eşkıyaları daha üst bir amaca doğru komuta ettiğine dair bir hisse gerçekten de sahipti. Kendi *squadristi*sini "Garibaldi'nin kutsal grubunun" İtalya'yı yabancı boyunduruktan kurtaran Kırmızı Gömleklerinin varisleri olarak betimliyordu – genelde faşistler tarafından yapılan bir benzetme.

Paramilitarizm aynı zamanda somut ve kapsayıcı toplumsal kimliği de bahşediyordu. Geri dönen askerler; genç, çoğunlukla bekâr, çok az emek piyasası tecrübesine sahip; aile, iş ve dine odaklanmış yerel topluluklara çok zayıf olarak eklemlenmiş ve –kitle ordusunun "temsil ettiğini" iddia ettiği– ulusla bir bütün olarak özdeşleşmeye yatkındılar (Linz 1976: 37). Faşist üyelere dair, parti kayıtlarında *arditi* olarak nitelendikleri yerlerde – sanki bu bütüncül bir toplumsal kimlikmiş gibi– sınıfsal ya da mesleki başka bir bilgiye yer verilmemişti (Misefari ve Marzotti 1980). Başka yetişkin kimlikleri oluşturabilecek bir işte ya da medeni durumda hiçbir zaman bulunmamış olabilirler. Askerî becerileri, temel becerileri; militarizm, temel değerleri; *squadristi* birimleri toplumsal hayatları ve yoldaşlığa ait olmanın duygusal anlamını veriyor olabilirdi. Nazilerden farklı olarak, parti ve paramiliterlik genelde ayrı bile değildi: Yerel parti militanları çoğunlukla sadece *squadristi* olarak anılıyorlardı. Tasca

(1976: 345; karş. Lyttleton 1987: 46-49, Snowden 1989: 157) faşizmin paramilitarizm olduğunu ve rakiplerine karşı üstünlüklerinin de disiplinli paramiliter gaddarlıktan kaynaklandığı sonucuna varır. Fakat hiyerarşik paramilitarizm de, (bir şekilde gevşek) disiplin altında, genelde kışlalardaki yaşamın içinde ve "hainlere" yönelik acımasız muamelelerle faşistlerin kendilerini de toplu bir şiddet yaşamına metazori sokuyordu. *Squadristiler* iş, topluluk ve kiliseyi ikame ediyordu. Üyelerini eğlenceli bir şiddet yaşamına hapsedip, zorluyorlardı. Söylemlerinde, faşist hatipler bir eylem felsefesini onaylıyorlardı. Fakat bu aynı zamanda paramiliterlerin esasında hayata geçirdikleriydi de. Böyle yaparak, diğerlerini de faşist emirlere itaat etmeye zorluyorlardı. Daha büyük tüm faşist paramiliterlerde olduğu gibi, bu yoldaşlara ve düşmanlara yönelik ikili zorlamayı faşistlerin başarısının anahtarı olarak anlamak zorundayız.

Yine de, İtalyan faşistlerin şiddete dayanan kariyerleri diğer faşizmlerinkilerden farklıydı. Başka yerlerde olduğu gibi, ilk katılanlar grubu doğrudan savaştan gelmişti, fakat İtalyan faşist grubu iktidarı, uzamış seçim faaliyetleri döneminden geçmeden, şiddet yoluyla hızla ele geçirmesi bakımından benzersizdi. İktidara geldikten sonra, bu paramiliterler, iyi ödemeler yapılan devlet paramiliterlerine, MSVN'ye katılmak suretiyle Mussolini tarafından evcilleştirildi. İkinci bir şiddet dalgası, bu seferki devlet destekli olarak, 1930'larda Afrika'da ve üçüncüsü de savaşın sonlarına doğru Avrupa'da patlak verdi. İtalyan faşistlerinin, dolayısıyla, şiddete dair düzensiz bir kariyerleri oldu. İlk aşama, kısa süreliydi ve askerî değerler ve bir "iç savaş" durumuyla sözümona meşrulaştırıldı. (Bir sonraki kitabımda tartıştığım) ikinci ve üçüncü aşamalar kanlı geçse de, kısa süreliydi ve İtalyanların çoğunun gözlerinden bir şekilde gizlendi.

Sonuç olarak, ilk İtalyan faşistlerinin çoğu paramiliter bir çete içinde örgütlenmiş genç erkeklerdi. Çoğu, genç erkekler olarak savaşmıştı, diğerleri daha da gençti. Bunların hepsi militarizm ve/veya paramilitarizme, savaşta ya da *squadristide* 18 ve 21 yaşları arasında katılmıştı. Bunlar için *me ne frego*'dan daha iyi bir motto olabilir mi? Buraya değin, Salvatorelli ve De Feli-

ce'ninkinden çok Mussolini'nin faşizm düşüncesine yakın görünebilirler. Gerçekten de, incitici "burjuva" lakabıyla Marksist rakipleri ile dalga geçerek, sınıf kuramcılarının taklidini yapmaktan büyük zevk alıyorlardı. İtalyan *borghese* aynı zamanda "yurttaş" anlamına geldiği için bu alay, "saygın", psikolojik olarak "bastırılmış" ve "çıtkırıldım" "burjuvazinin" canı cehenneme demek oluyordu. Göreceğimiz gibi, "gençlik", "eylem" ve hatta "şiddet" daha geniş ideolojik yankılar da buldu.

Bölge

Faşizm İtalya'nın iki küçücük "tehdit altındaki sınır" bölgesinde her yerden daha güçlüydü: Avusturya ile ihtilaflı kuzeydeki Alto Adige (Güney Tirol) ve Yugoslavya'yla ihtilaflı kuzeydoğu. Mart 1912'de Trieste hareketin 80.000 üyesinin neredeyse 15.000'ini, diğer herhangi bir ilin iki mislinden fazlasını tek başına sağladı. Trieste ve komşusu Udine faşist üyelerin yüzde 20'sini sağladılar (71 il vardı). Birçokları savaşın hemen akabinde, yeniden çizilen ama hâlâ ihtilaflı sınırlar içinde, kuzeyi ve kuzeydoğuyu "tehdit altında" gördü ve oraların yerlilerinin çoğu buraları yükselen Avusturya-Alman ve Sloven milliyetçiliğinden korumak için aşırı ulus-devletçiliğe yöneldi (De Felice 1966: 8-11; Linz 1976: 82-84, 92; Steinberg 1986). Fakat faşizm Kuzey İtalya'nın modern şehirlerinde de güçlüydü ve buralardan kuzeydoğu ve ortanın kuzeyinin daha ileri kırsal bölgelerine doğru –yani Venezia Giulia, Veneto, tüm Po Vadisi, Toskana ve Umbria– yayıldı. Sonrasında da kuzeybatının büyük şehirleri de ele geçirildi. Riley (2002: 2. Böl.) buraların İtalya'nın en modern bölgeleri olduğunu belirtir. Kırsal bölgelerin çok farklı üretim ilişkileri vardı – bazıları büyük toprak sahipleriyle, bazıları da küçük çiftçi mülkleriyleydi. Fakat tüm bu faşist bölgelerde ortak olan görece güçlü "sivil toplumlardı" – güçlülüğün ölçümü kooperatifler ve meslek odaları gibi gönüllü örgütlülük ağlarının yoğunluğuyla yapılır. Yazar, faşizmin en çok sivil toplumun en güçlü olduğu ve mevcut gönüllü oluşumları seferber edebildiği yerlerde yayıldığı sonucuna

varır. Nihayetinde, Roma'ya Yürüyüş'ten sonra faşizm ülkenin büyük bir kısmına yayılabilmişti. 1923'e gelindiğinde, üyelerinin yüzde 40 kadarı orta İtalya'da, yüzde 37'si kuzeyde ve yüzde 23'ü güneyde bulunacaktı – gerçi gerçekten geri kalmış güney şehirleri büyük ölçüde el değmemiş olarak kaldı. 1922'ye gelindiğinde Trieste ve Udine'nin göreli katkıları yüzde 5'e düşerken, en büyük yedi İtalyan şehrinin oranı yüzde 39'dan yüzde 25'e düşmüştü (Revelli 1987: 22).

Kuzeydoğunun faşistleri farklı kaldı. 1922 için Udine'deki üyeler Ekler'deki Tablo 3.1'in 2. satırında ayrıntılandırılıyor. Kısmen orta sınıf olsalar da, yerel işgücünün geneline yayılıyorlar.[1] Bir grubun faşist harekete katkı yüzdesinin, işgücünün tümüne olan yüzdesiyle karşılaştırılması yoluyla bir oran hesaplıyorum. Bu bir aşırı ya da düşük faşist temsili endeksi oluşturuyor. 1,0'dan büyük değerler yüksek faşist temsiline, 1,0'ın altı aza işaret ediyor. Bu tür oranları vaka incelemesi bölümlerim boyunca hesaplıyorum.[2] Udine'de kamusal ve özel idarelerde çalışanlar en fazla temsil edilen grup (3,1'lik bir orana sahipler); bunları (1,5'lik bir oranla) büyük toprak sahipleri ve serbest meslek sahipleri izler. Ticaretle uğraşanlar (1,1'lik bir oranla) kabaca denkti. Sanayidekiler (0,5'lik bir oranla) çok az temsil ediliyordu. Tarımın oranı da sadece 0,4'tü ama unutmayın ki burası bir kentti. Gerçi, "idare" kategorisi kamu sektörünün vasıfsız işçilerini de kapsıyordu. Onların çıkarılması, 2,0'lık bir "beyaz yakalı" oranını ortaya çıkarırdı. "Alışıldık (örneğin bağımsız) küçük burjuvazi" değil de, bu beyaz yakalılar muhtemelen en çok temsil edilen gruptu. İşçiler Udine'de-

1 Çok sayıdaki "diğerleri"ni işgücünden çıkardım. Bunlar okul öğrencisi de olabilir (çünkü sayım 10 ve daha yukarı yaştakileri kapsıyor). Ayrıca askerleri de denklemin her iki tarafından da çıkardım. Friuli, ilin dışından gelen büyük askerî kuvvetlere ev sahipliği yapan bir sınır iliydi.

2 İşgücündeki büyük bir grubun oranları, küçük olan kadar yüksek ya da düşük olamaz. Beden işçileri emek gücünün genellikle yarısını oluşturdukları için, tamamen *proleter* bir parti içindeki oranları 20,0'ı geçemez. Oysa –öğrenciler gibi– küçük bir grubun oranı 20,0'ı aşabilir. Bu oranlara standartlaştırıcı bir düzeltme katsayısı ekleyebilirdim, ama o zaman da sonuçta ortaya çıkacak istatistikler anlık, sezgisel anlamdan yoksun olurdu. Hiçbir tekil istatistik her şeyi açıklayamaz.

ki partinin çeyreğinden fazlasını oluştursalar da, bir şekilde çok az temsil ediliyorlardı (aşağı yukarı 0,75'lik bir oran). Trieste'de o dönemin yazarları, faşistleri çoksınıflı olarak tarif ediyordu. Yereldeki sosyalistlere ve Slovenlere yönelik saldırılar sokakların kontrolünü her yerden önce getirdi. Gazeteler, yerel faşizmin en çok işçiler ve kamu çalışanları arasında, kışkırtıcı gösteriler ve geçit törenlerinde birleşmiş saldırgan bir milliyetçilik ile sendikalizmin alaşımında bulunduğunda yazıyordu. Bazı faşistler Yahudilere ama daha fazlası da "Slav" ya da Sloven ve bu yüzden "yabancı" olarak addedilen sosyalist "düşmana" saldırdı. Alto Adige faşizmi de güçlüydü ve bu faşistlerce ele geçirilen ilk bölgesel idareydi (Silvestri 1969; Payne 1995: 108; Abse 1996). Bu iki alanda, etnik siyaseti onaylayan faşistler buluyoruz ki bu siyasete diğer etnik gruplara ayrımcılığı, yani en vahiminde etnik temizliği, azınlıkları göç etmeye zorlamayı amaçlayan şiddet eşlik ediyordu. Yine de, cinayet istisnaiydi ve resmî tehcir planları daha yürürlükte değildi. Metazori göç baskıları (bir sonraki kitabımın gösterdiği gibi) Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra neredeyse Avrupa'nın tüm ihtilaflı sınırlarında mevcuttu ve İtalya bundan muaf değildi. Burada, böylesi politikalar açıkça faşizmi teşvik etti.

Bu örüntünün yaygın olduğu ortada. Faşizm en çok sözümona "tehdit altındaki" sınır bölgelerindeki tüm sınıfları cezbetti. İtalya, başlıca komşuları Fransa ve İsviçre ile iyi ilişkileri olan ve bunlarla hiç sınır ihtilafı yaşamayan bir yarımada olduğu için, sadece iki küçücük "tehdit altında" sınıf bölgesi vardı, Trieste ve Güney Tirol. Daha fazlası olsaydı, İtalyan faşizminin daha geniş bir sınıf tabanı olurdu – ve temizlik eğilimleri daha etnik ve daha az siyasi olabilirdi.

SINIF

Tüm ülkelerde olduğu gibi, en büyük ilgi kolaylıkla faşistlerin sınıfsal arka planına gösterildi. Ve her zamanki gibi, araştırmacıların çoğu bu faşistlerin ağırlıklı olarak orta –ya da alt-orta– sınıflardan geldiğini düşünür. Yine de en iyi kaynak, ulusal

üyelik listeleri, bu görüşü kesin bir surette desteklemez (Payne 1995: 104'te bunu fark eder). Ekler'deki Tablo 3.1'in ilk satırı PNF üyelerinin yüzde 41'inin işçiler olduğunu gösterir. Bunlar ulusal işgücünün yüzde 46'sını teşkil ederler (Sylos Labini 1978) ki bu da daha ziyade küçük bir düşük temsile işaret eden 0,86'lık bir orana tekabül eder. Fakat tarımdışı işçilerin oranı sadece 0,64'ken,[3] tarım işçileri biraz daha fazla temsil ediliyordu (1,10'luk bir oran). Faşizm kırsalda daha yaygın bir şekilde yerleşmiş olsa da, kasabalar, faşizmin işçileri o kadar da çekmediğine dair geleneksel sınıf bakışını kısmen doğrular.

Fakat bu veri ile ilgili sorunlar var. İlk olarak, faşistlerin çoğunun, genç oldukları için, yetişkin nüfusun genelinden daha düşük mesleki başarılar göstermiş olabilecekleri beklenebilir. Üyeler, dolayısıyla, bu sayıların ortaya koyduğundan potansiyel olarak daha orta sınıf olabilir – gerçi bu şüpheyi sınamanın hiçbir yolu yok. İkincisi, işgücü verileri çalışan kadınları kapsar, gelgelelim çok az kadın faşist vardı. Kadınların işgücündeki oranı tarımda sanayiden ya da çoğu hizmet sektöründen biraz daha yüksekti. Bu yüzden, eğer kadınları hesaplamalarımızın dışında tutabilseydik, kırsal faşistlerin içindeki işçi sınıfı oranı muhtemelen 1,15-1,20'ye çıkabilirdi ve tarımdışı oran da hafifçe aşağı inerdi. Üçüncüsü, tarım emekçileri ile küçük çiftlik sahiplerinin arasındaki sınırlar bulanıktı; çünkü emekçilerin ve ortakçıların çoğunun genelde çok küçük toprak parçaları da vardı ki bu da onların hem emekçi hem de ortakçı ya da sahip oldukları anlamına geliyordu. Ortakçı haklarının da çok fazla merhalesi vardı. Kırsal alanda insanların net sınıf kimliklerini saptamak güç. Aşağıda göreceğimiz gibi bu bulanık sınıf bölgesi kırsal alandaki faşist-sosyalist çekişmesinin merkezindeydi. Dördüncü olarak, 1921 sayıları işçiler arasındaki faşist "metazori iknadan" etkilenmiş olabilir. O zamana değin, sosyalist örgütlerin çoğu faşist şiddet tarafından zaten bastırılmıştı ve işçiler genelde, etkili kalabilen yegâne birlikler bunlar oldu-

3 Bu "lavatori dell'industria" ulamının hizmet sektöründeki beden işçilerini de (denizciler ayrıca listelenmiş olsa da) kapsadığını varsayar. Eğer öyle değilse, parti üyelik sayıları işçi katkısını olduğundan az gösterirdi.

ğu için, faşist birliklere –birkaçı zorlamayla da olsa– katılıyorlardı (Tasca 1976). Faşizm dolayısıyla kırsal alanda pek değil ama özellikle şehirlerde bu sayıların gösterdiğinden biraz daha orta sınıf temelli olmuş olabilir. Fakat veriler pek iyi değil.

Orta sınıfın nasıl bir aşırı temsili söz konusuydu? Ulusal listede, zanaatçılar ve küçük esnaf –"klasik küçük burjuvazi"– sadece 0,77'lik bir orana sahipti ve dolayısıyla eksik temsil ediliyordu. Kırsal muadilleri, köylü çiftçiler ve ortakçıların oranı daha da düşüktü (0,39). Bu gerçek mi? Küçük çiftçiler emekçi olarak mı sayıldılar? Büyük işadamları fazla temsil ediliyor olsalar da (2,5'lik bir oran), sayıları azdı. Üçüncül sektördekiler, özellikle yüksek eğitimliler, açıkça en faşist olanlarıydı. Öğrenciler tüm üyelerin en az yüzde 13'ünü oluşturarak, 9,3'lük kitlesel bir orana ulaştılar (karş. Ekler'deki Tablo 3.1'in 4. satırı). Tüm öğretmenlerin yüzde 4-5 gibi bir oranı ve tüm öğrencilerin yüzde 12-13'ünün 1920-1921'de faşist olduğu hesaplanmıştı – böylece PNF okullar ve üniversitelerdeki en büyük hareket oldu. Bu dönemdeki üniversite öğrencilerinin çoğu orta sınıf kökenliydi (Petersen 1975: 660). Öğrencilerin sonradan sahip oldukları meslekler de aşırı temsil oranlarına sahipti. Serbest meslek sahipleri için oran 8,3, beyaz yakalı işçiler için 10,9 ve kamu çalışanları ile öğretmenler için 3,0'dı. Salvatorelli'nin kuramı –*genç* orta sınıfa dair olarak– yerinde görünmeye başlıyor (Linz 1976 ve Weiss 1988: 32-35'in belirttiği gibi). Genç "hümanist" ya da eğitimli burjuvazi, faşizmin cazibesine kapılan orta sınıfın en temel parçasıydı. Fakat yüksek eğitim düzeyleri, bunların özellikle *küçük* burjuvazi oldukları anlamına gelmeyecekti.

Bu sayılar, faşizmin, "küçük burjuva" namının düşündüreceğinin aksine, kırsalda daha fazla işçi sınıfı üyesinin olduğunu gösteriyor. Fakat –büyük sektörel farklılıklarla nitelenen– bu yafta kasabalara daha rahat vurulabilir. Bu sebeple kırsal faşizmi kentsel olandan ayırt etmeliyiz.

Şehirlerdeki sınıf. Faşistlerin sınıfsal arka planına dair tahmini hesaplamalar, birkaç kasaba ve şehir için mevcut. Ekler'deki Tablo 3.1'in 4. ve 5. satırları, Bologna, Floransa ve Reggio

Emilia gibi faşizmin güçlü olduğu yerlerdeki faşist üyeler veya *squadristi*leri ayrıntılandırıyor. Bologna ve Floransa önde gelen üniversite kentleridir ve öğrenciler kendi başlarına *squadristi*lerin neredeyse yarısını oluşturdular. Gerçekten de bunlar tamamen, işçi ve küçük burjuvaların eksik, serbest meslek sahipleri ve kamu çalışanlarının özellikle fazlasıyla temsil edildiği burjuva mangalarıydı. Suzzi Valli (2000) öğrencilerin sanattan ziyade bilim öğrencisi olma eğiliminde olduklarını bulduğu için, bu tam anlamıyla "hümanist burjuvazi" değildi! Reggio Emilia'da işçiler de eksik temsil ediliyordu; çünkü onlar da şehrin hinterlandındaydı (aşağıda, Bologna civarından durumun böyle olmadığını göreceğiz). Cavandoli (1972: 133) bunun, kısmen, çoğu işçinin, yerel parti teşkilatından, partinin sağa dönüşünden rahatsız olarak ayrılmış olmasından kaynaklandığını belirtir. Ayrıca yazar "zanaatkârları" da orta sınıf içinde sayar görünür ki bu tercih, bu dönemdeki birçok ülke için sorunlu olan bir açıklamadır.[4] Sunduğu –"peynir üreticisi" ve "sokak sanatçısı" gibi– birkaç meslek unvanı güvenceli bağımsız sanatçılardan ziyade, geçici bir arka sokak ekonomisini çağrıştırır gibi gözüküyor. Bu örneklemlerde en fazla temsil edilenler beyaz yakalı çalışanlardır; bunları muhtemelen zanaat faaliyetleri ile enformel geçici iş piyasası arasındaki gri alan izler.

Ekler'deki Tablo 3.1'in 5 ve 6. satırları, (dava için ölen) faşist "şehitler" ve MVSN paramiliterlerine dair ağırlıklı olarak ulusal düzeyde iki kentsel örneklemi ayrıntılandırır. Faşist şiddetin faillerinin genelde şehirli erkekler olduğu açıkça görülüyor. Ağırlıklı grup öğrenciler, işçiler ve –İtalya'da çoğunlukla polis ve asker olan ve iktidarın ele geçirilmesinden önce genellikle örtük sonrasında açıktan faşist olan– kamu sektörü çalışanlarıydı. Yine de, işçilerin hâlâ bir şekilde eksik tem-

4 Hemen hemen tüm ülkelerde, "zanaatkâr" ya da "sanatkâr" gibi nitelemeler muğlaktır. Bu kişi vasıflı bir çalışan mı, yoksa başkalarına işveren küçük bağımsız bir usta mı? Nazizm çalışmaları *Handwerker*i genelde, bir alt-orta sınıf faşizm kuramını destekleyerek ikincisi gibi yani klasik küçük burjuva olarak sınıflardı (örn., Kater 1983). Daha çağdaş yazarlar (örn., Mühlberger 1987, 1991) çoğunu çalışan sınıf olarak niteleyerek, görece sınıfsız bir kurama destek oluyor. Veri aynı kalıyor, yorum değişiyor.

sil edildiğine dikkat ediniz. Reichardt'ın (2002: 344) belirttiği gibi, İtalyan şehitler, ağırlıklı olarak işçi ya da zanaatkâr olup, içlerinde birkaç öğrenci ya da kamu çalışanın olduğu Nazi (SA) şehitlerinden farklıydı. (Sosyalizmin güçlü olduğu) Livorno'nun sanayi limanındaki faşistler genelde orta sınıftandı. Yüzde 19 kadarı "serbest meslek sahipleri, sanayici ya da öğrenci" olarak, yüzde 30'u beyaz yakalı, yüzde 18'i (zanaatkârlar ve devlet memuru öğretmenleri de ihtiva eden) "küçük burjuva" ve sadece yüzde 9'u işçi (sadece 2,0'lık bir yerel oran) olarak betimlenir. Eski bir üye acı acı "Burada tüm işçiler faşizmden nefret ediyor," yazmıştı. Yerel MSVN'de daha fazla işçi vardı: Öğrenciler paramiliterlerin yüzde 28'ini, beyaz yakalılar yüzde 22'sini, orta sınıfın geri kalanı yüzde 20'sini ve işçiler de yüzde 29'unu –0,71'lik bir oran– oluşturuyordu (Abse 1986: 68-69). Arezzo adlı küçük bir kasabadaki sayılar kuşkulu bir şekilde yuvarlanmış yüzdeler içerir: yüzde 50 esnaf, tüccar ve beyaz yakalı işçiler, yüzde 25 uzmanlık mesleği sahipleri ve öğrenciler ve yüzde 25 işçiler (Lyttleton 1987: 68). Snowden (1989: 165-177) Toskana partilerinin çoğunun, sanayi işçilerinin yenilmiş sosyalist birliklerden buraya katılmaya başladıkları 1922'ye kadar küçük burjuva olduklarına inanır. Fakat daha eskiye ait (ağır sanayiye sahip olmayan küçük beş Toskana kasabasına dair) sayılar verildiğinde, işçiler her bir kasabada üyelerin çeyreğiyle yarımı arasını teşkil eder. Çoğu tam teşekküllü fabrikalarda değil, epeyce küçük imalathanelerde istihdam ediliyordu.

Lyttleton (1987: 49-71), ilk zamanlardaki öğrenci ve muhariplerden müteşekkil faşist çekirdeğin, daha az yoğunlaşmış sanayiler ile hayatta kalmaya çalışan zanaatkârlar, tüccarlar ve lümpen proleteryayı kapsayan daha küçük imalathanelerde etkin "sarı" ve Katolik sendikalara doğru genişlediğini dile getirir. Francini (1976: 82-84) Pistoia *fascio*nun merkezine, emekçiler ile sokak ve büyükbaş hayvan pazarı satıcılarını aldığını dile getirir. Öyle gözüküyor ki, faşizm kentsel imalat sanayindeki *örgütlü* işçi sınıfına, işçi-sınıfı gettolarına kolay kolay giremiyordu. Yine de, kasabaların, işçilerin çoğunu ve "pek

de zanaatkâr olmayanları" sosyalist hareketin normal kapsamının dışında bırakan, dolayısıyla da faşizmin hitap edebileceği yaygın bir gündelik, enformel ekonomi ve sokak ekonomisi de vardı. Bu, 1921 üyelik listesinin oldukça geniş toplumsal tabanının açıklaması olabilir.

Faşist bir gazetecinin iddialarına bakacak olursak, büyük şehir faşistleri;

> ücretliler, küçük rantiyeciler, orta halliden biraz daha düşük gelirli serbest meslek sahipleri [...] yeni adamlardı. Bunlar savaştan önce, siyasi olayları ilgisiz ve kayıtsız bir şekilde izlerken, şimdi artık yarışa giren kalabalığı oluşturuyordu. Faşizmin gücünü siyasal hayatın alacakaranlık alanlarından alıyordu ve bundan da azgın bir şiddet ile bu şiddetin uygulanmasındaki çocuksu taşkınlık türüyordu (Lyttleton 1987: 67).

Fakat bu, sıradan şehir üyelerinden ziyade faşist liderlik kadrolarının tasvirini andırıyor. Kentsel faşizm, savaş öncesi siyasal örgütlerin, "saygın" liberal ve muhafazakâr partiler ile sosyalistlerce dışarıda bırakılan *tüm* gruplardan militanlar devşirmiş gibi gözüküyor. Daha büyük şehirlerde, küçük imalathanelerde, daha geçici işlerde, sokak işlerinde ve kamu kurumlarında çalışanlar arasında yayılmadan önce, muhtemelen, "yeni orta sınıflara" odaklanmışlardı. Sosyalizmin zayıf olduğu küçük kasabalarda, işçiler faşizmin etkisine daha yüksek oranlarda kapılmış olabilirler. Gazetecimizin bahsettiği "azgın şiddet" sınıftan ziyade muhariplerden türemiş olabilirken, "çocuksu taşkınlık" da sınıftan çok gençliğin bir özelliği olmuş olabilir.

Dolayısıyla faşistlerin çoğunun, sanayi proleteryası ya da orta sınıfın kentsel kapitalist çekirdeğinde olmadıkları görülüyor. Gerçekten de, sınıf aşkınlığına yönelik faşist iddia, en büyük desteği bu gerilimin kenarlarında yer alan her sınıftan insanda bulmuş olabilir. Kasabalarda, PNF işçi sınıfından ziyade bir orta sınıf partisiydi. Kesinlikle proleter bir parti olmasa da, "radikal" ve popülistti, eski sendikacılar ve eski sosyalistlerce yönetiliyordu ve kısmen daha farklı bir toplumsal tabanı vardı. Gerçekten de partinin "radikal" temeli, Mussolini'nin parlamen-

ter partiler ve varlıklı sınıflarla girdiği oportünist ittifaklardan mutsuz oldu. Bu epeyce karmaşık kentsel bir resim.

Geçmişte bazı yazarlar faşistleri, burjuvazinin marjinal, hatta kötü niyetli üyeleri olarak resmetmişlerdi. *Squadristi* liderleri, yerinden edilmiş, "yeraltının karanlık suç dünyasından" ya da "küçük aile mirasyedilerinden" devşirilmiş adamlar olarak tasvir ediliyordu – bilinen kanallarda karşılık bulamadıkları, daha yukarılara çıkma ve daha büyük bir nüfuza ulaşma imkânının anahtarını şiddet kullanma yönündeki istekliliklerinde bulmuş, hırslı, yerinden edilmiş adamlar (Snowden 1989: 163). Daha yakın dönemlerde yapılan çalışmalar (Suzzi Valli 2000; Reichardt 2002) bu basmakalıpları reddeder. Doğrudur, bazı faşistler sabıkalıydı ve yolsuzluk da yaygındı. Floransa *fascio*su partinin bir teftiş komitesi tarafından lağvedilmişti ve bu komite göstermelik olarak "Faşizm, ulusumuzun iktisadi ve ahlâki yeniden doğuşu için bir idealler hareketi olarak kalmak zorundadır; servet için cinayete, soyguna ve yağmaya soyunan bir paralı askerler ya da muhafız çetesi olmaması gerekir," diye açıklama yapıyordu. Ahlâk ve şiddete, birbirine koşulmuş olarak sahip çıkmaları faşizmin mütemadi sorunuydu. Gerçi Snowden'ın yükselme şansı bulamamış liderlere dair örnekleri her zaman ikna etmez. Örneğin Compagni, savaşta takdire şayan bir şekilde hizmet edene kadar pek yükselme şansı bulamamıştı. Sonrasında, bir Muharipler Derneği yöneticisi olarak tekrar servete ve iltimasa kavuştu. İşte ancak o zaman faşist oldu. Giacomelli toplumsaldan ziyade coğrafi olarak hareketli gözüküyor; bir vinç operatörü olarak başlıyor; Amerika'ya göç edip pek tutunamıyor; İtalya'ya dönüp Milan'daki partide bir iş için arkadaşı Pasella'ya rica ediyor (faşizme kani olduğu için mi, yoksa iktisadi çaresizlikten dolayı mı, orası pek belli değil). İlla da toplumsal olarak marjinal olan siyasi bir dönek de değil. Pasella eski sosyalist arkadaşını savaş sırasında, milliyetçi inançları dolayısıyla yetkililere ihbar etmişti. Eğer faşizm Giacomelli'nin "kendi siyasal kariyerinin enkazından kaçmasına müsaade ettiyse", faşizm enkazın değil, "enkaz" faşist inançlarının sonucudur.

Radikal bir hareketin yaratıcıları nadiren geleneksel bir meslek kariyerine sahiptir. Fakat neden nedir, sonuç nedir? Aile servetleri, eğitim ayrıcalıkları ve mesleki imkânlar aşırı siyasi görüşlerin peşinde mi boşa harcanmıştı? Daha sonra göreceğimiz gibi, birçok saygın kişi *squadristi*nin pervasız "idealizmini" takdir etme noktasına geldi. Bunlar miskin, marjinal ve cinai öğeleri mi takdir edeceklerdi? Şüpheliyim. Bu, faşistleri ciddiye almaktansa, onlara kara çalmaya yönelik bilimsel arzulara bir örnek olabilir.

(Diğer ülkelerdekiler gibi) İtalyan faşistleri genelde iktisadi ve toplumsal hayal kırıklıklarından mustarip marjinal insanlar olarak resmedilir. Daha muhtaç meslekler daha mı çok faşist çıkardı? Faşistler orantısız biçimde işsiz miydi? Faşist öğrenciler diğer öğrencilerden daha kötü iş beklentilerine mi sahipti? Bu sorulara yanıt verebilecek veriden mahrumuz. Barbagli'nin (1982: 110-128) sayıları, yüksek eğitimin, uzmanlık mesleği sahiplerinin baş edebileceğinden gerçekten daha kalifiye kişiler yarattığını ortaya koyar. Durum öğretmenler için kötü ama mühendisler için daha fenaydı. Çoğunun radikal siyasete yöneldiğini öne sürer ama buna yönelik kanıtların eksikliğini de teslim eder. Her halükârda, çoğunluğu, hızla büyüyen kamu sektörünün özellikle üst düzeylerine yerleştirilmişlerdi. "Hümanist burjuvazi" enflasyon, işsizlik ya da düşük ücretlerden diğer orta sınıf gruplarından daha mı çok etkilenmişti? Zamagni'nin verileri (1979-1980: 41-42) tam tersini ortaya koyar. Maier (1975: 313) faşizmin toplumsal tabanını özetlemeye yeltenir: "Böylece küçük-kasabanın zayıflayan ve kırsalın yükselen burjuvazisi birbirlerini güçlendirdiler. Biri yeni kazandığı, diğeri de yeni tehdit edilen statü ve varlıklara dair savunma konumundaydı." Bu, tezat iki durumu bir arada istemektir! Tüm bu saptamaların Alman Nazilerinin onlar hakkında ciddi araştırmalar yapılmadan önceki, erken dönem araştırmacılarının görüşlerine denk geldiğine dikkat edin. Daha sonraki Alman araştırmaları, bir sonraki bölümün göstereceği gibi bu basmakalıbı çürütür.

Alternatif bir görüş daha vardı. Aşırı temsil edilen "hümanist burjuvazi", orta sınıfın "daha alt" veya "marjinal" ya da

"muhtaç" kısmı değil de, ulus-devletçi değerler ve paramiliter araçların cazibesine kapılmış kişiler de olabilir. Bu faşist hareket çoğu aydının sempatisini, diğerlerinden çok daha fazla çekebilmişti. Bunların genç kanadı olan öğrenciler de cezbedilmişti. Uzman mesleklerin çoğu fazladan temsil edilirken, memurlar arasında da birçok sempatizan vardı. Tüm kademelerdeki asker ve polis subaylar böylesi faşist temayüllerini öylesine açık ediyorlardı ki, bakanlar ve valiler bunları faşistlere karşı kamu düzeni yasakları uygulamaya zorlayamıyordu (Dunnage 1997: böl. 7). Gerçi bu kişilerin güvenceli işleri vardı. Memurlar parti üyeliklerini ve militanlıklarını, iktidarın ele geçirilmesinden önce (diğer ülkelerdeki gibi) açık etmede ihtiyatlı davranıyorlardı. Bunlar, darbeden sonra, ihtiyata gerek kalmayana dek, sadece biraz fazladan temsil ediliyorlardı. 1927'ye gelindiğinde, memurlar Verona ve Roma partilerinde (3,0-5,0 oranlarıyla) en büyük gruplardılar (Revelli 1987). Başkent Roma –bugün de neofaşistlerin kalesi olması gibi– faşizmin kalesi oldu. Destek, muhtemelen, "alt" ya da "marjinal" orta sınıftan çok, orta sınıfın genelinden –en üst, en ayrıcalıklı düzeyinden; en alt, en az ayrıcalıklısına kadar– geldi. Bu kesim erilliği, gençliği, askerî tecrübesi, eğitimliliği, devlet tecrübesi ve sınıf çatışmasına göreli dolaylı ilişkisiyle tanımlanacaktı.

Tüm bunlar, daha muğlak bir sınıfı ve Salvatorelli'nin savının daha "milliyetçi" biçimini destekler. En azından iki tane çekirdek "faşist taban" olabilir: (1) En çok İtalyan sınıf çatışmasının kenarlarında bulunan ve faşizmin bunu aşacağına dair iddiasından etkilenenlerde görülen burjuva yanlılığı ve (2) toplumsal konumları paramiliter milliyetçiliği teşvik edenler. Verilere dair mevcut yetersizlik dikkate alındığında bunlar kanıtlanabilir gerçekler değil, mantıklı varsayımlardır.

Kırsal alanda sınıf. Kırsal faşizm kentsel faşizmden daha önemli bir hale geldi. PNF ciddi olarak yalnızca bir serbest seçime, ona da diğer sağcı milliyetçilerle ittifak içinde girdi. İttifak oyların yüzde 15'ini aldı; Toskana ve Po Vadisi'nin iç ve kuzeyindeki kırsal alanlarda bu oran yüzde 25'in üstüne çıktı. Faşizm,

sadece orada, kitle desteğini gerçekten göstermiş bir halde betimlenebilir. Veriler yine ancak yer yer güvenilir olsa da, kırsal faşizm toplumsal olarak da farklılaşmıştı. Reichardt'ın (2002: 306) Ekler'deki Tablo 3.1'in 7. satırında özetlenen Bologna'daki *squadristi* çalışması, epey geniş tabanlı, Bologna kentinin (Suzzi Valli 2000 tarafından gösterilen) *squadristi*sinden daha geniş bir parti ortaya koyuyor. İlin *squadristi*lerinin yarısı emekçiydi; ilin işgücündeki oranları da aşağı yukarı aynıydı (ne yazık ki, kırsal işçilere karşı sanayi işçilerinin göreli sayısını tam olarak belirleyemiyoruz). Öğrenciler, mülk sahipleri, beyaz yakalı işçiler ve kamu emekçileri fazlasıyla temsil edilirken, ortakçılar ve küçük burjuvazi çok büyük oranda eksik temsil ediliyordu. Bologna yakınlarındaki bir büyük yerel parti ağırlıklı olarak alt sınıftandı: Yüzde 7'si toprak sahibi ya da kiracı, yüzde 13'ü uzmanlık mesleği sahibi, yüzde 3'ü tüccar ya da imalatçı, yüzde 5'i beyaz yakalı işçi, yüzde 4'ü kamu işçisi ve yüzde 11'i fabrika işçisiydi ve bu da geriye kalan yüzde 58'in de tarım gündelikçileri ya da ortakçı olduğu anlamına geliyordu. Cardoza (1982: 320) bunun bölgeye özgü olduğuna inanır. Corner (1975: 151-157), Ferrara üyelerinin yoksul emekçiler haricinde her sınıftan geldiğine inanır. Yine de, Kelikian (1986: 205) Brescia'daki partinin müreffeh çiftçiler tarafından desteklenen eğitimli orta sınıfın daha genç ve daha az saygın üyelere sahip olduğunu dile getirir. Bu, ulusal parti listesinin işaret ettiği toplumsal yapıya uymuyor. Calabria'nın güneydeki (faşizmin zayıf olduğu) kasaba ve köylerde, (Misefari ve Marzotti 1980 tarafından) faşist olarak addedilen bu kişilerin yarısı *arditi* savaş muharipleriydi ve geri kalanın çoğu, genelde serbest meslek sahipleri ve memurlara ek olarak birkaç toprak sahibi ve köylü olarak orta sınıftandı. Dolayısıyla kırsalın fazla temsili, savaş yüzünden olabilirdi. Ağırlıklı olarak köylülerden oluşan ordu, militarizm paramilitarizme dönüşürken, faşizmin ilk nüvelerini oluşturmuştu.

Gerçekten de, İtalyan faşizmi seçim sandıklarından çok şiddet üzerinden başarı sağladı. Oy veren milyonlar değil, paramiliter binler önem arz etti. Bu yüzden faşist şiddet, faşistlerin

kimler olduğuna dair bazı şeyleri açık edebilirken, hedefleri de kime karşı olduklarını ortaya koyar. Bu bağlamda, PNF'nin her il için kayıt altına aldığı ve Tasca (1976: 120) ve De Felice'nin (1966: 35-39) yayımladığı, faşistlerin dahil olduğu şiddet olaylarına dair bulgulara sahibiz. Tasca bu verilere dair çekincelerini, onları tutarsız ve kısmi olarak niteleyerek ifade etti. Bunların büyük bölümü aslen, Sosyalist Parti'nin kendi militanlarına yönelik saldırılara saydığına ve sosyalist olmayan "düşmanlara" yönelik olanları görmezden geldiğine –bunlardan sadece ikisi bir dipnotta zikredilir– dayanır. Katolik *popolari* tarafından örgütlenen "beyaz" çiftçi birliği, komünistler, anarşistler, kuzeydoğunun Slovenleri ve Tirol'ün Almanlarının hepsi faşistlerce bastırılmıştı ama bunlar istatistiklerde yer almaz. Trieste'ye dair hiçbir sayı verilmemişti ve Udine'ye dair olanlarda Slovenlere yönelik hiçbir saldırı yoktur. Bu veriler faşist propagandaya da uygundu. Bunlar kendi şiddetlerinin, sosyalistlerin saldırılarına karşı sadece meşru müdafaa olarak gerekçelendirilmesinde de kullanılabilirdi. Tasca'nın verileri dolayısıyla biraz yanlı olabilir. Fakat Franzosi'nin (1996) alternatif veri kaynağı sadece rakiplerin biraz daha çeşitli olduğunu ortaya koyar. İtalyan ulusal gazete haberlerinde, "komünistler" 1921 çarpışmalarının yüzde 65'inde, 1922 çarpışmalarının yüzde 53'ünde; sosyalistler sırasıyla yüzde 15 ve yüzde 17'sinde ve *popolari* ile "meşrutiyetçi" partiler sırasıyla sadece yüzde 7 ve yüzde 5'inde belirir. Fakat kuzeydoğu yine görmezden gelinmiştir.

Kusurları ne olursa olsun, Tasca'nın sayıları iller arasındaki faşist şiddetin farklılığı ile iktisadi ve siyasi etkenlerdeki farklılıkları kıyaslayan "ekolojik çözümleme" için kullanılageldi. Szymanski (1973) faşistlerin dahil olduğu şiddetin, kırsal alanlardan çok sanayi alanlarında ve çok daha fazla sosyalistlerin güçlü (1919'daki sosyalist oylara dayanarak; karş. Tilly 1975: 177) olduğu yerlerde yaşandığını gösterdi. Elazar (1993) bu sayıları daha etraflıca kullanır. Faşist şiddet olaylarının, 1920'de sosyalistlere oy veren illerde çok daha fazla –ve sosyalist idarelerce yönetilen illerde en fazla– olduğunu gösterdi. Bu ilişki, kırsal proletaryanın daha yoğun olduğu orta ve kuzey bölge-

lerde daha güçlüydü. Yazar ayrıca, faşistlerin, sosyalistlerin seçimlerde çoğunluğu elde ettiği 14 ilden 12'sinde ve liberal ya da muhafazakâr çoğunluğun olduğu 15 ilden birinde iktidarı ele geçirmiş olduğunu gösteren daha güvenilir kanıtlar sunar. Dolayısıyla, faşizmin aslen sosyalist-karşıtı olduğunu çıkarsar. *Squadristi* şiddetine yönelik ordu, hükümet ve üst sınıf desteğini gösteren kanıtları ekleyerek, Elazar faşizmi ortaya çıkaran ve besleyen olgunun özünde sınıf mücadelesi olduğu sonucuna varır. Gerçekten de, faşistlerin aslında iktidarı ele geçirmediğini, bunun onlara mülk sahipleri ve devlet yetkilileri tarafından, kendilerinin işçi sınıfı ve sosyalizme karşı korunması amacıyla verildiğini dile getirir. Yazar, Salvatorelli-De Felice'nin bağımsız orta sınıf faşizmi kuramını reddeder. Bunun yerine, faşizmin sermaye sınıfının ve özellikle de büyük toprak sahiplerinin bir aracı olduğunu söyler. Tasca daha önceden –tabii ki bir sosyalist lider olarak– benzer sonuca, fakat daha nitelikli bir şekilde ulaşmıştı.

Seçim ve üyelik verilerinin seçim çevrelerine dayalı çözümlemesi burada da yardımcı olabilir. Faşistler ciddi olarak sadece bir seçime, 1921'de, milliyetçi adaylarla ortak bir listeyle girdikleri için, onları kimin desteklediğini söylemek pek kolay değil. Linz (1976: 82-84) faşist üyeliğin, Hıristiyansızlaştırılan [de-Christianized] bölgelerde (Po Vadisi ve Romagna) daha güçlü olması bakımından, Katolik *popolari* partisiyle ters orantılı olduğunu gösterir. İtalya'da milliyetçilik, Katolik Kilisesi'nin ulusötesi gücünün aleyhinde, daha ziyade laik olma eğilimi gösterir. Faşizm bir yandan açıkça devleti yeniden kutsallaştırmaya çalışırken, bu ruhban karşıtı kisveyi miras almıştır. Brustein (1991) 1921'deki faşist ve milliyetçi adaylara yönelik oyları (her ne kadar bunu nasıl yaptığını söylemese de) ayrıştırır. Linz'in 1921'deki PNF oyları ile 1919 ve 1920'deki sosyalist oyları arasında bulduğu yüksek korelasyonu destekler. 1921'deki ilişki, özellikle kırsal alanlarda, çok daha zayıftı. Bundan hareketle, (Szymanski ve Elazar'ın aksine) çok sayıda sosyalistin faşizme döndüğü sonucuna varır. Bu, faşistlerin neden eski sosyalist kalelerinde iktidarı ele geçirmiş olduğuna dair alternatif

bir açıklama da getirir: Faşistler sosyalistleri bölerek zayıflatmıştı. Brustein da faşist oylarla, büyük ya da küçük ölçekli kârlı ticari çiftçilik arasında güçlü bir ilişki bulur. Kentleşme, yeni seçmen, bölge ve Katolik *popolari* oy değişkenlerinin kontrol edilmesi de bu iki korelasyonu zayıflatmaz. Brunstein, 1921'e gelindiğinde, faşistlerin ticari çiftçilere ve gelecekte arazi alabileceği ya da kiralayabileceğine inanan emekçilerle ortakçılara en çekici tarım programını önermişti. Çok yoksul köylüler bile bu hedefe, ne kadar gerçek dışı olursa olsun, özenebilirlerdi. Bu yüzden faşizmin çekiciliği, özellikle müreffeh bölgelerde, kırsal toplumsal yapının ta aşağılarına kadar genişleyebilirdi. Gerçekten de, bu yerler faşistlerin en güçlü olduğu ve aynı zamanda en laik yerlerdi. Kırsal faşistler, Brustein'a göre, iktisaden güçsüzleşen değil, zenginleşen modernlerdi. Faşist tarım programına olumlu, sosyalist kamulaştırma politikalarına olumsuz tepki verdiler. Böylece Brustein sadece sınıfın anlamını değil, aynı zamanda kırsal faşizmin bölgesel dağılımını da görünür kılar.

Modernleşen ticari kafalı çiftçilerin, topraksız ve yoksul ortakçıları temsil eden köylü birliklerinin talepleri karşısında çöktüğünü düşündükleri parlamenter rejime cephe almaya başladıklarını ortaya koyan yerel çalışmalar da Brustein'ı destekler gözüküyor (Cardoza 1982; Kelikian 1986; Dunnage 1997). Savaş döneminde fiyatların yükselişine ek olarak köylü birliklerinin baskıları çok sayıda ırgat ve ortakçının bir miktar maddi bağımsızlık elde etmesine izin verdi. Toprak satışları hızlandı. O zaman için birçok köylü sosyalist kamulaştırmalardansa, özel mülkiyete yönelik faşist desteği yeğleyerek faşistlere döndü (Slogan "Köylülere toprak", rüşvet de satışa yönelik desteklerdi) (Snowden 1972; Corner 1975: 144-167; Maier 1975: 310-311).

Kırsal faşistler hakkında kesin saptamalarda bulunmak güç. Kaynaklarda karşılaşılan "toprak sahibi", "köylü", "ortakçı", "kiracı" ve "günlük ırgat" kategorileri, yerel koşullara, ürüne, servete ve örgütsel kaynaklara dair büyük bir çeşitlilik içerir. Fakat kesin olan bir şey var: Kabaca denk topraksız ırgatlar veya ortakçılardan oluşan yoğun topluluklar nadiren faşistti.

Bunlar daha ziyade sosyalistlerin ve bazen de Katoliklerce örgütlenen "ak" köylü birliklerin çekirdeğini oluşturdular. Tıpkı kentteki muadilleri gibi, örgütlü proletarya da kendi proleter gettosunda faşizme direndi.

Yine de şiddet ve örgütsel karmaşa, kırsal ekonominin temel sıkıntısından dolayı yöreseldi: Topraksız emeğin büyük arz fazlası. Bu, hoşnutsuzluğu seferber etmeye dönük bütün girişimleri ekseriyetle boşa çıkarıyor ama aynı zamanda da toplu seferberliğin şiddete yatkın ve genelde geçici olduğu anlamına geliyordu. Emekçiler ve köylüler dayanışmaya, sadece sendikaların istihdam büroları aracılığıyla çalışmayı kabul etmeye ve (genelde patronların silahlı çetelerince korunan) grev hatlarını geçen "grev kırıcıların" tehdidi altındaki işleri kısa mesai haftaları üzerinden ve toplu istifalar gerçekleştirerek paylaşmaya zorlanmak durumundaydılar. Devrimci sendikacılar bu taktikleri geliştirip yaygınlaştırdılar. Sosyalistler ve artık bazı *popolari*-ler de bunlara sık sık başvurdu. Fakat grevlerin çoğu işe yaramadı ve bunlar örgütlerin hızlı çöküşüne ve yenilerinin müteakip yükselişine neden oldu. Çiftçi birlikleri çok yakın zamanda gelişmişti (1920'de üye sayıları iki katından fazla arttı) ve düşmanlarının fazlalığı yüzünden kırılgandılar. "Emek mübadeleleri" işleri paylaştırmayı amaçlıyor, dolayısıyla da adaletsizlik algısı yaratıyordu. Acil ihtiyaçlardan dolayı grev ya da boykot kırıcılığı yapmak zorunda kalan emekçilere ve birliklerin çalışma koşullarını karşılamaya güçleri yetmeyen küçük mülk sahiplerine ağır cezalar uyguladılar. Daha güçlü sosyalist birlikler, daha büyük ama kötü örgütlenmiş ak birlikleri sindirdi. Sosyalist birliklerin birçok gönülsüz üyesi vardı ve bunlar çok sayıda faşist sağladı (Maier 1975: 174-175; Cardoza 1982: 337-338; Segrè 1987: 36, 59). "Grev kırıcıları", modern emek ilişkilerinde çok büyük önem arz ederler. Unutmayın ki, "çalışan sınıf", "örgütlü çalışan sınıf" ile aynı değildir. 20. yüzyılın ilk yarısında, işgücünün üçte ikisi genellikle sendikalar dışında kaldı. Kırsal alanlarda bu üçte iki, sendikaların kurulmadığı yerlerde bulunuyor, borçlu ya da işçi destek ağlarından kopmuş emekçilerin arasında yer alıyordu. Ya da bunlar sadece korkmuş, dindar ya da mu-

hafazakâr işçilerdi, bazıları ustabaşlarının veya kahyaların yakını olup, günün birinde o konuma gelmek isteyenlerdi veya aile üyeleri (özellikle eşler ve kızlar) patronların hizmetçisi olanlar vardı ve onlardan korkuyor ya da onlara anlayış gösteriyorlardı. Onlar için güvenceli iş, tehlikeli protestodan daha önemliydi. Korundukları sürece "grev kırabilirlerdi". Faşistler tüm bunları anladı. Öncü *squadristi* devrimci sendikacılıkla başlamıştı ve *squadristi*ler gerçek paramiliterler oldukları için, herkesten daha *iyi* bir şiddet vaat ettiler. Şiddetleri bazen grevdekilerin, bazen de grev kırıcılarının desteğindeydi. Fakat faşist şiddet sonuç aldı ve birçok kırsal İtalyan tarafından olumlu karşılandı.

Sosyalist söylemden de usanmışlardı. "Maksimalistlerin" güdümündeki bir partideki sosyalistlerin temel sorunu devrimi telkin etmeleri ama gerçekleştirememeleriydi. Mussolini'nin, sosyalizmin sadece etkisiz bir nefret olarak kaldığına dair ifadesi sürekli bir faşist mevzuuydu. "Marksizm" ve "Bolşevizm" mücadele getiriyor ama zafer getirmiyordu.1920'lerin başında bu doğru olduğu için, yönelim sınıf mücadelesini aşabileceğini iddia eden harekete doğruydu. 1921'de sosyalistler acı çekerek "büyük emekçi kitlelerinin her gün heyecanla *fascio*nun programına katılımını", "mevcut ayrılışların proleter örgütlenmeye en son katılanların işi olduğunu, çünkü bunların çalışan sınıf adalet rejiminden mutsuz olduklarını" –sınıf dayanışmasını sağlamak için uygulanan zorlamalara bir gönderme– yazıyorlardı. Kamulaştırma "bireysel özgürlüğün" giderek artan bir ihlali olarak hissediliyordu. "Toprak işleyenin!" ve "Her köylüye kutsal emeğinin tüm meyvesi!" gibi faşist sloganların popülerliğini teslim ediyorlardı (Corner 1975: 144, 159; Snowden 1972: 279). Faşizm bu insanlara kolay kolay da ihanet etmedi. Mantar gibi türeyen faşist sendikalar sözleşmeler üzerindeki ihtilafları hızla tatlıya bağladılar; genelde zorla ve muhtemelen sosyalist sendikaların talep ettiğinden daha fazla işveren lehinde de olsa sorunları gerçekten de hallettiler ve bu da faşist üyelere hızla iş imkânı sağladı.

Yine de sınıfı gerçekten aşmaya yönelik her türlü iddia yanıltıcıydı. Aslında, kırsal faşizm gitgide muhafazakârlaşarak, kırsal

varlıklı sınıfların yani büyük, ticari çiftçilerle "ortalama ve ortalama-altı" köylüler –yani birçok küçük toprak parçasıyla da olsa bağımsız iktisadi faaliyet yürütebilecekleri konusunda kendine güvenenler– arasındaki bir ittifaka dönüştü. Balbo "Ordumuzun gücü" diyordu, "kırsaldaki küçük kiracılardan ve küçük toprak sahiplerinden" geldi (Corner 1975: 102). Büyük toprak sahipleri, daha sonra faşist rejimin tarım politikalarında yaptıkları gibi, bu ittifaka da hâkim olmaya başladılar. Kırsal *fascio*ları (dolayısıyla tam zamanlı *squadristileri*) finanse edecek ve mücadeleyi örgütlemek üzere kendi toplu oluşumlarını kurabilecek kaynaklara sahiptiler (Kaier 1975; Elazar 1993). Mutsuz ırkçı bir faşist şöyle not düşüyordu: "Şehirler ve sanayi bölgelerinde romantik bir hareket olarak görülürken [...] tarım alanlarında bir sınıfın partisiydi ve öyle hareket ediyordu" (Snowden 1972: 283). Durağan değil, yükselen ve dinamik bir sınıf modeli kırsalda daha iyi işler. Kırsal faşizm, toprak sahibi sınıfların arasından çıkmadıysa, büyük ölçüde onlar tarafından ele geçirildi; bunlar en muhafazakâr ve en az ideolojik faşistlerin arasında kaldılar. Onlar için faşizm, yaratılmış değil, işlevsel gerçeklikti.

Yine de tek boyutlu bir modele kendimizi kaptırmamalıyız. Kırsal alanda bile, militanların gençliğini, erilliğini, askerî tecrübelerini ve aşırı milliyetçiliğe büyük bir hevesle sarılmalarını da hâlâ açıklamamız gerekiyor. Mussolini'nin kendisi de şu iddiada bulunuyordu:

> Italya'nın birliği şehirli aydın burjuvazi ile bazı zanaatkâr sınıfların işidir. Fakat 1915-1918'in büyük savaşı *kırsalı* milyonlar halinde silah altına aldı. Öte yandan, olaylara katılımları bütünüyle edilgendi. Bir kez daha şehirler tarafından öne sürüldüler. Artık Faşizm onların kırsal edilgenliğini... hakikate ve ulusun kutsallığına yönelik desteğe dönüştürdü (Lyttleton 1987: 70).

Önce savaşın, sonra da paramiliter faşizmin köylülere toplu örgütlenmeyi kazandırdığını söylüyordu.

Öte yandan, kırsal faşistler arasında ulus-devletçilik, sınıf hoşnutsuzluğundan zayıf gözüküyor. Faşistler, (içlerinde çok

sayıda sosyalistin de bulunduğu) birçok ziraatçının gözünde sınıf mücadelesini aşmaya gerçekten de muktedir gözüktü, fakat bunun bir şekilde yanıltıcı olduğu ortaya çıktı. Faşizm İtalya'yı bir dereceye kadar tekrar işler hale getirdi ama bu, büyük ölçüde kapitalist taraftgirlik içeren bir yönde oldu.

DİĞER HAREKETLERİN TOPLUMSAL BİLEŞİMİ

Tercihen, faşistleri diğer hareketlerdeki kişilerle karşılaştırmak isteyebilirdik. Bunu Almanya için bir sonraki bölümde yapabilirim. Fakat, diğer İtalyan partilerin sıradan üyeleri hakkında çok az bilgimiz var. Ekler'deki Tablo 3. 1'in 5. ve 6. satırları faşist ve Katolik vekilleri karşılaştırır. Benzer gözüküyorlar. Gentile'nin (2000: 413, 493) tüm partilerin vekilleri hakkında derlediği veriler uzmanlık mesleği sahiplerinin, özellikle de avukatların çoğunlukta olduğunu gösteriyor. Sosyalistler içinde de birçok işçi varken, faşistler arasında daha geniş bir orta sınıf meslekleri çeşitliliği mevcuttu. Sosyalistlerle birlikte, onlar da daha çok gazeteciye sahipti (ve bu bölgesel faşist sekreterlikleri için de geçerliydi). Diğer partilere ilişkin seçim çevresi verilerinde de epey eksiğimiz var. Seçmen desteği ve parti bileşimlerine dair olarak dönemin gazeteci değerlendirmelerine başvurmak zorundayız.

Araştırmacıların çoğu sol partilerin (Apulia dışında) güneydeki az bir oyla birlikte, asıl olarak kuzeydeki işçilerin desteğini almış olduklarına inanır. Sosyalist PSI partisi PNF üyelerinin ancak üçte ikisine sahipti, fakat özellikle şehirlerde dört kat daha fazla seçmen desteği elde etmişti. 1919'da kentsel oyların yüzde 40'ını, kırsalın yüzde 30'unu aldı. Katolik PPI daha fazla nominal üyeye sahipti, ama faşistlerin oylarının üç katını elde etti. Bu oylar kırsal alanda ve kuzeyin sanayileşmemiş kentlerinde yoğunlaşmıştı. 1920 güzündeki 1.2 milyon Katolik birlik üyesinin (sosyalist birliklerdekilerin yarısı) yüzde 80'i (sosyalist birlik üyelerinin sadece yüzde 33'üne karşı) tarımdaydı. "Aklar" kırsalda "kırmızılarla" kapışıyordu. Fakat yeni kurulmuş PPI, rahiplerin, ruhban muhafazakârların ve radikal popü-

listlerin kırılgan bir birliği olarak kaldı (Salvemini 1973: 137-151; Molony 1977: 55-56, 88; Mayeur 1980: 109-117).

"Meşrutiyetçi" ya da "liberal" partiler bileşimleri bakımından (üyelik verilerinden mahrum olsak da) genelde burjuva sayılırlar. Gene de, yüksek oy oranları –faşistlerin dört katı– sınıfların çoğuna yayılmış olmalıdır. Bunlar, yeni kitlesel üyelik partilerinin –sosyalist, faşist ve *popolari*– tehdidi altında, geleneksel patron-yanaşma ağlarına dayanan eşraf partileriydi. Diğer ülkelerdeki muhafazakâr, liberal ve Katolik partilere dair bildiklerimizden hareketle, lider ve üyeleri sosyalist ve faşistlerin olduğundan çok daha burjuva olduklarını tahmin etsek de, neredeyse sosyalistlerin işçilerden aldıkları oy kadar oyu elde edebilmeyi hâlâ başarıyorlardı. Bunun sebebi sosyalistlerin hâlâ daha geri kalmış bölgeleri ve İtalya'nın en dindar olduğu kadar, en burjuva da olan yerlerini tutmaya çalışmalarındandır.

Asıl soru, bu daha büyük üç karşıt hareketin faşizmden önce neden bu kadar çabuk çöktüğüdür. Yanıt iki katmanlı. İlk olarak, faşist paramilitarizm, en kritik arena haline gelen yerde, şiddet bağlamında, en etkili iktidar seferberliği yöntemiydi. İkincisi, bu rakiplerin bazıları, seçkinlerinin izinde, eski duruşlarını terk edip faşist darbeyi desteklediler. Şimdi neden diye soruyorum.

FAŞİZME YÖNELİK SEÇKİN DESTEĞİ

Sınıf Güdüleri

Faşistlerin iktidara gelmeleri yardımsız olmadı. Seçkinlerin desteğini aldılar. Kapitalistlerden başlıyorum. Faşizmi finanse ettiler mi? PNF kayıtları, partinin ağırlıklı olarak üyelerin ve sempatizanların cüzi bağışlarıyla finanse edildiğini gösteriyor. Yine de, yerel düzeyde ve il ölçeğinde ve yandaş gazeteler ile grev kırıcı örgütlere fon oluşturulmasında, kaynakların çoğu faşist cephe oluşumlarına aktarıldı. Bazı sanayiciler 1920'deki fabrika işgalleri sırasında paniğe kapılmışlardı, ama *squadristi*lere değil, karabinyeriye başvurdular. En çok istenen, sosya-

listlerin, "liberallerce" yönetilen parlamentarizmin sadece tekrar tesis edilebilmesine yetecek kadar bastırılmasıydı. 1922'de İtalyan Sanayi Konfederasyonu, Giolitti ya da Salandra'nın önderliğindeki bir "yarı-otoriter" seçeneği yeğleyerek, Roma'ya Yürüyüş'ü desteklemedi. Bu seçenek, 1924'te, saygın sosyalist vekil Matteotti'nin faşistlerce öldürülmesi yeni rejimi sarstığında, çokça tekrar değerlendirildi. Faşizm gerçek şiddet düzeyini açık ettiğinde, sanayiciler daha ılımlı seçenekleri ortaya koydular. Toprak sahiplerinin aksine, az sayıda sanayici *squadristi*ye davet edildiyse de, Ekim 1922'den itibaren bazıları yardımlarda bulundu ve birkaçı üye oldu. Bu toprak sahiplerinin sunduğundan daha geç ve daha az bir destekti ve başı, zirai çıkarları olan ve ticarileşmiş tarım illerindeki iş çevrelerince çekildi (Melograni 1965, 1972; Seton-Watson 1967: 598; Kelikian 1986: 144; Lyttleton 1987: 210-211; 1996: 19; Snowden 1989: 121-156; Elazar 1993: 161-162, 181-189).

Tüm bunlar, bazı kırsal alanlarda belirleyici olacak kadar önemli yardımlardı. Fakat sermaye sınıfı, ancak darbeden sonra topyekûn faşizme yöneldi. Üst sınıf topluluklarının çoğu "radikaller" tarafından uygulanan faşist şiddete itimat etmiyordu ve bu özellikle şehirlerde belirgindi. Korkularını dindirmek ve böylece iktidara erişmek için, Mussolini bir anlaşma önerdiğini 1921 sonu ve 1922'de belli etmeye başladı. Destekleri adına, gerçek, radikal faşistlerin devrimci şiddetini köreltecekti. Bu sonuç verdi, ama bunun hemen öncesinde bazı seçkinlerde parti değiştirmeler olmuştu. Aşağıda göreceğimiz gibi, kilise içindekilerin çoğu ile siyasi ve askerî seçkinler de faşistlerle ittifak yapmaya yönelmişlerdi. Önce gelin bunu –birçok kapitalistle birlikte– ne ölçüde doğrudan sınıfsal nedenlerle yaptıklarını irdeleyelim. Varlıklı sınıfın üç saiki anlamlı olabilir. İlk ikisi "mülkiyet müdafaasına" yönelik sözde ihtiyaçla, üçüncüsü "kapitalist kâr" ihtiyacı ile alakalıdır.

(1) Varlıklı sınıflar; ülkeyi avucuna almış, yaygın ve büyüyen şiddetten korkabilir ve bunu, mülkiyeti ve düzeni koruma gerekliliği ile ilişkilendirebilir. 1911-1912 grev hareketinin şiddetinden, savaşa girme konusundaki çete savaşlarından, hatta

1918-1919 sanayi çekişmelerinden farklı olarak artık yüzlerce insan öldürülüyordu. Şiddeti raporlayan yetkililerin çoğu solu suçluyordu. Bunlardan birisi isterik biçimde, "şiddetten zehirlenişi" ve "anarşist ve sosyalistlerin katlettiği" asker ve polisler hakkında yazıyordu. Birkaç yetkili tersini iddia etti: *Squadristi*ler, "tüccar ve sanayici sınıflarının çılgın ve hepsinden öte uzlaşmaz ruhuyla" gaza getirilmişlerdi (Maier 1975: 317, 319). Çoğu araştırmacı sağcıların bir hayli abarttığına inanıyordu. Cardoza (1982: 293) seçkinlerin şiddetli intikam duygularıyla güdülendiğini söyler. De Grand (1978: 120) "korkutucu," "isterik" sözlü şiddet gösterdiklerini ifade eder. Kurbanlara dair olgular, şiddetin çoğunluğunun sağdan kaynaklandığını ortaya çıkarır. 1921-1922'nin solcu ayaklanmaları birkaç, fakat faşistlerin kışkırttığı 1921-1922 "iç savaşı" çok sayıda ölüme tanık oldu. Toplam ölü sayısına dair tahminler 2.000 civarında farklılaşır. Bunların 300'ünün faşist, 700'den fazlasının da solcu olduğu kesin. Yerel kestirimler de ölü ve yaralı oranını bir sağcıya karşılık ikiden fazla solcu ortalamalarında verir. Ciddi şiddet aslen solcuların işi değildi. Hepsinin ötesinde, geleneksel "toplumsal savaşlarda" ve güneydeki Mafiosi çarpışmalarında –daha çok da tek başına Batı Sicilya'da– ölenlerin sayısı, sosyalist-faşist kapışmanın asıl alanları olan Toskana ve Po Vadisi'nde ölenlerden daha fazlaydı (Molony 1977: 99; Lyttleton 1982; Petersen 1982: 280-294; Payne 1995: 105-106). Şiddet genelde gelenekseldi, faşist şiddet geleneksel olanı takip ediyordu, en arkadan da sol şiddet nefes nefese geliyordu.

Fakat faşist şiddetle diğerleri arasında önemli bir fark vardı. Devleti hedef almıyordu. Nihai darbeye dair faşist kuram ne olursa olsun, uygulamada faşistler devlete karşı çıkmıyor, hatta onu çok eleştirmiyorlardı bile. Aslında, devlete saldırdıklarını söyleyenlere, yani solçulara saldırıyorlardı. Bu yüzden, il yönetimlerinin ve yerel yönetimlerin yetkililerinin çoğu faşist şiddeti örtük olarak azmettiriyordu. Birkaç ılımlı yetkili, "faşistlerin düzenin koruyucuları olduğunu" ileri süren hâkimlerin, polisin ve askerlerin faşistlere karşı gösterdiği "anlayış", "aşırı hoşgörü" ve "suç ortaklığından" yakınıyordu. Sosyalistlerin öldü-

rülme ihtimali faşistlerin iki katıydı, tutuklanma ihtimalleri ise iki ve dört kat arasında daha yüksekti. 1921-1922 yıllarında, bazı polis ve ordu birimleri faşistlere tabancalar ve ikmal malzemeleri ve bir kere de kamyonlar, top ve tanklar da sağladı (Lyttleton 1987; Elazar 1993: 227-232). Esasında, devletin yürütme kanadının çoğu faşist paramilitarizmi bayağı sevmişti – çünkü bu "düzenin" hizmetinde, "yurtseverdi" (De Felice 1966: 35-37; Petersen 1982: 280-281; Segrè 1987: 55-57; Snowden 1989: 194-204; Dunnage 1997: 120-125).

Fakat solcu sözler, faşist eylemlerle çelişiyordu. Sosyalistler devrimden, devlete saldırmaktan bahsediyorlardı ama aslında paramilitarizmi sınıf düşmanının bir silahı olarak görüyorlardı. Ilımlı sosyalistler şiddeti mütemadiyen reddettiler. PSI liderliğinden dışlanan Turati 1918 Parti Kongresi'nde muzaffer Maksimalistleri ifşa ediyordu:

> Şiddet proletaryanın intiharından başka bir şey değildir; rakiplerimizin işine yarar... [Ş]iddete yönelik çağrımız... bizden yüz kat daha silahlı düşmanlarımız tarafından kapılacaktı... ve sonra hoşça kal Sosyalist Parti. Durmadan şiddetten bahsetmek ve sonra onu her zaman yarına ertelemek... dünyanın en absürt şeyidir. Bu daha ziyade, sadece rakibin bizimkinden bin kez daha güçlü şiddetinin silahlandırılması, kışkırtılması ve gerekçelendirilmesine yarar... Bu bir partinin ulaşabileceği nihai aptallıktır ve tüm devrimlerden vazgeçmek anlamına gelir (akt. Elazar 1993: 135-136).

Öte yandan, Maksimalistler bile –Turati'nin hazmedebileceğinden daha fazla kırık pencere ve dayak içeren– kitlesel grev ve gösterilerden biraz daha fazlasını öneriyorlardı. Savaş Bakanlığı bu tehditle ilgili bir rapor hazırlaması için bir albay gönderdi. Sadece Maksimalistlerin bir devrimi hedeflediklerini yazdı ve ekledi:

> [Bunlar] örgütlenme becerisinden yoksunlar. Heterojen kitlelerin içinde gelip geçici hislerin saikiyle davranıyorlar. Sahip oldukları silahlar sayıca az ve eşit dağıtılmamış. Bunlardan fay-

> dalanılabilecek hiçbir örgütlü birimleri yok... [H]epsinin taktikler, silah kullanımı, disiplin, işbirliği ve hatta eylemin kendisi hakkında bile çok sınırlı bir kavrayışları vardı. Eşgüdümlü hazırlıklara yönelik her türlü girişim yerel kalıyor ya da en iyi ihtimalle mahalle geneline yayılıyordu... [U]zun ve ileri görüşlü hazırlık onlar için olanaksızdı... Gürültü ve kalabalıklarla kendilerini hipnotize etmiş biçimde, güçleri ve umutları konusunda kendilerini avutuyorlardı. İlk başarısızlıklarını hayal kırıklığı ve karmaşa takip edecekti (Salvemini 1973: 269).

Albay haklıydı. *Squadristi*ler saldırdığında, sosyalistler sadece kendilerini savunmaya çalıştılar. Başaramadılar. Nadiren yerel faşist bürolarına saldırdılar. En saldırgan hallerinde, ilerleyen faşist birliklerine pusu kuruyorlardı. Yerel sosyalist birimlerinin her biri kendi başlarına hareket etme eğilimindeyken, faşistler "kamyonları ve telefonu" bölge ölçeğinde ayarlıyorlardı. Sosyalistler kendi memleketlerini koruyorlardı; *arditi* ise faşizm onları nerede isterse, oraya gidip yatıyordu. Sosyalist lider Tasca'nın sonradan kederli bir şekilde hükmedeceği gibi, sosyalistlerin savaş için hiç cesaretleri yoktu (1976: 126-127). Oylar ya da tartışmalar değil, paramiliterler neticeye karar veriyorlardı. Sosyalist, komünist ve anarşist militanlar neredeyse pasifist oldukları için kötü hazırlandıkları kısa ve öz çarpışmalarda yenildiler.

Dolayısıyla faşist şiddetin korkunç olması gerekmiyordu. Balbo'nun, daha önce alıntılanan, şiddet övgüsü sınanmadı. Esasında, şiddetlerinin savunma amaçlı olduğunu iddia ediyorlardı – genel olarak toplumsal düzene, özelde de kendilerine saldıranlar, sosyalistlerdi. Faşistlerin o zaman için ne kadar ileri gidebileceklerini bilemiyoruz. Kemik kırdılar, gırtlaktan aşağıya hintyağı döktüler, binaları yakıp yağmaladılar. Genellikle ancak direnişle karşılaştıklarında cinayet işlediler. Ölülerin sayısı arttı, ama bu sadece düşmanın teslim olduğu çok erken döneme kadar sürdü. Bazı solcular hapis cezası aldı, diğerleri memleketlerinden gayri resmî olarak yurtiçinde sürüldü. Temizlik neredeyse tamamen siyasiydi ve bu temizliğin şidde-

ti genelde pragmatikti. Bu, işe yaradı. Sosyalizm bazı yerlerde birkaç hafta içinde, İtalya'nın genelinde 1921'in ortalarından 1922'nin ortalarına kadar bir yıl içinde teslim alındı. Bu, İtalyan faşizminin gevşeyip Etiyopya macerasına kadar daha merhametli olmasını sağladı. Bu teslim alış birçok İtalyanı, özellikle de gelişmeleri yakından takip edemeyenleri etkiledi. Faşist zafer, uzaktan, gerçekten olduğu gibi acımasız bir şiddet olarak değil, gerilimin aşılması olarak görüldü. Ve bu özellikle, toplumsal düzene değer veren seçkinler arasında yaygındı. Bu popülerliğinin ne kadar yaygın olduğunu bilemiyoruz; çünkü tam olarak serbest hiçbir seçim yapılamadı. Fakat faşist paramilitarizm sadece şiddet değildi, bu aynı zamanda hareketin kendi iç dayanışmasının tesisi ve İtalyanlar arasındaki popülerliğiyle de ilgiliydi.

Şiddet korkusu dolayısıyla mantıklıydı ama yanlış düşmana odaklanmıştı. Solcu şiddet, güneyin geleneksel şiddeti ile faşist şiddetin ve devlet şiddetinin gölgesinde kalmıştı. Fakat üst sınıflar, bu son iki "düzenli" şiddet türünü bayağı sevmişti.

(2) Varlıklı sınıflar siyasi devrimden de korkmuş olabilirler. Diğer ülkelerin aksine, faşist darbenin hemen öncesinde İtalya'da kısmen devrimci bir savaş sonrası çalkantılı dönem yaşandı. 1918-1919 grevleri ücret ve fiyatlara yönelik hoşnutsuzlukları Bolşeviklerden etkilenmiş siyasetle birleştirdi. Bazı kasabalarda sözde "sovyetler" yönetimi devraldıysa da, öngörülen genel grevlerin hepsi boşa çıktı. Gerçi, grevlerin çoğu daha sınırlıydı. Mart 1920'de, bu grevlerin büyük kısmı, savaştan kalan ve çalışanların artık kaldırmak istediği, işçi-yönetici ortak "iç komisyonlarıyla" ilgiliydi. Çalışanları grevlerde başarı elde ettiler ama (basının abarttığı) münferit protesto ve şiddet gösterileri devam etti. Toskana'da sayıları 1.3 milyonu bulan sanayi işçileri yaz sonunda ücretler ve iç komisyonlara dair taleplerle bazı kısa grevler örgütlediler. İşverenler ödün vermeyi reddettiler, lokavta gittiler ve işçi liderleri hakkında disiplin işlemlerine başladılar. Grevler yayılıp fabrika işgallerine evrildi.

Bu işgaller sonradan efsanevi bir hal alarak, geleceğin sosyalist düzeninin bir mikrokozmosu ve "devrimci gelişimin ve sı-

nıf savaşının kaçınılmaz bir anı" olarak selamlandılar. Polis silah zulaları ele geçirdiğini iddia etti, ama birçok gözlemci bu konuda şüphe içinde kaldı; çünkü hükûmet bunları ortaya çıkarıp gösteremedi. İşçiler hükûmet binalarını ele geçirmeye çalışmadılar ve birkaç grevin daha ileri planları vardı. Çarpışmalar sadece sendika binalarının dışında ya da işgal edilen ve bazılarını işçilerin çalıştırmaya çalıştığı fabrikalarda oldu. İşçiler "kendi mekânlarını savundular" – savaşlar arası dönem sosyalistlerinin tipik etkinliği (Mann 1995). *Controllo* sloganı, Salvemini'nin (1973: 274) bizi uyardığı gibi, "işçilerin idaresi" değil, sadece şirket hesaplarının denetlenebilmesi anlamına geliyordu ki bu, sendikaların savaş süresince sahip oldukları bir ayrıcalıktı. Kısa bir süre sonra militanlar, sendikalar ve sosyalist parti arasında ayrılıklar baş gösterdi: Daha yüksek ücret mi, hesap verilebilirlik mi yoksa devrim mi istiyorlardı?

O günlerde 80 yaşında olan Başbakan Giolitti'nin bu makamda solcularla mücadele içinde geçen yirmi yıllık bir tecrübesi vardı. Ordunun müdahalesine yönelik muhafazakâr taleplere rağmen, kendisi müdahil olmadı. Kendi ifadesiyle taktiği, "deneyin belli bir noktaya kadar giderek, böylece işçilerin, düşüncelerinin uygulanamazlığı konusunda kendi kendilerine ikna olmalarını sağlamak ve aynı zamanda elebaşlarının başarısızlığın suçunu başkalarının üzerine atmasına engel olmaktı." Askerleri kullanmak "tam da bunu isteyen devrimcilerin ekmeğine yağ sürmek olurdu" (Giolitti 1923: 437-438). Bunun yerine, başbakan ılımlı sanayicilerle sendikacılar arasında ortak kurullardan çıkan bir anlaşmaya aracılık etti. İşgaller, onun öngördüğü gibi, zamanla söndü. Dolayısıyla, Giolitti devrimci blöfü Kasım 1920'de –faşist şiddet ortaya çıkmadan *önce*– görmüştü (Salvemini 1973: 296-315; Tasca 1976: 83, 122-123).

Bu yüzden, sınıf güdülenmesi kuramcıları, ikincil bir "devrimci" sava yöneldiler: Faşizm devrime bir cevap değil, gelecekte bir zaman gerçekleşecek bir devrimi önce davranıp engelleme amaçlı "önleyici bir karşı devrimdi." Sosyalist üyelikler 1914 ve 1919 arasında dörde katlanıp 200.000'e ulaşırken, sosyalist birlik federasyonu CGL, 1920'ye kadar üye sayısını yedi

katına, (1 milyon tarım işçisini de katarsak) 2,2 milyona çıkardı. Maksimalistler reformcuları, sendikalarda olmasa da, parti içinde yenilgiye uğrattılar. Parti artık "proletarya diktatörlüğünün altında İtalyan Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurmayı" savunuyordu. 1921'de bazı solcular küçük bir Komünist Parti kurmak için ayrıldı. "Maksimalistler" ve komünistler devrimci söylemi benimsemişlerdi. 1919 genel seçimlerinde, "meşrutiyetçi" muhafazakâr ve liberal partiler arasındaki ayrılık, sosyalistlerin 535 sandalyeden 156'sını, PPI'nın da 100'ünü almasına yol açtı. "Meşrutiyetçilerin" koltuk sayısı 410'dan 239'a düşmüştü ve bölünmüşlerdi. İzleyen 1920 yerel seçimleri, sosyalistlerin 2.162 belediye meclisiyle çoğunluğu alarak yerel idarelerin dörtte birinde yönetimi ele geçirmelerini sağladı. "Patronların artık patron olmadıklarını hissettiklerini" hatırlıyor bir militan. Gerçi bu meclisler devrimci değillerdi. Bazıları belediye binalarının çatılarına kızıl bayraklar asarak, genelde faşist şiddeti tetiklediler. Çoğu, özellikle toprak sahiplerinin vergilerini yükseltti ve yerel kooperatiflere daha fazla, büyük iş adamlarına daha az ihale verdi. Grevleri ve toprak işgallerini bastırmak için askerleri devreye sokmayacaklarını ilan ettiler. Bu da savaşlar arası "belediye sosyalizminin" İtalyan türüydü.

Doğrudur, Maksimalistlerin öncülüğündeki sosyalistler ulusal düzeyde Giolitti'nin kendi kabinesinde teklif ettiği yerleri geri çevirdiler. Oysa, ülke bariz bir şekilde sağa kaydığı için Giolitti, teklifini kabul etmek zorunda kalacaklarına inanıyordu. Çalışanlar daha büyük bir dayanışma gösteriyorlar ve o zamana kadar bölünmüş haldeki "anayasal" partiler ortak listeler oluşturuyorlar ve 1921'in sonunda yerel seçimlerde Milan ve Bologna haricindeki tüm büyük şehirleri tekrar elde ediyorlardı. Sendika ve sosyalist üyelik, sosyalistlerin aldığı oylar ve grev sıklığı; bu oranların hepsi düşerken, solcu hizip kavgaları arttı. Maksimalist kuram ve minimalist başarılar, militan ruhban karşıtlığı ve küçük çiftçilerden uzaklaşma; bunlar solcuları kendi gettolarına hapsetti. Avrupa'nın geri kalanında olduğu gibi, devrimci dalga, faşizm vurmadan önce tersine döndü. Mussolini'nin kendisi de aslında bu çözümlemeyi kabul ediyor-

du; 1921 Temmuzu'nda şöyle yazıyor: "İtalya'da hâlâ bir 'Bolşevik' tehlikesi olduğunu söylemek, bazı muğlak korkularla gerçeğin birbirine karıştırılmasıdır. Bolşevizm zaptedildi. Dahası, liderler ve kitleler tarafından terk edildi" (Nolte 1965: 206; karş.: Maier 1975: 182-192). Dolayısıyla "Bolşevizmi" alt etmek için faşist yardımı aslında elzem değildi.

Bu nedenle, ikinci korku gerçekti ama abartılmıştı. Önleyici bir karşı devrim bile gerekli değildi. Fakat müdahalesiz gelen zaferi için Giolitti'ye kimse teşekkür etmedi. Sağcılar tarafından hakarete uğradı. Bir siyasal kanattaki dalgalanmanın, diğer kanatta paniğe sebep olması anlaşılabilir. Rüzgâr döndüğünde, bir uzlaşma değil de, bir intikam arzusu ortaya çıkabilir. Peki intikam, faşizminki gibi bir kan banyosuna ihtiyaç duyuyor muydu? Başka bir şey de bu duruma katkı sağlıyor muydu?

Ziraatçi varlıklı sınıflar, komplocuların çoğunu sağladılar. Muhtemelen kırsal alandaki karışıklıklardan ve tarla işgallerinden, özellikle Giolitti hükümeti, PPI tarın bakanı ve yerel rahipler işgallere kabul edilebilir *ad hoc* arazi dağıtımları olarak muamele ettiklerinde dehşete düşmüşlerdi. Mevzu öncelikle mülkiyetin savunulması ile ilgiliydi. Fakat sorun, bu işgallerin çoğunun sınırlı faşist eylemlerin olduğu alanlarda, merkezî Latium bölgelerinde ve güneyde gerçekleşmesiydi. Oralarda bile tarım arazilerinin sadece yüzde 2,3'ünü etkiledi – ulusal oran yalnızca yüzde 0,33'tü. Birkaçı sosyalistlerce örgütlenmişti ve çoğunluğu kırsal karışıklıklara dair yerel geleneğin bir parçasıydı (Salvemini 1973: 227; Tilly 1975: 170-171). Ve faşist eylemler arazi işgallerinden çok, köylü sendikalarının iş akitlerini hedef alıyordu. Bu iddia sanayiye de uygulanabilir. Faşist şiddet genelde devrimci projeleri değil, reformistleri hedef alıyordu. Bu üçüncü bir saiki gündeme getirebilir.

(3) Kapitalistler emekçileri kendi kazançlarını koruma maksadıyla bastırmaya çalışmış olabilir. 1936'da, Avusturyalı Marksist lider Otto Bauer (edinilmiş bilgi ve tecrübenin yardımıyla), genel olarak Avrupa ve özel olarak da İtalyan faşizmine dair şu açıklamayı yapar:

> Faşizmin zaferi, proletarya devriminin burjuvaziyi tehdit ettiği bir anda değil, daha ziyade proletaryanın uzun zamandır zayıfladığı, savunmaya geçmeye zorlandığı ve devrimci akımın zaten yatışmış olduğu bir zamanda geldi. Kapitalistler ve büyük toprak sahiplerinin devlet iktidarını, faşizmin vahşi topluluğuna teslim etmelerinin sebebi proleter devrimin tehdidinden kendilerini korumak değil, ücret düzeylerini aşağıya çekmek, işçi sınıfının sosyal başarılarını tersine çevirmek ve sendikaları ile siyasal güçlerini yok edebilmekti. Amaçları [...] devrimci sosyalizmi bastırmaktan ziyade, reformist sosyalizmin kazanımlarını ortadan kaldırmaktı. "Maksimalistlerin şifahi devrimcilikleri," diye yazıyor Simone "sadece sokak lambalarını ve nadiren de birkaç polis memurunun kemiklerini tehdit eder. Fakat reformizm kooperatifleri, kriz zamanlarındaki ücret artışları ve işsizlik sigortası ile daha kutsal bir şeyi, kapitalist kârı tehdit ediyordu" (Forgacs 1986: 31).

Bauer, burada benim varlıklı sınıfın ikinci büyük güdüsü olarak tanımladığımı hatırlatıyor: Kapitalist kâr arayışı. Fakat kapitalist kâr gerçekten de Mussolini'ye ihtiyaç duyuyor muydu? Giolitti'nin, muhtemelen biraz yarı-otoritarizm dozu eklenmiş Kuzeybatı Avrupa sınıf uzlaşısı reçetesinde yanlış olan neydi? Emek zirve yaptığı için, bu artık kesinlikle kazanan bir stratejiydi (Giolitti öyle olduğuna inanıyordu). Neden İtalyan kapitalistleri, özellikle de toprak ağaları, reformizme; rakiplerini öldürüp kendilerini tehdit edecek faşistleri getirecek kadar şiddetle karşı çıktılar? Destekleri hâlâ bir muamma olarak kalır. İktisadi olanın yanında, toplumsal iktidarın diğer kaynaklarına dönmemiz gerekiyor.

İdeolojik, Siyasi ve Askerî Güdüler

Başlangıçta, Katolik Kilisesi faşizme kuşkuyla baktı. Yarı-otoritarizmi, gayri milliyetçi muhafazakârlığı desteklediyse de, o zamana değin siyasette çok az rol almıştı. Savaştan sonra, önde gelen Katolikler, kitlesel bir Katolik partisinin gerekliliği konu-

sunda Kilise'yi ikna ettiler. PPI'yı kurdular. Fakat 1922'ye gelindiğinde, PPI içinde bir "ruhban-faşist" hizip ortaya çıkmıştı. Artık Mussolini ile uzlaşmayı destekliyor ve Vatikan'ı bu konuda ikna ediyordu. Partinin lideri rahip Dom Sturzo bir demokrattı ama etmiş olduğu yeminleri kendisini itaat etmeye mecbur kılıyordu. Parti 1922'deki faşist şiddeti kınayan çok önemli meclis oylamasında çekimser kaldı. Sonrasında Mussoli'nin koalisyon hükümetine katıldı ve faşizm ile Kilise arasındaki Concordat'ın başarılı olmasına yardım etti. Kilisenin amacı kendi kurumsal çıkarlarını ve özerkliğini korumaktı. Yine de, Mussolini rejimini, PPI ile merkez-sol arasındaki bir demokratik ittifaka da açıkça yeğliyordu (Salvemini 1973 345-356; Molony 1977; Mayeur 1980: 109-117). Faşizm ve Kilise düşmandan çok rakiptiler. XI. Pius'un dediği gibi "Eğer totaliter bir rejim var olacaksa –bilfiil ve hakkıyla totaliter– o Kilise'nin rejimidir" (Gaillard 1990: 208). Faşistler Kilise'nin meşru kurumsal çıkarlarını tanıdıktan sonra, Vatikan onları, sosyalistleri içerecek bir demokrasiye yeğlerdi. Pius, Mussolini'ye *Rerum novarum*'un "Sosyal Katolikliği" uygulamaya koyduğu için şükranlarını sunarken, bu anlaşmadan tatmin olmuş gözüküyordu.

Büyük bir rakip hareket ve tüm İtalya'nın en güçlü ideolojik kurumu demokrasiden ayrılmıştı. Bu, yeni faşist rejimin törenlerinin "kutsallaştırılması" ve yerel toplulukların bu yönde harekete geçirilmesinde önemli bir rol oynadı (Gentile 1996; Berezin 1997). Bu büyük ölçüde Katolik seçkinler, özellikle de Vatikan tarafından –muhtemelen de PPI'nın çoğunluk hislerine karşı– kurgulandı. Parti daha ziyade dağınık olduğu için, bundan emin olmak zor. Sadece Kilise hiyerarşisi onu tek bir yöne doğru sevk edebilir. Ne yazık ki, o yön de faşizme doğruydu.

Devletin yürütme hiyerarşisinin geneli de dönmüştü. Bu askerî manada büyük önem taşır; çünkü sadece polis kuvvetleri ve ordu, sosyalistleri deviren *squadristi*leri bastıracak cebri güce sahipti. Fakat devletin silahlı güç tekelinin içi boş çıktı. Ne polis ne de ordu faşizme direndi. İşin aslı, faşizme yönelik yaygın sempatiyle yıkılmışlardı. 1920 ve 1922 arasında, üst düzey

kamu görevlilerinin çoğu (özellikle içişleri bakanlığı bünyesindekiler), bölge valileri, hâkimler ve ordu komutanları gerçekten de faşist yoldaşların arasına katılmıştı. Yürütme kanadında, yüksek mahkemeler ve daha "yumuşak" işlevlere sahip bazı bakanlıklar daha uzun süre dayandı. Hükümetin yürütme kanadı savaştan önce ve savaş sırasında, askeriyede ve asayişte bir nebze özerkliğe sahipti. 1916'daki savaş ilanının kendisi bile parlamentonun iradesi dışında gerçekleşmişti. Parlamentonun denetimi 1918'de arttıysa da, hâkimler, valiler ve polis özerk hareket etmeye devam etti. Bu durum oldu olası siyasi sağın işine yaramıştı ve artık gitgide daha fazla faşizmin işine yarıyordu. Bazı valiler ile polis ve askerî yetkililer "yurtsever" faşistlere ayrıcalık yapıyorlardı ama esas sorun alt düzey yetkililerin faşistlere karşı kamu düzeni talimatlarını uygulamamalarıydı. Bu, düzensizliği besledi; artan düzensizlik de üst düzey yetkilileri faşistlerin rejime eklemlenmesi konusunda daha fazla ikna etti; böylece faşistler "evcilleştirilmesiyle" şiddete son verilebileceği düşünülüyordu (Dunnage 1977: 138-145). Sonuç olarak, faşist paramilitarizm sadece cinayet işlemedi, aynı zamanda yetkilileri cinayetleri meşrulaştırma konusunda ikna etti.

Kamu görevlileri, dolayısıyla, faşistler arasında fazlasıyla temsil ediliyorlardı. Darbeye yakın aylarda, daha birçok memur gerçek yönelimlerini açık ettiler. 1922 boyunca gazeteler, partiye katılan "yüzlerce" subayın haberlerini verdi. Temmuz ve Eylül arasında en az 12 generalin katılımı oldu. Roma'ya Yürüyüş eski generaller tarafından komuta edildi ve ancak Mussolini ordunun müdahale etmeyeceğine kani olduğunda gerçekleşti. Bu belirleyiciydi. Birkaç dağınık çarpışmayla, Yürüyüş bir devrim, hatta belki de gerçek bir darbe bile değildi (diye hükmeder Salvemini 1973: 316-386). Birçok yetkili ve asker sadece bir yarı-otoriter bir hükümeti tercih ederdi, ama bu olasılık boşa çıkıyordu; her halükârda bazıları –genelde kendi çocukları olan– faşistlerin ideallerini ve "efeliklerini" takdir ediyordu. Aşırı ulus-devletçilik de duygularına hitap ediyor olabilirdi. İkili devletin yürütme kanadı, parlamento kanadının devrilmesine göz yumuyordu.

Fakat parlamenter kanat bile bölünmüştü. *Popolari* seçkinleri yukarıda belirtilen dönüşü yaptılar. Birçok "anayasal" siyasetçi de döndü. Popüler milliyetçiliği kendilerinin seferber edeceğini ummuşlardı ama faşizm gençler arasında onlara nal toplattı. Mussolini kendi radikallerini gemlemeye niyet ettiğinde onunla anlaştılar. Fakat faşist devrime, korporatizme ya da sendikalizme (bunlar kendi iktisadi faaliyetlerini desteklemediği sürece) sıcak bakmadılar. Dönme sebepleri genellikle karışıktı; sınıf, duyguları daha ulus-devletçi olanlarla birbirine girmişti. İşte, bir Floransa gazetesi olan *Nazione*'nin aynı zamanda sınıf bilincine de sahip bir muhafazakâr milliyetçiliği örneklemesi:

> Faşizm, kaçınılmaz olarak, genelde –bazen abartılı biçimde– sert ve şiddetlidir ama her zaman maksimalist [yani sosyalist] şiddetin duygusal arka planına karşıdır. Orta sınıfın, yıkıcı güçlere karşı ayağa kalktığında sarıldığı keskin silahtır... Gençliği onu hatalardan alıkoymaz, ama muhterem partilerinin çoğunun pinekleidği bıkkınlıktan gerçekten kurtarır. Her olay ulusal değerlerin yeniden tesis edildiği... başka bir olgudur ki bu da yeni biten yılın sonunun en rahatlatıcı işaretidir (Snowden 1989: 151).

Fakat bir siyasi kriz vardı. Erkekler için genel oy hakkı birdenbire yürürlüğe konmuştu – gerçi yürütmenin elinde bazı kalıntı güçler vardı. Ilımlı sosyalistlerden, PPI ve Giolittici liberallerden kurulu bir merkez-sol ya da liberal ve muhafazakâr "meşrutiyetçiler" ve PPI'dan oluşan bir merkezci koalisyona dayanan istikrarlı bir parlamenter hükümet kurulabilirdi. Hiçbiri mümkün olmadı. Maksimalist sosyalistler katılmayı reddettiler; (liderleri iki koalisyondan birini de seçse bölünebilecek olan) PPI da öyle; meşrutiyetçiler de serkeş kaldı. Her iki kitle partisinin liderleri, sosyalistler ve *popolari*, kendi partilerini bir koalisyon içinde disipline etmek için gerekli tavizlere alışık değillerdi. Partinin önde gelen liderleri kapalı kapılar ardındaki anlaşmalarda iyilerdi ama bunları kamuoyunun önünde savunmak onların harcı değildi. Liberal demokratik anlaşmalarda başarısız olma durumundaki sorumluluk, sadece sosya-

listler için değil, siyasal yelpazenin tümü için geçerliydi. Liberal demokrasi bir geçiş halindeydi ama henüz kurumsallaşmamıştı (Maier'in 1975: 322-350 vurguladığı gibi). Bundan dolayı sınıfsal bir kriz, bariz siyasi olan bir krizle birbirine girmişti.

Faşist şiddet arttıkça, "anayasal" partiler kurbanlardan çok otoriter hükümeti korumakla ilgilenmeye başladı. Bu onları, mevcut devlet ile faşist hareket arasında düzeni güçlendiren bir ittifaka doğru yöneltti. Giolitti bunun önüne geçebileceğini ummuştu, ama o bile faşistlerin genç, aşırı ateşli milliyetçiler olduğu konusunda kendini ikna etmişti – "bir babanın hayırsız oğluna yönelik" tavrı. Oğlanın şiddetinin ılımlı sosyalistleri pazarlık masasına getireceğini umdu – ve Haziran 1921'de (liderleri olmasa da) sosyalist vekillerin çoğu, faşizme direnen her türlü hükümet koalisyonunu destekleyeceklerini ilan ettiler. Bundan telaşa kapılan Mussolini yürüyüşe geçti – gerçi Vatikan da PPI'ya koalisyon karşıtı talimatlar veriyordu. Giolitti 1920'lerin alışıldık yarı-otoriter siyasetçilerindendi ve bunlar faşist paramilitarizmin kendi dönemsel ayrımcı baskılarından ya da sosyalistlerin retorik şiddetinden farklı bir düzen olabileceğinin farkında değillerdi. 1930'ların siyasetçileri bu dersi aldılar.

Yine de "meşrutiyetçi" liderlerin çoğu faşizmi, solla varılacak bir uzlaşıya yeğliyordu. Başbakan Salandra, faşizmin artık "kurtuluş, yıkım ve anarşiye karşı tek geçerli garnizon" olduğunu söylüyordu: "Bence artık, faşizmin önlenemez ilerleyişine vakit kaybetmeden yasal bir biçim vermek gerekiyor." Diğer eski başbakanlar, Facta ve Giolitti'nin kendisi, Salandra'yı takip ettiler. Bunlar, parlamenter kurumlara bağlı gerçek "meşrutiyetçiler" değillerdi. Giolitti, yirmi yıldan uzun bir süre titizlikle baskılar yürüttü ve yanlı yönlendirmelerde bulundu. Makam himayeciliği ona "güvenceli bir çoğunluk" sağlayarak, parlamentoyu ayrıcalıklara dair pazarlıkların yapıldığı ve bunlara karşılık ödemelerin yapıldığı bir pazara döndürdü. Yolsuzluklar liberalizmin çekiciliğini azaltarak, sol (sendikalistler) ve sağdaki (Corradini, D'Annunzio ve faşistler) muhaliflerin, meşruiyetin parlamenter kurumlarda değil, doğrudan

"halk" ya da "ulusta" –ve halkı "organik" olarak temsil edecek azınlıktaki gönüllü bir harekette– yattığını iddia etme konusunda teşvik etti.

Demokrasiye yönelik liberal ve muhafazakâr bağlılık koşullara bağımlı kaldı. Elit partilerinden kitle partilerine geçişi yapmakta başarısız oldular, çünkü feci halde bölünmüşlerdi. Savaş, kitleleri bölerek harekete geçiren milliyetçiliği getirmişti. Liberaller ve muhafazakârlar tam ortadan bölünmüşlerdi ve hem D'Annunzio'ya hem de faşistlere doğru önemli yönelimler vardı. Daha sonra, Kilise de siyasi duruşunu (en azından kuzeyin laik liberal ve muhafazakâr seçkinlerinin savaş öncesi parlamenter siyasette hâkim olmalarına izin veren) siyasetin hasmane ihmalinden, kendi kitlesel seferberlik aracı PPI üzerinden katılıma dönüştürdü. Bu eski laik seçkinlerin siyasal iktidar üzerindeki nüfuzlarını zayıflatarak, onları yeni dindar merkezcilerden ayırdı. Zayıflamış ve kuşkulu konumları onları, önceki bölümde tartışılan Carl Schmitt'inki gibi fikirlere çok duyarlı yaptı. Genç bir faşist hareketle karşı karşıya kalan bu seçkinler, ulus-devletçilikle paramilitarizmin faşist harmanının en azından bir kısmının, modern koşullar içinde çalkantılarla baş etmekte, kendi bir şekilde yolsuz ve yarı-otoriter dalaverelerinden daha etkili olarak, geleceğin dalgasına dönüşebileceğine dair rahatsız edici duygudan da mustariptiler. Gentile'nin (1996: 1-18) vurguladığı gibi, savaş öncesi seçkinler, özellikle devletin yürütme kanadında olanlar, mütemadiyen ama sonuçsuz bir şekilde, daha seferber bir yurtseverlik geliştirmek için uğraştılar. Başarısızlıkları, daha "modern" faşist yöntemlere dikkatle kulak vermeleri sonucunu doğurdu. Sorunlu bir siyasi geçiş, parti siyasetini bulandırdı, devlet bürokrasisini aşındırdı ve sınıf çatışmasının liberal uzlaşısını zora soktu.

Hiçbir seçim yapılmadığı için bu korkuların, destekçi kitleler arasında ne kadar kökleşmiş olduğunu bilmek imkânsız. Her sınıftan birçok insan, büyük ihtimalle karmaşadan gerçekten korkuyordu. Sol "tehdidin" abartılmış olduğunu görmüş olsak da, o günler tehlikeli zamanlar olarak görülüyordu. Bolşevik Devrimi ve diğer ülkelerdeki devrimci karışıklıklar bu teh-

didi ateşledi. Yaygın olarak dağıtılan gazeteler, şiddet ve anarşiyi sansasyonelleştirerek okur sayılarını artırmak amacıyla tehdidi abarttılar – tıpkı bugünkü muadillerinin bizi seks, uyuşturucu ve cinai şiddet konusunda uyardıkları gibi. Geneli sağcı olan gazeteler, o zaman için, ana iletişim aracıydı (İtalya'da 100.000'den az radyo vardı). Böylesi korkular epey kökleşmiş olabilir. Yine de (faşistlerin kendilerininkinin haricinde) hiçbir kitlesel gösteri yapılmıyordu ve Roma'ya Yürüyüş çok az halk tepkisi aldı. Suç ortaklığı örgütü neredeyse tamamen seçkinciydi. Dolayısıyla, evet, seçkinler faşizme, kendilerinin sosyalizmden korunması anlamına da gelen "düzeni" savunmak için yönelmişlerdi. Siyasi bir krizin onlar için daha ılımlı olan ihtimalleri yok etmiş olması güdülenmelerinin bir kısmını oluşturuyordu. Gerçi bu yine de yetersiz bir açıklama olurdu. Krize yönelik faşist çözümleri daha çekici buldular, çünkü faşizmin diğer değerlerini de benimsemişlerdi.

Mussolini'nin kitapçığının ortaya koyduğu gibi, faşizm oldukça devletçi ve emperyalist bir rejime yönelmiş olarak organik milliyetçilik ve paramilitarizme odaklanmıştı. İtalyan milliyetçiliği, diplomatik politikalarının 1918-1919 barış anlaşmalarına karşı olan yakınmalarına odaklanma eğilimi gösterir. Milliyetçiler, Avusturya Tirol'ünden ve Yugoslavya'dan küçük taleplerde bulunuyorlar ve D'Annunzio'nun takipçileri de Fiume'yi (Ryeka) ele geçiriyor ama daha sonra meşrutiyetçi hükümet tarafından barış antlaşmalarına saygı gösterilmesi arzusu ile durduruluyordu. Mussolini bununla ilgili büyük tantana kopardı. "Plütokrat" uluslar, Britanya ve Fransa, İtalyan liberal dalkavukları ile beraber barış antlaşmalarına hükmetmişlerdi. "Proleter ulus" eşitliği sağlamak ve belki de doğal topraklarını geri alabilmek için de ayağa kalkmalıydı. Gregor'un (1979) dikkat çektiği gibi, İtalyan faşizmi, bariz "kalkınmacı" bir ideolojiye sahipti. İtalya ulusun doğal kaynaklarının toplu seferberliği ile zenginleşebilirdi. Bu geniş halk kesimine hitap eden çekici bir söylemdi.

Bu söylemin özellikle hangi gruplara çekici geldiği belli değil. Bunun gibi saldırgan milliyetçilik, genellikle "orta sınıf"

olarak nitelenir. Peki ama bu mevzuların herhangi bir temel sınıfın kaygıları ile nasıl bir ilgisi olabilir? Fiume, yoksul Afrika kolonileri ya da küstah Britanyalı veya Fransızlar, İtalyanların gündelik kaygılarının çok uzağındaydı. Yeni topraklar iktisadi kalkınmaya çok az katkı yapabilirdi; yeni bir savaş korkutucu bir ihtimaldi. Yine de destekçi küçük topluluklar gerçekten vardı. İlk olarak, faşizm en yüksek katılım oranlarına en kolay kuzey sınır illerinde erişti. Buralarda milliyetçilik, sınırdaki İtalyanların savunmasızlık duygularının, onlara "ikinci sınıf" Slav ve Almanlar üzerinde ayrıcalıklar vererek ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. İkincisi, önceden D'Annunzio'yu ya da faşizmi izleyen milliyetçiler, çoğunlukla, hayatlarını ulus için tehlikeye atmış eski *arditi*lerdi. Bunlar, savaş sonrası antlaşmalar nedeniyle kendilerini aşağılanmış hissetmişlerdi. Üçüncü olarak, devlet merkezli "hümanist burjuvazinin" çoğu, genişleyen bir devleti tercih ediyordu – askerler ile memurların bunda menfaatleri vardı. Bu üç grup bir sınıf değil de, paramiliter milliyetçilik için daha küçük ve özel, "ulus-devletçi" bir çekirdek topluluk oluşturuyordu.

Mussolini bu milliyetçiliği destekleyen dar topluluğu, hem geçmiş, hem de geleceğe yönelmiş bir popülizm aracılığıyla genişletmeye uğraştı. Hareketini Roma'nın imparatorluk sembolleri ile bezedi; Garibaldi'nin soyundan geldiğini iddia etti; genç ulusun anma günlerine faşist törenler gerçekleştirdi ve İtalya Kilisesi'nin kutsal takdislerini elde etti. Roma'nın yeniden doğuşuna ve İtalya'nın onur ve güce doğru engellenmiş yürüyüşünün tamamlanmasına çağrıda bulundu. Kişisel olarak, "yiğit bir adam, ateşli bir kişi, dünya uluslarına haykıran ve yumruğunu sallayan yoksul adam [...] asık suratı ve duruşuyla sokak tiyatrosunun gülünç geleneklerini... kamulaştırarak" tamı tamına İtalyan bir poz verdi (Passerini 1987: 191-192). Yine de bu proleter ulus pek de saldırgan değildi. İtalyanların çoğu militarizme güvenmiyordu. Çok duygulu insanlar olsalar da, kötü askerler olduklarını bir kez daha İkinci Dünya Savaşı'nda ispatladılar. İtalyanların çoğu yurtdışındaki saldırganlığı teşvik etmeyecek kadar akıllıydılar ve Mussolini bunu hissetti. Her

ne kadar başta Adriyatik hakkında kopan yaygaraya katıldıysa da, Kasım 1920'de D'Annunzio'dan ayrılıp Giolitti'nin koalisyon hükümetine katıldığında bundan vazgeçti. "İtalya'nın kendine gelmesi için barışa ihtiyacı olduğunu" ilan ederken, "Adriyatik'teki birkaç adanın ve sahilin" görüntüsü karşısında hipnotize olanları itham ediyordu (Tasca 1876: 84-85). Roma'nın ihtişamlı emperyal yayılımını muhtemelen kendisi de arzuladıysa da, İtalya'nın bu aşamada bunu başarma şansı hakkında gerçekçiydi.

Dolayısıyla, Mussolini'nin milliyetçiliği (birçok faşistinki gibi) başta *içerideki* bir yeniden doğuşa odaklanmıştı. Hıristiyan demokrasiden dönmüş olan Murri, faşizmi modern İtalyan tarihine yönelik organik bir çözüm olarak görüyordu: "Bugün, Risorgimento'da olduğu gibi, amaç İtalyanları tek bir Ulus ve tek bir Devlete dönüştürmek... bir ulusal birlik tasavvurunu [...] ve iradelerimizin tam içinde işleyecek etnik olarak sahih bir devleti aramak ve sağlam bir şekilde tesis etmektir" (Gentile 1996: 57). Bu yüzden faşist saldırganlık temelde, "enternasyonalizm" ile ulusu sözümona zayıflatan "iç düşmanlara" yöneltilmişti. Yabancı "Bolşevikler" olarak tasvir edilen sosyalistler savaşa karşı çıkmış ve sonra "Rus" siyasi uygulamaları ithal etmişlerdi. PPI daha radikal faşistler tarafından, her daim İtalyan ulus-devletine düşman olan kozmopolit kiliseyi temsil ettiği gerekçesi ile itham edilmişti. Sosyalizm ve kapitalizm arasındaki mücadele sadece ulusu bölerken, parlamenter kurumlar ayrımları "anarşiye" dönüştürerek daha da vahim kılıyordu. Bir faşist sempatizan, Floransa savcısının makamında kaleme aldığı Haziran 1921'e ait resmî bir raporda şunları yazıyordu:

> Sempatizanlar faşist hareketi memnuniyetle takip ediyorlar ve eğer onu onaylamazlarsa da, en azından şiddetini haklı görüyorlar; çünkü cesur yürekli küçük bir azınlığın başka hiçbir şekilde, hükümetin ataleti yüzünden İtalya'yı hiç şüphesiz Rusya'daki gibi kaotik ve Bolşevik bir devlete dönüştürecek sosyalist, anarşist ve *popolari* çoğunluğu yenemeyeceğini hissediyorlardı (Maier 1975: 316).

Bu dönemde Rusya iç savaşın pençesindeydi. Mussolini, Bolşevizm işe yaramış olsaydı sorun yok diyordu. Fakat "Bolşevizm Rusya'nın iktisadi yaşamını mahvetmişti" (Delzell 1970: 8). Faşistler sınıf çekişmesini bastırmak ve organik birliği tekrar tesis etmek için paramiliterleri ve devleti kullanacaklardı. 1914-1918 arasındaki yegâne gerçek yurtseverler onlar olmuştu. Artık "*Viva Italia*" diye haykırmak ve düşmanlarını "ulus-karşıtı" olarak etiketlemek hakkına sahiptiler. "İşçi sınıfını" ya da "proletaryayı" değil, "diğer Avusturyalıları", "Marksistleri" ve "Bolşevikleri", "zafere ihanet eden ve kara çalanlar" ile "ulusa ihanet edenleri" itham ediyorlardı. Başlardaki burjuvazi karşıtı söylemlerinin bir milliyetçilik ve anti-Bolşevizm seti ile bastırıldığını gözlemliyordu Başbakan Bonomi (De Felice 1977: 117-118).

Bu durum, İtalyanların gündelik tecrübesine daha yakındı. İki karşıt sınıf kampından çok, bir çözümün ortaya çıkacağından umudunu kesen daha kenardakilere –doğrudan üretim alanının dışındaki "hümanist burjuvaziye", proletaryanın örgütsüz üçte ikilik kısmına, küçük ve orta büyüklükteki çiftçilere– hitap ediyordu. Genel erkek oy hakkına ve resmî parlamenter egemenliğe giden on yılda yalpalayan devlet seçkinlerine de hitap ediyordu. Askeriye, monarşi, yüksek bürokrasi, bölge valileri –ayrıca da siyaseten kemikleşmiş eski rejim (Kilise ve yerel eşraf)– liberal anayasanın toplumsal kaosu uzakta tutabileceğinden kuşkuluydular. Carl Schmitt'in (önceki bölümde tartışılan) ikinci kaygısını paylaşıyorlardı: İtalya, toplumu iki silahlı kampa bölen fevri çekişmelerin "üstünde" bir devlete ihtiyaç duyuyordu. Devletin otoriter kısmı yetebilir miydi? Yoksa Schmitt'in kabul etmek zorunda kaldığı gibi yeni bir seçkinler topluluğuna mı ihtiyaç duyulacaktı?

Yerel faşist patronlar, *ra*lar, devletin ikilemini algılayıp istismar ettiler. Biri anayasal parti merkezli müteredditt olarak demokratik, diğeri yürütme kanadı merkezli daha otoriter "iki devletin" gerçekten var olduğunu gördüler. Bu çatlağı genişletip, ikisine de nüfuz etmeye uğraştılar. Mayıs 1922'de, Balbo, Ferrara'nın merkezine doğru, iş isteyen 40-50 bin işçinin katıldığı bir yürüyüş düzenledi. *Squadrist*ilerin düzeni sağlayacağı-

nın güvencesini vererek, polis ve askerleri kalabalıktan uzakta kalması konusunda ikna etti. Yetkililer bir ayaklanmanın engellenmesinden memnundular. Sonrasında, bazı taleplerinin yerine getirilmemesi halinde kalabalığı kontrol edemeyeceğini söyledi. Valinin 48 saat içinde bir bayındırlık işleri programı vaat etmesini talep etti – yoksa şiddet zincirlerinden boşanacaktı. Vali ve Roma arasındaki hummalı bir telefon trafiği tahhüdün gün içinde yerine getirilmesini sağladı. Birçokları artık kimin yönettiğini soruyordu. Sonrasında Balbo, 20 bin destekçisiyle Bologna'ya ilerledi. Bologna'nın valisi birkaç gerçek meşrutiyetçiden biriydi. Ama o bile, birçoğu faşistlerle dostluk besleyen askerleri kullanmaya cesaret edemedi. Bir açmaz söz konusuydu ve bu açmaz Mussolini'nin bakanı, valinin tayinine ikna etmesiyle çözüldü. Ravennna'da Balbo emniyet müdürünü adamlarının sosyalistlerin evlerini yakma niyetinde olduğu konusunda uyardı. Fakat Balbo, eğer polis onları şehir dışına çıkarmak için bir kamyon filosu sağlarsa, bunu engelleyebileceğini söyledi. Sözünde durdu ama kamyonları iade etmeyerek, onları Ravenna ve Forlì illerindeki sosyalist ve komünist merkezleri yakan bir "ateş topunu" yaymak için kullandı.

Bu taktikler Roma'ya Yürüyüş'te tekrarlandı. Atıl kalmış orduya karşı kısmen düzenli paramiliterlerin ilerleyişi bölünmüş bir hükümeti teslim olmaya mecbur bıraktı. Görünürde demokratik, gerçekte ikili devletin birliği ve otoritesi ortadan kaldırılmıştı. Ulusal birliği ve devlet düzenini korumak için, devlet yetkilileri ve siyasiler faşizme yöneldi. Bünyesinde hatırı sayılır ölçüde paramiliter şiddet barındıran radikal popülist bir hareket, seçkinlerin aynı anda hem sınıfına hem de ulus-devletçi önyargılarına hitap ederek, onların direnme kabiliyetlerini yok etmişti.

İKTİDARDAKİ FAŞİSTLER

İtalyan faşizmi bütüncül bir hareket değildi. Çok çeşitli eğilimler ve hizipler barındırıyordu – sosyalistler, sendikalistler, devletçiler, muhafazakâr milliyetçiler, radikal *squadrist*iler ve kır-

sal reaksiyonerler. Mussolini'nin kendisi de sosyalist-çeşnili bir faşizmi yeğleyebilirdi, ama oportünist duyargaları onun farklı hizipleri zikzaklı politikalarla idare ederek iktidarı ele geçirmesini mümkün kıldı. Bu anlamda Hitler'i andırır. Fakat aralarındaki temel farklılıklar, devletleri ele geçirmelerinin ardından ortaya çıktı. Mussolini'de, Hitler'in radikal ırk aşkıncılığı ve hizip farklılıklarını tasfiye etmekten ziyade hepsini gevşek bir korporatizmle çerçeveleyen devletçilik eksikti. İktidara geldikten sonra, hepsine bir parça eylemlilik alanı tanıdı. Faşistler iktidarı zaptetmemişlerdi. Daha ziyade, bunu zorlamış, sonra da faşist olmayan seçkinlerle anlaşma sağlamışlardı. Tüm bu güçlü grupları tatmin etmeye çalışmak, devlet egemenliğinin bir monarşi, geleneksel bir bürokrasi, Büyük Faşist Konseyi, Şirketler Bakanlığı, Sendikalar, Parti ve Duce'nin kendisi arasında dağılmasına yol açtı. Yerelde parti sekreteri, vali, sendika liderleri ve *podesta;* otorite için hepsi birbirleriyle rekabet halindeydi. Faşist devletçilik, militarizm, sendikalizm ve oportünizm de aslında bayağı çoğulcu bir devlet yarattı. Liberal demokrasinin, partiler ve parlamentolar aracılığıyla kurumsallaştırdığı farklı çatışma ve uzlaşmalar faşist devletin içinde artık daha özel biçimlerde ortaya çıkıyordu.

Radikallerin sendikalist bir devlet kurma girişimleri engellenmişti ama karşılığında sendikalar üzerinde bir denetim tekeline kavuştular; aynı şekilde işveren örgütleri de pazarlık sürecinin öbür tarafında ve Şirketler Bakanlığı'nda benzer güçlere sahip olmuştu. 1926'dan sonra, faşist militanlara sendikal istihkaklar üzerinden büyük maddi yardımlarda bulunularak, şiddet sorunları çıkarma arzuları gemlenmişti (Riley 2002). Başka yerlerde de rejim, faşist olmayan seçkinlere de iktidar bağışladı. Bu durum, kırsal alanda hemen göze çarptı; çünkü toprak sahipleri 1922 yılında faşist örgütü devraldılar. Bu süreç, *fascio*ların 1920 boyunca karışıklık çıkarmaya devam ettiği kasabalarda daha uzun bir zaman aldı. Faşist birlikler de, kamu bürokrasisi ile yerel yönetimlerin alt ve orta kademelerini etkisine alarak daha orta sınıf niteliğine büründü (Lyttleton 1987: 217-220, 278). Darbeden sonra orta sınıftan birçok oportünistin katılma-

sı ile PNF'deki işçi ve köylü mevcudiyeti düştü. 1927'ye ait dağınık veriler yerel partilerin içinde birkaç işçi üye ile kamu sektörünün ağırlığını ortaya koyar (Forgacs 1986: 50 n.32; Revelli 1987: 25-34). Yine de, aşağı yukarı 1935'ten itibaren sendikalistler canlanmaya başladı ve Hitler'in rejiminin popülerliği Mussolini'yi hem iç hem de dış politikada daha radikal olması konusunda cesaretlendirdi. Artık faşist militanların enerjilerini, eski seçkinlerin bir kısmının gücünü azaltmakta kullanabiliyordu (Sarti 1990; Dahl 1999).

Hem kendi iktidarının istikrara kavuşması hem de Hitler'in yükselişi Mussolini'nin daha saldırgan bir dış politika izleyebilmesini mümkün kıldı. Libya ve Etiyopya'daki daha zayıf Afrikalıların üstüne saldırganca yürüdü (bunu bir sonraki kitabımda ele alıyorum). Fakat, Mallett'in (2000) gösterdiği gibi, İtalya'nın okyanus ötesindeki gerçek imparatorluğa erişiminin Britanya ve Fransa tarafından kesildiğini erkenden fark etti. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra, onlarla savaşmak için Almanya ile bir ittifaka girdi. İkinci Dünya Savaşı'na girişine kadar İtalya, Britanya'nın Akdeniz ve Kızıldeniz'deki gücüne karşı koyabileceğini düşündüğü büyük bir gemi ve denizaltı programına girişmişti. Mussolini'nin 1932 tarihli denemesinde açığa vurulan yayılmacı yönü feci bir şekilde gerçekleşmişti; oysa bunun sadece iki muhtemel sonucu olabileceğinin açıkça bilincindeydi: İtalya ya yenilecekti ya da Almanya'nın uşağı olacaktı (Ceva 2000).

Rejim de, farklı hizipleri kabaca tatmin ederek ve düzeni sağlayıp bir yayılma algısı sunarak epey popülerleşti. 1924 seçimleri tam olarak serbest olmasa da, beklenmedik faşist çoğunluk büyük oranda gerçek gözüküyordu. Düzen tekrar sağlandığı için genel bir rahatlama vardı.

Rejim bir kere iktidara kesinkes yerleştikten, yani aşağı yukarı 1926'dan sonra şiddete biraz daha fazla ihtiyaç duydu ve yoğun olmasa da genel bir popülerlik kazanmış gibi göründü. Özel mahkemelerin ve gizli polisin yürürlüğe konulması teröre yol açmadı: Siyasal suçlarla yargılananların yüzde 80'i beraat etti ve hüküm giyenlerin çoğu da üç yıldan az hapis cezala-

rına çarptırıldı. 1927'den 1940'a kadar, sadece dokuz siyasi cinayet işlendi. Savaş bile 22 ek cinayet getirdi. Anlamlı biçimde, kurbanların çoğu Sloven milliyetçilerdi. Savaş sırasında faşist rejim, Birinci Dünya Savaşı'ndaki liberal seleflerinin 4.000 ve müttefiki Alman Wehrmacht'ın 35.000 ölüm cezası ile kıyaslandığında düşük bir sayıda kaldı ve sadece 92 İtalyan askeri ölüme mahkum etti (Payne 1995: 117; Knox 1996: 128). Bunların hepsi daha düşük bir baskı düzeyine işaret ediyor. Mutsuz yerel parti patronları dışında; proleter, köylü ve diğerlerinin hoşnutsuzluğuna dair çok az emare vardı.

De Felice (1974: böl. 2) bunun, rejimin İtalyanların aktif desteğini aldığını gösterdiğini dile getirdi. Rejim Büyük Buhran'ı (her ne kadar iddia ettiği kadar başarıyla olmasa da) atlattı. İtalya'nın konumunu Büyük Güç olarak –İkinci Dünya Savaşı'na girmek gibi korkunç hatayı yapana kadar– teyit etti. Passerini'nin (1987) yaşlı İtalyanlarla yaptığı mülakatlar basitçe "rıza" ya da "ihtilaf" sayılabilecek olandan daha muğlak görüşler ortaya koyar. Rejim hakkındaki şakaları –rejimin şarkıları ve sloganları, kendilerinin rejimle olan bazen belirsiz uzlaşıları– faşizme yönelik bir kararsızlığa işaret eder. Faşist sendikalar ve kadın, gençlik ve boş vakit hareketleri birçok üyesine hizmet ve alışkanlıklar sağladı. Berezin (1997) faşist alışkanlıkların gündelik hayat pratiklerine nüfuz ederek, bayağı yurtseverliği onayıp yoğunlaştırdığını, Katoliklik ve köy papazlarını kendi projeleri içinde dizginlediğini söyler. Faşizm İtalyan devleti ve ulusunu gerçekten "yeniden kutsallaştırmadıysa" da, kendini gerçekten de normal ve İtalyan olarak kabul ettirebildi. İkinci Dünya Savaşı daha fazla radikalizm ve popülerlik getirdi. Polis raporları, 1943'ten itibaren çoğu İtalyanın, yiyecek kıtlıkları ve bombalamaları, daha kudretli Almanların zayıf bir rejime dayattığı aptal savaşın bir sonucu olarak gördüklerini ortaya koyar (Abse, 1996). Sonrasında, birçokları faşizme karşı ayaklandığı ve faşist kalan diğer yarı radikalleştiği için, İtalya'da derin bir yarılma ortaya çıktı. Ama ondan önce, birkaç bin eski faşist savaşçı ve daha fazla sayıda oportünistin İtalya'yı lüzumsuz bir zorlama olmadan yönetmiş olduğu görülüyor.

Faşistler demokrasiyi ve birkaç bin İtalyanı öldürdü. Hedefler etnik değil, daha ziyade siyasiydi; çünkü ülkenin sınırları teminat altındaydı. Sadece emniyetsiz kuzeydoğu, yerel faşistleri etnik olarak tanımlı düşmanlara karşı saldırılar için ayarttı. (Bir sonraki kitabımda tartışılan) Afrika ve savaşın son yılını görmezden gelecek olursak, İtalyan faşizmi burada tartıştığım faşist hareketler arasında en şefkatlisiydi. Son yıllarda İtalya'da kendilerine "neofaşist" diyenlerin ortaya çıkmasının sebebi budur.

Faşistler kitlesel savaş seferberliğinin krizine bir yanıt olarak ortaya çıktılar. İtalya, Büyük Güçler sisteminin kıyısındaydı ve İtalyanlar savaş yüzünden bölünmüşlerdi. Savaş siyasal partileri bölüp yenileri için alan yarattı. Savaş sonrası İtalyan toplumunun başka krizleri kapitalizmin sınıf mücadelesini abartıp paramiliter bir gençlik hareketini seferber ettiği için birkaç yüz faşistten oluşan grup sonradan bir kitle hareketine dönüştü. Paramilitarizm sınıf mücadelesine yönelik bir çözüm olarak görülmeye başlandı. Gerçi, İtalyan faşizmini sadece kapitalist bir amaca uyarlanmış paramiliter örgüt olarak görmek çok indirgemeci olacaktır. Başka yerlerde olduğu gibi, varlıklı sınıflar silaha "çok erken", ne mülkiyet müdafaası ne de kâr tehdit altındayken davrandı. Bu aşırıya kaçmış eylemi açıklamak için, ikili bir devletin yarattığı siyasi ve ideolojik bir krizi de eklemeliyiz. İtalya birleşmiş bir "eski rejime" sahip değildi. Kilise güçlüydü ama devletin karşısındaydı. Liberal ve muhafazakâr seçkinler savaş öncesi devleti derin toplumsal köklerden yoksun bir şekilde idare etmişlerdi ve devlet, milliyetçi duyguları etkin bir şekilde seferber etmemişti. Devletin parlamenter kanadı, iki yeni "kitlesel orduya", radikalleşmiş sosyalistlerin partileri ile tutarsız Katolik popülistleri karşısına almış olarak, eril demokrasiye hızlı bir geçiş yapıyordu. Devletin yürütme kanadı askerî iktidar üzerinde bir tekele sahipti ama daha seferber milliyetçilik ve devletçilik hayallerine yenik düşmüştü. Eski rejimin kendi otoritarizmini harekete geçiremediği bir ülkede fa-

şizm, erkenden bir cazibeye sahip oldu. Faşist baskı seçeneği işte bu yüzden "çok erkenden" yardıma çağrıldı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerinin hissediliyor olması, savaş sonrası sınıf karşılaşması, zayıf bir devletin demokrasiyi derinleştirme denemesi ve genç faşist dalgası; bu dört krizin göreli geçici ağırlıklarını teşhis etmeyi zorlaştırıyor.

İtalyan faşistleri krize makul çözümler önerdiler. Sınıf mücadelesini aşacaklarını iddia ettiler; proleter gettoların ve sermaye sınıfının endüstriyel/ticari çekirdeğinin dışında konumlanmış olanlar için bu bilhassa çekici geliyordu. Ulus-devletçilik aracılığıyla toplumsal gelişmeyi başarabileceklerini iddia ettiler; bu da ulus ya da devletle daha güçlü bağları olanlar için çekiciydi. Seçilen araç olan paramiliter şiddet özelikle atıl genç erkeklerin askerî ve maço değerlerine hitap etti. Bu faşist binlerin militanlığı faşizmi iktidara yaklaştırdı. Fakat seçkinler de sınıf ihtilaflarının faşist zaptını teşvik eder hale geldiler kısmen; çünkü siyasi kriz alternatif seçeneklerini azaltmıştı ve ayrıca faşist ulus-devletçilik onlara çekici gelmişti. Bu seçkinlerin ilticası iktidarın fiilî ele geçirilişini kolaylaştırdı. Bu öğelerin her biri faşizme yönelik belirgin ana toplulukları meydana getirdi – sınıflar, sektörler, bölgeler, kuşaklar. Bu destekteki çeşitlilik, iktidarın ele geçirilmesi ve elde tutulması için Mussolini'nin kendi ince opportünizmi gibi bir şeyi gerektirmiş olabilir. Bu milyonların değil, binlerin hikâyesidir – binlerce faşistin çarpıcı paramiliter gücü ve İtalya'nın binlerce muhtelif seçkininin ihaneti. Sosyalistler ve *popolari* onlara karşı koyacak sayıya sahipti ama seçkinleri çekecek paramiliter bir güç ya da muadilinden yoksundular. İtalyanların çoğu karışık duygular içinde izlediler. Toplumsal barış ve makul bir ilerlemeyi getiren sonucu tasvip etmez görünmediler. Yine de, faşistlerin iktidara sıçrayışına genelde ilgisizdiler.

Benim açıklamam, bu bölümün başında sunulan hem sınıf kuramlarından hem de faşist kuramlardan daha çok yönlü oldu. Faşistlerin iktidarı ilk ele geçirişlerini açıklamak için toplumsal iktidarın dört kaynağının hepsine başvurdum – ideolojik, iktisadi, askerî ve siyasi. Bu açıklamanın karmaşıklığı, be-

nim sıralayabildiklerimden tercihen daha kesin ve kapsamlı veriler gerektirirdi. Son olarak gelin İtalyan açıklamaların nadiren yaptığını itiraf edeyim. İtalyan faşizmine dair tüm genel yorumlar, benimki de dahil olmak üzere, hayli gelişigüzel kanıtlara dayanır. Faşistlere ve onların müttefiklerine, arka planlarına ve güdülerine dair veriler çok güvenilir genellemelere izin vermez. Çok daha iyi belgelenmiş Nazilere dönüyorum.

4

Naziler

Almanya faşist olmak adına en büyük güç ve en gelişmiş ülkeydi. Naziler, paramiliterlerin en büyüğü ve oyların en fazlasıyla, dünyanın en büyük faşist hareketiydi. Bu, en büyük suçu işleyen, en "radikal" faşizmdi. Bu yüzden Nazilerin kim olduğunu, neye inandıklarını ve iktidarı nasıl ele geçirdiklerini açıklamak bilhassa önemlidir. Neyse ki, bu en iyi belgelenmiş vakadır. Her zaman soracak daha fazla soru ve arayacak daha fazla veri olsa da, bu ve izleyen bölüm, Nazilerin yükselişini açıklayarak, geçen bölümde tartışılan kıt İtalyan verilerinden kalan bazı muammaları çözecek. Faşist hareketlerin hepsi birbirinden farklı olsa da, daha kapsamlı ve karşılaştırmalı çalışmalar yapmaya izin verecek kadar ortak noktaları olması, Alman verilerinin güvenilirliğinden yararlanmamıza izin verir.

Yine de, İtalya ile bariz farklar da vardı. İtalya'nın aksine Almanya Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmişti. Almanya ayrıca farklı bir savaş sonrası dönem geçirmişti. Kısa bir devrimci karmaşa dönemi; gelişmiş bir liberal demokrasiyi, kadınlara oy hakkı tanıyan ve dünyanın en gelişmiş refah devletini tesis eden Weimar Cumhuriyeti'ni getirmişti. Almanya'da ayrıca bir değil iki Hıristiyan inanç vardı: Protestanlık ve Katoliklik. Hitler iktidarı ancak 1933'te ele geçirdiği için, Nazile-

rin yükselişi de, savaş sonrası ortaya çıkan olayların etkisinde daha yavaştı: Bir enflasyon krizi, İtilaf Güçleri ile sınırlar konusunda yaşadıkları sıkıntılar, savaş tazminatları ve silahlanmaya dair anlaşmazlıklar, Büyük Buhran ve savaşlararası dönemin genel otoritarizm dalgası. Naziler seçimlerde, İtalyanlardan çok daha fazla, ciddi ciddi yarıştılar ama devletin askerî iktidarına da çok daha az meydan okudular. Son olarak, Alman faşizmi İtalyan faşizminden çok daha ırkçıydı. Tüm bu farklılıklar önemliydi.

Alman tarihinin, genellikle *Sonderweg*, yani tarihî gelişimin tek rotası olarak tarif edilen uzun dönemli tuhaflıkları da önem taşıyordu. Bu genellikle sınıf siyasetinin terimleri ile ele alınır: Almanya, bir "burjuva devrimi" yaşamaksızın gelişmiş bir ülke olmuş ama aynı zamanda da burjuvazinin desteklediği yarı-otoriter, eski rejim devletini sürdürmüştü. Eski rejim ve burjuvazinin birlikte Weimar demokrasisinin altını oyduğu ve faşizmi destekleme noktasına sürüklendikleri iddia edilir. Gerçi Alman ulusu gibi sınıflarının da kendine has bir rotası vardı. Alman ulus-devletinin iki alternatif muhtemel sınırı vardı: *Klein* ya da *Gross Deutschland* (küçük ya da büyük Almanya). 60 milyon Alman, Weimar Cumhuriyeti'nde ve en az 20 milyonu da dışarıda, genelde komşu bölgelerde yaşıyordu. Bu durum, Alman ulusuna daha az devlet merkezli ama daha etnik ve muhtemelen daha ırkçı bir kimlik veriyor ve olası bir bölgesel yayılma projesini temsil ediyordu. "Küçük" Almanya (önceleri Prusya, artık Weimar Cumhuriyeti) "büyük" Almanya'nın tamamını, doğuya doğru yayılmak suretiyle birleştirebilirdi. Sınıf, ulus ve devlete dair bu belirgin mirasların hepsini değerlendiriyorum.

Nazileri kimin ve neden desteklediğini soruyorum. Bu bölümde, Nazi üyelerini tartışıyorum. İzleyen bölümde, Nazilerin iktidara yükselişinin diğer iki temel bileşenini ele alıyorum: Nazi seçmenleri ve seçkin "işbirlikçiler". Ayrıca, üyelerin, seçmenlerin ve seçkinlerin, Naziler iktidarı ele geçirirken birlikte nasıl seferber olduğunu da tartışıyorum. Bu bölümler hikâyenin sadece 1933'e kadar olan kısmını ele alıyor. Ardından ge-

len on iki yıllık Reich sonraki kitabımda tartışılıyor. Bu bölüm Nazileri ciddiye alır. Neye inandılar, kimdiler ve eylemlerinin doğasında ne vardı?

RESMÎ NAZİ İDEOLOJİSİ

Birçok gözlemci ve araştırmacı Nazi ideolojisinin tutarsız olduğunu vurguladı. Derler ki, Naziler siyaseten "yarı-cahildi", sadece "ıvır zıvır bilgileri" kullanıyor ve "dönemin güncel fikirler hurdalığından" faydalanıyorlardı; bu fikirler muğlak, çelişik, ilkesiz ve sadece "popüler fikir kalıntıları ve kurtarış dogmalarının ilginç etkinliği... [yani] kitleler için bir siyasi mit" adına anlamlıydı (Broszat 1987: 38, 186-190). Böylesi görüşler, faşizmi ciddiye almama geleneğinin parçasıydı. Sorun şu ki, Nazizm genellikle çok ideolojik bir hareket olarak düşünüldüğü için, birçokları onun ideolojik karmaşıklığına dair mantıksız beklentilere sahip olageldi. Marksist partiler gibi değildi. Hiçbir faşist partinin Marksizmin bazı sosyalist partilere sağladığı (doktrinsel katılık olarak da adlandırılabilecek) kuramsal safraları yoktu. Daha ziyade liberal ve muhafazakâr partiler gibi Nazilerin de, siyasi önerileri hakkında bilgi veren gevşek yönlendirici bir ideolojileri –Alman terim *Weltanschauung* ("dünya görüşü") uygundur– vardı. Tüm etkili partilerde olduğu gibi bu ideoloji de, siyasi oportünizmle ve iç anlaşmazlıkların geçiştirilmesi marifetiyle uzlaştırılmıştı. Fakat bunda faşist oportunizmi "ilkeli" olarak addedebileceğimiz ilginç bir anlam da var. Faşistler; güce, seçkinciliğe ve liderliğe taptıkları için, liderlerine keyfî davranabilme hakkını tanımıştı. Velev ki bu imkân liderlerinin gerçekten de iktidarı ele geçirmelerini kolaylaştıracak gibi olsun. Ayrıca faşizm, eylemi dogmadan daha çok önemsiyordu. Birçok Nazi sadece eylem adamı gibi davranmaktan hoşlanırdı. Parti programını hiç okumamalarıyla ve (sadece özelde de olsa) *Mein Kampf*'larının sayfalarını hiç açmadıklarıyla böbürlenirlerdi. Eichmann (Kudüs'te idam talebi ile yargılanırken) açıkça "Parti programının bir önemi yoktu, neye katıldığınızı biliyordunuz," diyordu. Ben de, kurallara dayanan her-

hangi bir dogmadan çok, Eichmann'ın ima ettiği bu "paylaşılan bilgiyi keşfediyorum". Bu düzeyde, Naziler genel olarak iddia edilenden daha gelişmiş bir ideolojik bağlılığa sahipti.

Paylaşılan bilginin bir kısmı bize ve o dönemde yaşayanlara açıkça absürt gelebilir. Nüfusun yüzde 0,76'sını temsil eden (ve Alman bankacı ve borsacıları arasında, yani "Yahudi finans kapitali" olarak da oranları en yüksek olduğu dönemde sadece yüzde 2'ye çıkan) Yahudilerin, Almanya'ya büyük bir tehdit oluşturduğu düşüncesine sadece gülünmeliydi. Şiddetin durdurulması için gerekli olduğu gerekçesiyle, Almanya'daki şiddetin büyük bir kısmının faili olan partinin ta kendisini desteklemek de kesinlikle seçmenlerin gülünçlüğüydü. Gerçi birçok parti, ülkelerinin sorunlarına yönelik garip ama bir şekilde yankı bulan "çözümler" önerir. Siyaset gerçeklerle değil, akla asgari ölçüde yatan yankılarla alakalıdır. Seçimlerin, karikatürize edilmiş, neredeyse hayalî bir büyük düşmanı teşhis eden partilerce kazanıldığı ülkelerde yaşadım: Ne muhafazakâr ve daha ziyade beceriksiz Britanyalı sendikalar, ne de ABD federal hükümetinin yurtiçindeki aslında zayıf iktidarı ülkelerinin 1980'lerdeki sıkıntılarından dolayı gerçekten sorumlu tutulabildiler.[1] Nazilerin Yahudileri suçlaması akla daha da az yatkındı ama gerçek fark onun çok daha büyük kötülük potansiyelinde yatıyordu.

Klasik bir Nazi metniyle, 1929 Parti Programı ile başlıyorum. Bazı araştırmacılar bu belgeyi önemsiz gibi gösterirler, oysa (bir istisna ile) Nazizmin ve arındırıcı bir ulus-devletin açık bir özetidir. Açılış noktaları Nazilerce devamlı tekrarlanırdı: "Tüm Almanların bir Büyük Almanya'da birliği", barış antlaşmalarının feshi ve "halkımızı beslemek ve nüfus fazlalarımızı yerleştirmek için toprak ve alanlar (koloniler)". "İtikadı ne olursa ol-

1 ABD federal hükümetinin gerçekten mükemmel bir iktidar alanı, ordusu, Cumhuriyetçi saldırının dışında kalan tek kısımdı. 1993'te tanık olduğum bir üçüncü ülkenin seçiminde, İspanya'nın iktidardaki Sosyalist Partisi, oldukça zararsız muhafazakâr rakibi, PP'nin gizlice Francocu otoriter niyetler taşıdığını iddia ederek, halkı korkutarak muhtemelen son dakikada iktidarda kalabildi. PP bir sonraki seçimi kazanarak, demokratik İspanya'nın saygıdeğer hükümeti oldu.

sun, sadece Alman kanından olanlar ulusun üyeleri olabilirler. Buna göre hiçbir Yahudi ulusun bir üyesi olamaz." Daha ileri maddeler eğitime dair, iktisadi, yasal, basın ve sağlık politikaları ve böylesi amaçlar için gereken otoriter devleti zikreder. Bu yurtiçi siyasa hükümleri *völkisch* diline batırılıyordu: Alman olmayanların basında etkili olması engellenmeliydi, inanç özgürlüğüne sadece, bu bir tehdit teşkil etmediğinde ya da "Alman ırkının ahlâki duygularını rencide etmediğinde" izin verilecekti. Bu hükümlerin Alman olmayanlar tarafından ihlalinin cezasının tehcir olduğu iki kez belirtiliyordu. Hitler, 1923 yılındaki bir söylevinde Nazizmin "düşmanlarının" ne kadar önemli olduğunu mükemmel bir şekilde açıklıyordu:

> Milliyetçilik her şeyden önce bir basile karşı aşılamadır ve antisemitik düşünce tüm dünyayı etkisi altına alan bir salgın hastalığa karşı gerekli bir savunma, sözgelimi bir antikordur... Tek bir ayrışma söz konusudur: Birisi ya Almandır ya da Alman-karşıtıdır. Nasyonal Sosyalistler, Almanya'nın yürüyüşünün başını çekiyorlar ve biz, bizi zamanında arkadan hançerleyen suçlularla masaya oturmayacağımızı ilan ediyoruz (Sereny 1995: 58-59).

Bu Almanlar ve onların düşmanları olarak ikiye ayrılmış dünyanın Manişeist bir tasavvurudur. Oysa İtalyan faşistleri gibi, Naziler de sonradan olacaklarından çok daha solcu başladılar. Parti programı Nazi "sosyalizmine" dair bir taslak içeriyordu: Özel mülkiyet, iktisadi demokrasi ya da eşitliğin ilgası değil, "işçilerin –büyük sermaye ve yüksek faiz oranları ile tanımlanmış– sömürücüler üzerindeki üstünlüğü". Bu, muğlak ama devletçiydi: Devlet yurttaşlarına rızk ve refah sunacak, emekle elde edilmemiş kazançlar kaldırılacak ve büyük finans ve Yahudi sermayesine karşı eylemlere girişilecekti. Ayrıca, gayrimenkullerin kamulaştırılmasını içeren radikal bir toprak reformu programı da söz konusuydu.

Başlardaki bu solculuk ilk zamanların sayısız el ilanında daha basit biçimlerde görünmüştü. İşte 1920'den bir örnek:

> Uluslararası Yahudi borsasının ajanları ve tefeciler Almanya'nın çöküşünü hazırlamaya çalışıyorlar, böylece devleti ve ekonomiyi
>
> ULUSLARARASI FİNANS TRÖSTLERİNE
>
> teslim edebilecekler. Bu da halkımızın evinde bölünmesi ve böylece zayıflamasını gerektiriyor. Başka bir gereklilik de, uluslararası yüksek finansın
>
> PARALI ASKERLERİNİN
>
> diğer partilerin aksine,
>
> "BURJUVA" ya da PROLETERLERDEN
>
> değil, halkımızın yaratıcı fikir ve beden işçilerinden müteşekkil bir partiye karşı, hırçın bir mücadeledir. Bu işçiler tek başlarına Almanya'nın geleceğinin destekçileri olabilir ve olacaklardır (Noakes ve Pridham 1974: 37-41 içinde yeniden basılmış).

Fakat sokaklarda Naziler ne kapitalistlerle ne de Yahudilerle karşılaştılar. Enternasyonalizm ve Rusya'nın faziletlerini ilan eden solculara karşı sokak kavgalarına karıştılar. Böylece Nazilerin vurgusu değişti. Nazizme dair bölgesel çalışmalar, Nazilerce dillendirilen antisemitizmin 1920 sonlarında tüm Almanya sathında azaldığını ortaya koyar. Antisemitizm tam olarak terk edilmediyse de, artık "Bolşevikler" ve "Marksistler" en önde gelen "Alman-karşıtları" olarak görülüyordu – bazı yerlerde hep öyleydiler (Heilbronner 1990). Fakat Naziler, Bolşeviklere karşı şiddetin ve kapitalistlere uygulanan baskıların da istenen amaca ulaşmak için zaruri olduğunu iddia ediyorlardı. Bu, işlevi sınıf ve diğer gerilimleri aşmak olan *Volksgemeinschaft*'ın, "halkın organik topluluğunun" yaratılmasıydı.

Hareket geliştikçe programa eklemeler yapıldı. Bazıları faşizmi pekiştirdi. "Sivil" cumhuriyete yönelik erken dönemdeki retorik saldırılar, demokrasinin kendisine karşı daha ilkeli saldırılara dönüştü. Arzulanan "güçlü" devlet alenen otori-

terleşti. 1920'lerin ortalarında, Hitler'in hapishaneden salıverilmesinden sonra en önemli öğesi "Führer İlkesi" oldu: Lidere kayıtsız sadakat, Alman *volk*unun kişileştirilmesi. Hitler'in karizmatik olması ve taraftarlarının sadakatini sağlamaktaki kayda değer becerisi buna yardım etti. Somut detaylardan yoksun, daha çok siyah-beyaz ikilikler içinde ifade edilen ama göz kamaştırıcı bir şekilde açık ve içten bir "tasavvurun" adamıydı (Kershaw 1998: 290-291). Biz şimdilerde onun Nuremberg toplantılarında sergilediği manik cazibesine takılma eğilimdeyiz. Oysa liderlik meziyetleri özel ortamlarda daha belirgindi. Nazi anıları, Hitler'in özeldeki sessiz ama kesin kelimelerinden sonra şüphe ve eleştirilerinden vazgeçen erkek ve kadınlardan da bahseder. Aşağı yukarı 1927'den sonra, Naziler liderlerine, Almanya'nın kişileşmiş haline, kayıtsız bir şekilde adanmış gibi görünüyorlar ki bu hepsinden daha ünlü Nazi sloganı ile ortaya çıkar: "*Ein Volk! Ein Führer! Ein Reich!*" Fakat İtalyan faşistleri ile kıyaslandığında, Naziler bir gelecek toplumuna dair planları önemsiz gibi gösterirler. Onlar için "tüzel devlet" yabancı, İtalyan ya da Avusturyalı, bir idealdi. Gelecek Reich'ın şekli Hitler'e bırakılmıştı ve Hitler de pek sarih değildi. "Devletçilik" büyük ölçüde vurgulansa da, kesin hatları biraz muğlak kaldı.

Asıl gerileme "sosyalizmdendi". 1928'de parti radikal toprak reformu taahhüdünden vazgeçti. Kapitalizm karşıtlığı da dalgalandı ve hareket içinde daha sorgulanır oldu. Feder'in etkisi altındaki Hitler "üretici" sermayeyi, "üretici olmayan" ya da "asalak" olandan ayırt etti; ilki gerçekten "Alman", ikincisi uluslararası veya Yahudiydi. Fakat 1930'dan itibaren, farkı anlamayan işadamları tarafından tasvip edilmek için uğraşıyordu. Artık Nazi "sosyalizmi", "toplumsal adalet" adına devamlı tekrarlanan ve daha muğlak bir talep lehine gözden düşmüştü. Bu başlıca Nazi muğlaklığıydı. Hareket, yine de, bazı "sosyalist" eğilimleri gerçekten korudu. Bunlar, sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Büyük Buhran vurgunundan sonraki Nazilerin seçim stratejilerinde beliren siyasal ekonomiyi etkileyeceklerdi.

Bu, genel *Weltanschauung*'u ciddiye almaya değer mi? Önemli olan soru, bunun Naziler tarafından genel olarak paylaşılıp paylaşılmadığıydı. Tabii ki, yüz binlerce "sıradan" Nazi hakkında sınırlı bilgiye sahibiz. Nazi militanlarının inançları hakkındaki en zengin kaynağımız bir Nazi Parti gazetesinde reklamı yapılan "Neden Nazi Oldum" yarışması için yazılan 581 deneme. Girişimci Amerikalı sosyolog Theodore Abel bu denemeleri 1934'te inceledi. 1938 tarihli kitabından aktarılan bu denemeler Peter Merkl (1975, 1980) tarafından iki defa tekrar çalışıldı. Metinlerin yazarları belli ki Nazilerin rastgele bir örneklemi veya ortalama bir profili değildi. Bunlar bize gayet okuryazar ve bu yüzden daha orta sınıf profilli, faşizme ortalama üyelerden daha çok bağlı bir "eski mücahitler" örneklemi sunuyor. Yine de bu Nazi militanları yukarıda ifade edilen inançları hakikaten paylaşıyorlardı. Denemelerin yüzde 32'sinin merkezî ideolojik teması aşkın bir *Volksgemeinschaft*tı, yüzde 23'ü "süper yurtseverlik" (Almanya için gurur ve yabancılar için nefret), yüzde 18'i Hitler'i *volk*un tecessümü ile özdeşleştiriyordu, yüzde 14'ü antisemitizme, yüzde 6'sı "kan-ve-toprak romantizmine" odaklanmıştı ve yüzde 5'i de kaybedilen toprakların askerî yollarla geri alınmasını savunuyordu – oldukça dar bir ideolojik yelpaze.

Bu militanlar "düşmanlar" konusunda da oldukça katıydı. Marksistler/komünistler/sosyalistler denemelerin yüzde 63'ünde ana düşman olarak görülüyordu. Yahudiler sadece yüzde 18'inde, liberaller/kapitalistler yüzde 8'inde ve Katolikler yüzde 5'inde. Denemelerin üçte biri antisemitizme dair en ufak bir emare göstermez, yarısı bir miktar ortaya koyarken, yüzde 13'ü buna takıntılı gözükür. Yüzde 22 kadarı yurtdışındaki yabancılara, yüzde 15'i Almanya'daki "yabancılara" nefret beslerken, yüzde 5'i ikisi arasındaki bir komploya atıfta bulunuyordu. Hemen hemen hepsi Weimar Cumhuriyeti'nden nefret ettiğini söyledi, yüzde 30'u buna sebep olarak Yahudiler ve diğer "Alman olmayanlarca" yönetilmesini, yüzde 19'u çok partili sis-

teme dayanmasını, yüzde 9'u Marksist olmasını, yüzde 3'ü liberal kapitalist olmasını, yüzde 23'ü "liberal ya da kapitalist" *ve* "Marksist" olmasını, yüzde 6'sı "siyah" *ve* "kızıl" olmasını gösteriyordu. Kısmi bir çoğunluk, düşmanlarına mantıklı savlarla ulaşılamayacağına inanıyordu. Yüzde 21 kadarı düşmanları insani veya ahlâki bir konumdan soyutlayan terimlere başvurdu ("alt insan", "kemirgen", "katil" gibi). Yüzde 40 kadarı savaşı savunurken, yüzde 48'i "sadizm ya da mazoşizmi ima eden" şiddete karışmıştı. Öte yandan, denemelerde, Führer kültü ve militarizm dışında, çok daha az devletçilik telaffuz edilmiş (Merkl 1975: 453-542). Asıl düşman, Yahudilerle ve Weimar "sistemiyle" genelde ilişkilendirilmiş olmakla birlikte, Bolşeviklerdi. Biyomedikal ırkçı dil yaygındı, etnik ve siyasi düşmanlar birbiri içine sıkı sıkıya girmişti. *Volksgemeinschaft* bunlardan şiddet aracılığıyla arındırılacaktı. Friedlaender'in (1997) Nazi antisemitizmine dair belirttiği gibi, Almanya'ya, harekete ve Führer'e büyük duygusal bağlılık oluşturmak kurtarıcı olacaktı. Nazilerin "çekirdek kadrosu" partinin programında ve propagandalarında ifade edilen aşkın, arındırıcı organik milliyetçiliği cismanileştiriyordu. Fakat bu sadece araçsal bir rasyonaliteden daha fazlasını içeriyordu. Sadakat ve bağlılıkta bir sıçrama ihtiva ediyordu. İdeolojik iktidar nadiren mesajın karmaşıklaştırılmasına dayanır. En güçlü halinde, dünyevi gerçekliği aşan ve eyleme anlam katan, basit ama yankı bulabilecek bir çağrı içerir. Bu, Nazilere en belirgin şevk ve enerjilerini sağladı.

Peki denemeler yazmamış diğer daha "sıradan" Nazilere dair ne diyebiliriz? Bu konudaki bulgular daha az sistematik, yine de bazı şeyler bulabiliyoruz.

En "sıradan" Nazilere *Sturm Abteilung* ("Fırtına Bölüğü") ya da SA'ya başvuranların doldurması gereken form üzerinden ulaşabiliriz. 1930'dan itibaren "katılma nedenleri" şeklinde bir soruya cevap vermeleri gerekiyordu. Yanıtların çoğu basit ama tam sadede yönelikti. Bir mühendis şunu diyordu:

> SA'ya önderimi ve Almanya'yı, komünizme ve SPD'ye, yani halka ve memlekete ihanet edenlere karşı verilen savaşta des-

teklemek ve bu parazitlerin köklerinin toptan kurutulmasına, canım pahasına katkı sunabilmek için katıldım!

1930'dan itibaren yeni SA üyelerinin yüzde 70'i işçiydi; yanıtlarının çoğu da daha basitti:

> Çalışmak söz konusu bile değildi; çünkü Marksist hükümet halka nasıl iş ve ekmek sunulabileceğini anlamamıştı.
>
> Alman halkının birliğini güvenceye alan ve Alman işçiye üretim süreçlerine yeniden dahil olma imkânını sunan örgüte katılmak.
>
> SA'dayım çünkü çocukluğumdan beri bir milliyetçi olarak yetiştirildim ve [kendisi de bir işçi olan] babamın SPD ya da KPD için hiç zamanı olmadı.
>
> Yeni hareket, Lider İlkesi, ilgimi çok önce çekmişti; çünkü liderimizin Ulusal Fikri'ne kaniydim.
>
> Milliyetçi bir kafam var, Anavatanımı seviyorum ve daha önce hiçbir partiye katılmadım.
>
> Birleşmiş, Yahudiler tarafından kuşatılmamış bir Almanya'nın çoktan beridir hasretini çekiyordum ve SPD'nin patron hükmünün ortadan kalkacağı günü görmek için can atıyordum.
>
> Ari bir Alman olarak bu patron ve Yahudi hükümeti desteklemek bana yakışmaz.

Onlar da, "sevgiyi" de içerecek biçimde ve "yeniden bütünleşme" amacına can atarak, sadakatte "son raddeye kadar" bir sıçrama yapıyorlardı. Parti programını ve Abel denemelerini çok daha dünyevi bir tarzda cismanileştiriyorlardı da. "Ne yaptıklarını biliyorlardı."

Bir sonraki kitabımda sunduğum Nazi savaş suçluları örneklemimden çıkan saiklere burada girmiyorum (çünkü oldukça olağandışı kişiler olabilirler). Fakat bütün başarılı hareketler gibi, Nazizm de birçok taraftarı muğlak ya da minimal nedenlerle cezbetti. (Daha sonra Nazi soykırımını ifşa ettiği için hayatını riske atan) SS subayı Gerstein basit idealist milliyetçilik yüzünden (mühendislik ve tıp dereceleri ile henüz mezun ol-

muşken) katılmış olduğunu hatırlıyordu. Nazilerin Almanya'yı yeniden canlandıracağına inanıyordu. (Hitler'in mimarı ve iktisat plancısı) Albert Speer'in bürosunda çalışan genç mimar Scheltes "bir seçim yapmak zorunda" olduğunu hissetmişti; "Almanya'daki her şey... sol ve sağ arasında siyasileşmişti... ben sağı seçtim, o da nasyonal sosyalistlerdi." Nihayetinde Speer'in idari asistanı olacak Hupfauer, dışarıda eğitim görmeyi uman azimli bir avukattı. Fakat "arkadaşlarım kalmam konusunda beni ikna etti... Parti iş ilişkileri kavramını, yönetime katılma, idare ve işçiler arasında ortak sorumluluklar ilkesine dayanarak toptan değiştirmeye yelteniyordu. Bunun ütopik olduğunu biliyordum, ama buna tüm kalbimle inandım... Hitler'in şefkatli ama aynı zamanda disiplinli sosyalizm vaatleri çok duyarlı kulaklara hitap ediyordu" (Sereny 1995: 146, 180-181, 356). Speer'in bu iki çalışanı da bir sadakat sıçraması ortaya koysa da, birer aydın olarak Nazizmin temel siyasi ve sınıfsal muğlaklıklarının da farkındaydılar: Nazizm sağcı mıydı yoksa gerçekten de sınıfı aşıyor muydu?

Hareketin tüm temel gerilimleri bu muğlaklığa odaklanmıştı. 1932 ve 1933 arasında SA, Hitler'in seçkinlerle girdiği oportünist işbirliklerine ve Nazi "sosyalizminden" verilen ödünlere mesafe aldı. Beklenen çelişki faşizmin devrimci ve bürokratikleştirici eğilimleri arasında ortaya çıkmıştı (bkz. Mann 1997). SA aşağıdaki marştaki gibi, onurlu bir proletaryan tarzı benimsiyordu:

> Biz gamalı haç ordusuyuz,
> Kızıl bayrağı göğe çekeriz,
> Alman işçilerinin özgürlüğü için savaşırız.

SA lideri Röhm, her ne kadar kuramcı olmasa da, "Almanya'nın ön saf askerlerine" dayanan bir "işçiler, köylüler ve askerler" devletini gerçekten destekledi (tüm alıntılar Fischer'den 1983: 55-56, 82-83, 149-159 türetilmiştir).

Ben bu hareketin duyusal bağlılık bakımından daha güçlü olduğunu, inançları ve yönelimleri açısından da modern hareketlerin çoğundan aşağı kalmadığını iddia ediyorum. Gerçekten

de, siyasi hareketlerin normal dinamiklerini içeriyordu: Resmî ideolojinin üç öğesi arasında gerilim, daha radikal bir avam ve daha muhafazakâr liderlik unsurları. Sonuçta ortaya çıkan muğlaklık bir tarzdı ve siyasi hareketler için normal bir düzeydeydi. Bu örnekte, Hitler'in tartışılmaz otoritesi bunu köreltmekte başarılı oldu. Bunlar Nazilerce duygusal olarak tasvip edilen inançlardı. Fakat ne tür insanlardılar? Nazi çekirdek topluluklarını teşhis ederek başlayabilir miyiz?

ÇEKİRDEK NAZİ ÇEVRELERİ

Erkek ve Kadın

Dönemin diğer partilerinde olduğu gibi, Nazi eylemcilerinin büyük kısmı ve tüm liderler erkekti. Sıradan parti üyelerinin (ve sonranın soykırım faillerinin) yüzde 5 ve 10'u arası kadındı. Partideki kadınların yüzde 90'ı bekârdı; evlilikte kocanın üyeliğinin tüm aileyi temsil ettiği kabul ediliyordu. Kadınların çoğu sadece kadın destek örgütlerine katılıyordu. Sayılarını bilmiyorum, ama muhtemeldir ki, bunların eklenmesi Nazi kadınlarını (zaman içinde değişiklik gösterse de) sosyalist SPD'nin yüzde 10-23'lük ve komünist KPD'nin yüzde 9-16'lık kadın oranlarının üzerine taşır. Merkez ve sağ partiler daha az kadın üyeye sahiptiler ama bazılarının yardımcı kadın örgütleri de vardı.[2] Diğer partilerin lider kadrolarının yüzde 5-15'i kadındı, ama bunlar nadiren etkili olabiliyorlardı. Liberal DDP oy kaybına sebep olduklarını varsaydıkları feministleri marjinalize etmek için bir kadınlar komitesi kurdu. Dolayısıyla Weimar Cumhuriyeti'nde *tüm* partiler erildi. Naziler sadece liderlik düzeyinde bunu aşırı bir boyuta taşıdılar. Marburg kasabasında, Nazi kadınlar diğer partilerin kadınlarını hem mutlak, hem de göreli anlamda geride bırakıyorlardı. Ve kadın solcular genel-

2 Bu, kadınların "burjuva" partileri içindeki, zaman zaman literatürde aktarılan olağanüstü üyelik oran tahminlerini açıklar. Kadınların, liberal DDP'nin yüzde 25'ini, aşırı muhafazakâr DNVP'nin yüzde 47'sini ve merkez sağ DVP'nin yüzde 35 ila 60'ını oluşturduğu varsayılır (Boak 1990). Nazi yardımcı örgütleri de ekleseydik, biz de büyük sayılara ulaşırdık.

de işçi sınıfından ve muhafazakârlar orta sınıftanken, Nazi kadınları her sınıftan geliyorlardı (Weber 1969: I; Bacheller 1976: 321; Kater 1983: 149-152; Wickham 1983: 324; Frye 1985: 95-96; Koshar 1986: 239; Boak 1990; Brustein 1996: Tablo 3.2).

Fakat Nazi ideolojisi, kadınları patriarkal otoriteye resmî olarak tabi kılmak bakımından tekti. Sol ve liberal partiler feminist olduklarını iddia ediyorlardı. Muhafazakârlar bile daha fazla kadın eylemci istediklerini iddia ediyorlardı. Nazi ideolojisi, kadınların, "esas" ırkı beslemek ve büyütmek için, özel alanda kalması konusundaki ısrarları nedeniyle belirgin bir şekilde "maço" idi. Nazi Almanyası'nda, kadınların işgücüne katılım oranları 1943'e kadar, diğer savaşan ülkelerden daha düşük düzeyde kaldı. Oysa, kendi özel yargılarına göre Naziler kadınlara ihtimam gösteriyordu. Dullara ve annelere sosyal yardımlar sağladılar ve liberal demokrasilerin "bir seks nesnesi olarak kadın" kültürünü yoz olmakla itham ettiler. Kendi kadın örgütleri yardım ve eğitim faaliyetlerinde ve kızlara yönelik sportif ve fiziksel çalışmalarda etkindi. Hitler Gençliği'nin lideri von Schirack "Kızların ne kadar yükseğe atladığı ya da ne kadar uzağa atış yaptığı fark etmez; önemli olan bedenin düzgün, dengeli bir şekilde gelişmesidir," diyordu (Steinhoff ve ark. 1989: 20). Naziler ırkın taşıyıcı ve geliştiricilerinin sağlığı ve refahıyla alakalıydılar. Tıp, kamu sağlığı ve beslenmeye dair en yeni bilgiler ve bunların en güncel kitle iletişim araçları ile yayılması ile spor, geçit törenleri ve birliktelik programlarının hepsi –liberallerin ya da solcuların feminizm beyanlarından çok daha gür bir şekilde ilan edilen– oldukça modernist bir ataerkil tarza işaret ediyordu. Naziler bazı görüşlerini kısmen kendilerine sakladılar, ama ataerkillikleriyle gurur duyuyorlardı.

Bu durum erkekler kadar kadınlar arasında da yaygındı. (Bir sonraki bölümde daha fazla tartışılacak) seçmen çevresi araştırmaları 1920'lerde kadınların Nazilere oy verme eğiliminin, erkeklerden daha düşük olduğunu ama ondan sonra bu farklılığın büyük ölçüde kapandığını gösterir. Gerçekten de, çoğunlukta olan Protestan kadınları Nazilere, nihayetinde Protestan erkeklerden biraz daha fazla oy vermişlerdi. Naziler, Katolikler

bakımından, Katolik erkeklerin yüzde 56'lık oyuna karşılık Katolik kadınların oylarının yüzde 70'ini alan Merkez Parti ile rekabet edemezdi (Mayeur 1980: 133; Childers 1983: 260; Falter 1986, 1991: 136 ve dev.). Merkez Parti de (daha geleneksel biçimde) ataerkil olduğu için, çok az kadın kendilerini kamusal alandan soyutlayan ideolojilerden rahatsız olmuş gibi görünüyordu. Kadınlara dair Nazi propaganda resimlerine aşinayız – sağlıklı, (seksi değil ama) çekici, bekâret beyazlığındaki giysiler içinde, ak pak ve güler yüzlü, top oyunları oynarken, doğaya hayran, Hitler'e çiçek sunarken. Bunlar, Nazilerin "temiz, sağlıklı ve bilinçli Alman" *volk*unu temsil etme iddiasının bir parçası olarak etkili imgelerdi. Kadınların çok azı militan olsalar da, çoğu Nazizme sadıktı. Bazıları bunu soykırıma yardımcı olarak kanıtladılar (bunlar bir sonraki kitabımda tartışılıyor). Yine de bu, sonuçları ileride ele alınacak, kesinlikle eril bir hareketti.

Gençler ve Emekli Askerler

İtalyan faşistlerin genelde genç emekli askerler olduğunu görmüştük. Naziler de gençti ama aralarında çok daha az emekli asker vardı. 1923'teki üyelerin ortalama yaşı 27'ydi; 1920'lerin sonuna kadar bu ortalama 29'a çıktı. Askerler hâlâ daha gençti. Çok etkin SA üyelerine dair 1929-1932 yıllarına ait bir örneklem içinde, üyelerin yüzde 60'ı 25'in altındayken, 1923-1923 [*sic.* (ç.n.)] yılları arasında sokak çatışmalarında hayatını kaybeden "şehitlerin" yaş ortalaması 24'tü. Üyelerin yarısı ve SA militanlarının dörtte üçü bekârdı. İtalya'da olduğu gibi, faşistlerin çoğu ailesel sorumluluklardan muaftı, "kariyerleri" hareketin emrindeydi. Aşağı yukarı 1930'da Nazi liderleri, komünist KPD'ninkiler hariç, tüm diğer Weimar partilerinin liderlerinden tam on yaş daha gençti. Sosyalist SPD militanları, Alman nüfusundan epey daha yaşlıydılar. "Burjuva" partileri ve sosyalistler, gençliğin değil, orta yaşın ruhsuz bilgeliğini temsil ediyorlardı, bu yüzden Naziler "Yol verin sizi moruklar!" diye haykırıyordu. Tabii ki, nihayetinde, Naziler de yaşlanmaya baş-

ladılar: Yeni üyelerin 1933'teki ortalaması 36, 1939'da 47'ydi. Ondan sonra Naziler, Almanların yaş dağılımını tam olarak temsil ediyorlardı (Weber 1969: II, 26; Merkl 1975: 13, 1980: 98; Douglas 1977: 71; Kolb 1979: 101; Madden 1982a, 1982b: 50; Fischer 1983: 49-51; Kater 1983: 139-148; Peterson 1983: 216; Jamin 1984: 85; Brustein 1996: Grafik 5.2b).

Abel'in Nazi otobiyografileri NSDAP ve SA'ların, genelde sağcı gençlik örgütlerinde yapılan çıraklıklardan sonra girilebilen yetişkin kuruluşları olarak sayıldığını ortaya koyar. Bu militanların neredeyse tamamı bir gençlik grubunda, yarısı Hitler Gençliği ya da sağcı paramiliterler arasında, diğer bir beşte biri de sağcı yurttaş hareketleri içinde yer almıştı (Merkl 1980: 205-206). Dolayısıyla, Nazi militanlarının çoğu aşırı faaliyetlere İtalyan faşistleri kadar gençken, 10'lu yaşların sonlarında ya da 20'li yaşların başlarında girişmişti.

Bu nedenle, birçokları Nazizmi kuşaksal bir olgu, "ayaklanmanın gençlik kültürü" olarak açıklar. Birinci Dünya Savaşı'nın, 1890-1915 arasında doğan ve savaştan önce bir yetişkin deneyimi için fazlasıyla genç olan "1914 Kuşağı"nca benzer şekilde tecrübe edildiği söylenir. Bu yaş grubu içinde, 1890 ve aşağı yukarı 1901 arası doğan, savaşta çarpışmış bir "cephe kuşağı" ile savaşı sadece çocuk olarak yaşayan daha genç bir "yuva kuşağı" birbirinden ayrışır. Her iki deneyim de, genç erkekleri Weimar'dan yabancılaştırdı ve sağa savurdu. Genç kadınların savaş tecrübelerine daha az ilgi gösterilmiştir. "Cephe kuşağı" ölümle her gün karşı karşıya gelirken yoğun, eşitlikçi ve eril bir yoldaşlık geliştirmişlerdi. Fakat eve dönüşlerinde fedakârlıkları orta yaşlı sivil seçkinlerce "ihanete uğradı". Sonrasında savaş sırasında maddi yokluk ve baba yokluğu yaşayan "yuva kuşağı" da onlara katılarak röntgenci bir militarizm ve milliyetçilik geliştirdi. Savaşa dair romantizmleri, ordunun teslim olması ve yenilmiş baba figürlerinin eve dönüşü ile paramparça oldu. Alelade ve dermansız sivil bir demokrasi içinde, işsizlik de ekseriyetle gençlere düştü. Daha bütüncül bir cemiyet ve güçlü baba figürünün özlemini duydular – ve bunları *volk* ve Führer'de buldular. Kuşaksal hikâye işte böyleydi (Merkl 1975,

1980; Wohl 1979: 64-84; Madden 1982a; Loewenberg 1983; Ziegler 1989: 59-79).

Bu hikâye hem gerçek, hem de sorunlu. 1920'lerde Naziler hâlâ sosyalist, Katolik ve "burjuva" rakiplerinden daha küçük gençlik hareketlerine sahip, ufak bir azınlıktı. Dolayısıyla, bu kuşağın sadece birkaçı ateşli Nazi oldu. Başka kuşaklardan da bir sürü Nazi vardı. 1920'deki ortalama bir Nazi üyesi 1887'de doğmuştu ve savaş kuşağından biraz daha yaşlıydı. 18'den 29'a kadar giden yaş grubu Nazi Partisi içinde çok az daha fazla temsil ediliyordu: Nazi Partisi'ndeki yüzdesi ile nüfus içindeki yüzdesinin oranı 1,25'ti; 1927'de bu oran 1,40'a çıktı. Hiçbir yaş grubu çok da az temsil edilmiyordu. Sadece 60'ların üstlerine dair oran 0,90 seviyesinin altına iniyordu (Kater 1983: 261, 269-273). Dolayısıyla, tüm yaş grupları oldukça iyi temsil ediliyordu. Buna karşın, seçmen davranış incelemeleri, 1930 itibarıyla yaşlı seçmenlerin gençlerden biraz daha fazla Nazi olduğunu ortaya koyar (Falter 1991: 146 ve dev.). En tepedeki 24 liderden dokuzu, 1914'te savaş patlak verdiğinde 24 yaşından büyüktü. (1889 doğumlu) Hitler'in kendisinin de savaş öncesinde hemen hemen hiç yetişkin başarısı olmasa da, (46 yaşındaki) Ritter von Epp halihazırda yüksek bir subay, (her ikisi de 39 yaşındaki) Schwarz ve Hierl saygın bir bürokrat ve orta-düzey bir subay ve (37 yaşındaki) Frick de hukuk doktorası yapmış daha yüksek bir bürokrattı. Bu olgun erkekler, Nazizmin evrileceği aşırı sağcılığı halihazırda benimsemişlerdi.

1914'ten çok önce bir "gençlik kültürü" de oluşmuştu. Üniversiteler Nazizm için önemli yetişme zeminleriydi. Bazıları üniversitelerin savaştan sonraki genişlemesinin (özellikle ebeveynlerin üniversiteye gitmemiş olduğu yerlerde) belirgin bir kuşaksal tecrübe yarattığını iddia eder. Oysa üniversitelerin genişlemesi savaş öncesi dönemde daha büyüktü (Flora 1983-1987: 808, 811). 1890'a gelindiğinde muhafazakâr milliyetçilik üniversitelerde hâkimdi bile; 1918'de kesinkes *völkisch* olmuştu. Bu önemli terim "popüler" anlamına gelir ama ırkçı ve antisemitizme çalan bir organik popülizme delalet eder. *Volkisch* siyaset, nerede yaşıyor olurlarsa olsunlar Almanların etnik

birliğini vurgulayarak, doğuya doğru bir jeopolitik genişlemeyi benimser. Her ne kadar Yahudiler, böylesi bir doğu yönelimli projenin en bariz "düşmanı" olarak seçilmiş olsalar da, Slavlar da unutulmamıştı. 1918 öncesinde, öğrenciler *Kaiserreicha* sadıktılar ve muhafazakâr kaldılar. Fakat o devletin 1918'deki çöküşü ırkçılığa çalan milliyetçiliğin muhafazakâr milliyetçilikten bağımsız yeşerebileceği anlamına geliyordu. Onu Nazi devletçiliği ile birleştirene kadar öyle de oldu. 1928'de üniversite birlikleri "*volk*'un kaderini iktisadın değil, ırkın belirlediğini" ilan etti (Mosse 1971: 141). 1930'a gelindiğinde, öğrencilerin muhtemelen büyük çoğunluğu Naziydi. Ama bu uzun vadeli bir eğilimin sonucuydu.

Savaş sonrası gençlik örgütlerinin önemli bir önceli, aşağı yukarı 1900'dan itibaren dağcılık ve çalışma kampı faaliyetleri düzenleyen *Wandervogel*'di. Liderleri, genç insanları Alman *volk*unun romantik, idealist ruhunu yansıtacak faaliyet ve fikirleri aramaya teşvik eden yetişkinlerdi. Bu hareketten, 1918 sonrasında yayılıp daha *völkisch*, antidemokratik ve militarist bir hal alan küçük siyasi gençlik örgütleri türedi. Yarım milyona yakın, genelde orta sınıftan gelen üye talim yaptı, üniforma giydi ve bazen silah taşıdı. Kendilerini kapitalizm ve sosyalizm arasındaki "üçüncü kuvvet" olarak betimlemekten hoşlanıyorlardı. Strasser kardeşler ve Abel'in örneklemindeki birçokları gibi Naziler faşist yanlısı fikirleri önce orada özümsediler (Mosse 1971: 118 ve devamı; Stachura 1983a). Örgütlerin çoğu yetişkin partileri ile yaşlı ve *völkisch* dernekleri tarafından kontrol ediliyordu. Naziler, daha büyük bir paramiliter örgütün, *völkisch* emeklilerinin önderlik ettiği *Stahlhelm*'in ("Çelik Miğfer") gölgesinde büyüdüler. Lideri, (sonradan DNVP'nin parti lideri olacak) Franz Seldte "Tüm bu lanetli devrimci sıçanları bir seferde ve sonsuza kadar paramparça edecek ve kafalarını kendi dışkılarına batırarak boğacak adamları iktidara getirmek için savaşmak zorunda [olduklarını]" ilan ediyordu (Ziegler 1989: 77). Fakat *Stahlhelm*'in gerçek yeniliği sivil toplum örgütlenmesinin içindeydi. Paramiliter geçit törenleri, şenlikli "Alman Günleri", içlerinde birçok kadın da bulu-

nan binlerce Almanı, –üzerinde Nazizmin inşa edileceği– milliyetçi topluluk eylemliliği patlamaları içinde sokaklara çıkarıyordu (Fritzsche 1998: 134-136).

Böylece, her ne kadar gençlik kültürü savaş tarafından dönüştürülmüş olsa da, yetişkin kültürü de dönüşmüştü. Gençlik isyanı yetişkin kültürüne de karşı değildir. Abel'in incelediği denemelerin yarısı babanın siyasetini ayrıntılandırır. Bu babaların sadece yüzde 14'ü (muhafazakârdan sosyaliste değin) bilindik partileri desteklemişlerken, yüzde 15'i apolitik bir ev ortamından bahsediyordu. Babaların en az yüzde 68'i aşırı milliyetçi, militarist ya da *völkisch*ti. Ve ankete katılanların sadece yüzde 2'si, babaları ile şiddetli bir gerilim yaşamış olduklarını beyan etmişti. Bu Nazilerin çoğu ayaklanmıyor, ama kendisi de savaş tarafından değişime uğrayan aile terbiyesinin siyasi niteliklerini daha *vurgulu* hale getiriyorlardı. Sistem ortadan kalktığında, bu ailelerin muhafazakâr, sistemi onayan militarizm ve milliyetçiliğin kalesi olarak kalmaları neredeyse imkânsızdı.

Naziler genellikle eski askerlerdi. 1933 gibi geç bir tarihte bile, parti üyelerinin üçte biri emeklilerden oluşuyordu. Hepsi de askerlik çağında olan Abel'in örnekleminin yüzde 84'ü savaşta (İtalya'daki faşist resme benzer bir şekilde) görece daha yoğun olarak hizmet etmişti (Merkl 1980: 107-109). SS'ler ağırlıklı olarak (daha sonra göreceğimiz gibi) asker ailelerden geldiler. Yerel çalışmalar gösteriyor ki, Naziler ciddi siyasal iddialara kavuştukları anda, yerel eski asker derneklerinden büyük destek aldılar. Savaşta görev alabilecek 60 *Gauleiter* (bölgesel lider) ve *Reichsleiter* (ulusal lider) içinde, sadece biri hariç (tıbbi sebeplerden dolayı askerlik hizmetinden çıkartılan Goebbels)[3] hepsi cephede bulunmuştu. Bunlar farklı rütbelere dağılmışlardı: 27'si subaydı (içlerinde bir general, bir albay ve iki binbaşı vardı); 29'u tamamen diğer rütbelerdeydi. En azından 34'ü ön saflardaki çatışmalara şahit olmuş, sadece biri tam anlamıyla arka saflarda görevlendirilmişti. En az 25'i yaralanmış ama hiçbiri cepheden kaçmamıştı. Onbaşı Hitler'in, siper-

3 *Gauleiter*'ye dair 1977 tarihli makalesini kaleme aldığı kayıtları gösterme cömertliğinden dolayı Ron Rogowski'ye teşekkür ediyorum.

ler arasında mesaj taşımak gibi alt düzey ama tehlikeli bir rolü vardı; Göring yükü daha ağır bir savaş pilotuydu. Doğal olarak, Naziler savaşçı geçmişlerini seçim zamanlarında süslüyorlardı. Bu geçmişlerine ek olarak Alman silahlı kuvvetlerinin geleneksel otoriter sağcı değerler sistemi ile Naziler, küçük barış gücünün ahlâki ve siyasi duygularına açıkça hitap edebiliyordu. Hitler'in ilk savaş sonrası kışkırtmaları ordu kaynaklarıyla finanse edilmişti. Daha sonra, savaş sonrası gösterilerinde General Ludendorf'un yanında yürüdü. Buna karşılık Alman solu antimilitaristti. Komünist KPD'nin 57 lideri savaşta çarpışabilirdi. Fakat 36'sı tamamen sivil, beşi subay, 34'ü diğer rütbelerdeydi. 11'i tamamen ön, dördü tamamen arka saflarda yer aldı. Yaralanan sadece beş kişinin sayısı askerden kaçan ya da askerî mahkemede yargılanan altı kişiden azdı. Bunların çoğu, sağcıların silahlı kuvvetlere ihanet olarak gördüğü 1918'deki işçiler konseyinde etkindi (Weber 1969: II). Solcu denizci ve işçiler tarafından örgütlenen neredeyse tüm konseyler, ön saflardaki kuvvetler arasında değil, yedek kuvvetler, atıl garnizonlar arasında ya da Alman limanları içine hapsolmuş deniz kuvvetleri bünyesinde oluşturulmuştu. Savaş hem sağ, hem de sol için eğitici bir deneyimdi. Sağ, militarizmin faziletlerinden ve "cephe mitinden", sol da savaşın istismarcı idaresinden faydalandı.

İtalya'da olduğu gibi eski askerlerin faşizmine dair iki ana açıklama var. Biri iktisadi: Almanya iş bulamayan ve sadece savaşmak için eğitilmiş eski askerlerle doluydu ve bunların mutsuzluğu radikal sağcılığa nakloldu. Fakat Alman ordusu barış antlaşmalarıyla en çok küçültülen ordu olsa da eski askerlere ayrıcalıklı ve (o zamanın şartlarına göre) cömert istihdam programları sunuldu. İşverenler, onları işe almak zorunda bırakıldı. İstihdamın çoğunluğu kısa dönemliydi (Bassel 1998; Geary 1990: 100-101). Eski asker örgütleri de maddi çıkarlarından, "ulusal, toplumsal, askerî ve otoriter" bir devlet lehine feragat ederek "yenilmiş", sivil ve demokratik bir cumhuriyetin değerlerini reddettiler (Diehl 1977). Hiç şüphe yok ki, maddi hoşnutsuzluklar bir rol oynadı, ama bu bir başrol değildi. Peki, bunlar neden aşırı *sağcılığa* yol açacaktı ki?

İkinci açıklama askerî değerlerin paramiliter değerlere tahvil edilmesine odaklanır. Savaşın bitmesiyle, terhis edilen askerler ve bazı öğrenciler, ortaya çıkan Cumhuriyet'e ve barış antlaşmalarına, *Freikorps* gibi yağmacı paramiliterler kurarak baş kaldırmaya ve yurtiçinde "Bolşeviklere", ihtilaflı doğu sınırları boyunca da Slavlara karşı savaşmaya çalıştılar. Savaş sonrasının erken dönemindeki solcu ayaklanmalarını, düzenli *Reichswehr* değil, onlar bastırmışlardı. Weimar Cumhuriyeti'nin liderleri, onlara utandırıcı bir şekilde borçluydu – Weimar siyasetçileri Almanya'daki askerî güç tekeline hükmetmiyordu. *Freikorps*'un bir kısmı Nazilere katılanların ilk dalgasını oluşturacaktı. Kampanyaları 1920'ler boyunca, çok satan anı kitapları ve tüyler ürpertici gaddarlık içeren romanlar aracılığıyla gittikçe daha fazla tanıtılıyordu:

> Son atağı yaptık. Evet, son bir defa kendimizi silkeledik ve tüm hat boyunca hücuma geçtik. Bir kez daha, son adamı da siperinden çıkarıp bizimle sürükleyerek ormana daldık. Karlı tarlaların üzerinden koşup başka bir ormana geldik. Şaşkına dönmüş düşmana ateş açtık ve şiddetle saldırdık ve onları öldürdük ve dövdük ve kovaladık. Letonyalıları tarlalarda tavşanlar gibi kovaladık ve her evi ateşe verdik ve her köprüyü toza çevirdik ve her telgraf direğini kırdık. Bedenleri kuyulara atıp, arkalarından da dinamitler patlattık. Elimize ne geçerse katlettik, yakılabilecek her şeyi ateşe verdik. Öfkeden kudurmuştuk; kalplerimizde insani duygular adına hiçbir şey kalmamıştı. Nerede yaşadıysak, yerküre yıkımımızın altında inliyordu. Nereye saldırdıysak, bir zamanlar evlerin olduğu yerlerde harabeler, küller, akkor hüzmeler açık alanlardaki iltihaplı yaralar gibi yatıyordu (Von Salomon, aktaran Hamilton 1982: 340).

Milliyetçiliği, gaddarlığı, yoldaşlığın methini ve rahatsız edici erkek cinsel fantezilerini bir araya getiren bu hikâyeler; erilliği, alışıldık ahlâkın boğuculuğundan arındırma ve özgürleştirme becerisine sahip şiddeti methediyordu (Theleweit 1987, 1989). *Freikorp*lar da bol bol katledip tecavüz ettiyse de, geliş-

tirdikleri bir siyasal ve etnik temizlik kuramları yoktu. "Düşman" korkutulup kaçırılmalı, bazıları da öldürülmeliydi ama kimliği apaçık jeopolitikti: Genellikle 1918 Barış Antlaşmaları ile Alman topraklarını ele geçirmesine izin verilen Leh veya Baltık ülkelerinden biriydi. Slav karşıtı bir ırkçılık vardı, ama sonraki dönemde Nazi demonolojisinin odağında olan "Yahudi-Bolşevik" ırkçılık nadirdi. Bu literatürün her yanına sinmiş nihilizm savaş sonrası sanat içinde de yaygındı. George Grosz gibi solcu sanatçılar hepimizi savaşa karşı kılma niyetiyle grotesk savaş sahneleri resmettiler; sağcı sanatçılar, modern bir savaş makinesinin etkin aracı olarak savaşçıyı yücelten, canavarlaşmış ve zırhlı iktidarın katıksız imgelerini ürettiler.

Savaş sonrası paramilitarizmi sönüp gidebilirdi, fakat Fransa ve Belçika birliklerinin, tazminat taleplerini güçlendirmek için Rhineland'ı işgal ettikleri 1923 olaylarıyla canlandı. Bu ikinci bir Nazilere katılma dalgası yarattı; yeni üyeler özellikle bu işgal edilmiş topraklardan gelen (yani "tehdit altındaki sınır Nazileri") "yuva neslinin" gençleriydi ya da küçülmüş toprakları savunma konusunda isteksiz bir Weimar'ı itham eden memur ve askerlerin (yani "devletçilerin") çocuklarıydı. Askerî iktidar üzerindeki devletin resmî tekeline yine tecavüz ederek, üniforma giydiler, bazıları işgalci birliklere ateş açtı, ama çoğu yürüyüşler yaparak "işbirlikçilere" dayak attı. Başarılı değildi –Fransızlar kaldı– fakat bu bir meydan okumaydı ve Almanlar arasında kayda değer bir ilgiye neden oldu. Bu iki dalga –"tehdit edilen sınırdan" ve "devletçi" katılımlar– Abel'in örnekleminin neredeyse yarısını oluşturuyordu. Üçüncü bir katılımcı dalgası 1920'lerin sonlarında, Weimar'ın siyasi ve iktisadi durgunluğundan hayal kırıklığına uğramış genç işçilerle geldi. Bunların çoğu kendi yetiştirilme değerlerini reddetmiyor, onları vurgulu hale getiriyorlardı: Daha saldırgan bir milliyetçilik; demokrasi ve sosyalizme artan bir düşmanlık (Merkl 1975: 68-89, 139; karş. Diehl 1977; Grill 1983). Her üç dalganın merkezinde de paramilitarizm vardı. İktidarın ele geçirilişine kadar, Nazi üyelerinin çoğu bu paramiliterlerin birinde de yer alıyordu.

"Cephe miti" ve "sırtından bıçaklanma" ile Weimar nankörlüğü mitleri 1920'lerin sonlarına doğru güçlendi. Doğru değildiler: Eve dönen birliklerin çoğu aslında kahramanlar gibi ağırlandılar, diyor Bessel (1988). Miti besleyen, muhtemelen, cumhuriyetin askerî zaafiyetiydi. Oysa Abel'in incelediği denemeler faşist eski askerlerin savaşı sevgiyle hatırladıklarını gösterir: Eşitlikçi ama hiyerarşik askerî disiplin, kişisel ve ulusal tatmin yaratmıştı:

> Nasyonal sosyalizm siperlerdeki tecrübenin içinde tasavvur ediliyordu. Bu sadece ön-saf tecrübeleri ışığında anlaşılabilir.
>
> [S]avaş bize bir ders verdi, cephenin yüce topluluğu. Savaştan önce sadakatle kemikleşmiş tüm sınıf farklılıkları onun büyüsüyle kayboluyordu. Orada önemli olan bir kişinin ne olduğuydu, nasıl göründüğü değil. Ortak sıkıntılar ve ortak tehlike bizi birbirimize kaynaştırdı ve kuvvetlendirdi; işte bu sayede dünyaya dört yıl boyunca meydan okuyabildik.
>
> Eski dünyam tecrübelerimle paramparça oldu. Bunun yerine, siperler dünyası kendini bana açtı. Bir zamanlar yalnızlığı seven ben, burada kardeşler edindim. Almanya'nın çocukları omuz omuza durup sıcak çatışmalarda tüfeklerini ortak düşmana yönelttiler. Sığınaklarda birlikte yatarken, hayat hikâyelerimizi, elimizdekileri paylaştık... birbirimizin yaralarına pansuman yaptık. Gerçek Almanlığı, ne kadar eğitim aldığınızı ve Protestan mı, Katolik mi olduğumuzu kim sorgulayacaktı ki? (Abel 1938: 142; Merkl 1980: 113).

Gerçekten de, 1916'dan itibaren Alman ordusu muharip kuvvetler arasında en yüksek birlik oranıyla oldukça eşitlikçi ve teknokratik *olmuştu*. Geyer (1990: 196-197) bunu, "şiddetin örgütlenmesi için Taylorizm" ve askeriye ile sivil toplum arasındaki sınırı" yok ederek "ulusu bütünüyle örgütlemeye" muktedir bir model olarak betimler. Abel'in çalışmasında yer alanlar, sadece Nazilerin bu ruhu sürdürdüğünü iddia etmişti. *Stahlhelm*'de birisi "yoldaşlık ruhunu değil [ancak] sınıf farklılıklarını" bulabilirdi (Merkl 1980: 211). Paramilitarizm böylece siyaseti dönüştürebilecekti.

İtalyan faşizminde olduğu gibi, Naziler de orantısız biçimde, askerî geçmişe sahip bekâr genç erkeklerdi – gerçi savaş uzaklaştıkça Naziler yaşlandı, evlendi ve sivilleşti. Arka arkaya gelen eril nesiller, kendi memleket kökenlerinin sağcı milliyetçiliği ve devletçiliğini –savaş öncesi gençlik eylemliliği, sonra da siperler ve nihayetinde de yurttaş solculuğu ve yabancı müdahalelere karşı bir on yıl sürdürdükleri mücadele aracılığıyla– yücelttiler. Gerçek kuşaksal hikâye dolayısıyla epey karmaşıktır; tam bir "ayaklanma" olmaksızın en az iki nesli kapsar. Nazizm, savaş tarafından özellikle geniş bir nesil için geliştirilmiş paramiliter bir ulus-devletçilik olarak ortaya çıktı, sonra izleyen olaylarla yoğunlaştı. Belki de daha önemli olan, şiddete yatkın genç erkeklerin hâkimiyetindeki paramiliterlerin büyük güçlerden birinin hükümetinde kalıcılaşmasıdır.

Dinî ve Bölgesel Çekirdekler

Almanya'da iki büyük kilise, Evanjelik Protestan ve Katolik olduğu için Naziler, büyük bir parti olmalarından itibaren her ikisini de cezbetmeye çalıştılar. 1920'nin Parti Tüzüğü "pozitif Hıristiyanlığı", yani deizmi savunuyordu, fakat bu sadece her iki kiliseyi de soğuttuğu için kısa sürede önemini kaybetti. Hitler, ilk arkadaşlarının birçoğu gibi, ibadet etmeyen bir Katolikti. Oysa Naziler çoğunlukla Protestan geçmişlere sahipti. Sadece 1933 öncesi *Gauleiter* farklıydı: Oranları, yüzde 62 Protestan ve yüzde 37 Katolik şeklindeki ulusal ortalamalara yakındır (Rogowski 1977: 403). Fakat önde gelen 33 Nazi liderinden 16'sı Protestan ve sadece üçü Katolik olduğunu söylemişti (diğerleri dinsiz olduklarını söyler, Knight 1952: 31). Abel'in derlediği denemelerin üçte ikisi dinî geçmişten bahsetmezken, yüzde 25'i Protestan ve sadece yüzde 10'u Katolik olduğunu söyler. Sıradan üyelerin dinlerine dair bilginin olmaması nedeniyle, seçim çevresi araştırmalarına dayanıyoruz: Darbe öncesinde, Naziler Katolik bölgelerinde oldukça az temsil ediliyordu (Brustein 1996: şek. 1.4). Paramiliterler, dinî kimliklere dair kayıtları gerçekten tutmuştu: SA'daki subaylar ve as-

kerler ile SS'deki subaylardan oluşan örneklemler 3'e 1 ve 5'e 1 oranında Protestanken, SS askerler 2'ye 1 oranında Protestandı (Merkl 1980; Jamin 1984: 90; Ziegler 1989: 87-89;Wegner 1990: 239-242).

Alman Nazileri, demek ki, büyük oranda Protestan çevrelerden geliyordu. Bir sonraki bölüm, Nazi seçmenlerinin de öyle olduğunu gösteriyor. Oysa, bir sonraki kitabım soykırımın ana faillerinin ağırlıklı olarak Katolik çevrelerden olduğunu gösteriyor. Bu muammayı orada açıklayacağım.

Bölgesel kökenlere dair kaliteli verilerden yoksunuz. Araştırmacılar sınıf üstünde saplantılı bir şekilde dururlarken, coğrafyayı görmezden geldiler. Kater'in en önemli kitabının tam başlığı *Nazi Partisi: Üyeler ve Liderlerin Toplumsal Profili [The Nazi Party: A Social Profile of Members and Leaders, 1919-1945]* (1983) idi, ama "toplumsal"ın Kater için oldukça dar bir anlamı vardı. Çalışmanın yüzde 90'lık kısmında mesleki sınıfı, yüzde 10'unda yaşı tartışır. Paramiliterlere dair çalışmalar, bunların içinde çok az bölgesel farklılık olduğu sonucuna varır; gerçi yazarların coğrafi sınıflandırmaları kapsamlı olmaktan uzaktır. Bazıları Almanya'yı sadece "kuzey" ve "güney" diye böler ve aralarında hiçbir önemli fark görmez. Diğerleri ülkeyi illere böler ve sadece Bavyeralıların fazla temsil edildiğini gözler – ki bu kendi başına ilginçtir; çünkü bu bölge ağırlıklı olarak Katolikken, Katolikler parti içinde görece az temsil ediliyordu (Jamin 1984: 92-93; Ziegler 1989: 83; Wegner 1990: 235-239). Yine de ülke dışından "etnik" Almanlar ve "kaybedilen topraklar" ile "tehdit altındaki sınırlar" ve bunlara komşu topraklardan olan adamlar, Abel'in örnekleminin yüzde 36'sını oluşturuyordu ki bu da 2,0 ile 3,0 arasında fazladan temsil anlamına geliyordu. Merkl, 1923'teki Fransız işgalinin güneybatıda ateşli Naziler yaratmış olduğunu vurgular (Merkl 1975: 105, 1980: 136-137). En tepedeki Nazilerin yüzde 12'lik bir kısmına karşın Weimar Hükümeti'nin bakanlarının sadece yüzde dördü ülke dışında doğmuştu (Knight 1952: 28; karş. Kater 1983: 188). Genelde doğudan gelen mülteciler olan Avusturyalılar ve "etnik Almanlar" SS subayları arasında görece daha fazla temsil

ediliyordu (Ziegler 1989). Bu gruplara daha meşum koşullarda rastlıyoruz. Bu örneklemler, Nazi örgütlerine daha uzun vadeli kariyer bağlılıkları olan, yolundan şaşmaz Nazilerden oluşur. Newman (1970: 291-296) "sınır insanlarının" savaşlararası dönemin faşistleri arasında genelde daha fazla temsil edildiğine inanır. Nazi çekirdek kadrolarında kesinlikle görece daha fazla temsil ediliyorlardı. Protestanların neden bu kadar Nazi olduklarını keşfetmeyi, bir sonraki bölümde oy verme kalıplarını inceleyene kadar erteliyorum.

İşçi Sınıfı Nazileri

Artık, Naziler üzerine çalışan benden önceki tüm araştırmacıların takıntısı olan sınıf boyutuna geçebiliriz. Dolayısıyla Nazi partisi üyelerinin toplumsal sınıfına dair fazlasıyla veri var. Bu veriler, Ekler'deki Tablo 4.1'den 4.6'ya kadar özetleniyor.[4] Bunların hemen hemen hepsi Nazileri, iktidarı ele geçirişlerinden *önce* betimliyor. Ondan sonra oportünizm ve kariyerizm açıkça katılımcıları, özellikle de kamu sektöründen olanları, besbelli etkiledi. Bunların çoğu inanmış ideolojik Nazilerden ziyade "Çoğunlukçu Naziler"di. Çoğunlukçuluğa, soykırım içindeki muhtemel rolüne eğilirken tekrar döneceğim.

Mavi yakalı vasıfsız işçilerle başlıyorum. Tablo 4.1'in çeşitli yerel, bölgesel ve ulusal örneklemlerinde işçiler Nazi üyelerinin yüzde 28 ila 52'sini oluşturuyorlar. En düşük oran, tek bir şehirden, kısıtlı bir sanayisi olan Münih'ten türetilmiş en erken döneme dair tabloda gözleniyor. Erken döneme dair diğer bir veride, işçiler hâlâ az temsil edilirken, küçük burjuva grupları fazladan temsil ediliyor – geleneksel basmakalıba uygun bir durum (Douglas 1977; Madden, 1982; Grill 1983: 81-88). Bu, partinin Almanya ya da dünya için hiçbir önem arz etmediği bir dönemdi. Oysa büyüdükçe, tabanı da genişledi ve işçileri art-

4 Örneklemlerin temsil gücüne dair temel kaygım, Mühlberger'in (1991) bölgesel örneklemlerinin (NSDAP hakkındaki belki de en iyi veri) ülkenin doğusundan, ne kırsal Prusya ne de endüstriyel Saksonya'dan kimseyi kapsamasıdır.

tı. Tablodaki kalan örneklemler yüzde 31 ila 52 arasında yayılan işçi oranlarını ortaya koyuyor. Ondan sonra, işçiler Nazilerin üçte biriyle yarısı arasında bir oranı oluşturdular.

Bunu oldukça farklı iki çıkarım izleyebilir. Nazilerin çoğunun, parti içinde belli bir miktar etkisi olan işçiler olduğunu vurgulayabiliriz. Bunun yerine, işçilerin parti içinde biraz az temsil edildiğini de vurgulayabiliriz (bu durum paramiliterleri eklediğimizde ortadan kalkıyor). Her ne kadar, tabloda aktarılan bölge ve kasabaların çoğunda yüzde 50'nin hemen altında gözükseler de, işçiler 1933 yılında Alman işgücünün yüzde 55'ini oluşturuyorlardı. Bu örneklemlerdeki işçi oranlarının çoğu 0,75 ve 0,90 arasında olacaktı ki bu da hafif bir düşük temsile işaret eder (karş. Brustein 1996: böl. 4). Bu aralıktaki oranların daha yüksek olanları, genellikle Mühlberger'in yerel parti kayıtlarından çıkardığı bölgesel verilere dayanıyor, daha düşük olanlar da ulusal parti istatistiklerinden geliyor. Mühlberger bunun, partinin işçileri elde tutmada yaşadığı sıkıntılardan kaynaklandığına inanıyor: Bazıları yerel partilere öylesine hızlı girip çıkıyor ki, parti merkezinin onların izini sürmesi mümkün olmuyordu. Bu hızlı üye devirleri başta Komünist Parti için daha da vahim bir sorundu.

Ne tür işçilerdi peki Naziler? Vasıflı işçiler, vasıfsız işçilere nazaran biraz daha fazla temsil ediliyordu (Rosenhaft 1987; Mühlberger 1991; Fischer 1995: 115; Brustein 1996: şek. 4.4). Bu şaşırtıcı değil: Vasıflı işçilerin her nevi gönüllü oluşuma katılmaları daha muhtemeldir (çünkü daha fazla toplumsal ve örgütsel becerileri haizdirler). Nazilerin çok azı tarım işçisiydi: Ulusal işgücünün yüzde 8'i, benim Ekler'deki Nazi örneklemlerimde yüzde 4'ten az ve Brustein'da (1996: şek. 3.1) yüzde 5. Fakat çiftlik emekçileri içinde de çok sayıda sosyalist ya da komünist yoktu. Bu emekçilerin çoğu (güney Avrupa çiftlik işçilerinden farklı olarak) işverenlerinin arasında yaşadılar ve radikal siyasi hareketlere katılacak özerklikten yoksundular. Bu yine ideolojikten ziyade örgütsel bir engel olabilir. Çiftlik işçileri, vasıfsız işçiler gibi ilgiliydiler ama katılmayı zor buluyorlardı.

Diğer yerlerde daha çok Nazi işçi vardı. Tarımı çıkardığı-

mızda işçi oranları 0,90'a, neredeyse eşitliğe yükseliyordu. İktidarın ele geçirilmesinin sonrasına kadar, işçiler aslında Hitler Gençliği'nde daha fazla temsil ediliyordu (Mühlberger 1987: 110-111; Stachura 1975: 58-62). Naziler küçük ve orta büyüklükteki kasabalarda, en büyük şehirlerde olduğundan daha fazla ilgi görüyorlardı. Nazi işçi oranları birçok küçük kasabada 1,0'ın kuvvetle muhtemel üstündeyken, bazı büyük şehirlerde neredeyse 0,5'e iniyordu. Büyük şehirlerin dışında Nazi üyelerinin muhtemelen yüzde 40-55'i, büyük şehirlerde sadece yüzde 30-40'ı işçiydi.

Araştırmaların çoğu Nazilerin en az ilgiyi ağır sanayideki daha büyük şirketlerde gördüğünü; çünkü buraların sosyalist sendika ve partilerce halihazırda bağlandığını iddia eder. Nazileri en iyi karşılayan işverenler kamu sektöründeydi –ulaşım, posta hizmetleri ve kamu hizmetleri– çünkü kamu sektörü uzun yıllar hizmet vermiş (genelde Nazi olan) eski askerleri işe alıyordu. Birçok araştırmacı, Nazilerin durumlarının daha küçük imalathanelerde ve (inşaat ve otellerin ağırlıkta olduğu) hizmet sektöründe de iyi olduğunu, çünkü buralarda patron ve çalışanlar arasındaki toplumsal mesafenin az olduğunu ve bunların sağcı görüşü paylaştıklarını düşünür. (Kratzenberg 1989: 175-195; Mason 1995). Abel'in örneklemindeki işçiler genelde kamu sektörü, el sanatları ve zanaat alanlarındandı. Büyük ölçekli imalathanelerde çalışan az sayıdaki Nazinin, "Marksist" meslektaşları tarafından mağdur edildiği sık sık rapor ediliyordu. Brustein sektörlere dair ayrıntılı veriler sunar (1996: şek. 4.2 ve 4.3). Onun oranları pek farklılaşmaz. Naziler hizmet sektöründe 1,3'lük, el sanatlarında 1,2'lik ve "karışık dallarda" 1,1'lik oranlarla hafifçe daha az temsil ediliyorlardı. Sadece, 0,7'lik oranıyla tarım epeyce sapma gösterir.

Brustein sektör içi çalışma dalları arasında daha büyük farklılıklar buldu. Tarımda sonuçlar açık: Hayvancılıkta (dinin bozucu etkisini kontrol ettiğimizde), tahıl ya da sebze tarımı yapılan alanlardan daha fazla Nazi çıkıyordu. Yazar bunu, korumacılık, mirasların bölünmemesine destek ve doğudaki tahıl

üreticilerine yönelik desteklere muhalefet gibi Nazi iktisat politikalarına yönelik anlaşılır tepkilere bağlıyor. Brustein'ın İtalya'ya (bkz. önceki 3. Bölüm) ve Belçikalı Reksist harekete de uyguladığı "mantıklı iktisadi aktör" olarak faşizm modeli, en çok köylü çiftçilerde işler. Bunlar doğrudan pazarda ticaret yaparlar ve servetleri doğrudan ve açıkça hükümetin iktisadi politikalarından etkilenir. Oysa, sanayi ya da hizmet sektörlerinde çalışan büyük çoğunluk için, kendi iktisadi çıkarlarını ilerletecek iktisat politikalarını idrak etmek çok daha zordur. Bu yeniden dağıtım mı, yoksa damlama iktisadı mı; serbest ticaret mi, yoksa korumacılık mı olacak? Hangisinin daha çok işimize yarayacağına nasıl hükmedebiliriz? Tüm siyasi hareketler kendi muhtelif çözüm önerilerinin fayda sağlayacağını büyük bir güvenle iddia eder. Siyaset oyununun büyük bölümü, toplumsal konumları kendilerine, kendi "mantıklı" iktisadi çıkarlarına dair açık bir fikir vermeyen insanlara yönelik rekabet içindeki çağrıların göreli inandırıcılıkları üzerinden döner.

Hal buyken, Brustein'ın sanayi kollarına dair sonuçları şöyledir: En fazla temsil edilenler 3,0'lık bir oran ile metal işlerindeki işçilerdi, onları ahşap işleri, gıda ürünleri ve deri takip ediyordu (hepsi de 2,0'ın üzerinde). En düşük oranlar madencilik, toprak ve taş işleri ile (0,3) bakır, asbest, kimya, yan ürünler, metal ürünleri ve tekstildeydi (hepsi 0,1-0,2 arasında). Bunlar büyük farklardır. Yazar, farklı kollardaki işçilerin farklı iktisadi çıkarları olduğunu ve bu yüzden de Nazi iktisadi programına farklı şekillerde tepki verdiklerini iddia ediyordu. Bir konuya odaklanıyordu: İhracata değil de, iç pazara yönelmiş sanayilerde daha yüksek Nazi üyelikleri görülüyordu, çünkü Naziler otarşiyi teşvik ediyordu. Bu konuda biraz kararsızım. Bir sanayideki Protestan ve vasıflı işçi oranlarının her ikisi de bu veri içinde yararlı tahmin göstergeleridir. Brustein vasıflı işçilerin, haklarına saldıran işverenlerine kızgın olduklarını ve Nazilerin toplumsal hareketliliği teşvik etmesinden hoşlandıklarına inanır. Gerçi vasıflı işçiler tüm partilerin "müdavimidir": Aynı sonuca SDP üyeleri içinde de rahatlıkla ulaşılabilirdi. Bu sonuçları layıkıyla yorumlayabilmemiz için her bir sanayi kolunda-

ki işçilerin nitelikleri hakkında daha fazla bilgiye sahip olmamız gerekir.[5]

Bazıları işsizlik tecrübesinin işçileri Nazi yaptığını savunur (Kratzenberg 1987: 204-224, 245-263; Fischer 1991: 130-131; Stachura 1993: 706-710; Mason 1995). Bu, faşizmin özellikle daha yoksul ve marjinal olanları cezbettiğine dair daha genel düşünceyle ilişkilendirilir. Oysa Brustein (1996: şek. 1.2) yerel işsizlik oranları ile Nazi üyelik oranları arasında hiçbir ilişki bulmaz (üyelik, işsizliğin ortalamalarda olduğu yerlerde en yüksek çıkıyordu). Naziler gençti ve gençlerin işsiz kalma ihtimali yüksek olduğu için, Nazi işsizliğinin aslında ulusal ortalamadan daha yüksek olmasını beklerdik. SA militanlarının işsizlik oranları Büyük Buhran sırasında gerçekten de daha yüksekti, fakat işsizlikleri zaman alıcı militanlıklarının sebebinden ziyade, sonucu da olabilir. Abel örneklemindeki durum buydu. Üçte biri işsiz, iflas etmiş ya da hiç değilse Buhran'dan (muhtemelen ulusal ortalamalar civarında) ciddi zarar görmüştü. Oysa hepsinin Buhran'dan çok önce faşist inançları vardı ya da Naziler içinde veya benzer örgütlerde yer almışlardı (Merkl 1980: 191-194). Bir sonraki bölümde sunulacak seçim verileri, Nazi DSDAP'nin değil de, komünist KPD'nin işsizlerin partisi olduğunu ortaya koyuyor. Nazi işçileri muhtemelen diğer işçilerden daha fazla maddi sıkıntı içinde değildi.

Öte yandan, konuyla en az bu kadar ilgili bir diğer mesele Nazilerin diğer partilerden daha çok işçiye sahip olup olmadığıydı. Ekler'deki Tablo 4.4 sosyalist SPD ve komünist KPD'nin gerçekten "proleter partiler" olduğunu gösteriyor. KPD'nin 1927'deki üyelerinin yüzde 80'i işçi ya da zanaatkârdı. (Muh-

5 Ben de Hamilton'ın (1997: 333) Brustein'ın yöntemlerine ilişkin şüpheciliğini paylaşıyorum. Veri kaynağı Nazi üyelik kayıtları. Bunlar meslek bilgilerini genelde gelişigüzel kaydederler. Savaş suçluları örneklemim için gördüklerimin içinde, "sanayi kolunu" örneklerin sadece yarısından biraz fazlası için güvenle sınıflandırabilirdim. Böylesi bir veri kaynağının içinde Brustein'ın "metal eşyalar" kolundaki işçileri (en Nazi grup), "metal ürünler" kolundaki işçilerden (en az Nazi olan grup) nasıl ayırt edebildiğine şaşırdım. Bu sınıflamadan, insanların kendi mesleki çıkarlarına dair düşüncelerinin serbest ticaret ya da korumacılık konularının hâkimiyetinde olacağı varsayımı da epey büyük bir sıçrama gibi gözüküyor.

temelen işçilerin eşi olan) "ev kadınlarının çoğunu da eklemek bu oranı yüzde 90 civarlarına çıkaracaktı. Oysa KPD, Nazi Partisi'nden çok daha küçük bir partiydi ve aslında daha az işçiyi harekete geçirdi. SPD, büyük ölçüde kitlesel sendikaları üzerinden hâkim proleter güç olarak kaldı. İşçiler ve onların eşleri savaşlar arası dönemdeki üye listelerinin hâlâ yüzde 60 ila 80'ini oluşturuyordu. Vasıflı işçiler muhtemelen KPD'de olmasa da, SPD'de fazla temsil ediliyordu (Weber 1969: I: 27; Fischer 1991: 128-132; Lösche 1992: 14-17). Yine de, Naziler merkez ya da sağcı partilerden daha proleterdi. Ekler'deki Tablo 4.4, muhafazakâr DVP'nin sadece yüzde 1'inin işçi olduğunu ortaya koyar. Ekler'deki Tablo 4.1, aşırı muhafazakâr DNVP ve Nazi üyelerini kıyaslanabilir yerel alanlarda betimler. İşçiler Osnabruck DNVP'nin sadece yüzde 2'sini, ama Hanover Nazilerinin yüzde 39'unu teşkil ediyordu. Sanayileşmiş Ruhr'da işçiler Düsseldorf DNVP'nin yüzde 11'ini, Güney Westfalya Nazilerinin yüzde 41'ini ve Batı Ruhr Nazilerinin yüzde 52'sini temsil ediyordu. Ekler'deki Tablo 4.5, epey burjuva Marburg kabasındaki parti militanları hakkında ayrıntılar sunar: Nazilerin yüzde 16'sı işçiydi; bu oran SPD ve KPD içindeki yüzde 63'ten çok az, ama "burjuva" partisindeki yüzde 3'ten ve "özel çıkar" partisindeki yüzde 7'den fazlaydı.[6] Solcu partiler "proleter", sağcı partiler "burjuva" ve Nazi'ler çok sınıflıydı.

Nazi liderleri sıradan üyelerden çok daha burjuva olduğu için, bazıları Nazizmin "burjuvalaştığını" iddia etti. Oysa işçiler *tüm* partilerin üst hiyerarşilerinde azalır – bu, Michel'in, Alman Sosyalist Partisi'ne dair gözlemlerine dayanan meşhur "Oligarşinin Tunç Kanunu"nun bir parçasıydı. Can alıcı soru şudur: Nazi liderleri diğer partilerinkilerden daha fazla mı "burjuvalaşmıştı?" Ekler'deki Tablo 4.5 tüm partilerin Reichstag vekillerini kıyaslar. Burada, SPD ve KPD'nin epeyce gerisinde kalan Nazi işçileri, Katolik Merkez Partisi'yle çekişir ama üç "burjuva" partisinin epeyce önünde yer alırdı. Ekler'deki Tab-

6 Yine de, Koshar'ın (1986) (ağırlıklı olarak proleter olmayacak) öğrencileri tablolarının dışında tuttuğunu ve öğrencilerin yerel Nazi Partisi'nin yüzde 55'ini teşkil ettiğini aktardığını hatırlayınız.

lo 4.2 Nazi Reichstag adaylarının 1929'da yüzde 16'sının işçi ve yüzde 6'sının beyaz yakalı ve 1930'da yüzde 18'inin işçi ve yüzde 13'ünün beyaz yakalı olduğunu gösterir. Bu sayılar DNVP adayları ve il liderleri içindeki işçi ve beyaz yakalı temsilini küçük gösterir. Ekler'deki Tablo 4.2 ve 4.6 Nazi hiyerarşisinin tüm düzeylerine dair veri içerir. Tepede, ulusal *Reichsleiter*, (ev badanalamaya mecbur kalan bir boyacı ve albay) Hitler'in kendisini saymazsak hiçbir eski işçi bulunmaz. Bölgesel *Gauleiter*in yüzde 7'si eski işçiyken, izleyen 250 bürokrat ve yerel lider arasında işçilerin mevcudiyeti yüzde 21 ile 25 arasındaydı. Frankfurt yerel seçimlerinde, KPD adaylarının yüzde 48'i, SPD'ninkilerin yüzde 42'si ve Nazilerinkilerin yüzde 32'si işçi sınıfı mahallelerinde yaşıyordu (Wickham 1983).

Naziler, en tepe hariç, liderlik kadrolarının her düzeyinde azımsanamayacak bir işçi ve beyaz yakalı mevcudiyetini korudular. Proleter bir parti olmasalar da, geniş bir tabana yayılmış olarak kaldılar.

Orta Sınıf Naziler

Artık alt orta sınıf, küçük burjuva veya *Mittelstand* olarak adlandırılan meslek gruplarına eğiliyorum – küçük çiftçiler, kamusal, özel işletmelerdeki beyaz yakalı işçiler (usta zanaatkârlar, küçük işadamları ve tüccarlar). Hepsi bir araya geldiğinde, bu gruplar genelde partinin yüzde 31 ila 36'sını oluşturur – 1,20-1,30 oranları ile hafifçe fazladan temsil edilirler.

Küçük çiftçiler ancak 1928'den sonra –büyük bölgesel değişikliklerle– fazladan temsil edilir hale geldiler. Brustein'ın bu minvaldeki iktisadi savlarını zaten zikrettim. Fakat tarım bölgeleri, kentsel alanlardan dinî olarak da daha fazla ayrılıyordu. Katı Protestan tarım alanları birçok, Katolik olanlar pek az Nazi yetiştirdiler. Son olarak, "sınır" bölgelerinin endişesi, Nazilere bir miktar çiftçi katılımı sağlamış gözükse de, daha önceki araştırmacılar bu iddiayı sadece Schleswig-Holstein'daki yüksek Nazi üyeliğini açıklar hale getirdiler. Bu üç açıklamanın hepsinde de bir doğruluk payı var gibi gözüküyor.

Özel sektördeki beyaz yakalı işçiler, özellikle Ekler bölümündeki ulusal örneklemlerimde, bir şekilde fazladan temsil ediliyorlardı (karş. Brustein 1996: şek. 3.6). "Klasik küçük burjuvazi" ne düşük, ne fazladan temsil ediliyordu. Bu grup içinde usta zanaatkârlar düşük (sadece 0,3'ten 0,6'ya oranlarla), kendini "tüccar" sayanlar fazla (ulusal örneklem içinde 1,3 civarında, bölgesel örneklemlerde daha yüksek oranlarla) temsil ediliyordu. Mühlberger ikincinin yapaylığını ortaya atar: Genç bir ticaret erbabı, göz doldurmak için kendini *Kaufmann* (neredeyse tercüme edilemez, fakat sözlük anlamı itibarıyla "tüccar") olarak niteler. Beyaz yakalı işçiler dolayısıyla biraz daha fazladan temsil edilmiş olabilirler – bunlar Weimar döneminin sonlarında açık bir şekilde solcu sendikalardan sağcı olanlara yöneldiler. Beyaz yakalı faşizmin bir kısmı iktisadi hoşnutsuzluktan türedi. Fakat artan işsizlik kol işçilerini daha çok etkilerken, sağa yönelen beyaz yaka sektörleri diğer sektörlerden daha düşük işsizlik oranlarına maruz kaldı, demişti Speier (1986: 62 ve devamı, 104). Bu dönemde ücretler düşüyor olsa da, fiyatlar da iniyordu. Özel sektördeki bordrolu çalışanların reel gelirleri 1929 ve 1932 arasında yüzde 13 arttı. Küçük işletmelerin Naziler içindeki temsili düşük olsa da, Buhran'dan daha fena etkilendiler. (Bir Weimar sosyoloğu olan) Specier, memurların saatlik ödemeler yerine haftalık maaş, sigorta kapsamları ve işte "*Herr*" olarak çağrılma hakkı gibi ayrıcalıklarının aşındırılmasına öfke duyduklarını iddia eder. Alman resmî dairelerinde, askerî emir yapılarının taklit edilmesinin, hoşnutsuzlukları sağa yöneltebilecek otoriter bir kültürü beslediğini de belirtir. İktisadi ve "otoriter" saiklerin her ikisi de, beyaz yakalı faşistler arasında bulunabilirdi.

İki orta halli grubun katılma olasılığı daha da yüksekti: Alt düzey uzmanlık mesleği sahipleri ve alt düzey memurlar. 1920'lerin sonlarından itibaren ikisi de, Alman nüfus kategorilerindeki üstleri olan "akademik vasıflı uzmanlar" ve "üst düzey memurlarla" neredeyse aynı oranlarda katıldılar. Kendi bireysel meslekler çalışmasında Jarausch (1990) da uzmanların bu iki düzeyi arasında hiçbir fark gözlemez. Bu, İtalya'da oldu-

ğu gibi, sınıftan ziyade sektörel bir etkiyi düşündürür. Bu yüzden, Ekler'deki tablolarımda her iki alt düzey grubunu, üstleri ile beraber sınıflandırdım.

"Seçkin mesleklere" dair Alman nüfus grupları; girişimcileri, uzmanlık mesleği sahipleri ve üst düzey yöneticiler ile memurları içeren işgücünün en tepe yüzde 5'ini teşhis etmemize izin verir. Bunlar yüksek oranda Naziydi. Oranlar düzensizdir (küçük sayılarda genelde böyle olur), fakat genelde 2,5'e kadar (şimdiye kadar bulunan en büyük oran) artma eğilimindedirler. Bu, faşizmin "küçük burjuvadan" ziyade "burjuva" yorumunu destekler gibi gözüküyor. Fakat burada biraz durmalıyız. Seçkinler, (sendikalar dışındaki) gönüllü örgütlerde oldukları gibi siyasi partilerin çoğunda da hâkim durumdaydı. Bir kez daha, can alıcı soru şudur: Seçkinler Nazizmde diğer hareketlerde olduklarından daha mı baskındırlar?

Ekler'deki Tablo 4.4 ve 4.5 seçkinlerin iki sol partide sayıca az bulunmakla birlikte, diğer partilerde ağırlıkta olduklarını gösteriyor. SPD ve KPD sayıları konusunda ihtiyatlı olmalıyız: Önceden çalışan birçok işçi sınıfı lideri, parti ya da sendika çalışanı olarak yıllarca maddi sorun yaşamadan geçinmişti. Üç "burjuva" partisinde işler şeffaftı. Aşırı muhafazakâr DNVP liderlerinin ve adaylarının yarıdan fazlası seçkin bir konumdaydılar – genelde büyük toprak sahipleri ve işadamları, onların ardından da emekli subaylar, üst düzey memurlar ve eğitimli uzmanlar. Yerel düzeyde (Düsseldorf ve Osnabrück'te), ağırlıklı olarak küçük burjuvazi, *Mittelstand*, DNVP içinde çoğunluktaydı. Muhafazakâr DVP'de militanların yüzde 60'ı seçkin mesleklerdendi – genelde iş adamları ve üst düzey yöneticiler ve onların ardından da kıdemli memurlar; bunların yanında da biraz klasik küçük burjuvazi, çok az beyaz yakalı vardı; işçi hiç yoktu (karş. Fritzsche 1990: 94-100). Büyük esnaf ve işadamları, avukatlar ve öğretmenler liberal DDP'nin üst düzeylerinde ağırlıktaydı (Schneider 1978: 50-51; Frye 1985: 1-2). Katolik Merkez vekilleri arasında bile toprak sahibi ve sanayici seçkinler, Nazi vekillerinin arasında olanlarından çok daha fazlaydı (Morsey 1977: 35). Marburg'da seçkinler "burjuva" parti üye-

lerinin yüzde 41'ini, özel çıkar partilerinin yüzde 18'ini, Nazilerin yüzde 15'ini ve SPD/KPD'nin birlikte sadece yüzde 1'ini oluşturuyordu. Özel çıkar partileri içinde etkin Marburg kadınları genelde seçkinken, Nazi kadınları ağırlıklı olarak gayri seçkindi. Sol partilerin ve Nazi partisinin haricinde *Mittelstand* üye ve eylemcileri genelde küçük işletmeler ve ticaretten geliyordu (Koshar 1986: 238-239). Yerel bir Doğu Prusya Nazi kadınları grubunun yüzde 50'si işçilerin eşlerinden oluşuyor, onların ardından da tüm seviyelerden memurların eşleri geliyordu (Fischer 1995: 165).

Demek oluyor ki, Naziler iki sol parti dışındaki tüm partilerden daha az seçkinci ve daha az iş dünyası yönelimliydi. Toprak ağaları, sanayiciler ve üst düzey yöneticiler "burjuva" partilerinde ağırlıktayken, Naziler arasında nadiren görülüyorlardı. Küçük işletmeler, "burjuva" ve özel çıkar partilerinde Nazilere nazaran çok daha fazla temsil ediliyordu. Buna mukabil, Naziler ağırlıklı olarak seçkinlerden memurları ve uzmanlık mesleği sahiplerini, *Mittelstand*'dan da alt düzey memurlar ve onların ardından da beyaz yakalı işçileri üye yaptılar. Bu biraz, İtalyan modeli olabileceğini düşündüğüm şeye benzemeye başlıyor: Doğrudan üretim ilişkileri alanından bir şekilde çıkarılmış "ulus-devletçi" burjuvaziyi üye yapmak.

Fakat memurlar ve kamuda çalışan öğretmenlere dair sayılarda yöntemsel bir sorun vardır. Bunların Nazilere üye olmasına birkaç il ve kent yönetimi tarafından 1925'ten, Prusya'da 1929'dan ve tüm Almanya'da 1930'dan sonra yasak getirilmişti. Dolayısıyla bunların arasında ilan edilmiş Nazi üyeliği azdı. Hükümet baskı yaptığında, Nazi üyeleri partiden, artık Nazi olmadıklarını (yalandan) gösteren "azil" belgelerini istiyorlardı. Brustein (1996: 167-175) memurların 1933'ten önce ne düşük ne de fazladan temsil edildiğini saptar; bunun (tüm engeller göz önünde bulundurulduğunda) büyüleyici Nazi bağlılığının bir kanıtı olduğuna inanır. O dönemin şahitleri, memur ve öğretmenlerin saklı Nazi sempatileri olduğuna inanıyordu; Naziler de onlara yönelik, diğer tüm meslek gruplarından daha fazla broşür hazırlamıştı. Tarihçiler, birçok yerel resmî yetkili

ve okul öğretmenlerinin yarı-saklı bir şekilde Nazilere eşlik ettiğine dair birçok örnek aktarır (Childers 1983: 176, 238-243; Grill 1983: 203-205; Caplan 1986, 1988; Zofka 1986).

Bu takiyye sorununu denetleyebilmek adına, hiçbiri gizlenme ihtiyacı duymayan tam zamanlı Naziler ve Abel'in uzun dönem militanlardan oluşan 1933 örneklemine ait özgeçmişleri inceleyebiliriz. Abel'in örnekleminde memurlar açık ara en fazla temsil edilen meslek grubuydu – Almanların bir bütün olarak Nazi olma ihtimalinin dört katı (Merkl 1975: 14). 1928'e kadar 52 tam zamanlı Nazi *Gauleiter*'inin yüzde 56'sı daha önce memur ya da kamuda öğretmen olarak çalışmıştı, sonrasında bu oran yüzde 60'a çıktı – benzer toplumsal statüde diğer kişilerin temsilinin beş katı. Bunlar, sonrasında memurların partiye girerek kârlı çıkabilecekleri Nazi darbesinin öncesindeki yıllardı. 1933'te *Kreisleiter* (alt bölge şefleri) ya da yerel Nazi delegeleri gibi orta düzey Nazilerin dörtte biri kamu çalışanıydı. Yerel üyelik kayıtları gizlilikten etkilenmişti. Fakat öyleyken bile kamu çalışanları, üyelerin yüzde 10 ila 25'ini teşkil ediyordu (Kater 1983). 1933'te işgücünün sadece yüzde 5,7'si kamu sektöründe çalışıyordu. Memurların 1933'te yüzde 10 kadarı, 1935'te yüzde 18,4'ü Nazilere katılmıştı. Bunlar yüksek hareketlilik düzeyleridir. 1932 itibarıyla bazı birimlerin Nazilerin denetimine girdiği konusunda uyarılarda bulunuyordu buraların amirleri (Mommsen 1991: 116). Jamin de (1984: 258) paramiliter SA'lara dair kendi örneklemlerinde memurların "esaslı bir şekilde fazladan temsil edildiğini" saptar.

Devlete sağcıların nüfuz etmesi yeni değildi. Memurlar 1914 öncesindeki milliyetçi baskı gruplarına hâkim olmuştu (Mann 1993: 585-588). Bu etki, 1918'den sonra peyderpey Nazizme doğru genişledi. Abel'in araştırmasında yer alanların dörtte biri "devlet-ordu hizmeti" geçmişine sahip ailelerden geliyordu (Merkl 1975: 50-61). Wegner'in (1990: 240-241) üst düzey SS subayları hakkındaki çalışması militarizm, eğitim ve devlet arasında sürekli bir ilişkinin olduğunu ortaya koyar. Bunların yüzde 17'si daha önce ordu subayı, yüzde 15'i polis amiri, yüzde 22'si öğretmen ve yüzde 6'sı diğer memurlardı. Alman dev-

let sektörü sonradan soykırımın yöneticisi olacakların yarısını sağlamıştı.

Fakat bir kez daha durmalıyız. Can alıcı soru bu sefer karşılaştırmalı: Memurların Nazizme mi, yoksa diğer hareketlere mi daha fazla bağlı olması muhtemeldi? Diğer ülkelerde olduğu gibi, kamu görevlileri ve öğretmenler partilerin çoğunda fazladan temsil edilirler. Ekler'deki tablolarım ve diğer kaynaklar Almanya'da sağın tamamının, Nazi veya değil, onları üye ve yerel lider olarak cezbettiğini, siyasi merkezin geriden geldiğini ve solun çok daha geride kaldığını gösterir. 1933 sonrasında değil, öncesinde, Marburg Nazileri içinde "burjuva" ya da özel çıkar partilerinde olduğundan daha az memur vardı. Reichstag'da kamu çalışanları tüm partilerde fazladan temsil ediliyordu. 1930'dan önce, bu durum, burjuva partilerinde ve Katolik Merkez'de, *völkische* bloğu ve Nazilerden daha aşikârdı. 1930'dan sonra onlar da belirgin bir şekilde Nazi olmuştu (Stephan 1973: 308; Bacheller 1976: 365-366, 379, 453-462; Linz 1976: 63-66; Morsey 1977: 34-35; Möhlberger 1987: 106-107; Sühl 1988: 203-205, 227; Lüsche 1992: 14-16). Memurlar orantısız biçimde Nazi *olmuştu*.

Weimar memurları devşirilmeye hazırdılar; çünkü devletin yürütme kanadını yasama kanadına zaten yeğliyorlardı: "Devletin menfaatleri," diyorlardı "partilerin siyasi menfaatlerinden" üstündür. Demokrasi bocaladığında, bu "devletçilik" güçlenerek, 1930 sonrasındaki otoriter Brüning, Papen ve Schleicher hükümetlerinde, memurların siyasilerin rollerini ele geçirmesine izin verdi ve idare içinde Nazilere yönelik sempatiyi teşvik etti. (Mommsen 1991: 81-84; Caplan 1988). Maddi bir saik de var mıydı? Bu pek muhtemel gözükmüyor. Üst düzey memurlar o kadar ayrıcalıklıydılar ki, ne işsizlik ne de yoksulluk onları sağa yöneltmiş olabilir. 1930'da ilk Brüning hükümeti maaşlar, emeklilik hakları ve hatta işlerde gerçekten de kesintiye gitti (Mommsen 1991: 79-118). Fakat fiyatlar düştüğü için, memurların reel gelirleri 1929 ve 1932 arasında aslında bir miktar arttı. Seçmen davranışı verileri, 1924 ve 1929 iktisadi krizlerinin ardından, memurların Nazilere oy vermeye biraz

daha fazla yatkın olduklarını ortaya koyuyorsa da, ilişki mutlu zamanlarda da devam etti (Childers 1983: 171-178).

Onlara yöneltilmiş Nazi propagandası iktisadi menfaatlere değil, kendilerinin belli ki önemli bir rol oynayacağı daha kapsamlı bir ulus-devletçiliğe odaklanmıştı (Caplan 1988). İtalyan faşizmine dair ileri sürdüğüm gibi, sağcılıkları, kendilerinin çok kapsamlı mesleki menfaatleri ile daha ideolojik ulus-devletçiliği harmanladı. Ben de kamu eğitimine yatırımın iktisadi büyüme için gerekli olduğuna inanıyorum – ama ben kamu üniversitesinde bir profesörüm. Kişisel çıkarın ve iktisadi kuramım birbirinden ayırt edilebilir mi? Saiklerim muhtemelen karışık – ve dolayısıyla Nazi memurlarınınkiler de öyleydi.

Son olarak, üniversite eğitimi almış uzman meslek sahipleri (yani "akademik uzmanlar") NSDAP'de ve SA ile SS subay kadrolarında –"iş ve yönetici gruplarından"– daha fazla temsil ediliyordu. Aşırı muhafazakâr DNVP içinde de ağırlıktaydılar. Jarausch (1990: özel. 78-111) bunu iktisadi hoşnutsuzluğa bağlar. Oysa kendi verisi vardığı sonucu desteklemez. İşçilerin ve beyaz yakalı işçilerin daha fazla mustarip olduğunu teslim eder. Buhran'ın daha sert vurduğu mesleklerin daha fazla Nazi olmadığını gösterir. Okul öğretmenlerinin kökenleri üzerindeki çok değişkenli çözümlemesi Protestanlığın Nazizm için en iyi öngörü değişkeni olduğunu gösterir; onu kentleşme, gençlik ve erkeklik izler. Mertebe ve maaş farklılıkları geriden gelir. En Nazi meslekler –ormancılar, veterinerler, üniversite eğitimli çiftçiler, hâkimler ve doktorlar– Yahudi rekabetiyle karşılaşmadılar (gerçi Yahudiler hemen hemen hiçbir Alman iş alanına hâkim olmamıştır; en yüksek oranlar avukatlarda yüzde 16 ve doktorlarda yüzde 10'dur). En Nazi meslekler, *völkisch* ve "kan ve toprak" milliyetçiliğine ek olarak devletçiliğin cazibesine kapılmış görünüyor. Nazi propagandası iktisadi mahrumiyetlerine değil de, siyasi ve ideolojik temalara odaklandı: Materyalizm karşıtlığı, partilere değil de devlete sadakat, milliyetçilik, sınıfsız bir modernizm. Mühendislere yönelik bir broşür "yaşam öğelerimize yönelik, ileri teknolojiyi geri bırakan boğucu Yahudi-materyalist ele geçirilişi" itham eder. Parti, eğitim

politikasının "hiçbir zaman meslek, bürokratik ücretlendirme, ödeme ve işe alma sorunlarına odaklanmadığını" iddia ediyordu. "[Bu politikanın] amacı her zaman Alman eğitimine uygulanacak ideolojik nüfuza, devlet içindeki siyasi iktidar için mücadeleye ve kültürel yaşamımızın tüm yıkıcı Marksist eğilimlerden arındırılmasına odaklanıyordu." Jarausch'un kendi verileri Nazizme yönelik tutumların oluşmasında, ideolojik saiklerin kişisel maddi saiklere ağır bastığını ortaya koyar. Ve diğer Nazi kaleleri gibi, meslekler doğrudan üretim ilişkilerinden uzaklaştırılmıştır.

Elbette ki, uzmanlık mesleği sahipleri, öğretmenler ve memurlar da yüksek eğitimliydiler. Belki de bu, Nazizmlerinin sebebiydi. Üniversiteler baştan itibaren cumhuriyete karşı cephe almıştı. Öğrenci dernekleri ağırlıklı olarak *völkisch* ve anti emitti. 1930 itibarıyla Alman öğrencilerin yarısı, –Katolikler arasındaki çok daha düşük desteği saymazsak– toplumsal geçmişleri veya akademik disiplinler arasındaki bazı farklılıklarla birlikte, muhtemelen Nazi sempatizanıydı. Naziler 1931 ulusal öğrenci seçimlerinde oyların çoğunu aldılar. Unutmayın ki, bu tarihler Nazilerin ulusal siyasete hamlesinin hemen öncesine denk gelir: Naziler üniversiteleri diğer başlıca kurumlardan *önce* ele geçirdiler.

İktisadi yoksunluk öğrenci faşizmine mi neden oldu? Öğrencilerin çoğu yoksuldu (bu tabii ki olağandışı bir durum değil). Oysa Marburg'da, en az iş umudu olan anabilim dallarının, tıp ve doğa bilimleri, Nazi olma ihtimali daha düşüktü (Koshar 1986: 243). Her halükârda, üniversiteler, başlarda liberal olan *Bildung* düşüncesinin (Aydınlanma geleneğindeki kültürlü eğitim) daha milliyetçi olduğu ve milliyetçiliğin biyolojik ve ırkçı evresine girmeye başladığı 1880'lerden beri sağcıydı. Az sayıda profesör Naziydi ama, çoğu muhafazakâr ulus-devletçiydi. Kadro ve ayrıcalıklarıyla ve son zamanlarda aldıkları büyük maaş zamlarıyla, üst düzey memurlar belki de Almanya'daki en güvenceli gruptu – onları hemen arkalarından memurlar ve serbest meslek mensupları takip ediyordu (Weisbrod 1996: 31). Otoriter ırkçılığa yönelik destekleri iktisadi yoksunluk ya

da güvencesizlikten doğmuş olamaz. İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin Nazi olma ihtimali daha yüksekti ve onlar da işgücünün daha güvenceli üyeleri arasında yer alıyorlardı. Eğitim kurumları uzun zamandan beri Alman ulus-devletçi geleneğin merkezinde yer almıştı – *völkisch* duygularına meyletmiş, şimdi de Nazizme doğru radikalleşmişlerdi (Kater 1975, 1983: 44; Linz 1976: 67; Giles 1978, 1983; Marshall 1988).

1910 doğumlu bir kız öğrenci kendi milliyetçiliğinin, memleketi Düsseldorf'un Fransızlarca işgal edilmesiyle güçlendiğini anlatır. Fakat daha sonra arkadaşları onu bir Nazi toplantısına götürmüş:

> Naziler bize Hitler'in savaştaki tecrübelerinden çok büyük bir gerçeği öğrenmiş olduğunu anlattılar. Önemli olan birinin parası ya da unvanı olması değil, halkın refahına katkı yapıp yapmadığıydı. Hitler milliyetçilik ve sosyalizmin özdeş olması gerektiğini söyledi. Milliyetçi, tüm hemşehrileri için orada olmalı ve sosyalizm halkın doğasına uyumlu hale getirilmelidir. Bundan hareketle Nasyonal Sosyalizm. Bizim için yoldaşlık – dayanışma demek... Dedik ki, "Bu Bolşevizme yönelik tek makul cevaptır." Ve işte böyle Nasyonal Sosyalist Alman Öğrenciler Birliği'ne katılmaya karar verdim (Steinhoff ve ark. 1989: xxviii)

Demek oluyor ki, Naziler çoğunlukla erkeklerden oluşan iki genç nesil cezbetti. İlki savaş deneyimlerinden geldi, ikincisi daha sonra Alman okullarında, üniversitelerinde ve gençlik hareketlerinde toplumsallaştı. Bunlar içindeki en aydın düşünceliler dönemin en son fikirlerini tartışıp, onları Alman kültürünün romantizmi, idealizmi, "maneviyatı" ve ırkçılığı ile birleştirdiler. Birçokları, liberal ve burjuva çağının savaş sırasında ve savaştan sonra çöktüğüne inanıyordu. Sosyalist seçenek, aydınların kabul edemeyeceği kadar eski, materyalist ve fazlasıyla proleteryen gözüküyordu. (Mosse 1971: 144-151). Çoğu içinde bir hareket ve devletin ulusu tecessüm ettiği ve böylece toplumsal ve ahlâki bir gelişimin sağlandığı modernitenin daha organik tasavvurlarını yeğledi. Faşizm genç ve eğitimli erkek-

leri cezbedebiliyordu; çünkü kıtanın yarısının en yeni faziletiydi. Dönemindeki –dönemin bir topluluğunun özgül mağduriyetlerinin daha ötesindeki– ideolojik yankıları, bir nesil hareketi olmasının temel sebebiydi.

NAZİ PARAMİLİTERLERİ

Tüm bunlar Nazi Partisi'ni ilgilendiriyordu. Ama paramiliterleri –SS ve özellikle darbeden önce SS'in 10 katı büyüklüğündeki SA'yı– de hesaba katmalıyız. 1932'ye gelindiğinde, ikisi toplamda partiden daha fazla üyeye sahipti. Üyelerinin sadece aşağı yukarı yarısı kadarı partinin de üyesi olduğu için, paramiliterler faşizme alternatif erişim kanalları sunuyordu. Ekler'deki Tablo 4.3, ilgili verileri bir araya getirir – fakat bu veri seti içinde SA'lara ilişkin olanlar SS'lerinkilerden daha eksiksizdir. Sadece özel sektördeki beyaz yakalı işçiler darbe öncesindeki SS içinde çok hafif daha az temsil edilmiş görünüyor. 1933'ten önce hafifçe yetersiz, sonradan eşit temsil edilen işçiler en büyük gruptu. SS, meslekleri bakımından Alman erkeklerini kabaca temsil eder gözüküyor. Bu, SS'in Nazi rejiminin "seçkinleri" olarak görülmeye başlandığı 1930'ların ortalarında büyük ölçüde değişecekti; gerçi bu değişim benim bu bölümdeki savımla uyumlu bir yönde olacaktı (üst düzey memurların, akademik uzmanların ve öğrencilerin, sanayide yer alanların düşük temsili ile tezat içindeki yoğun temsilleri – bkz. benim bir sonraki kitabım).

Buna mukabil SA proleterdi. Ekler'deki Tablo 4.3, SA üyeleri içindeki işçilerin 1929 öncesindeki yüzde 60 olan oranının, bu tarihten sonra yüzde 70'e çıktığını ortaya koyar. Buhran SA'ların işsizlik oranını yüzde 60-70 oranlarına çıkardı. Peki ama işçiler SA'ya işsiz oldukları için mi yöneldiler, yoksa SA eylemleri mi onların iş bulmalarını engelledi? Muhtemelen her ikisi de. Abel'in örneklemi, hayatını Buhran'dan çok önce, bunun iktisadi sonuçlarına aldırmaksızın davaya adamış birçok SA adamı içerir. SA dosyaları da işverenlerin SA adamlarını işe almaktan hoşlanmadığına işaret eder, çünkü bunlar karşılık vermeye

ve yürüyüşlere katılmak için işe gelmemeye daha meyillidirler. Öte yandan, bazı SA mensuplarının işsizliklerini de katılımlarının nedeni olarak gösterirler. Bütün olarak değerlendirdiğimizde, SA'nın kendisinin çıktığı yaş grubu kadar proleter ve işsiz olarak başladığı ama daha sonra Buhran'ın baskısı altında daha proleter ve işsiz bir hale gelmiş olabilecekleri gözüküyor. (Fischer 1983: 25-47).[7] Paramilitarizm, çalışmak için tam zamanlı bir etkinlik seçeneği sundu. Belki de Nazizmin temel maddi işlevi buydu.

Paramiliterlerin sokak savaşlarına katılan çekirdek kadrosuna dair verilere de sahibiz. Sokak kavgaları sırasında hayatını kaybeden 300 Nazinin yüzde 57'si işçi (1,22'lik bir oran) ve yüzde 25'i "işadamı, uzmanlık mesleği sahibi ve öğrenciydi" (genç oldukları için çoğu muhtemelen öğrenci). Diğer tüm gruplar düşük temsil oranlarına sahipti (Merkl 1980: 98-99; karş. Stachura 1975: 59). Bu faşist dövüşçüler komünist muadilleri kadar proleter değillerdi. Hamburg ve Berlin'de sokak kavgalarına karıştıkları için tutuklanan komünistlerin yüzde 90'lık kısmı ve partinin "şehitlerinin" yüzde 70'i işçiydi (Kater 1983: 253; Peterson 1983: 214; Rosenhaft 1983: 167-207). Yine de, diğer ülkelerde olduğu gibi, ölen faşistlerin çoğu işçi ya da öğrenciydi.

1933'ten önce, paramiliterler ve parti, birlikte yarım milyon işçiye sahipti ve bunlar Alman nüfusu içindeki sayılarıyla kabaca orantılıydı. Geneline baktığımızda Naziler özellikle küçük burjuva ya da burjuva değildiler. Alman sınıf yapısının genel ortalama profilini oluşturuyorlardı. Bu anlamda, oldukları-

7 Bessel'in (1984) kırsal Doğu Prusya'da incelediği iki SA birliği, "çiftçilerin, genç çiftçilerin ve ziraat müfettişlerinin" (iki birliğin yüzde 35 ve yüzde 45'i) ve "zanaatçı ve zanaatçı çıraklarının" (yüzde 29 ve yüzde 33) hâkimiyetinde olmaları bakımından farklılaşır. Bu Bessel ve Jamin'i (1979) SA'nın proleter yorumlanışını tartışmaya açmaya teşvik eder. Fakat Fischer ve Hicks (1980) ve Mühlberger (1991: 164-165) bu doğu bölgesinde tarım işçilerinin çoğunun Alman değil, ırkçı SA'ya katılmaları pek muhtemel olmayan Slavlar olduklarını gözler. Dahası, bazı "zanaatkâr ve çıraklar" muhtemelen işçiydi. Tabii ki, SA birlikleri arasında farklılıklar vardı, çünkü yerel ekonomiler farklıydı. Fakat, her iki düzeltmeyi de hesaba kattığımızda, Doğu Prusya'daki SA'nın sınıf bileşimi diğer yerlerdeki SA'larınkine yaklaşır.

nı iddia ettikleri şeydiler: Ulusal bir parti, yine de kentsel-imalat sektörüne değil, devlet ve eğitim sektörlerine doğru meyilliydiler.

TOPLUMSAL HAREKETLİLİK VE TOPLUMSAL MARJİNALLİK

Nazi örneklemleri toplumsal hareketlilik ve başarıyı değerlendirmemize eşsiz biçimde izin verir. Genelde Nazilerin aşağıya doğru hareketli oldukları, kariyerleri ile ilgili hüsranlarının acısını siyasi sistemden çıkardıkları söylenir. Oysa Abel'in otobiyografilerinde yer alanların yarısından biraz azı hiçbir önemli hareketlilik yaşamamış, dörtte biri kökenlerinden önemli ölçüde yükselmiş ve sadece yedide biri hiçbir düşüş emaresi göstermemişti (Merkl 1975: 62-76). Rogowski'nin (1977) *Gauleiter*'larının yüzde 64'ünün güvenceli bir işi vardı ve yüzde 75'inin mesleki kariyerleri eğitime dayanan nitelikleri ile uyumluydu. Yüzde 40'lık bir kesim babalarına nazaran daha yukarı, yüzde 21'lik kesim daha aşağıya doğru statü hareketliliği yaşamıştı. Yukarı hareketlilikleri, dolayısıyla, tüm Almanların iki katıydı. Daha ziyade yukarı hareketlilik yaşayan gruplar –asker emeklileri, üniversite mezunları ve beyaz yakalı çalışanlar– Nazilere en çok katılanlardı da. Kater (1983: 182-184, 375) Nazi memurlarının "toplumun kenarlarında yaşayan bir kaybedenler grubu görüntüsü vermedikleri" sonucuna varır. *Gauleiter*'ın izini Rogowski'den daha fazla süren yazar, yukarı hareketliliklerinin çok da yüksek olmadığına inanır. Yine de, "nüfusun genelinin ortaya koyduğu yukarı hareketlilik düzeyini çok büyük ölçüde geçmişlerdi" – gerçi Kater böylesi bir yukarı hareketliliğin onlarda "acı veren" bir tekrar aşağı düşme korkusu yaratmış olması gerektiğini de ekler. Sadece hareketsiz olanlar mı güvencede? Kater yüksek parti teknokratlarının, hiçbir marjinallik izi taşımayan, daha istikrarlı ve alışıldık üst orta sınıf geçmişleri ve eğitimleri olduğunu ilave eder.

Ziegler (1989: böl. 4) SS'in gerçek bir meritokrasi olduğuna hükmeder. Subayları, katılımlarından önce zaten mütevazı

eğitsel ve mesleki başarılar elde etmişlerdi ki bu, SS'e girdiklerinde hız kazandı. Birçokları SS'i –onaylar biçimde– Weimar'ın "statülerle dolu" mesleki dünyası ile karşılaştırır. Wegner'in (1990: 251-262) SS subaylarından oluşan örneklemi içindeki bir azınlık, savaş sonrası aşağı yönlü bir hareketlilik yaşarken, genç katılımcıların bir kısmı iktisadi güçlüklerden çekiniyordu. Fakat bu bireysel vaka çalışmalarının hiçbiri iktisadi olarak marjinal değildi – tek istisna, sık rastlanan yağmaları ve polisle girdikleri çatışmaları siyasal aşırılığından, tersi değil, kaynaklanan Theodor Eicke gibi gerçek "haydutlardır" (bu korkunç adam hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. bir sonraki kitabım). Her iki çalışma da, askerî ve milliyetçi değerlerin SS katılımcılarını cezbetmekte iktisadi yoksunluklardan çok daha büyük bir rol oynadığını gösterir.

Jamin (1984) bu fikri paylaşmaz. SA subaylarının kariyerlerinin "toplumsal tutarsızlığı" kanıtladığını söyler. Subaylar "toplumsal hiyerarşi içinde istikrarlı bir konumdan" yoksundular ve daha ziyade aşağı yönlü hareket deneyimlediler. Fakat mevcut verileri pek anlaşılır değil. SA liderlerinden oluşan tüm örnekleminin yarısı anlamlı hiçbir kuşaklararası ve yarısı da kuşak içi hareketlilik (Abel'in örneklemindeki gibi) yaşamamış.[8] Hareketli SA subaylarının aşağıya düşenlerinin, yukarı çıkanların iki katı olduğunu söyler. Fakat kendisinin, "serbest meslek sahibi, zanaatkâr ya da çiftçi" bir babaya sahip, kendi de "beyaz yakalı çalışan, vasıflı işçi ya da profesyonel asker" olanların (kuşaklararası) hesaplanması ile oluşturduğu "ikircikli aşağı hareketlilik" kategorisi bu orantısızlığa katkı yapmış gibi. Buna üç sebepten dolayı güvenilmez: "Zanaatkârların" çoğu orta sınıf değil işçiydi; "asker" terimi dünya savaşı sırasında bir toplumsal konumu göstermek için fazlasıyla muğlaktı ve memleketten göç eden çiftçilerin çocukları aşağı düşmektense yoksulluktan kaçıyor olabilirdi. Yazarın kategorilerini kabul ede-

8 Jamin'in aklanan SA liderlerine dair bir ikinci örnekleminde, hareketlilik konularında çok düşük bir yanıt oranı vardı. Hakkında veri toplayabildiklerinin daha aşağı yönlü bir hareketliliğine işaret eder. Bunlar hareketin gerçek kabadayıları olmuş olabilir – ya da belki de, sadece yanlı bir örneklem oluşturuyorlardı.

cek olursak, SA liderlerinin yüzde 25-30'u aşağı doğru hareketlilik yaşamış olur, eğer etmezsek yüzde 10-25'i. Yüzde 20'ye razı olursak, bu hiç de baskın bir oran sayılmaz. Burada ele alınan diğer kanıtların karşısında, bu, yazarın Nazizmin "toplumsal olarak yerinden edilmiş ve soyutlanmışları" temsil ettiği ve dolayısıyla "pozitif sosyo-politik bir program geliştiremediği ve üyelerinin gerçek toplumsal çıkarlarını temsil edemediği" çıkarımını sürdüremez. Oysa Nazizm gerçekten de –öncelikli olarak sınıfsal olanlar olmasa da– "asıl toplumsal menfaatleri" temsil etti.

Marjinallik kavramı Nazizme dair birçok çözümlemeyi etkiledi. Tabii ki, Hitler'in kendisi bu basmakalıba mükemmelen uyuyordu – başarısız ressam, uluslararası göçmen, atılmış albay, etobur bir dönemde vejetaryen, gerçek aile hayatından mahrum, muhtemelen cinsel açıdan gayri faal bir adam. Fakat ırkçılığı; 1917'yi izleyen devrimci yıllardaki tecrübelerinin sonucu olarak sıradan antisemitizmi çok daha tehlikeli bir şeye dönüşen Avusturyalı bir Slav karşıtı Pan-Alman milliyetçisinin "normal" tecrübeleri üzerinden doğmuştu (Hamann 1999). "Kitle toplumu" kuramcıları, güçlü toplumsal köklerden yoksun "parçalanmış" kitlelerin ve "marjinal" bireylerin, radikal ütopik hareketlere ve karizmatik liderlere yöneldiklerini iddia etmeye alışıktılar. Kuram, son zamanlarda, ne devlet ne de iktisadi piyasanın tahakkümünde olan gönüllü kuruluşları merkezine almış sağlıklı bir demokrasinin, canlı bir sivil toplum ve yurttaşlar arasındaki yoğun toplumsallaşma ağları üzerinde durduğu şeklindeki düşünce ışığında güncellendi. İddialara göre, özgür bir toplum ve demokrasinin en iyi teminatı, gönüllü kuruluşları merkezine almış yoğun bir toplumsallaşma ağıdır.

Ne yazık ki, Nazileşen Almanya tam da buydu: Çok yoğun bir "sivil toplum" – ve Naziler bunun tam da merkezindeydi. Almanya, çıkar grubu ve gönüllü dernek üyeliklerinde yüksek oranlara sahipti – ki bunların içinde yoğun beyaz yakalı ve kol işçisi sendikaları da vardı. Yıllar önce Hagtvet'in (1980) Nazizme dair kitle toplumu kuramını yıkmasını sağlayan işte böylesi bulgulardı. Artık bu savı desteleyecek daha başka bulgu-

lar mevcut. Bir sonraki bölümde tartışılacak oy verme çalışmaları, marjinal bireylerin değil, tüm toplulukların Nazizmin etrafında döndüğünü düşündürür: Tarımda, örneğin, en birbirine bağlı Protestan toplulukları Nazi oldu. Naziler aynı zamanda meslek derneklerine nüfuz etmede ve genelde onları ele geçirmede çok başarılıydılar. Yerel topluluk derneklerinde de aşırı aktiftiler. Koshar (1986), Marburg'daki Nazilerin diğer yerel sosyal kulüplerde, bütün diğer siyasi hareketlerden daha faal olduklarını kanıtlar. Yerel parti; atıcılık kulüpleri, emekli birlikleri, jimnastik ve spor toplulukları, korolar ve öğrenci birliklerinin oluşturduğu toplumsal ağlara dayanır ve onları harekete geçirir. Nazileri, kendilerini nüfusun "bilinçli Alman" kısmı olarak gören seçkinci bir görüşe yönelten kısmen işte bu toplumsal eylemlilik oldu. Bu, Fritzsche'nin (1998) Nazi topluluk eylemliliğinin, popülerliklerinin temel kaynağını sağlamak için *Stahlhelm* yeniliklerine dayanarak inşa edildiğine dair iddiasına benzer: Bunlar gerçekten de Alman ulusunu örgütlediler. Koshar, Nazilerin iktidara sıçrayışının, yerel topluluk eylemliliğinin ulusal siyasi sistemin başarısızlıklarına karşı bir ayaklanma olarak yorumlanabileceği sonucuna varır. Bu, –önceden de alıntıladığımız– Abel'in Nazi militanlarının ve SA mensuplarının söylediği şeydi: Sisteme karşıydılar.

Almanya, dolayısıyla, çok güçlü bir sivil toplumdu ve Naziler onun kalbindeydi. Nazilerin önderliğinde çok güçlü ama kötücül bir sivil toplum oldu. Görmüş olduğumuz gibi, Riley (2002) İtalya'da sivil toplum ve faşizm arasında benzer bir bağ ortaya koyar. Bir sonraki kitabım da benzer şekilde, etnik temizlik hareketlerinin "sivil toplumun" gönüllü hareketlerine liberal rakiplerinden daha fazla yerleşmiş olduğuna dair genel bir eğilimi ortaya çıkarır. Sivil toplum pek de sivil olmayabilir. Aslında bu çok da şaşırtıcı değil. Siyasal seçkinler arasında marjinal kaybedenler nadiren bulunur – kaybedenleri siyasette değil, barlarda, hapishanede ya da morglarda ararız. Dünyayı değiştirmeye çalışanların ve bunu yaparken tehlikeyi göze alanların toplumsal başarı ile güçlenmiş olarak kendine güven duyması daha muhtemeldir. Alman faşistlerinin çoğu ki-

şisel, askerî, eğitsel, toplumsal başarıların ve kariyer başarılarının bir karışımı ile kendilerini güçlü, çağın en son hikmeti olan bir ideolojiyle, "iyi Almanlar" olma duygusuyla desteklenmiş hissediyorlardı.

SONUÇLAR

Sınıf ve Sektör

Sınıf kuramları Nazizmin toplumsal tabanına yönelik yaklaşımlarda baskın olageldiği için Nazizmin iktisadi ve sınıf bağıntılarına dair tespit ettiğim sonuçları özetlememde yarar var. Her ne kadar Nazizm ağırlıklı olarak alt orta sınıf grupların içindeki belli bir tabanla başladıysa da, 1930'dan sonra bir kitle hareketine dönüştü ve hatları değişti.

(1) İtalya'nın aksine, Alman faşizmi ve sınıf arasında genel hiçbir bağıntı yoktu. Neredeyse tüm sınıflar Nazizm içinde temsil ediliyordu.
(2) İtalya'daki gibi, kırsal sınıflar düşük temsilden fazla temsile doğru hareket ettilerse de, çok az Alman tarım işçisi faşist üye oldu.
(3) İtalya'daki gibi, eğitimli "ulus-devletçi" burjuvazi fazla temsil edilenken, büyük ve küçük iş burjuvazisi düşük temsile sahipti. Bu, genç insanların eğitimini de etkiledi. Devlet ve (Katolik olmasa da) Protestan eğitimi faşizmin bir kuşak hareketi olarak ortaya çıkmasına eşlik etti.
(4) İtalya'da olduğu gibi, Naziler, kentsel-sanayi ekonomisinin işçi sınıfı topluluklarına nüfuz etmekte zorluk yaşadılar. Yine de, daha fazla işçi bu toplulukların dışında yaşayıp çalıştığı için, Naziler başka ortamlardan çok sayıda işçiyi kendilerine kattılar.
(5) İtalya'da da kuşkulandığım ama ispat edemeğim gibi, Alman faşistleri ne toplumsal marjinal, ne de iktisadi kaybedendi. Saikleriyle alakalı geçmiş bilgisine sahip olduğumuzda, bu bilgiler genelde iktisadi ya da kariyerlerine

dair bir hayal kırıklığı yaşadıklarını düşündürmez. Bilakis, iktisadi yükseliş ve çöküşlerin, ticari faaliyetlerle daha doğrudan ilgili gruplara yüklediği aşırılıklardan daha korunmuş, daha güvencedeydiler. Toplumsal olarak da sivil toplumun merkezindeydiler. Bu çok güçlü de olsa, –sivil toplumun günümüz sosyal bilimlerdeki neredeyse evrensel resmedilişinin aksine– hoş bir sivil toplum değildi.

(6) İtalya'da olduğu gibi, faşistler modern sınıf çatışmasının önde gelen arenalarından uzak kalma eğilimindeydiler: Birkaç işadamı, "klasik küçük burjuvazi", özel sektör yöneticileri ya da kentsel-sanayi işçileri. Naziler, en aşikâr sınıf mücadelesinin doğrudan değil, dolaylı gözlemcileriydi – bu kişiler, elbette ki, Nazilerin sınıf çatışmasını "aşabileceklerine" dair iddiasına tepki veriyorlardı (bu gelecek bölümde daha fazla tartışacağım bir nokta).

Bu altı nokta içinde sadece sonuncusu Nazi liderlerini şaşırtmış olabilir. Genel bir sınıf temayülünün olmaması şaşırtıcı değildi: Bir *volkspartei*, bir halk partisi olarak sınıf yapısını aştıklarını iddia ediyorlardı. "Ulusal" referanslarında dinî bir yarık olsa da, iddianın makul olduğunu gördük. İzleyen bölümün ele alacağı gibi – az sayıda Katolik taraftarları vardı. Yine de, geneli dikkate aldığımızda, Naziler, toplantılarda kendilerini en "sınıfsız" olan biçiminde, en kolaylıkla sunabilecek partiydi. Prusya prenslerinden demiryolu katiplerine, emekli generallerden öğrenci ve işçilere kadar değişen, farklı aksanlara sahip konuşmacılara kürsülerinde kasten söz veriyorlardı – Avusturya taşrasının alay edilen aksanına sahip onbaşı Hitler'in somut örneği olduğu sınıfsızlığın kamusal görünümü.

Nazi Militanlığının Önemi

Buraya kadar Nazi militanlarının inançları ve toplumsal tabanları hakkında bir şeyler görmüş olduk. Peki gerçekte ne yaptılar ve yaptıkları şey onların güçlenmesine nasıl yardım et-

ti? Darbe zamanı geldiğinde Nazilerin bir milyondan fazla üyesi vardı. Fakat önemli olan toplam sayılarından ziyade çekirdek kadroların eylemliliğiydi. Bütün hareketlerdeki gibi birçok kâğıt üstünde ve marjinal üye vardı. Parti, çok büyük bir boyuta eriştikçe, üyelerin, özellikle de işçi sınıf üyelerinin hızlı devridaimine dair güçlükler yaşadı (Mühlberger 1991). Her şeye rağmen, ortalama bir Nazi üyesi, diğer herhangi bir hareketin ortalama üyesinden çok daha aktifti. Hemen hemen her vesileyle yerel liderlik onlarca ya da yüzlerce militanı yürümeye, gösteri yapmaya, salonları doldurmaya ve gerekirse kavgaya çağırıyor ve üyeler de buna icazet edip (işverenleri epeyce sinirlendirip) işlerini bırakarak zaman ve enerjilerini cömertçe bahşediyorlardı. Burjuva partileri "militanlık" mefhumundan mahrum, saygın, tanınmış partilerdi. Yürüyüş yapmazlar, nadiren gösteri yaparlardı. Toplantıları resmî, kibar ve ağırlıklı olarak kürsüye ve orada söz alan konuşmacıların toplumsal konumuna yönelik hürmet göstermeye dönük alışıldık uygulamalarla geçerdi. Eğer toplantıları kararlı provokatörler tarafından ya da itişme kakışmayla kesilirse, taraftarlarına belirli bir toplu tepki çağrısı yapmazlardı. Nazilerin daha yoğun toplu enerjisi, coşkusu ve şiddeti onları aşıyordu. Militan yoldaşlığı icat eden sosyalistler ve komünistlere bile parmak ısırttılar.

Törenler Nazilerin militan hareketliliğinin anahtarıydı. Hitler'in konuşma kayıtlarını dinleyebildiğimiz ve kendisinin hipnotize edici Nüremberg performanslarına dair haber filmlerini izleyebildiğimiz için, böylesi büyük törenleri anahtar olarak görme eğilimindeyiz. Fakat Hamilton (1982: böl. 12) bize, Nüremberg tarzı kitlesel toplantılara Almanların sadece küçük bir azınlığının katıldığını ve Hitler'in iktidarı ele geçirene kadar radyo ve haber filmlerine hükmedemediğini hatırlatır. Daha ziyade, yerel parti hücreleri üzerinden telefonları, fiziksel iletişim için kamyonları ve yazılı iletişim için daktilo ve siklostili kullanıyorlardı – hepsi, bunları yapmak için işlerini apar topar bırakmaya can atan militanlar tarafından gerçekleştiriliyordu. (10.000 nüfuslu) "Northeim"da 70 parti ve SA üyesine ek olarak 75 Hitler Gençliği diğer tüm partilerden daha faz-

la toplantı, gösteri ve yürüyüş düzenlemişti. Eylemleri, enerjileri ve coşkuları törenlerde izleyicilere yeni ve gelecek Almanya'nın mikrokozmosu olarak sunuluyordu. Bu Almanya özellikle otoriter gözükmüyordu; çünkü Durkheim'in pekiştirici törenlerin anahtarı olarak gördüğü "kolektif coşkuyu" sergiliyordu. Naziler liberal demokrasi üstünde –toplanma, gösteri ve yazılı metinlerin kopyalanma özgürlükleri üstünde– gelişti. Bu en yoğun seçim dönemlerinde oluyor ama her zaman sürdürülüyordu. Otoriter bir rejime karşı bu kadar başarılı olamazlardı. Her şeyi bırakın, kendi şiddetleri polis ve ordu birimlerince derhal sıradan arbede olarak teşhir edilecekti; 8. Bölüm'de göreceğimiz gibi Romanya'nın faşist "lejyonerlerine" olan buydu.

Yerel Nazi liderlerinin, yerel topluluk işleri için zaman ve enerji ayırmaya istekli insanlar olarak belli bir meşruiyetleri vardı. Yerel kulüp ağları üzerinden spor, koro ve atıcılık gibi etkinliklere katılarak üye buluyorlardı. Bunlar resmen apolitik örgütler olsa da, 19. yüzyılın sonundan itibaren milliyetçi bir ton edindiler. Nazi militanlığı daha sonra çok çeşitli faaliyetler gerçekleştirebilecek kadar büyüdü. Hitler Gençliği ve kadın hareketleri geniş bir kesim tarafından saygın, çekici ve sağlıklı bedenleri, akılları yüreklendiren hareketler olarak görüldü. Parti ve paramiliterler yarı yarıya örtüşse de, eylemlilikleri kısmen ayrıştırılabilir. Parti üyeleri küçük gruplar halinde sokak başlarında durur, bildiri dağıtır, nutuk atar ve sonra onları toplantılara doluştururdu. Bazıları bunu tam zamanlı yapsa da, çoğu yapmazdı.

Paramiliter SA'nın belirgin bir çekiciliği ve farklı güçleri vardı. Üyeleri daha büyük törensel gösterilerde birlikte hareket ederlerdi. SA adamları daha genç ve daha ziyade bekârdı. Çoğu tam zamanlıydı, genelde küçük kulübelerde birlikte yaşıyorlardı, geçim masrafları parti kaynaklarından karşılanıyordu. Tıpkı İtalyan *squadristi*si gibi disiplinli yoldaşlığın eğlenceli hayatına hapsolmuşlardı; beraber kafa çekmeleri, üniformaları içinde caka satmaları, Nazi seçkinliği içinde alem yapmaları onları özel, "bilinçli olarak Alman" yapıyordu. Bazı birimler eşcinsel dayanışmayı da buna katıyordu. Çoğu zaman, şiddetleri büyük

ölçüde sembolikti. Konuşmacılar için şeref kıtaları oluşturuyor ya da solcu ve Yahudilere gözdağı vermek için toplu olarak duruyorlardı. Sonrasında provokatörleri aralarından atarak Nazi toplantılarının, kendilerinin karıştırdığı diğer parti toplantılarının aksine, bir düzen içinde gerçekleştiği şeklinde bir izlenim yaratıyorlardı. Şiddet ortaya çıkınca da, hareketlerinin radikal araç ve amaçlarına kendilerini adamış, örgütlü ve silahlı bir genç erkekler çetesi oldukları için bundan zevk alıyorlardı. Şiddetin büyük bölümü, Yahudilerden ve "burjuva" partilerinden çok daha fazla solcuları (doğu sınır bölgelerinde Lehleri) hedef alıyordu. Naziler şiddet eylemlerinin, "savunma amaçlı" olduğunu ilan ederek onu meşrulaştırmaya çalışıyorlardı.

"Bolşeviklerin" Almanya'nın diğer bölgelerini halihazırda ele geçirdiğini iddia ediyorlardı. SA taktikleri açıkça düşmanı tahrik etmeye dayanıyordu. Düşman hiçbir zaman devlet değildi. Nazi paramiliter güçleri hiçbir zaman devletin askerî ya da polis kuvvetleri ile karşı karşıya gelmedi. Düşman diğer hareketler ya da Yahudilerdi. Yahudiler ve "burjuva partileri" şiddete hiç başvurmadıkları için, solculara karşı savunmada gözükmek çok daha kolaydı. SA birimlerine, sosyalist ve komünistlerin en güçlü oldukları yerlere yürüyüp, bağırıp, çağırıp onları kendilerine saldırmaya kışkırtma emri verilmişti. Sonrasında arbede eksik olmuyor ve yaralılar teşhir ediliyor, böylece de "SA mensuplarının Komünist terörün kurbanları olarak sokaklarda yatmadıkları bir gecenin daha geçmediği" iddiaları geçerli kılınıyordu. Merkl bunu şöyle yorumluyor: "[S]ahte bir düşman, saldırgan, kavgacı komünist veya sosyalistler, gerçek amaç olan devlet iktidarının ele geçirilmesini ikame ediyordu."

Fakat Nazi taktikleri bundan daha kurnazcaydı. Devleti doğrudan paramiliter güç kullanarak ele geçirmeye yeltenmiyorlardı; çünkü Alman ordusunu hiçbir zaman alt edemeyeceklerini biliyorlardı. Nazi şiddetinin üç başka amacı daha vardı: Duygusal olarak "savaşla katılaşmış" kendi yoldaşlıklarını fiilen güçlendirmek, rakiplere gözdağı vermek ve "Marksist tehdidin" kendi disiplinli paramiliterleriyle alt edilebileceğini göstermek. Nazi propagandası ve yanlı basın bu iddiayı, şiddete

hiç tanıklık etmemiş milyonlara ulaştırdı (Abel 1938: 99-110; Allen 1965: 23-34, 73; Noakes 1971: 99, 142, 202-219; Hamilton 1982; Merkl 1982: 373; Bessel 1984: 26-32, 45-49, 75-96; 1986; Heilbronner 1990).

Nazi şiddeti, dolayısıyla, çok etkili olmuştu. Bu etkinlik, (İtalya'daki faşist şiddetin yaptığının aksine) düşmanı fiilen yok etmekte yararsızdı. Çünkü Alman sosyalizmi, kendi üyelerini, radikal amaçlar için risk almaya istekli yoldaş seçkinler olduklarına ve birçok Alman ile Alman seçkini, ritüelleşmiş "düzenli" şiddetin, ülkenin "anarşi"sini çözmek için gerekli olduğuna ikna etmek konusunda olduğu gibi, kendi topluluklarını savunmak konusunda da başlarda çok daha iyiydi. İktidara geldiklerinde "düzene" daha bağlı bir devlet sunacaklardı. Gerçekten de, iktidarın ele geçirilmesinden önce daha ziyade küçük bir örgüt olan ikinci paramiliterler; SS, şiddet ve düzen kavramlarını harmanladı. SS, paramiliter disiplinin yeni bir toplumsal, siyasi ve ırkçı bir seçkin sınıf yaratacağına dair düşünceye bağlıydı. Bu sebeple, SA'nın tersine, Almanya'nın genç eğitimci ve uzman seçkinini kendine çekti (bu gelecek kitabımda daha fazla tartışılıyor). Saygın olandan şiddete başvuranına kadar, bu militanlık yelpazesi Nazizmi çok farklı tarzda insanlar için cazip kıldı. Bu aynı zamanda sıradan Almanların Nazizme yönelik tepkilerini de karıştırdı çünkü; normal olarak meşru ve gayri meşru saydıklarımızı birbirine kattı. Bu bizi Nazilerin iktidara yükselişinin diğer iki ana öğesinin tepkilerine götürür: Seçmen ve seçkinler.

5

Alman Sempatizanlar

Naziler iktidarı ele geçirebildiler; çünkü kurnaz liderlik kadroları üç temel iktidar kaynağını seferber etmeyi bildi: Nazi militanlarının (önceki bölümde tartışılan) eylemlilikleri ve şiddeti, Alman seçmenlerinin üçte birinin oyları ve Alman seçkinlerinin Weimar demokrasisine yönelik kararsızlıkları. İtalyan faşistlerinin aksine Naziler seçimlerde ciddi ciddi ve başarıyla yarıştılar. Almanların üçte birinden fazlası onlara oy verdi ve bu da onların iktidarın tam da eşiğine anayasal yollardan erişmelerini sağladı. Yine de, İtalyanlar gibi Naziler de iktidarı aslında ülkenin seçkinlerinin yardımıyla ele geçirebildiler. Öncelikle seçmen desteğinin çapı ve saikleri üzerinde duracağım. Sözü uzatmamak adına, asıl seçim başarısı dönemine, 1930'dan sonraya odaklanacağım. Nazilerin ideolojik kitle iktidar kaynakları üzerine kafa yoruyorum: Nazilerin öne sürdüğü seçim mesajı neydi ve seçmenler bunu nasıl algıladı?

NAZİ SEÇİM STRATEJİSİ

Bazıları Nazilerin oy için her şeyi yapacağını söyler: Seçim kampanyalarına ideoloji değil, oportünizm hâkimdi. Bu faşistleri ciddiye almama geleneğinin bir yanıdır. Childers (1990)

broşür ve konuşmaların taktiksel olarak belli çıkar gruplarını hedef aldığını ve bunlarda her biri için özel politikalara oportünistçe yer verildiğini söyler. Gerçekten de, Hitler'in kitabı *Mein Kampf* kitlelere yönelik horgörüyü açıkça ortaya koyar ve bunlar ile bunların nefretlerinin nasıl kullanılabileceğini açıklar. Bir zamanlar çok yakınlarına açıkladığı gibi: "Anlayış kitleler için sakat bir zemindir. Tek istikrarlı duygu nefrettir" (Kershaw 1991: 51). Fakat harekete, seçim zamanlarında Yahudiler ve Slavlar gibi "düşmanlara" yönelik savaş çığırtkanlığına ve nefrete daha az vurgu yapılması talimatını vermişti. Nazi liderleri, diğer Alman partilerinden çok daha fazla, tekrarlanan taktik toplantılar yaptı, hatiplerini eğitti ve militanlarına kime hitap edeceklerinin, neyi söyleyip, neyi söylemeyeceklerinin talimatlarını verdi. Naziler siyasal manipülasyon konusunda yenilikçiydiler. Elbette ki, bugünün partileri ile karşılaştırıldıklarında, teknikleri ve nefretlerini ifade etmedeki can yakıcı içtenlikleriyle acemi kalırlardı.

Mesaj aslında epey açık ve tutarlıydı. Nazi propagandası, bekleyebileceğimiz gibi güçlü bir milliyetçiliği merkezine almıştı. Seçmene Almanların ırksal ve kültürel olarak üstün oldukları ve diğer uluslara hükmetmenin kendileri için bir alınyazısı olduğu söyleniyordu. Parti, "Büyük Almanya"ya yönelik bir toprak genişlemesini vaat ediyordu ki bu yabancıların idaresi altında yaşayan milyonlarca Almanı da özgür kılacaktı. Ruslar barbar ve çağdışı, modern Almanya'nın gücüne dayanamayacak durumda betimlenirken, Fransız ve Britanyalılar da "uygar" ama yozlaşmış, savaşma konusunda muhtemelen isteksiz olarak gösteriliyordu. Almanya'ya dayatılmış olan kabullenilmesi güç sınırlar, uluslararası (bazen "Yahudi") bir komploydu. Nazilerin, kaybedilmiş toprakların ve "Almanya'nın hak ettiği" yerin iadesine yönelik basit taleplere dayalı, son derece reaksiyoner bir dış politikaları vardı. Bu çok da ihtilaflı değildi. Neredeyse tüm Alman partileri de bunu savunuyorlardıysa da, Nazi hatipleri çok daha tahrik edici biçimde konuşuyorlardı. Öte yandan, Nazilerin böylesi dış politika iddiaları yaparken iki avantajları vardı. İlk olarak, iktidarda ol-

mayan bir parti olarak bir üstünlükleri vardı; çünkü partilerin çoğu Weimar koalisyonuna katılmışlardı ve dolayısıyla ülkeyi dış güçlere satmakla itham edilebilecek haldeydiler. Hitler'in tutarlı reaksiyonerliği, yeniden silahlanma taraftarlığı ve Nazi hareketinin kendi militanlığı Nazilerin dış politikasının cazibesini artırıyordu. Bunlar Almanların çoğunun haksız bulduğu, kabullenilmesi güç barış koşulları *idiler*. Alman topraklarının ve sanayisinin budanması Naziler gibi revizyonist bir hareketin seçim şansını patlattı. Elbette ki, jeopolitik gerçeklik, yabancı güçlerin, tazminatların ödenmesinden sonra Rhineland'dan çekilmeye yönelik olarak bir takvime bağlı oldukları idi. Dolayısıyla, Almanlar adaletin daha hızlı tecelli etmesi –hatta belki de kaybedilmiş toprakların geri alınması– için büyük bir sopa kullanmanın büyük bir savaşa neden olmasını beklemiyorlardı. Jeopolitik alanda Hitler onlar gibi, Almanya gibi bir Büyük Güç'ten beklendiği gibi konuşuyordu. Bu yüzden Nazilerin dış politikası popülerdi: Savaşsız saldırganlık. Altı yıllık hükmü boyunca Hitler gerçekten de bu ince bileşimi kurgulayabildi.

Fakat bu seçim açısından belirleyici değildi, çünkü Alman seçmenleri (diğer birçokları gibi) daha iç meselelerden endişe duyuyorlardı. Nihayetinde, ikinci Nazi avantajı da milliyetçiliklerinin daha büyük çapıydı. Nazizm, hem kendi dış politikası, hem de partinin bariz sınıfsızlığı ile uyum içinde, güçlü, benzersiz bir yurtiçi mesaja da sahipti. Abel'in çalışmasında yer alanlardan biri, Nazilerin aşkın milliyetçiliğini ilk duyuşunu hatırlıyordu:

> Sadece tutkulu söylevi ile değil, aynı zamanda, en büyük talihsizliği birçok partiye ve sınıfa bölünmüş olmak olan Alman halkının tümüne yönelik içten bağlılığıyla kendimden geçmiştim. Sonunda halkın yeniden doğuşuna dair gerçekçi bir çözüm! Partileri yok et! Sınıfların icabına bak! Gerçek *Volksgemeinschaft*! Bunlar hiç tereddüt etmeden kendimi adayabileceğim amaçlardı... Bu yüzden Hitler Gençliği'ne katıldım ve aradığımı buldum: Gerçek yoldaşlık (Merkl 1980: 251).

Hitler'i büyük bir kalabalığa nutuk atarken nasıl dinlediğini betimleyen bir okul öğretmeninin günlüğü aşkınlığın somut anlamını açığa vurur:

> Her sınıf ve yaştan 129.000 kişiyi kendine çeken adam için... kusursuz bir düzen ve disiplin vardı. Orada siyah sade bir paltonun içinde Hitler duruyordu... Ana tema: Partilerin dışında bir ulus, Alman ulusu büyüyecek. "Sistemi" eleştirdi ("Bu devletin içinde yıkılacak başka şey kaldı mı öğrenmek istiyorum!")... Hiçbir kişisel saldırı yapmadı, muğlak ya da kesin hiçbir vaatte bulunmadı... Kaç kişi ona, yardımcıları, kurtarıcıları, katlanılmaz baskıdan çıkaracak kişi olarak, hazin bir sadakatle baktı – ona, Prusya prensini, araştırmacıyı, ruhbanı, çiftçiyi, işçiyi, işsizi kurtaracak olana, onları partilerden kurtarıp ulusa kavuşturacak olana (Noakes ve Pridham 1974: 104).

Sınıfları nasıl belirttiğine dikkat edin. Bir önceki bölüm Nazi iddiasının sadece bir retorik olmadığını saptadı – bu iddia Nazi hareketinin asıl bileşimini yansıtıyordu. Nazi hatiplerinin çoğu, milliyetçiliğin yurtdışı ve yurtiçi boyutlarını, evrensel olarak çok popüler olan sınıfsız ve oldukça saldırgan bir retorik içinde birbirlerine karıştırdı. Siyasal düşmanlar yabancı ya da yaratık olarak itham edildi. Solcular (Slav) Bolşevik ya da Yahudi; finans sermayesi yabancı ya da Yahudi, liberaller ve Katolikler enternasyonalistti. Naziler için "düşmanlar" her zaman karışık bir etnik ve siyasi kimliğe sahiptiler ve bu sürekli olarak sınıf mevzularından etkileniyordu. Naziler her zaman karışık bir etnik ve siyasi temizliği savundular. Alman ulusunu bölünmüş kılan "Marksist-kapitalist-Yahudi zorbalık sisteminin", "kara-kızıl enternasyonalizmin" icabına bakacaklardı. Naziler, toplumsal barışı sağlamak için, "bunların hepsini hizaya getirmeye" söz vermişti. "Burjuva" ve özel çıkar partileri, sınıf ya da kısmi çıkarlardan "ayrı düşmüşlerin kurduğu partiler" olarak resmediliyorken, sınıfa, *standa* (statü grubu) ve *berufa* (meslek) yönelik çağrılar da ulusu bölüyordu. Sağcı DNVP partisinin üst sınıftan liderleri de, Alman birliği adına sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılmasını teşvik edince, özellikle işçilere yö-

nelik ikiyüzlülük açığa çıktı. DNVP hatipleri, diğer "burjuva" partilerininkiler gibi, ayrıcalıklı sınıflardandı. Sosyalist ve komünistler; bir tutam Yahudinin haricinde, genelde işçi sınıfındandı. Sınıfsız Naziler farklıydı, tarafsız ama Germenik bir toplumsal adalet için daha makul araçlar gibi görünüyorlardı. Bu organik milliyetçilik iddiası tüm Nazi politikalarına sinmişti.

Oldukça çekici genel retoriğin yanı sıra, Nazilerin daha somut politikaları vardı. Buhran'ın ortasında Naziler iktisadi meseleleri görmezden gelemezlerdi. Yine de Hitler ve Nazilerin çoğu "iktisadı" küçümsediler ve onu siyasete tabi kıldılar. İktisat politikalarının derin kökleri, Rathenau'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki otarşik "yukarıdan devlet sosyalizminden" geçip, 1920'lerde *völkisch* tonları alan ve mazisi Friedrich List'e kadar giden Alman devletçiliğinde yatıyordu (Barkai 1990). Yapıcı/yaratıcı ve verimsiz/Yahudi sermayesi arasındaki ayrımlar bu akademik gelenekten ödünç alınmıştı.

Bu siyasi iktisat farklı çıkar gruplarını hedef alıyordu. (Düşük faiz oranları içeren) otarşi özellikle, düşük gıda ithalatı ve borçluluktan yarar görecek çiftçilere ilan ediliyordu. Birçok çiftçi Nazilere, (Brustein'ın 1996 vurguladığı gibi) onları kendi maddi çıkarlarına uygun gördükleri için oy verdiler. Fakat bunlar tek atımlık, özellikle çiftçiler için kurgulanan politikalar değildi. Naziler tarım politikalarını daha genel temaların içine yerleştirdiler. *Çiftçiler ve Ziraata Dair Resmî Açıklama*'da "ulusal kaderi tayin hakkının," "uluslararası yüksek finansa olan borç yüzünden bağımlılığı" ve "uluslararası Yahudi sermayesini" tersine çevireceği dile getiriliyordu. Tazminatlar tarımın üzerine ağır bir yük bindirmişti ve bunlara bir son verilmeliydi. Çiftçileri korumayı başaramayan bir parlamenter demokrasiye de. Naziler bu politikaların iktisadi olmaktan çok ahlâki olduğunu iddia ediyordu. Çiftçiler "sağlıklı bir *völkisch* kalıtımının temel taşıyıcıları, halkın gençliğinin kaynağı ve askerî gücün belkemiğiydi". Yine de, çiftçilerin özel çıkarları "bağımsızlığa yönelik siyasi savaştan" sonra gelmeliydi: [B]u savaş tek bir mesleki grubun bakış açısından yürütülemezdi, "her meslek ve mertebenin bilinçli Alman üyelerinin" tem-

sil ettiği "tüm halkın bakış açısından yürütülmeliydi" (Fischer 1995: 147-148). Kırsal Aşağı Saksonya'da genel ideoloji, (birçok açıdan rakip sağcı DNVP'nin politikalarını andıran) belli politikalardan daha fazla ilgi gördü, der Noakes (1971). Antisemitizm bazı kırsal kampanyalarda ortaya çıktı: "Alman kanı ve ülkesi" Yahudi tefeciler tarafından sömürülüyordu. Aslında sömürülmüyordu. Çiftçilerin, kendilerine zorbalık ettiklerini düşündükleri kozmopolit kentsel dünyaya yönelik hınçlarının yararlı ve yabancı bir simgesiydi Yahudiler. Fakat Naziler her zaman belli maddi çıkarları daha kapsamlı bir ideolojinin içine yedirdi. Böylelikle, çıkarların gerçek hayattaki çeşitliliğini aşmaya çalıştılar.

Ayrıca "enternasyonal sosyalizm ile Yahudi borsa sermayesi arasında ezilmiş 'esasen Alman' orta sınıfı" da kurtarmayı vaat ediyorlardı. Bir kez daha sektörel çıkarlar, mağdurları korumakta başarısız olan liberal demokrasiye yönelik bir saldırı ile desteklenen daha geniş bir yabancı sömürü kuramının içine yerleştirilmişti. Fakat işçilere yönelik olarak iki kat daha fazla örgütlenme emeği sarf ettiler (Brown 1989). İşçileri değil ama Bolşevikleri itham ettiler. Üretici işçiyi onurlandırdılar: "Verimsiz", "vurguncu" ya da "tefeci" –ve Yahudi ya da yabancı– sömürücü kapitalistlerle tezat halindeki üretken işçiler ve benzer şekilde üretken kapitalistlere "bilinçli Alman" olarak methiye düzüyorlardı. Nazi *Weltanschauung*unun –yurtiçi ve dışındaki yabancılara karşı Almanların– çekirdeği böylece seçmenlere sunuluyordu. Ve seçmenler de karşılık verdi.

İlk parti programı herkes için iş ve refah vaat ediyordu; gerçi bunun nasıl başarılacağına dair çok az bilgi veriliyordu. Buhran sırasında parti bunu pekiştirmeye başladı. Önce kendi gönüllü çalışma hizmeti "İş Sosyalizmi"ni geliştirdi. Bu sosyalizmde "[H]erkes aynı işi yapacak: Mimarlar, mühendisler, tüccarlar, büro çalışanları, bordrolular, zanaatkârlar, öğrenciler, vasıflı ve vasıfsız işçiler" diye garip şekilde böbürleniyorlardı (Kele 1972: 193). Buhran'ın tam da bu anında Brüning hükümeti mesleki eğitimleri, iş yaratma imkânlarını ve destek eğitimlerini kısarak ekonomiyi söndürüyordu. Birçok genç ilk oyla-

rını bu hükümetin temsil ettiği muhafazakâr ve liberal partilere –hatta onunla işbirliği yapan sosyalistlere– atmakta tereddüt edecekti.

Mayıs 1932'de Reichstag'daki bir konuşmasında Gregor Strasser, Nazi bayındırlık programlarının "verimli kredi genişlemesi" yoluyla finanse edilmesini önerecek kadar ileri gitti. Bunun arka planında, Nazi İktisadi Siyasa Birimi'nin önerdiği ve içinde zenginlere daha yüksek vergilerin de bulunduğu radikal bir program vardı. Büyük sermayenin kendilerine mesafe koymasından çekinen Hitler bunun kamuoyuna duyurulması konusunda isteksizdi – programın Nazilerin iktidara gelmesini bekleyebileceğini belirterek birimin yöneticisine güvence verdi (Turner 1984). Yine de, Strasser'in vaatleri bir sonraki seçim kampanyasında kamuoyuna duyuruldu ve destek aldı. Gerçekten de, iktidara gelindiğinde, politikanın epey bir bölümü hayata geçirildi. Öncelikli Nazi amacı aslında yeniden silahlanmayı finanse etmekti ama buna bağlı ağır sanayi yatırımları işsizliği gerçekten de azalttı. Seçim sloganları olan "iş ve aş" ile "çalışma hakkı" da ulus-devletçi bir söylemin içine yerleştirilmişti: "Ulusal iktisadi kaderini belirleme hakkı sayesinde uluslararası sermaye artık Almanların çalışıp çalışmayacağına ya da yaşayıp yaşamayacağına karar veremeyecek (Childers 1983: 148-153, 246-248). Bu birçokları için cazip bir söylem olsa da, sadece söylem değildi.

Alman resmî istatistikleri Nazi idaresi sırasında işsizliğin büyük ölçüde azaldığını gösterir ve birçokları da bu iddiayı kabul etmiştir. Bazı iktisat tarihçileri bu sayılara kuşkuyla yaklaşırlar. Muhtemelen işsizlik gerçekten de düşmüştü ama o kadar da değildi (Silverman 1988). Fakat bunlar elimizdeki yegâne oranlar ve 1933'ten sonra işçiler Nazi kurumlarından bağımsız örgütlenemedikleri için, işsiz emekçilerin kaç kişi olduklarını keşfetme şansına pek sahip olamadılar. Bunların birçoğu da, Alman kasabalarını süsleyen güzelleştirme projelerinde bariz biçimde çalışmaya zorlandılar. Böylelikle "işsizliğe son verilmesi" temel bir Nazi başarısı gibi *göründü*. Ve aslında, Nazilerin ekonomi üzerindeki etkileri, –en azından, aşırı ısınmanın

aşikâr bir hale geldiği aşağı yukarı 1938'e kadar– dönemin diğer hükümetlerinin neredeyse tamamından daha olumlu oldu. Büyük Buhran, Nazileri "üretici sosyalizme" bir miktar anlam kazandırmaya teşvik etti. Buna karşın, kapitalist sağ ve Marksist sol "kapitalist ekonominin kurallarına" inanıyor ve bu yüzden de hiçbir şey yapmıyordu. Sosyalistler kendilerine, Nazilerin ettiğinden çok daha derinlemesine ihanet ediyorlardı (bazı sosyalistler de Keynesyen politikaları savunduysalar da kendi liderleri tarafından bastırıldılar). Naziler materyalist güçlerin önceliğini reddettikleri için, hiçbir kapitalist kurala inanmıyorlardı; bu da onların, tastamam bir Keynesyen-militarist ulus-devletçiliğin önderi olmalarını sağladı. Buhran Nazilere, tam da bunu makul biçimde çözme iddiasına sahip faşistler oldukları için, gerçekten yardım etti.

Brustein (1996) işçilerin, Nazilerin iş vaatlerini takdir ettiklerini özellikle vurgular. Oysa SA mensuplarının katılma nedenlerinin, daha geniş bir milliyetçilik içine yedirilen kişisel maddi çıkarlar olduğunu gördük: İş güvencelerinin de, ulusal uyanışın bir parçası olduğunu hissetmiş olabilirler. Konuşma üstüne konuşma yaparak, Hitler, öncelikli olarak gündelik politikalarla ilgilenmediklerini ama toplumsal ayrımların üstesinden gelecek "devasa" bir yeni programa, "tasavvura", "yüksek bir ideale" kafa yordukları mesajını üzerine basa basa verdi (Kershaw 1998: 330-332). Savaşlar arası dönemde her yerde olduğu gibi, Almanya'daki sosyalistler de, genelde sınıf ve ulusal kimliklerin birbirinin yerine geçebileceğine inanma yanlışını yaptılar. Alman işçilerin neredeyse yarısı bunu reddediyordu. İşçi *ve* Alman olmaktan gurur duyuyorlardı. Ve Naziler her iki kimliğin asaletini de ilan ediyorlardı.

Elbette ki, Naziler söz verdikleri gibi, sınıf çatışmasını aşamadılar. Önder kadroların yarısı böylesi bir amacı, iktidarın ele geçirilmesinin sonrasına kadar ertelemek istediler. Göring gibi muhafazakâr Naziler Hitler'i sermayedarları ve diğer reaksiyonerleri uzlaştırarak iktidarı elde etmeye çalışması konusunda ikna ettiler. Hesaplarını sonra görebilirlerdi. "Radikal" Goebbels duraksadı. Hiç de sosyalist olmasa da, odağında Yahudi-

lerin olduğuna inandığı kapitalizmden nefret ediyordu ve çarenin "proletaryada uyuklayan ve bir gün uyanacak olan fedakârlık ruhundan ve çılgın özgürlük azminden" geleceğine inanıyordu. Bu ruhun, sınıfsal değil, ulusal çıkarlar için kullanılabileceğine inanıyordu. Hitler, kendi görüşlerini (en önde gelen solcu Nazi) Otto Strasser ile birlikte açıklar:

> HİTLER: [Ö]rgütümüz... disipline dayanır. [...] İdare edenlerin, daha üstün bir ırkın mensubu oldukları için idare etme hakkına sahip olduklarını bilmeleri gerekir. Bu hakka sahip çıkmalı ve bunu kıyasıya güçlendirmeliyiz...
>
> STRASSER: Hadi yarın iktidara geldiğinizi varsayalım Herr Hitler. Krupp'a ne yapacaksınız? Onu rahat bırakacak mısınız, yoksa bırakmayacak mısınız?
>
> HİTLER: Tabii ki onu rahat bırakmalıyım. Beni, Almanya'nın büyük sanayisini mahvedecek kadar çılgın mı sandın... Sadece bir iktisadi sistem var ve o da yöneticiler ve yürütücülerin üzerine düşen yetki ve sorumluluklar. Herr Amann'dan [kendi büro müdürü] astlarından bana karşı sorumlu olmasını ve onların üzerindeki yetkisini kullanmasını istiyorum. Herr Amann kendi büro müdüründen, sekreterinden kendisine karşı sorumlu olmasını ve onların üzerindeki yetkisini kullanmasını istiyor; böyle böyle hiyerarşinin en alt basamaklarına kadar gider. Bu binlerce yıldır böyleydi ve her zaman böyle olacak... Güçlü bir devlet, üretimin ulusal çıkarlar çerçevesinde yürütülüp yürütülmediğini izleyecek ve eğer bu çıkarlar ihlal edilecek olursa ilgili işletmeyi devletleştirip yönetimini devralabilecek (Noakes ve Pridham 1974: 99-100).

Otto Strasser bundan sonra Hitler'in kapitalizmi onaylayarak nasyonal sosyalizme ihanet ettiği iddiasıyla partiden ayrıldı. Öte yandan, sadık kalan kardeşi Gregor daha isabetli bir şekilde, Hitler'in sadece nasyonal sosyalist çıkarlara hizmet eden sermayedarları korumayı vaat ettiğini gözlemledi. Söz konusu olan otorite ilkesiydi ve ihanet eden Hitler değil, Otto, diyordu Gregor (Kele 1972: 159).

Sermayedarlar, otoriter çalışma örgütlerini Nazi amaçlarına vakfettikleri sürece, Hitler onların kâr elde etmelerine izin verdi. Direnecek olduklarında, onları iflas ettirdi. Özel mülkiyet olarak kapitalizm onu ilgilendirmiyordu. Onun için önemli olan disiplinli otoriter üretim olarak kapitalizmdi. Bu, Nazilerin kapitalizm yanlılığının –sosyalizm karşıtı sokak kavgalarıyla fiilen güçlenen– ideolojik kaynağıydı. Naziler sınıf mücadelesini aşmadılar, ama onu tam istihdamla susturdular, şiddetle bastırdılar ve ulus-devletçi hedeflere tabi kıldılar. Ve sekiz sene sonra, tüm Alman toplumsal sınıfları Nazi yönetiminden feci şekilde mustarip olmaya başladı.

Naziler ırkçılıklarını gizlemediler. Aşırı da olsalar, zamanın dünyevi duygularının üzerine inşa edilmişlerdi. Weimar Anayasası'nın kendisi Alman ulusunu "soyların" birliği olarak tarif etmiş ve "Alman kanı" da yurttaşlığı tanımlamıştı (Brubaker 1992). Irkçı kuram o zamanın biomedikal bilimi içinde birçok ülkede etkiliydi ve ortak duyuya dayanan ırkçı varsayımlar her yerde telaffuz ediliyordu. Almanlar ve diğer uluslar kan üzerinden, kalıtımsal olarak tanımlanıyordu ve buna da, Büyük Güçler arasında bir ulusal üstünlük duygusu bağlanmıştı. Almanlar, çevrelerindeki, özellikle daha doğudaki ve daha "semit" olan sözde daha az uygar uluslardan ırksal olarak daha üstün görülüyordu. Slav-karşıtı şakalar, şarkılar ve duvar yazıları ülkenin doğusuna doğru, SPD içinde bile yaygındı. Bu Amerikalıların "Leh" ya da Britanyalıların İrlandalı şakalarından çok mu farklıydı? Etnik ve ırkçı hakaretler 20. yüzyılın başlarında sıradandı. "Gündelik" antisemitizm Almanya'da o kadar yaygındı ki, seçimlerde Naziler onu kamçılamaya bile ihtiyaç duymuyordu. Güçlü Alman milliyetçiliği ile sonsuz defa söylenen yürüyüş sloganı "Almanya uyansın! Yahudiler gebersin!" gibi gündelik, gevşek dilli antisemitizme başvurmak yeterliydi. Bu, günümüz futbol holiganlarının tezahüratlarından daha fazla ciddiye alınmalı mıydı? Yahudiler bile bundan emin değildi; çünkü çok azı, Hitler'in yönetiminde iktisadi ayrımcılık ve sıkıntılardan daha fazla çekiniyordu. Almanların çoğu Yahudilerden hoşlanmıyordu ya da "Yahudilere" dair baskın kültürel

imgeleri sevmiyordu. Fakat bu, hayatlarındaki büyük bir öncelik değildi. Önceki bölümde gördüğümüz gibi, gündelik antisemitizm Abel'in örnekleminin yarısının denemelerinde ortaya çıkıyor, sadece küçük bir azınlığa ağır basıyordu. Nazi liderlerinin çok azı özünde harekete antisemitizm üzerinden katılmıştı ve Nazilerin çoğu 1930'lardaki SA şiddetinden ve Yahudi karşıtı yasalardan fazlasıyla tedirgindi (bu temaların daha uzun soluklu bir tartışması için bir sonraki kitabıma bakınız).

Tabii ki Hitler de, tıpkı 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında yükselen *völkisch* milliyetçiliğin "Viyana-Münih" hattından gelen Nazi aydınları gibi farklıydı. Anlaşılan Hitler, savaş öncesi Viyanası'nda özellikle antisemitik değildi (diyor Hamann 1999). Fakat savaş ve savaşın sonundaki devrim yılları onu değiştirmiş gibi gözüküyor. *Mein Kampf*'tan önce Almanya'da kaleme aldığı yazılar Bolşevikler hakkında, Yahudiler hakkında olanların üç katı kadar pasaj içeriyordu (Friedlander 1986: 26). *Mein Kampf* zamanına gelindiğinde ise, devletsiz Yahudilerin diğer ulusların vücutlarındaki "basil", "hastalık", "veba", "parazit", "bulaşıcı hastalık" ya da "virüs"tü. Alman Marksistler ve kapitalistlerin her ikisi de "manevi Yahudiliğe" yakalanmıştı. Marksizm, Rus Devrimi ve kapitalizmin *hepsi* Yahudi komplosuydu. Yahudiler "topluca defedilmeli", "savaşın en acımasız yöntemleri ile" "yok edilmeliydi". Yine de bununla neyi kastettiği açık değil. Hitler abartılı sözlere her zaman başvurur ve şiddet dolu kelimeleri öfkelendiğinde ayırt etmeden kullanırdı. Kendisi ile bir görüşmede, Şansölye Brüning buna büsbütün maruz kalmıştı. Hitler kendisine, KPD'yi, SPD'yi, "tepkiyi" ve Fransa ile Rusya'yı "imha edeceğini" (*vernichten*) haykırmıştı – burada Yahudilerden bahsetmemişti. (Kershaw 1998: 339). Tüm bu etnik ve siyasi temizliğin fiilen neye yol açabileceği, belki de Hitler'in kendisi için bile hâlâ açık değildi (Gordon 1984: 3. ve 4. Bölümler).

Yine de, Nazi liderleri Almanların seçim dönemlerinde, tefeci ve Bolşevik karşıtı söylemlerinin olağan eşlikçisi olduğu haller dışında, antisemitizmi önemsiz gösterme yönündeki önceliklerini iyi biliyorlardı. Bu ayrıca aşkın idealler ile kapitalizm

yanlılığı arasındaki çelişkiyi çözmüş gibi göstermek adına da yararlıydı. Sıfat olan "Yahudi", Marksizm ya da finans kapitale eklendiği hallerde, kafaları birbirine sertçe vurulası ekürileri andırır. Fakat gerçek hayat Yahudilerine ilişkin antisemitik politikalar, özellikle neredeyse tüm Yahudilerin yaşadığı şehirlerde oy getirmiyordu. Yahudilere dair izlenim genelde olumsuz olsa da, Almanların çoğu oy tercihlerini yaparken, Yahudileri ya sadece biraz yararlı ya da fazlasıyla önemsiz bir sorun olarak algılıyorlardı. Bu yüzden parti antisemitizmi –diktatörlüğe, savaşa ve SS devleti farklı seçeneklere izin verene kadar– gevşek dilli sloganlar düzeyinde tuttu (Kele 1972: 77; Grill 1983; Gordon 1984; Zofka 1986; Schleunes 1990).

Hitler, eğer ikinci bir dünya savaşı ya da milyonlarca Yahudi ve Slavın katlini vaat etseydi, oyların yüzde beşine erişemezdi. Aklında doğrudan böylesi hedefler de yok gibiydi. Yine de, önde gelen Naziler nefretlerinin sistematik derinliğini seçmenlerden sakladılar. Umulmadık olaylar onları savaşa ve soykırıma sevk edecekti. Bu aldanmanın (ki kısmen kendi kendilerini kandırma şeklindeydi) devasa istisnası ile Naziler organik ulus-devletçiliğe dayalı oldukça tutarlı, genelde içten ve makul, bazen yenilikçi bir seçim programı önerme noktasına geldiler.

Buhran iktidardaki partileri sevimsiz kıldığında, seçmen daha fazla ilgi göstermeye başladı. 1928'de oyların sadece yüzde üçünü alan Naziler 1930'da yüzde 18'e ve Temmuz 1932'de yüzde 37'ye ulaşıp, 1932 Kasımı'nda (son serbest seçimlerde) yüzde 33'e doğru hafif bir düşüş yaşadılar. Almanların üçte biri onlara oy verir hale geldi. Bu, birçok demokraside hükümeti elde etmek anlamına gelse de, Nazilere çoğunluğu getirmedi. Naziler, örneğin bugünün Birleşik Devletleri'nde Demokratların ya da Cumhuriyetçilerin sahip olduğu seçmen desteğinden daha fazlasını elde ettiler. Anayasal olarak bu oran Almanya'da onlara, ikinci en büyük parti olarak, bir sonraki hükümeti kurmayı deneme iznini veriyordu. Diğer otoriter eğilimli partilerin desteği ile açık bir çoğunluğa gerçekten sahip oldular ve birlikte hakikaten de bir hükümet kurdular. Bu önemliy-

di; çünkü Nazilerin riskli, tam teşekküllü bir darbeye yeltenmedikleri anlamına geliyordu. 1933'te anayasanın olağanüstü hal düzenlemelerini çarpıtabildiler. Anayasayı çiğnemek zorunda kalmadılar.

Neden bu kadar çok oy aldılar? Oy verme, genelde parti ideolojisine çok küçük bir bağlılık içeren asgari bir eylemdir. O dönemin şahitleri, NSDAP'nin birçok tepki oyunu aldığına inanıyorlardı – ki bu kadar çok "düşman" teşhis eden bir parti için şaşırtıcı değil. Alman ekonomisi öyle bir sıkıntı içindeyken, birisinin NSDAP'ye oy vermesi için kararlı bir faşist olmasına gerek yoktu. "Diğerlerini denedim, Hitler'e bir şans vermemin zamanı geldi," cümlesi birçoklarının basit saikiydi. 1930'dan itibaren, ilk defa oy verenler –daha önce oy vermemeyi tercih edenlerle, genç seçmenlerin karışımı– Nazi oylarının yüzde 20'sini getirdi (Falter 1986). Nazizme dair bilgileri muhtemelen sınırlıydı. Yine de, diğer oy verme bağıntıları Nazi fikirlerinin daha fazla yankı bulduğunu düşündürüyor. Şimdi gelin en temel Nazi tabanını teşhis etmeye çalışalım.

NAZİ SEÇMENLER

Din ve Bölge

Önde gelen ulusal çalışmalarda, Nazilere yönelik seçim desteğini en isabetli kestirmenin yolu kuşkusuz dindir (Falter 1986, 1991; Childers 1983). Temmuz 1932'de kayıtlı seçmenler içinde (oy kullanmayanlar da dahil) Protestanların yüzde 38 civarı Nazileri desteklerken, bu oran Katolikler için büyük bir farkla yüzde 16'ya düşüyordu. Bir bölgede Protestan yoğunluğu ne kadar fazla ise, Nazilerin oyları da o kadar artıyordu. Katı Katolik alanlarda Nazi oyları genelde yüzde 10'un altında, katı Protestan alanlarda genelde yüzde 60'ın üstündeydi. 1930'da Nazilerin en yüksek oyu aldığı 124 seçim bölgesinden yedisi hariç hepsinde Protestanlar çoğunluktaydı (Falter ve Bömermann 1989). İki inancın birlikte var olduğu büyük kentlerde bile, dinin etkisi sınıf kadar önemliydi (Hamilton 1982: 38-42, 371-

373, 382-285). Ve Almanların üçte ikisinin yaşadığı 25.000 nüfusun altındaki küçük kasabalarda, din Nazilere yönelik seçim desteğini tahmin etmek adına sınıftan çok daha işlevseldi.

Dolayısıyla, Nazilerin seçim sıçrayışı büyük ölçüde Protestanların içinde bir sıçrayıştı. Buna karşın, liberal ve muhafazakâr partilerin Nazilerin seçim sıçrayışı karşısındaki çöküşü sadece bir Protestan çöküştü. Katolik iki parti (Merkez Parti ve Bavyeralı BVP) oy oranlarını korumayı başarmıştı ki bu da seçim çevresindeki Katoliklerle 0,9 düzeyinde bir korelasyona tekabül ediyordu. Demek oluyor ki, Katolik bölgelerdeki Katolikler hemen hemen hiç tereddüte düşmedi. Oysa üç sözümona burjuva partisi –liberal DDP, muhafazakâr DVP ve aşırı muhafazakâr DNVP– Protestanlara dayanıyorlardı. 1928'den sonra, Naziler bunların çoğunu alt etmeye başladı. Görünürde en seküler iki sosyalist parti bile aslında genelde Protestandı ve dolayısıyla risk altındaydı. Kadınlar arasında bu eğilim daha belirgindi: Katolik kadınlar silme Merkez/BVP'ye oy verirken, Protestan kadınlar ağırlıklı olarak "burjuva partileri", sonra da Nazileri destekliyorlardı (Falter 1986: 163-170).

Burada aktarılan *tüm* diğer korelasyonlar dolayısıyla sadece kısmidir: Özellikle Nazizme doğru meyledenler büyük bir çoğunlukla *Protestan* sınıflar, *Protestan* eski askerler, *Protestan* öğrenciler, *Protestan* bir kuşak ve benzerleri idi. Sağlam Katolik topluluklar Nazizmin cazibelerinden yalıtılmıştı – tıpkı benzer sayıda Almanın, birleşmiş "proleter gettoların" içinde yalıtılmış oldukları gibi. Sonuçta, ne kızıllar, ne de karalar otoritarizmin etkilerinden muaftı. Katolik partiler tepkisel otoritarizmi 1930'dan sonra, daha beter saydıkları, faşizm ve Bolşevizmin ikili tehditlerinin önüne geçmek için desteklediler. 1932-1933'te Hitler'le işbirliği yaptılar. Ve Komünist Parti, SPD'nin "sosyal faşizmine" yönelik çılgın saldırısını gerçekleştirdi, bu sırada da zaman zaman Nazilerle işbirliği yaptı. Sonuçta KPD ve SPD Nazilere karşı koymak için birleşti ama bu sözel bir direnişti. Nihayetinde savaşmadan boyun eğdiler. Tüm bunlar, Katoliklerin, sosyalistlerin ve komünistlerin sadece zayıflık ve akılsızlık sergiledikleri anlamına geliyor.

Naziler için dinin önemi kabul edilmiş ama yeteri kadar kuramsallaştırılmamıştır. Genelde araştırmacılar Nazizme karşı Katolik direnişi vurgular ama Protestanlığı Nazi taraftarı olmaktan çok, Katolik Kilisesi'nden daha "zayıf", daha az direnebilir halde görürler (örn. Brooker 1991: böl. 7). Oysa insanı meraka düşüren noktalar da var. Nazizm ve Protestanlık arasındaki ilişki sabit değildi. Başlangıçta, Nazilerin çekirdek kadrosu, özellikle de çekirdek kuramcılar ekseriyetle Viyana-Münih hattından gelen (Hitler gibi) din değiştirmiş Katoliklerdi. Ve 1930'ların sonlarından itibaren bu kişiler en feci Nazi aşırılıklarında orantısız düzeyde hazır bulunarak kendilerini tekrar ileri süreceklerdi (bkz. bir sonraki kitabım). İlişkiler Avrupa genelinde de sabit değildi. 2. Bölüm'de gördüğümüz gibi, demokratik kuzeybatı genelde Protestandı – ve demokratik Nordik bölgeleri genelde, Alman Protestanlarına doktrin olarak en yakın Protestan mezhebi olan Lutheryendiler. Peki, Alman Protestanlar neden bu özel aşamada Nazizmi desteklediler?

İlliyet bağı, teoloji ya da kilise gücünden çok kiliselerin ulus-devletle olan ilişkileri üzerinden kurulur. Katolik Kilisesi, Alman devletine kuşkuyla bakardı. Katolikliğin kalbi, 19. yüzyılda Prusya boyunduruğundaki *Kaiserreich'e* oldukça isteksizce katılan güney illeriydi. Alman Katolik Kilisesi dışarıdan denetleniyordu ve "ulus-devletçiliği" değil, ulus ötesiciliği teşvik ediyordu. Bu Merkez Parti'yi, *Kaiserreich*'i otoriter eğilimlerine direnebilmek için liberal demokrasiyi destekleme noktasına getirdi. Roma'ya daha az bağlı Katolikler siyasal koruma için, Protestan Berlin'e değil Katolik Viyana'ya yönelmişlerdi. Böylece, Prusya'nın *Kleindeutsch* (küçük Almanya) stratejisini değil, pan-Alman tutkularını (tüm Almanların birliği) benimsemişlerdi. Protestan Kilisesi –tam olarak Evanjelik Kilisesi– karmaşık bir şekilde Prusya Almanyası'nın resmî kilisesiydi ve böyle dolaylı *Kleindeutsch* biçimde "ulus-devletçiydi". Bu aslında, üç Protestan mezhebine bağlı, Lutheryen (çoğunluk), Reform ve Birleşmiş olmak üzere çeşitli taşra *Länder* kiliselerinden müteşekkil bir federasyondu. Reformdan itibaren bu kiliseler, her bir Alman mini devletinde, oranın yerel hüküm-

dan tarafından yönetildi. Ulusal birliğin sağlanmasından sonra (1871) her bir yerel *Land* hükümeti tarafından yönetilip finanse edildiler. Meclisleri, vaazları ve yayınları *Kaiserreich*'ı ve onun disiplin, dindarlık, düzen ve hiyerarşiye dair resmî değerlerini destekledi. Weimar monarşiyi ve devlet denetimlerinin çoğunu feshetmiş ama hükümet yardımlarına ya da ulus-devletle özdeşliğe dokunmamıştı. Böylelikle, Evanjelik Kilisesi daha ziyade "ulus-devletçi" gelenek ve beklentileri içinde hayatta kaldı. Toplumsal düzen, olumlu Hıristiyan-Alman ve genelde muhafazakâr değerler ve aktif bir ulusal sosyal politika sunabilmek için devlete bel bağladı.

Fakat böyle bir Hıristiyan-muhafazakâr devlet artık mevcut değildi, muhafazakârlar ve Evanjelistler artık Alman kültür ve ahlâkını tecessüm edebilecek daha güçlü bir devlet arayışındaydı. Başlarda, çok azı Nazileri destekledi. Daha fazlası Nazilere, *völkisch* ve muhafazakâr örgütler üzerinden yöneldi. 1920'lerin ortalarından itibaren, dinsiz Nazi liderleri, vaiz kürsülerinden ve parti platformlarından partiyi benimseyen Protestan din adamlarının akınıyla şaşkına döndü. Allen'ın (1965) araştırdığı küçük kasaba "Northeim"da Naziler toplantılarına dualar ve ilahiler ekleyerek yanıt verdiler ve okul yönetim kurulları seçimlerine "Hıristiyan-Nasyonal" adaylarla girdiler. Protestan temalar Nazilere "burjuva" partilerinden de oy getirdi. Naziler böylelikle, Evanjelik Kilisesi'ni bölmeyi başararak, Katoliklere yapamadıklarını yapmış oldular. Evanjelist "Alman Hıristiyan" Nazi cephe örgütü, Temmuz 1933'teki Evanjelik Kilise seçimlerinde üçte ikilik bir çoğunluk elde etti. Fakat sonra İncil'den tüm (Yahudi) Eski Ahit'i çıkarmayı teklif ederek altından kalkamayacağı bir işe girişti. Yine de, Kilise'nin yarıdan fazlası "Nazi Alman Hıristiyan" olarak kaldı, geride kalanlar da bağımsız bir "İtirafçı Kilise" kurmaya zorlandılar (Helmreich 1979; Brooker 1991: böl. 10). Nazizm ve Evanjelik Kilise arasındaki, hem üyelik hem de seçim verilerinde aşikâr yakınlık bariz bir ideolojik çekirdeğe sahipti: Ortak ulus-devletçilikleri. Nazilere katılanlar Protestan memurlar, Protestan öğrenciler, Protestan eski askerler vb. olduğu için ulus-devletçilikleri katmerleniyordu.

Fakat yayılmacı Reich kurulur kurulmaz, Evanjelik Kilise böyle bir ideolojik destek veremeyebilirdi. Tüm Almanların tek bir *Grossdeutsch* devletinde birleşmesini engelleyecek güçlü bir Avusturya artık yoktu. Alman devletinin daha da yayılması, asıl olarak Avusturya, Silezya ve Alsace-Lorraine'deki Katolik Almanlar arasında olacakken, pan-Germanizm, *Kleindeutsch* Evanjelist Prusyalı/Alman devleti ile güçlü bir şekilde ilişkilendirilmemişti. Bir sonraki kitabım, 1930'ların sonlarında Nazizm "radikalleştikçe" esas Nazi çevrelerinde ortaya çıkan, Protestanlıktan (eski) Katolikliğe doğru bir dinî dönüşü gözler önüne seriyor.

Protestanlık oylardaki bölgesel örüntülerin büyük bir kısmını da açıklamaya yardım ediyor. İlk başlardaki seçimlerde, düşük de olsa, Nazilere yönelik destek her iki dinî cemaatten de gelmiş görünüyor. 1924'te, yüzde 10'un üzerindeki dört bölgesel oy oranının ikisi Protestan Mecklenburg ve Franconia'da, ikisi Katolik Bavyera'daydı. Fakat Temmuz 1932'ye gelindiğinde Nazilere en çok oy veren bölgeler büyük oranda Protestandı: Protestan kuzeydoğunun çoğu (Doğu Prusya, Pomerania, Mecklenburg, Brandenburg, Aşağı Silezya ve Thuringia), Protestan kuzeybatının tamamı ve Hesse ve Bavyera'nın daha Protestan kısımları (yani Franconia). İkincil bir neden daha görülüyordu. Kırsal ve zirai Almanya bir şekilde daha Naziydi. Dolayısıyla, Nazilere daha az oy veren Protestan bölgelerinde genellikle kentsel-endüstriyel işçiler ağırlıktaydı – Berlin, Saksonya ve Batı Westfalya/Rhineland Ruhr. Buralar sol partilere oldukça sadık kaldılar (Milatz 1965; Passchier 1980). Bölgesel farklılıklara dair üçüncü bir neden hâlâ yarı yarıya saklı duruyor. Nazilerin en yoğun oy aldığı bölgeler, Polonya tarafından ikiye bölünen Schleswig-Holstein ve diğer kuzeydoğu yöreleriydi (1931'de Nazilere yüzde 45'in üzerinde oy veren diğer tek yer Hanover'di). Bunlar, Versay Antlaşması'nın Almanların elinden aldığı topraklara komşu, "tehdit altındaki" sınır bölgeleri olarak tarif edilebilirdi. Buna, müttefiklerin güneybatıdaki Saar ve Ruhr'daki Alman denetimlerini kaldırdığı ama bunun yüksek Nazi oyuna sebebiyet vermediği şeklinde cevap verile-

bilir – çünkü buralar hem Katolik hem de kentsel-endüstriyel çoğunluğa sahip yörelerdi. Katolikler ve endüstriyel işçi sınıfı Nazizme yönelik yalıtkanlıklarını –iktidarın ele geçirilişinden sonra– kaybettikleri anda "tehdit altındaki sınır" bölgeleri radikal Nazizmin kalesi olarak ortaya çıkacaktı. Fakat iktidarın ele geçirilişinden önce, Nazilere oy veren esas çevreler genelde önce Protestan ve ikincil olarak da kırsaldı.

Sınıf

Sınıf temelli oylara epey ilgi gösterilmiştir. Sandık çıkış anketlerine sahip olmadığımız için, seçim çevresi araştırmalarına dayanıyoruz. Önde gelen faşizm kuramlarının birinin ileri sürdüğü gibi, Nazilere daha çok oy veren mahalleler daha orta sınıf mıydı? İlk önemli seçim çevresi araştırması Hamilton'ın (1982) büyük kentler üzerine yaptığıydı. Yazar, oralarda burjuva sınıf kuramının desteklendiğini buldu: Bir bölgede toplumsal sınıf ne kadar yüksekse, Nazilere o kadar çok oy gidiyordu. Daha çok alt-orta sınıfların yaşadığı yerlerden seçtiği en karışık alanlar ulusal ortalamalara yakın bir destek veriyordu. Fakat daha sonraki araştırmalar bu saptamayı kayda değer ölçüde değiştirdi. Childers (1983, 1984, 1991) tüm ülkeyi analiz etti. 1928'e kadar Nazilerin en iyi sonuçları zanaatkârların, küçük esnafın ve memurların yoğunlukta olduğu yerlerde aldığını buldu. 1928'den itibaren küçük tarım alanları da bunlara katıldı. Dolayısıyla, ilk baştaki Nazi çekirdeği, diyor Childers, beyaz yakalı işçiler ve yöneticilerin "daha yeni" orta sınıfı değil, "eski" alt-orta sınıfın –klasik küçük burjuvaziye ek olarak alt düzey memurlar– içindeydi. Yazar, "zanaatkârların" çoğunu işçi sınıfından ziyade küçük burjuvazi içinde saydığı için, Nazizme yönelik geleneksel küçük burjuva desteğini muhtemelen abarttı. 1930'a kadar, Nazizm küçük burjuva sınıf kuramının oluşturduğu kalıba kısmen sığacaktı. Fakat ondan sonra Childers, desteğin genişlediğini ve sınıf korelasyonlarının zayıflayarak genelde anlamsızlaştığını kabul eder. Yazar bunu (onları pek de ciddiye almaksızın) Nazilerin, "bir mil genişliğinde ama bir inç

derinliğinde" ulusal bir "herkesi kucaklayan" protesto partisine döndüğü şeklinde yorumlar.

Falter'ın (1986, 1991, 1998) ulusal verileri en güncel ve en eksiksiz verilerdir. Childers'ın 1930 sonrasına dair sonuçlarını destekler. Falter bir çevredeki işçi oranının Nazi oylarında çok az fark yarattığını gösterir. Ama önemli sektörel farklılıklar vardı. Tarım işçileri (aralarında birkaç parti üyesi olmasına rağmen) en Nazi olanlarıydı, onları inşaat, hizmet ve kamu sektörleri izliyordu. Fakat endüstriyel işçi sınıfı bölgelerinde, kamuya ait tesislerin olduğu bölgelerin dışında – Nazi oy oranları düşüyordu. Childers (1983: 255) Nazizm ile el sanatları ve küçük çaplı imalat arasında da, özellikle 1932'den sonrasına dair, bir ilişki buldu. Böylece, Naziler oylarının 1930 itibarıyla yaklaşık yüzde 30'unu ve 1932 itibarıyla yüzde 40 civarını işçilerden alıyordu. O zaman için, Alman işçilerinin yaklaşık yüzde 50'si sosyalist ya da komünistlere, yüzde 30'u Nazilere, yüzde 10'u Katolik partilere ve yüzde 10'u da "burjuva" partilerine oy veriyordu. 1930'dan sonra üç "radikal" parti arasında çok sayıda oy kaymaları oldu. Naziler SPD'den üç milyon, KPD'den yarım milyon oy çekerken, bir buçuk milyon diğer yönlere aktı (Falter 1991: 116). SPD, birçok işçinin kendini hem emekçi, hem de Alman milliyetçisi görmesinin farkında olarak, 1920'lerin başında *Volksgemeinschaft* ideolojisi ile biraz flört etti (Fischer 1995: 115-116). Fakat, diye belirtir Falter, Naziler gerçekten bir "*Volksgemeinschaft*-tipi hareket" yarattılar (1998: 123).

Seçim verileri, bir önceki bölümde sunulan üyelik verilerini doğruluyor. İşçiler Nazizme diğer sınıflardan hiç de az kapılmamışlardı. Faşizme yönelik orta sınıf kuramcıları, Almanya örneğinde yanıldılar. Proleter faşizmin merkezi büyük şehirlerdeki büyük ölçekli özel sanayide değil; tarım, hizmet ve kamu sektörüyle daha küçük kasabalar ve kırsal alana dağılmış daha ufak tesislerde yatıyordu. Faşist işçiler o zamanın sınıf mücadelesinin kalbinde değil, kıyılarında fazla sayıdaydılar.

Falter, orta sınıf seçmenler arasında, Protestan küçük tarım bölgelerinin 1932'de belirgin bir şekilde Nazi olurken, Katolik olanların Nazilere ulusal ortalamalara yakın düzeylerde oy ver-

diklerini de gösterir. Serbest meslek sahipleri (serbest zanaatkârlar haricinde), çok sayıda emekliyi ve evhanımlarını bulunduran topluluklar gibi kısmen Naziydi (karş. Childers 1983). Falter, Nazilerin "eski orta sınıftan" –bağımsız iş adamları, zanaatkârlar ve çiftçiler– gelme eğiliminde olduğunu söylese de, beyaz yakalıların bulunduğu bölgeler, diğer değişkenlerin etkileri kontrol edildiğinde, biraz daha az Naziydi. Nazi oyları ile memur sayıları arasındaki korelasyonlar, Childers'ın daha toplu verilerinden zayıf ama makul düzeyde pozitifti. Falter'ın orta sınıf grupları ile Nazi oyları arasında hesapladığı korelasyonlar nadiren 0,20'yi geçer. Fakat yazar, özellikle Buhran döneminde, işsizliğin yüksek olduğu yerlerde Nazi oylarının daha düşük olduğunu da gösterir. Varlıklı Katolik bölgeler hâlâ Merkez'e oy verirken, varlıklı Protestan bölgeler Nazilere yönelmişti. İşsizliğin yüksek olduğu yerler sosyalist ya da komünistlere oy veriyordu. Tüm sınıflardan iş sahibi olanlar, işsizlerden daha çok Nazilerin etkisindeydiler (karş. Stachura 1986). Dolayısıyla, Nazi üyelerine dair örnekte gördüğümüz gibi, iktisadi başarı, Nazizmi açıklamaya mahrumiyetten daha çok yardım ediyor. 1. Bölüm'de faşizme dair orta sınıf kuramlarının genelde iktisadi mahrumiyet kuramlarına koşulduğunu gördük. Bunların hiçbiri –Naziler hesaba katılması gereken bir güç haline geldiği andan itibaren– Alman oylarını açıklamakta işe yaramayacaktır.

SINIF, İKTİSAT VE DEMOKRATİK PARTİLERİN DÜŞÜŞÜ

Yine de, orta sınıf kuramları halen kısmen kurtarılabilirdi. Nazi oylarının artışı büyük oranda, sözde burjuva partilerinin yani muhafazakârlar ve liberaller (DNVP, DDP ve DVP) ile Çiftçiler Birliği, Kiracılar Partisi ya da Çıkar İttifakı gibi daha küçük "özel çıkar partilerinin" aleyhinde oldu. Childers (1991: 320) "burjuva" partilerinin sınıf, bölge ve din ayrımlarını aşmaya yönelik çok az çaba sarf edip, özellikle de işçileri görmezden gelirken, özel çıkar partilerinin belli burjuva konularına odaklan-

dığını iddia eder. Her ikisinin de statü grubu ve meslek siyaseti izlediğini söyler.

Aslında, eski partilerin tümü savaş öncesinin yarı-otoriter *Kaiserreich* mirasını taşıyordu. Reichstag yürütmeyi denetlemediği için, partileri de nihayetinde yürütülen siyasalardan sorumlu olmamıştı. Bir siyasanın gerçekleştirilmesine yönelik olarak birbirleri ile uzlaşma konusunda çok az tecrübeleri vardı; çünkü Kaiser'in bakanları gerekli anlaşmaları gerçekleştiriyorlardı. Partiler sadece kendi özel çıkar çevrelerini temsil etme eğilimindeydi. İlk yıllarda Weimar Cumhuriyeti bir arada durmuştu; çünkü eski sistem karşıtı partiler, sosyalistler ve Katolik Merkez, geniş bir koalisyonun bünyesinde burjuva partilerinin bazılarına katılmıştı. Sosyalistler koalisyondan ayrılınca, burjuva partileri en basit anlamda gerçekten "liberal" ya da "muhafazakâr" olabilseydi, albenilerini artırabilirlerdi. Fakat bunun yerine dar destek tabanlarını temsil etmeye devam ettiler (Jones 1988). Naziler 1928'den sonra daha geniş bir tahayyül sunmaya başladıklarında, onların seçmenlerinin desteğini de aldılar. Buna karşın iki oy türünde, Katoliklerde ve (komünistlerin, sosyalistlerin zararına oy kazandığı) solda kayma olmadı. Sol ağırlıklı olarak kentsel emekçi sınıfa, Katolik partiler her sınıftan Katoliğe hitap ediyordu. Tüm bunlar Nazilerin yükselişine dair sınıfsal yorumu destekleyebilirdi: Orta sınıf seçmenler Nazilere yöneldikçe "burjuva" örgütleri çöktü (Kitchen 1976). Orta sınıf 1930'dan sonra Nazilere oy vermeyecek de olsa, onların zaferini mümkün kılan, orta sınıf içindeki oy kaymaları olabilir.

Yine de partiler belli sınıflarla bu kadar kolayca özdeş kılınabilir mi? Bazı özel çıkar partileri esasında sınıftan ziyade sektör temelliydi. Köylü partileri, seçim kazanmak için işçiler ve küçük toprak sahipleri kadar bağımsız çiftçilerin de desteğini almak zorundaydı. El işçiliği partileri *hem* ustaları, *hem de* işçileri bünyesine katmak durumundaydı. 1924'te Marburg'daki oyların çeyreğini alan "Çıkar İttifakı"; kiracıları, ev ve apartman arayanları, emeklileri, toprak reformcularını, beyaz-yakalı işçileri ve büyük aileleri temsil ediyordu. Tüketici çıkarlarını öne

çıkardı ve oy alabilmek için mümkün olduğunca geniş bir alandaki seçmenlerin peşine düştü (Koshar 1986: 84). Bunlar sadece burjuva partileri değildiler. Sözümona burjuva liberal ve muhafazakâr partileri bile değildiler. Ulusa ya da bunun yerine (şimdilerdeki Amerikan "orta sınıf" kullanımında olduğu gibi) işçileri de sözde kapsayan orta sınıfa hitap ediyorlardı. Birçok ülkede işçilerin yaklaşık üçte biri, patron-yanaşma ağları içinde, muhafazakâr ideolojilere ya da muhafazakâr seçkinlerin üstün yetkinliğine inanarak düzenli olarak muhafazakâr partilere oy verir. Falter (1986: 167-169), bir yerleşim yerindeki genel işçi yüzdesinin "burjuva" partilere yönelik oylarda büyük bir fark yapmadığını gösterir (oysa önceden liberal olan DVP, işçilerin daha yoğun olduğu bölgelerde biraz daha fazla oy almıştı). Hepsi en çok oyu birincil sektörde, en az oyu da sanayi bölgelerinde aldı. Naziler, diğer sınıflardan taraftar buldukları gibi, "burjuva" partilerinin –özellikle tarım ve hizmet sektöründeki– emekçi taraftarlarının çoğunu da kendilerine çektiler. Bu partiler genelde lider kadrolarında ve genelde siyasalar açısından burjuvayken, kitlesel destek açısından değildiler. Sadece burjuva desteğine sahip olabilmiş olsalardı, asla önde gelen partiler olamazlardı. Dolayısıyla, Naziler her sınıftan muhafazakâr kafalı Almanların çoğunu kendilerine çekip, belli bir ölçüde "radikalleştirmiş" gözüküyor.

Neden muhafazakârlar ve merkez çöktü peki? Ekonominin durumu ile mi ilgiliydi? 1923-1924 yıllarındaki enflasyon ve dengeleme krizleri sırasında sözde burjuva partilerinin oyları yüzde 35-37 arasında durağan kaldı. İktisadi yükseliş yıllarında düşmeye başladı. Büyük Buhran'dan *önce* – Mayıs 1928'in iktisadi zirvesinde, "burjuva" partileri neredeyse seçmenlerinin üçte birini kaybetmişlerdi (Childers 1991: 326). Bu esnada, Naziler de, sessizce, ufacık *völkisch* hareketinin oylarını radikal sağın başlıca partisi olacak kadar artırmışlardı (Grill 1983). 1930 yerel seçimlerindeki ilk büyük Nazi çıkışı da durgunluğun vurmasından önceydi. Aralık 1930'daki ulusal çıkış bile bunun "büyük" bir buhran olduğunun ortaya çıkmasından önceydi. Naziler artık, "burjuva" partilerindeki milliyetçi, devlet-

çi ve antisemit hislere hitap edebilecek asıl *völkisch* partisiydi. Onlar yükseldikçe, haliyle, "burjuva" partileri on yıldan uzun bir süre boyunca sürekli düştülerse de, daha küçük "özel çıkar" partileri sona doğru birden çöktüler.

Düşüşlerine bir tepki vermek adına, bu partilerin hepsi zamanın trendini anladıklarını sanıp sağa yönelmeye çalıştılar. Liberal DDP demokratik cumhuriyete benzersiz bir şekilde bağlıydı ve ilk düşüşü o yaşadı (1930'da oyların yüzde 1'ine). Tepkisi devletin güçlendirilmesini teşvik etmek oldu. Muhafazakâr DVP anayasal bir monarşiyi desteklemişti, ama oy kaybedince (1932 itibarıyla oyların yüzde 2'sinin altına), yarı-otoritarizme kucak açtı. Üçünün en muhafazakârı olan DNVP, savaş öncesi dönemin yarı-otoritarizm mirasına sahip çıkmıştı. Oylarını rakiplerine nazaran daha çok koruduysa da, yine de oy oranı Kasım 1932'de yüzde 8,3'e düştü. O zamana kadar, Nazi döneminin hemen öncesindeki reaksiyoner otoriter hükümetin kalbiydi.

Böylece, "burjuva" partileri destekleyen seçmenler adım adım demokrasiye karşı cephe aldılar. 1930'a değin, bu partilerin daha az demokratik olanlarına yönelip, sonrasında da Nazilere oy verdiler. Üç partinin hepsi de bu yönelimi fark edip demokrasiden uzaklaşarak tepki verdi. Bu partilerin liderlik kadroları "burjuva" olsa da, korkuları, iki enternayonalist, Marksist ve Katolik, kamp dışında tüm ülkede çok yaygın hislere dayanıyordu. Sadece bu iki alt-kültür Nazilerin cazibesine sertçe direnebildi. Diğer sanayi işçileri ile çevrili sanayi işçileri sola oy vermeye devam ettiler. Diğer Katolikler arasında yaşayan ve çalışan Katolikler, Katolik partilere oy verdiler. Her ikisi de, parti çizgisini güçlendirecek gönüllü örgüt ağları sundu. Merkez, daha çok ibadet eden mahallelerde gücünü korurken, oyu bir mezhep meselesi yapan papazların olduğu yerlerde oylarını artırdı (Kühr 1973: 277-295). SPD, KPD ve Merkez en güçlü oldukları seçim çevrelerini koruyabilirken, Naziler "burjuva" partilerinin güçlü olduğu seçim çevrelerinin yarısını kaptı (Falter ve Bömermann 1989). Bu iki topluluk dışında Almanlar, sınıflarından bağımsız olarak, risk altındaydı – nitekim 1932'de *çoğu*, Nazilere oy verdi. Ne kadar nahoş olursa olsun, Alman

ulusunun ne "kızıl" ne de "kara" olan çoğunluğu adım adım demokrasiye karşı ve sonra da Nazizme taraftar oldu. Naziler iki farklı anlamda ulusal bir partiydi. Gerçekten de, ulusun genelinde geniş bir kabul buldular. Ama aynı zamanda, ulusu daha mitik anlamda, Almanya içindeki iki büyük ve sözümona "ulus-karşıtı" topluluğa, "kızıllar" ve "karalara" karşı seferber ettiler. Naziler özel olarak burjuvaziye ya da küçük burjuvaziye hitap etmedilerse de, özel olarak gerçekten de tüm sınıflardan Protestanlara hitap edip onları radikalleştirdiler. Bu onların kitlesel tabanlarının çekirdeğiydi.

WEIMAR SEÇKİNLERİ

Artık faşizme dair üst sınıf kuramlarına dönebiliriz. Naziler seçimlerde çoğunluğa ulaşmadılar. İktidara, İtalya'daki gibi, üst sınıf ve seçkin gruplarının gizli kapaklı komplolarının yardımıyla geldiler. Seçkinler 1930'dan itibaren, koalisyon hükümetinin Büyük Buhran'ın baskısıyla çatırdamaya başlamasıyla, otoritarizmin cazibesine kapılmaya başlamıştı. Brüning'in merkezsağ hükümeti, ülkeyi anayasanın olağanüstü haller için öngördüğü cumhurbaşkanı kararnameleri ile yöneterek Reichstag'ı baypas etmeye başlamıştı. Sonrasında von Papen ve von Schleicher'ın yarı-otoriter rejimleri ilk gerçek baskıyı getirdiler. Sonra da, 1933'te, von Papen ve Hindenburg, artık Reichstag'ın en büyük partisinin lideri olan Hitler'i hükümete katılmaya davet etti. Bu yarı-reaksiyoner otoritarizme yönelik kısa bir denemeydi. Ama Hitler pek de paylaşmacı değildi. Cumhurbaşkanı Hindenburg'un ölümünün de yardımıyla tüm hükümeti ele geçirip Nazi diktatörlüğünü kurdu. Seçkinlerin faşizme böylece kaymasında kimler rol almıştı ve bunu yaparkenki saikleri nelerdi?

Gelin önce bu tür bir kuramın olağan şüphelilerini –kapitalistleri– ve onların muhtemel saiklerini ele alalım. Almanya özelinde iddia, teşhis ettiğim iki "kapitalist saikin" sadece birisiyle ilişkili olabilir, o da mülkiyetten ziyade kazancın korunmasıdır. Alman kapitalistler, savaşın hemen akabindeki dönemde temel mülkiyet haklarına dair birtakım endişeler taşı-

mış olabilir – oysa ılımlı sosyal demokratlar birkaç gerçek devrimciyi yok etmek için askerleri ve sağcı paramiliterleri devreye sokmaya gayet istekli olmuşlardı. Fakat 1920'lerin sonlarında, SPD topyekûn ılımlı ve saygındı ve komünist KPD büyüyor olsa da, en güçsüz işçi gruplarını harekete geçirme eğilimindeydi. Soldan mülkiyete yönelik anlamlı herhangi bir tehdit yoktu. Fakat 1929'dan 1933'e kadar kapitalistler Büyük Buhran ve Weimar Cumhuriyeti'nin kademeli vergilendirmesi ile sosyal politikaları arasında kendilerini sıkışmış hissetmiş ve dolayısıyla kârlılıklarının bir yolu olarak otoriter bir rejimin sunduğu baskıya yönelmiş olabilirler.

Weimar'a yönelik kapitalist destek aslında gayet kaytısızdı; bir kanaattan değil, savaş sonrası "devrim" tehdidine yönelik bir hoşnutsuzluktan doğmuştu. Birçokları, savaş sonrasının sosyal ve emek reformlarından başta mutlu değildi. İşsizlik sigortası, sosyal konut ve belediye projeleri; servet ve kurum vergilerini de içeren kademeli vergilendirme sistemi ile karşılanıyordu. İş mevzuatı çalışma günlerini kısıtlıyor, işverenleri eski asker ve engelli istihdam etmeye zorluyor, haksız işten çıkarmayı yasaklıyor ve işverenleri; sendikaları tanımaya, fabrika meclislerine danışmaya, hükümetin hakemliğine başvurmaya ve 50'den fazla işçinin işine son vermek için hükümetin onayını almaya mecbur ediyordu. Buhran'ın öncesinde bile işverenlerin rahatsızlıkları artmaya başlamıştı. Nitekim 1928'de Ruhr demir ve çelik patronları, hükümetin dayattığı ücret düzenlemesine direnmek için lokavt ilan ettiler.

Buhran hoşnutsuzluklarını artırdı. Hükümet harcamaları arttıkça üzerlerindeki vergiler arttı ama kazançları düştü. Sektörler arasındaki siyasi farklılıklar pek fazla olmasa da, en çok ağır sanayi mustarip oldu (Geary 1990; Patton 1994). Siyaseten en aktif kapitalistler "burjuva" partilerinin sağa yönelimlerini onayladılar. Deflasyon, daha esnek bir emek piyasası, refah siyasalarında kesintiler, SPD ile ayrılık ve cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile yönetim talep ediyorlardı. Bazı iktisat tarihçileri Buhran'ın, maruz kaldığı yapısal iktisadi zafiyetlere çözüm getiremeyen Weimar demokrasisi üzerinde aşırı baskı yaptığını

iddia eder (Borchardt 1982; James 1990). Aşırı ücretler ve refah ödemelerine ek olarak emek piyasası katılıkları, uzlaştırıcı Weimar kurumları tarafından korunuyordu. Uluslararası borçlar kabul edilemez koşullar dayatacağı ve yurtiçi borçlar da enflasyona sebep olacağı (ve muhtemelen Reichsbank kurallarını ihlal edeceği) için reflasyonist bir strateji izlemek mümkün değildi. Yurtiçi tasarruf oranı her halükârda düşüktü. Weimar'ın çöküşüne dair bu iktisadi kuram, baskıcı nihayeti açıklamak üzere genişletilebilir: Denilebilir ki, cumhuriyet birçok kapitalistin hoşuna gitmeyecek kadar işçi iktidarını tecessüm ediyordu, bu yüzden onlar da baskıcı bir selamet için ilk önce yarı-otoriterlere, sonra da Nazilere yöneldiler. Gerçekten de, birçok aktör – hatta bazı Nazi liderleri bile– 1930'dan sonra gerçekleşenin bu olduğuna inanmıştı. Ben de, Büyük Buhran olmasaydı, Nazi rejiminin ortaya çıkmayacağını kabul etme eğilimindeyim. Naziler açısından, Weimar'ın çöküşü, iktidara sıçrayabilmelerinin bir ön koşuluydu. Ve bir bakıma eğretileşmiş cumhuriyeti yıkan da Büyük Buhran oldu. Peki, bu sınıf çelişkisi üzerinden mi oldu? Bu daha müphem gözüküyor.

İlk karşı iddia, uygulanabilir alternatif bir sınıf senaryosunu dillendiren iktisatçılar tarafından ortaya atılmıştı. Holtfrerich (1990) düşük tasarruf oranlarının sermaye, emek ve kaynakları daha popüler tasarruf yollarına çeviren bir hükümet arasında varılabilecek bir anlaşma yoluyla aşılabileceğini iddia eder. Bu muhtemelen, o zamanda yaşayanların böylesi siyasa çözümler sunabilmeleri için, ancak daha sonra ortaya çıkacak Keynesyen akıldan bir nebze nasiplenmiş olmalarını gerektirir. Yine de, Buhran'la yüzleşen kuzeybatı demokrasileri büyük bir bilgelik içermeyen demokratik çözümler önerdiler. Siyasetçiler günlük krizlerin arasında yollarını düşe kalka buldular. Britanyalı Muhafazakârlar, İşçi Partisi'nin bölünmesini bekleyip, sonrasında da onun sağ kanadı ile deflasyonist bir anlaşmaya vardılar. Birleşik Devletler'de, New Deal sanayileşme lehinde deflasyonist karşıtı bir strateji önererek, ılımlı sendikaların, "tüzel liberallerin" ve sermayenin uluslararası yönelimli bir kısmının desteğini aldı. İskandinavlar, emek piyasasını yeniden yapılandırmak

ve biraz para arzında bulunarak sermaye, emek, çiftçiler ve hükümet arasında ortak bir uzlaşıya varmaya başladılar. Bu çözümlerin hiçbiri yine de çok büyük bir iktisadi fark yaratmadı. Sınıf çatışmasını "aştıklarını" da iddia etmediler. Fakat sınıf uzlaşısını gerçekten de derinleştirdiler. Demokratik çözüm, sıkıntıların biraz hafifletilmesi ile partiler ve sınıfların karmaşadan ortak sorumlu kılınmasını içeriyordu. Bu hiç de devrim değildi – her şey göz önünde tutulduğunda, ülkelerin büyük kısmında ıstırabın çoğu, işsizlik biçiminde, işçilere düşüyordu. Alman muhafazakârları kendi tarzlarını geliştirebilirlerdi. Birkaçı denedi ama çoğu kalkışmadı – otoriter yelpazede Nazizme kadar çıkan otoriter çözümleri tercih ettiler. Bunu açıklamak için iktisadi baskıdan daha fazlasına ihtiyaç var.

İkinci karşı sav Naziler arasında ya da hatta von Papen, von Schleicher'in komplolarıyla Cumhurbaşkanı Hinderburg'un çevresinde çok az kapitalistin gözükmüş olmasıdır. Gregor Strasser, Schleicher'in önerdiği yarı-reaksiyoner otoriter hükümeti, yerinde bir şekilde, "anti-kapitalist özlemlerin kabinesi" olarak yaftalar. Daha da az kapitalist Nazilere yönelmişti. Ekim 1931'de Bad Harzburg'da gerçekleşen bir toplantı, sık sık sanayiciler ile Naziler arasındaki ilk önemli işbirliğinin emaresi olarak kabul edilir. Fakat Turner (1985) bu toplantıda sadece bir muktedir sanayicinin hazır bulunduğunu, diğerlerinin daha küçük işadamları ya da görece önemsiz şirket yöneticileri olduğunu gösterdi. Gerçekten de, daha fazla kapitalist, daha muhafazakâr otoriterlerin ekonominin ateşini söndürmesini, emek reformlarını feshetmesini ve Hitler'i kontrol etmesini umut etmiş görünür.

Üçüncü karşı sav çoğu kapitalistin bir Nazi rejimi istemediği, çünkü Nazi iktisadına güvenmedikleri ve Nazi radikallerinden çekindikleridir. Basın ve aktüalite filmleri sektörünün patronları Nazi sempatizanlığına en yakın olmuş olanlar gibi görünür. Aşırı bir milliyetçi olan Hudenberg en büyük medya imparatorluğunu kontrol ediyordu. DNVP onun liderliğinde yarı-reaksiyoner otoritarizme yöneldi. Kendi servetinin ve Nazilerin servetlerinin birlikte artacağına inanarak, Nazi taraftarı yayınlar yapmak gibi dünya tarihi açısından bir yanlışa imza attı. Popüler gazete-

lerin çoğu; kişilere, skandallara ve spora dair haberler yapmayı yeğleyerek, daha ziyade gayri siyasaldı. Nazi faaliyetlerini kısaca ve genellikle düşmanca bir tavır içinde olmadan aktardılar. Daha nezih basının büyük kısmı, (*Hamburger Nachtrichten*'in ifadesi ile) "Halkı ve ulusu, aileyi ve Alman ruhunu yok edecek... enternasyonalist Marksist partilerle" mücadele eder görülen burjuva partilerini destekledi. Nazi "sosyalizmi" de onların bir o kadar keyfini kaçırıyordu. Fakat burjuva partileri güç kaybettikçe, bazı nezih gazeteler, Nazileri sadece aşırı hevesli yurtseverler olarak görür hale geldiler: "[K]eskin ve acımasız ulusal savaşçılar" diyordu *Rheinisch-Westfälische Zeitung*, 1932'de onlara yer verirken. Basında artık Nazilere daha olumlu yer veriliyor, bu da onların oyunu artırıyordu (diyor Hamilton 1982: 125, 165). Bu, 20. yüzyıl boyunca epey genel bir durumdu: Medya patronları, izleyicileri gaza getirip, siyaseti sağa sürükleyen popüler bir milliyetçiliği seferber ettiler. Britanya'da Northcliffes ve Beaverbrooks muhafazakâr emperyalizmi ateşledi; Birleşik Devletler'de Hearst gibi adamlar da aynısını yaptı; Almanya'da muhafazakârlığı otoritarizme geri götürdüler. Buna yönelik iyi bir açıklamam yok, ama medya patronlarının ideolojik gücü düşünüldüğünde bunun belli bir siyasi önemi olduğu ortada.

Yine de iş çevrelerinin büyük kısmı Nazilere güvenmiyordu. Hitler, onlara sosyalizmden nefret ettiği konusunda durmadan güvence verse de, İktisadi Politikalar Birimi'nin radikal Nazilerinden çekiniyorlardı. Nazi şiddeti onları endişelendiriyordu, fakat Naziler mülkiyet haklarına saldırmadılar – buna kalkışanlara hücum ettiler. Nazi "otorite ilkesi" kulağa hoş geliyordu. Başka çözümleri ziyadesiyle tercih ederlerdi. Fakat düşmanımın düşmanı dostum olabilir. Çoğu onların iktidara yükselişini hoş karşıladı, birkaçı buna yardımcı oldu, fakat daha da azı buna engel oldu.[1] Bu İtalya'dan farklı olarak, kitlesel kapitalist bir suçluluk hali değil.

1 Bu tartışmalı bir konu; ben kapitalistleri ya "suçlu" ya da "masum" görenlerin arasında bir orta yol tutuyorum. "Suç" bakımından kabaca yukarıdan aşağı inen sırayla bkz. Mason 1972; Geary 1983, 1990; Hamilton 1982: 393-419, 428-433; Neebe 1981 ve Turner 1985.

Dördüncü karşı sav, Almanya'da derinlemesine bir sınıf mücadelesi olmayışıyla bağlantılıdır. Kırsal alan özellikle barış içindeydi. Karışıklıklar 1918-1920 arasında zirve yapıp, sonra tekrar indi. KPD'nin 1930 sonrası yükselişi bir nebze endişe vericiydi; çünkü komünistler devrimi telkin ediyorlardı. Ama bu, daha ziyade güçten yoksun işsizleri barındıran bir azınlık partisiydi. Sosyalist SPD ve onun sendikaları çok daha büyüktü. 1925'ten beri resmî olarak "sınıf mücadelesi" çizgisindeydiler. Ama gerçekte SPD, birkaç *Länder* yönetimini on yıldan uzun bir süredir elinde tutan ılımlı bir partiydi. "Sınıf mücadelesi" retoriği, SPD oylarının KDP tarafından çalındığını hissettiğinde tedavüle çıkarılıyordu, ama SPD ne Brüning'in deflasyonist stratejisine ne de Hitler'in yarı-darbesine karşı savaştı. Ufukta –Nazilerinki dışında– bir devrim gözükmüyordu. Kapitalistlerinin mülkiyetlerini savunmalarına bir gerek yoktu. Kimse bunlara el koyacak gibi durmuyordu. Onları tüm ilgilendiren kazançları ise, politik ekonomide neden daha pragmatik değillerdi?

Öte yandan, sınıf savları bu noktada bir karşılık verebilir. Muhtemelen kapitalistler, sınıf çatışmasından da sözümona bir "anarşi" kadar çekinerek, şiddete ilişkin daha yaygın bir korkuyla güdülenmişlerdi. Birtakım önemli karışıklıklar mevcuttu. Fakat her zamanki gibi, sosyalistler failden çok kurbandılar: Solcularca işlenen 22 cinayet için 38 kişi ortalama 15 yıl hapis ve 10 idam cezasına çarptırılmışken, 24 sağcı işlenilen 354 cinayet için ortalama dört aylık hapis cezaları almıştı – ve hiçbiri idama çarptırılmamıştı. 1927'de gizli "Kara Reichswehr" örgütü üyesi 22 sağcı katilden altısı idam ve altısı da uzun hapis cezaları aldıkları halde, idam cezaları hafifletilmişti ve üç yıl sonra hükümlülerden sadece ikişi hâlâ cezaevinde kalmıştı. Sağcı paramiliter *Stahlheim* yürüyüş düzenlediğinde, polis koruması ayarlanıyordu; solcular yürüdüğünde ise polis onları taciz ediyordu (Tilly 1975: 224-225, 229; Southern 1982: 339). SPD "milisleri" savunmada kaldılar ve 1928'e kadar KPD de öyle. Fakat sonrasında Komintern Komünist partilere "proletaryanın kitlesel mücadelesinin... sendika yasallığının... sınırlarını aşma-

ları" talimatını verdi. Komünistler daha fazla şiddete başvurmaya başladılar. Yine de 1931'e gelindiğinde, öldürülen 29 kişi içinde 12 komünist, iki sosyalist, altı Nazi, bir *Stahlheimer,* dört polis ve dört de bağlantısı anlaşılamayan kişi vardı – bir sağcıya iki solcu oranı. Sonrasında, korkan komünistler, meşru müdafaadan şiddetli herhangi bir şeyin, tarafsız işçileri yabancılaştırabileceğini ve parti ideallerinden ödün verdireceğini söyleyerek geri çekildiler (Newman 1970: 227-236; Merkl 1980: böl. 2; 1982: 377; Rosenhaft 1982: 343-352). Solun şiddetle flörtü kısa ve etkisiz olmuştu.

Buna karşın, Naziler en başından beri taktiksel paramiliter şiddeti benimsedilerse de, bu küçük ölçekliydi. İtalyan *squadristi*lerden farklı olarak, hiçbir zaman geniş çaplı askerî saldırılarda bulunmadılar, asla sosyalist yönetim binalarını kuşatmadılar ya da onları şehirlerden kovmadılar. Etkilemek, kışkırtıcı gösteriler ve yürüyüşler düzenlemek ve düşmanların toplanmasını engellemek amacıyla yürüyüşler, üniformalar, bayraklar ve bir disiplinli güç fikri kullanıldı. Amaç, devleti değil, rakip hareketleri kışkırtmaktı. Devlet seçkinlerini yabancılaştırmadı ama rakip hareketleri gerçekten de sindirdi. Temmuz 1932'de, sosyalist Prusya il yönetimini görevden alan Naziler değil, yürütmeye dair yetkilerini kullanan yarı-otoriter von Papen'di. Goebbels günlüğüne şöyle yazıyordu: "Kızıllara sadece diş göstermen yeter, hemen teslim olurlar. Sosyal Demokratlar ve sendikalar kıllarını kıpırdatmaz... Kızıllar şanslarını kaybettiler. Başka bir şansları olmayacak." Ertesi yıl Naziler iktidarı ele geçirdiler. SPD anayasal yetkilileri protesto etti, komünistler "yeraltına çekildi" ama çok az şey yaptı. Tüm Alman şiddetinin faili sol değil, sağdı – ve kapitalistlerin Alman sosyalizmini alt etmek için faşistlere ihtiyacı yoktu. Bunu bildikleri için, başta onları desteklemediler.

Öte yandan, diğer seçkin gruplar suç ortağıydı. Ordu hayatiydi; çünkü askerî gücü Nazi paramiliterlerinin üstesinden gelebilirdi. Nazi liderlik kadrosu, ordunun tam bir darbe girişimine direnebileceğine inanarak, ona karşı titizdi. Fakat birçok daha yaşlıca subay Hitler'e karşıyken, genç olanlar genelde sem-

pati duyuyorlardı. Silahlı kuvvetler her şeyden öte yeniden silahlanmak istiyordu ve bu da tam da Nazilerin ısrarla vaat ettiği şeydi (Geyer 1990). Buna karşın, üst komuta kamuoyuna, Weimar Cumhuriyeti'nin Almanya'yı "herhangi bir kazanma şansı" ile savunabilmek için kendisine kaynak sağlamayacağını ilan etti. 1932'ye gelindiğinde, sadakati cumhuriyetten çok, devletin başındaki meşhur emekli general Hindenburg'a yönelmişken, Schleicher gibi siyasi generaller, devletin zirvesindeki yarı-otoriter entrikaların oyuncularıydı. Esasında, cumhuriyetin siyasi önderliği hiçbir zaman askerî şiddet unsurları üzerinde gerçek bir tekele sahip olmadı. Silahlı kuvvetler, siyasi çekişmelerden ayrı durarak, homurdanarak ama kendi gurur ve onur bilinçlerini de besleyerek mesleki özerkliklerinin büyük bir kısmını ellerinde tuttular. Fakat 1930'dan sonra, hem yarı-otoriterler hem de Naziler, askerler ve rütbeliler arasında siyasileşiyordu. Blomberg ve Reichenau gibi generaller Hitler'i takdir ediyor ve Nazilerin bir darbenin önüne geçen anayasal manevralarını açıkça destekliyorlardı.

Bu yüzden 1933'te ordunun sadakati aslında sınanmamıştı. Karşısında, meşru bir hükümetin askere başvurmayı deneyeceği "Berlin Yürüyüşü" olmamıştı. Hoş, ordu artık açıkça bölünmüş; bağımsız bütünlüklü bir kast olmaktan çıkmıştı. Üst komutanın çoğu muhtemel bir rakip olan SA'ya yoğun bir mesleki gıpta duysa da, bazı bölgesel ordu grupları aslında SA birliklerini eğitiyordu (Fischer 1995: 22, 132). Hitler'in Alman silahlı kuvvetlerine yönelik büyük planları olduğu için, iktidara gelir gelmez, onun birliğini ve profesyonelliğini tekrar tesis etmeye ve rejime olan bağlılığını güvence altına almaya ihtiyacı vardı. Haziran 1934'te –ordunun yardımıyla– Röhm ve SA liderlerini öldürerek muhalefetinin büyük bir kısmından kurtulabildi. İki ay içinde, her bir Alman askeri Führer'e olan kişisel bağlılığına dair bir ant içiyordu. Üst komutadan bazı tasfiyelerin de yardımıyla, ordu artık Naziler tarafından baştan çıkarılmış ve en fena vahşetlere karışmış oldu (bkz. bir sonraki kitabım).

Nazi darbesi olmadı. Weimar Cumhuriyeti'nin son meşru hükümetleri kendi çöküşlerine razı oldular. Önde gelen me-

murlar, hâkimler ile "burjuva" ve Katolik partilerinin liderleri özellikle suça ortaktılar; gerçi bu ortaklık Nazi darbesinden çok, demokrasinin askıya alınmasına dairdi. Bunlar, Carl Schmitt'in arasında dolaştığı ve (2. Bölüm'de tartışılan) fikirlerinin çok etkili olduğu eski rejim muhitleriydi. Katolik Merkez Parti'nin lideri ve 1930'dan 1932'ye kadar Şansölye olan Brüning, Schmitt'in, devletin ona nüfuz eden çekişme içindeki "orduların" "üzerinde" olması gerektiği yönündeki düşüncesini benimsemişti. Ülkeyi, parti siyaseti ihtilafları "üzerinde" kararnameler aracılığıyla yönetmek için iktisadi krizi kullandı. 1932 yılı boyunca parlamento sadece 14 gün toplandı. Brüning, 1918 öncesi yarı-otoriter *Kaiserreich*'ı anayasal modeli olarak gördü (Mommsen 1991: 84-85). Fakat von Papen, von Schleicher ve Hindenburg (ve Schmitt) monarşinin miadının dolduğunu düşünüyorlardı. Brüning'in saf dışı edilişini kurguladılar. DNVP ve *Stahlhelm* liderlerine ilaveten generaller ve amir konumundaki memurlar kısa zamanda önde gelen oyuncular oldular. Modern kapitalizmi değil de, eski rejimi ve eski paranın son kalelerini temsil ederek devleti hâlâ kuşatma altında tutuyordu; ya Nazileri Strasser ve Hitler arasında ayırabileceklerine ya da NSDAP'nin tamamını kendileri ile ittifaka sokabileceklerine ahmakça inanıyorlardı. Nazi diktatörlüğüne geçiş; eski rejim liderleri, mahkemeler ve üst düzey memurların son savruluşları ile tamamlandı. Hitler'in ilk kabinesinde sadece dört Nazi, ama beş muhafazakâr aristokrat, DNVP'nin medya patronu Hugenberg, DNVP'nin *Stahlhelm* lideri ve bir Katolik sağcı vardı. En azından iki yıl boyunca, bu sağcı milliyetçiler otoriter bir yönetim isteyip, bunu kendileri gerçekleştirememişti. Sadece Naziler seçkinler için hücum kıtaları sağlayabilirdi. Naziler de iktidara yönelik bir iradeye sahip oldukları için, eski rejim için oyunun sonuna gelinmişti.

Böylece, Almanya hâkim sınıfların büyük kısmının faşist yarı-darbeye dahil olduğu İtalya'dan farklılaşmış oldu. Burada hâkim sınıf desteği çok değişkendi. Aslında, seçkin desteği halk desteğini yansıtıyordu. Modern kapitalizmin önde gelen kalelerinin dışında daha güçlüydü. Alman sanayi ve finans liderle-

ri Hitler'e karşı da gelmediler, çok yardımcı da olmadılar. Asıl yardım, sınıf çatışmasının merkezinden bir şekilde uzaklaştırılmış, eski rejimin can çekişen kalıntılarından geldi. Onlar da krizi anayasa kuramcısı Carl Schmitt'in gördüğü gibi gördüler. Sınıf ve milliyetçiliğin "kitle orduları", liberal-muhafazakâr parlamentonun müzakere alanlarının yanı sıra (refah programları aracılığıyla) bakanlıkları da istila etmişti. Artık, taleplerine otoriter biçimde aracılık edecek, daha üstte tarafsız bir devlet kalmamıştı. Şansölyenin (büyük sosyolog Max Weber'in kısmen sorumlu olduğu ve ünlü hukukçu Carl Schmitt'in şimdi etkin bir yasal gerekçe sunduğu) olağanüstü yetkileri, nefes alacak bir alan sağlamıştı. Fakat gerek duyulan devletin, yeni seçkinlere ihtiyacı vardı – bu noktada da Schmitt'le aynı fikirdeydiler. Bazıları bu yeni seçkinler olduklarına inanıyorlarsa da, kısa bir süre sonra Nazilerin daha üstün iddialarını tanımak mecburiyetinde kalacaklardı.

SINIF KRİZİ VE NAZİZME DAİR İKTİSADİ KURAMLAR

Böylece, Nazizmin yükselişine dair doğrudan iktisadi ve sınıfsal kuramlara karşı dört ampirik itiraz sunmuş oldum.

(1) Weimar demokrasisinin yıkılışı, seçmenler ve "burjuva" partileri desteklerini çektikçe, hem iyi, hem de kötü iktisadi zamanlarda sürmüştü. Buhran'la hız kazanmıştı ve bu önemliydi. Nazizmin Almanya içinde zaten önem kazanıyor olmasına rağmen, Buhran, iktidara sıçrayışlarında pekâlâ bir gerekli etken olmuş olabilir. Bu muhtemelen Nazizme dair iktisadi açıklamaların asıl gerçekliği. Yine de, iktisadi krizin yanı sıra diğer sebepler de yıkımda rol oynamış olmalı.

(2) Nazilerin asıl tabanları, sınıfsal karşı karşıya gelişlerden tedirgin olsalar da, doğrudan doğruya içinde yer almadılar ve iktisadi kriz ve kayıplardan en az etkilenenler arasındaydılar.

(3) Kapitalistler demokratik hükümetin aşırı zorlanmasında rol almışlardı ama asıl düşüşün önde gelen oyuncuları değildiler; Nazi darbesi içindeki rolleri daha da kısıtlıydı. Her şey göz

önünde tutulduğunda, katkıları ne Weimar demokrasisini, ne de genelde Nazileri destekler nitelikteydi.

(4) "Kriz" ve "sınıfsal açmaz" dönemi, demokrasiden tümüyle kopuşu açıklamak için –eğer demokrasi (Kershaw'un da 1990 belirttiği gibi) başka darbelerle sersemlemediyse– süre ve siyasal girişimler açısından yetersizdi.

Nitekim, Nazizme dair sınıf kuramları birkaç yıldır güç kaybetmekte. Kele (1972), Mason (1995), Merkl (1980: 153) ve Eley (1983) yıllar önce, Nazizme yönelik kayda değer bir işçi sınıfı desteği olduğunu vurgulamışlardı. Daha güncel yazarlar, gönülsüzce de olsa, sınıf kuramından uzaklaşıp bunun yerine Nazilerin kendilerine dair bakışlarını benimsediler. Stachura (1993) daha önceki sınıfsal yorumlarından (1975: 58; 1983b) vazgeçip, her sınıftan Alman'ın paylaştığı milliyetçiliğin Nazi başarısındaki kilit unsur olduğunu önerdi. Falter (1991: 51 ve dev., 169-193) Nazizmi yaygın bir "popülist tepki partisi" olarak görür. Mühlberger (1987: 96, 124; 1991: 202-209) ve Childers, Nazilerin sınıfsaldan ziyade ulusal bir hareket olduğunda hemfikirdir; gerçi bunun onları görece tutarsız kıldığını da iddia ederler. Nazizm, diyor Childers,

> toplumsal kuvvetlerin kayda değer bir heterojen koalisyonuydu. Fakat desteğin olağanüstü genişliği onu aynı derecede sığ kılıyordu... Nasyonal sosyalist tabanın toplumsal açıdan apayrı öğeleri büyük ölçüde istikrarsız bir siyasal bileşim yaratıyordu ve bu ayrışmanın ilk nüveleri Kasım [1932] seçimlerinde belirmeye başlamıştı bile... gerçek bir toplumsal uyum hareketi değil, liderlerinin iddia ettiği gibi bir *Volksbewegung*. NSDAP, bundan ziyade, nihayetinde oldukça istikrarsız tepkici bir kitle partisiydi; başarıları iktisadi kriz üzerine inşa edilmişti ve tabanı belli belirsiz bir şekilde kızgınlık, hayal kırıklığı ve korkular üzerinden bir arada tutuluyordu (1984: 53; karş. 1991).

Eley (1983) Nazi ideolojisinin merkezinin, "eylemci, komünütoryen, plütokrasi karşıtı ve popüler ama aynı zamanda şiddetli bir şekilde sosyalizm karşıtı, antisemit, farklılığa müsamahasız ve saldırgan bir şekilde milliyetçi" olarak tanımlanan

"ulusal popülizm" ya da "sağcı jakobenizmde" olduğunu iddia eder. Faşizm, ona göre, "özünde radikal otoritarizmi, militarize olmuş aktivizmi ve merkezi baskıcı bir devlet arayışını içeren bir siyasete dönüşür." Bu benim görüşüme de yakın düşen bir sonuç. Fakat popülerliğini açıklamak için, Eley sonra yine sınıf çözümlemesine yönelir: Sınıfsal karşılaşmalar, Nazilerin yükselişine izin veren siyasi açmazı yarattı. Bu abartılı gözüküyor. Fischer biraz daha ileriye gidiyor: Nazi *volksgemeinschaftı* her sınıftan milyonlarca Almanın paylaştığı gerçekten ulusal bir ideolojiydi. Ulusal uyumu sınıfsal mücadeleden üstün gören "yurttaşlık" kavramıyla aynı 20. yüzyıl ailesine ait olduğunu öne sürer (1995: 125-128). Bu da benim Nazizmin makul bir aşkın ulus-devletçilik önerdiğine dair duruşuma çok yakındır.

Fakat bu araştırmacıların hiçbiri Nazi hareketine yapısal tutarlılığı veren milliyetçi tabanı teşhis etme yönündeki bir sonraki adımı atmadı. Nitekim Baldwin (1990) öteki aşırılığa yönelir. Sınıfın olayları açıklamayacağını kabul ederek, "toplumsal yorumların" işe yaramadığına inanır. Tüm toplumsal yapıyı, psikolojik bir yorum lehine reddeder. "Kuralsızlık" ve "köksüzlüğün" Nazilerin cazibesindeki toplumsal yapı eksikliğine işaret ettiğini iddia eder. Birçokları gibi, Baldwin de, "iktisadi olanın" ya da "sınıfın" "toplumsala" eşit olduğuna inanır gibidir: Eğer Nazizme dair sınıf açıklamaları işe yaramıyorsa, Nazizmin toplumsal yapıdan topyekün mahrum olması gerekir. Bu tarihçiler, sınıf ve piyasa haricinde de başka toplumsal yapılar olduğunu takdir etmek için sosyolojiden biraz daha faydalanabilirlerdi. Nazi tutarlığı –tıpkı İtalyan faşizminde olduğu gibi– "aşkın paramiliter ulus-devletçilik" olarak adlandırdığım toplumsal çevreye dayanıyordu.

SONUÇ: AŞKIN PARAMİLİTER ULUS-DEVLETÇİLİĞİNİN SEÇMENLERİNİ SEFERBER ETMEK

Gelin sonuç olarak, Nazilerin iktidarı ele geçirmesine izin verecek kadar adanmış üye ve sempatizanı sağlayan çekirdek Nazi çevresini toplu olarak bir arada değerlendireyim. Elbette ki,

Naziler ülkenin dört bir yanından, tüm toplum, yaş ve cinsiyet yapılarından gelmişlerdi. Bunlara yönelik tüm Alman desteğini açıklamış olduğumu iddia etmiyorum, sadece orantısız çekirdek kaynaklara dair bazı saptamalarda bulundum. Bu aşama için, bunlardan biri Protestanlardı, çünkü Evanjelik Kilisesi kendini Alman ulus-devletinin ruhu olarak görüyordu. Nazizm de etnik Alman mülteciler ve "tehdit altında" görülebilecek sınır bölgelerindeki Almanlar arasında güçlüydü. Kamu çalışanları, özellikle askerî disiplini deneyimlemiş erkekler arasında ve hatta memurlar, kamu okullarında çalışan öğretmenler ve kamuda çalışan vasıfsız işçiler arasında da kökleşmişti. Tüm bunlar toplumsal sorunlarının çözümü için güçlü bir devlete yönelmiş ve Weimar devletinin bölünmüş, güçsüz olduğuna inanıyor olabilirler. Nazizm üniversiteler arasında ve nüfusun *völkisch* milliyetçiliğine gark olmuş en eğitimli kesimi içinde çok yaygındı. Tüm bu gruplar "ulus-devletçiliği", *volk* kültürünü tecessüm eden eylemci bir devletin, ortak ahlâki gayeleri de tecessüm edebileceğine dair inancı paylaşıyorlardı.

Savaştan önce sağcı milliyetçi olan bu çevreler, sonradan faşizmin ana taşıyıcılarını, içeride ve dışarıdaki "yabancı" düşmanlara karşı paramiliter şiddete girişen iki genç erkek neslini sağladılar. Bu çekirdeğin üye ve militanları ulus-devlete yönelik, modern sanayi kapitalizmi ve sınıf mücadelesine olduğundan daha güçlü köklere sahiptiler. Kolektif hareketleri, sosyalist adanmış militanlık ve yoldaşlık gibi kavramları ödünç alıp, bunlara genç üyelere yönelik çekiciliği artıran belirgin bir paramiliterlik ekledi. Bunlar davaya adanmış, "bilinçli Almanlardı", bazıları çok idealistken, diğerleri çok şiddet düşkünüydü (ve bazıları her ikisiydi). Ortaya çıkan karışım, toplumsal gerçekliği ne sosyalist, ne de Katolik toplulukların prizmasından yorumlayan seyircilerin kafasını karıştırdı.

Bu –yürüyüşler ve saldırılar düzenleyen binlerce– ana taşıyının haricinde, Naziler çoğu sınıf ve nesilden –oy veren ya da sempati duyan milyonların– daha genel desteğini de aldı. Almanya nüfusunun kabaca üçte birinin en çarpıcı özelliği, sınıf mücadelesinin ön saflarından bir şekilde uzaklaşmış oldukla-

rıydı. Bu kesim genelde, büyük şehirlerin sanayi alanlarının dışında, sanayideki örgütlü işçi sınıfının dışında, sermayenin en yüksek, en modern çevrelerinin dışında, bağımsız küçük burjuvazinin iktisaden endişeli dünyasının dışında, Büyük Buhran'ın yüksek işsizlik alanlarının dışındaydılar. Bu halk desteği en çok, Nazi şiddetinin sadece savunma amaçlı olduğu ve düzene daha derinlemesine bağlı bir rejimin desteğine ihtiyaç duyduğu şeklindeki Nazi paramiliter taktiğine yönelik olarak düşme eğilimindeydi. Kendisi de bir şekilde, modern sınıf mücadelesinin ana arenalarından koparılmış askerî ve sivil bir eski rejimin daha gizli kapaklı entrikaları bu halk desteğini güçlendirmişti. Sempatizanlar bir bütün olarak toplumun kıyısında değildiler. Muhtaç ve yabancılaşmış değildiler. Tarımdan, kamu sektöründen, serbest mesleklerden, eğitimden, küçük imalatçılardan ve küçük kasabalardandılar. Dolayısıyla, sözde bir "sınıfsal açmaza" yol açan sınıf çatışması Nazizmin iktidara gelişinin önemli bir nedeniydi – aslen Nazizm, diğer sınıflarla mücadele içindeki bazı sınıfları temsil ettiği için değil (yine de tam olarak tarafsız da değildi), sınıf çatışmasını aşma vaadinde bulunduğu için; bu vaat, önerilen politikalar ve bunları önerenlerin toplumsal bileşimi açısından asgari bir inandırıcılığı haiz olduğu için önemli bir unsur olmuştu.

Bu Almanların çoğu sınıf siyasetinden ve Alman ulusal zayıflığından bıkmıştı. *Kaiserreich* eski rejim ve açık bir şekilde Marksist proletarya arasındaki savaş öncesi gerilim esasen gelenekselleşmiş ve dolayısıyla bunun üzerinden tüm Almanya birleşik ve güçlü kalmıştı. Fakat savaş alışkanlıkları istikrarsızlık yarattı ve hem eski rejimi hem de bir bütün olarak ulusu zayıflattı. Ezici ve beklenmedik savaş mağlubiyetinin faturası, mantıken ya savaş hazırlıklarından sorumlu reaksiyoner seçkinlere ya da yurtseverlik yoksunu olan ve teslim olmak için hükümet sorumlulukları üstlenen sosyalistlere çıkarılabilirdi. Sonrasında Almanlar, hepsi yabancı güçler tarafından dayatılan ve Fransızları, Britanyalıları ve doğunun Slav topluluklarını zengin eden savaş sonrası ilk dönemlerin çalkantılı sınıf karşılaşmalarına, Alman topraklarının kaybına ve tazminatların yükü-

ne şahit oldu. Tüm bu "enternasyonalist" aşağılamaların suç ortağı Weimar'ı ilk zamanlarda yöneten sosyalistler ve liberaller ile muhtemelen daha nadiren Yahudilerdi. Almanlar daha sonra da, sınıf çatışmasına sınırlı bir canlılık getiren iki uluslararası iktisadi felaket –enflasyon krizi ve özellikle Büyük Buhran– gördüler. Almanların bu üçte biri yabancılara ve her iki sınıf cenahına da lanet okumaya ikna edilebilirdi. Sosyalizm sadece ütopyacı bir gelecek ve kaotik bir şimdiki zaman vaat ediyordu – "Bolşevizm" ya da (Beyaz Rusların ve doğunun etnik Almanlarının iddia ettiği şekliyle) "Yahudi-Bolşevizmin" Rusya'da tam da o sırada yaptığı buydu. Alman sosyalistler kapitalizmi alt etmek için yeterli destek ve kararlılıktan yoksundular. Çözüm değil, daha fazla sorun getirdiler. Enternasyonalizm, Musevilik, liberalizm ve Buhran'la özdeş sanayi ve finans kapitalizmi de sosyalizmi alt edip ekonomiyi canlandıramadı. Büyük sınıf kamplarının hiçbiri kapitalist iktisat kanunlarını düzeltmeye yönelik olarak da pek bir şeye niyetli görünmediler.

Hitler, –tıpkı yabancı güçleri ve onların yerel uşaklarını yükselen Alman iktidarına karşı boyun eğdireceği gibi– sınıf çatışmasını ve kapitalist "kanunları" ulusun ortak çıkarlarına tabi kılacağını makul bir şekilde iddia ederek başka bir çözüm önerdi. Eskiden neredelerse hâlâ orada bulunan Almanların bu üçte biri için iki makul görev vardı: "Üçüncü bir kuvvet" adına sınıf çatışmasını gerekli tüm araçlarla alt etmek için devlet iktidarını ele geçirmek ve tüm bölücülük ve yabancılık biçimlerine karşı ulusal bir Alman dayanışmasını seferber ederek gelişmeyi sağlamak. Bunlar Nazileri ciddiye almak ve onlara yakınlık duymak –onlara bir şans vermek– için iyi sebepler gibi göründü.

İşleyen demokrasilerin içinde yaşayanlar için, askerî ya da iktisadi bir kriz, böylesi aşırılıkta bir çözüme sarılmak için yine de yeterli görünmeyebilir. Nazilerin iktidara gelmeleri halinde demokrasiyi rafa kaldıracağı oldukça iyi biliniyordu. Almanya bir kaos içinde değildi; buhranı Amerika'nın buhranından daha vahim değildi. Demokrasi, krizin bu düzeyinin hakkından gelebilir. Parti siyaseti, Lipset'in çok bilinen ifadesiyle, "sınıf mücadelesinin demokratik tercümesi" olarak işler. Fakat

bu, Alman devletinin krizini görmezden gelmek olur. Gelişmiş bir parlamenter demokrasi, kurallarını mevcut yegâne kurallar olarak henüz kurumsallaştırmamıştı. Geçişin hızı parlamentonun muhafazakâr parçalarını ve yürütmeyi, demokrasiye karşı muğlak duygular içinde bırakmıştı. Seçkinler hâlâ otoriter bir seçeneğe sahip olduklarını hissediyorlardı. Alman nüfusunun Nazi taraftarı kısmının çoğunluğu da sınıfsal ve demokratik uzlaşıyı başlatabilecek kadar elverişli bir şekilde konumlanmamıştı. Bunun yerine "ulus-devletçi" bir çözüme uygun ve yatkındılar: sınıf çatışmasının "üzerinde" duran ve ulusun çıkarlarını kovalayan bir "özerk" devlet. Muhafazakârlar yarı-otoriter bir *kaiserreich*i yeğliyorlardı. Fakat bu ihtimal, feci bir savaş mağlubiyetiyle yok oldu. Sadece monarşi değil, savaş öncesi dönemin yönetimdeki muhafazakâr ve ulusal-liberal partiler de yok edilmişti. Kamu yönetimi büyük ölçüde ayaktaydı, fakat yaralarını saran ve müdahale etmeye gönülsüz ordu kökten budanmıştı. İtalya'daki gibi, silahlı kuvvetler, hem eski rejimin parçalanması, hem de faşizmin paramiliter ve militer yönelimlerine dönük yatkınlıklarından dolayı hareketsizleşmişti. Ne İtalya, ne de Almanya'da faşistler sadece kamuoyu ve seçim sandığı üzerinden zafer kazandı. Elektrolizmle bezenmiş paramiliter kuvvetlere de başvurdular; amaçları ve paramiliter araçlarına yönelik olarak bazı seçkinlerin ilgisinden de yararlanabildiler. Eski rejim hareketsiz kılınmıştı. Daha ılımlı bir otoritarizm, (Katolik Parti haricindeki) hepsi güç kaybeden halef muhafazakâr ve merkeziyetçi partiler ile kamu yönetimine dayanmak zorunda kalacaktı. 1930'dan itibaren, bunlar gerçekten de kendi otoriter yönetimlerini denediler, fakat toplumsal seferberlik becerisinden yoksun oldukları için başarısız oldular. Bu üç kaynağın –derinden bağlanmış militanlar, geniş seçmen ilgisi ve seçkin müphemliği ve zayıflığının– kurnazca kullanımı Nazi liderlerinin, zorlama, seçim rekabeti ve anayasal manipülasyondan oluşan bir karışım ile iktidarı ele geçirmesini mümkün kıldı.

Naziler gerçekten de üçüncü bir kuvvetti – ama bir üçüncü sınıf gücünden ziyade, "arındırıcı" bir paramilitarizm vaat eden

belirgin bir ulus-devletçi kuvvet. Azalan bir sarahat düzeninde, ulus; Bolşeviklerden/Marksistlerden, Yahudilerden, Slavlardan, bölücü siyasetçilerden ve enternasyonalistlerden temizlenecekti. "Dışlama" ya da "yok etme" gibi terimlerden tam olarak neyin kastedildiği, özellikle de, ilgi alanı dar olan Alman seçmenler için muğlaktı. *Mein Kampf*'a göz atmaya tenezzül etmiş bir avuç kadarı için, Hitler'in yönelimi daha açık olabilirdi. Fakat bu da, bir sonraki kitabımın gösterdiği gibi, bu yönelime bir toplu katliam eklemeyi, iktidarın ele geçirilişinden sonra ortaya çıkacak başka koşulları gerektiriyordu.

6

Avusturya Faşistleri, Avusturyalı Naziler

İkinci Dünya Savaşı sırasında, İttifak ülkeleri Avusturya'nın "Nazi saldırganlığının ilk kurbanı" olduğunu ilan etti. 1938 *Anschluss*'unu bir Alman işgali olarak tanımlamak, Avusturyalıları masum kurbanlar ve Avusturyalı faşistleri de ulusal bir kitle hareketi değil, işbirlikçi bir hizip olarak betimlemek demekti. Bu, onları ciddiye almamanın açık bir yoluydu. B. M. Genel Sekreteri General Kurt Waldheim'ın 1988'de ifşa edilen gençliğindeki savaş faaliyetleri dünyayı şaşkına çevirmişti; çünkü bunlar, General'i de bu korkunç radikal hizbin içine katıyordu. Oysa gerçek çok daha şaşırtıcıydı. Waldheim hiç de bir sapkın değildi, sadece (dediğine göre) kendisine Balkanlar'da verilen "görevi yapan" genç, hırslı bir Avusturya subayıydı. Bu görev, alay raporlarında, "komuta edilmesi gerekenlerin yalnızca soğukkanlılıkla komuta edilebileceği" için, "hiçbir şefkat veya merhamet göstermeden" yürütülecek bir "temizlik" olarak ifade edilmişti. Avusturyalı seçmenlerin çoğu bunu normal bir Avusturyalı davranışı olarak düşünmüş olabilirler; çünkü ifşalara rağmen onu Avusturya cumhurbaşkanı olarak seçtiler (Ashman ve Wagman 1988: böl. 4; Sully 1989).

Aslında savaşlar arası dönem dünyasında Avusturya en faşist ülke olarak görülebilirdi; çünkü her biri kitlesel desteğe sa-

hip, her biri iktidarı ele geçirip ülkeyi yönetmeye muktedir iki faşist harekete sahipti. Fakat başarılarının bir kısmı, Avusturya'nın daha alt düzey bir Germanik güç şeklindeki konumundan kaynaklanıyordu. Hitler'in başarıları Avusturya'da bilhassa takdir ve taklit edilmişti. Yine de Avusturyalılar sonradan Almanların savaş gayretlerine ve özellikle de (bir sonraki kitabımda gördüğümüz gibi) failleri çoğunlukla Avusturyalı olan Nihai Çözüm'e büyük ölçüde katkı verdiler. Avusturya antisemitizmi, Yahudilerin ülkeden tehcirini yöneten SS subaylarını şaşırtacak derecede gaddardı (Botz 1987b; Bukey 1989, 1992; Ferenc 1989: 217; Parkinson 1989: 319-322; Stühlfarrer 1989: 198-204). Bu bölüm güçlü bir antisemitizm içeren faşizmin Avusturya'da neden bu kadar ilgi gördüğünü açıklamayı amaçlıyor. "Sıradan Avusturyalı" ne faşist ne de katildiyse de, bunların sahip olduğu meşruiyet hiçbir yerde Avusturya'dan daha güçlü değildi. Dolayısıyla, Avusturyalı faşistlerin kim olduğunu, nasıl meşruiyet kazandıklarını ve nasıl iktidara geldiklerini soruyorum.

İKİ ULUS-DEVLET, İKİ FAŞİZM

1918'de, Avusturya ulus-devleti çok gençti. O yıla kadar Avusturya, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın geneline yayılmış 50 milyondan fazla kişiyi yöneten, çokuluslu Avusturya-Macaristan monarşisinin memleketi olmuştu. Arta kalan cumhuriyet, sadece, Avusturya diye adlandırdığımız, yüzde 94'ü etnik olarak Alman, 6 buçuk milyonluk bir nüfusa sahip küçücük bir ülkeydi. Peki Avusturya Almanları artık bir ulus-devlete sahip olacaksa, bu hangisi olacaktı? İki muhtemel aday vardı: ikinci bir *Kleindeutsch* devleti olarak – Avusturya'nın kendisi ya da *Anschluss*, komşu Almanya ile birleşme (*Grossdeutsch* çözümü). İki rakip faşizm, bu temel "ulusal soruya" verilen iki muhtemel yanıtın daha aşırı türevlerine dönüştü. Aşırılıkların temelinde iki ana kaynak yatıyordu: yüce bir tarihî devlete ev sahipliği yapmış olmaktan türemiş olumlu bir devletçilik değerlendirmesi ve "kozmopolit" imparatorluğa ve onun yeri-

ne geçen Slav devletlerine yönelik bir tepkiden kaynaklanan revizyonist milliyetçiliğin olumlu değerlendirmesi. "Revizyonizm" de iki uçluydu. Avusturyalılar imparatorluğu kendi başlarına diriltemeyeceklerini biliyorlardı. Almanya liderliğindeki Almanlar ya kaybedilmiş toprakları ve sömürgeleri geri kazanabilirlerdi ya da bunları kaybeden "hainlerle" hesaplaşmaya girişebilirlerdi.

Genelde "Avusturya faşizmi" olarak adlandırılan hareket, bağımsız ama kendisiyle hesaplaşan bir Avusturya seçeneği etrafında döndü. Avusturya faşizmi, savaşlar arası dönem seçimlerinde ulusal oyların yaklaşık yüzde 40'ını alarak, tüm seçilmiş hükümetlerin başını çeken muhafazakâr Hıristiyan Sosyal Parti'den ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan paramiliterlerden ortaya çıkıp, sonrasında 1920'nin sonları ve 1930'ların başlarının sağcı *Heimwehr* ("iç güvenlik") paramiliterleri şeklinde güçlendi. Hıristiyan Sosyaller Habsburglara eski rejimin devamını öneriyorlardı: Monark değil bazı otoriter eğilimlere sahip Katolik muhafazakâr bir milliyetçilik. Orta sınıfın içine ve kırsal kesim ile taşra kasabalarının geneline güçlü bir şekilde kök salmışlardı. Fakat 1930'dan itibaren, hükümetleri, parlamento içinde *Heimwehr*'in daha "radikal" vekillerinin desteğine dayandı. Hıristiyan Sosyal liderlerin çoğu, Dollfüs ve Schüschnigg şansölyeleri de dahil olmak üzere, artık korporatizm üzerinden faşizme yönelmişlerdi; gerçi onların faşizmi, gerçekleşmiş bir uygulamadan ziyade niyetten ibaretti.

Avusturya faşistleri ağırlıklı olarak Katolik Kilisesi ve Habsburg mirasından besleniyordu. Yeni Avusturya Cumhuriyeti, imparatorluğun, belirgin şekilde muhafazakâr, hiyerarşi ve düzene bağlı Katolik topraklarına indirgenmişti. Yine de eski rejim muhafazakârlığı artık genelde yetersiz sayılıyordu. Faşizm daha modern bir seçenek sunar gibi görünüyordu. Mussolini, milliyetçi seferberlikle hiyerarşik korporatizmin ümit veren bir harmanını vaat ediyordu ve bu harman buralarda Sosyal Katoliklikte ve Avusturya tarihinin sözde kurumsal "zümre meclisi" geleneğinin romantik bir görünüşünde yankı bulmuştu. Muhafazakârlar, böylece, faşizmin "yukarıdan-aşağıya" öğelerini

uyarlayarak yönetmeye devam edebileceklerdi. Bu Avusturya faşizminin ana damarıydı. Bir yandan geleneksel toplumsal hiyerarşilerin gücüne yaslanır halde, bir yandan da modernleşme ve seferberlik arzusu içinde, yarı-otoriter olarak başlayıp, sonra yarı-reaksiyoner otoritarizm ve ötesine evrildiler. İtalyan faşizminden bazı doktrinleri alsa da, en çok Franco ve Salazar rejimlerine benzedi: Alman ve İtalyan faşizminin çalkantılı, şiddetperver kitle paramilitarizm niteliğinden mahrum; otoriter, korporatist, gelenekçi, Katolik bir faşist ideoloji damarı. *Heimwehr* paramiliterleri bu boşluğu gerçekten doldurmayı amaçladılarsa da, sadece sınırlı bir başarı elde edebildiler. 1934'te oluşturulan tek parti, "Memleket Cephesi", (İspanyol ve Portekiz muadilleri gibi), geleneksel devlete eklemlenmiş, yukarıdan-aşağıya bir örgütlenmeydi. Önderleri, kitlesel üyeler istediler ki onları daha iyi denetleyebilsinler ve insanlar idareten katıldılar. Bir sanayi kasabasını ziyaret eden, Şansölye Schüschnigg'in yerel bir parti yöneticisine oradaki durumu sorduğu rivayet olunur:

> "Şey," diye gelmiş yanıt, "küçük bir avuç komünist var, belki yüzde iki ya da üç. Naziler, ne yazık ki, oldukça güçlü; hadi yüzde yirmi, belki yüzde yirmi beş diyelim... 'Kızıllar' burada her zaman iyi örgütlülerdi. Hiç kuşkusuz yüzde altmış ve belki de daha fazlası onlarla kalır..." "Aman Tanrım!" diye araya girer Schüschnigg, "Memleket Cephesi'nde kaç kişisiniz siz?" "Neden ki, hepimiziz, Herr Şansölye, tam olarak yüzde yüz." (Pauley 1981: 160).

Heimwehr radikalizmin çoğunu sağladı. "Kızıllara" ve sınıf bölgelerindeki yabancılara karşı mücadele eden, 1918'de bir araya gelmiş gevşek bir paramiliter oluşum olarak başladı. Toprakların kaybedilmesinden sonra, milliyetçi hesaplaşma, retoriklerine hâkim oldu. Antisemitizmi sonraya bırakıyorum, ama Avusturya faşizmi, güçlü bir "düşman" algısına sahip, otoriter bir devletin kurulması [adına] Marksizm ve burjuva demokrasisine karşı savaşmak ve "*völkisch* temelinde birleşmek ve damarlarımızdaki kanı son damlasına kadar emen

uluslararası Yahudi ayaktakımının icabına bakmak için tüm Alman *volk*unu" birleştirmeyi amaçlayan "ari" milliyetçiliği ifade ediyordu. Kapitalizmi "Yahudi" olarak ifşa eden *völkisch* geleneğini miras almıştı, ama çalışanlardan sağlanan kaynaklar "üçüncü bir güç" olma iddialarını geçersiz kılmıştı (Siegfried 1979). Otoriter devletlerinin biçimi üzerinde de anlaşamadılar. 1930'un ipe sapa gelmez Korneuburg Andı devletin ele geçirilmesini ve ekonominin yeniden biçimlendirilmesini savunuyordu: "[K]urullar (*Stände*) aracılığıyla yönetimi" arzu ederek ve "*volk*umuzun Marksist sınıf mücadelesi ile liberal ve kapitalist iktisat tarafından bozulmasına karşı savaşarak Batı'nın parlamenter demokrasisini ve parti devletini reddediyoruz"; korporatizm "sınıf mücadelesini alt edecek"; çünkü "devlet tüm *volk*un kişileşmesidir." Düşman, mevcut yolsuzluğun sebepleri ve *völkisch* özelliklerin, Hıristiyan inanışların, Alman ideolojisinin [ve]... bir Germanik ırk bilincinin asıl düşmanı olan "Bolşevizm, Marksizm ve onların hizmetçisi demokratik-parlamenter parti sistemiydi." Liderlerden biri "sadece faşizm bizi kurtarabilir (yüksek ve heyecanlı bir alkış)," diye buyuruyordu (alıntılar Carsten'den 1977: 44, 47, 172, 213-214; Jedlicka 1979: 226, 233-234). Gerçek bir politika programından yoksun olsalar da, sloganlar faşizme çalıyordu: Ulusu etnik/siyasi düşmanlarından temizlemek ve otoriter devletçiliği tesis etmek. Fakat sınıf aşkınlığına dair iddianın altı, açık bir kapitalist yanlılığıyla oyulmuştu. Dahası "temizliğin" neyi ima edebileceği de belirsizdi. Hıristiyan sosyal siyasetçilerin çoğu sadece ayrımcılığı ve düşmanlar için ikinci sınıf bir yurttaşlığı ima ediyorlardı, fakat bazı *Heimwehr* eylemcileri çok daha fazlasını ima eder gibi göründüler. Düşmanlarını ırk bağlamında görerek, onların "döndürülebileceğine" ya da işbirliğine ikna edilebileceklerine inanmıyorlardı.

1928-1930'a dair tahminler *Heimwehr* üyelerini 200.000 ve silahlı paramiliterlerini 120.000 civarında gösterir. Bu muhtemelen abartılı bir hesaptır. Bu, barış anlaşmaları ile sadece 25.000 askere ek 14.000 kişilik polis ve güvenlik güçlerine indirilen Avusturya ordusundan daha büyük olurdu. *Heimwehr*

birlikleri hiçbir zaman birleşmiş değildi ve etkinlikleri her zaman böbürlenmelerinin çok gerisinde kaldı (Wiltschegg 1985: 292). Paramiliterler sonradan, seçim siyasetine yönelen liderlik kadrolarının yol açtığı hizipçiliğin içinde 50.000'e düştüler. Vasat seçim sonuçları Hıristiyan Sosyallerin mutlak parlamenter çoğunluğuna son vermeye anca yetti. *Heimwehr* liderleri artık hükümete davet ediliyorlardı ve Hıristiyan Sosyallerin içindeki nüfuzları arttı. Sosyalizme karşı mücadelede bunlar açık müttefiklerdi ve daha laik Nazilerin çekiciliğini yok etmekte de kullanılabilirlerdi. Fakat onlar da Hıristiyan Sosyalleri etkilediler. 1934'te Dollfüss rejimini korporatist ilan etti ve kendi "Memleket Cephesi"ni oluşturdu. Aynı yıl içinde *Heimwehr*, kalkışılan bir Nazi darbesinin bastırılmasına yardım etti, gerçi Dollfüss karışıklık içinde öldürülmüştü. Halefi Schüschnigg, 1936'da *Heimwehr*'i Memleket Cephesi'ne kattı. *Heimwehr* liderleri rejimin içinde uysallaştırıldıkları için, radikal militanların çoğu soğuyup Nazilere katıldı. Bunlardan birisi, yükselip SS içinde Himmler'in vekili olacak Kaltenbruner'di. Yönelim özellikle Styria'da aşikârdı. İşgal altındaki Doğu Avrupa'nın en az üç müstakbel polis şefi (Constantin Kammerhofer, August Meyszner ve Hans Rauter) yasadışı şiddet hayatlarına Styrialı *Heimatschutz*'da başladılar.

Heimwehr, faşizmin kavgacı aşağıdan-yukarı paramiliter niteliğini sağladı. Fakat ideolojisi belirsiz ve değişkendi: Styria'da açıkça faşist, Aşağı Avusturya ve Tirol'de muhtemelen sadece reaksiyoner otoriterdi. Hareket hükümette bir şekilde muhafazakâr ve kapitalist yanlısıydı. "Zümre meclisi" korporatizmi gururla ilan ediliyor, ama uygulamaya konulmuyordu. Milliyetçiliği ırkçı ve antisemitti, fakat hangi devlet bunu tecessüm etmeliydi ki? Almanya ile bir *Anschluss* düşünülmüştü ama Almanya'da önce sosyalistler, sonra da Naziler hâkim olduğu için Avusturya faşistleri bağımsız bir Avusturya'yı destekler hale geldiler.

Dolayısıyla, Avusturya faşistlerinin gerçekten "faşist" olup olmadıklarına dair bazı şüpheler yok değil (Carsten 1977: 237, 244-245; Payne 1980: 109). Bazısı onlara "ruhban-faşist" diyor

(Gulick 1948: II, bölüm 7). Edmondson (1978, 1985) onları, gerçek faşizmden ziyade, onun şiddete yatkın "bozguncuları" olarak betimler. Wiltschegg (1985: 270) durumu uygun bir şekilde, Avusturya'daki iki gündelik tabirle *möchtegern* ve *maul* –serbest bir şekilde "özenti" ve "lafta"– faşizm olarak özetler. Yine de, İberya tecrübelerinden farklı olarak, Avusturya faşizmi korporatizmi, şiddete yatkın paramiliterleri ve arındırıcı antisemitik milliyetçiliği bir araya getirdi. Bunu pek beceremese de, şiddetli ve acımasız bir kitle hareketi olmayı hiç şüphe yok ki amaçladı. *Anschluss*'tan sonra eylemcilerinin çoğu Büyük Alman Reich'ının nasyonal sosyalist rejimine hevesle katıldı. Faşizme kendi çabaları ile varamasalar da, ona oldukça hazırdılar. Tüm bu özellikleri bir araya getirdiğimizde; faşistler, korporatistler ve yarı-reaksiyoner otoriterler arasında epey gerilim içeren sınırda bir faşizm ortaya çıkıyor.

Öte yandan Avusturya Nazi Partisi açıkça faşistti. Kökenlerini 1903'e, Alman Nazilerden çok da öncelere kadar götürebiliyordu. 1918'den sonra, ırkçı milliyetçilik ile proletaryan sosyalizm bileşimi sınıf bölgelerinde gelişim göstererek *völkisch* hareketlerini besledi. Naziler genelde, savaşlar arası dönemde yüzde 20 civarında oy alarak, Yugoslavya, Çekoslovakya ve Almanya'ya komşu sınır bölgelerinde hâkim olan Alman nasyonalist partilerinin tabanından çıktı. Milliyetçilikleri daha ırkçıydı. Fakat ruhban karşıtlıkları, uyuşmazlıkları ve daha sonrasında Hitler'e yanaşmaları durgunluk getirdi. 1930'ların başlarına kadar ideoloji ve örgütü, Alman Nazizmininkine çok benziyordu. Bu ayrıntıları burada tekrar etmeye gerek yok, yine de Avusturya partisinin muhtemelen daha antisemit olduğunu belirtmekte fayda var. Bir sosyal demokrat karısına hapishaneden yazıyordu: "Asıl bela nasyonal sosyalist [mahkumlar] [...] Çoğu, tek iddiaları 'Yahudi' olan feci antisemit zorbalar" (Carsten 1977: 251). Hitler'in Almanya'daki başarıları, Avusturya Nazilerini kararlı bir şekilde *Anschluss* seçeneğine döndürdü ve oluşumun büyümesine yardım etti. 1931 ve 1933 arasındaki son serbest yerel seçimlerde, Nazilerin oyları genelde yüzde 15 ve yüzde 24 arasındaydı (Kirk 1996: 35-39). 1933'teki en son se-

çimde, Innsbruck'ta yüzde 41'e eriştiler. Alman Ulusal Partisi çöküyor ve Naziler de Hıristiyan Demokrat ve Sosyalist oyların yüzde 10 ila 20'sini ele geçiriyordu (örn., Pauley 1981: 83, 86). Şansölye Dolfüss, başka bir seçimi göze almadığı ve Nazileri bastırmaya çalıştığı için ayrı düştü. Yine de, gizli parti büyümeye devam etti: 1934'te 69.000, *Anschluss* dönemine gelindiğinde 164.000 ve 1941'de 688.000 üye – Avusturya nüfusunun yüzde 10'u. Bu "yasadışı dönem", (bir sonraki kitabımda göreceğimiz gibi) Nihai Çözüm esnasında kendilerini gösterecek Avusturyalı "radikal" Nazi katillerinin lider kadrosunun eğitimi için çok önemliydi.

Bu iki otoriter sağcı kampın karşısında, özellikle Viyana'daki kentli emekçi mahallelerinde hâkim olan ve oyların yüzde 40'tan biraz azını alan Avusturya Sosyalist Partisi vardı. Sonuna kadar sadece sosyalistler faşizme direndikleri için, Avusturya, faşizmin, seçmenlerin çoğunu temsil eden partiler aracılığıyla serbest seçimlerle iktidara geldiği tek ülkedir. Bu başarı Avusturya faşistlerinin yükselişini açıklamayı öncelikli kılıyor.

KİMDİ BU FAŞİSTLER?

Yaş, Cinsiyet ve Militarizm

Faşistler gene büyük oranda genç, erkek ve militerdi. Her iki hareket de, özellikle Naziler, oldukça genç kaldı. 1920'lerin sonunda *Heimwehr* üyelerinin yaş ortalaması 27'ydi; 1930'ların başlarında iki ulusal önderlik grubunun yaş ortalaması 38'di. 1920'lerin sonunda Nazi üyeleri ortalama 29 yaşındayken, SA ortalaması sadece 23'tü. Nazi Partisi pek yaşlanmadı: 1933'te Nazilerin ortalaması hâlâ 33'tü, 1938'de sadece 36'yken, 1940-1941 döneminde 39'a çıktı, hemen ardından gençlik hareketinden yeni bir kan zerk edilmesi ile ortalama 1942-1944'te 23'e indi. Gerçi, diğer ülkelerde de aşırı sağcılar o kadar gençtiler. 1934'ten sonra hapishanelerde toplanan Naziler, komünist, sosyalist ve Avusturyalı faşist muadillerinden biraz daha genç, fakat 1919 ve 1927 kargaşaları sırasında öldürülen, yaralanan

ya da tutuklanan solculardan biraz daha yaşlıydı (Botz 1983: 66, 155, 325-327).

Almanya'daki gibi, Avusturya faşizminde de iki yaş grubunun ağırlıkta olduğu ileri sürülür: daha genç eski askerlerin "cephe kuşağı" (1890-1900 doğumlular) ve bir kısmı savaş sonrasının ilk üniversite öğrencileri olan savaş dönemi öğrencilerinden oluşan "yuva kuşağı" (1900-1914 doğumlular) (Pauley 1981: 91-92; Wiltschegg 1985: 274; Botz 1987: 253-257). Nazilere dair yaş verileri 1878'den önce doğanların oranını sadece 0,20 olarak gösterirken, bu oran 1879-1888'liler için 0,75'e çıkıyor, 1889-1893'lüler için eşitleniyor ve sonrasında fazladan temsil 1894-1898'liler için 1,2'ye, 1899-1903 ve 1904-1908 doğumlular için 1,5'e, 1909-1913'lüler için 1,8'e çıkıp, ardından daha sonra doğanlar için tekrar eşitleniyor. Dolayısıyla "cephe kuşağı" sanki, harekete Almanya'dan çok daha hâkim, daha genç "yuva kuşağı" kadar belirgin değildi. Naziler, daha sonra zirve yapacak bir hareketten bekleyebileceğimiz gibi, Avusturya faşistlerinden daha genç kaldılar.

Her iki hareketin içindeki askerlere dair kesin verilere ulaşamadım. Oysa eski askerler, özellikle eski imparatorluğun askerî geleneklerini benimseyen ilk Avusturya faşistleri dalgası içinde, besbelli ki önemliydi. *Heimwehr*'in ilk çekirdeği 50.000 kişilik güçlü "Cephe Savaşçıları Birliği"ydi. Nazilerin, savaş sonrasındaki ilk büyüyüşü eski askerlerle de bağlantılı olabilir, fakat sonraki büyümeyi izleyen gerilemesi, göreli katkılarını azalttı. Her iki hareket de oldukça genç kaldığı ve Avusturya'nın çok küçük bir orduya sahip olmasına izin verildiği için, 1930'ların ortalarında her iki harekette de çok az eski muharip vardı. Militarizmin kalıcı etkisi, diğer ülkelerde de olduğu gibi, daha ziyade paramiliter örgüt ve ideoloji alanında oldu. Disiplin, yoldaşlık ve hiyerarşinin bileşimi "organik" otoritarizmi ve lider kültünü teşvik etti. Fakat polis, güvenlik güçleri ve ordu personeli de, özellikle daha genç subay ve askerler, önce *Heimwehr*'e, sonra da Nazilere azımsanmayacak bir yardımda bulundu (Carsten 1977: 330, 252). Orta yaşlı eski muharipler tahminen aileleri ile vakit geçirmek amacıyla hareketten ayrıl-

dıkları için, Avusturya faşizmleri kendini genç asker ve siviller arasında yenileyebiliyordu. Bu yüzden, önce belli bir kuşağın savaş tecrübeleri ile patlama yapmış olsa da, faşizm Avusturya'yı (Almanya'da yaptığı gibi), ikinci bir kuşağı savaşlar arası dönem boyunca ulus-devletçi paramiliterler içinde sosyalleştirme becerisi ile fethetti. Faşizm, en azından Avrupa'nın bu bölgesinde, çağın revaçtaki düşüncesiydi.

Cinsiyete ilişkin veriler çok sınırlı. *Heimwehr* içinde hiç kadın üye yoktu, gerçi kadınların büyük bir destek grubu vardı. *Heimwehr* seçmenlerine dair hiçbir bilgi bulamadım. Öte yandan, Nazilerin birçok kadın üyesi vardı. 1919'da kadınlar partinin ulusal seçimlerdeki adaylarının yüzde 15'ini, yani bu dönemde herhangi bir yerdeki herhangi bir partideki kadarını teşkil ediyorlardı. Sonrasında, kısmen Hitler'in açık talimatları ile parti erilleşti: 1926-1931 döneminde kadınlar yeni üyelerin sadece yüzde altısını oluşturuyordu. Ondan sonra yine çoğalarak, oranları 1933'ün yeni üyelerinin yüzde 12'sine, 1938'in yüzde 28'ine çıktı ve savaş boyunca yüzde 20'inin hemen altında kaldılar. Fakat bu kadar çok kadın, Avusturya faşizminde olduğu gibi, tali rollerde tutuldu. Diğer yerlerden farklı olarak, Avusturya'da kadınlar erkeklerden ayrı oy kullanıyorlardı, bu sayede kaç kadının Nazilere oy verdiğini biliyoruz. Çoğu erkeklere benzer şekilde, muhtemelen aile bloğu şeklinde oy kullandı. Yine de küçük farklılıklar vardı. Kadınlar 1919'da Viyana'daki Nazi oylarının yüzde 46'sını, 1930'da yüzde 42'sini ve 1932'de yüzde 47'sini sağladılar – çok sınırlı bir eksik temsil. Komünistler oransal olarak Nazilerden daha az, sosyalistler daha çok alırken, Hıristiyan Sosyaller tahminen kadınların daha dindar olması sebebiyle onların oylarının açık çoğunluğunu elde ederek en fazla kadın oyu alan parti oldu (Paŭley 1981: 101-102; 1989: 42). Kadınlar Dollfüss rejiminin muhtemelen destekçileriydiler – gerçi bunu sınayacak bir seçim yoktu. Kadınlar, *Anschluss*'dan sonra Nazizme erkekler kadar bağlı gözüktüler ve yeni rejimin üzerinde Almanya'da yaptıklarından daha büyük bir etki yapar göründüler. Rejim Avusturya'da Reich'ın bütününden daha az cinsiyet ayrımcı politikalar izle-

di. Misal, kadınların işgücüne katılım oranı çok daha yüksekti (Bukey 1992: 223-224).

Avusturya faşizmi, dolayısıyla, çoğu faşizmden ya da aslında dönemin çoğu siyasi hareketinden daha az cinsiyetçiydi. Paramiliterleri herhangi bir yerdeki faşizmin erken erkek çetelerini andırıyorsa da, Avusturya kadınlarının neredeyse çoğunluk onayını (ve kayda değer katılımını) aldı. Birçok tanıklık, kadın seyircilerin tehcir sırasında Yahudilere karşı özellikle kaba davrandığını aktarır. Faşizm, "ulusal" iklimlerin içinde yankı buluyordu. Avusturya faşizmi siyasal gelenekler ve Katolik kilisesi içinde, Nazizm pan-Alman milliyetçiliği içinde yankı buldu. Bunların hiçbiri belirgin bir şekilde eril değildi. Antisemitizme yönelik açık gösteriler Avusturya'da, daha batı ve güneydeki diğer ülkelere nazaran daha meşru sayılıyor, bu yüzden de, erkek militanların yanı sıra, sıradan kadın ve çocuklar tarafından da açığa vurulabiliyordu. Avusturya faşizmi ve antisemitizm ulusal hayatın kalbinde, genç erkekler tarafından, ama nüfusun çoğunluğunun iştirakiyle yürütülüyordu.

Bölge ve Din

Avusturya'nın yüzde 96'sı Almanca konuştuğu ve yüzde 90'ı Katolik olduğu için, tek anlamlı etnik/dinî gerilim Hıristiyanlar ve Yahudiler arasındaydı. Hemen hemen hiçbir Yahudi Nazi değildi, pek azı Avusturya faşistiydi. Yine de, faşizme yönelik desteğin bölgesel kalıpları ulusal ve dinî eğilimler kadar sınıf ve sektör farklılıklarını da yansıtıyordu. İspanya gibi, Avusturya da siyaseten yarılmış bir başkente sahipti. Viyana, güçlü bir askerî örgüt, kamu örgütü ve Katolik gelenekleri ile –ki bunların hepsi Avusturya faşizmini besliyordu– büyük bir imparatorluğun tarihî merkeziydi. Önemli bir Yahudi nüfusuna ev sahipliği yaparak, bazı Hıristiyan komşular arasında her iki faşizmi de besliyordu. Öte yandan, Viyana'nın, sermayenin siyasi denetimini sosyalistlere veren büyük ölçekli sanayisi ve iyi örgütlenmiş bir proletaryası da vardı. Faşizm taşra ve kırsalda gitgide daha hâkim oldu. Buralarda siyasi bağlılıkların belirlen-

mesinde sınıf, sermaye içinde olduğundan daha az belirleyiciydi. Bazı taşra kentleri sınır gerilimlerini hissediyordu. Yeni Slav devletlerinin yanı başında yaşayan her sınıftan birçok Alman, kendini tehdit altında hissediyordu. Her iki faşizm de, Carinthia, Styria ve Macaristan'a bırakılan Burgenland bölgelerinde çok fazla üye buluyordu. Macaristan ve Avusturya hâkimiyeti arasında gidip gelen küçük bir Burgenland köyü düzinelerce Nazi ve en bednamı gaddar Gestapo savaş suçlusu olan Alois Brunner olan birkaç SS mensubu çıkardı. Bu yerel topluluklar, küçük çocuklarken anti-Slav ve antisemit duyguları aileden ve kiliseden massedip, Macarca öğrenmeye zorlandıkları okullarda Alman milliyetçiliğini beslemişlerdi (Epelbaum 1990). Sınıf bileşiminden çok sınır tedirginlikleri, onları ulusu koruyacak güçlü bir devleti destekleyen ateşli milliyetçiler haline getirdi.

Avusturya'nın, bir de, her iki faşizme bölgesel katılımları etkileyen yarı-gömülü bir dinî tarihi vardı. Eski Habsburg'un merkezî toprakları derinden Katolik olarak Hıristiyan Sosyallerle Avusturya faşizmini tutuyorken, daha batıdaki eskinin Protestan kentleri birazcık daha laikti ve Alman milliyetçiliği ile Nazizme meylediyorlardı. Katolik Kilisesi ile Naziler arasındaki ilişki ikircikli kaldı. Nazilerin birçoğu ruhban karşıtı olsa da, Nazi liderleri pervasız bir ruhban karşıtlığının bir siyasi intihar anlamına geleceğini biliyorlardı ve Kilise'yle uzlaşıya hazırdılar. İkircikililik, ruhbanlar cenahında da karşılık buluyordu. Bazı rahipler sonradan, Nazi rejimine muhalif oldukları için hapsedildiler ve birkaçı idam edildi. Yine de, başlangıçta Avusturya faşisti olsa da, kilise hiyerarşisi işbirlikçi oldu. Nazizmi, demokratik sosyalizme yeğlediler. Böylelikle, rejimle, kilisenin kurumsal çıkarları tehdit edilmediği sürece pazarlığa oturup, sonrasında da rejime destek verdiler. Nüfusun Protestan olan yüzde 4'ünün büyük bir çoğunluğu Nazilere oy vermiş gözüküyor ve papazlarının çoğunun da Nazi olduğu iddia ediliyor (Carsten 1977; Pauley 1981: 96, 99-100; Botz 1987: 262-263; Hanisch 1989; Bukey 1992: 226).

Bu dinî ve bölgesel farklılıklar, ulus-devlete yönelik farklı görüşleri içeriyor. Başlangıçta, Katolik Kilisesi (Katolik olacağı

için) bağımsız bir Avusturya'yı desteklerken, Protestanlar Almanya'ya dayanmak istediler. Almanya'ya komşu bölgelerdekiler Reich Almanlarına, Habsburg topraklarında yaşayanlardan daha yakındılar. Çekoslovakya ve Yugoslavya'ya komşu olanlar bir pan-Alman devletinin sunabileceği daha güçlü bir korumanın arayışındaydılar. Her ne kadar, farklı illerin farklı sınıf örüntüleri olsa da, bunlar farklı ulus-devlet tahayyüllerinin yanında sönük kalıyordu. Yine de 1938'e gelindiğinde tercihler değişiyordu: Avusturya'nın kendisinin bir ulus-devlet olamayacağı ve Alman Reich'ı tarafından yutulacağı artık aşikârdı. "Büyük Reich"a dair tarihî özlemler artık gerçekleşiyordu. Böylesi bir Reich belirgin bir şekilde Protestan olmayacaktı ve doğuya, Avusturya'nın geleneksel nüfuz alanına doğru eğilimli olacaktı. Bunu daha fazla Avusturyalı destekleyebilirdi. Dolayısıyla, her iki türden, her iki dinden, farklı bölgelerden ve sınıflardan Avusturya faşistleri de artık bir nebze hevesle hizmet edebilecekti. Nazizm gerçek bir ulusal harekete dönüştü.

Sınıf, Sektör ve İktisat

Sınıf çatışması ve diğer iktisadi iktidar ilişkileri aracılığıyla ne kadarı açıklanabilir? Önceki bölümler farklı faşist hareketlerin bir şekilde farklı sınıf bileşenlerine sahip olduğunu ortaya koydu. Her ne kadar hem İtalyan, hem de Alman hareketleri her sınıftan üyeye sahip olduysa da, İtalyanlar Almanlardan bir nebze daha küçük burjuva ve burjuvaydılar. Biri Mussolini'den, diğeri Hitler'den daha fazla etkilenen iki Avusturya faşizmi, binaenaleyh, farklılaştı.

Öte yandan, *Heimwehr*'e dair görüşler muhteliftir. Newman (1970: 261), hareketin kentsel-endüstriyel çalışan kesimin dışında tüm sınıflardan üyelerinin olduğunu söyler. Edmonson (1978: 38-39, 59), hareketin ön saflarında uzman ve yedek subayların, unvanları alınmış aristokratların, beyaz yakalı işçilerin ve "hayal kırıklığı yaşayan gençlerin" olduğunu, geri kalan kesimin "muhtemelen köylü ve –esnaf, avukat ve bürokratı işaret eder anlamda– alt orta sınıflardan" oluştuğunu belir-

tir. August Meyszner bu liderlik şablonuna mükemmel biçimde uyar. Bir yüzbaşının oğlu olarak, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce hem polis bünyesinde, hem de orduda hizmet etti; savaş sırasında yaralandı ve madalya sahibi oldu, sonra –ikincil unvanından mahrum olarak– Styria'daki köyünde tarımla uğraştı. Kendisi bir *Heimwehr* milis lideriydi, sonrasında, Nazilere dönmeden önce, bir Heimatblock parlamenteri oldu. Cumhuriyet döneminde birkaç kez hapsedildi ve şiddet dolu geçmişine gururla baktı. Meyszner savaş döneminde bednamlı bir SS polis şefiydi ve nihayetinde Yugoslavlar tarafından 1948'de asıldı (Birn 1991).

Fakat Edmondson da *New York Times*'ın 1927'deki gayri muhtemel hesaplamasını onaylar ki buna göre *Heimwehr*'in yüzde 70'i köylü, yüzde 20'si öğrenci ve yüzde 10'u endüstriyel işçiydi. Carsten (1977: 93, 113, 120, 123) Viyana şubesinin çoğunluğunun işçiler ve kamu çalışanları olduğunu söyler. Fakat başka yerler için (Buhran sırasındaki Styria dışında), ağırlıklı olarak kırsal bir "modernleşme ve kentleşme karşıtı protesto hareketi" olduğuna inanır. Hem *Heimwehr*'in hem de Nazilerin, *völkisch* topluluk kulüplerinden, özellikle de jimnastik kulüplerinden üye edindiğini ve buraların öğrencileri ve gençleri çekmek için önemli yerler olduğunu belirtir. Botz (1987a: 257-263) birçok *Heimwehr* önderinin aristokrat, eski asker ve öğrenci olduğuna inanır ve malikânelerdeki tarım, özellikle de orman işçilerinin üyeler arasında yoğun bir şekilde temsil edildiğini iddia eder. Çoğunluk, oluşumun özünde kırsal olduğu konusunda hemfikirdir.

Bu görüşlerin hepsi doğru olamaz. Sınırlı da olsa, nicel veriler bazılarını çürütür. Birkaç önde gelen aristokrat olsa da, Wiltschegg bunların liderlerin yüzde ikisinden azını temsil ettiğini gösterir. Ekler'deki Tablo 6.1 ve 6.2 *Heimwehr* lider ve eylemcilerinin, oldukça kabaca ülkenin sınıf yapısının tümünden geldiğini ve üst ve orta sınıflara doğru dönemin diğer gayri sosyalist partilerinden daha az eğilimli olduğunu gösterir. Birçok eski ordu subayı ve astsubay vardı. Çoğunlukla taşradan olsalar da, kırsaldan değildiler. *Heimwehr* (ve aralarından çıktıkla-

rı Hıristiyan Sosyaller) oldukça eşit biçimde kırsal ve kentli eylemcilere dayanan tek hareketti. Bazı militan örneklemlerine de sahibiz. Siyasi şiddet suçlamasıyla polis tarafından tutuklanan çoğu kentli 36 militan içinde "klasik küçük burjuvazi" ve işçilerin her ikisi de, sırasıyla 1,71 ve 1,16 oranlarıyla, fazladan temsil ediliyordu (Botz 1980). 42 Heimwehr "şehidinin" yüzde 43'ü işçi, yüzde 21'i girişimciydi (büyük ya da küçük?) ve gerisi de sınıf yapısı içinde dağılmıştı (Wiltschegg 1985: 278). *Heimwehr*'in en şiddetlilerinin çoğunlukla (faşistler içinde sıklıkla olduğu gibi) işçiler ve klasik küçük burjuvazi (çok olağandışı) olduğu sonucuna varabilir miyiz? Böylesi küçük örneklemlerle bundan emin olamayız.

Heimwehr'e yönelik oylar kırsal değil, hafifçe kentliydi. 1930'da, oyları ile her bir belediyede tarım içinde istihdam edilen oran arasında negatif (-0,15) oyları ve sanayileşme düzeyi (0,14) ve üçüncül sektörde istihdam edilenlerin oranı (0,15) arasında pozitif bir korelasyon vardı (Botz 1987a: 269). Bunlar düşük korelasyonlar olduğu için, Avusturya faşizmi muhtemelen oldukça kabaca ülkenin tümünü cezbetti. İşçi derneklerine de sahipti. Sosyal demokratlarınkilerden çok küçük de olsalar, özellikle beyaz yakalılar ve kamu çalışanlarının ağırlıkta olduğu neredeyse 100.000 üyeye sahiptiler ve sayıları 1930 sonrasında sosyalist sendikalardan daha istikrarlıydı (Wiltschegg 1985: 274-283; Kirk 1996: 33). *Heimwehr,* üyeleri genelde işçiler olan Yukarı Styria'nın madencilik ve ağır sanayi alanında başarı gösterdi (Pauley 1981: 76). Sendikası, 1928'de sosyalist sendikayı geride bıraktı ve bölge 1930'da bir *Heimwehr* milletvekili çıkardı. Lewis (1991) bu başarıyı sosyalist sendikalara yönelik yönetim baskılarına ve örgüte yönelik iltimaslı muameleye atfeder. Sosyalistler bu alanda zayıf oldukları ve işçilerin çoğu vasıfsız olduğu için yönetim solcuları kovup yerlerine halim selim işsizleri alıyordu. Fakat bu, *Heimwehr*'in buradaki (gizli oylamadaki) seçim başarısını açıklayamaz. İşçiler faşizme, Lewis'in kabul edeceğinden çok daha hevesle yönelmiş gözüküyorlar. Styria kolu *Heimwehr* içindeki en şiddetli gruptu ve aslında 1933'te Nazilere katıldı. Muhtemelen burjuvazi ve

küçük burjuvaziye meyilli de olsalar, Avusturya faşizmi oldukça geniş tabanlıydı. Muhafazakârlığı burjuva ve kırsal bir bileşimi teşvik de etse, faşizmi karşıt eğilimleri yüreklendiriyordu.

Naziler hakkında daha fazla şey biliyoruz. 1930 yılındaki oyları *Heimwehr*'inkilere yakındı: Tarım istihdamı ile -0,20'lik düşük bir negatif, kentleşme (0,15) ve üçüncü sektör istihdamıyla (0,21) düşük pozitif korelasyonlar. Başlangıçta kentli de olsalar, "Avusturya'nın omuriliği" olarak bahsettikleri köylüler arasında yayılma arayışındaydılar. 1930'ların başında *Heimwehr* geriledikçe, kırsal Styria ve Carinthia'da seçim başarıları geldi. Köylülerin 1934'teki başarısız Nazi darbesine katılımı muhafazakârları şaşkına uğratmıştı. Yine de, oldukça düşük düzeydeki korelasyonlar desteklerinin, değişken de olsa, epey yaygın olduğuna işaret eder. Nazilerin de faşizmle sadece bir ihtimal bağlantılı olabilecek bir çekicilikleri vardı: *Anschluss*'a destek verdiler ve Hitler'in darbesinden sonra bunu başarması en muhtemel partiydiler. Birçok kişi Nazileri, Almanya ile birleşmeyi –ve iktisadi refahı– sağlayacak en muhtemel yol olarak desteklediler. Önemli bir sektör olan turizme dayanan her kimse Nazilere ilgi duyabilirdi: *Anschluss* sınırları açacak ve turistleri geri getirecekti. Almanların sahip olduğu şirketler de serbest ticarete ilgi duyarlarken, Avusturyalılarınkilerin çoğu Avusturya korumacılığını tercih ediyordu. Seçim desteğinin faşist inançları değil, materyalizmi işaret etmesi gerekir.

Yine de Nazi çekirdek kadroları gerçekten faşistti. Savaş öncesinin küçük DAP'si ve savaşın hemen sonrasının DNSAP'si gerçekten milliyetçi *ve* sosyalistti. Üyeleri ağırlıklı olarak işçiydi, özellikle de demiryolu işçileriydi (bir kez daha kamu işçileri). Gerçi, 1920'lerin başları öğrencilerin, öğretmenlerin ve serbest meslek sahiplerinin akımına tanık oldu. Akabinde, sınıf üzerinden çıkan bir kuşak gerilimi on yılın büyük bölümünde partiyi zayıflattı (Pauley 1981: 27-29, 40-41). Ekler'deki Tablo 6.1 1923'e dair üye verilerini ihtiva eder. 1923-1925 döneminde işçilerin oranı 0,82'yken –hafif bir düşük temsil– 1926-1932 döneminin yeni üyeleri içinde çok düşük olan 0,36'ya düşüp, sonra 1934-1938'in yeni üyeleri içinde yeniden 0,67'ye çıkıyor. Al-

manya'daki gibi, kamu işçileri daha faşistti. Halbuki, parti dörtte ya da üçte bir oranında işçi ve zanaatkâra sahip olduğu halde, Alman muadiline nazaran daha orta sınıf nitelikli olmuştu. Bu özünde Avusturya sosyalizminin kentsel-endüstriyel alanlarda, özellikle Viyana'da daha sağlam yerleşmiş olmasından dolayıdır. Buralarda sosyalistler işçi sınıfı mahallelerinde hâkimdi. Ekler'deki Tablo 6.1 sosyalizmin Nazizmden çok daha proletaryan olduğunu gösterir. Naziler kamu işçileri arasında, bilhassa demiryolları, tramvay ve posta hizmetleri ile çevredeki madencilik sahalarında ve taşra kentlerindeki Almanların sahip olduğu şirketlerde ciddi bir rekabete giriyorlardı.

Diğer ülkelerdeki gibi, işçiler belirgin bir şekilde partilerden ziyade paramiliterler içinde boy gösterdiler. Ekler'deki 6.1 polis kayıtlarına göre birçok işçinin Naziler arasında olduğunu ve işçilerin, Botz'un küçük SA ve SS örneklemlerinin sırasıyla yüzde 52 ve 39'unu teşkil ettiğini gösteriyor – gerçi bu ılımlı sosyalist paramiliterler, *Schutzbund*'un yüzde 82'lik işçi üye oranının çok altında kalır. Bir SA lideri, işçi üyelerini "gerçek inançlılar" olarak betimler; Dollfüss baskıları sırasında işçilerin yüzdeleri de yükselmiştir (Botz 1980: 196, 206, 221; Pauley 1981: 97-98).

Faşizm Viyana dışındaki işçileri daha fazla cezbetti. Sosyalist üyelerin yarısının yaşadığı "Kızıl Viyana", Avusturya genelinden farklıydı. Taşrada sosyalizm daha zayıf, daha az Marksçı ve daha değişkendi. Romanya ve Macaristan'daki gibi, faşizm ve sosyalizm, özellikle birçok sosyalist ve Nazinin ruhban, kapitalizm ve Yahudi karşıtlığını paylaştığı Alman nasyonalist bölgelerinde örtüşebiliyordu. Sosyalist liderler antisemitizme karşı olsalar da, bunu alenen ifade etme konusunda çok da istekli değildiler; çünkü destekçilerinin birçoğunun Yahudilerden nefret ettiğine inanıyorlardı. "Yahudi sorunu" için tercih ettikleri çözüm çokkültürlülük değil, Yahudilerin asimile olmasıydı. Taşradaki sosyalistlerin tümü de, sosyalizm ve Nazizmin karşıt kutuplar oldukları yönündeki Viyana ortodoksisini paylaşmıyordu. Her iki taraf da, hayal kırıklığına uğramış militanların, gerçek düşman olan Avusturya muhafazakârlığıyla daha iyi savaşabilmek için aralarında geçiş yaptığına inanıyordu.

1934'ten sonra bu hareketin çoğu Nazilere yönelik olduysa da, bunun boyutunu ölçmek güç (Kirk 1996: 44). Birkaç sosyalist *Schutzbund* birimi toplu olarak ayrılırken, 1934'teki başarısız ayaklanmadan sonra Linz'e kaçan iki sosyalist 1938'te SS subayı olarak döndüler (Bukey 1986: 136). Naziler inandırıcı bir şekilde tam istihdam vaat ediyorlardı. Bu Almanya'da başarılmış olduğu için, vaat işçiler arasında etkili oldu. *Anschluss* sırasında Gestapo "işçiler arasında nasyonal sosyalizme yönelik, şimdiye kadar hiçbir hükümete nasip olmayan bir coşku olduğunu" rapor ediyordu (Bukey 1978: 317). Yeni rejim, 1938'de bir süre için sözünü tuttu: İşsizliğe yüzde 60 oranında büyük bir darbe indirildi, yardımlar iyileştirildi ve ücretler en az bir yıl için artırıldı. Bundan sonra Nazi iktisadi sorunlar yaşadı. Orta sınıf fırsatçıları artık Nazi Partisi'ne büyük sayılarla katılırken, işçilerin hayal kırıklığı arttı. Kirk'ün (1996) savaş zamanına dair bulduğu –broşürler, duvar yazıları ve meyhane kavgalarındaki– sınırlı fikir ayrılıkları genelde işçilerden geliyordu (Bukey 1989: 155-156; 1992: 210-219; Konrad 1989). İşçiler Nazizme en önemli dönemde 1934'ten 1938'e kadar daha ziyade destek verdiler. Ama bu, Alman muadili gibi, proletaryan değil, sınıfları kesen bir partiydi.

Kimdi bu orta sınıf üyeleri? 1934'ten önce büyük oranda, Almanya'dan bile daha yoğun olarak, "akademik uzmanlardı" – memurlar, kalifiye uzmanlar ve öğrenciler (sözde ari entelijansiya). 1918'de üniversitelerde otoriter fikirler, özellikle de fikirleri entelektüel faşizm için ortak bir sıçrama noktası olan sosyolog Othmar Spann'ın Katolik korporatizm yaklaşımı çok yaygındı. 1930'dan itibaren Nazi öğrenci örgütleri birkaç üniversitede öğrenci yönetimlerini ele geçirdiler ve en büyük ulusal öğrenci hareketi oldular. Öğretmenler ve profesörler bilhassa Nazi oldular; onların arkasından avukatlar, veterinerler, eczacılar, mimarlar ve mühendislerin geldiği –birçoğu besbelli ki *Heimwehr*'den geçiş yapıyor– *sıklıkla* dile getirilir (Carsten 1977: 191, 198; Pauley 1981: 94; 1989: 41-42). Ekler'deki Tablo 6.1 kamu çalışanlarının, 1933'te ve sonra yine 1939 ve 1941 arasında, Naziler içinde en fazla temsil edilen grup olduğunu gös-

terir (1,0 ile 2,5 arasında oranlarla üyelerin yüzde 20 ila 27'sini teşkil ediyorlardı). Bir sonraki kitabım savaş suçlularının çoğunlukla polis teşkilatından, ordudan ve kamudaki avukatlardan çıktığını gösteriyor. 1934'ten 1938'e kadarki baskı döneminde, kamudaki Nazi işçilerinin sayısı "resmî olarak" açıkça düştü. Bukey (1978) Linz Partisi'nin yarısının devlet istihdamına dayanmış olduğunu ve artık bir çoğunun atıldığını (bazıları da Almanya'ya kaçmıştı) hesaplar. Diğerleri de üyeliklerini gizlediler.

Bir sonraki kitabımda ayrıntılı olarak ele alacağım savaş suçluları örneklemimde, polis amiri ya da memur olan bazı Avusturyalıların gerçekte ne zaman Nazilere katıldığını anlamak özellikle güç. Treblinka'daki komutan Franz Stangl gibi adamlar idamla yargılanırken katılım tarihlerini olabildiğince geç göstermeye çalıştılar. Nazi oyları o il ve kayda değer kamu kurumlarına sahip ilçe merkezlerinde hemen hemen her zaman daha yüksekti (Pauley 1981: 95). Memurlar, hâkimler ve diğer idareciler sürekli olarak her iki faşist hareketten yanayken, Viyana bürokrasisi *Anschluss*'un tertibine yardım ediyordu (Botz 1988).

Lizn'deki farklı siyasi eylemci türlerini doğrudan karşılaştırabiliriz. Bukey'in (1986) verileri Ekler'deki Tablo 6.2'de sunuluyor. Bu veriler, Nazilerin diğer tüm partilerden daha fazla uzmanlık mesleği sahibi üyesi olduğuna ve komünist ve sosyalistlerin haricindekilerden daha proletaryan ve daha az küçük burjuva olduklarına işaret ediyor. Ekler'deki Tablo 6.1'deki 8. ve 9. satırlar Viyana polisinin şiddet kayıtlarına dayanarak Nazileri ve solcuları ayrıntılandırıyor. Solcuların yüzde 82'lik bir kısmı ile Nazilerin yüzde 40'ı (0,75'lik bir oran) işçiydi; daha fazla beyaz yakalı ve öğrenci Nazi vardı (2,64'lük ve 16,67'lik oranlar). 10. ve 11. satırlar, 1933-1934'teki başarısız sosyalist ayaklanmaların ve Nazi ayaklanmalarının ardından bir esir kampındaki mahkumlara dair ayrıntılar verir – her iki hareketin mücahitlerinden oluşan bir örneklem. Ama bir sorun var: Çok sayıdaki "zanaatkâr." Tablomda onları (çalışmanın yazarının yaptığı gibi) küçük burjuvaziye kattım. Bu işçilerin ağırlığını Na-

zilerin içinde sadece yüzde 38'e (0,71'lik bir oran), sosyalistler içinde yüzde 48'e (0,90) ve komünistler içinde yüzde 53'e (0,98) indirir. İşçilerin üç siyasi grubun hepsinde de düşük temsile sahip olması pek olası değil. Almanya'daki gibi, "zanaatkârların" çoğu muhtemelen işçiydi. Yarısını ekleyecek olursak, işçiler Naziler ve sosyalistler içinde neredeyse eşit olarak (1,0) ve komünistlerin içinde de fazladan (1,20 civarında) temsil edilmiş olur. Bu muhtemel gerçeğe daha yakın. Nazi mücahitleri böylece oldukça proletaryan gözükecek ve vasıfsız işçilerin çoğunu kapsayacaktı. Orta sınıf tutuklularının içinde öğrenci (11,00'lik ezici bir oranla) ve özel sektör çalışanları, (1,70) Naziler içinde, serbest meslek sahipleri de üç grup içinde de (2,50'nin biraz üstündeki oranlarla) fazladan temsil ediliyordu. SA'nın da partiden daha fazla öğrenci ve işçisi vardı. (Carsten 1977: 198). Dolayısıyla Nazi mücahitleri ekseriyetle genç işçi ve öğrenciydi, orta sınıfın kabaca bir dağılımına sahipti ve "klasik küçük burjuvaziden" mahrumdu.

Dolayısıyla Naziler, kamu çalışanları (özellikle de kamu düzeni ile ilgili olanlar) ve uzmanlık mesleği sahipleri ile geniş bir yelpazeden biraz burjuva ve küçük burjuva üyelerinin liderliğinde olsalar da, kirli paramiliter işler için (özellikle kamudaki) genç işçilere dayanıyorlardı. Düşük temsil edilenler muhtemelen "klasik küçük burjuvazi" ile özel imalat ve dağıtım sektörlerindeki grupların çoğuydu. Bir kez daha, büyük olasılıkla faşistlerin sınıf çatışmasını aşabileceklerine dair iddialarına tepki vererek, bu çatışmayı dışarıdan izler görünen bir çevre beliriyor.

Faşistlere yönelik destek iktisadi şartlar bağlamında açıklanabilir mi? Avusturya ekonomisinin belirgin bir şekilde Almanya'nınkine bağlı olmasından dolayı, kısmen evet. Büyük Buhran, Avusturya'yı kuşkusuz çok fena vurdu. Tablo 2.1'in gösterdiği gibi, GSYİH'deki yüzde 23'lük düşüş Avrupa'daki en sert düşüştü (gerçi Birleşik Devletler ve Kanada'nın düşüşleri kadar değildi). İşsizliğin zirve yaptığı yıl 1933 olacaktı. Kısmen Hitler'in Avusturya ekonomisini ablukaya almasından dolayı işsizlik *Anschluss*'a kadar yüksek kaldı. Avusturya'daki faşist dal-

galanmalar iktisadi durgunluklarla oldukça yakından ilintilidir. *Heimwehr* ve antiliberal, antikapitalist popülizm, Buhran'ın başlangıcında hızla gelişti; Naziler de Buhran'ın zirve yaptığı ve tedavülde kaldığı dönemde büyüdüler. Dollfüss/Schüschnigg hükümetleri, muhakkak ki, siyasal hoşnutsuzlukların ardında iktisadi sıkıntıların yattığına inanıyordu. Faşistler hükümetin iktisadi başarısızlıklarının ardında, Yahudi ve Bolşeviklerin kışkırttığı ulusal parçalanmışlıkların olduğunu iddia ediyorlardı. Ulusal temizlik ve korporatist yeniden örgütlenme bunun çaresine bakabilirdi. Bazı Avusturyalılar bu savı benimsedilerse de, çoğunluk hükümetin sunmadığı iktisadi malların, Almanya ile birleşmeyle sağlanabileceğini hissediyordu; çünkü bu süreç yanı başlarındaki başarılı ekonomiyle bütünleşme getirecekti. İktisadi kriz cumhuriyetin çöküşünde ve özellikle Nazilerin iktidarı ele geçirişinde çok önemli bir etken olmuştu. Naziler en iyi politika çözümünü haizmiş gibi göründüler: *Anschluss*. Nazizm, Avusturya ailelerinin somut tecrübelerinde, diğer tüm ülkelerdekinden çok daha açık iktisadi sebeplerden dolayı büyük yankı buldu.

Peki, iktisadi zorluklardan en çok etkilenenler aynı zamanda en faşist olanlar mıydı? Yukarıda teşhis edilen faşist çekirdek kadro, genelde, kalabalık üniversiteler ve serbest meslekler, eski memur ve asker işsizler ile memurların düşen yaşam standartları bağlamında açıklanır. Faşistler "ekseriyetle büyük iktisadi krizin asıl kurbanı gruplardı" (diyor Carsten 1977: 206, 331-332; karş. Siegfried 1979). Bu, faşizmi temelde iktisadi iktidar ilişkileri bağlamında açıklamak olur. Oysa buna yönelik kanıtlar müphem. Avusturya kamu sektörünün büyük kısmı, eskiden Büyük Güç'ün omuriliği olan silahlı kuvvetler ve üniversiteler, Habsburg'un çöküşünde "esas kaybedenlerdi" (Bukey 1978: 325). "Kayıp" tabii ki maddi kayıp anlamına gelse de, aynı zamanda toplum, toplumsal anlam ve gayeler çerçevesindeki konumun kaybına da işaret ediyordu. Yine de Botz (materyalist savı kabul eder gözükse de) memurların gelirlerinin ve işsizlik oranlarının işçilerinkine nazaran kötüleşmemiş olduğunu gösterir. Newman (1970: 257) memurların ve subay-

ların çoğu işsiz de olsa, çoğunluğunun uzun yıllardır Alman milliyetçisi olduğunu ve bunun faşizme yönelik yönelimlerinde belirleyici olduğunu gözler. Dahası, Linz'deki Nazi seçkinleri, görece yüksek eğitim düzeyleri ile, aşağıdan ziyade yukarıya doğru bir hareketlilik yaşamışlardı. Bukey (1978: 323-325) bunların, özellikle burjuva Pan Almanların harekete üşüşmeye başladığı 1930'larda, "marjinal kişiler" olduğundan şüphe duyar. İktisadi sorunlar Nazizme genel bir ivme vermiş olsa, militanlarını bilhassa cezbetmiş gibi görünmüyor.

Elbette, Avusturya'daki işsizlik düzeyleri ta *Anschluss*'a kadar yüksek kaldığı için, çoğu Nazi işsizdi. Savaş suçlularından oluşan örneklemimde (daha "radikal" Nazilerden oluşan bir örneklem bir sonraki kitabımda betimleniyor), hangisinin, radikalizmin ya da işsizliğin, önce geldiğini söylemek genelde güç. Bir tamirci olan Vinzenz Nohel, ara ara işssizdi, ama o sırada muhtemelen Nazi üyesi olmuştu (bir SA militanı olan ağabeyi kesinlikle öyleydi). Bir tezgâhtar olan Josef Schwammberger, 15 aylık işsizliğine, içinde çabucak aşırı faal hale geldiği SS'lere katılarak son verdi. Fakat kendisi altı yaşındayken 1918'de İtalya'ya bırakılan Avusturya Tirol'ünden göç etmeye zorlanmıştı ve daha çok gençken aşırı görüşlere sahip olmuş gibi görünüyor. Nihayet onu ölüm kamplarının astsubay müfrezesinde görüyoruz. O kampların hayatta kalanlarından biri, onun hakkında "Ona canavar bile diyemem, çünkü canavarı gücendirmek istemem. Sadece öldürmek istediği için öldürüyordu," demişti. Belgrad'daki Semlin kampının daha sonrasında komutanı olan Herbert Andorfer, Buhran yüzünden üniversiteyi diplomasını alamadan yarıda bırakmak zorunda kalmıştı. Fakat Nazi Partisi'ne bundan birkaç ay önce katılmış gibi görünüyor. Treblinka ölüm kampına kısa bir süreliğine komuta edecek Dr. Irmfried Eberl, Avusturya'da tıpla ilgili bir iş bulamamıştı, fakat bu besbelli ki daha o zaman bilinen bir Nazi olmasından dolayıydı. İşsiz olarak sayamayacağımız ama pazarlamacı olarak başarılı olamayan Adolf Eichmann, daha başarılı bir tanıdığı, Kaltenbrunner'in tavsiyesi ile Nazilere katıldı. (Davası sırasında söylediği yalanların ardından) anlayabildiğimiz kadarıyla kariyer hüsranları, içinden

çıkılmaz bir şekilde ideolojik hoşnutsuzluklarına karışmış. Besbelli ki, kitlesel işsizlik Avusturyalıların Nazizme kaymasında – bilhassa Hitler bir çözüm vaat eder göründüğü için– çok önemli bir rol oynamış. Yine de, Nazizm gerçekten işsiz olanları orantılı bir şekilde cezbetmiş görünmüyor. İktisadi sorunlar, aslında zaferi getiren çekirdek militanları değil ama Nazi sempatizanı kitleleri sağlamış.

Her iki Avusturya faşizmi de iktisadi hoşnutsuzlukla yükseldi, her ikisinin de kendi sınıfsal temayülleri vardı. Her ikisi de sanayi işçilerini, paramiliter eylemlilik içinde değilse bile, parti içinde muhtemelen az temsil ettiler. Her ikisi de kamu çalışanlarını; Naziler çiftçileri, *Heimwehr* özel sektördeki beyaz yakalı işçileri fazladan temsil etti. Yine de seçim destekleri rakiplerinden daha geniş dağılmıştı. Tarım istihdamıyla -0,70'lik kitlesel bir negatif ve sanayileşmeyle 0,60'lık ve üçüncü sektörle 0,45'lik pozitif korelasyonlara sahip Avusturya Sosyalist Partisi kentsel-endüstriyel gettolarına hapsolmuştu. Avusturya'da bunlar geniş olduğu için, sosyalistler iyi iş çıkardı. Gerçi ulusal seçimleri kazanacak kadar da güçlü değildiler. Hıristiyan Sosyal Partisi, tarımın dışında görece zayıf olduğu için üç korelasyonunun hepsini de tersine çevirdi (sırasıyla 0,45, -0,40 ve -0,31). Avusturya faşistlerinin toplumsal zemini sonrasında mütemadiyen daraldı. Almanperver akıntıya karşı kürek çeken Dollfüss rejimi belirgin bir şekilde üst sınıf ve eski rejimle özdeşleşti; topluluk fotoğraflarında dinî ve askerî üniformalar ve pahalı takım elbiselerden geçilmiyordu. Buna karşın, Naziler daha da popülistleştiler.

Botz, bunların iki "heterojen kitle partisi" ya da "asimetrik halk partisi" olduğu sonucuna varır – Alman Nazizmine dair yeni ortodokslukla özdeş bir sonuç. Bu ülkede, birçoklarının Nazizme yönelmesinin sebebi, başkalarına duydukları ilgi ya da tiksintiydi. Avusturya Nazileri Hitler'in ve Almanya'nın iktisadi ve askerî gücünün peşine takılarak yükseldiler – bunların her ikisi de komşu ülkelerdeki Almanlara gitgide daha çekici geliyordu. Dahası –Sosyal Hıristiyanlar, Alman nasyonalistler ve sosyalistler arasındaki– üç uçlu bir rekabet içinde kendi

düşmanın düşmanına çağrıda bulunabiliyordu. 1930'ların sonlarında, Naziler, Avusturya faşistlerine karşı kalan tek "radikal" seçeneği sunarak daha fazla işçi ve sosyalisti; tek makul gayri sosyalist milliyetçiliği ortaya koyarak Avusturya faşisti yaptılar. Yine de ulus-devletçi çevreler sağlam bir destek temeli sağlıyordu. Bir kez daha, kamu kurumlarına (ordu, mülki erkan ve akademik kadroların yarı gölgesindeki yüksek öğretim) ek olarak, konumları yüzünden (özellikle de sınırdaki Avusturyalılar) güçlü, bütünleşik bir ulusa inananlar, çekirdek kadroları teşkil etti. Bir kez daha, Avusturya faşizmi de sınıf mücadelesinin kentsel ve endüstriyel çekirdeğinin dışındaki kişilerin desteğiyle palazlandı. Cumhuriyetin, kentsel-*endüstriyel* bir sosyalizm ile kırsal-taşralı bir muhafazakârlık arasındaki gerilim yüzünden açmaza düştüğünü görenlerin birçoğu, ulusal parçalanmışlığı "aşmaya" dair makul faşist vaadin çekimine kapıldı. Fakat, faşizmin buradaki olağanüstü güçlü cazibesi muhtemelen bu etnik olarak Alman ülkenin, iktisaden ve jeopolitik açıdan daha başarılı Nazi Reich'ı ile birleşme ihtimalinden kaynaklanıyordu. Makro-iktisadi etkenler başka yerlerden daha büyük bir rol oynasa da, toplumsal iktidarın dört kaynağı da bu çekimde yer almış görünüyor.

AVUSTURYA ANTİSEMİTİZMİ

Avusturya'nın Avrupa faşizmine en önemli katkısı siyasi antisemitizmin düzeyini yükseltmek oldu. Tarihsel olarak burada Polonya ya da Ukrayna'dan daha az pogrom olmuş olsa da, Avusturya modern antisemit siyasi hareketlerin gelişiminde öncü olmuştur. 1850'den itibaren, Yahudileri haris kapitalizmle, siyasi ve dinî radikalizmle, ulus karşıtı bir kozmopolitizmle ve "Batı uygarlığına" yönelik doğulu bir ırkçı tehditle ilişkilendiren bir retorik, Avusturya siyasetinin içine işlemişti. Araştırmacılar iktisadi, siyasi ve dinî antisemitizmleri ayrıştırmaktan hoşlansa da, Pulzer (1993: 38) Avusturyalı siyasetçilerin bunların hepsini, Avusturya ya da Alman halklarının birliğine tek bir tehdit içine yedirmeyi başardığını belirtir. Gazetelerin kor-

ku hikâyeleri ve Yahudi bankaları, büyük mağazaları, gazeteleri ve sinemalarına dair abartılı istatistikler bu retoriğe koşut gitti. Antisemitizm halk içinde derin bir yankı buldu. 1880'lerden itibaren Schonerer ve Lueger antisemitizmi milliyetçi kitle partilerinin merkezine koydular. Schorske (1981: böl. 3) onların, kendi gazetelerine, spor kulüplerine, kitle ve şiddet gösterilerine kaynak aktararak "yeni bir anahtara" sahip siyaseti geliştirdiklerini söyler. Faşizm, böylesi bir popülizm üzerinden kolaylıkla gelişebildi.

Habsburg İmparatorluğu zayıfladıkça, Avusturya ve Alman milliyetçilikleri güçlendi. 20. yüzyılın ilk yıllarında, Yahudiler gayri ulusal ve gayri demokratik Habsburg rejiminin kozmopolit maşaları olarak görülüyordu. 1884 kadar erken bir tarihte, SPD lideri Karl Kautsky uyarıyordu: "Antisemitler... Almanya'dakinden daha tehlikeliler; çünkü görünüşleri muhalif ve demokratik olduğu için işçilerin içgüdülerine hitap ediyorlar (Carsten 1977: 16). Sağduyu anlamında daha tehlikeli kaldılar. 1930'lardan itibaren, Alman Naziler en kötücül antisemitizmi sergiledilerse de, daha fazla Avusturyalı kargaşaya, Yahudi komşuların mallarının gaspına ve Nihai Çözüm'den önceki yerel tehcirlere katılmış görünüyor (Botz 1987b; Bukey 1992: 214-219).

Avusturya antisemitizminin gücü bazen ağırlıklı olarak materyalist terimlerle açıklanıyor: İşçi sınıfı Yahudilerin servetine, orta sınıf Yahudi rekabetine içerledi (Pauley 1981: 16-17). Bu sadece, Yahudilerin yüzde 91'inin yaşadığı Viyana için muhtemel. Diğer yerlerde, Yahudiler göze çarpan tüketim ve rekabette genelde yoktular. Fakat Viyana'da şehrin nüfusunun yaklaşık yüzde 10'unu oluşturuyorlardı; fark edilir ve varlıklı bir azınlık. 1914 itibarıyla, Yahudiler ağırlıklı olarak orta sınıftı ve yüksek eğitimliydi. Viyana Lisesi'ndeki (en iyi lise) öğrencilerin yüzde 35 kadarı, şehrin üniversite öğrencilerinin yüzde 28'i gibi Yahudiydi. Çok kültürlüydüler. Freud ve Mahler gibi Viyana Yahudileri Avrupa yüksek kültürünün en büyük isimleri arasındaydı. Şehrin avukat ve diş hekimlerinin yüzde 62'si, doktorlarının yüzde 42'si, üniversite profesörlerinin yüz-

de 27'si ve banka yöneticilerinin yüzde 18'i Yahudiydi. Reklam acentelerinin yüzde 94 kadarı, mobilya bayilerinin yüzde 85'i ve şarap ve tekstil ticareti ile iştigal edenlerin yüzde 70'i Yahudiydi (Pauley 1987: 154-155). Bunlar müthiş yoğunlaşmalar. 200.000'den fazla Hıristiyanın işvereni Yahudi olsa da; imalat kollarının çoğunda ve diğer kentlerde Yahudiler çok daha azdı. Almanya'dan farklı olarak, antisemitizmin, Yahudilerin hâkimiyetindeki finans ve hizmet kapitalizmine karşı kentsel hınçla, sözde Yahudi hâkimiyetindeki kentlere karşı kırsal hınç üzerinden ifade edilen muhtemelen materyalist köklerini buluyoruz.

Bununla birlikte, Nazizm ve Avusturya faşizmi aslında daha az Yahudinin olduğu yerlerde daha güçlüydüler. Yahudiler Viyana'nın dışında nüfusun yüzde ikisinden azını oluşturuyorlardı. Viyana'da bazı meslekler dinî rekabet barındırdıysa da, bu başka yerlerde nadiren ortaya çıkıyordu. Çok az öğretmen, memurların sadece çok küçük bir bölümü, yüzde 0,25'i ve ordudakilerin daha da azı Yahudiydi. Fakat Nazizm Viyana dışında –özellikle en az Yahudinin yaşadığı Carinthia ve Styria sınır bölgelerinde– kamuda yayılmıştı. Avusturya faşizmi nihayetinde Viyanalı orta sınıf içinde gerçekten de önem kazanırken, en önemli yerleri taşra kentleri ve kırsal alanlardı. Antisemit faşizm Yahudilerin yakınında değil, uzağında serpildi. "Yahudi" kentsel tahakküm için uygun bir simge olabilirdi. Fakat bu da, Nazizmden ziyade daha kentsel olan Avusturya faşizmine yönelik makul bir açıklama olabilirdi.

Kentsel istisnalar birkaç meslek ve daha önemlisi öğrencilerdi. Öğrenciler tüm nüfus içindeki en Nazi ve Yahudilerle karşılaşması en muhtemel grubu teşkil ediyorlardı. Antisemitizmleri genelde gerçekten de Yahudi rekabetine odaklanmıştı. Öğrenciler, üniversitelerde Yahudilere yönelik bir *numerus clausus*u (azami kota) açıkça dillendiriyorlardı. Onları antisemitizmin daha uzak kesimlere yönelik temel ideolojik taşıyıcısı yapan maddi çıkarlar mıydı? Bir ölçüde evet. Yine de, öğrenci antisemitizmi aslında yüzyılın başındaki büyük Yahudi göçünü öncelemiş ve her zaman diğer sağcı idealler, özellikle de, Pan-

Alman milliyetçiliği ile birbirine karışmıştı. Faşizme yönelik tedrici yönelim, istihdam dalgalanmalarıyla alakasız gibi gözüken uzun vadeli bir süreçti (Whiteside 1966; Pauley 1981: 17-19, 93-94).

Daha sonra Hitler'in SD'sinin sonradan başına geçecek Ernst Kaltenbrunner 1920'lerdeki Yahudi ve "kızıllara" yönelik saldırıların başını çekmişti. Gerçi o sadece bir aile geleneğini devam ettiriyordu. 1890'larda babası da, ulus içindeki "yabancı yığın" olarak betimlediği Yahudilere yönelik öğrenci saldırılarının öncülüğünü yapmıştı. Hem baba, hem de oğul sonradan taşra avukatları olarak başarılı bir kariyer sahibi olurken, bir yandan da milliyetçi faaliyetlerini sürdürdüler. Sonradan Balkanlar'da bir SS polis amiri olacak Josef Fitzhum, Viyana'daki kariyer şansının Yahudiler tarafından mahvedildiğini iddia etmişti. Oysa (yolsuzluk yüzünden kovulmasını bir yana bırakacak olursak) daha 1918'te orduyu, 22 yaşında kariyeri daha başlamadan terk ederken, cumhuriyetin "kızıl çapulcuların", "komünist mücrim çetelerin" ve Yahudilerin tahakkümü altında olduğunu iddia ediyordu. Nazilerin antisemitizminde sırf materyalizmden fazlası, güçlü milliyetçiliklerine bağlı ideolojik bir şeyler varmış gibi görülüyor.

Yahudilere dair cimri, ikiyüzlü, dalavereci, "düzenbaz", tefeci, toprak ağası ya da küçük girişimci (bazı kültürlerde avukat da bunlara eklenir) şeklindeki materyalist antisemit klişeye aşinayız. Bu klişe savaşlar arası dönem Avusturyası'nda yaygındı, ama ikinci bir klişe ile birlikte var oluyordu: Pale of Settlement'dan* gelen ve hâlâ eski tarz yaşayan ve giyinen Leh ya da Ukraynalı Yahudiler, birçok Avusturyalı (ve diğerleri) için Doğu barbarlığının bir simgesiydi – Avusturya Habsburg Katolik uygarlığının ve medeni, Hıristiyan Alman ulusunun savaşlar arası dönemdeki sözde antitezi. Fakat kültürlü Viyanalı doktor ya da terzi veya tezgâhtarı –ya da Sigmund Freud'u– uzak, yabancı ve de tehditkâr "ötekiyle" ilişkilendirerek, Hitler ve diğer 'Avusturyalılar onların ulustan metazori dışlanmasını gerekçe-

(*) Pale of Settlement: Çarlık Rusyası'nda Yahudilerin yaşamasına izin verilen yerleşim yerleri – ç.n.

lendirebilirlerdi. Bu da komşuların ve iş arkadaşlarının onların mülk ve işlerini ele geçirmelerini mümkün kılabilirdi – belki de yaşamaları muhtemel her nevi maddi zorluğa tatminkâr bir çözüm. Yahudiler ve uygar ulus arasındaki bu antitez ideolojisini yine de açıklamak zorundayız. Fakat sebepleri, sonuçlarından daha az maddi gözüküyor.

İki ilave ideolojik bağlantı gerekliymiş gibi gözüküyor. İlkin, antisemitizm Avrupa'nın bu bölgesinde (bir sonraki kitabımda ayrıntılandırıldığı gibi daha doğuda olduğu için) milliyetçi ideolojinin merkezindeydi. Parkinson (1989: 327) buna daha ziyade psikolojik bir açıklama getirir:

> Özellikle Avusturyalı... antisemitizm, garezi ve hırsıyla, sadece Avusturyalıların kendilerini bulduğu psikolojik koşullar bağlamında açıklanabilir... Hem Alman ve hem de Yahudilere karşı bir can yakıcı aşağılık kompleksiyle lanetlenmiş ama hırsını ilkinden çıkaramayan Avusturyalıların çoğunluğu Yahudileri paralarken, Almanlara yaltanmakta çare buldu.

Öte yandan, savaş öncesi dönemde kozmopolit Yahudilerin, kendisi de gayri milliyetçi olan hükümran Habsburg hanedanı ile (çok da yersiz olmayan biçimde) özdeşleştirilmiş olduğunu da hatırlamak zorundayız. Kautsky'nin belirttiği gibi, popülist hareketler Yahudilerin nefret edilen eski rejimi desteklediklerini iddia ediyordu. 1900'den önce, Schönerer'in popülist antisemit hareketi böylesi bir antisemitizmi dillendirmişti. Viyana Belediye Başkanı Lueger'in Hıristiyan Sosyal yönetimi Avusturya'nın "Yahudi-Macar" düşmanlarını hedef almıştı. Habsburg'un halefi devletlerin her yerinde, Yahudiler yüzyıllar süren Habsburg baskılarının günah keçileri olarak kaldılar (Sugar 1971: 154), oysa Avusturya'nın kendisinde Yahudiler, Avusturya'nın çöküşünün günah keçileriydi. 1918'ten sonra; feci "çokuluslu Habsburg tecrübesinin" geriye kalan tek gayri ulusal andacıydılar. Viyana-Münih aydın hattında taşınan, daha yaygın bir *völkisch* hareketinin Alman Nazizminin oluşumundaki önemini daha önce belirtmiştik. Hareket, savaşlar arası dönem Avusturyası'nda, sağdan sola sürüklenerek (Whiteside

1966; Carsten 1977: böl. 1 ve 5) tüm siyasi yelpazeye nüfuz etti. Yahudiler esasında, artık Alman milliyetçileri tarafından ifade olunan organik milliyetçiliğin düşmanlarıydı.

İkinci olarak, Nazi ideologları, Almanya'daki gibi Yahudilerin sınıf çatışmasını kızıştırdığında ısrar ediyordu: En büyük, en istismarcı sermayedarlar *ve* "kızılların" çoğu Yahudi değil miydi? Bunda gerçek payı yok değil. Sosyalist ve kapitalistlerin (çoğunluğu olmasa da) birçoğu Yahudiydi. Viyana Yahudilerinin yüzde 75'inin sosyalistlere oy verdiğine inanılıyor. Naziler idealize edilmiş bir Alman ulusu ile "düşmanları" –"yabancı" uluslararası/Yahudi kapitalizmine ilaveten "barbar" Doğulu "Yahudi-Bolşevikler"– arasında bir karşıtlık yaratmıştı. Avusturya faşizmi, bir Avusturya-Alman ulus-devletini ikame etmiş ama benzer bir düşman kurgulamıştı (gerçi Yahudilerden dinî olduğu kadar ırkçı nedenlerle de nefret ediyordu). Kapitalizm karşıtı bir popülizm çekirdek sosyalist toplulukların içinde yalıtılmış çoğu işçiyi kendine çekerken, Bolşevik karşıtı milliyetçilik de orta sınıf ile tarımsal ve taşra nüfusunu cezbediyordu. Diğer ülkelerde olduğu gibi, bu kentsel-endüstriyel sektördeki her iki sınıfın kafalarını birbirine vuracak güçlü bir devlet düşüncesi geniş bir destek bulmuştu. Fakat burada, daha doğudaki ülkelerde olduğu gibi, hedef alınan kafaların çoğu semit görünüyordu.

Yahudiler tüm bu "yabancıların" somut simgeleriydi ve böylece de, Bolşeviklerle birlikte, ulusal temizliğin önde gelen adayı oldular. Avusturya'nın kalan kısmında başka mühim etnik ya da dinî bir azınlık olmadığı için, "yabancılara" yönelik saldırılar onlarda odaklandı. Yahudilerin başı kamusal bilinçte hem milliyetçilikle, hem de sınıf çatışmasıyla derde girer hale gelmişti. Antisemitizm, Batı Hıristiyan uygarlığının genel bir özelliği. Fakat savaşlar arası dönemde, sistematik "temizliğe" doğru vites artırılarak, Yahudilerin yok edilmesinin muhtemelen sınıf çatışmasını azaltacağı ve ulusu daha bütünleşik yapacağına inanılmaya başlandı. Antisemitizm, hatta daha genel olarak faşizme yönelik materyalist açıklamaların sorunu, iktisadi çıkarlar ve kırgınlıkların önemli olmaması değildir. Sorun öz çıkarların

verili olarak belli *herhangi* bir siyasi sonuca yol açmamasıdır. Kişisel iktisadi hayal kırıklığı algısı ile antisemit, muhafazakâr ya da sosyalist olmak arasında, siyasi hareketlerin kimin bizim düşmanımız, kimin de dostumuz olduğunu ikna etmeye çalıştığı bir ideoloji ve siyaset alanı vardır. Eğer düşmanlar ve dostlar "sınıflar" ya da "uluslar" kadar genişse, gerçek maddi tecrübemiz muhtemelen kendi "gerçekliğini" değil, sadece yüzeydeki inandırıcılığını teyit edebilir. Bu yüzden, kitlesel antisemitizme dair açıklamaların öncelikli olarak keşfetmesi gereken, sadece sınıf ve ulus değil, daha karmaşık ve yerel toplumsal yapılar üzerinden kurgulanan siyaset ve ideoloji alanıdır. Bu özellikle Avusturya için geçerliydi. Avusturya faşizminin büyük oranda iktisadi bir bileşeni olmuş olsa da, bu, –Avusturya faşizminin ve özellikle onun sertliği ve şiddetinin önemli bir parçası olan– antisemitizmi için daha az vakidir.

BİR SEÇKİN KOMPLOSU? SINIFSAL SAİKLER

İtalya'da ve (daha düşük bir düzeyde) Almanya'da olduğu gibi Avusturya'da da bir üst sınıf komplosu var mıydı? Hâkim sınıflar, alt sınıfları baskılamanın bir yolu olarak, faşistlerin ulusu temsil etme ve sınıfı aşma iddialarıyla uzlaşarak onlara yardım ettiler mi? Avusturya faşistlerine ilişkin olarak yanıt çok açık biçimde evet. *Heimwehr*'in ruhban sınıfı ve subaylarla yakın ilişkileri vardı ve cumhuriyetin eğretileştiğini anladıkları anda siyasete yatkın kapitalistlerden (elbette ki tüm kapitalistlerin bir azınlığı) büyük maddi yardımlar alıyordu (*Heimwehr* Mussolini'den de para almıştı). Dollfüss rejiminin kadroları, modern kapitalistlerin desteğiyle eski rejimin çalışanlarından oluşuyordu. Büyük toprak sahipleri ve işadamları deflasyonist iktisadi politikalara hâkimdi. Hitler rejimi ırkçı Nuremberg yasalarını yürürlüğe soktuktan sonra, Yahudi kapitalistler bile Avusturya faşizmine yardım ettiler; çünkü artık rakibinin, Nazizmin korkusuyla yaşıyorlardı. Bazı Avusturyalı kapitalistler de *Anschluss*'un yol açacağı rekabetten çekiniyorlardı. Böy-

lelikle, seçkinler ve kapitalistler cumhuriyetin altının oyulmasının ve Avusturya faşizmiyle ikamesinin başını çektiler. Aslında ne İtalyan, ne de Alman faşizmine sıcak baktıkları için, seçkinler Avusturya faşizmi açısından merkezî bir öneme sahipti. Buna mukabil, Almanların sahip olduğu sadece birkaç işletme Avusturyalı Nazilere katkıda bulundu. Üst sınıfların çoğu üyesinin radikal Nazi popülizmine dair çok ciddi kuşkuları vardı. Nazilerin denetimi ele geçirmelerindeki doğrudan sorumlulukları önemsizdi.

Avusturya faşist seçkinlerinin saiki neydi? Doğrudan sınıf saikleri miydi? Bazen öyle olduğunu itiraf ettiler, gerçi (diğer ülkelerdeki gibi) meşru müdafaa –yani mülkiyet haklarının ve kapitalist kârın savunulması– iddiasındaydılar. Desteklerinin, sosyalist şiddete karşı meşru bir tepki olduğunu iddia ediyorlardı. Savlarının muhtelif bölümlerinin üzerinden geçeceğim. İlk olarak, sosyalistlerin, mülkiyeti açıkça tehdit eden "devrimi" ilan ettiklerini söylüyorlardı. Gerçekten de, sosyalistler 1918-1919'da Habsburg İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında devrimi ilan etmişlerdi. Fakat sosyalistlerin kendileri, işçilerin ve askerlerin konseylerini etkisizleştirerek, göstericilerin evlerine dönmelerini salık vererek, cumhuriyetin anayasallığını överek ve hatta kamu kadrolarının ve ordunun tasfiyesini bile istemeyerek devrimi derhal yatıştırmışlardı. 1923'te sağcı paramiliterlere tepki olarak kendi paramiliterlerini oluşturdularsa da, bu daha ziyade savunma örgütüydü. Doğrudur, Marksçı nedenler öne sürerek ulusal koalisyon hükümetine katılmayı reddettiler: Sosyalist Parti proletaryanın partisiydi, diğer partiler karşıt sınıfları temsil ediyordu, aralarında hiçbir ittifak olamazdı. Teklifin, onları Buhran'ın kitlesel işsizliğinin sorumluluğunu paylaşmak zorunda bırakmaya yönelik bir taktik olduğuna da (çok da haksız olmayarak) inanıyorlardı. Uyuşmazlıkları sosyalist solun taktik sus payıydı. Taktiksel olarak işe yaradı: Sol, şimdiye değin parti siyasetini etkileme şansı olmayan küçük komünist partiye sığınmadı. Öte yandan, taktik bir faciaydı. Avusturya'yı (sağcılarca daha etkin olarak harekete geçirilen) şiddet mantıklı bir çözüm olarak görünebilecek ka-

dar kamplara ayırdı ve sosyalist asker ve memurları Hıristiyan Sosyallerin tasfiyelerine karşı korumasız kıldı. 1933'te Sosyalist Parti çaresiz kalarak taktik değiştirdi ve Hıristiyan Sosyallere uzlaşı ve koalisyon teklifinde bulundu. Ama bunun için çok geçti: Hıristiyan Sosyaller otoriter çözümlere doğru sefere çıkmışlardı bile (Gulick 1948: II, 1266-1278).

Uygulamada Sosyalist Parti "burjuva demokrasisi" ve reformizme çoktan iltihak etmişti. Reformist damarın en güçlü olduğu yer, anayasanın (sosyalistlerin denetimindeki) bölgesel yönetime vergi yetkilerini de kapsayan kayda değer güçler verdiği sözümona Kızıl Viyana'ydı. Kızıl Viyana'nın konut, eğitim ve refah projelerinin ölçeği karşılaştırmalı olarak bakıldığında özellikle büyük değildi, ama onlara kaynak aktarma yöntemi öyleydi: Orta ve üst sınıfların orantısız olarak ödediği artan oranlı vergiler. Eğer devasa konut blokları savaşlar arası dönem sosyal demokrasisinin simgesiyse, geri dağıtımlı vergiler onun altyapısıydı (Gruber 1985; Marcuse 1985). Böylesi programların her yerde yaptığı gibi, bu zenginlerin kârlarını azalttı. Varlıklı sınıfların ikinci saiki, kapitalist kâr çökmüş oldu. Kısa vadede, bu haklı bir korku olabilirdi. Fakat uzun vadede geri dağıtım, kazancı aslında azaltmadı. Böylesi ateşli bir reformizm sadece İsveç ve Danimarka sosyalistlerinin kısa bir süre sonra girişeceğine –ve aslında İkinci Avusturya Cumhuriyeti'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha rızaya dayanan biçimde başardığı ve müthiş makro iktisadi sonuçlar elde ettiğine– eşdeğerdi. Hiçbiri faşist bir ters tepkiye sebep olmadı. Ve Avusturyalıların ve özellikle Avusturyalı faşistlerin çoğu Viyana'da yaşamadığı için, Avusturya sosyalizminin, sağdan *faşist* bir tepkiyi gerektiren gerçek başarılarını görmek güç.

İkincisi, faşist tepkinin, solun kitleleri kışkırtan grevleri, söylemi ve arada sırada olan sokak şiddetine bir tepki olduğunu iddia ettiler. Fakat, Avusturya'daki grev oranı bilhassa yüksek değildi ve 1920'den sonra grevler nadiren şiddetliydi. Grevler 1931'de zirve yaptı ve 1934'te Büyük Buhran'ın ve baskının orta seviyelerinin bir sonucu olarak neredeyse sıfıra indi. Muhafazakârlar yarı-otoriter rejimin devam etmesi gerektiğini makul

bir şekilde savunabilirler ama Avusturya faşizmini ve Nazizmini grevlere bir tepki olarak gerekçelendirmeleri pek mümkün değil.

Üçüncüsü, sosyalist retoriğe yönelik sağcı eleştiriler genelde partinin 1926'ya ait "Linz Programı"ndaki bir maddeye odaklanmıştı. Bu madde, sık sık, "proletaryanın diktatörlüğünü" savunuyormuş gibi değerlendirildi. Maddeyi burada alıntılamakta yarar var:

> Sosyal Demokrat İşçi Partisi... işçi sınıfı adına, burjuvazinin sınıfsal hükümranlığını demokratik yöntemlerle yıkma olasılığına sahip çıkmak zorundadır. Fakat, eğer Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin tüm çabalarına rağmen, bir burjuva karşı-devrimi demokrasiyi parçalamakta başarı sağlayacak gibi olursa, işte ancak o zaman işçi sınıfı devlet iktidarını iç savaşla ele geçirebilir... Fakat eğer, burjuvazi, işçi sınıfının devlet iktidarının görevi olacak sosyal devrimci dönüşüme; iktisadi hayatı planlı olarak daraltarak, şiddetli ayaklanmalar çıkararak ya da yabancı karşı devrimci güçlerle komplolara girerek direnecek olursa, o zaman işçi sınıfının direnişi, burjuvazinin direnişini diktatörlük yoluyla kırmak zorunda kalacaktır.

Yazı çetrefilli, ama benim (ve Lowenberg'in 1985: 73-74) bunun içinde tek okuyabildiği, yasal olarak kurulmuş bir hükümet ya da partinin, saldırıya uğradığında meşru müdafaa adına silahlanabilmesi. Gerçekten de, Avusturyalı sosyalistler sağcı kışkırtmalara karşı olağanüstü, hatta intihar gibi bir itidal sergilediler (Stadler 1981). Paramiliterleri, *Schutzbund*, 80.000-90.000 güçlü ama çok yetersiz silahlanmış ve asgari düzeyde eğitilmiş adamdan oluşuyordu. Şiddete hemen hemen her zaman tepkisel olarak, şehrin en proletaryan alanlarını savunma kaygısıyla başvuruyordu. İki faşist paramiliterin aksine, nadiren gettolarının dışında geçit yapıyordu. Faşist hareketler içinde evrensel olan kışkırtma taktiklerini tercih etmiyordu. Tabii ki, sokakta, bağırış ve yürüyüşler genelde, saldırı ve savunma arasındaki ayrımların pek de önemi kalmadığı kavgalara dönüşüyordu. Yine de, daha büyük eylemler, üyelerinin "kışkırtma-

larından" korkan parti liderleri tarafından dizginleniyordu (Botz 1985). Sosyalistlerin kötü deneyimleri olmuştu. 1927'de hiçbir kışkırtma olmadan iki sosyalist işçiyi vuran iki sağcı *Frontkämpfer* üyesi partizan bir mahkeme tarafından suçsuz bulunmuşlardı. Bir isyan çıkmış ve Adalet Sarayı yakılmıştı. Sosyalist liderlerin itidal ve ortamı yatıştırmak için işbirliği çağrılarına kulak tıkayan Hıristiyan Sosyal hükümetin gönderdiği silahlı polisler kalabalık içinden 85 ila 90 kişiyi vurarak öldürmüştü. Hıristiyan Sosyallerin yaygın olarak dağıtılan resmî gazetesinin manşeti "adil bir hüküm" diye yazıyordu. Hıristiyan Sosyaller, Alman Nasyonalistler, *Heimwehr* ve Naziler, hepsi, Bolşevizm! Devrim! diye bağırıyordu. Fakat, sıradan sosyalistler artık ateşlenmiş de olsa, sosyalist liderler onları sakinleştirip ortamı sırf parlamento içi protestolarla yatıştırdılar.

Sosyalist itidal, Dolffüss'ün baskı yöntemlerine ve "ezici bir darbeye" dönüşmesi amaçlanan şiddetli *Heimwehr* gösterilerine rağmen ta 1934'e kadar sürdü. Her ikisi de *Schutzbund*'u direnişe kışkırtarak devletin onu ezmesini amaçlıyordu (*Heimwehr* bir de Nazileri ayaklanmaya kışkırtmaya çalışıyordu). Fakat sosyalistler artık ilan ettikleri meşru müdafaa hakkından ağır aksak vazgeçmişlerdi. Neredeyse tüm liderlik kadrosu hiç dövüşmeden teslim oldu ve sonunda Avusturya faşist liderlerine kendi hayatlarını bağışlamaları için tavizler verdiler. Mart 1933'te, Dollfüss parlamentoyu toplanmaktan alıkoyunca, *Schutzbund*'a sonunda, savunmacı konumlarda da olsa, harekete geçme emri verildi. Fakat hemen akabinde sosyalist lider Otto Bauer, bir iyi niyet nişanı olarak, yeniden geri çekilmelerini emretti. Hükümet lağvedilmesini emrederek cevap verdi. Nihayet Şubat 1934'te, Linz şehrinin *Schutzbund* lideri Richard Bernaschek bir polis saldırısına karşı yerel bir ayaklanma başlattı. Bu ayaklanma sosyalist örgütlenme üzerinden derhal ve kendiliğinden ülkenin muhtelif yerlerine yayıldı. Fakat, ayaklanış Bernaschek'in, aşağılar biçimde, sosyalizmin "frencileri" olarak betimlediği parti liderlerinin açık emirlerine karşıydı. Tam polis onu tutuklamak için kapısını kırarken, telefondan "Silahlara!" işaretini vermişti. Liderden yoksun, eşgüdümsüz, askerle-

re saldırma, hatta stratejik tarafsız alanları işgal etme konusunda eğitimsiz sosyalist milisler düzenli askerlerin, polisin ve *Heimwehr* birliklerinin hücumlarının karşısında dayanamadılar. Gecikmiş ve düzensiz ayaklanmaya başarıyla kışkırtılmışlardı. Ve bu, savaşlar arası sosyalizmin barışçıl doğasını ortaya koyarak, faşizme karşı, İspanya dışındaki herhangi bir yerde görebildiğimiz en büyük direniş oldu.

Sonradan, sürgündeki Bauer hatasını pişmanlıkla anar: Mart 1933'te Sosyalist Parti, Linz Programı'nın öngördüğü gibi, bir genel grev ve taarruz eylemi emretmeliydi, diyordu Bauer: "O zaman Dollfüss'ün vaatlerine kanacak kadar aptaldık... Bu bir hataydı, hatalarımızın en vahimiydi." Diğer ülkelerde olduğu gibi, Avusturya'da da, şiddete itibar edenler sosyalistler değil de, iki faşist hareketti. Liderleri bazen adamlarının aşırılıklarından irkilseler de, *Heimwehr,* paramiliter saldırganlığından gurur duyuyordu. Naziler, kıvançla, "fırtına birliklerinin dehşetini" ve "barbar terôre karşı acımasız şiddetlerini" yere göğe koyamıyorlardı. Ve her ülkede görebileceğimiz gibi şiddete olan bağlılıktaki dengesizlik kayıplarda kendini gösteriyordu. 1918'den 1934'e kadarki iç kargaşada ölen ya da ağır yaralanan 859 kişi arasında sosyalist kurbanların faşist olanlara oranı ikiye birdi (Botz 1982: 303; Bukey 1986: 120-137).

Sağın iddialarının oldukça tersine, Avusturyalı sosyalistler aslında demokrattı. Buna karşın, iki milliyetçi kamp olsa olsa (9. Bölüm'de tartışacağımız İspanyolca ifadeyi kullanacak olursak) "sehven" demokrattı. Sadece, demokratik yollar üzerinden iktidarda kalabildikleri sürece demokrattılar. Fakat iktidarı sosyalistlere vermeyeceklerdi. Bunun yerine otoriter ve faşist seçeneklere yöneldiler. Daha 1920'lerde Hıristiyan Sosyal Parti ve Katolik Kilisesi içinde birçok otoriter vardı. 1920'lerin ortalarından itibaren, Hıristiyan Sosyal hükümetler anayasal hakları ihlal ederek, sosyalistleri ordu ve idareden tasfiye ediyorlar, ayrımcı baskılara başvuruyorlar ve *Heimwehr* ile işbirliğine giriyorlardı. Ordunun asıl işlevi grevleri bastırmak olmuştu. Nazizm ordudan tasfiye edilmişti. 1930'ların ortasında ordu Avusturya faşizminin güvenilir bir kolu olduysa da, 1936'dan itiba-

ren Naziler orduya tekrar nüfuz ettiler (Stülpfarrer 1989: 194-195). Buhran iktisadi krize sebep olunca ve Hıristiyan Sosyaller ile Alman Nasyonalistler faşistlerin baskısıyla karşılaşınca, ikisi de demokrasiden çark etti. Bazı lider ve eylemciler doğrudan iki faşist harekete giderken, diğerleri sağdaki kendi hareketlerine baskı yaptılar.

Böyle yapmalarına gerek yoktu. Sosyalistlerle büyük bir demokratik ittifak arayışına girebilirlerdi. Bu silahlı kuvvetler ve polisin kadro ve işlevine dair bazı tavizlere ilaveten Büyük Buhran'ı hafifletecek Keynesyen tavizleri içerebilirdi. Yahut baskılarını faşistlere yöneltebilir ve 1920'lerin ortalarının neredeyse demokratik statükosunu tekrar tesis etmeye çalışabilirlerdi. Polis ve ordu *Heimwehr*'i bastırmaya rıza göstermeyebilirdi (1934'te Nazileri kısmen bastırdılarsa da, aynı şeyi 1938'de yapmayı reddedeceklerdi). Fakat bunlar Hıristiyan Sosyallerin kendi baskı araçları oldukları için, bu sadece rejimin nasıl da otoriter duygulara bürünmüş olduğunu ortaya koyar. Veyahut basitçe bir azınlık hükümetiyle yollarına devam edip izleyen seçimlere hazırlıklı olabilirlerdi. Pauley (1981: 80) Nazilerin oyların sadece yüzde 25'ine ulaşabileceğini iddia edemez, ama yine de (eğer sosyalistlerle hiçbir ittifak kurulamazsa) Dollfüss'ün daha da sağa yönelebileceğini savlar. Dollfüss ve Schüschnigg rejimlerinin bazı müdafileri, bunların sosyalistleri, "geçici otoritarizmi" yürürlüğe sokmak için baskıladıklarını, böylece de Nazizme karşı ayaklanma adına bir nefeslenme alanı yaratmaya çalıştıklarını iddia eder. Bu hiç de ikna edici değil: Demokrasiyi, en büyük demokrat grubu baskı altına alarak savunmak garip. Hayır, Dollfüss ve Schüschnigg gibi adamlar otoritarizmi *yeğlediler* ve paçaları sıkışınca faşistleri, demokratik sosyalistlere tercih ettiler – bu yüzden kendileri de faşist yoldaşa dönüştüler ve dolayısıyla demokratları bastırmak için devletin silahlı gücüne başvurdular.

Yukarı Avusturya'daki, Hitler'in memleketi Linz şehri üzerine bir çalışma bu hükmü güçlendiriyor. 1920'ler boyunca Linz, bir uzlaşma demokrasisi modeli gibi görünüyordu. Bu kısmen anayasal düzenlemelerin sonucuydu: Kentin sosyalist bir yöne-

timi vardı ama gelirleri Hıristiyan Demokrat olan Yukarı Avusturya'nın vilayet yönetiminden geliyordu. Anayasaya göre vilayet konumunda olan ve dolayısıyla kendi vergilerini tahsil edebilen ve muhafazakârlarla herhangi bir uzlaşıya ihtiyacı olmayan Viyana'ya aşırı bir ilgi gösterilegeldi. Fakat Linz'de, diğer şehirlerde olduğu gibi, mutlak bir çöküşe engel olmak için iki idarenin işbirliği yapması ve uzlaşması bir zorunluluktu. Dollfüss rejiminin ta ilk günlerine kadar, birkaç Hıristiyan Sosyal ve hatta Alman nasyonalist lider bu haklara tecavüz eden otoritarizme direndi. Linz'de kırılma yaşandığında, ilk hamle Katolik Kilisesi'nden geldi: Uzun zamandır otoriter olan yerel piskopos daha uzlaşmacı rahiplerine siyasal etkinlikleri yasakladı. Sonra da Sosyal Hıristiyanların en önemli taban örgütü, artık tartışmalarla parçalanmış ve otoriter rejim içinde bir şekilde lüzumsuzlaşmış Katolik Halklar Derneği'nin çöküşü geldi. Yukarı Avusturyalı Hıristiyan Sosyaller, Bernaschek umutsuz direnişini başlattığı zamanlarda rejim tarafından otoriter çizgiye getirildiler (Bukey 1986: esp. 39-74, 112-119). Bazı muhafazakârlar demokratik uzlaşıya bağlıydı, ama çoğu için bu kısa süreli ve –ilkeli değil– "sehven" olmuştu.

Diğer ülkelerdeki gibi, Avusturya muhafazakârları da çok erkenden faşizmi benimsemiş ve silahlarına davranmışlardı. Uygunsuz acelecilikleri hakkındaki bir sınıf kuramı, haddi zatında mülkiyetlerini değil, kapitalist kazançlarını koruma arzularına odaklanırdı. Sadece reformun tehdidi altında oldukları için, devrimden ziyade reforma direndiler. Hemen hemen tüm gösterilere şiddetle karşılık verdiler, sosyalist programların "şiddetini" çarpıttılar, çok daha ileri düzeyde şiddete, daha büyük bir zevkle irtikap ettiler. Elbette ki, korunmasız ve tehdit altındaydılar. 1918'e kadar temel iktidarın hâkim seçkinleriydiler. İktidarı tekrar ele geçirmeyi başarmış da olsalar, 1918'in isyancı hareketlerinde dehşete kapılmışlardı. Alman muadillerinin benzeri (önceki bölümde ele alından) görüşlere sahiptiler. Devletin kamu düzeni ve sivil toplumun "kitlesel ordularınca" ele geçirilebilen parlamentonunkilerin üzerinde güçleri olması gerektiğini hissediyorlardı. Alman muhafazakârlarının başa-

rısızlığına şahit oldukça, kendi iktidarlarını kitlesel bir hareketle, Avusturya faşizmi ile güçlendirmeye çalıştılar. Franco ve Salazar gibi başarılı olabilirlerdi. Özünde onların altını oyan, yanı başlarındaki Hitler'in daha büyük başarısıydı. Bir kez daha, demokrasi dengeli bir şekilde kurumsallaştırılmadı. Bir kriz anında, sağın başka seçenekleri de vardı. Bu seçeneklere, Marksistlerin iddia ettiği gibi, büyük oranda sınıfsal sebeplerden dolayı yöneldiler. Korporatist devletlerinin solu bastırmasına ve daha "ahenkli" bir kapitalizmin delaleti olmasına adamakıllı niyetlenmişlerdi. Avusturya faşistlerinin kesinlikle kapitalizme temayülleri vardı. Ama Avusturya faşizmi bundan ibaret değildi.

ULUS-DEVLETÇİLİĞİN ÇEKİCİLİĞİ

Avusturya faşizminin popülist kanadında daha baskın ve Avusturya Nazizmine hâkim, kapitalist yanlılıkla birbirine karışmış ikinci bir saik vardı. Demokrasiye karşı faşizme yönelik hakiki tercih, burada daha ulus-devletçi kaynaklara dayanıyordu. Bu faşistler, "yabancılardan" ve "hainlerden" temizlenmiş "ırksal açıdan saf" ulusu tecessüm eden otoriter, kitlesel olarak seferber, tek partili bir devleti yeğliyorlardı. Kapitalizmle şu veya bu şekilde çok da ilgili değillerdi. İki karşıt sınıftan yabancı öğelerin temizlenmesinin, emekçilerin arasından "Bolşeviklerin" ve sermayenin içinden "Yahudilerin" ötesinde kapitalizme dair söyleyebilecekleri kayda değer bir şey yoktu. Gerçekten de, bu ikisi sık sık birleşik bir düşmanda "Yahudi-Bolşevizm"de bir araya geliyordu. Bu gaddar tahayyülün, uzlaşma ve ödünler, yani demokrasinin özü üzerindeki üstünlüğünü kıvançla ilan ediyorlardı. Faşizm komşu ülkeleri silip süpürürken, onlar ağırlıklı olarak genç ve iyi eğitimliydiler. Bu yüzden, aşırı, arındırıcı, aşkın ulus-devletçiliğin çağın yükselen fikri olduğuna inanmışlardı. Ayrıca ulus-devletçiliklerinin biçimini de, Avrupa'nın kendi bölgelerinde filizlenen ırkçı antisemitizm ile değiştirmişlerdi.

Hem kapitalizm yanlılığı, hem de daha popülist ulus-devletçilik her iki harekete de sinmişti; gerçi kapitalist temayül Avus-

turya faşizminin liderliğini gitgide etkisi altına alırken, ulus-devletçilik her zaman Nazizm içinde baskındı. Avusturya faşizmi iktidara gelir gelmez, iki saik arasındaki gerilimler onu parçalamaya başladı. Mussolini Avusturya'yı Almanya'dan koruyamayacak hale gelince ve Hitler iktisadi baskılar uygulayınca, Naziler zayıflığını kullanabildiler ve hatta militanlarının çoğunu kendilerine katıp rejime nüfuz ettiler. Alman "işgali" zamanında, Avusturya idaresi umutsuz bir şekilde bölünmüştü ve ordu, Nazilere yönelik sempatisini açık edip, askerî iktidar üzerindeki resmî tekelini devletin hizmetine sunmaktan geri durarak kenara çekildi. Yaklaşık 1936'ya kadar, idare ve ordu Avusturya faşizmini benimsemeye yönelmişti. Hareket dağılınca onlar da zayıfladı. Hitler kendisinin bu sıcak karşılanışına ve Avusturya Nazilerinin il idarelerini, Alman birlikleri onların yakınlarına gelemeden ne kadar kolaylıkla ele geçirdiğine çok şaşırmıştı (Pauley 1981: 216-217). Nazilerin iktidarı ele geçirişi kapitalizm temayülünü azaltıp arındırıcı ulus-devletçiliği yükseltti.

Avusturya faşizmine ilişkin makro nedenlerin, buraya kadar tartışılan diğer vakalarda geçerli olanlara oldukça benzediği ortada. Sürekli bir iktisadi krizle (daimi bir durgunluk ve sınıf çatışması) katmerlenmiş askerî bir kriz (burada feci bir mağlubiyete ilaveten savaş sonrası sınır çatışmaları) faşist ideolojinin makul görünmesine ve siyasi destek tabanının oluşmasına (paramiliterlere ilaveten ulus-devletçiliği ve sınıf aşkıncılığını destekleyen çevreler) imkân verdi. İki Avusturya tuhaflığı sonrasında bu çok kendine özgü faşizm harmanını yarattı. İlk olarak, iki farklı ulus-devlet ideali olduğu için (küçük bir Avusturya ve büyük bir Almanya), rakip iki faşizm mevcuttu. Avusturya faşizmi daha korporatist ve eski rejime dair küçük seçenekti; Nazizm daha kökten, büyük seçenekti. Eski rejim 1918'in felaketlerini oldukça iyi durumda atlattığı için, ülkenin denetimini almak amacıyla Avusturya faşizmiyle kaynaşabilirdi. Gerçekten de, Franco ve Salazar rejimleri kadar uzun bir süre hüküm sürebilmiş olabilirdi. Fakat, ikinci olarak, komşu kapıda yaşayan Alman Büyük Birader, büyük Almanya'nın ve böylece de Na-

zizmin zaferini sağladı. Bu açıklama, kapsamlı özgün bir şekilde de olsa, ideolojik, iktisadi, askerî ve siyasi iktidar ilişkilerini bir araya getiriyor. Bilhassa, paramilitarizm iktidarın buradaki ele geçirilişinde daha farklı ve ikincil bir rol oynadı. Her iki faşizm de paramiliterleri seferber etti. Fakat Nazilerin 1934'te devletin askerî gücüne karşı seferber ettikleri paramiliterler yerle bir olurken, Avusturya faşistlerinin 1934'teki ve Nazilerin 1938'deki iki "darbesinin" başarısı da bir devletin askerî gücü sayesinde kotarılmıştı.

Avusturyalılar, savaşı kaybetmeden önce birçok mezalime imza atacaklardı. Fakat bu nihai akıbetleri olmayacak; çünkü müttefiklerin miti onların çoğunu affedecekti. Avusturya savaş suçlarına dair birkaç dava vardı. Günahın bedeli dünyanın en varlıklı ve görünüşte en uyumlu ülkesinde yaşamanın kolaylığı oldu. Sosyalistler ve Hıristiyan Sosyaller arasındaki savaş sonrası yakın işbirliği, faşist korporatizmin mirasına bir şeyler borçlu. Belki de, sır olarak saklanan bir suça dair bazı borçlar vardır – "eğer birlikte asılmazsak, muhakkak ki ayrı ayrı asılacağız."

7

Macar Otoriterler Ailesi

DOĞU AVRUPA'YA GİRİŞ

Faşizme dair tartışmaların çoğu İtalya ve Almanya'ya odaklanır (ara sıra Avusturyalı Ostmark'ı da dahil edecek kadar genişler). Oysa faşizmin –sadece belirgin bir hareket olarak değil, daha muhafazakâr otoriter rejimlerin içinde yıpratıcı radikal bir güç olarak– geniş biçimde yayıldığı Doğu Avrupa'dan mahrum hiçbir çözümleme tam olamaz. Buralarda otoriterler; reaksiyoner, korporatist ve faşist üyeleri topyekûn bir tahakküm için mücadele eden fevri bir aile olarak, savaşlar arası dönem boyunca meydandaydılar. Buralarda ayrıca ekonomiler az gelişmişti ve eski rejimler hayatta uzun süre kalabildi. Buralarda devlet ve ulusların çoğu da, organik milliyetçiliğin rakip türlerini teşvik eden sorunlu sınırlara sahipti. Bu doğulu aileler ne kadar farklıydı? Onları geç kalkınma stratejileri olarak, daha gelişmiş ülkelerin sömürüsüne direniş olarak ya da yerel etnik çekişmelerin bir ürünü olarak görebilir miyiz? Aynı çekirdek faşist çevreleri buralarda da bulabilir miydik? Bu sorulara, en önemli faşist hareketlere ev sahipliği yapmış ülkelere dair, Macaristan ve Romanya, bölümlerde yanıt veriyorum.

Her iki hareket de büyüktü. Macar Oklu Haç Hareketi[1] 1939-1940 arasında yaklaşık 250.000 üyeye sahipti ki bu ulusal nüfusun yüzde 2,7'sine tekabül ediyordu (Szöllösi-Janze 1989: 128-133). Rumen Başmelek Aziz Mikail Lejyonu (bazen Demir Muhafızlar olarak da adlandırılır) 1937'de 272.000, 1941'de 300.000 ila 500.000 üyeye sahipti – Rumen nüfusunun yüzde 1,5 ila 2,8'i (Heinen 1986: 382, 454; Ioanid 1990: 72). Bu, Alman Nazizminin iktidarı ele geçirişlerinden önceki dönemlerde ulaştığı yüzde 1,3 ve İtalyan PNF'nin yüzde 1,0'ından daha yüksek oranlar. Her iki hareket de seçimlerde başarılı sonuçlar aldı. Rumen partisi 1937'de, hükümetin tacizlerine ve sonuçları ayarlamasına rağmen, resmî olarak oyların yüzde 16'sını aldı. Emniyet amiri daha sonrasında partinin gerçek oylarının yüzde 25'e yaklaşmış olduğunu ve diğer aşırı milliyetçi ve antisemit partilerin de diğer yüzde 25'i almış olduğunu itiraf etti (Ioanid 1990: 69). Oklu Haç koalisyonu, 1939'daki oldukça adil Macar seçimlerinde oyların yüzde 25'ini gerçekten de alırken, diğer partiler "radikal sağcıların" birleşik oylarıyla yüzde 50'yi buldular. Sadece 26 yaş üzeri Macar erkekler ile 32 yaş üstü kadınlar oy kullanabildiği ve gençler daha faşist oldukları için bu yüzdeler halk desteğini olduğundan az gösteriyor olmalı. Dolayısıyla her iki hareket de büyüktü, ideolojik açıdan ve örgüt açısından açıkça faşistti, bildik faşist paramiliterlere ve merasimlere başvuruyorlar, rakiplerinin çoğunu benzer tutumlar takınmaya zorluyorlardı.

Her iki hareket de sadece savaş sırasında kısa süreliğine hükümetlerde yer alabildiyse de, diğer savaşlar arası ve savaş zamanı hükümetlerine de nüfuz edebildiler. Faşistler Doğu Avrupa'da daha sonradan yükseldikleri için, yönetici seçkinler, faşistleri bazen baskı yoluyla, bazen de fikirlerini çalarak –Britanyalı diplomatlara açıkladıkları bir strateji (bu diplomatların Londra'ya yolladığı raporlar Vago 1975 tarafından derlendi)–

1 Macar faşizmi, ayrılıkları gelişimlerini engelleyen muhtelif küçük parti ve gruplardan oluşuyordu. 1930'ların sonlarında Oklu Haç bunların çoğunu Ferenc Szálasi önderliğinde birleştirmeyi başardıysa da küçük bağımsız "Nasyonal Sosyalist" gruplar savaş dönemine kadar hayatta kaldı. Basitlik adına, Macar faşizminin farklı hiziplerinden "Oklu Haç" olarak bahsediyorum.

nasıl uzakta tutabileceklerini İtalyan ve Alman tecrübelerinden öğrenebilmişlerdi. Bu kendinden menkul faşizmi kontrol altında tutmaya yardım etti; gerçi bu, daha muhafazakâr otoritarizm ile harmanlanmış faşist fikir ve uygulamaların 1930'ların ortalarından itibaren bu ülke rejimleri içinde yayılması anlamına da geliyordu. Bu ayrıca, "gerçek" faşistlerin buralarda oportünizmi pek de öğrenemediğine de işaret ediyordu; çünkü eski rejimler onlarla komplolara girmeye pek hevesli olmadılar. Bunun yerine, faşistler, "radikal" uzlaşılmaz faşistler olarak, iktidarın büyük oranda dışında kaldılar.

Bu iki ülke böylece faşizme dair genel herhangi bir açıklama için elzem oldu. Bunlar, birbirlerinden üç açıdan farklılaşıyorlardı. İlk olarak, Macaristan (Avusturya ile birlikte) Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük kaybedeniydi; topraklarının yüzde 68'ini ve nüfusunun yüzde 59'unu kaybetmişti. (Diğer mağluplar, Avusturya, Rusya ve Bulgaristan'dan elde ettiklerine ilaveten) bu toprakların ve nüfusun sahibi olan Romanya açıkça en büyük kazanandı. İkincisi, kırsal sınıf yapıları büyük farklılık gösteriyordu. Macar "eşraf" sınıfı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi iktidarını korudu ve bu yüzden toprak reformu çok sınırlı kaldı. Oysa Romanya'da birkaç büyük arazi vardı ve bunların sayısı da savaş sonrasındaki, aslen etnik azınlıklara karşı gerçekleştirilen toprak reformları ile daha da azaldı. Macaristan güçlü bir toprak sahibi sınıfa, Romanya potansiyel olarak güçlü bir köylü sınıfına sahipti. Üçüncüsü, Macaristan o zamana değin, muhtemelen bir savaş öncesi "altın çağ" yaşamış olan Yahudilere karşı en hoşgörülü ülkeyken, Romanya Avrupa'daki en antisemit ülkeydi; 1918'de Yahudi vatandaşlığını kabul etmeyen tek ülke Romanya'ydı. Bu, bizi faşizme dair, dünya savaşının etkisi, reaksiyoner toprak sahipleri (her ikisi de 2. Bölüm'de tartışılmıştı) ya da geleneksel antisemitizmle ilişkili basit genellemeler yapmaktan alıkoymalı. Bunlar komşu, az gelişmiş, ikincil güçlerdi ve faşizme dair açıklamalarımızı geliştirmemize izin veriyorlar.

Yine de bu iki faşizm şimdiye değin ciddiye alınmadı. Tarihleri ancak sınırlı bir şekilde kayıt altına alınmıştı; bu kayıtlar

da, sonrasındaki 40 yıllık komünist tarihyazımı ile çarpıtılmıştı. Bu anlayış faşistleri; "cani", "ahlâksız", "lümpen" ve "küçük burjuva", ülkesine marjinal ve muhtemelen ülkenin tek antisemitizm kaynağı olarak reddediyordu (örn., Lackó 1969; Ránki 1980). Komünizmin çöküşüne rağmen yerel araştırmalar henüz filiz vermedi. Macar ve Rumenler, faşist ve antisemitlerin, ülkelerinin son demokrasi tecrübesindeki ulusal hayatın ana akımına yakın olmuş olmaları ihtimaliyle yüzleşmekte anlaşılır bir şekilde isteksiz durmaktalar. Dolayısıyla bu faşizmleri açıklamak kolay değil. Güvenilir verilerin kıtlığı, Macaristan'ın bazı tarihçilerini en kolay açıklama yolunu seçmeye, geleneksel sınıf kuramını benimsemeye ikna etmiş görünüyor. Macar faşizmi, diyorlar, özünde küçük burjuvadır. Bu, Eugene Weber'in (1966a) uzun zaman önce ortaya çıkardığı sınıfları kesen bir desteğin söz konusu olduğu Romanya için pek de geçerli değil. Hatta Macaristan'da bile muhaliflere rastlıyoruz. İngiliz işadamı John Keyser, 1939'da Britanya Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı bir raporda, Oklu Haç'ın,

> öncelikle, kaybedilmiş toprakları kazanmak için bir ulusal hareket... ikincisi kapitalistlerin sahip olduğu konumlara gelmeyi amaçlayan bir orta sınıf hareketi ve üçüncüsü kapitalizmi yok etmeye çalışan –hem kentsel, hem kırsal– kitlelerin bir hareketi. Hem ikinciler, hem de üçüncüler, elbette ilk grubun içine giriyor ve ortak bir antisemitizm bağlamında amaçlarının bir dışavurumunu paylaşıyorlar,

diye yazıyordu. Bunlara ilaveten, faşistlerin popülerliğinin hükümetin onların programından bir şeyler almaya ittiğini de belirtir; ona göre bu strateji "oldukça tehlikeli; çünkü doğrudan [faşistlerin] işine yarayabilir" (vago 1975: 354). Şimdi artık mevcut araştırmalar küçük burjuva kuramından çok Keyser'i doğruluyor. Bunları özetleyen Berend (1998: 142-143) 1. Bölüm'de ele aldığım geleneksel sınıf kuramından tamamen ayrılmaz; çünkü Doğu Avrupa faşizmi bünyesinde "lümpen entelijansiya ile hangi toplumsal tabakadan olursa olsun yerinden edilmiş insanların" olduğunu belirtir. Fakat, bunun yanın-

da Macaristan ve Romanya (ve hatta Hırvatistan ve Slovakya) faşist partilerinin "çokça popülist köylü ve işçi sınıfı niteliği arz ettiğini" de gözler. Szöllösi-Janze (1989) bundan farklı bir sonuca varmaz. Erişilebilir Macar verilerini kullanarak, Macar faşizminin dışlanmış seçkinlerin başını çektiği bastırılmış kitlelerin bir halk hareketi olduğuna hükmeder. Bu esasında doğru. Fakat biz; devlete dair, sektörel ve etnik gerilimlerin ne şekilde sınıfla birbirine girerek, Macar ve Rumen faşizmlerinin çekirdek tabanlarını oluşturduğunu açıklayabilmek için sınıfın ötesine geçmek durumundayız.

MACAR ANLATISI

Macaristan'dan savaş sonrası geriye kalan topraklarda yeni devlet için istikrarlı liberal bir demokrasi kurulmasına yönelik umutlar kısa sürede, 1919-1920'de tuzla buz olmuştu. Bela Kun'un önderliğindeki direnişçi bir komünist-sosyalist hükümet savaşta kaybedilen toprakların bazılarını geri almayı ve İtilaf devletlerinin acımasız savaş koşullarını dayatma arzusuna karşı koymayı denemişti. Fakat solcular Rumen ve diğer yabancı birlikler tarafından bozguna uğratılmıştı; işlerini bitiren de, Macar sağcı "Ak" milislerdi. Bu milisler, ismini sınır kasabası Szeged'den alan "Szeged Düşüncesi"ni dillendiriyorlardı. "Yahudi-Bolşevik" düşmana yöneltilmiş şiddeti savunan bu söylem Rus İç Savaşı'nın Ak güçlerinden ödünç alınmış bir düşünceye dayanıyor ve oralarda muhtemelen Kun'un 26 bakan ve bakan yardımcısının Yahudi olduğu gerçeğinden besleniyordu. Aklar, vakit kaybetmeden, çok sayıda solcu ve Yahudiyi katledip, diğerlerini de yolları yapmak için zorunlu "çalışma birimlerinde" görevlendirdiler (bu birimler İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudilere eziyet etmek için yeniden hayata geçirildi). Fakat Szeged ideali, pozitif idealler bakımından muğlaktı. Organik bir milliyetçiliği (Macaristan ne doğuda ne de batıdaydı; dolayısıyla sadece Macarlara özgü "Üçüncü Bir Yol" vaat ediyordu) ve "güçlü" bir devlete yönelik belirsiz bir çağrıyı tecessüm ediyordu. Bileşim potansiyel olarak faşistti ve bunun bazı yandaş-

ları 1920'lerde, organik milliyetçilik ve yukarıdan-aşağıya, hareketsiz kılan popülizm ve sınırlı korporatizmden müteşekkil, "beyefendi faşizmi" dedikleri öğretiyi geliştirebilmek için İtalyan modellerinden esinlendiler.

Bu proto-faşist hareketin çekirdeği "Kahramanlar Oluşumu"nun içinde yatar; bu hareket eski askerler ile İtilaf'ın 1920 Trianon Antlaşması ile Macaristan'dan aldığı "kaybedilmiş topraklardan" gelen mültecilerden oluşur. Bu mültecilerin, ağırlıklı olarak, kaybedilmiş toprakları tekrar elde etmeyi amaçlayan "imparatorluk revizyonisti" bir hareketin çekirdeğini teşkil eden, yerlerinden edilmiş ordu ve kamu yönetimi mensupları oldukları söylenir. Mülteciler, Macar nüfusunun yüzde 5'ini ama muhtemelen karşı devrimci paramiliterlerin yarısından fazlasını oluşturuyordu. Bunların üçte biri ila yarısının genelde genç eski ordu subayları olduğu belirtilir. Fakat bazı müfrezeler, üçte birinin mülteci olduğu iddia edilen öğrencilerden (bilhassa tıp öğrencilerinden) oluşuyordu. Bu ifadeler pek verilere dayanır gibi durmuyor. Bela Kun'un bozgunu sonradan solu zayıflatarak, binlerce solcu ve liberal aydının, özellikle de Yahudi olanlarının, ülkeden göç etmesine yol açtı. Eski rejim askerî yönetimi kaldırıp yarı-parlamenter bir sistem tesis edebildi. Sonradan sağcı liderlik kadrolarını miras alacak parlamenterlere ilişkin çok az veriye sahibiz. Mülteciler tüm partilerde, ama en çok da aşırı sağcı partide (KNEP) –merkez vekilleri arasındaki 3,3'lük oranın iki katı, 6,9'luk bir oranla (neredeyse yedi misli)– fazladan temsil ediliyorlardı. Mülteci vekiller aynı zamanda daha genç ve daha iyi eğitimliydiler (Braham 1981: böl. 1; Mócsy 1983: 126-129, 137-138, 146, 172-174).

Sağın iç savaştaki zaferi, eski rejimin 1918'te kaybettiği iktidarın büyük kısmını tekrar elde etmesini ve daha radikal sağcı bir genç eski asker ve mülteci kuşağı ile kendini yenilemesini mümkün kıldı. Macaristan bir monarşi olarak kaldı; gerçi tahta uygun bir talip olmadığı için kralları yoktu. Yürütme yetkileri bir kral naibi, Amiral Horthy (topraklarının çoğunu kaybeden Macaristan'ın artık denize kıyısı kalmadığı için donanmasız bir amiral!) tarafından icra ediliyordu. Devletin idari or-

ganları büyük oranda yerli yerinde kalmıştı. Bu, 1. Bölüm'de tanımlandığı şekliyle bir yarı-otoriter rejimdi; çünkü hem seçilmiş parlamento, hem de Horthy ve onun idaresi özerk yetkilere sahipti. Fakat sadece bir azınlık seçme hakkına sahipti ve kırsal alandaki oylamalar açık ve suistimaller ile özellikle eski rejimin toprak ağalarından gelen zorlamalara tabiydi. Komünist parti yasaklanmıştı ve hatırı sayılır düzeyde sansür söz konusuydu. 1920'de bir *numerus clausus* (azami kota) yürürlüğe sokularak, üniversiteye devam edebilecek Yahudilerin sayısı toplam öğrenci sayısının yüzde 6'sıyla sınırlandı – savaş sonrası Avrupa'nın ilk antisemit düzenlemesi. Horthy'nin kendisi, özünde, zamanla sağa meyleden bir muhafazakârdı. Fakat Szeged Düşüncesi'ni gerçekten resmen destekledi; Britanyalı diplomatlar sohbetlerinde Yahudilere, komünistlere ve barış antlaşmalarına yönelik nefretin çok baskın olduğunu rapor ediyorlardı (Vago 1975: 174). Yine de, kitleleri harekete geçirmeye kalkışmadı ve polisleri temkinliydi. 1920'ler boyunca, kendisi ve Başbakan Bethlen batı demokrasisine yönelme konusundaki arzularını itiraf ettiler – ne yazık ki ülke bunun için henüz hazır değildi. Merkeze yönelme adına bazı hamlelerde bulundular ve 1926'dan itibaren Szeged radikal sağcıları marjinalleşti. 1928'te üniversitelere uygulanan *numerus clausus* hükümleri değiştirildiyse de, üniversitelere kayıt olabilecek Yahudilerin sayıları sınırlı kaldı (Sakmyster 1994; Ságvári 1997: 406; Berend 1998: 140-142).

Fakat eski rejimin kudreti gerçek bir toprak reformuna mani oldu. Reaksiyoner toprak ağalarının gücü bakiydi ve zirai popülizm sessiz kaldı. Burada büyük Rumen Ulusal Köylü Partisi'nin muadili yoktu ve sosyalizm de zayıftı. Bundan dolayı Macaristan parlamentosunun yürütme ve eski rejimden gerçekten bağımsızlaşma sansı çok düşüktü. Radikal sağ da imparatorluk revizyonizminden nasiplendi. Macaristan 1867'den beri Habsburg İmparatorluğu'na hükmeden bir imparatorluk ulusuna aslında sahip olsa da, bu tahakküm kısa ömürlü oldu ve böylece Macar milliyetçiliği hâlâ, Türklere ve Habsburglara karşı verilen uzun mücadelenin ürünü, romantize edilmiş bir özgürlük

mücadelesi inancını tecessüm ediyordu. Sırbistan'daki gibi bu tarih, aslında daha ziyade emperyalist olduğunu düşünebileceğimiz bir milliyetçilik yarattı – nihayetinde onlar da diğer etnik grupları himaye ediyorlardı; oysa yerel halklar bunu bir bağımsızlık teolojisi olarak görüyorlardı. Egemenlik artık kaybedildiğine göre, Macarlar (Sırplar gibi) imparatorluğu değil, "özgürlüğü" istediklerini iddia ediyorlardı. Her gün, Macar öğrenciler Sadakat Andı'nın kendi yorumlarını, Macar İtikatı'nı söylüyorlardı:

> Tek bir Tanrı'ya inanırım,
> Tek bir Anavatana inanırım,
> Tek bir ilahi, ebedi Gerçeğe inanırım,
> Macaristan'ın tekrar doğuşuna inanırım.
> Macaristan'ın hiçbir parçası ülke değildir.
> Birleşik Macaristan cennettir. Amin.

Büyük Buhran'ın başlamasıyla şiddetlenen sağcı baskılar Horthy'nin seçim haklarını daraltmasına, temel hakları sınırlamasına, solcuları ve Yahudileri kamu yönetiminden tasfiye etmesine ve (mültecileri memnun etmek için) üniversite kontenjanlarını ve memuriyetlerin sayısını artırmasına yol açtı. Rejimi, 1930'larda sağa kayarak, 2. Bölüm'de "yarı-reaksiyoner otoriter" diye tanımladığım ve toprak sahipleri, üst düzey bürokratları ve ordunun hükmü altında, kitleleri atıl halde tutmak için yanaşmacılık, himayecilik ve baskı arasında gidip gelen konuma yaklaştı (Szöllosi-Janze 1989: 101; Sakmyster 1994). Bu sağa kayış savaşlar arası dönem boyunca sürecekti.

Bozgun ve Trianon devasa iktisadi karmaşaya sebep oldu. Yaşam standartları çakıldı. Horthy ve merkezciler ümitlerini, 1920'ler boyunca ekonomide yaşanan olağanüstü olmasa da istikrarlı iyileşmeye bağladılar: 1929'a gelindiğinde kişi başına düşen GSMH, 1913'te olduğundan yüzde 14 yüksekti (Bairoch 1976: 297). Geç gelişme kuramlarının etkisindeki Doğu Avrupa'nın herhangi bir yerinde olduğu gibi, seçilen bu yöntemler biraz da olsa milliyetçiydi. Gümrük vergileri 1925'te yürürlüğe kondu ve ithal ikameci politikalara yönelik ilk denemele-

re girişildi. Fakat sonra Büyük Buhran hoşnutsuzlukları şiddetlendirdi. Sosyalist sol öyle zayıftı ki, Buhran'a yönelik çözümler, Doğu Avrupa'nın diğer yerlerinde olduğu gibi, sağcı otarşik ve milliyetçi bir yöne evrildi. Tarımın zararına yurtiçi sanayi korunarak, yapısal iktisadi değişimi engelleyen ve ince bir korporatizm kisvesi altında, eski rejim sınıflarına hizmet eden kadim uygulamaları güçlendiren bir devlet-sanayi ittifakı yaratılarak ithal ikameciliğin kapsamı genişletildi (Aldcroft ve Morewood 1995: 58-95; Berend 1998: 234-265). Bir süre için bu, sağın üzerindeki İtalyan faşizminin etkisini artırdı.

Macar dış borçlarının ağır yükü Fransa'dan alınan bir krediyle hafifledi. Fakat bu borç, rejimin barış antlaşmalarının yeniden gözden geçirilmesine dair tüm girişimlerinden vazgeçmesine dair çok içerlenen bir koşulla verilmişti. Antlaşmalar azınlıkların –ki bu Macaristan'a bırakılan topraklar bağlamında ağırlıklı olarak Yahudiler demekti– haklarına dair güvenceler içeriyordu. Mağdur kişiler tazminat için hükümetlerine karşı Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'nde dava açabiliyorlardı. Davalar Doğu Avrupa boyunca aralıklarla gerçekleştiği için, etnik haklar, bilhassa Yahudi hakları konusu, gazetelerde ve siyasetçilerin konuşmalarının geniş yer bulduğu hararetli bir konuya döndü. Milliyetçiler tarafından "yabancı müdahalesi" olarak yorumlanan bu ilgi, Yahudi karşıtı duyguları daha da siyasallaştırdı: Yahudiler kendi koşullarını, yabancı güçlerle ittifak halinde yoksul, zayıf Macaristan'a dayatır halde görülüyorlardı. Bu güçler de "kapitalist" olduğu için, popülistler, suçlamalarına bir de sınıf cilası atabiliyorlardı: Macaristan yabancı –Batılı ve Yahudi– sermaye tarafından sömürülmekteydi. Böylece imparatorluk revizyonizmi, Macar ulusuna dair "proletaryan" bir bağlama oturtuldu. Alt düzey memurlar, öğretmenler ile ordunun başını çektiği ve yine ön saflarda mültecilerin olduğu (deniliyor; hiçbir veri yok) popülist gösteriler radikal sağcı ve antisemit biçimler almaya başladı. Bu sağa kayış içinde, iktisadi, jeopolitik ve daha yaygın milliyetçi ve devletçi akımları birbirinden ayırt etmek kolay değil.

1932'de birçok kişi, özellikle Buhran'dan feci halde mustarip

kırsal kesimde çıkacak toplumsal karışıklıklardan korkuyordu. Baskı altındaki Horthy; eski arkadaşı, Szeged'in anahtar kişiliği, "Ak Terör"ün örgütleyicisi ve meşhur bir antisemit olan General Gömbös'ü başbakan olarak atayarak daha da sağa kaydı. İstikrarlı bir şekilde faşizme yöneliyordu. Şiddetin "tarihin akışını bir hizibin değil, bütün bir ulusun çıkarına biçimlendirmek adına [...] kabul edilebilir bir devlet aygıtı" olabileceğini ilan ediyordu. Artık ulusal birliğe yönelik korporatist çözümleri benimsiyor ve Mussolini'ye yaklaşıyordu. Hitler'in darbesinden sonra, Göring'e totalitarizmi devreye sokacağının sözünü verdi ve Hitler'e, kendini "ırkçı bir yoldaş" olarak betimlediği bir mektup yazdı. Hükümetinin "kendi özel ırksal özelliklerimize ve Hıristiyan ahlâk ilkelerine dayalı ulusal medeniyetini güvenceye alacağını" ilan etti. Fakat kendi faşizm anlayışı temelde bir yukarıdan-aşağıya korporatizmdi – "daha varsıl sınıfların Hitlerizmi" diyordu Britanya büyükelçisi. Kendisi ve müttefikleri, gerçek faşistlerin kitleleri tabandan galeyana getireceğinden korkuyordu ve bu korku onları Horthy ve eski rejime bağlı kılıyordu. Szollösi-Janze, Horthy'nin hükümetini, radikalleşmiş bir bürokrasiyi ve orduyu merkezine almış, yukarıdan-aşağıya bir tek parti üzerinde işleyen, resmî meşruiyetini kitlelere dayandıran ama onları harekete geçirmeme konusunda da temkinli "radikal yeni sağ" olarak niteler. 1936'daki ani ölümü parlamentoyu topyekûn rafa kaldıracak muhtemel bir darbeyi engellemiş oldu (Berend 1998: 308-311). Rejimi ağırlıklı olarak yarı-reaksiyoner otoriter kaldı. Parlamento yerinde kaldı, ama radikalleşen bir yürütme iktidara daha da fazla sahip oluyordu.

O günlerde Buhran artık geriliyordu. Yine de ekonomi 1930'lar boyunca ancak yavaş yavaş büyüyebilirken, tarım durgunlaştı. Toparlanışın başını ondan sonra artan askerî harcamalar çekiyordu ki bu, Almanya'daki gibi, ekonomiye yönelik otoriter Keynesyen yaklaşımın bir teşviki idi. Macaristan da, başlangıçta çok cazip ticari koşullar vaat eden, genişlemekte olan Alman nüfuz sahasına çekildi. Macaristan'ın geri kalmışlığının faturası liberal güçlere ve Yahudilere kesiliyor, Nazi Almanyası ülkenin dostu olarak yüceltiliyordu. İktisat ve je-

opolitik birbirlerine iyice karışmış halde kaldı. 1938'de, *Anschluss,* Nazileri Avusturya'nın yanı başına getirirken, Çekoslovakya'nın aşağılanışı hasebiyle Hitler, Macaristan'ın Slovakya'daki eski topraklarını kazanmasına izin verdi. Revizyonistler bir Alman müttefike sahip olduklarını gördüler. Nazi nüfuzu arttıkça, parlamento hayatta kaldı ama devletin yürütme kanadı bölündü. Horthy'nin yarı-reaksiyoner otoriterleri polis ile içişleri ve tarım bakanlıklarına hâkim olsa da, Nazi taraftarı korporatistler maliye, sanayi ve savunmayı ele geçirdi (Szöllösi-Janze 1989: 97). Antisemitizm Alman nüfuzu altında büyüyordu ve 1938'de aşırı sağcılar Yahudilere karşı ayrımcı yasaları çıkardılar (Mendelsohn 1983: böl. 2). Binbaşı Ferenc Szálasi küçük faşist partilerin çoğunu birleştirmeyi başardığında, çok sayıda radikal subay ve memur ona katıldı. Devletin yürütme erki artık, yarı-reaksiyoner otoriteryenler, korporatistler ve faşistler arasında üçe bölünmüştü. Daha "ılımlı" (göreceli bir terim) başbakanların arka arkaya gelişi faşistleri belirli aralıklarla yasaklıyordu. Szálasi'nin kendisi de üç kez tutuklandı. Savaş olmasaydı, böylesi bir çekişmenin sonucunun ne olacağı belli olmaktan çok uzak. Faşizm ve otoritarizmin daha muhafazakâr biçimleri arasındaki barış dönemi diyalektiği farklı seçenekleri haiz olabilirdi.

Savaş, muhtelif siyasi seçeneklerin yankılarını değiştirdi. Oysa savaşta bile rejim basitçe faşizme dönük olarak radikalleşmedi. Horthy'nin Mihver devletlerine katılmaya razı olmasında coğrafya, Hitler'in Macaristan'ın topraklarını geri kazanması konusundaki istekliliği ve kendisinin ateşli komünizm karşıtlığı rol oynadı. Alman tahakkümüne boyun eğerken, bir miktar eylem serbestliğini korumuştu. Hitler'le pazarlık yaparken en önemli kozu Almanların kendi daha düzenli rejimini; yerel, asi faşistlere yeğlemesi olmuştu. İttifakın karşılığında, Hitler "kaybedilmiş toprakların" büyük kısmını 1940'ta Macaristan'a iade etti (bu da daha fazla azınlığın ülkeye dönmesine yol açtı). Ara ara rejimin zulmüne maruz kalan Oklu Haç çaptan düşerken, hükümetteki diğer radikal öğeler Yahudileri seçkin mesleklerden ve mülkiyet haklarından men eden kanunları çıkarı-

yordu. Binlercesi, dönmemek üzere yurtdışındaki işçi taburlarına tehcir edildiler. Macaristan'daki Holokost'un çoğu Macar radikal sağcıların eseriydi. Yine de Horthy, Alman birliklerinin ülkeyi ele geçirdiği Mart 1944'e kadar Nihai Çözüm'ü tam olarak uygulamamakta Almanlara direndi. Ekim'de SS ve Szálasi, kısa bir faşist Oklu Haç rejimine izin veren bir darbe kurgulayıp gerçekleştirdi. Kızıl Ordu Ocak 1945'te ülkeye girerek, Szálasi ve arkadaşlarını yendi ve idam etti. Savaş dönemi olayları, bir sonraki kitabımda daha etraflıca ele alınıyor.

Bu kısa anlatı sayesinde savaşlar arası döneme dair beş kaba yönelimi kestirebiliyoruz.

(1) İktisadi hoşnutsuzluklar, içlerinde radikal sağcılığın da olduğu popülist protesto hareketlerine sebep oldu. Yine de, sağa kayış; hem kötü, hem iyi zamanlarda daim oldu, bu yüzden de basitçe ekonominin durumuna atfedilemez.

(2) Macaristan iç savaştan sonra solun büyük kısmından mahrum kalmış, bunun yerine radikalleşen bir eski rejime sahip olmuştu. Sömürüye karşı popüler protestolar gitgide daha fazla, aralarında faşistlerin de olduğu radikal sağcılar tarafından dile getiriliyordu. Fakat sol o kadar zayıftı ki, sağ yönelimli daimi dalgalanmayı kapitalistlerin ya da ötekilerin solcuları baskı altına alma arzusuna atfetmek makul olmaz. Sol zaten etkisizleşmişti.

(3) Devletçi kalkınma idealleri dönem boyunca yükseldiyse de, devletçiler farklı sağcı idealler arasında bölünmüş kaldılar. Rejim nihayetinde, hakiki faşistleri baskı altına alırken, onların söylemlerini çaldı. Fakat faşistler güçleniyordu.

(4) Organik milliyetçilik oldukça belirgindi ve çok büyük oranda, ülkede kalan tek önemli, sözde "düşman" azınlık olan Yahudilere odaklanmıştı. Pogromların olmadığı Macaristan'ın eskiden "Yahudilerin iyiliğine olduğu" düşünülmüştü. "Yahudi-Bolşevizm" korkusu sağı etkisi altına aldığı için, 1919-1920 galeyanlarında çok sayıda Yahudi öldürüldü. Antisemitizm sonradan da kaynamaya devam ettiyse de, bir kez daha sadece 1930'ların sonlarında patladı. Bu, ekonominin genel durumuyla ilgili gibi durmuyor.

(5) Jeopolitika Macar hükümetlerini, Trianon'u dayatan liberal güçlere karşı diğer reaksiyoner güçlerle ittifak yapmaya zorladı. Hitler'in başarıları Macar reaksiyonerlerinin Alman ittifakını tercih eder hale gelmeleri anlamına geliyordu ve bazıları böylece Nazizmin cazibesine kapıldı.

Bu gelişmelerin birleşimi, faşizmi dengesiz de olsa ateşledi. Savaşlar arası dönemde, süregiden siyasi bir kriz ve daha otoriter çözümlere yönelik ısrarlı bir kayma olsa da, faşist sonuç daha rastlantısaldı ve bu yüzden de ayrıntılı bir açıklama gerektiriyor. Gelin önce faşist hareketin kendisine dönelim. Faşistler neye inanıyordu ve kimdiler?

OKLU HAÇ HAREKETİNİN İDEOLOJİSİ

Szálasi ne yazık ki etkili sloganlardan ziyade abartılı vaazlar verme itiyadındaydı. İzleyen paragrafları okunabilir kılmak kolay değil. Faşizm, diyordu, "bana ve bize ait olan ahlâki, manevi ve maddi çıkarları birlikte var edecektir." Ahlâki ilke, diyordu, Hıristiyanlık, manevi olan "Macarcılık" yani milliyetçilik ve maddi ilke de nasyonal sosyalizmdi. Szálasi her birinin gerekli olduğunu iddia ediyordu, tek bir fikrin ya da ilkenin abartılmasına engel olunmalıydı. Dolayısıyla, eğer milliyetçilik sosyalizmle dizginlenmezse, şovenizme, emperyalizme ve savaşa yol açar. Eğer sosyalizm milliyetçilikle dizginlenmezse bitmeyen bir sınıf çatışmasına ya da Sovyet Modeli'ndeki "devlet kapitalizmine" yol açar. Kendi "organik" devleti ve parti seçkinlerinin "üçüncü bir üretim unsuru" oluşturmasıyla –sermaye ve emeğe, ortak bir "akıl" ya da planlama ekleyerek– nasyonal sosyalizm böylesi mücadeleleri aşabilirdi; Szálazi'nin "sosyalizmi" belirgin bir şekilde üretimciydi. İşsizliği ortadan kaldırmak için "işçinin ulusun kurucusu" olarak savunulmasını, finans kapital ve devlet planlamasına yönelik saldırılarla birleştiriyordu. "İş, maddi hayatın temeli," işsizlik de "maddi ölümdü." Yeni düzen korporatist, militarist ve devletçi olacaktı: "Toplumsal hayatın tüm boyutları hükümete tabi olacaktı [...] etkin ve acımasızca gerçekçi bir devletçilik." Bu noktada kayda değer bir

İtalyan etkisi vardı, gerçi "ülkeyi doğru yola itecek Mesih" olarak orduya dair belirgin bir Macar vurgusu da mevcuttu.

Üçüncü olarak, "Macarcılık" manevi ilkesi "dünyanın en mükemmel ulus bütünlüğünü" ifade ediyordu. Sadece "Batı kültürünün tek Turan halkı" olan Macarlar doğu ve batı medeniyetleri arasında aracılık yapabilirler. Almanlar ve Japonlarla birlikte, dünyanın üç "hükümdar halkından" biri olmak alın yazılarıydı. Bu "silahlanmış ulus" Tuna havzasına bir "Pax Hungarica" ve (tuhaf bir şekilde köylüler, işçiler, aydınlar, askerler, kadınlar ve gençler olarak tanımlanan) "çalışan sınıflara" da "çalışma barışı" getirecekti. Fakat Macaristan, gerekirse güç kullanarak, kaybettiği toprakları tekrar ele geçirmek zorundaydı. Daha önce de ordu, kilise ve kapitalizmin yaptığı "topyekün toplumsal örgütlenme" denemeleri olmuştu. Macar faşizmi onların başladığı topyekünleştirme işini biterecekti. Ordu artık Macarcılığı destekleyecekti – çünkü onun değerleri de epey benzerdi. Fakat kilise ve kapitalizmin ona karşı çıkması beklenebilirdi.

Szálasi, Macarcılığın bir "ortak-milliyetçilik" ima ettiğini iddia ederek, hoşgörüsüz bir milliyetçi olduğunu reddetti. Fakat bu savunma, ırkçı kuramlara yönelik beğenisi ve kendi antisemitizmi ile boşa çıkıyordu. Yandaşlarını, Turan ırkının üstünlüğünü teyit etmek için kafatasları toplamaya teşvik ediyordu. Antisemit değil "gayri semit" olduğunda ısrar etse de bu, "Yahudilerden" temizlenmiş bir Macaristan'a inandığı anlamına geliyordu. Macarların, mallarına el konulması ve göçe teşvik edilmeleri gereken Yahudiler tarafından iktisaden sömürüldüğünü de iddia ediyordu. Szálasi "tasfiyeden" (toplu katliama işaret eden şifre) bahsetmediyse de, Yahudi sorununun hareketin karşısındaki "tek somut sorun" olduğunu söylüyordu. Ve Hitler gibi, Museviliği önde gelen tüm düşmanlarına denk tutuyordu: "Komünizm" ya da "Marksizm", "masonluk", "finans kapital" veya "banka erki" veya "zengin erki" veya "altın esası" ve "liberalizm" ya da "liberal demokrasiler" ya da "parlamentarizm". Kendisini iyi bir Katolik sayarak, Eski Ahit'in "Tanrının Yahudileri nasıl hakir gördüğünü" gösterirken, Ye-

ni Ahit'in "Tanrının horgörüsünün takdisi" olduğunu iddia ediyordu (alıntılar Weber'den 1964: 157-164; Szöllösi-Janze 1989: 220-250; Janos 1982: 272-276; Karsai 1998: 103-104).

Szálasi'nin faşistleri Macar sağı içindeki oldukça alışageldik fikirlere dayanıyordu – organik "özgürleştirici" milliyetçilik, "üçüncü yol" ve Hıristiyan/milliyetçi antisemitizm. Bunları, hem Mussolini hem de Hitler'den alınan fikirlerle birleştirdiler. İtalya'dan korporatizme ilaveten Corradini'nin yabancı sömürünün boyunduruğunu başından atmaya adanmış "proletaryan milliyetçilik" düşüncesini uyarladılar. Nazizm üzerinden, Macar popülizmini daha gelişmiş bir *volksgemeinschafta* doğru evrilttiler, antisemitizmi daha ırkçı kıldılar ve onu bir Bolşevizm karşıtlığı ile harmanladılar. Szálasi'nin silahlı kuvvetlere yönelik saygısı Oklu Haç paramilitarizmi ve devletin askerî gücü arasında bir gerilimi pek de muhtemel kılmıyordu ve kendisi birçok faşist liderden bazen daha tatlı, bazen daha pragmatik görünüyordu. Yandaşlarının bazıları daha tehditkâr olsa da, paramilitarizm Macaristan'da önde gelen diğer dört faşist ülkede olduğu kadar önemli değildi. Oklu Haç gösteriler, yürüyüşler yaptı ve bazen arbadeler çıkardı, ama savaş yıllarına kadar daha ileri gitmemiş gibiler. Bu, faşist olarak tanıdığımız öğelerin alışıldık harmanından bir farklılaşma gibi görünüyor.

Bu resmî hareket ideolojisiydi. Bunun ne kadarının sıradan faşist üyeler tarafından kabul edildiğini bilmek hoş olurdu, fakat verilerden büsbütün mahrumuz. Doğrudan, faşistlerin nasıl insanlar olduğuna dönmek zorundayım. Buna dair bile çok şey bilmiyoruz.

KİMDİ BU FAŞİSTLER?

Elimizdeki veriler, buraya kadar incelediğimiz diğer ülkelerinkiler kadar iyi değil, bu da bizi o günleri yaşayanların daha nitel yargılarına dayanmak zorunda bırakıyor. Ama faşistler kesinlikle gençti. Britanya diplomatik raporları devamlı bunu vurguluyorken, faşizm önce üniversitelerde ve genç askerler arasında belirdi. Hareket yaşlansa da, liderleri diğer siyasi seçkin-

lerden daha genç kaldı (Janos 1982: 282-284). Birden fazla nesil dahil olmuştu. Szálasi ve daha önceki radikal sağcıların çoğu için, savaşta ve iç savaştaki çarpışmalar, 1920'lerin başlarındaki üniversite ortamlarıyla güçlenen, eğitici bir tecrübeydi. Dolayısıyla, ilk zamanlardaki çekirdek, "cephe" ve "yuva" kuşaklarını birleştiriyordu. Fakat durgunluktan sonra, 1930'ların sonlarında, hiçbir savaş tecrübesi olmayan genç erkeklere doğru hızlı bir yayılma oldu. Faşizm, yine, daha ziyade, tek bir kuşağın değil, bir dönemin ideolojisiydi.

Macar faşizminin gözlemcileri ve tarihçileri cinsiyet boyutunu ihmal etmişler. Oklu Haç kadınları hakkında hiçbir nitelikli veri bulamadım, gerçi bu kadınların büsbütün namevcut oldukları anlamına gelmez, sadece lider olmadıklarını biliyoruz. Yardımcı kadın grupları ve destekçileri vardı, fakat onların kim olduğuna dair hiçbir veriye rastlamadım.

Sınıf hakkındaki veriler de çok sınırlı. Bu yüzden, birçokları "küçük burjuva" kuramının alışılageldik hikmetine başvurdu (Nagy-Talavera 1970: 152-154, 287; Janos 1982: 270-271; Vago 1987: 308-315). Oysa, güvenilir olduğu varsayılan bir kaynak bu görüşü onaylamıyor. Deak (1996) eski bir Oklu Haç papazının ona 1937-1940 arasındaki tüm üyelerin ayrıntılarını verdiğini yazar. Bu kaynağa göre, 1937'de üyelerin yüzde 50'lik (1,86'lık bir oran), 1940'ta yüzde 41'lik (1,5) kısmı sanayi işçisiydi; işçilerin kayda değer fazladan temsili.[2] Köylüler ve tarım işçileri birlikte, partinin sadece yüzde 8 (0,27) ve 13'ünü (0,44) oluşturuyorlardı – kesin bir düşük temsil. Sivil orta sınıfın da, iki örneklemin yüzde 12 ve 19'unu (sırasıyla 0,40 ve 0,60 civarında oranlar) sağlayan düşük bir temsili söz konusu iken, ordu subayları 1937 üyelerinin yüzde 17'si gibi büyük bir kısmını teşkil ediyordu (olağanüstü bir fazladan temsil; 1940 sayıları verilmemiş). Bu –buraya kadar ele aldığımız diğer ülkelerde gördüğümüz faşist hareketlerden farklı– kentli-proletaryan-askerî bir faşizme işaret ediyordu. Fakat müphem olabilecek bu kaynağın bulgularını kabul etmeden önce daha fazla veriye ihtiyacımız var.

2 Eğer bu kaynak üçüncü sektör işçilerini de bu sayıya katıyorsa, oranlar eşitliğin biraz üstüne gerileyecektir.

Sıradan faşist üyelere dair başka kaynağımız olmasa da, faşist liderlere dair, Ekler'deki Tablo 7.1'de sunduğumuz üzere, biraz bilgimiz var. Bu tablonun ilk satırı 101 küçük kırsal yerleşim yerindeki liderlere dair ayrıntıları aktarır. Neredeyse yarısı, oldukça yoksul görünen, küçük toprak sahibi köylüler. Diğer liderlerin çoğu, azalan önem sırasıyla küçük esnaf, zanaatkâr ve işçi. Liderlerin çoğunun okuryazar olduğuna ve topraksız köylülerin çoğunun okuma yazması olmadığına göre kırsal partiler yaygın bir halk temeline sahip olmuş olabilir. Faşizm köylülere iktisadi sebeplerden dolayı cazip gelmiş olabilir. Hükümetler, Buhran'ın tarım ürün fiyatlarında sebep olduğu çöküşü hafifletmek adına çok bir şey yapamamışlardı. Alman Nazileri, Buhran'la başarıyla mücadele etmiş gibi göründükleri için, birçok köylü faşizmin Macaristan'da da işe yarabileceğine inanıyordu – diye raporluyordu Britanyalı diplomatlar. Fakat burada dahası vardı.

Tablonun 2. satırı daha büyük kasabalar ve kentlerdeki orta düzey liderlere dair bilgi verir. Bunlar tahmin edilebileceği gibi daha kentli ve burjuva çevrelerden geliyorlardı. Neredeyse yarısı uzmanlık mesleği sahibiydi. En büyük şehirlerden olanlar çok büyük oranda uzmanlık mesleği sahipleri ile kamu çalışanları idi. Meslekler arasında tıp ve hukuk başta geliyordu. Szöllösi-Janze aşina olduğumuz bir uyarıda bulunur: Kamu çalışanları ve ordu mensupları faşist partilerin yöneticisi olamadıkları için, Oklu Haç içindeki gizli katılımlarının gerçek düzeyi daha yüksek olmalıydı. Birçok araştırmacı bu örneklerde fazladan temsil edilen gruplara memurları, subayları ve (ilk örneklemde olmak için çok kentli, diğerlerinde olmak için çok genç) öğrencileri de ekleyecekti.

Muhtelif partilerin ulusal parlamentodaki vekillerine dair veriye sahibiz. Macaristan, Habsburg İmparatorluğu'nun yarısına fiilen hükmeden Avusturya'nın küçük ortağı olarak bir imparatorluk ülkesi olmuştu. 1920'lerin başlarında, siyasetçilerin çoğu hâlâ eski rejim kökenliydi – eşraf zümresinin üyeleri olan toprak sahipleri, kadrolu uzmanlar ve bürokratlar. Bunlar kendi tebaalarının oylarını sevk eden yerel ileri gelenlerdi – döne-

min "muhafazakâr" ve "liberal" rejim, patron-yanaşma partilerinin alışıldık yöntemi. Fakat bu eski rejim savaştaki mağlubiyetle sarsılmıştı; çünkü toprakların yarısının kaybedilmesi, ülkeyi daha kentli ve önde gelenler ile öfkeli mülteciler tarafından daha az denetlenebilir kılmıştı. Birkaç sözde kitle partisi ortaya çıktı – küçük sosyalist ve köylü partilerine ilaveten faşizme kayan sağcı "nasyonal radikaller". Eğer savaşlar arası dönemin nasyonal radikal ve faşist parlamenter adayları ile bakanlarını bir arada değerlendirecek olursak, bunları, hükümet partilerindeki yüzde 19'luk orana kıyasla, yüzde 68 ila 76 oranında avamdan müteşekkil buluyoruz. Ekler'deki Tablo 7.1'in gösterdiği gibi, hükümet partileri içinde başı çeken toprak sahipleri, memurlar ve uzmanlık mesleği sahipleri (ekseriyetle avukatlar) ile bir avuç küçük çiftlik sahibi köylülerdi; sanayiden tek bir kişi bile yoktu. Buna mukabil, faşistlerin bir yarısı kamu çalışanı ya da uzmanlık mesleği sahibi iken (doktorlar, avukatlar, ordu subayları ve öğretmenler), diğer yarısı çok geniş bir çevreden; köylülerden, küçük burjuvaziden ve birkaç işçiden oluşuyordu (Batkay 1982: 42-45, 51-53, 64; Janos 1982: 282-284).

Fakat, Doğu Avrupa'nın çoğunda sınıf ve etnisite birbirine girmiş olduğu için, bir güçlükle karşı karşıyayız. Macaristan'da bu durum, en çok orta sınıflar ile (sayıları neredeyse iki milyonu bulan) Yahudi ve Almanları etkilemişti. Memurlar, toprak sahipleri ve uzmanlık mesleği sahipleri ağırlıklı olarak Macar ya da Almanken, ticaret ve sanayi diğer yabancıların, özellikle de Yahudilerin hâkimiyetindeydi. Ancak Yahudiler, etnik Almanlar ve Macarlar arasındaki bağları kavrayarak, Macar faşizmini idrak edebiliriz.

Almanlar çoğunlukla "Suabiyalıların" soyundandı; bunlara ilaveten (Trianon'un Macaristan'dan yeni Çekoslovakya devletine devrettiği) Slovakya'dan gelen birkaç *Ungarndeutsche* veya "Zipser" mültecisi vardı. Bunlar, yüzyıllar önce tarımı, ticareti ve sanayiyi geliştirmek adına ülkeye yerleşmeye teşvik edilmiş topluluklardı. 19. yüzyılda birçoğu daha üst düzey mesleklere ve kamu kadrolarına, özellikle de orduya yöneldiler. Büyük ölçüde Macarlaştılar. Yine de Alman İmparatorluğu'nun yükseli-

şi, özellikle Alman ya da Avusturya üniversitelerinde ya da askerî akademilerinde eğitilenlerin etnik Alman gururlarını yeniden ateşlemişti (Szelenyi 1998: böl. 3). Modern Almanya'nın yükselişi, Almanya'nın Macaristan üzerindeki nüfuzunu, Suabiyalıların denetiminde artırmıştı (Janos 1970: 220-224; 1982: 282-284; Rothschild 1974: 308; Mendelsohn 1983: 113; Szöllösi-Janze 1989: 130-131, 159-163). Suabiyalılar artık Macar ve Alman olmaktan gurur duyuyorlardı. Çoğu Hitler'in başarılarını takdir ediyor ve onun Orta Avrupa'nın modernleşmesini desteklediğini düşünüyorlardı. Hangi devlete, Macaristan veya Almanya, hizmet etmek istedikleri konusunda kararsız kalmışlardı. Birçok Alman bu ikilemi, önde gelenleri haline gelecekleri Nazi yönelimli radikal sağa katılarak aştı. Savaşlar arası dönemdeki Macar hükümetlerinde, radikal sağcıların sadece yüzde 30'u –ki aralarında bazı Oklu Haç adamları da vardı– Macar kökenli isimlere sahipti; bu oran liberal ve muhafazakâr bakanlar için yüzde 88'di. Geri kalan isimlerin neredeyse tamamı Almancaydı. Oklu Haç bundan tedirgin olmuş görünüyor, çünkü 1939 seçimlerinde Macarca isimli adaylarının oranını ikiye katladı. 1944-1945 arasında ülkeyi yöneten Ulusal Konsey zamanında durum eski haline döndü, üyelerin sadece yüzde 30'u Macarca isimlere sahipti. Hem Szálasi, hem de Gömbös kısmen Almandı. Bazıları bunu, faşist liderlerin çevresel etnik gruplardan olma şeklindeki daha genel eğilimine yorar. Hitler Avusturyalıydı; Rumen lider Corneliu Codreanu göçmen çocuğuydu (babası muhtemelen Polonya kökenli, annesi Bukovina'dan bir Alman aileden) ve Slovak liderler Jozef Tiso ve Vojtech Tuka önce Macarca konuşmuştu. Ben bundan tam olarak emin değilim. Macaristan'da Suabiyalı faşizmi için daha doğrudan sebepler vardı.

Macarlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce özellikle antisemit gözükmemişti. Bunun Yahudiler için bir "Altın Çağ" olduğu düşüncesi, sıradan antisemitizmin, Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi, bir şekilde Hıristiyanlıkla desteklendiği gerçeği ile boşa çıkmıştı. Fakat siyasi antisemitizmin daha genç Avrupa akımı güçsüzdü. Macarlar, Habsburg İmparatorluğu'nun

yarısı üzerindeki siyasi denetimlerini ancak 1867'de elde etmişlerdi. O kısımda azınlıkta olduklarının bilincinde olan Macar milliyetçileri organik yola girmemişlerdi. Rakip devletlerle ilişkide olmayan diğer azınlıklardan alabilecekleri tüm desteğe ihtiyaç duydukları için "etnik denge" öğretisini benimsediler. Ayrıca, kendileri devleti yönetirken –yeni topraklar üzerinden büyük gelirlere kavuşmuşlardı– diğerlerinin kapitalizme hâkim olmasına göz yummaktan da hoşnut görünüyorlardı. Yahudiler her iki bağlamda da müttefikti (Karady 1993). Bu Yahudilere bir "asimilasyon sözleşmesinin" önerildiği anlamına geliyor. Yahudiler vatandaşlığa alınacak ve zulümden korunacaklardı. Bunun karşılığında asimile olacaklar, Macarlaşacaklar ve iktisadi kaynaklarını Macar devletinin hizmetine sunacaklardı. Daha da ileri gider de vaftiz olurlarsa, devlette bile çalışabileceklerdi. Amaç, genel anlamda, "ikili bir piyasa sistemi" yaratmaktı: Yahudiler girişimci olacak, Macarlar devlette kadrolaşacaklardı. Ve 1910 nüfus sayımında, Yahudilerin yüzde 76'sı anadillerinin Macarca olduğunu söyledi, birçoğu isimlerini Macarlaştırmıştı ve bir kısmı da (Rumenler ve Sırplar gibi) "etnik yabancılara" yönelik saldırıların ön saflarında yer alıyordu (Karady 1997).

1918 anlaşması ile bu durum tehlikeye girdi. Macarlar kendilerine kalan devletlere öyle egemendiler ki kozmopolit müttefiklere ihtiyaç duymadılar. Bu onların organik devletiydi, ama yine de dışarıdan fazlasıyla tehdit ediliyordu. Bela Kun rejiminin sözümona üçlüsü –Sovyetler Birliği, yerli Bolşevikler ve Yahudiler– 1919 mezalimine sebep oldu. Sadece zayıf bir devleti haiz Macarlar iktisadi stratejilerle onu güçlendirmeye ihtiyaç duyuyorlardı. Fakat ekonomi Macarların değil, kozmopolit Yahudilerin denetimindeydi. Yahudiler asıl düşman haline geldiler. Milliyetçiler artık eski hoşgörü politikalarını tersine çevirmişlerdi; Yahudileri ulustan koparmak suretiyle ayrışmayı amaçlıyorlardı. 1920'ler Yahudi karşıtı küfürlerin, hem eğitimli seçkinler, hem de hicivcilerin içine işleyerek, gırla gidişine şahit oldu (Ozsvath 1997). Bu dönüş bağlamında, jeopolitiğin milliyetçilik üzerindeki etkisini görüyoruz. Bir jeopolitik dü-

zenleme etnik olarak dengeli devlet düşüncesini var etmişken, bir başkası arındırıcı milliyetçiliğe bağlanmış bir devlet düşüncesini ortaya çıkardı.

1930'a gelindiğinde sadece yarım milyonun biraz üstünde Yahudi vardı –ulusal nüfusun yüzde 5,1'i– ve sayıları azalıyordu. Fakat bu Yahudiler belli yerlerde toplanmışlardı. Yüzde 20'lik bir kısmı Budapeşte'deydi ve bunların da yüzde 40'ı Budapeşte'nin ticaret, alışveriş ve finans sektörlerindeydi. Finans sektöründeki maliklerin yüzde 80 gibi olağanüstü bir oranı (ve beyaz yakalı işçilerin yüzde 44'ü) Yahudiydi. Ticaretteki maliklerin yüzde 53'ü ve beyaz yakalı işçilerin yüzde 48'i de öyle. Yahudiler, maden sahiplerinin yüzde 38'ini (ve madencilikteki beyaz yakalı işçilerin yüzde 21'ini) imalathane sahiplerinin yüzde 12'sini (ve sanayideki beyaz yakalı işçilerin yüzde 39'unu) oluşturuyordu. 20'den fazla işçisi olan ticari işletmelerin tüm işverenlerinin yüzde 62'si ve böylesi sanayici işverenlerinin yüzde 47'si Yahudilerden müteşekkildi. Bunlar olağanüstü oranlar. Kapitalizmin Macaristan'daki tüm –büyük ya da küçük– alanının yarısı Yahudiydi. Finans kapitalin beşte dördü hayret verici bir şekilde Yahudiydi. En ayrıcalıklı mesleklerin bir kısmı da ağırlıkla Yahudilerin elindeydi. Doktorların yüzde 60'ı Yahudiydi, avukatların yüzde 51'i, gazetecilerin yüzde 34'ü, mühendislerin yüzde 30'u. Yahudiler, üniversitelerin bütününde biraz fazladan temsil ediliyorlardı; çünkü kamu sektörünün yalnızca yüzde 2'si Yahudiydi. Fakat Yahudiler sanayi işçilerinin yüzde 7'sini, ulaştırma işçilerinin yüzde 2,5'ini ve tarım nüfusunun yüzde 0,3'ünü oluşturuyorlardı (oranlar Szöllösi-Janze'den 1989: 58-60). Mendelsohn'un (1983: 92) gözlediği gibi: "Yahudiler, öyle ya da böyle, kapitalist, burjuva, Batılılaşmış, kentli Macaristan'la büsbütün özdeşleşmişlerdi. Fakat kapitalizmin ve şehrin birçok düşmanının hayranlığını kazanamadılar."

Böylesi ayrımlar, "yabancı", yani Yahudi "sömürüsüne" yönelik sert eleştiriler getiren popülistlerin istismarına müsait, karışık etnik-sınıfsal gerilimlere neden oldu. Ayrımlar ayrıca modern iktisadi gelişmeye dair farklı görüşlerin ortaya çıkmasına da sebep oldu: Macarlar ve Almanlar daha devletçiy-

di; çünkü kendi devletleri vardı. Yahudiler ve diğer kapitalistler piyasa –ve uluslararası– yönelimliydiler; çünkü bu onların kendi toplumsal tecrübeleriydi. Ulus ve devleti içeren bu iki karşıtlık faşizmin, kendilerini "yabancı sömürüsüne" karşı koruyacak güçlü bir ulus-devletçilik arayışında olan Macarlar ve Almanlar arasında filizlenmesi için uygun sahneyi oluşturdu.

Fakat gelin şimdi faşizmin sınıf bileşeni sorusuna daha doğrudan eğilelim. Bu bağlamdaki açıklamalar genelde doğrudan materyalist terimlerle başlar. Faşizm "orta sınıfın proleterleşmesinin" ve "akademik aşırı üretimin" bir sonucu olarak açıklanır (Janos 1970: 210-211; Nagy-Talavera 1970: 69; Rothschild 1974: 178, 308; Vago 1975: 320; 1987: 286). İstihdam beklentilerinin üniversitelerin büyümesine ayak uyduramadığı iddia edilir. Bu yüzden öğrenciler ve aşırı kalabalık meslekler, protestolarla patladı. Çoğu orta sınıf ailelerden geldikleri için, protestolar solcu değil, sağcıydı. Yahudi öğrencilerin yüksek sayıları ve şansları, protestoları antisemit faşizme döndürdü, diyordu Britanyalı diplomat (Vago 1975). Daha iyi işlerdeki Yahudi ağırlığı orta sınıfı antisemit kıldı diyor Rothschild (1974: 196). Peki bu doğru muydu?

Macar memurlar, subaylar ve öğrenciler, mülteciler olarak geriye kalan toprakların indirgenmiş olanaklarına akın akın geri dönerken, "aşırı-üretim" savaşın hemen sonrasında hayli olasıydı; Büyük Buhran dönemi için de mümkün olabilir. Ama aşırı-üretim, faşizmin en büyük gelişimini yaşadığı dönemi, ekonominin toparlandığı 1930 sonlarını açıklayamaz (Barany 1971). Fakat toparlanma, Macar tarım ürünlerinin artık en önemli müşterisi Nazi Almanyasınca ateşlenmişti. Faşistler, Macaristan'ı "Yahudilerin parazit tiranlığından" Nazilerin kurtardığını iddia ediyorlardı. Bu yüzden, her ne kadar iktisadi çöküş Macar faşizmini önceden beslemiş olabilirse de, buhrandan çok iktisadi büyüme faşizmin bir kitle hareketine dönüşmesine yardımcı oldu.

"Aşırı-üretim" tezi, Yahudileri hedef alan aşırı organik milliyetçiliğin yükselişini açıklar mı? Büyük ölçüde hayır. Avusturya'daki gibi –ve yine öğrenciler ve bazı meslekleri dışarıda tuta-

rak– faşistler Yahudilerin en az olduğu meslek ve sektörlerden geldiler. Orta sınıf faşistlerin, neredeyse hiç Yahudinin olmadığı kamu yönetiminden ve ordudan çıkma olasılığı daha yüksekti. Gerçekten de Horthy, liberal ve Yahudi memur ve öğretmenleri tasfiye ederek, üniversite ve okulları genişleterek ve Yahudilere kapalı, şişmiş kamu kadrolarını devam ettirerek sağcıların gönlünü çok erkenden almıştı. Buhran sırasında bütçe sıkıntıları arttıkça, kamu sektöründeki iktisadi hoşnutsuzluk da büyümüştü ama sonra azaldı. Yine de radikal sağcılar kamu sektöründe her zaman çok büyük oranda fazladan temsil ediliyorlardı. Bu sırada okullar ve üniversiteler gitgide daha fazla aşırı-milliyetçiliği işliyor ve böylece genç faşistler yetiştiriyordu. Kısa vadeli iktisadi saikler bu faşizme hâkim olmuş gibi görünmüyor.

Ordu emeklileri erken faşist eğilimlerin öncüleri olmuşlardı ve ordu Macar faşizminin en önemli kaynağı olarak kaldı. O döneme tanık olanlar ordunun yüzde 40 ila 50'sinin 1930'ların sonlarında faşist yanlısı olduğunu ileri sürer (John Keyser yüzde 80 ila 90'a kadar çıktı). Bazen "subayları" kastediyorlardı, bazen de sıradan askerlerin de faşist olduğunu ima ediyorlardı. Her zaman, en çok etkilenenlerin, daha genç subay veya askerler olduğunu aktarıyorlardı. Düzenli ordu personeli, faşizme yönelmiş eski askerlerden oluşan sağcı düzensiz paramiliter oluşumu "Lumpenguardist" tarafından takviye edilmiş olabilir. Fakat buna dair herhangi bir ayrıntı bulamadım. Orduda çok az Yahudi rekabeti vardı ve 1930'lar boyunca yayılan iktisadi kötüleşme ciddi olarak hiç hissedilmemişti. Diğer unsurlar ordu faşizmini beslemiş olmalı. Macaristan'da, oldukça düzenli, disiplinli, yukarıdan aşağıya örgütlenmiş aşırı sağcılığın silahlı kuvvetler içinde normal yankısı başka yerlerden daha kuvvetli olmuş gibi görünüyor. Subay kadroları da alışıldık ulus-devletçi çevrelerden orantısız olarak çıkmıştı: Sanayi ya da ticaretten değil de, memuriyet ve uzmanlık mesleklerinden. Suabiyalı Almanların da oranı yüksekti; 1941'de 27 generalden 21'i bu nitelikteydi (Janos 1982: 253). Dolayısıyla ordu Alman, Avusturyalı ve Macar geleneklerini, daha modern Nazi-Alman militarizmi ile harmanlayan bir *Mitteleuropa* dolgusuna dönüştü. Sa-

vaş süresince ordu Nazi yanlısı, komünist karşıtı ve koyu antisemit kaldı. Horthy, Rumen hükümetine öykünerek, 1944'te Müttefiklerin tarafına geçmek istediyse de, ordunun bunu tasvip etmeyeceğine inanıyordu. Sonuçta, Macar ordusu Holokost'a tam olarak iştirak edemese de, savaş sırasında Hitler'in "son uydusu" oldu (Gosztony 1985; Szöllösi-Janze 1989: 194-201; Ránki 1971: 69).

Faşistlerin güçlü olduğu bölgelerdeki antisemitizm, böylece; içe, Yahudi rekabetine değil; dışa, Yahudilerin finans ve ticaretteki hâkimiyetine –hem Budapeşte zenginlerinin çıkarlarına, hem de küçük ölçekli kırsal ticaret ve faizciliğine– karşı yöneldi. Bu durum, işçiler ve yoksul köylüler arasındaki kapitalizm karşıtlığı ile destekleniyordu. Bu basmakalıba, bu yargının bariz karşıtı çelişkili bir şekilde bir kez daha eklenmişti: Sosyalist olarak Yahudi. Sosyalizm görece zayıf olsa da, yüzyılın başında genç burjuva kuşağının büyük kısmını etkilemişti. Sosyalist liderler, Bela Kun'un rejiminden itibaren, diğer ülkelerden çok daha Yahudiydi (Janos 1982: 177; Mendelsohn 1983: 95). Burjuvazi sınıfsal nedenlerden dolayı Bela Kun'un anısından nefret ediyordu; sosyalizme çok az maruz kalmış birçok genç işçi Kun'u yabancı Yahudi olarak algılamış olabilir.

Avusturya'daki gibi, bazı istisnalar vardı. Üniversitelerde ve bazı mesleklerde çok sayıda Yahudi ve faşist vardı. Üniversiteler antisemitizmin yuvasıydı. Öğrenciler Yahudilere yönelik kota talebiyle birkaç kez ayaklanmıştı. Onların baskısı altında, hükümet 1920'de kota getirdi ve sonra 1928'de bu kotaları kaldırdı. Her halükârda, Yahudilerin üniversitelerdeki yüzde 13'lük mevcudiyeti, Hıristiyanların iş beklentilerini yok eden, "ezici" bir düzeyde sayılmazdı. Macar ve Alman öğrenciler devlet kadroları/uzmanlık mesleği/toprak sahipliğinden geliyor ve sonrasında da o sektörlere gidiyorken, Yahudilerin köken ve istikameti ağırlıklı olarak ticaretti. Doğrudan iktisadi rakip olmaktan ziyade farklı kariyer rotalarındaydılar. Fark eden daha çok, birlikte yaşamayı zorlaştıran kültürleriydi.

Peki ya, bazı uzmanlık mesleklerindeki, farklı etnik grupların kesiştiği işlere ne demeli? Faşizm buralarda, aşırı-üretime,

proleterleşmeye ve maddi bir Yahudi "tehdidine" mi bir tepkiydi. Kovács (1991) öyle olmadığını iddia ediyor: Mühendisler ve tıpçılar başarılı mesleklerdeydiler; akademik proletarya değildiler. Yüzyılın ilk yıllarında "modern" ideallerin yalan söylediğine inanıldığı sola yönelmişlerdi. Fakat Kun felaketinden sonra mesleki örgütleri aşırı sağın vaat ettiği modernite tasavvuruna döndü. 1937'de seçilen 23 mühendisin *tamamı* faşist partileri temsil ediyordu. Kovács faşizmi, mesleki "teknokratik" (mühendisler) ve "biomedikal" (doktorlar) ideolojilerinden süzülür halde görür. İlk grup bilimsel ilerlemeyi devlete, ikincisi ırka-ulusa bağlar. Yazar buna karşın, avukatların çoğunun rejim partilerini desteklemeye devam ettiğini, çünkü faaliyetlerinin kapitalizme (ve eski rejime, diyebilirim) dayandığını dile getirir. Faşist avukatlar olsa da, bunlar mesleklerinin, faşist tıpçı ve mühendislerin kendi meslekleri içindeki oranlarına kıyasla, çok daha küçük bir oranını teşkil etti. Çok sayıda Yahudi doktor olduğu halde, Kovács tıpçı faşistlerin iktisadi rekabetten çok, antisemitizmi daha geniş bir ulus-devletçi ideolojiye eklemlemekle ilgili olduklarını iddia eder.

Dolayısıyla "aşırı-üretim", doğrudan Yahudilerle olan mesleki rekabet ve iktisadi kötüleşmenin diğer biçimleri faşizmin yükselişinde birtakım roller oynarken, Büyük Buhran belli bir dönemde esas rolü oynadı. Fakat her halükârda, materyalist saikler etnisite ile çok büyük oranda birbirine girmişti. Faşizm daha çok, Macar/Alman ulus-devletçiliği ile sözde uluslararası ve Yahudi kapitalizmi arasındaki bir sektörel gerilimin sonucu gibi görünür. Macar işçi ve köylüleri, "yabancı" kapitalistlere karşı olmasını sağlayan sınıfsal/etnik gerilim de buna eklendi. İlk gerilim Macar aşırı sağının tamamının biçimlenmesine yardım ederken, ikincisi daha faşizme özgüydü.

FAŞİST SEÇMENLER

1939 seçim verileri işçi ve köylü desteğine daha fazla yaklaşmamıza izin verir (sonuçların alındığı kaynaklar: Lackó 1969; Ránki 1980; Vago 1987: 306-310; Szöllösi-Janze 1989: 153-165). Ok-

lu Haç ulusal oyların yüzde 25'ini aldı. Fakat en başarılı olduğu yer Budapeşte'nin dışındaki "kızıl kuşak" endüstriyel banliyölerdi. Oralarda, faşist benzeri küçük bir parti ile ittifak yaparak oyların yüzde 42'sini elde etti. Madenci topluluklarında ve daha yoksul tarım bölgelerinde de başarılıydı. Daha çok işçinin yaşadığı Budapeşte şehir merkezindeki mahalleler faşistlere daha fazla oy attı. Oklu Haç'ın oylarındaki artış, sosyalist oylardaki düşüşle de orantılıydı: Faşizm sosyalist oyları çalıyordu. Gerçekten de, yasaklanan Komünist Parti, üyelerine, oylarını kendini en işçi yanlısı parti olarak ilan eden Oklu Haç'a atmaları talimatını verdi. Sosyalist oyların en yüksek kaldığı yerler daha eski proletaryan gettolardı. Daha yeni işçi sınıfı alanları daha korunmasızdı. Yaş ve oy verme davranışına dair doğrudan hiçbir kanıt olmasa da, Szöllösi-Janze daha genç işçilerin harekete daha teşne olduğunu iddia eder. Deak (1966: 396-397) sosyalist sendikaların, köklü sanayilerdeki görece ayrıcalıklı ve vasıflı işçileri daha fazla üye yaptıklarını gözler; ayırımcılıkları diğer işçileri kendilerinden uzaklaştırarak, sonrasında popülist, antisemit hareketlerin bünyelerine katılmalarına hizmet ediyordu.

Nitekim, Oklu Haç birçok açıdan gerçekten solcuydu. Sınıf siyasetini aşacaklarına dair iddiaları daha batıda bulunan kapitalist temayülleri ile boşa çıkmamıştı. Buraya kadar analiz ettiğimiz tüm partilerden daha güçlü bir feodalizm ve kapitalizm karşıtı duruşlarını korudular (Janos 1982: 287). Doğrudur, kapitalizme nadiren bodoslama saldırdılar; "sıfatlı kapitalizmi" yani "yabancı", "finans" ve özellikle "Yahudi" kapitalizmi suçlamayı yeğlediler. Fakat bu saldırılar mülkiyetin geri dağıtımına dair talepler içeriyordu. Milletler Cemiyeti'nin bir mali danışmanı 1938'de faşist programın

> iş hayatının yönetimini servet ya da siyasal oyunların yozlaştırmadığı adamların ellerine vereceğini [...] finans ve sanayiyi Yahudilerin ellerinden alıp eğitimli işsizlere istihdam sağlayacağını, büyük arazileri bölüp topraksız köylülere toprak vereceğini ve yeniden-silahlanmayı hükümet programının başlıca unsuru yapacağını

yazıyordu. Mali ortodoksluğun bu temsili, faşistlerin iktisadi gelişmenin karşıt ulus-devletçi bir tahayyülünü geliştirerek, yeniden silahlanmayı ekonomiyi geliştirici ve iş yaratıcı gibi neredeyse Keynesyen terimlerle betimlediğini eklememiş. Gözlemciler zaman zaman, Oklu Haç'ın eski komünistlerin barınabileceği son yer olduğunu iddia ettiler. Britanyalı büyükelçi yanlış bir şekilde partinin yandaşlarının yüzde 60'ının daha önce Bela Kun'a destek verdiklerini raporluyordu (Vago 1975: 320-321, 265, 308, 215). Fakat Oklu Haç mecliste solda oturuyor ve grevler örgütlüyordu; bunlardan en önde geleni de 1940'taki büyük madenci greviydi. Sosyalist ve komünistlerin 1919'da ezildiğini ve zayıf kaldıklarını hatırlayın. Horty, ılımlı ve kırsal alanların dışında kalmaları şartıyla, sosyalistlerin kasabalarda örgütlenmesine izin vermişti. Esasında savaş boyunca, Nazilerin Macaristan'ın çoğunu denetlediği dönemde bile, parlamentoda sosyalist vekiller oldu. Horthy aynı zamanda komünist partiyi de kıyasıya bastırmıştı. Amaçladığı gibi bu ikili politika solu hizipleştirdi. Radikal bir klik, popülist şiddete ilaveten sendikal planlamayı savunarak, toplu halde Oklu Haç'a katıldı (Wessely 1991). Yine de, Macaristan'ın faşistlerini, paramiliter örgütlenmenin pahasına seçimi önemseyen "sıradan" bir kitle partisine benzeten, örgütlü işçi sınıfının içlerindeki hatırı sayılır mevcudiyeti olabilir.

Orta sınıf içinde, daha çok memurun olduğu bölgelerin faşist oyu da, daha çok tüccar ve bağımsız zanaatkârın ağırlıkta olduğu bölgelerin aksine (bunlar aynı zamanda en Yahudi bölgeleri di) daha yüksekti. Daha çok etnik Almanın olduğu yerler daha faşistti. Sosyalist ve liberal oylar en çok Yahudi bölgelerinde tutunarak, Yahudilerin geleneksel solu desteklediğini işaret etti. Hükümet partisi en iyi sonuçları, memurların yoğunlukta olduğu en burjuva mahallelerinde elde etti.

Bölge de bir şekilde rol oynadı. Oklu Haç oyları ülkenin merkezî illerinin çoğuna yayıldıysa da, uzak kuzey ve güneydoğuda daha düşük düzeylerdeydi. Bunun sebebi, bu sınırların, ne Avusturya ne de Çekoslovakya imparatorluk revizyonizmine yönelik gerçek bir tehdit olarak algılandığı için daha az "teh-

dit altında" olması olabilir. Fakat, bu bölgelerde kesinlikle aşırı milliyetçiliğin harekete geçmesini kolaylaştıracak daha az Macar mülteci ve Yahudi vardı.

Seçimlere dair bu tür veriler Alman araştırmalarında olduğu kadar ayrıntılı değilse de, Macar faşizminin daha yoksul köylülerden çok sanayi işçilerine hitap ettiğini ortaya koyuyor. Faşizm, kamu sektörüne yönelik olarak diğer sağcılarla da kıran kırana rekabet ediyordu. Macar faşizminin, proleter bir seçim tabanını "yabancı sömürgecilere" karşı seferber eden, ulus-devletçi bir burjuva liderlik kadrosu varmış gibi görünüyor.

SONUÇLAR

Faşistler Macaristan'da iktidarı çok geç bir tarihte, 1944'te ele geçirdi. Bu ancak, kimin gerçekten faşist olduğunun anlaşılmasını zorlaştıracak kadar çok faşist unsurun çalınması ile mümkün olsa da, otoriter ailenin diğer üyeleri onları uzakta tuttu. İç savaş sayesinde eski rejim, radikal bir kanatla da olsa, iktidarı tekrar ele geçirebildi. İç savaş ayrıca solun gücünü ve ciddi, açık sınıf çatışmasını sona erdirdi. Buradaki eski rejim muhafazakârları faşistlerle ittifaka girecek kadar paniğe kapılmamıştı. Faşizm öğelerini barındıran radikal sağcılık, başlangıçta toprak revizyonizmi ile geç gelişim devletçiliğini birleştiren daha ulus-devletçi gerekçelere başvurdu. Fakat organik milliyetçi ve Nazi nüfuzu arttıkça, Macaristan içinde yabancı bir düşman teşhis edildi. Aralarında faşistlerin de olduğu radikal milliyetçiler kozmopolit kapitalizme ve (daha düşük seviyede) uluslararası Bolşevizme muhtemelen bağlı Yahudilere odaklandı. Böylece, Nazi eğilimli faşizmin gündeminin büyük kısmı nihayetinde Macar otoriterleri ailesinin bütünü tarafından büyük ölçüde sahiplenildi.

Faşistler hakkında sınırlı kanıtlara ulaşabildiğim için, onlara dair hiçbir hüküm kesin olamaz. Daha iyi belgelenmiş Rumen vakası bu konuların bazılarına açıklık getiriyor. Yine de üç genel Macar eğilimi ortaya çıktı. İkisi diğer ülkelerdekiler gibiydi: Faşizm iki ayrı genç erkekler kuşağının hareketiydi ve bil-

dik burjuva "ulus-devletçi" çekirdek tabanının bir türü olan hareketin başını çekti. Fakat bu sefer, daha güçlü bir askerî ve daha zayıf bir paramiliter bileşene sahipti. Bu büyük ölçüde eski rejimin başarıyla ayakta kalmasının sonucuydu. Bu eski rejim, başından beri, mevcut otorite yapılarını, diğer faşist hareketlerden daha fazla önemseyen, oldukça "resmî" ve "devletçi" bir faşizme oynadı. Bu iki çekirdek destek çevrelerine dair açıklamalarıma tekrar girmeme gerek yok – faşizm demokrasinin güvenli bir şekilde kurumsallaşmadığı ülkelerde; en çok da genç, iyi eğitimli ve ulus ve/veya devletle daha yakın bağlara sahip olanlara hitap eden, krizler döneminin yükselen fikriydi. Tabii ki, "gerçek" faşistler Macaristan'da ne çoğunluk desteğine sahip olabildi, ne de sürdürülebilir herhangi bir şekilde iktidara gelebildi. Yine de, geç gelişim devletçiliği ile yükselen imparatorluk revizyonizmi, daha "proleter" bir yabancı sömürü algısına dönüştü. 1930'larda çok büyük ölçüde Nazi Almanyası'ndan etkilenen Macar otoriter sağcıları kendilerini faşist olarak ilan edenleri bastırırken, faşist kisveleri çalmakla meşguldü. Organik milliyetçilik de savaş sonrası dönemde, tekil bir Yahudi düşmanını hedef alarak Macar sağını Nazizme iterek ortaya çıktı. Hitler'in yayılması bunu sonradan güçlendirdi. Savaş dönemine gelindiğinde ulus-devletçi seçkinler faşist yoldaşlar olmuştu.

Fakat Macar faşizminin üçüncü özelliği İtalyan faşizmi ya da Nazizmden farklılaştı: Kitle desteği daha ziyade proleterdi. Oklu Haç asıl "proleter gettoların" dışındaki işçileri cezbetmekten (diğer başarılı faşizmlerin yapmayı başardığından) fazlasını yaptı. Aynı zamanda proleterler gettonun *içine*, başkente ve bazı kırsal alanlara nüfuz etti. Bunu büyük ölçüde sosyalizmin zayıflığına borçlular. 1918'deki devrimci aşırı hırslarının sonucu ve sonrasında da baskı ve Horthy'nin kurnaz taktikleri ile bozguna uğramış sosyalist ve komünistler ezilenlere inandırıcı bir önderlik vaat edemediler. Faşistler boşluğu doldurdu. Eski rejimin yolsuzluğuna ve servetine; finansa, yabancı ve Yahudi sermayesinin sömürüsüne saldırdılar. Üretici işçileri övdüler, bazı mücadelelerine destek oldular ve tam istihdam talep ettiler –

tüm bunlar sosyalistlerin önerdiğinin alternatifi bir modernizm içindeydi. Bu "proleter" bir dışişleri politikasına bağlıydı: Yoksul, bağımlı Macaristan plütokratik finans-kapital liberal güçleri tarafından sömürülüyordu. Ve hâkim sınıflar faşistlerle çok uğraştıkları için, onlar da ister istemez kapitalizm değil, proletarya yanlılığına zorlandılar. Faşizmi, varlıklı sınıfların "silahlara davranarak" emekçi kesimleri bastırma arzusuna bağlayan kuramlar Macaristan'da basbayağı işlemiyor. Fakat sonra, Macaristan faşizmi de biraz, diğer faşizmlerden daha düşük seviyedeki paramiliter mevcudiyeti ile silahlara sarıldı.

Yine de, "yukarıdan-aşağı" seçkincilik, devletçilik ve militarizm ile "aşağıdan-yukarı" proletarizm arasında bazı gerilimlerin ortaya çıkmış olması gerekir. Bu, ulus-devletçiler ve proletaryayı daha Nazi-benzeri faşizm içinde bir araya getiren daha özel bir macun sayesinde kolaylaştı: Antisemitizm. Avusturya ve (aşağıda göreceğimiz) Romanya'da olduğu gibi, Yahudiler muhtemelen hem ulus-devletin, hem de proletaryanın düşmanı olarak yaftalanmış olabilirler. Faşistlerin gözünde Yahudiler eski rejim ile yabancı kapitalizmin ve finans kapitalizminin önemli bir müttefikiydi. Böylece etnik gerilim, sektörel bir gerilimle güçlendirildi: Devletçilik, sözümona ulusaldan ziyade yabancı ve Yahudi amaçlarına yönelmiş endüstriyel kapitalizmin ve finans kapitalizminin karşısındaydı. Bu kapitalizm halka devasa sıkıntılar yaşatmıştı; çare Almanya'da görüldüğü gibi, artık nasyonal sosyalizm tarafından sunuluyordu. Yahudiler, işçiler için o kadar da büyük gözükmüyordu. Ama Yahudilerin krediler ve ticaret üzerindeki tahakkümleri, antisemitizmin, yoksul köylüler ve (muhtemelen daha nadiren) kentli rantiyeci ve tüketiciler arasında materyalist temelde yayılmasını teşvik etti. Doğrudan sınıf çatışması, birçok maden ve sanayi işçisiyle onların Yahudi işverenleri arasında teşhis edilebilirdi. Ve Macar organik milliyetçiliği, bir sonraki kitabımda göreceğimiz gibi, işte bu antisemitizm içinde cinai etnik-siyasi temizliğe savruldu.

Sınıf çatışmasına dair sınıf kuramları, faşistlerden çok daha fazla işçilere hitap etmişti. Fakat etkili bir sosyalizmin eksikli-

ğinde, sınıf çatışmasına dair –*finans, yabancı ve Yahudi* sermayesinin işçileri sömürdüğü şeklindeki– üç çatallı faşist kuram savaşlar arası dönemin bazı ülkelerinde makul görüldü. Ve siyasette, asgari ama yankı bulan olasılık –hiçbir zaman daha üst düzey bir gerçekliğe sahip olmaksızın– hükmeder.

8

Rumen Otoriterler Ailesi

GİRİŞ: ARKA PLAN

Rumen faşizminin genel hatlarını bir önceki bölümün girişinde çizmiştim. Burada ülke olarak Romanya'yı, bu kitapta incelediğim iktisaden en geri ve siyaseten en genç ülkeyi tanıtacağım. Modern Romanya ancak 1861'de, Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha yeni koparılmış Eflak ve (kendisi de Oltenya ve Muntenya vilayetlerinden müteşekkil) Boğdan'ın birliği olarak ortaya çıktı. Sonrasında Birinci Dünya Savaşı, Harita 8.1'de görülebileceği gibi, bu küçük ülkeye olağanüstü bir talih kuşu kondurdu.

İtilaf'ın toprak vaatlerinin cazibesine kapılan Romanya, İttifak Devletleri'ne 1915'te savaş açmıştı. Barış antlaşmalarındaki mükâfat muazzamdı: Avusturya'dan Bukovina ili, Macaristan'dan Transilvanya ve Crişana-Banat'ın bazı yerleri, Rusya'dan Bessarabia ve Bulgaristan'dan Dobruja Romanya topraklarına katılmıştı. Sonuç olarak Romanya'nın toprakları ve nüfusu iki kattan fazla artarken, nüfus içindeki gayri Rumenlerin oranı (azınlıkların kendi "memleketlerine" göçlerine rağmen) yüzde 30'a çıkmıştı. Etnisite artık siyasetle daha yakından ilgili ve sınıfla daha fazla iç içe girmişti; çünkü yeni toprakların alt

ve kırsal sınıfları genelde Rumenken, üst ve kentli sınıflar çoğunlukla eskiden hâkim uluslarla (özellikle Macar ve Almanlar) Yahudilerden müteşekkildi. İmalatçı ve ticari işletmelerin çoğunluğunun ve bunların en büyüklerinin büyük çoğunluğunun sahibi gayri Rumenlerdi – ağırlıklı olarak Yahudi, Macar ve Almanlar. Nüfusun yüzde 4'ünü oluşturan Yahudiler tek başlarına, ticaret ve bankacılığın yüzde 40'ının ve sanayi-imalat sektörünün yüzde 28'inin sahipleriydiler. Kendilerine açık serbest mesleklerin; doktorluk, eczacılık ve veterinerliğin çeyreği Yahudilerdeydi. Rumen orta sınıfı sadece kamu sektörü ve gayri bilimsel mesleklerde ağırlıktaydı (Ianciu 1996: 65-76). Bu, devlete bağımlı ve "insani" bir orta sınıfın içinde milliyetçiliğin, Romanya'yı ülke içinde yabancılar (özellikle Yahudiler) tarafından sömürülen ve sınıfları boyunca da revizyonist güçlerce "tehdit edilen" "proleter bir ulus" olarak ilan eden organik bir türünün ortaya çıkmasını anlaşılır kılıyor.

Harita 8.1. Romanya.

Peki, ama onları kimse dinleyecek miydi? Monarşi ve muteber siyasetçilerden müteşekkil ordu ve devlet güç bir savaştan nihayet muzaffer çıkmıştı. Ortodoks Kilisesi sadıktı. Sadece yabancı toprak sahipleri artık yoktu. Bunu pek de "eski rejim" olarak adlandıramayız; çünkü sadece yarım yüzyıl boyunca hükmetmişti. Fakat yönetici seçkinler, yukarıdan denetlemeyi sürdürmeyi umdukları ılımlı bir milliyetçiliği seferber ederek yerlerini epey sağlamlaştırmışlardı. Bu geri kalmış ülkede milliyetçilik çoğunlukla bir kent mevzusuydu. Köylü topluluklarının pek azı başlangıçta ulusla özdeşleştirildi. Onların dertleri daha dar bir çerçevede ve geçim odaklıydı. Savaş sonrası devletinin, yaşamlarını maddi olarak iyileştireceğini gerçekten umdular ve başlardaki toprak reformlarını desteklediler. Fakat Rumen ekonomisi artan yatırımlarla sağlanacak yüksek bir zirai verimliliğe ihtiyaç duyuyordu. Toprak reformu, küçük köylü arazilerinin sayısını çoğalttığı için bu politikayı güçleştiriyordu. Reform ayrıca doğum oranını, aile çiftliklerindeki zirai faaliyetleriyle sürdürülebilecek düzeyin ötesinde artırıyordu. Birçok yoksul köylü, en önemli ihraç ürünü olan tahıldan, emekyoğun bir geçim ürünü olan mısıra dönmeye mecbur kaldı. Yoksulluk, hastalık ve geçim, Rumen ailelerin çoğunun kaderi olmaya devam etti. Kişi başına düşen GSMH, 1913 ve 1938 arasında bir miktar artarak yüzde 7'ye çıktı (Bairoch 1976: 297). Kırsal yoksulluğun iyi bir göstergesi olan bebek ölüm oranları 1930'dan sonra biraz kötüleşse de, ortalama yaşam süresi savaş öncesi düzeylerin üstüne çıkmıştı. Çoğu yerde artık toprak sahiplerinin himayesinden çıkmış köylüler, sıkıntılarını gidermeye dönük radikal siyasi çözümleri dinlemeye başlayabilirlerdi.

Romanya resmî olarak bir liberal demokrasiydi. İtilaf'ın baskısıyla, Yahudilere vatandaşlık haklarını veren son Avrupa devleti olarak, Yahudiler de dahîl olmak üzere tüm yetişkinlere oy hakkı tanımıştı. Fakat parlamentonun yanı sıra, kral, içlerinde bakanları seçmek ve polis ile orduyu denetlemek gibi hakları da barındıran önemli yürütme güçlerini elinde tutmuştu. Böylece o ve muteber siyasetçiler, muhafazakârlar ve liberaller 1920'ler boyunca ülkeyi; seçim, himayecilik, yolsuzluk ve

(içlerinde faşistlerin de olduğu) aşırıların seçici baskılanmasından müteşekkil alışılageldik yarı-otoriter harmanla yönettiler. Yolsuz ve etkisiz görülen bu idareye, alaycı bir şekilde, "sırayla yönetim" adı verilmişti. Liberalizm etkisiz, sosyalizm yabancı görüldüğü için, faşist "üçüncü yolun" önü açıktı. Yine de hükümet milliyetçi bir iktisat politikası önerdi: "Tek başımıza" – politikanın mimarı Manoilescu'nun iktisadi milliyetçiliğin "mucize silahı" olarak betimlediği koruyucu gümrük vergilerine odaklanmış hafiften devletçi bir geç kalkınma stratejisi. Bu strateji azınlıkların metazori asimilasyonu ve kamu kurumlarının, özellikle eğitim, sokak işaretleri ve iş reklamlarının, "Rumenceleştirilmesi" gayreti ile birleştirildi. Bu, o zamana kadar ayrıcalıklı azınlıkların haklarının geri alınmasını barındırdığı için, bunların arasında protestolar ve bir nebze imparatorluk revizyonizmi ortaya çıkarak, Rumenler arasında organisist tepkilere sebep oldu. Bu yüzden, 1919'da Transilvanya'daki bir protesto mitinginde askerlerin ateşi sonucu düzinelerce Macar öldürüldü. Savaşlar arası dönemin başlarında, Rumen muhafazakârlar ve liberaller bile hafiften ulus-devletçi amaçlara sahiptiler.

Ayrıca hükümet, kentli modernleştiriciler olarak, ziraiden çok endüstriyel gelişmeyi teşvik etti ve bunu sağlamak ile ithalatı dizginlemek için (ülkenin hatırı sayılır bir iktisadi kıymeti olan) petrol gelirlerini kullandı. Bu gelirler yolsuzlukları da besledi. Tarımda durgunluk yaşanınca, köylüler, henüz yolsuzluğa bulaşmadığı için "dışarıdaki" bir parti olan Ulusal Köylü Partisi'ne 1928'de ezici bir zafer bahşettiler. UKP ticareti serbestleştirmeyi, köylü ve işçilere sosyal koruma sağlamayı, daha fazla demokrasi ve daha az yolsuzluğu hedefliyordu. Antisemitizm partide namevcut olmasa da, en tanınmış liderleri etnik ve dinî hoşgörü çağrısında bulunuyordu. Bu, çoğunluktaki köylüleri, etnik hoşgörüyü bile teşvik edebilecek ilerici bir liberal demokrasiye yönlendirmek adına çok büyük bir şanstı. Oysa kral, yeni hükümetinin reformcu eğilimlerinden çok ciddi kuşku duyuyordu. Ve 1928 kötü bir yıl oldu. Büyük Buhran UKP hükümetinin güvenilirliğini (Buhran sırasında birçok hüküme-

tin başına geldiği gibi) mahvetti ve hükümet bir daha tam olarak hiçbir zaman toparlanamadı. Sanayi ağırlıklı olarak iç piyasaya yönelik üretim yaptığı ve ana ihraç ürünü petrol olduğu için, Buhran sanayiyi çok da kötü vurmadı. 1933'e gelindiğinde, imalat düzeyleri 1.929 rakamlarına dönmüştü. Tarım daha kötü bir darbe yemişti. Bu dönemde köylü gelirleri neredeyse yüzde 58 düştü. Karışıklıklardan çekinen hükümet köylü borçlarını yeniden yapılandırdı – savaşlar arası dönem hükümetleri tarafından yapılan son önemli köylü yanlısı icraat. Fakat Rumen siyasetçiler, Büyük Buhran'dan (petrol hariç) sanayinin korunmasının işe yaradığı dersini çıkardılar. İthal ikameci politikaları açıkça emperyalizm karşıtı ve "proleter" söylemin eşliğinde güçlendirdiler: Batılı sömürü Romanya'yı yoksul bırakıyordu, o yüzden Batı'dan ürün ihraç etmeyelim. 1938'e gelindiğinde Romanya sanayi ürünleri açısından yüzde 80 oranda kendine yeter haldeydi. Almanya en önemli yabancı müşterisi olsa da, Romanya daha uzakta olduğu için Almanya'nın iktisadi tahakkümüne Macaristan kadar da tabi olmadı. 1929'dan beri, istihdam ve sanayide kullanılan enerji yaklaşık yüzde 50 oranında artmıştı – dünya ekonomisinin büyümesinin çok üstünde. Bu kamu sektörünün büyütülmesi, tüketimin dizginlenmesi ve tarımın yatırımdan mahrum bırakılması ile başarılmıştı (Berend ve Ranki 1974; Chirot 1978; Verdery 1983: 278-286; Ronnas 1984: 37, 116-122, 241; Aldcroft ve Morewood 1995: 3. ve 4. böl.; Berend 1998).

Hükümet artık eşraf ve milliyetçiler arasındaki, Kral Carol'un desteklediği ve yönlendirdiği gitgide otoriterleşen koalisyonların elindeydi. "Seçimler umurumda değil," diyordu açık açık bir Britanyalı gazeteciye. 1930'lar boyunca seçimlere katlanmak zorunda kalacaktı; gerçi bu sırada, yarı-reaksiyoner otoritarizmin, sonra da İtalyan korporatizminin belirtilerini gösteren yürütmeye yönelik daha da fazla gücü eline alıyordu. 1930'ların sonlarından itibaren Carol ve sonra da diktatör halefi General Antonescu, Romanya'nın kendi faşist hareketini daha fazla çalmaya kendilerini mecbur hissetmişlerdi (Zach ve Zach 1998: 809-815). Devletin yürütme kanadının kökleş-

miş siyasi iktidarına ilaveten Büyük Buhran'ın iktisadi baskıları, Romanya'nın otoritarizme başlangıçtaki kayışının ana müsebbipleridir.

Dolayısıyla, savaşlar arası dönemde en başarılı olanlar büyük oranda gayri Rumen sanayi ve ticaret burjuvazisi ve bunlara ilaveten Rumen devlet sektörüydü; onların ardından sanayi işçileri geliyor, köylüler çok geride kalıyordu. Bu yüzden, devlet ve kral tarafından korunan burjuvazinin karşısında köylü ve belki de işçilerin olduğu ve Büyük Buhran'la kızışmış bir "normal sınıf çatışması" bekleyebilirdik. Fakat etnik-siyasi çatışma, sömürüye dair kolektif algıları yeniden kurgulamak üzere devreye girdi. Savaşlar arası dönemin en büyük başarı öyküsünün, ideolojik iktidarın kilit bir altyapısı olan eğitim olması anlamlıdır. Bu dönemde okuryazarlık oranları ikiye katlandı. Bu etnik bilincin artması sonucunu doğurdu; çünkü Rumence dilindeki ortak okuryazarlık ulusal kimliği ve milliyetçi ideolojilere yönelik açıklığı yükseltti. Bu özellikle olasıydı; çünkü birçok diğer ülkedeki gibi, öğretmenler, gazeteciler ve sözlüklerle imla kitaplarını derleyenler milliyetçi olma eğilimindeydiler. Rumenlerin yabancılar tarafından sömürülen "proleter bir ulus" olduğunu iddia eden toplumsal hareketler, özellikle genç ve yeni eğitimlilerin arasında daha fazla taraftar buluyordu.

BAŞMELEK MİKAİL LEJYONU'NUN İDEOLOJİSİ

Rumen türü faşizm hem Nazizmden hem de İtalyan faşizminden bir şeyleri ödünç almış olsa da özünde yurtiçinde gelişmiş bir akımdı. Lideri ya da "yüzbaşı"sı, 1899'da küçük bir Eflak kasabasında Alman bir annenin ve öğretmen bir babanın oğlu olarak doğan Corneliu Codreanu'ydu. Aslında bir Leh olan babası, sonradan etkin bir Rumen milliyetçisi olmuştu. Codreanu askerî akademide ve Jassy Üniversitesi'nde okudu ve hukuk diploması aldı. Jassy'de, 1925'te adı Nasyonal Hıristiyan Müdafaa Cemiyeti (NHMC) olarak değiştirilen aşırı sağcı hareketin kurucusu, meşhur milliyetçi Profesör A. C. Cuza'nın etkisine girdi. Cuza, organik milliyetçilikten türetilmiş aşırı bir antise-

mitizmi benimsemişti. Ulus tek olmalı, tüm gayri Rumen öğelerden temizlenmeliydi. Yahudiler en büyük tehlikeydi – onlar "tehlikeli parazitler, pislik, yoz, verimsiz ve topraksızdı, tam ve üretken bir toplumsal organizma kurmaktan aciz bir ulustu". "Bertaraf edilmeliydiler" tabirinin anlamı muğlak olsa da, memleketlerinden uzağa tehcir, mülklerinin kamusallaştırılması ve kamusal yaşama katılımlarına yönelik engeller kesindi. Bu 1920'de Avrupa'da başkalarının söyledikleri kadar aşırıydı. Fakat Cuza bir gelenekçiydi. Gamalı haçı Hitler'den önce simge olarak belirlese de, Cuza'nın dört köşesi, gelenekçi bir slogan oluşturacak şekilde kelimelerle bezenmişti: "Tek ülke, tek hukuk, tek halk, tek kral" (Ianciu 1996: 186-196).

Fakat Cuza, bir eylem adamı değil, profesördü; genç Codrenau'yu da rahatsız eden buydu. 1927'de ondan ayrılarak, (başlangıçta NHMC'nin gençlik hareketi olarak oluşturduğu) kendi Başmelek Mikail Lejyonu'nu kurdu. Ondan da 1930'da (tüm yaşlara hitap eden) Demir Muhafızlar türedi. Ondan sonra iki örgüt fiilen özdeş hale geldi. İkisine de "Lejyon" diye işaret ederek kolaylaştırıyorum. Codreanu'nun Cuza'yla olan anlaşmazlığı en çok taktiklere dairdi. Codreanu, başlangıçta Yahudileri hedef alan, planlı bir şiddet kampanyası başlatmayı arzuluyordu. Antisemitizm, 1936'da lejyonerlerine hitaben kaleme aldığı otobiyografisinde büsbütün baskındır (Codreanu 1990). Fakat kendisinin antisemitizmi özgün bir türdü. Yahudileri *her zaman* zengin sömürücüler olarak itham ediyordu – Yahudiler; sanayi, bankacılık ve ticarete hükmeden, Rumenleri sefil bir yoksulluk ve bağımlılığa "kıstıran" parazit, asalaklardı vb. Yahudileri "komünist" olarak itham ettiği Bessarabia'da bile (burası 1918 öncesinde bir Rus iliydi) onları Tefeciler olarak da itham ediyordu. Kendisinin antisemitizmi, Rumenlerin ezilen proletarya, Yahudilerin kapitalist olduğu, neredeyse tamamen "proletaryan" bir tür gibi görünüyor gerçi kendisi bu terimi kullanmaz. Eylem yapmak açısından Cuza'nın tasvip edeceğinden daha arzulu olması, zengin Yahudilere karşı kışkırtıcı gösterilere ek olarak, onları koruyan ve yerel hoşnutsuzlukları bastıran polis amir ve idarecilerine karşı "savunmacı"

şiddetin, yerel topluluklardan hatırı sayılır destek getirdiğini fark etmesinden kaynaklandı. Nitekim mahkeme jürileri onu 1920'lerdeki cinayet ve tehdit suçlamalarından beraat ettirdi, çünkü onlar da yolsuz siyasetçilerden ve gaddar polis amirlerinden nefret ediyorlardı. Otoritelerle yaşadığı kötü deneyimler onu, siyasetçileri sırf Yahudilerin –fiilen rüşvetleri ile "satın alınmış"– uşakları olarak görür hale getirdi; bir kez daha, normalde sağcı hareketlerden çok, "proleter" solcu olanlarla ilişkilendirilen bir görüş. Bu görüş onu –(ulusu bağımsızlığına kavuşturmadaki tarihî rolüne yönelik görüşüyle koşullanmış reveransı koruduğu kurum olduğu için) monarşi dışında– tüm siyasal sistemin alaşağı edilmesi gerektiği şeklindeki devrimci bakışa yöneltti. Fakat 1920'lerin başlarındaki iklimin içinde ve asker öğrenci geçmişinin aşıladığı askerî değerlerin yardımıyla bu eylem ve görüşler, onu devletin yanı sıra sivil toplum içindeki düşmanlara karşı kışkırtıcı paramilitarizme sevk etti – bu da faşizme yol açtı.

Otobiyografisi belli başlı siyasi açıklamalarını içerir. Önemli ilk siyasi beyanatı olan 1920 yılına ait "Nasyonal Hıristiyan Sosyalizm İtikadı" şöyle başlar ve biter:

> İş ve onur âşığı ve Tanrıdan korkan tüm Rumenlerin ve sadece Rumenlerin hamili... hem sivil, hem siyasi eşit hakları; hem erkeklere, hem de kadınlara bahşeden; ailenin koruyucusu... sınıf farklılıklarının asgariye indirilmesi, (tüm işçilerin mülkiyeti) fabrikaların millileştirilmesi ve tüm toprakların çiftçilere dağıtılması yoluyla toplumsal uyumun destekçisi... tek ve bölünmemiş Rumen Devleti'ne inanıyorum. Sınıf bölünmelerini sınırlayarak... ulusal bilincin en mütevazı çobanda dahi yeniden canlanmasını, eğitimlilerin yorgunların arasına inmesini bekliyorum. Böylece onları gerçek kardeşliğin içinde, yarının Romanyası'nın temellerinde güçlendirip destekleyebileceğiz. Amin.

İtikat ayrıca sınıflar arasında iktisadi yeniden dağıtıma dair ayrıntılara ek olarak, monarşi ve Ortodoks Kilisesi'ne de destek barındırır. Organik milliyetçiliğin bir anlamda devletçi, epey

solcu ve derinden dindar bir biçimiydi. Birey ulusa ve ulus da sadece Tanrı'ya tabiydi. Codreanu'nun daha sonraki beyanatları daha az siyasi görünür. Lejyon'un 1927 programı çelişkili olarak kendisinin siyasi bir program ya da "parti" programı değil, fakat "yeni bir insanın programı" olduğunu ilan eder. Siyasetçilerin yanlışları ve Musevi nüfuzun sirayeti yeni insanlar gerektiriyordu. "İnsanların reformu..." adına, içinde Rumen tabiatından "savaşçı anlamda bir kahramanın" biçimlendirilebileceği bir "manevi ve ahlâki ortam" yaratılabilmesi için "lejyon bir siyasi partiden çok, bir *okul* ve bir *ordu* olacak[tı]." Sonrasında bu kahramanın vasıflarını sıralayarak lejyonun siyasi bir partiden çok eylemci bir dinî tarikata benzemesine sebep olur. Ayrıca "lejyoner hayatın", "ahlâki saflık" ve "şevk" gibi genelliklerden başlayıp, faşizm-tınılı "bağlılık, çalışma düzeni, hiyerarşi, disiplin" ve "laf değil, iş" gibi değerlere giden sekiz "etik normunu" da ortaya koyar. Lejyon, diye ileri sürüyordu Cordeanu, sadece bir "mantık sistemi değil... yaşayan bir inançtı." Fakat bu inanç, aynı zamanda militaristti de: "[B]u, muharebeye daimi bir çağrı, cesarete davet, ırkımızın savaşçı niteliklerinin uyandırılması olacak." Hitler gibi o da devletçiliğini, liderlik ilkesinin ötesine pek yaymadı. Bunu kendi organik milliyetçiliğinden türetti. Birleşmiş bir ulusun tek bir iradesi ya da "ruh hali" olabilir ve lideri onu kusursuz bir şekilde ifade edebilir. Nitekim kendisi bunun, diktatörün kendi iradesini halkına dayattığı bir "diktatörlük" olmayacağını öne sürer. Halk ve şefin tek bir iradeye sahip olduğu yerde, devlet "yüksek bir *ulusal iradeden*" başka bir şey değildir. Lider, yönetmeye uygunlukları ile belirlenmiş seçkinleri seçecektir. Demokrasiye, ulusu bölüp yıprattığı için karşıdır – "askerler en iyi generallerini mi seçiyorlar?" diye sorar. Demokrasi ayrıca Yahudilere eşitlik vererek, bankerlerin esirine dönüşür (Codreanu 1990: 15-17, 219-222, 226, 231, 242-243, 304-310; karş. Ianciu 1996: 199-200).

Sıradan eylemciler ve üyelerin inançlarına dair ne yazık ki çok az kanıt olsa da, lejyon üyelerini bu değerler içinde toplumsallaştıracak kadar iyi örgütlenmişti. Paramiliter tuzakların içine gizlenmiş "hücreler" ağından oluşuyordu. Hücre liderle-

ri, altı altın ilkenin izinde, eylemcileri arasında bir "erdem aristokrasisi" geliştirmek zorundaydı: Disiplinli sadakat, çalışma, sükût, öz-eğitim, karşılıklı yardım ve onur. Bunlar lejyonerleri öz-savunma, fedakârlık ve şahadet için hazırlayacaktı – "hepimizin kanı" iyi ve kötü arasındaki bir mücadele içinde "akmalı". "Yeni insan kendi ve adamları içindeki kötülüğün üstesinden gelmeli" ve sonra "şer güçlerini bozguna uğratmalı ve şerir hizbini ezmeliydi". "Anavatanımızın düşmanları ile çarpışmalı ve onları yenmeli, savaşı ve zaferi maddi dünyanın bile ötesine, görünmez düşmanların, şer güçlerin dünyasına geçmeliydi." "İyi" Rumenleri, hiçbir merhametin gösterilmemesi gereken "çepellerden" ayırmak zorundaydı.

Vurgu, şiddet ya da silah eğitiminden daha çok ahlâki eylemlilik üzerineydi. Bu, uzun süre çok sınırlı bir örgütlü şiddete başvuran, özgün bir paramiliterdi. Codreanu'nun karizmatik otoritesi ciddi şiddeti sıkı siyasi sınırlar içinde tuttu. Tek gereken, bireysel kamuyu kışkırtma eylemleriydi. Bu, Yahudiler, bankacılar ve siyasetçilerin arasındaki bağları ortaya döküp, yerel otoritelerin baskılarını öne çıkaracak ve kitlesel desteği getirecekti. Codreanu'nun 1938'deki katline kadar, lejyonun hemen hepsi önde gelen siyasetçi ya da polis olan 11 kişiyi öldürdüğü rapor edilirken, örgütün kendisi polisin elinde 501 kayıp vermişti. Nazi SA'sının da yaymaya çalıştığı ve 4. Bölüm'de gördüğümüz "savunmacı şiddet" düşüncesi –hâlâ bilinçli bir taktik olsa da– burada daha gerçek gibiydi. Ve bu şiddet, diğer faşist hareketlerin aksine, devleti de hedef alıyordu – gerçi genelde faşist bireyler, resmî bireylere yönelik şiddete kalkışıyorlardı. Ve lejyonun gelişimin son safhalarına kadar Rumenlerin çoğunun lejyonerlere dair ortak algısı şiddet değil, üniformalı, marşlı geçit törenleriydi. Lejyonerler, en başından itibaren, kendi ortak yapı projeleri içinde büyük emek verdiler; önce kendi merkezlerini inşa edip, sonra kırsal gelişim projelerine giriştiler. Lejyon, üyelerini böylesi zor, zaman alıcı ve toplumsal olarak güçlendirici günlük uygulamalarla kuşatma konusunda çok etkiliydi. Lejyonda sayısal olarak eksik olan ne varsa adanmışlıkla kapatılıyordu. Bu, özellikle seçimlerin kazanıl-

masında çok etkiliydi; paraları olmamasına rağmen tek bir seçim bölgesine akın ediyorlar, orada hiçbir başka partinin yapmadığını yapıyorlar, bundan şaşkına dönmüş köylülerin arasında dışarıda yatıp o köylülerin oylarını alıyorlardı. Bu, eylem içinde bir popülizmdi. Aynı zamanda lejyonu iktidara yönelik öncelikle seçimlere dayanan bir yola da bağlıyordu. Fakat ancak epeyce sonlara, kaynaklarının çok daha yeterli hale geldiği zamana değin, ulusal seçimlerde daha etkisizdiler.

Lejyonun propagandası devletin müstakbel biçimini genelde muğlak bırakıyordu. Lejyon kendini yeni bir devlet biçiminden ziyade, yeni bir insan ve ulusu getiren bir özgürleştirici, temizleyici olarak görüyordu. Bu anlamda, İtalyan faşizminden ziyade Nazizme benziyordu. Yine de dindarlığı ve köylülüğü belirgin bir şekilde Rumendi. Codreanu Rumen "ruhunun" gerçek "Hıristiyan saflığını" tecessüm eden bir "tek Ortodoks Latin, tek Latin Ortodoks" ulusun "evrensel tekilliğine" kök salmış olduğuna inanıyordu (bu ağırlıklı olarak Cuza ve diğer milliyetçilerden alınmış bir inanıştı). Gerçek ruh kozmopolit seçkinlerde değil, yerel köy meclislerinde yozlaşmamış bir doğrudan demokrasi biçimini yüzyıllardır sürdüren köylülerde mevcuttu. Köylü toprağı ve köylü kültürü ulusun asli; kan ve ırk (savaş döneminde Nazi ve SS etkisi hissedilene kadar) ikincil unsuruydu. Bu yüzden Codreanu, yeni ele geçmiş güneydoğuda yaşayan ve "Makedon-Rumenleri" olarak betimlediklerini lejyona katmaktan çok memnundu; çünkü onlar da asırlarca baskı altında yaşamak zorunda kalmışlardı ve artık ulusla barış içinde massedilebilirlerdi. Tarz, retorik ve külte dair uygulamalar derinden dinîydi – örneğin boyunlarına cetlerinin dünyasını simgeleyen toprak keseler takarlardı. Lejyon Ortodoks Hıristiyanlığa çok az atıfta bulunurdu; ama törenleri ağırlıklı olarak Ortodoks olanlardan alınmıştı. Lejyonunun dinî unvanı Codreanu'nun sahip olduğu, Romanya'nın koruyucusu Aziz Mikail'in Venüs'ü haklamasına dair bir ikondan alınmıştı. İkonografi ve şarkılarda lejyon Aziz Mikail'in *kendisiydi*, Venüs de komünizm, kapitalizm ve Museviliğin bir bileşimiydi. Lejyonerler yeşil üniformalarının üzerine beyaz bir haç takıyorlardı; ba-

zıları gamalı haç da takıyordu. Diğer faşist hareketler kendilerine dinî isimler verdiler – Oklu Haç Hareketi ve (Katolik Hareketi'nin reddettiği) Belçikalı Kral İsa. Hepsi dinî ehliyetler iddia etti ama sadece lejyon gerçekten bir kiliseye benziyordu. Kırsal yörelerde, cazibesinin bir parçası olarak "mucizelere" bile başvurdu.

Lejyon yabancı zalimlerin saf Rumen köylü ruhunu yozlaştırdığını ve Yahudilerin bunu sürdürdüğünü iddia ediyordu. Birçok Rumen bunu kabul ediyordu. Gündelik antisemitizm lejyona özgü değildi, ülkenin genel bir özelliğiydi. Siyasi sağ bunda uzmanlaşmıştı ama merkez ve hatta liberaller bile ondan etkilenmişti. Şiddete dayanan antisemitizmi zaman zaman itham etseler de, ekonomiyi "Rumenleştirme" hedefleri, yabancıları özel sektördeki hâkim konumlarından etmeyi de içeriyordu. "Kendi başımıza" öğretisi 1934 kadar erken bir tarihte, azınlıkları hedef alan kotalar ve yasaklar gibi yasal düzenlemeleri içeriyordu. 1934 yasası tüm işletmelerin çalışanlarının yüzde 80'inin ve yönetim kurullarının da yüzde 50'sinin Rumen olmasını zorunlu hale getiriyordu. Yönetim kurulu başkanı da Rumen olmak zorundaydı. Yasa tüm azınlıklara yönelik olsa da, uygulaması Alman ve Macarlar arasında çok zor oldu. Bunların yaşadığı yerlerde, böylesi kadrolara getirilebilecek çok az Rumen vardı. 1937'den sonra azınlık karşıtı düzenlemelerin sayısı, "Romanya Rumenlerindir" sloganı ile gerekçelendirilmiş bir şekilde hızla arttı. Yahudiler bunların da asıl baskılarını hissetmeye devam ediyorlardı. Hitler'in yükselişi ve Nazi Almanyası'nın genişlemesi bu gelişmeyi gerçekten etkilemiş de olsa, asıl ve kökendeki baskı Rumendi (Mendelsohn 1983: böl. 4; Ancel 1993: 215; Ianciu 1996: 76-77, 280-306).

Yahudi bir doktor olan Emil Dorian'ın günlüğü, Rumenlerin hayattaki düş kırıklıklarının faturasını "çıfıtlara"* çıkarmalarına dair birçok örneği barındırır. Yahudiler hakkında birçok garip hikâye ortalıkta dolaşıyor ve hatta hükümet bile bunları teşvik ediyordu. Yahudilerin genç kadın hizmetçi çalıştırması-

(*) İngilizce asıl metinde, İngiliz argosunda "Yahudi" anlamına gelen "Kike" terimi kullanılıyor – ç.n.

nı yasaklayan yasal düzenleme, diyor Dorian, Yahudilerin beyaz kadın ticareti yaptığına dair söylentiden çıkmıştı. Burada Dorian bir olayın komikliğini ortaya koyuyor:

> Tramvayda bir sahne. Bir Yahudi ayağa kalkıp yerini yaşlı bir adama veriyor. "Bir Yahudi'nin oturmuş olduğu bir koltuğu almayacağım," diye öfkeyle tepki veriyor yaşlı adam.
>
> Yahudi olmayan ve yaşlı adamın yanında duran adam "Oturmak istemiyor musunuz?" diye soruyor ona.
>
> "Kesinlikle istemiyorum."
>
> İkinci adam Yahudi'nin yaşlı adama buyur ettiği koltuğa oturuyor. İki dakika sonra tekrar ayağa kalkıyor. "İşte, şimdi oturabilirsiniz," diyor yaşlı adama, "koltuk Rumenleştirildi" (Dorian 1982: 289-290).

Antisemitizmin içeriği iller arasında biraz farklılaşıyordu. Kaftan giyen Ortodoks Yahudiler Kuzey Eflak ve Bessarabia'da iktisadi parya rolü oynuyorlardı ve köylülerin "yabancı" sömürücüleri olarak itham ediliyorlardı. Bessarabialı Yahudilerin Bolşevik duygulara sahip olduğundan da şüpheleniliyordu. "Yahudi-Bolşevikler" 1919'dan sonraki pogromların görünürdeki hedefleriydi. Nitekim küçük Rumen Komünist Partisi büyük oranda yabancı ve Yahudiydi. 1931'in önde gelen 24 parti delegesinden sadece dokuzu etnik olarak Rumendi. Altısı Yahudi, dördü Macar, üçü Ukraynalı ve ikisi Bulgardı (Treptow ve ark. 1996: 422). Güneyli Yahudilerin çoğu başkentte, geride kalanların hemen hemen hepsi de Güney Eflak'ta ikamet ediyor ve özel sektördeki hâkimiyetleri nedeniyle tepki alıyorlardı – "kapitalist sömürgecilerdi". Büyük oranda Macarlaşmış Transilvanya Yahudileri de iktisadi tepki alıyordu; onlar da Macar düşmanın işbirlikçileri olarak görülüyordu (1920'lerin ilk antisemit öğrenci isyanı bu yüzden çıkmıştı). Bu açıkça çelişik yaftaların ortak korkusu, Yahudilerin iki bakımdan ulus-karşıtı olmalarıydı. İlk olarak, Romanya'nın yabancı düşmanlarının yanında yer alıyorlardı. İkincisi de, ya kapitalist ya da Bolşevik olarak sınıf çatışmasını kışkırtıyorlar, dolayısıyla da ulus bölüyorlardı. Antisemitizmin daha geleneksel kaynakları, özellikle

de, Hıristiyan olanlar vardı, fakat Rumen sağı bunları da milliyetçiliğe bağlıyordu. Yahudiler "İsa'nın katilleri" ve böylece de "Hıristiyan ulusun düşmanlarıydılar". Ianciu'nun (1996: 318) ifadesiyle "Romanya'daki antisemitizm, her şeyden önce milliyetçiliğin en eski öğretisiydi ve milliyetçi çevrelerde Yahudiler, Rumen halkının homojenliğini ve hatta varlığını tehdit eden yabancı bir varlıktı." Milliyetçi Rumenlerin sayısı arttıkça, belirgin olağan antisemitizmleri siyasi anlam kazanıp, faşizm için kullanılabilir hale geldi.

Bu yükselen dalga içinde lejyonerliği belirgin kılan asıl unsur, kışkırtıcı paramiliter şiddet ve nihayetinde ayaklanmayı meşrulaştıran devletin, daha genel faşist-Hıristiyan tahayyülüne yedirilmiş olmasıydı. Önde gelen lejyoner kuramcılardan olan Crainic "Rumen toprağı, kanı, ruhu ve sadakati" üzerine temellenmiş bir "etnokratik devlet" öneriyordu. Bu, "ırksal ya da dinî ayırımlara" girmeden sadece nüfus sayılarını tespit eden "kayıt bürosu" şeklindeki "demokratik devletten" daha üstündü. "Tüm ulusal devletler için daimi bir tehlike" saydığı Yahudileri özellikle hedef alıyordu almasına ama "azınlıkların, devlet organizması içinde etkin, tüm asimile olmamış üyeleri, bir çözülme ve yıpranma öğesidir... Romanya'nın münhasıran etnokratik bir devlet olması hayati bir gerekliliktir". Bu yüzden Rumen toplumunun, yabancı öğelerin elenmesi ile "saflaşmasına" çağrıda bulunuyordu. Bir başka lejyoner aydın Banea, "Yahudilere... ırk ya da din değil – sadece devlete karşı temsil ettikleri tehlike temelinde zulmedilebilir," diye ekliyordu. Codreanu'nun kendisi de, Yahudi "işgal" ve "sızmalarına" karşı "gözü kara bir savunma" talep ediyordu. "Kirli bir Yahudi yuvası," şehirlere hükmedip "bir Musevi kültür karikatürünü" yayıyordu. Savunma, "Yahudi eşekarılarının yuvalarına" karşı "ölüm *ve* merhamet" içeriyordu. Temizlik, özellikle de tehcir talepleri içeren dil, genelde şiddet yüklüydü: "Yahudiler Filistin'e." İkinci Dünya Savaşı sırasında Bükreş'teki Vichy Büyükelçiliği Paris'e leyjoner antisemitizminin Nazilerin kendilerininkilerden daha vahşi ve acımasız olduğunu ve Codreanu'nun imha ile ihracın bir karışımını savunduğunu rapor ediyordu. Fakat bu ka-

rışım ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan (Codreanu'nun ölümünden) sonra lejyonun retorik gösterişinden öte esas politikası oldu. Bu ahlâki düşüş bir sonraki kitabımda ele alınıyor (yukarıdaki saptamalar için asıl kaynaklarım iki lejyoner liderin otobiyografileridir: Sima 1967 ve Codreanu 1990; ayrıca bkz. Weber 1964: 165-168; Webster 1986; Fischer-Galati 1989; Veiga 1989: 128-138; Ioanid 1990: 60, 116-131; Volovici 1991: 93-96; Niessen 1995: 275; Ianciu 1996: 201-205; 1998: 14-17, 72).

Bunlar Orta ve Doğu Avrupa faşizmlerinin standart temalarına ilişkin lejyoner farklılıklardı: Arındırıcı milliyetçilik ve antisemitizm, sınıf ve parti çatışmalarını aşmaya yönelik bir iddia, paramiliter bir seçkincilik ve otoriter devletçilik. Fakat Rumen faşizminin üç belirgin özelliği daha vardı. İlkin dış politikası barışçıldı; çünkü Romanya baş edebileceği tüm topraklara sahipti. Bu, neden o kadar da devletçi olmadığının bir sebebidir. İkincisi, kişisel ahlâki reformla çok ilgili ve materyalizmi hor gören bir dindarlığı vardı. Antirasyonalizmine, siyasi programları itham edişine, "Rumen ruhunu" kutsamasına, muğlak sloganlarına ve şarkıların aşırı kullanımına, ahlâkçılığı ve şiddeti birleştiren "eylem öğretisine" anlam vermekte zorlanıyoruz. Yankı bulan törenleri lejyonerlere üst düzey bir duygusal yoldaşlık, kararlılık ve hatta genelde şahadeti kabullenme iradesi kazandırıyordu. Üçüncüsü, güçlü bir "proletaryan milliyetçiliği" açığa vuruyordu. Bu milliyetçilik, düşmanı, beşinci kolunun başını Yahudilerin çektiği revizyonist güçlere bağlı sınıf sömürücüleri olarak görüyordu. Böylesi bir düşünce Romanya'da nasıl destek buldu? Önce lejyonerlerin kendilerini, sonra da onların daha geniş cazibelerini ele alıyorum.

KİMDİ BU LEJYONERLER?

Her zamanki gibi, bu faşistler genç ve ağırlıklı olarak erkekti. Britanyalı diplomatlar faşistlerin kendilerine hareketin ülkenin genç erkeklerini "silip süpürdüğünü" söylediklerini onaylarlar. Weber bunu "yeni yetmelerin haçlı seferi" olarak betimler (Weber 1966b: 514, 519; Sturdza 1968: 102; Vago 1975, 1987:

286-297). İlk olarak üniversitelerde ortaya çıkan lejyon, üniversite ve ortaöğretim öğrencileri arasından üye devşirmeye devam etti. Codreanu, lejyoner "gezilerinde" liderlerinin etrafında at sürenlerin genelde 25-30 yaşlarında olduğunu ve "piyadelerin" ağırlıklı olarak öğrenci olduğunu söyler. Genç askerler vardı ama Macaristan'da olduğu kadar ön planda değildiler. Lejyoner önderler diğer siyasi seçkinlerden daha genç kaldılar, eylemciler daha da gençti. Lejyonerlerin yaş ortalaması hem 1927'de, hem de 1942'de 27-28'di. Vichy Büyükelçiliği "savaş zamanında lejyonun yalnızca genç insanlardan oluştuğunu" ve deneyimli siyasetçi bakımından hiçbir zaman zengin olmadığını raporluyordu (Ianciu 1998: 72). Baskılar da buna hizmet etmişti; çünkü birçok tecrübeli daha yaşlı lider katledilmiş, hapse atılmış ya da otoritelerce sürgün edilmiş, bir kısmı da kaçıp İspanya İç Savaşı'nda Franco için ölmüştü.

Lejyonerler o kadar gençti ki, bir süre sonra pek de eski asker kalmamıştı. Codreanu, cephe için çok genç olduğunun anlaşılıp askerî okula yollanmadan önce Birinci Dünya Savaşı'na katılmayı başardı. Kendisi ve ilk takipçileri için savaş olağanüstü bir önem taşıyordu: Modern Rumenlerin ilk büyük savaş başarısı. O yaş grubunun milliyetçi coşkusu sonra, "cephe" ve "yuva" kuşaklarının toplumsal sorunlara yönelik ulus-devletçi çareleri hararetle tartıştığı, 1920'lerin başlarının üniversitelerine sıçradı. Ulusal Köylü Partisi'nin yükselişi esnasında yaşanan durgunluktan sonra, lejyoner yayılma 1930'larda, önce kırsal alanda sonra kasabalarda ve yine genelde Dünya Savaşı bittikten sonra doğan gençler arasında yaşandı. 30'lu yaşlarında olup sonraları 40'larına gelen ve gerçekten askerî ya da silahlı paramiliter şiddetin keskin hatlarından mahrum adamlar 1930'lar boyunca gençlere faşizmin oldukça çocuksu bir biçiminin faziletlerini öğretiyorlardı.

Lejyon, kadınları da örgütledi. 1933'ün 34 parti hücresinden üçü, "iç kale" denilen kadın gruplarından oluşuyordu ve o zamanın üyelerinin yüzde 8'ini teşkil ediyorlardı. Partinin 1936'daki bir çalışma kampına katılan 842 üyenin yüzde 10'u kadındı (erkekler Ekler'deki Tablo 8.1'in 2. satırında çözüm-

leniyor); yüzde 6'yı da günlük bakım üzerinden "çocuklar" temsil ediyordu. Kadınlar eşit olarak ev hanımları ve öğrenciler olarak ikiye ayrılırken, aralarında bir de kuaför vardı (Heinen 1986: 385-387). Önde gelen liderlerden hiçbiri kadın olmasa da, lejyonerlerin 1941 ayaklanmasına dair fotoğrafları silahlı isyancıların arasında bir avuç genç kadın ve çocuğun da olduğunu gösterir (Veiga 1989: 265; Ioanid 1990: 72). Kadın ve çocukların gerçekten savaşma gerekliliğinin faşist hareketler içinde başka bir benzeri yoktur. Çalışma kampları ve ideoloji de, aile ve feminist temaları, o dönem için pek de alışılmadık biçimde birleştirdi. Codreanu'nun itakadı bir nevi faşist feminizm ilan etmişti: Hareket, "erkek ve kadınlara... eşit hakların bahşedicisi" ve "ailenin koruyucusu[ydu]". Bu, Rumen faşizminin içinde "ilerici" sayılabilecek ilk öğeydi. Başkaları da var. Bunun neden birçok diğer hareketten daha az cinsiyetçi olduğu açık değil; gerçi Rumenler büyük bir geleneksel yükten yoksun bir ulustu ve mistisizmi muhtemelen maçoluğu sınırlayan askerî deneyimden yoksun bir hareketti.

Lejyon, eski subay ve öğrencilerin başını çektiği şehirlerde ortaya çıktı – bu da hareketi oldukça orta sınıf kılıyordu; gerçi bazıları içlerinde zanaatkârları da buluyordu. Aydın camiasını hızla cezbeden hareket daha sonra ortaöğretim okullarında yayıldı. Bu ortam romantik köylücülüğü oluşturdu:

> Bir taraftan şehirlerin Romanyası, rahatın ve refahın, materyalist uygarlığın, batının, sanayi ve makinenin, burjuvazi ve proletarya arasındaki karşıtlığın Romanyası esasında yabancı bir Romanya'dır. Öte yanda, köylerin Romanyası, Rumenlerin Romanyası, bu dünyada, Darius'tan beri neredeyse değişmemiş biçimlerde bu ulusu koruyan kadim yapılanışın, maneviyatın Romanyası... Hayır! Bu kuşak içindeki toplumsal eğilimlerin gerçek karşıtlığı, ne diktatörlük ve demokrasi arasındaki karşıtlık... ne de burjuvazi ve proletarya arasındaki karşıtlıktır, çünkü ne burjuvazi, ne de proletarya Romanya'nın birçok yöresi için değil...Gerçek karşıtlık...iki Romanya arasında[dır]" (aktaran Ioanid 1990: 149-150).

Lejyoner önderlerin bir kısmı önde gelen valilerin ve polislerin oğullarıydı ve genelde, babalarının meslektaşlarının kötü muamelesine maruz kalma deneyimine sahiptiler. Diğerleri kırsal yörelerdeki köylülerin ya da papaz ve öğretmenlerin oğullarıydılar (Weber 1966b: 569; Heinen 1986: 383; Veiga 1989: böl. 4). Verdery (1983), sözlü tarihlerden hareketle, ılımlı Transilvanya köylülerinin, uzmanlık mesleklerine ya da kamusal istihdama giden yüksek öğrenimi büyük oğullarının ilerleme yolu olarak gördüklerini ileri sürer. Bu da babanın tarlayı bölünmeden ikinci oğlana bırakmasını sağlayabiliyor olabilir. Büyük oğlan kariyerinde ilerlerken bir yandan ulus-devletçiliği massedip, öte yandan içinden geldiği köylülük ve toprağı idealize etme eğiliminde oluyordu. Elbette ki, Rumen üniversitelerindeki köylü kökenlere yönelik ısrar, 1960'ların radikal öğrencileri arasındaki işçi kökenleri ile aynı toplumsal alamete sahip olmuş olabilir. Bazı öğrenciler kendi köylü kökenlerini uydurmuş olabilirler. Yine de, köylücü bir faşizmi oluşturmaya yatkın bir çevreydi.

Bu ilk dönem faşistlerinin çoğu toplumsal hiyerarşide tırmanmaya yatkın olsalar da, erken dönem faşizmine yönelik materyalist "fazladan-üretim" açıklamaları yine de yaygındı. Savaşın, istihdam edilemeyen eski askerler ortaya çıkardığı ve öğrenci sayılarını orta sınıf işlerde istihdam edilemeyecek sayılara çıkardığı söylenir. Mezun olmanın pek bir anlamı yoktu, dolayısıyla çok azı mezun oldu – muhtemelen 1921-1932 arasında sadece yüzde 8 (buna inanmakta zorlanıyorum). Köksüz, yerinden edilmiş insanlar, toplumsal olarak yukarı tırmanmalarının önü kesilmiş ve kronik olarak gayri memnun halde faşizmin yeni mensuplarıydılar (diyor Weber 1966b: 514; Barbu 1980 ve Vago 1987: 286). Tüm bunlardan bütünüyle kuşkudayım. Romanya'nın toprakları barış antlaşmaları ile ikiye katlanmıştı. Macar, Avusturya-Alman, Rus ve Bulgar kamu görevlileri ülkeden kaçmıştı. Eğitimli Rumenler için diğer herhangi bir Avrupa ülkesinden çok daha fazla kamusal istihdam olanakları vardı. Eğer öğrenciler üniversiteden mezun olmadan ayrılıyorlarsa, (Vago'nun 1987: 287, öne sürdüğü gibi) muhtemelen

diploma olmadan da iş bulabiliyorlardı. Şişmiş kamu sektöründe işler, ücret kesintilerine ve geçici personele başvurulan Büyük Buhran zamanında güçleşti. Fakat 1935 sonrasında, büyük faşist dalga ortaya çıktığında, toparlanma başlamıştı. Gözlemciler, lejyonerleri lümpen-burjuvazi olarak değil, nesillerinin en "iyileri" olarak nitelerler. Polonya konsolos yardımcısı lejyonun 1938'deki acımasız zulmünün sonuçlarına hayıflanırken, "Hareket artık üniversite ya da başka bir idealist gençliğin veya aydın seçkinlerin hâkimiyetinde değil," diye yazıyordu (Watts 1993: 186).

"Aşırı-üretim" tezi açısından, Macaristan'ın orta sınıf işlere yönelik muhtemelen kötü, Romanya'nın da en iyi beklentilere sahip olması beklenmedik olmalı – yine de ikisi de en çok etkilenenler, yani öğrenciler ve kamu işçileri arasında faşizmin yayılmasına sebep oldu. Bu, faşizmin orta sınıfın yoksullaşmasına tepki olduğu şeklindeki düşünceyi sarsmalı. Bundan ziyade, yüksek eğitimlilerin ve kamu sektörünün, beklentilerinden *bağımsız olarak*, verdikleri bir tepki gibi görünüyor. Faşizm artık, modern toplumun sorunlarını çözebileceği iddiasına sahip yükselen bir ideolojiydi. Kurtuluşun, güçlü bir ulus-devletten geleceğini ileri sürdüğü için, özellikle ulus-devletin kalbindekilere hitap etti. Romanya'da sadece köylüler ulusu vücuda getirebileceği ve köy çevrelerinin liderlerinden en azından bazıları toplumsal hiyerarşide tırmanma şansına sahip olduğu için faşizm köylücü de olacaktı. Faşizm bu kuşağın, sadece yakınlardaki düşüşüne (ya da yükselişine) değil, süregitmiş toplumsal deneyimine açık bir anlam kazandırdı.

Subayların durumu da kötüleşmemişti. Romanya, ordusunun, diğer ülkelerin çoğundan daha azını terhis etmişti (çünkü etrafı topraklarını geri isteyen ülkelerle çevrilmişti). Köksüz asker sürülerine dair (savaş sonrası Almanya veya Macaristan'ınn aksine) o döneme ait hiçbir gönderme yok. Eski subaylar faşizmin ilk safhasında görüldüler. Fakat savaş yaklaştıkça ve Kral Carol'un popülerliği azaldıkça, sınırlardaki Rus, Macar ve Alman baskılarıyla beraber sağa yönelik ikinci bir dönüş oldu. Çok az asker lejyonun resmî üyesiydi, yine de savaş dö-

nemi hükümetlerinin, lejyon sempatisi duyan (öyle inanıyorlardı) subay ve askerlerin sadakatine dair kuşkuları vardı (Vago 1987: 300; Watts 1993: 242, 284, 296). Lejyon, 1940'ta Carol'un hükümetine katıldığında, kabine üyeleri arasında iki general vardı. Faşizm askerler arasında ve militarizm faşizm içinde yankı buluyordu. Codreanu lejyonunu (ve onun ismini) kendi asker eğitiminin romantik bir türü üzerinde kurguladı: "Çok genç yaşlarımda kanıma işleyen düzen, disiplin, hiyerarşi ve bunların yanı sıra asker asalet duygusu tüm varlığımın rehberi oldular." Başka bir lejyoner de "Tabii ki askerî diktatörlük. Yani, gerçek Rumen kanının diktatörlüğü, askerî disiplin ve ahlâkın diktatörlüğü, kahramanlık maneviyatının diktatörlüğü," diye yazıyordu (Ioanid 1990: 134, 114). Her zamanki gibi, faşizme yönelen, maddi olarak yoksullaşan bir askeriye değil, sadece askeriyeydi.

1930'ların liderlik kadrolarının bir kısmına dair ayrıntılara sahibiz. 1937'ye ait bir listede adı geçen liderlerin yarısı yedek ya da eski subaylardan (muvazzaf subaylar bu konumda alenen olamazlardı), geri kalanı da muhtelif orta sınıf mesleklerinden oluşuyordu. Bu, herhangi bir kapitalist –bir sanayici ve bir banka müdürü– içeren tek liste. Diğer yılların liderlerinin çoğu öğretmen ve öğretim üyesi, Rumen Ortodoks rahipler ve avukatlardı. Demir Muhafızlar'ın 1937 yılındaki parlamento adaylarının yüzde 98'i başını rahiplerin (%33) ve öğretmenlerin (%31) çektiği uzmanlık mesleklerindendi. Diğer partiler daha geleneksel muteberlerden müteşekkil liderlik kadrolarını korudular: Parlamentonun tüm üyelerinin yüzde 40'ı avukat ve yüzde 18'i büyük toprak sahibiydi (Ioanid 1990: 39, 70-72). Ekler'deki Tablo 8.1'in ilk satırı, eski bir başbakanı öldürme suçlamasıyla 1934'te yargılanan bir kentsel lejyoner liderler listesini çözümler. Bu kişilerin üçte biri öğrenci, dörtte biri kamu çalışanıydı (ki bunların yarısı da öğretmendi) ve dörtte biri de uzmanlık mesleklerine sahipti (genelde gazeteciler, rahipler ve subaylar).

Görünen, bir orta sınıf liderliği, ama onun da özgün bir türü. Lejyonun dindarlığından etkilenen çok sayıda Ortodoks din adamı vardı (Nagy-Talavera 1970: 287). Rahipler hemen he-

men tüm lejyoner listelerinde, özellikle de kırsal alanlarınkilerde görülüyorlardı. Ortodoks Kilisesi artık ülkenin "resmî" kilisesiydi, ama 19. yüzyılda ezilen ulusu simgelemek durumunda kalmıştı ve şimdi de proletaryan milliyetçiliğe sıcak bakıyordu – ki bu, Patrik'in aşağıda alıntıladığımız gibi ifade ettiği antisemitizmi de içeriyordu:

> Yahudilerin çoğu... kolay şartlarda, ülkenin tüm zenginliklerini; ticareti, gayrimenkulleri, kasabaları vb. tekelleştirerek yaşadılar. Büyük bir nezaket içinde, toplumsal yozlaşma ve diğer musibetlerin mikrobunu atıp onları yeşerttiler; Romanya'nın tam da ruhunu hedef almış sinsi bir kampanyayı bariz dış yardımlarla yürüten basının tekeline de sahip oldular. [...] Savaş esnası ve sonrasında, çok sayıda Yahudi... ülkeye akın edip tüm Rumenlerin ve Hıristiyanların gerçek varlıklarını tehdit etmeye başladı... Yahudilerin, iliklerini bile kemiklerinden ayırdığı yoksul Rumen halkının kaderi, merhamet için ağlamaktaydı. Birinin kendini savunması, ulusal ve yurtsever bir görev olup, antisemitizm değildi.

Patriark Yahudileri Afrika, Avustralya, Asya ya da "başka diğer adalara" yerleştirecek tehciri öneriyordu (Vago 1975: 235 ve devamı).

Codreanu, rahiplerin çoğunun başlarda karşı olsalar da, 1930'ların ortalarından itibaren lejyonu köylerine buyur ettiklerini ve pankartları ile geçitlerini takdis etmeyi kabul ettiklerini söyler (Vago 1975: 209; Veiga 1989: 264; Ioanid 1990: 71, 139-148). Avukatlar da bazı lider listelerinde fazladan temsil ediliyorlardı. Yargı meslekleri şişmişti – bu sorun da (lejyonun önerdiği gibi) Yahudi avukatların defedilmesiyle muhtemelen çözülebilirdi. Fakat faşist avukatların hemen hemen yarısı aslında hükümet görevlisiydi – ki bu da bizi en fazla temsil edilen orta sınıf grubuna, kamu görevlilerine getiriyor. Başka yerlerde olduğu gibi, kamu görevlilerinin faşist üyeliği Romanya'da da yasak olmasına rağmen, burada pek de caydırıcı bir rol oynamış gibi görünmüyor. Bir "gizli militanlık" ağı, lejyona ülkenin her yerindeki hükümet konakları ve karakollarda yardım

etti. Devlet derinden bölünmüştü (Veiga 1989: 125-126) – ama bu farklı bir ikili devletti. Britanya büyükelçiliği, yargı ve polisin lejyonu 1930'lar boyunca desteklediğini rapor etmişti (Vago 1975: 181, 191, 209). Kamu görevlilerini faşizme çeken, zor zamanlardan öte bir şeydi.

Heinen (1986: 458) lejyonerlerin çekirdeğinin "devlet odaklı orta tabaka" olduğunu söyler. Sugar (1971: 150-153) tüm Habsburg "halefi devlet" faşizmleri içinde askerlerin, memurların, öğretmenlerin, üniversite hocalarının ve ruhban sınıfının önemli yer tuttuğuna vurgu yapar. Yazar bunun, tüm bölgede gözlenen, faşizm ile "şişmiş" bürokratik devletler, aşırı milliyetçi okullar, "korporatif-Hıristiyan" kiliseler ve eski askerler arasındaki güçlü bağa işaret ettiğini söyler. Aynı çekirdek çevreyi tüm Avrupa faşizmlerinde gördüysek de, Romanya gerçekten bunun doruğu gibi duruyor. Memurları, kamudaki öğretmenleri ve avukatların yarısını bir araya getirdiğimizde, 1941'deki (aşağıda ele alacağımız) daha ziyade proletaryan isyancıları istisna olmak üzere, tüm lejyoner listelerindeki kişilerin yüzde 25 ila 50'sini bulmuş oluyoruz. Kamu çalışanları Romanya'nın işgücünün yüzde 10'undan azını temsil ediyordu. Buna karşın lejyon, üretici burjuvazi ya da küçük burjuvazinin sadece birkaç temsilcisini içeriyordu: Girişimciler, yöneticiler, özel işletmelerdeki beyaz yakalı işçiler ve küçük esnaf (gerçi zanaatkârlar da nadiren görülüyordu). Bir kez daha, faşizmin çekirdek çevresinin derinden devletçi olduğunu görüyoruz.

Lejyon, aydınlar arasında da yaygın bir destek görüyordu. Antisemitizm, ülkenin, Yahudileri ve Rumen ulusunu taban tabana zıt gören aydın kesim içinde halihazırda oldukça mevcuttu. Rumen "üretici sınıfları" ile "tefeci", "bankacı", "başıboş" Yahudi sermayesinin himayesindeki "kirli iş dünyası" arasındaki ayrım, tıpkı –Yahudilerin "yükünden kurtulmuş" ya da dezenfekte edilmiş bir Romanya şeklindeki– çözüm gibi ortaktı. Lejyon tüm bunları benimsedi ama antisemitizme, Sovyet komünizmi ve Batı sömürgeciliğine karşı verilen daha geniş ulusal mücadele içinde bir yer verdi. Diğer ülkelerde olduğu gibi, faşistler modern propaganda tekniklerine başvurarak vakit

kaybetmediler. Lejyoner ikonografisi içindeki Musevilik simgeleri özenle seçilmişti: "Önce *haham*, gizli güç geldi, ardından *bankacı* ve sonra da *gazeteci*" (Volovici 1991: 66).

Faşizm yayıldıkça, daha önde gelen aydınlar da onun cazibesine kapıldı. Mihai Manoilescu yüzyılın en çok tanınan iktisatçılarından biriydi. Varlıklı bir ailenin oğluydu, Merkez Bankası'nın yöneticisiydi ve savaşlar arası dönemin bazı hükümetlerinin sanayi bakanıydı. Başlangıçta liberal olan Manoilescu, *Koruma ve Uluslararası Ticaret Kuramı* (1931) başlıklı kitabında açıkladığı gibi, Romanya'nın gümrük vergilerini ve ithal ikameci politikalarını geliştirdi. 1933'te Ulusal Korporatist Birlik adlı bir parti kurdu ve felsefesini *Korporatizm Çağı* (1934) başlıklı kitabında açıkladı. Orada çok meşhur olan şu iddiayı dile getirecekti: "Nasıl ki, 19. yüzyıl liberalizmin çağıysa, 20. yüzyıl da korporatizmin çağı olacak." "19. yüzyıl sınıfların iktisadi dayanışmasına tanık oldu. 20. yüzyıl da ulusların iktisadi dayanışmasını görecek" (günümüz sosyologlarının bugün tekrar eder göründükleri, oldukça basite indirgenmiş bir düşünce). Yazar, Alman ve İtalyan sağcılarına dayanarak, Avrupa'nın yoksul çevre uluslarının; özgürlük ve kalkınmayı, devlet güdümlü "saf ve bütüncül" bir korporatizm, "planlı bir mühendislik faaliyeti" ve tüm toplumsal çatışmaların otoriter biçimde düzenlenmesiyle başarabileceğini iddia ediyordu. Bu "ulusların sosyalizmi" diye adlandırdığı olguyu yürürlüğe koyacaktı. Suni ve geçici 19. yüzyıl sınıf çatışmaları, "ahlâki ve toplumsal değerlerin ölçeğinin" ulusal dönüşümü ile aşılacaktı. Korporatizm "ulusun tüm manevi, ahlâki ve maddi güçlerini" nihayetinde bir araya getirecekti.

Manoilescu, küçük partisiyle beraber sağa kaymaya devam etti. 1936 tarihli *Tek Parti* başlıklı kitabında bu oldukça masum korporatist bakışı terk etti. Artık korporatizm "tek parti[nin]... vesayetinde tutulmalıydı", çünkü "tüm insanların hayatını bu hayatın bütünlüğü içinde düzenlemesini buyuran biyolojik gereklilik, yüce iktidarın siyasal ulamda da bu tekillik fikrine işaret eder." Artık temel referansı Alfred Rosenberg ve (artık bir Nazi olan) Carl Schmitt'tir ve ayrıca Musso-

lini, Hitler, Goebbels ve Salazar'dan da alıntılar yapar. Manoilescu'nun gerçekten lejyona katılıp katılmadığı pek açık değil, fakat herkes onu artık lejyonun bir destekçisi olarak görüyordu. 1940'ta "yeni bir gelenekselciliği" ve "ata gerçeklerine bir dönüşü" izah ediyordu: "[A]yrı kanın ve öğretinin kardeşleri arasında hiyerarşi, birlik ve sevgi" "totaliter milliyetçiliğin" yeni bir çağına yol açacak. "Yahudi iktidarına" ve "yabancı sermayesine" karşı sermayenin "Rumenleştirilmesini" önerdi (Volovici 1991: 159-162; Heinen 1986: 180-182).[1] Artık bir faşistti. Bir süre lejyonun kendisi ile belirsiz bir ilişkisi oldu; çünkü 1940'ta Hitler'in Romanya'yı 1918'de kazandığı toprakların çoğundan mahrum bırakan antlaşmayı imzalamış olma ayıbını taşıyorlardı. Fakat 1941'de, lejyoner hükümetin yeni "Genel İktisat Ekibine" başkanlık yapmak üzere görevlendirilmişti (Ianciu 1998: 108).

Karşılaştırmalı din kuramcısı (daha sonra Birleşik Devletler'de saygın bir kariyeri olan) Mircea Eliade, Romanya'nın en önemli edebiyatçısıydı. 1934'te "organik, üniter, etnik ve adil bir devlete sahip olma arzusunu", "Rumenciliği" benimsiyordu. 1936'ya gelindiğinde, kendisi belirgin bir şekilde daha az adil olmuştu: "[M]illiyetçi, coşkulu ve şovenist, silahlı, haşin, acımasız ve kinci bir Romanya'yı bekliyoruz." Ertesi yıl, "Lejyoner Hareketin Zaferine Neden İnanıyorum'u" yayımladı:

> Günümüzdeki tüm devrimlerin amacı toplumsal bir sınıf ya da bir kişinin *iktidarı ele geçirmesi* iken, Lejyoner devrimin yüce hedefi, Kaptan'ın kendisinin de söylediği gibi, *halkın kurtuluşu*, Rumen halkının Tanrıyla buluşmasıdır. Bu yüzden Lejyoner hareketin anlamı sadece halkın faziletlerinin yeniden tesisine, yiğit, asil ve muktedir bir Romanya'ya yol açmayacak, aynı zamanda Avrupa'daki *yeni bir yaşam* biçimiyle uyumlu *yeni bir insanı* yaratacaktır (Volovici 1991: 85; Eliade'nın kendi vurguları).

1 Schmitter (1974: 117-123) korporatizm kuramlarına dair enfes değerlendirmesinde ağırlıklı olarak Manoilescu'ya dayanır – başlığı da ondan alınmıştır. Fakat Manoilescu'nun faşist ve antisemit eğilimlerinin vurgusunu zarifçe azaltır.

Polonya'nın 1939'da Almanya tarafından işgal edilmesinden sonra, bir arkadaşı günlüğünde "Mircea'nın hiç olmadığı kadar Almanperver, Fransız karşıtı ve antisemit" olduğunu vurguluyor; "yazarın, 'Romanya'nın Musevilerce işgal edileceğine, Alman mandasında olmasının yeğ' olduğunu söylediğini" yazıyordu. (Ianciu 1998: 17). Eliade'nın Batı'daki çoğu hayranı yazarın faşizmini zarifçe görmezden gelmiştir.

Diğer bir önemli Rumen yazar olan Emil Cioran da aşırı düşüncelere sahipti. Nazilerden çokça etkilenmiş bir şekilde, şunu beyan ediyordu:

> Yabancı düşmanlığı Rumen ulusal duygusunun öylesine bir niteliğidir ki, bu ikisi hiçbir zaman ayrılamaz. Rumenlerin ilk ulusal tepkisi... Fransız yurtseverliğinde [olduğu gibi]... Romanya'dan gurur duymak ya da bir şeref duygusu değil, genelde bir küfür gibi dile getirilen ve bazen de daimi bir nefret içinde açık edilen, yabancılara karşı ayaklanmaktır... yabancıların boyunduruğunda 1.000 yıl yaşadık; onlardan nefret etmemek ve onları yok etmemek, ulusal hissin eksikliğine delalet eder.

Gereken "ulusal bir devrimdi"; Cioran bu devrimin vahşi temizlik görevini hevesle dile getiriyordu:

> Mantıksız güçlerin, fanatizm ve şiddetin serbest bırakılışı, ulusal kaderin emperyalist ifası. Bir halk kendisi için dünyada bir yol açarken tüm araçlar meşrudur. Terör, suç, zalimlik ve hainlik sadece bir içerik vakumunu savunurken, yani gerilerken, adi ve ahlâk dışıdır; öte yandan eğer bir halkın yükselişine yardım ediyorlarsa, onlar erdemlerdir. Tüm zaferler ahlâkidir... Romanya fanatizme varan bir coşkuya ihtiyaç duyuyor... Romanya'nın fanatikleşmesi Romanya'nın dönüşümüdür (Volovici 1991: 128).

Faşizm, Romanya'da diğer yerlerden çok daha fazla aydını cezbetmiş gözüküyor. Daha sonra önde gelen edebiyatçılar olacak bir grup edebiyat öğrencisi "1922 Kuşağı"nın çoğunu kendine çekmişti. Eliade ve Cioran bunlar arasındaki en bilinen faşistler oldular. Gruptan iki kişi harekete katılmadı ve diğerleri-

nin dönüşümlerine yönelik betimlemeler bıraktılar. Sebastien, Yahudi olduğu için katılmadı. Eski arkadaşlarının katılımından "bir din değişikliği" gibi bahsetti. Eugène Ionesco katılmadı; çünkü kültürel olarak Rumenden çok Fransızdı. Daha sonra, faşizm ya da Romanya'yı hiç zikretmeden, arkadaşları hakkında harika bir oyun yazdı. *Gergedanlar*'da (1960), anlaşıldığı kadarıyla küçük bir Fransız kasabasının sakinleri anlamsızca gergedanlara dönüşürler. Bu sürrealist değişim mutantların kendileri tarafından istenir; çünkü sırf sürüye uymak istemektedirler. Kararlarına dair tek açıklama "Zamana uymak lazım!" gibi banal sözlerden ibarettir. 1970'te Ionesco hicvinin Romanya'daki eski arkadaşlarını hedef aldığını doğrular: "Profesörler, öğrenciler, aydınlar arka arkaya Nazi, Demir Muhafızcı oldular... Başlarda Nazi değillerdi... arkadaşlarımızdan biri şöyle diyecekti: 'Onlarla aynı fikirde değilim, gerçi bazı noktalarda, mesela Yahudiler konusunda falan, neyi kastettiklerini anlayabiliyorum.' Ve bu bir işaretti. Üç hafta ya da iki ay sonra bu adam Nazi oldu. Üniformasını giydi, her şeyi ikrar etti ve bir gergedan oldu" (Ianciu 1998: 14-17). Modernitenin anlamsız sloganları tabii ki hâlâ siyasette ağırlıkta, fakat bunlar artık merkeziyetçi olma eğilimindeler – Bill Clinton'ın "21. yüzyıla yönelik köprüsü", Tony Blair'in "yeni" her şeyi. Faşistler savaşlar arası dönemde böylesi banalliklere başvurmayı iyi bildiler.

1934-1937 arası dönemde, lejyon da saygınlığa erişiyor, diplomat Prens Michael Sturdza ve General Gheorghe Cantacuzino-Granicerul gibi cemiyet isimlerinin ilgisini çekmeye başlıyordu. Hükümetler onun söylemlerini çalmaya başlıyorlar, Yahudiler ve diğer yabancılara, ekonominin tüm alanlarına istihdam kotaları koyarak ekonomiyi "Rumenleştirmeye" çalışıyorlardı. Lejyon ve Ulusal Köylü Partisi arasında, toplumsal açıdan ilerici, ortak siyasi programlar bulmaya yönelik pazarlıklar bile başlamıştı. Parti'nin lideri Iuliu Maniu, Codreanu'nun 1938'deki yargılanışı sırasında savunmanın bir tanığıydı. Aydınlar arasındaki etkisi faşizme, yönetici sınıfın tümü için etkili bir yeraltı nüfuzu kazandırdı. Böylesi hükümetler, gerçek faşistler bastırılırken bile, faşist fikirlere gitgide daha fazla kapıldılar.

Öte yandan lejyon gitgide popülistleşiyordu. Eylemliği, Harita 8.2'de gösterilen, sözde Halk Seferleri'ne odaklanmıştı. Sınırdaki Banat ilinden bir edebiyat profesörü olan Codreanu'nun halefi Horia Sima bunları anılarında betimliyor (1967: 33, 199-205). İlk seferler genelde ülkenin kırsal kesimine doğruydu. Hiç kimse seferlere katılmadan hareket içinde hiçbir resmî paye alamıyordu. Lejyonun bazı "hücreleri" kırsal kalkınma projelerine destek veren çalışma kamplarına dönüşmüştü. Gençlik çalışma kampları 1930'larda Orta Avrupa boyunca pıtrak gibi çoğaldı. Kentli idealist genç insanlar kırsal yolları, okulları ve kiliseleri onarmak için harekete geçiyorlardı. Lejyonerler böylesi bir idealizmi pratik faşizm siyasetine çektiler. Kampları öğrenciler ile orta sınıf ve zanaatkâr vasıflarına sahip kişilerle doluydu – savaş sonrası ilk öğrenci grubu oluşmuştu. Bir kilise inşası projesi yüzde 69'u yerel köylü, yüzde 11'i işçi, yüzde 8'i zanaatkâr, yüzde 5'i öğrenci ve yüzde 4'ü uzman meslek sahipleri ile memurlardan oluşan 636 kişiden müteşekkildi.[2] Bir başka kampın yerel olmayan katılımcıları öğrenci, uzmanlık mesleği sahipleri ve işçilerden oluşan oldukça denk bir dağılım sergiliyordu. Ekler'deki Tablo 8.1'in ikinci satırı, daha büyük bir çalışma kampının yerli olmayan katılımcılarına dair ayrıntılar verir. Buradakilerin üçte biri öğrenci, dörtte biri kamu çalışanıydı ve uzmanlık mesleği sahipleri, işçi ve köylü kümeleri mevcuttu. Köylüler, yozlaşmış eşrafça yürütülen hükümet projelerini bu genç erkek ve kadınların idealizmiyle karşılaştırıyordu. Romantik bir retorik gibi görünen şey, burada pratik bir mevcudiyet kazanmıştı. Bu faşistler kendi bariz kişisel tatminleri bakımından iyi niyetli toplumsal reformculardı. Kendilerini ciddiye alıyorlardı.

İkinci sefer evresi 1936-1937 arasında "Hadi işçilerin arasına katılalım" sloganıyla dikkatleri kentli işçi sınıfına döndürerek gerçekleşti. Rumen sosyalizmi zayıftı; yüzde 6'lık zirvesine 1931'de çıktı ve sonra inişe geçti. Yahudiler ve sonra da –Bessa-

2 Aksi belirtilmedikçe, lejyoner gruplarına dair veriler Heinen 1986: 384-389 ve Veiga'dan 1989: 165-166, 262-266 türetilmiştir. Bugün için İngilizcede hiçbir kaynak böyle bir veri sunamaz.

rabia'ya yönelik Rus savlarını destekleyen Komintern'le ilişkilendirilmiş olması büyümesinin önünde engeldi. Faşizm, sosyalist seçmen tabanının büyük kısmını çalmıştı. Macaristan'daki gibi, sosyalizm bazı işçi sınıfı "gettolarını" bile faşistlere bıraktı (gerçi bu konudaki veriler derme çatmaydı. 1938'de, Bükreş Lejyoner İşçiler Kıtası'nın 3.000 kişilik bir "ölüm mangasıyla" birlikte 8.000 üyesi vardı. (Gerçek bir kanıta rastlamadıysam da) bu üyelerin özellikle silah sanayi ve ulaşım sektöründen (özellikle taksiler, kamu tramvayları ve demiryollarından) devşirildiği ve çoğunun kentlileşmiş köylüler oldukları iddia edildi (Weber 1966a: 548-549; Heinen 1986: 395-396; Vago 1987: 309; Ioanid 1990: 71, 169).

Bu proleter faşizm "yabancı" ve "Yahudi" biçiminde güçlü bir düşman algısına sahipti. Dorian (1982: 126) kısa zamanda hayal kırıklığına uğrayacağına inanıyordu:

> İşçi ve köylüler, Demir Muhafızlar'ın "sömürgecilerden" bahsederken, aslında sadece [...] Yahudileri kastettiklerinden bihaber, şikâyetlerinin, kapitalizmin yok olması ile biteceği inancı çevresinde birleşmişlerdi.

Bazı komünist tarihçiler, lejyonun kapitalistlerden gelen yardımlara dayandığını öne sürdü, oysa bu pek olası değildi. Kapitalistlerin çoğu ya Yahudi ya da yabancıydı. Lejyon Almanya'dan (antisemit ve proto-faşist rakibi LANC'dan daha az miktarda) ve Alman taraftarı kapitalistlerden biraz para yardımı aldı. Zaman zaman Kral Carol'un da aralarında bulunduğu diğer rejim grupları, kendi amaçları uğruna lejyonu kullanmaya kalkıştıklarında ona yardım ettiler. Maddi desteğin kaynağı büyük oranda vefakâr partililerden geliyordu (Heinen 1986: 337-341; Watts 1993). Lejyonun üretici sınıflar arasındaki uyuma dair korporatist sloganları, sosyalizmin daha büyük bir tehdidi altında olsalardı kapitalistlere hitap edebilirdi, ama üst sınıfların geri kalan kısmı daha muhafazakâr otoritarizmi destekliyordu. Kısa ve kanlı yaşamı boyunca lejyon, Mussolini ve Hitler'in darbelerinden ders alan hâkim seçkinler tarafından bir kullanıldı, bir bastırıldı.

LEJYONER SEÇMENLERİ: ULUS-DEVLETÇİ ÇEVRELER

Lejyon 1937 seçimlerinde yarışabilmek için bir cephe partisi olan "Her Şey Vatan İçin"i (TPT) kurdu. Bu parti üzerinden, iktidarın dışındaki liberal ve komünist partiler bir taktiksel ittifak kurdular. Hepsi birlikte rejimin, Kral Carol'un kendi ahlâki gevşekliği ile tecessüm eden "yolsuzluğuna" saldırdılar. Varlıklı bir saray zümresi ve Yahudi metresi ile olan yakın ilişkileri herkesin malumuydu. Sima, Codreanu'nun kitleleri istismar eden üç grup teşhis ettiğini söyler: önce komünistler, sonra Yahudiler ve son olarak da "kirli siyasetçiler" (1967: 44). Lejyon modern seçim propagandası konusunda mahirdi; özellikle komünistleri, Yahudileri ve siyasetçileri, genelde Codreanu'nun yakışıklılığıyla resmedilen Başmelek Cebrail'le savaşa tutuşmuş ejderha, canavar, şeytan ya da örümcekler olarak gösteren korkunç karikatürler konusunda uzmanlaşmışlardı. Lejyonerler, ülkenin her yerinde gerçekleştirdikleri yürüyüşlerde şunu söylüyorlardı:

> Ülke bizi çağırıyor, ey Hıristiyan kardeşlerim
> Savaşmaya ve çok sayıdaki sülüklerinden
> Saraylarda yayılan sapıklıklardan
> Zenginliklerimizi çalan çıfıtlardan
> Kurtarmaya çağırıyor
> (Volovici 1991: 174-175)

Din ve sınıf-bezeli-etnik sömürü arasındaki bağlantıya dikkat edin.

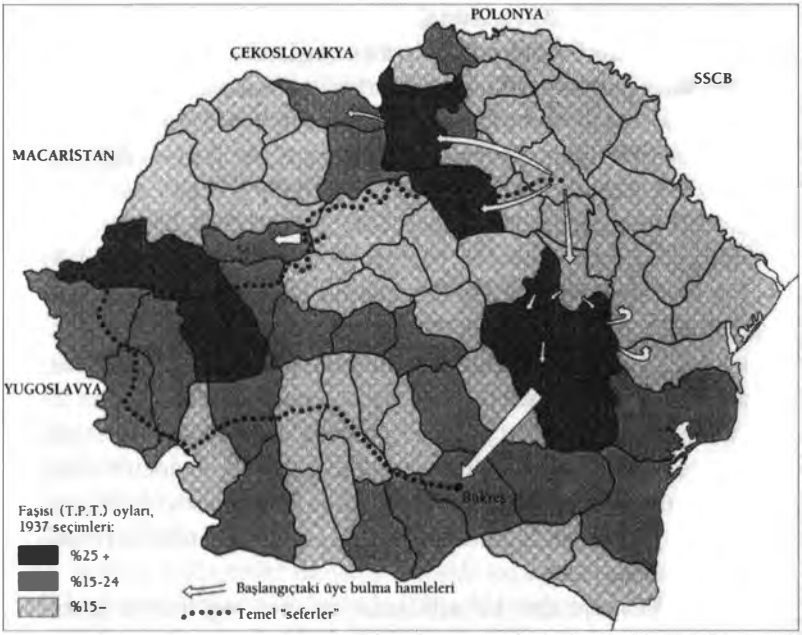
Böylesi teknikler karşılığını verdi. Sturdza (1968: 103), partisinin 1937 seçimlerindeki başarısını lejyoner idealizmine ve ülkenin "yolsuzluklarını ve kirliliklerini" temizleyeceğine dair vaadine bağlıyor:

> Düzenli birlikler şeklinde köylere girdiler, yerel kilisenin önünde toplandılar, çömeldiler ve dua ettiler, ayağa kalktılar ve şarkılar söylediler. Köylüler, profesyonel siyasetçilerin ağdalı nutuklarıyla kafalarını ütülemeyen, fakat kendilerini her-

kesin anlayıp benimsediği ateşli dualar ile, sadakat ve kahramanlık şarkıları ile hoşnut eden bu genç erkeklere sevgi ve takdirle baktı.

Sturdza biraz abartmış da olsa, böylesi bir özsunumun belli bir etkisi illa ki olmuştur. Mütevazı bir şekilde yaşıyorlardı ve yolsuzluğa bulaşmamışlardı, polis tarafından dövülmüşlerdi, mesajlarının bir yarısı dine ve gelişmeye dairken, diğer yarısı yabancı zalimlere yönelik nefrete ilişkindi. Onlara oy vermemenin altında yatan temel neden muhtemelen naiflikleri ve siyasi tecrübe ve nüfuzdan mahrum olmalarıydı. Lejyon etkili patronaj ağlarının bir parçası değildi. Yolsuzluğun da kendi siyasi karşılığı vardı.

Lejyona kimlerin oy verdiğine dair yorumların çoğu Weber'in (1966a) Rumen idari bölgelerindeki oy analizlerine dayanmıştır (örn. Barbu 1980; Veiga 1989: 105-121; Ioanid 1990: 64). Weber lejyonun önce, köylülerin görece serbestçe örgütlenebildiği tarihi "özgür köylerin" olduğu yoksul alanlardaki "halka gitmiş olduğunu" saptar. Buraların, lejyon oylarının yoğunlaştığı yerler olduğuna inanır – ülkenin en yoksul, en geri kalmış bölgeleri. Fakat, daha ayrıntılı verilere başvuran Heinen (1986: 403-414) tam tersini öne sürer: Lejyon oyları ile okuryazarlık (r=0,27) ve radyo sahipliği (r=0,22) arasında pozitif; çocuk ölümleri (r=-0,19) ile negatif olmak üzere seçim çevresine dayanan bir korelasyon saptar. Ayrıca, en sanayileşmiş 22 idari bölgenin 11'inin ve en büyük ölçekli kereste sanayilerinin işlediği en ormanlı 20 idari bölgenin 10'unun lejyonerlerin kalesi olduğunu da öne sürer. Her şeyi göz önünde bulundurunca lejyonun toplumsal ve iktisaden en gelişmiş yörelerden oy aldığına inanır. Daha geri kalmış köylü bölgelerinde daha başarılı olan, lejyonun sağdaki en büyük rakibi (otoriter milliyetçi ve antisemit ama faşist olmayan) PNC'ydi. Lejyon önce daha gelişmiş kırsal alanlarda, PNC'nin selefleri LANC ve diğer antisemit partilerden oy alarak büyümüştü. Yine de Heinen faşist oylar ile nüfus yoğunluğu ya da karayolu ağı arasında hiçbir ilişki tespit etmez. Faşizm ve gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişki zayıf ama pozitiftir.

Harita 8.2. Romanya: faşistlerin güçlü olduğu idari bölgeler.

Faşist oyların toplumsal tabanını daha iyi anlayabilmek için Harita 8.2'ye dönmeliyiz. Lejyoner oyların üç bölgesel kümeden geldiğini görüyoruz. İlki merkez-kuzeydeydi: (Polonya'ya komşu) Bukovina ili çoğunlukla lejyona oy verdi; tıpkı üç tarafındaki Kuzey Eflak, Transilvanya ve Maramures'e komşu ilçelerde olduğu gibi. Burası, Codreanu hâlâ partinin içindeyken, LANC'ın kalesi olagelmişti. 1926'da seçilen (aralarında Codreanu'nun babasının da bulunduğu) on milletvekilinin tümü merkez-kuzeyden gelmişti. İkinci küme Banat ve Crisana-Maramuresi ve Transilvanya'nın batı kısımlarına yayılan merkez-batıdaydı. Üçüncü küme, Güneydoğu Eflak ve Kuzeydoğu Muntenia'nın her ikisini de içine alan ve (yüzde 22'sinin lejyona oy verdiği) başkent Bükreş'i de içine alan güneydoğudaydı. Bu kümenin kuzey kısımları, lejyonun 1931 ve 1932'deki ilk seçimlerindeki en yüksek oy oranlarına da şahit olmuştu (Cod-

reanu 1990: 299, 321). Ayrı düşmüş hiçbir lejyoner bölge yoktu. Hepsi kümeler halinde ortaya çıkmışlardı.

Bu kümelenme tarihi taşra sınırlarını izledi ve bundan dolayı Heinen'inkiler gibi kalkınma ölçütleriyle oluşan lineer korelasyonların düzeyi kısmen düşer (aynı zayıflatıcı etkiyi bir sonraki bölümde İspanya'da da görüyoruz). Başkente ilaveten iki ilin oyları aslında Heinen'in iktisadi korelasyonlarını açıklayabilir. Lejyonun en yüksek taşra oyu, yüzde 24, oldukça müreffeh Bukovina'dayken, Bükreş hepsinden daha müreffehti. Çok yoksul bir ilde, Bessarabia'da, faşistlere sadece yüzde beş oy çıktı. Bu üçünü ayrı tutarsak, faşizm ve iktisadi kalkınma arasındaki korelasyon toptan ortadan kalkar. Kalan 57 ilçenin tümünde faşist oylar kişi başına düşen şeker tüketimi, haneye düşen radyo sayısı ve elektrik tüketimi, çocuk ölüm oranı ve tarım istihdamı oranlarından bağımsızdı. Gelişmişlik düzeyi pek bir şey anlatmıyor. Diğer değişkenler faşist oyları etkilemiş olmalı.

Kümelenmeye dair bir açıklama lejyoner örgütlenme olabilir. Lejyon, radyo ya da büyük gazetelere çok az erişimi olduğu için, ülkenin tümüne bir anda ulaşamadı. Hücre ağlarına, yürüyüşlere, "seferlere", çalışma kamplarına ve onlara eşlik eden yerel söylenti ve broşürlere dayanmak zorundaydı. Bir hücre 16 kişilik sınırını geçtiğinde, yeni bir hücre, sonra başka bir tane daha kuruluyor ve böylece hücreler iletişim kanalları boyunca peyderpey yayılıyordu. Ya da göçmen lejyonerler tarafından kurulan bir çalışma kampı kendi hücrelerini kurmak üzere yerel kişileri kendine katıyordu. Harita 8.2, daha önceki propaganda çalışmaları ile faşist oylar arasında bir ilişkiyi gösterir. Uzak güneydoğu dışındaki bölgesel oy kümelerinin çoğu, lejyoner etkinliklerin ilk merkezleri olmuşlardı. Çok az sefere şahit olan güney şeritlerinin çoğu bundan farklı olmuştu. Lejyon elbette ki nerede propaganda yapacağına, bunu kabulleneceğini düşündüğü yerlere göre karar veriyordu.

Harita iki farklı tür kabullenmeyi gözler önüne serer gibi görünüyor: Etnik olarak belirgin şekilde karışık alanlar ve oldukça sanayileşmiş alanlar (etnik ve iktisadi veriler Institul Central

de Statistica 1939-1940'tan). Etnisitenin kafa karıştırıcı etkileri, faşist oylarla iktisadi gelişmişlik arasındaki korelasyonu zayıflatan ana etmen olarak ortaya çıkıyor. Faşizm, –Alman, Macar, Ukraynalı, Bulgar, Szekler, Çingene ya da Yahudi– azınlıklardan ziyade etnik Rumenler tarafından destekleniyordu. Rumenlerin az olduğu yerlerde, az sayıda faşist seçmen buluyoruz. Lejyon, Rumenlerin nüfusun yüzde 50'sinden azını oluşturduğu 19 idari bölgeden sadece ikisinde ortalama oyun (biraz) üstünde oy aldı ve bunların tümünde, ulusal oy ortalamalarının yarısından az bir düzeyde kaldılar. Yine de, lejyonun en güçlü olduğu (yani oyların en az yüzde 25'ini aldığı) on yerde nüfusun yüzde 62'si Rumendi; Rumenlerin ulus genelindeki oranı yüzde 72'ydi. Demek ki, lejyon en çok oyu, kayda değer oranda hem Rumenlerin, hem de Rumen milliyetçilerin onları "tehdit ettiklerini" düşündükleri etnik azınlıkların bulunduğu yerlerde aldı.

Heinen faşist oylar ile yerel Yahudi sayıları arasında anlamlı hiçbir korelasyon bulamadı. Yahudiler ağırlıklı olarak Bükreş'te ve kuzeyde yaşadılar. Ulusal nüfusun yüzde dördünü, Transilvanya'da sadece yüzde üçünü, Muntenia'da yüzde ikisini, Oltenia ve Dobruja'da yüzde birden azını oluşturuyorlardı. Fakat Bükreş'te nüfusun yüzde 12'si, Bukovina'da yüzde 11'i ve Bessarabia'da yüzde 7'siydiler. Bu alanlarda aynı zamanda kentliydiler: Rumen şehir nüfusunun yüzde 14'ü, Bukovina şehirlerinin yüzde 30'u, Bessarabia'dakilerin yüzde 27'si, Eflak'ın (genelde Kuzey Eflak'ta olmak üzere) yüzde 23'ü, Bükreş'in yüzde 12'si ve Transilvanya şehirlerinin (genelde kuzeyde) yüzde 10'uydular. Finans ve ticarete hâkimdiler – Bukovina, Bessarabia ve Kuzey Eflak ve Mamures'teki bazı şehirlerde bu sektörün yüzde 70 ila 80'i. Yine de faşizm ağırlıklı olarak kuzeydeydi. Ve kuzeyde, en çok Yahudinin ikamet ettiği iller –Bukovina, Bessarabia ve Kuzey Eflak'ın çoğu– faşist desteğin iki aşırı ucunu temsil ediyorlardı: Bukovina'da yüksek, diğer ikisinde düşük. Bu bölgeler, pogromları da kapsayan tarihî antisemitizm geleneklerini paylaşıyordu. Ayrıca çok sayıda Rumene de sahiptiler. Faşizm neden Bukovina'da güçlü, fakat Bessarabia ve Ku-

zey Eflak'ta zayıftı? Faşizm Rumenleri basitçe Yahudilerle boy ölçüştürünüş olamaz.

Rumen faşistleri Yahudileri gerçekten de "tehdit" olarak gördülerse de, faşistler genelde, eski hâkim iktidar ile ilişkilendirilmiş ikinci bir etnik düşmanın olduğu bölgelerde serpildiler: Eski Macar illerindeki Macarlar ve eskiden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçası olan bölgelerdeki Almanlar. "Avusturya-Almanları" ağırlıklı olarak Doğu Bukovina, Banat'taki Arad ve Kuzeydoğu Transilvanya'daki Nassaud şehirlerinde ikamet ediyorlardı. Bu şehirlerde Almanlar, kayda değer Yahudi toplulukları ve yakındaki köylüleri seferber eden Rumen milliyetçileri vardı. Sonuç görece yüksek düzeyde bir faşist oyuydu.

Livezeanu (1995: böl. 2 ve 3) 1918'deki Bukovina antisemitizminin, devlete kendi dilini dayatmış eski Avusturya-Alman hükümdarlarına yöneltilmiş daha yeni bir Rumen milliyetçiliği ile birleştiğini gösterir. Avusturya orduları teslim oldukça, milliyetçiler, Romanya'nın (Müttefiklerin talep ettiği gibi) anayasada azınlık haklarına yer vermesini reddederek, yerel yönetim kurumlarını ele geçirdiler. Milliyetçiler bunda başarısız oldular, fakat yerel idarenin yönetimini ele almayı başardılar ve milli eğitimdeki Alman ve Yahudi ağırlığına son verdiler. Uzmanlık mesleği sahipleri, ordu ve Ortodoks rahipler kamu kurumlarında Rumen dilinin öğretilmesi ve kullanılmasına yönelik bir girişim başlattılar. Bu, önceki Yahudi ve Alman "zalimlere" karşı mevzi alan alışıldık, ulus-devletçi faşist çekirdek çevreydi. Tarihî antisemitizm böylece, faşizmi teşvik eden yeni bir ulus-devletçilikle hemhal oldu. Gerçekten de, yerel antisemit (LANC ve PNC) hareketleri, lejyonla rekabet etmek için faşist kisvelere bürünmeye başladı (Vago 1975: 167).

Ne var ki, Romanya'nın tüm Almanca konuşan toplulukları düşman olarak görülmüyordu. Transilvanya'nın büyük oranda gayri faşist doğusu, yüzyıllar önce Almanya'dan göçmüş, ağırlıklı olarak taşralı "Sakson" topluluklar barındırıyordu. Bunların hemen yakınında, buraya uzun zaman önce yerleşmiş ve kökenleri bilinmeyen ve "gayri tehditkâr" bir taşralı azınlık olan Szekler ikamet ediyordu. Ne biri, ne de öteki geçmiş-

te zalim bir devletle ilişkilendirildiği için, Rumen milliyetçilerle olan ilişkileri şimdilerde oldukça samimiydi. Bu azınlıkların hiçbirinin ne bir toprak talebi vardı, ne de Rumenleri sömürdükleri hissine kapılınılıyordu. Rumen milliyetçiler, Szeklerin "bastırılmış" eski Rumenler olduklarını ve ulusa muhtemelen asimile edilebileceklerini iddia ediyordu. Rumenler ve Saksonlar, tartışmasız bir Rumen devleti içinde belli bir yerel komünal özerkliğin tanınması konusunda uzlaşmışlardı. Yerel Rumen çiftçiler de refahlarını, kısmen, onlara daha ileri tarım tekniklerini öğreten Sakson çiftçilere atfediyorlardı (Verdery 1983; Ronnas 1984: 127). Bu bölgelerde Rumen milliyetçileri, pek azı faşist olan ılımlılardı. Szekler yörelerinin lejyona oy verme ihtimali çok çok azdı. Saksonlar, savaş yaklaştıkça, nihayetinde Alman Nazi etkilerine daha açık hale geldiler; bazıları lejyona, savaş sırasında da SS'e yöneldi.

Diğer bir büyük etnik "tehdit" eskiden hüküm süren Macarlardan geldi. Batı Transilvanya, Maramures ve Crisana-Banat'ta, Rumenler asırlar boyunca Macar toprak sahiplerinin serfiydi. Buralarda Macarlar, Macaristan'ın revizyonist sınır taleplerini desteklediler. Bu yüzden, yerel milliyetçiler okulların sert bir şekilde Rumenleştirilmesi ve üniter bir ulus-devlet için bastırdılar (Livezeanu 1995: böl. 4). Bu gerilimin kökenleri 18. yüzyıla kadar gider. Habsburg'un Transilvanya'da "Doğu Katolik (Uniat) Kilisesi" dayatmasına karşı olan Rumen direnişi sonra da Hunedora, Alba ve Sibiu yörelerinde vuku bulmuştu (Verdery 1983: 118).[3] Harita 8.2 bu yörelerin o zaman için çoğunlukla faşist olduğunu ortaya koyar. Heinen, Transilvanya boyunca, faşist oylar ile yerel Uniat cemaatlerinin büyüklüğü arasında negatif bir korelasyon buldu (r= -0,38), çarpıcı bir tarihî miras. Başkenti Transilvanya'daki en büyük Yidiş dili konuşanlar topluluğunu barındıran Maramures erken lejyoner ve antisemit karışıklıklara tanık olmuştu (Livezeanu 1995: 290-295). Bu kentte aynı zamanda Rumen kadar Macar

3 Habsburgların 18. yüzyılda Katolik ve Ortodoks öğretilerini birleştirerek Transilvanya üstündeki Avusturya denetimini artırma girişiminden yadigâr bu kilise, Romanya'da sadece Transilvanya'da bulunur.

da vardı. Macaristan sınırındaki iki yöre, Salaj ve Satu Mare'deki düşük faşist oylarına dikkat edin. Ne birinde, ne de ötekinde çok fazla Yahudi vardı ve her ikisinde de Rumenler nüfusun yüzde 25'inden azını teşkil ediyordu.

Böylelikle lejyon, büyük bir Rumen nüfusu ile biri Yahudi, diğeri eskiden hükmetmiş milliyet olmak üzere iki kentli etnik "düşman" arasındaki doğrudan çatışma ile serpildi. Bu sayede lejyon, milliyetçilik ve antisemitizmi, faşizmle harmanlayabildi. Bu yüzden Bessarabia faşizm için verimli bir toprak değildi. (Her ikisi de fazlasıyla mevcut) Yahudi ya da antisemitizmden değil, diğer etnik düşmanlardan mahrumdu. Doğrudur, burası savaş öncesinde, 1918'de neredeyse Sovyetler'e savaş açan ve 1940'ta yine Sovyetler'in eline düşerek, milliyetçi bir Rumen zulmünü tetikleyen bir Rus ili olmuştu. Fakat buradaki yerel Rumen burjuvazi çok da milliyetçi değildi. Çoğu Rusça konuşuyor ve Rumen dilini "geri kalmış" yerel köylülükle ilişkilendiriyordu. Şimdi artık, milliyetçi sebeplerden değil de, bariz sınıfsal sebeplerden dolayı, Sovyetler Birliği'ni Romanya'ya tercih ediyorlardı. Çok az sayıdaki komünist genellikle Yahudi olduğu için bu, antisemitizmi körükledi. Fakat yerel Rumen burjuvazi aslında daha geniş bir yerel özerklik ve Rumen devletinin tümünden ziyade, (ortak bir tarihe sahip oldukları) komşu Eflak ili ile daha sıkı bağlar talep ediyordu.

Böylece milliyetçilik Bessarabia'nın Rumenleri arasında bodur kaldı. Faşizmi değil ama antisemit LANC ve PNC'yi desteklediler (Shapiro 1974: harita 1). Bu, Kuzey Eflak için de geçerliydi. Romanya genelindeki LANC/PNC oyları ile nüfus içindeki Yahudi oranı arasında korelasyon vardı (r=, .23; 1933'te 0,46'ydı). Bu bölgelerin her ikisindeki Sovyetler Birliği'ne yönelik burjuva korkuları, onları –komünistlerin içlerine nüfuz ettiğine dair söylentilerin yayıldığı– "devrimci" lejyonlara karşı da şüpheci yapıyordu. Lejyonu çekici ya da itici kılan daha geniş faşist ideolojiydi; antisemitizmi de proletaryan ulus-devlete dair daha kapsamlı düşünceye bağlıydı.

Fakat bu sav sadece kuzey ve batıdaki iki faşist küme için geçerlidir. Güneydoğu kümesi daha ağırlıklı olarak Rumen-

di: Burada sadece Covurlui'de çok sayıda Yahudi vardı (neredeyse %10) ve hiçbir yerinde kayda değer başka azınlık yoktu. Tulcea'da Ruslar ve Bulgarlar vardı ama Yahudilerin sayısı azdı; buna mukabil başkentte birçok Yahudi vardı ama diğer azınlıklar sayıca azdı. Diğer bir konu olan devletçilik, başkent ve sanayi bölgelerinde muhtemelen daha önemliydi. En gelişmiş sanayi Bükreş ve Brasov'da toplanmıştı ve petrol sanayinin çoğunluğu Prahova'daydı; bu coğrafyaların ikisi de ithal ikameci politikalardan faydalanıyor ve devletçi öğretiyi onaylıyorlardı (Ronnas 1984: 118-120). Weber (1966a: 110-111) önde gelen iki kırsal faşist-eğilimli yörenin (Putna ve Covurlui), 1930'larda orman ve kereste şirketlerine karşı yerel bir direnişi örgütleyebilmiş tarihî "özgür köylerin" çoğuna ev sahipliği yaptığını söyler (gerçi ismini zikrettiği böylesi yörelerden ikisi lejyona pek fazla da destek vermedi). Bunlar, köylü sosyalizmine dair eski geleneklere sahip olduklarını söylediği Güney Eflak yöreleri Dolj, Teleorman ve Vlasca'da olduğu gibi daha yoksul lejyoner yörelerdi. Bu güney yörelerinin hiçbirinde çok fazla Yahudi yoktu. Lejyon, buralarda, üçüncü bir konuyu, yoksul köylüler ve uzak "yabancı" sermaye arasındaki sınıf mücadelesini – yani proletaryan milliyetçiliğin farklı bir biçimini– öne çıkardı.

Faşist oylara dair, bölgelere özgü bu üç farklı sebebi ortaya koymak bir nebze amaca mahsus gözükebilir. Ayrıca bu veriler bir kesinliğe de izin vermiyor. Rumen yöreleri, farklı iktisadi ve etnik koşullara sahip geniş bir alana yayılmıştı. Lejyon hiçbir yörenin oylarının yüzde 36'dan fazlasını resmen elde edemedi. Ona hangi yerel alt grupların oy verdiğini tahmin etmek riskli olacaktır ama muhtemelen hiçbir yerde büyük bir alt gruptan "tulum çıkarmadı." Yine de, benim çözümlemem, ülkenin bazı kısımlarının faşizmi aşırı milliyetçilik olarak desteklemiş olabileceğini önerme eğilimindedir. Yerel Rumen milliyetçilerin Yahudilerin yanında hâkim bir milli azınlığın "tehditleri" ile karşı karşıya kaldıkları yerlerde, birçokları faşizme sıcak baktı. Ülkenin diğer yörelerinde çokları faşizmi daha ziyade köylü proleteryanın müdafaası, aşırı milliyetçilik ya da "proletaryan" ulusun yabancı sömürüsüne direnmek için gerekli bir savunma

olarak destekledi. Rumen faşizmi içinde sınıf çok önemli olmasına rağmen lejyonun proletaryan ulus-devletçiliğinin filtresinden geçiyordu.

FAŞİST SON

Seçim sonuçları, hem demokrasi, hem de Kral Carol için kötü haber anlamına geliyordu (Shapiro 1974). Faşizme doğru yönelim aşikârdı – gerçekten de, sağa yöneliş 1929'dan beri sürüyordu. Ulusal Köylüler oyların yüzde 20'sine sahiptiler, ama artık bir zamanlar oldukları kadar ne demokrasi yanlısı ne de çok kültürlüydüler. Öteki yarı-demokratik etnik azınlık partileri oyların ancak yüzde 10'unu toplayabiliyorlardı. Carol'un kendi yarı-otoriter hükümet bloğu yüzde 36 ile en büyük siyasi blok olsa bile, yeni bir bakanlar kurulu kurabilecek güçten yoksundu. Sonrasında olacaklar kaçınılmaz değildi. Carol daha liberal bir demokrasi yönüne geri çekilip, bu gruplar arasında bir koalisyon *kurabilirdi.* Fakat hiç de demokrat değildi ve demokrat olmak gibi bir arzusu da yoktu. Böylece sağa eğilmek zorunda kaldı – gerçi orada da lejyonun düşmanlığıyla yüzleşmesi gerekecekti. (Lejyonun komutasını üstlenmeye yönelik açık bir girişimi de içeren!) karmaşık gizli pazarlıklardan sonra rakip (oyların sadece yüzde 9'unu almış) aşırı sağcı ve antisemit Nasyonal Hıristiyan Partisi'ni hükümete başkanlık etmeye davet etti. Eski rejim partileri ve diğer birkaçının desteği ile pek fazla değişikliğe gitmeden hükümet edebileceğini umdu. Fakat Nasyonal Hıristiyanlar lejyonerlerin söylemlerini ödünç almaktaydılar ve yeni hükümet; Alman-yanlısı bir dış politika, korporatizm ve "Rumenler için Romanya" hedeflerini ilan etti. Yahudilerin ve diğer azınlıkların kamusal ve profesyonel hayata katılımını engelleyen önceki yasal düzenlemeyi şimdi bunu tam bir yasağa dönüştürecek şekilde genişlettiler. Rumenler örgenselci [organicist] ama çok da şiddet içermeyen çözümlere doğru gidiyorlardı.

Fakat yeni hükümet partilerinin yeteri kadar otoritesi yoktu ve lejyonla bir anlaşmaya varma arayışındaydılar. Carol, bun-

dan doğacak ortak iktidarın kendisine karşı döneceği endişesiyle paniğe kapılmıştı. Parlamentoyu feshetti, tüm iktidarı üstlendi ve lejyona karşı şiddetli bir şekilde cephe aldı. Buna karşı gelen bir paramiliter direniş ortaya çıkmadı. Codreanu'nun da aralarında bulunduğu 14 lider tutuklandı ve isyana teşvik suçlamasıyla uzun hapis cezaları aldılar ve Kasım 1938'de – kaçmaya çalışırken öldükleri şeklindeki akıllara ziyan göstermelik hikâye ile– boğuldular. Bu hareketin paramiliter zayıflığı ortaya çıkmıştı. Faşistler bireysel biçimde Yahudileri ve resmî görevlileri öldürmeye koyulmuşken, varsayım diğer faşistlerin seçimlere yönelik olarak resmen örgütlenmeye devam edeceği yönündeydi. Fakat artık rejim büsbütün otoriter olduğuna göre, oyunun kurallarını değiştirip faşist liderliği bir darbede yok edebildi. Hoş, faşizmi yok etmedi. Gerçekten de, Codreanu artık Hıristiyan/faşist şehide dönüşerek, ölümünden sonra bile etkisini korumuştu. Lejyon, Eylül 1939 cinayetlerinden sorumlu olan başbakanı öldürerek (bu öldürdükleri, görevde ya da eski dördüncü başbakandı) yeraltına çekildi. Yaklaşık 400 önde gelen lejyoner ve onların aileleri misilleme olarak idam edildi ve cesetlerinin çoğu sokak lambası direklerine asıldı. Bu liderlere dair verilere sahibiz: Bunlar uzmanlık mesleği sahibi (özellikle avukat), rahip, öğretmen ve diğer kamu çalışanlarıydılar. Diğer kent militanları Almanya'ya kaçıp orada alıkonuldular. Bu tutuklular içindeki en büyük grup öğrencilerdi; onları bildik uzmanlık mesleği sahipleri ve kamu çalışanları izlese de, aralarında bir miktar işçi de vardı (Ekler'deki Tablo 8.1'in 2. ve 4. sütunları). Yeraltındaki lejyonun gerçekten örgütlü, toplu ve şiddete dayanan bir paramilitarizme yönelmesi işte bu ikinci baskıya bir tepkiydi.

Carol, bir takım korporatist iddialara sahip, yarı-reaksiyoner otoriter bir rejim tesis ettiği halde tarafsız bir dış politikayı devam ettirmeyi denedi. 1940'a gelindiğinde ciddi bir Alman baskısı altındaydı. Revizyonist güçlerin komşusu olarak (ki birisi komünist SSCB'ydi), Romanya'nın ya Almanya ya da liberal güçlerle bir ittifaka ihtiyacı vardı. Fransa'nın artık bir gücü kalmamıştı ve Britanya da uzun bir süre dayanamayabilirdi.

Carol ister istemez Hitler'in müttefiki oldu, Rumen ekonomisi Almanya'ya ikmale yönelmişti ve şimdi Romanya'da çalışan çok sayıda Alman, faşizmin nüfuzunu artırıyordu. Carol daha da korporatist oldu. Bir tek-parti, "Ulusun Partisi" rejimi kurdu, lejyonu ona bağladı ve Yahudi-karşıtı düzenlemeleri artırdı (bu ve sonraki tehcir ve tasfiye politikaları bir sonraki kitabımda tartışılıyor).

Fakat Hitler onu arkasından vurdu. Hitler ve Stalin arasındaki antlaşma ve buna ilaveten Hitler'in Macar yanlısı politikaları, Romanya'nın Kuzey Bukovina ve Bessarabia'yı SSCB'ye ve kuzey Transilvanya'yı Macaristan'a kaptırmasıyla sonuçlandı. Yerle bir olan politikaları yüzünden, General Antonescu kralı tahttan çekilmeye zorladı ve kendi diktatörlüğünü tesis etti. Almanya'ya karşı bir sevgisi olmasa da Almanya'nın savaşı kazanacağına inanıyor ve Hitler'in eninde sonunda Transilvanya'yı kendine geri vereceğini umuyordu. Antonescu'nun çok kısa bir geçmişi olduğu için, Hitler ona güvenip güvenemeyeceğini bilmiyordu. Bu yüzden, kurnaz general, bir süre faşistlerle ortaklaşa hüküm sürdü. Lejyonun yeni lideri (Himmler'in arkadaşı) Horia Sima hükümetin başkan yardımcısı oldu ve beş bakanlık, bakanlık müsteşarlıklarının çoğu ile 46 bölge valiliğinden 45'i lejyonerlere bırakıldı – ki bu örgütün ülke çapında kamu sektöründeki gücünün bir göstergesidir. Bu bölge valilerinin 40'ının önceki mesleklerini biliyoruz. 19'u kamuda avukat, 12'si profesör, 6'sı orduda subay ve kalan üçü de diğer uzmanlık mesleklerindendi (Ioanid 1990: 201-202). Lejyon genç ve eğitimli militanları da kendine çekmeye devam etti: 1941'de 18.000'den fazla ortaokul öğrencisi ve 1.100'ün üzerinde öğretmen örgüt içinde etkindi. Lejyon ticaret okulu öğrencilerine ve çıraklara özel bir ilgi gösteriyordu. Komünist Parti'nin kapatılması ile işçi örgütlerini de tekelleştirdi. Lejyoner işçi birimleri çoğu işletmede etkindi ve en azından önemli bir madencilik grevi gerçekleştirdi (Ioanid 1990: 72; Hitchins 1994: 461).

General Antonescu zaman zaman bir faşist olarak nitelenir. Geçmişine dair kayıtlar onu sadece etkili bir asker, dürüst ama baskıcı ve ateşli bir antikomünist olarak gösteriyor. Her ne ka-

dar artık korporatist bir otoritarizmi resmen benimsemiş olsa da, nihai sadakati, yeni bir faşist düzene değil, mevcut kurumlara yönelikti (Watts 1993: 275). Özünde, zamana uyum sağlıyor gözükmek için bazı korporatist ve faşist kisvelere bürünmüş, yarı-reaksiyoner bir otoriterdi. Faşistlerle olan temel bağı, Nisan 1941'de Bakanlar Kurulu'na hitap ederken açık ettiği ilkel milliyetçiliğiydi:

> Rumenleri, ulusun düşmanlarına yönelik nefretle telkin etmek zorundayız. Ben işte böyle; Türklere, çıfıtlara ve Macarlara karşı nefretle büyüdüm. Ulusun düşmanlarına karşı bu nefret duygusu, en uç noktalara kadar götürülmek zorunda. Bunun sorumluluğunu ben alıyorum (Braham 1998: 15).

Yine de bu uyumlu bir faşist ailesi değildi. Antonescu lejyoner müttefiklerinin ve yeni toplu şiddetinden ve komünistlerin hareketin içine nüfuz ettiği söylentilerinden paniğe kapıldı. Lejyonerler, Kasım 1940'ta hapiste tutulan 65 siyasetçiyi katledince çileden çıktı. Bükreş'teki Vichy Büyükelçiliği'nin raporları, Antonescu ve Başbakan Yardımcısı Sima arasında gelişmekte olan çekişmeye dair etraflı bir döküm verir. Antonescu "sükünet ve düzen", Sima "kahramanlık destanları" için çağrıda bulunacaktı. Sima bakanlıklara, üniversitelere, hastanelere ve özellikle de lejyoner "gözetim komitelerine" sahip "Rumenleştirme Komisyonu"na nüfuz edebilmişti ve ayrıca ulusu metazori "saflaştırmak" adına polis kuvvetlerine ek yardımcı lejyoner polis birlikleri oluşturuyordu. Antonescu tüm bu lejyonerleri kendine sadık adamlara bağlamaya çalışıyordu. Fakat yine de proletaryan milliyetçilik önlemleri ilan ederek, ücret ve maaş eşitliğini teşvik ederek, kapitalist "spekülatörlere" saldırarak ve özellikle ülkeyi Yahudilerden temizleyerek siyasette zemin kaybediyordu. Fransız diplomatlar, tam bir kilitlenmeye ve hükümet anarşisine evrilmekte olan "devrimci" bir durum tespit ediyorlardı. Bu, diyorlardı, üyelerinin çoğu artık, Yahudiler ve diğer zengin "hainlerin" mallarını yağmalaya düşkün "alt sınıflardan" devşirilen "komünistimsi" lejyonerleri teşvik ederek, saygın siyasetçileri ve din adamlarını paniğe sevk etti (Ianciu 1998: 73-84, 91-92).

Bu böyle süremezdi. Ocak 1941'de bir lejyoner darbe teşebbüsü yaşandı. Himmler girişime sıcak baktı ve Hitler, Antonescu'nun ülkeye daha hâkim olabileceğini ve böylece Romanya'nın petrolünün Alman savaş makinesine güvenli akışını sağlayabileceğine inanarak onu destekledi. Lejyonerler kısa bir süre için Bükreş'teki kamu binalarının çoğunu ellerinde tuttular. Antonescu'ya başarısız bir suikast girişiminde bulundular. Britanya sefareti ülkesine, taraf değiştiren askerî birliklere dair uzun bir liste yolladıysa da, Fransız elçiliği gözlemlerinde daha kuşkucu ve isabetliydi. Antonescu lejyoner valileri Bükreş'e çağırmıştı ve yokluklarında bölgesel idarelerin denetimini ele geçirdi. Saygı duyulan bir generaldi ve başkent civarındaki önemli ordu birliklerinin bağlılığını güvence altına almıştı. Kral Carol hâlâ hükümdar olsaydı, sonuç farklı olabilirdi. Fakat ordu, bazı ihtilaflara rağmen, direndi ve savaştı. Bu şartlar altında askerî güçler, paramiliter kuvvetleri –hele hele de lejyon gibi askerî taktiklere olan aşinalığı daha yeni olanı– hemen hemen her zaman yenilgiye uğratabilir. Biraz gecikmenin –lejyonerlerin şiddeti onları Almanların gözünden düşürene kadar beklemenin– ardından, Antonescu isyankârların üstesinden gelmek üzerek sadık askerî birlikleri harekete geçirdi. Yeni Alman elçisi Manfred von Killinger, beraberinde Hitler'den kendisine ayaklanmayı bastırması yönünde birçok emir getirdi ve Alman askerleri de lejyonerlerine gözdağı vermek için bir güç gösterisi yürüyüşü düzenlediler (Ancel 1993: 228-231; Ianciu 1998: 111-120). 250 kadar lejyoner öldürüldü, 9.000'i tutuklandı. İsyanı ateşleyen gösterilerin başını çekenler öğrenciler olsa da tutuklananlar ağırlıklı olarak proleterdi, geri kalanlar da alışıldık ulus-devletçi sınıf içinde dağılmıştı (Ekler'deki Tablo 8.1'in 4. Sütunu).

Lejyoner, Oklu Haç'ınkinin aynısı acı dersi aldı: Nazi rejimi düzenli yarı-reaksiyoner ve korporatist otoriterleri, asi faşistlere tercih ediyordu. Lejyon, yeniden ortaya çıkmasına ve Nihai Çözüm'e açıkça katılmalarına izin verilene kadar çok sayıda kamu kuruluşuna nüfuz etmeyi başararak daha ağır zulümlere de dayandı. Savaşın kaderi değiştikçe, Antonescu'nunki de,

sonunda işgalci Sovyetlerin müttefiki olabilecek kadar değişti. Lejyon ülkenin batı kısmının denetimini ele alarak ve Kızıl Ordu tarafından yenilgiye uğrayana kadar kendi küçük Nihai Çözümü'ne girişerek yeniden ayaklandı. O zamana gelindiğinde, –onların ya da onlara karşı dönmüş– lejyoner şiddetin miadı dolmuş gözüküyordu.

Savaş sonrası komünist hükümet şaşırtıcı bir şekilde ihtiyatlı çıktı. Antonescu ve bazı faşist işbirlikçiler idam edildi, fakat Çavuşesku rejimi sonradan eski lejyonerlerin birçoğunu kullandı ve açık lejyoner eğilimler sergiledi: Aşırı etnik milliyetçilik, zorlayıcı bir öjenizm ve köylü hayranlığı. Öğrenci faşizmi, komünist rejimin 1980'lerin başındaki çöküşünün ardından kısa bir süreliğine tekrar ortaya çıktı. Fakat güçlü devlet o zaman için gözden düşmüştü ve ülkede neredeyse hiç Yahudi kalmamıştı. Sadece önemli bir Macar azınlığın varlığı organik Rumen milliyetçiliğinin tekrar ortaya çıkmasına dair bir endişeye neden oluyor. Fakat belki de Rumen faşizmi artık nihayet yok olmuş olabilir.

SONUÇ

Savaşlar arası Romanyası'nda genel olarak aşina olduğumuz bir öyküye şahit olduk: Kabaran bir otoriter devletçilik ve organik milliyetçilik. Fakat bunlardan sorumlu olanlar biraz farklıydı. Burada hâkim seçkinler yaşlı değildi, ama savaştan zarar görmeden çıkmışlardı. Milliyetçi ve devletçi yönlerde biraz radikalleşerek iktidarda kalabildiler. Devletin askerî gücü faşist paramiliter güçlere karşı (zar zor) sağlam durabildi. Bir kral ve bir general, tabandan gelen faşist tehdidi kesebildi. Demokrasiye karşı bildik "hâkim-sınıf komplosuna" dair öğeler teşhis etmiş olsam da, bu seferki sadece demokrasiyi değil, faşizmi de savuşturma arayışındaydı. Ve bu dalgalanmanın çekirdeğinde faşistleri teşhis etsem de, Rumen faşistler farklıydı. Esasında iki ana faşist çekirdek çevre vardı. İlki bildik "ulus-devletçi" ideoloji ve liderler ile militanlar çevresiydi – gerçi burada papazlar da ekleniyordu. Fakat lejyonun, yoksul köylüler ve sanayi işçi-

leri arasında –ülkenin tüm bölgelerinde olmasa da– daha proleter bir ideolojisi ve tabanı da vardı. Bu yüzden Rumen faşizmi genel anlamda bir burjuvazi ya da özel olarak küçük burjuvazi hareketi değildi. Engelleyici baskılardan mustarip olmasalar, faşistler seçmenlerin çoğunluk desteğini alabilirlerdi. Taktikleri paramiliter olmaktan ziyade seçim odaklıydı; çünkü çok sonralara değin lejyonun şiddeti daha ziyade bireyseldi ve öncelikli olarak, daha sonrasında daha geniş bir toplumsal desteğe sebep olacak sınırlı devlet baskısını amaçlıyordu.

Fakat lejyonun tabanı bambaşka gruplar arasındaki garip bir ittifaka benzer. Onları bir araya getiren neydi? Lejyon, siyasi seçkinlerin ülkenin acil sorunları çözmekteki başarısızlığından önce yararlandı, sonra da çekti. 1918'de Rumenler geniş yeni topraklara ve modern bir demokrasi umuduna sahiptiler. Fakat gerçek, yoksul bir ülke ve harap yerel kurumlar yığını olduğuydu. Siyasi bağ, savaştaki zaferle güçlenmiş yönetimdeki eski rejim tarafından sağlanıyordu; bu rejim yanaşma ilişkilerine dayanan, kamu kadrolarını ve kalkınma projelerini kendi müşterilerine dağıtan "seçkin partilerinden" ve bir monarşiden oluşuyordu. Savaşlar arası dönemde, iletişimin artan yoğunluğu ile zayıflamış ve başta faşizm olmak üzere modernleştirici ideolojilerin hücumuna uğramış böylesi yarı-otoriter yöntemler her yerde zorlanma emareleri sergiliyordu. Büyük Buhran bu rejimlerin, özellikle de tarımdaki sıkıntıları gidermek konusundaki yetersizliğini ortaya çıkardı. Ve diğer ülkelerde olduğu gibi buna yönelik tepki sınıfsal olduğu kadar etnik biçimler de aldı.

Kral ve seçkinlerin çoğu, Romanya'nın sorunlarına mütemadiyen daha çok değil, daha az demokratik bir çözümü yeğledi. Bu sebeple, ulus-devletçi otoritarizme yönelik savrulmanın işbirlikçileriydiler – tıpkı savaşlar arası dönemin Doğu ve Güney Avrupa ülkelerinin hemen hemen hepsindeki benzer gruplar gibi. Yine de, faşistlerin iktidara gelmesine yardım etmediler. Bunun yerine, kendileri, kısmen daha "modern" olmak adına samimi bir girişim olarak, kısmen de oportünistçe kendi hâkimiyetlerini daha büyük bir güçle koruyabilmek adına bazı faşist tahayyülleri benimsediler. Faşistlerin kendileri kullanılmış ve tas-

fiye edilmiş olsalar da faşizm sonradan, Kral Carol ve Marshal Antonescu korporatist ve faşist kisveleri, filhakika, "faşist yoldaşlar" olabilmek adına üstlerine geçirdiklerinde muzaffer oldu.

En önemli faşist mesaj, organik bir ulus-devlete dair yeni, temiz ve modern bir başlangıca dairdi. Bu, sınıf aşkıncılığına dair bildik mesajın bir parçasını tecessüm ediyordu: Paramiliter şiddet ile "hadlerini bildir" ve sonra ulusal birliği sağlamak için korporatist kurumları kullan. Fakat buradaki sınıf vurgusu daha batıdaki Avrupa'dan farklıydı. "Bolşevikler" –Bessarabia'daki Rus emperyalizmi biçimi haricinde– ulusal birliği pek de tehdit edemeyecek kadar güçsüzdü. Ülke içindeki daha büyük tehdit, ulusun "yabancı" kapitalistlerce sömürülmesi gibi görünüyordu. Sömürü, yabancı iktisadi seçkinlere, özellikle Yahudilere mal ediliyordu – ve "Alman" bir kral olup Yahudi bir metres ve "yabancı" bir saray çevresine sahip Carol bununla özdeşleşmekten nihayetinde kurtulamadı. "Yabancılığın", "yolsuzluğun" ve "sömürünün" bileşimi bu rejimin zayıflığıydı ve bu zayıflık, faşizmin neredeyse onun üstesinden gelmesine izin vermişti. Fakat faşizm iktidara doğru, iş işten geçene kadar, paramiliter bir yol değil de seçimlere dayanan bir rol izledi. Rejim askerî güç üstünlüğünü koruduğu için cebren hayatta kaldı.

Kasabalar, görünüşte demokratik kurumlar ve başkentin, böylelikle, yeni ulus devlet içinde muğlak bir konumu oldu: Sözde ulusun modern geleceğini temsil etseler de, onun yabancı, kozmopolit ve ayartıcı antitezi oldular. Livezeanu (1990; karş. Nagy-Talavera 1970: 258-260) kırsal kökenli öğrenciler tarafından kurgulanan özünde kırsal bir milliyetçiliğin artık başkente, onun hükümdarına, seçkinlerine, üretici burjuvazisine ve Yahudilerine karşı yöneldiğini iddia eder. Köylüler ve köylülerin oğulları onların iktidarını yıkıp Romanya'yı organik bir ulus-devlet yapacaklardı. Bu abartılı gibi duruyor. Lejyon ciddi bir kırsal desteği gerçekten almış olsa da, daha fazla sayıda köylü, lejyondan daha demokratik partilere sadık kaldılar. Hoş, faşizm tamamen kırsal değildi. Devlet kurumlarında ve orduda yankı buldu ve sanayi işçileri arasında popüler hale geldi. Sosyalizm zayıf ve "yabancıydı". Fakat kapitalizm Yahudiydi, Alman-

dı, Macardı, Yunandı ve Fransız sermayesinden borç alıyordu. Özellikle başkent civarındaki Rumen işçiler devletçi politikalardan yararlandılar. Onlar kapitalizmi değil, ulus-devleti desteklediler. Kapitalistler yabancı Yahudilerdi. Lejyon, sosyalistlerin örgütlerini ele geçirdikleri için, işçilerin ulaşabildiği tek geçerli kolektif örgüt haline geldi. İşçiler, faşizmi toplu pazarlıkların bir parçası olarak massettiler.

Tüm bunun içine, antisemitizmin Romanya'daki belirgin gücünü yerleştirebiliriz. Milliyetçiler antisemitizme, radikal bir popülizm koşabildiler. Fakat sadece lejyon, başta daha kapsamlı, sözle ilerlemeci ve modernleştirici bir tahayyül katıyordu: Milliyetin; kendini sömüren tüm düşmanların üzerinden tersine çevrilmiş, geçmişten gelen ama geleceğe dair faşist tahayyülle birleştirilmiş Rumen ruhunun yapabileceklerine dair tahayyüle dayanmış anlamı. Böylelikle, seçim verilerinde gördüğümüz gibi, faşizme yönelik destek yerel ulus-devletçilerle, yabancı sömürgeci güçlerle bağlantılı etnik yabancıların *birleşmiş* mevcudiyetine dayanıyordu. Yahudi "sömürüsü" antisemitizme ilham verdi ama faşizmi yeşertmek için yetersizdi. Bu ancak daha tam bir tahayyülün, sömürgeci etnik gruplar ve uluslarca "tehdit edilen" proleter bir ulusun inandırıcılığına bağımlıydı.

Tüm farklı sınıf gruplanmaları için –ulus-devletçi orta sınıf, işçiler ve köylüler– antisemitizm Rumen faşizmine destek devşirmekte, Alman Nazizminde olduğundan daha materyalist ve "proleter" sebeplerden dolayı, önemli bir rol oynadı. Yahudilerin Rumen ulusunu sömürdüğüne inanılıyordu. Böylece faşist antisemitizm, kendilerini Rumen ulus-devletinin sömürülen çevresi olarak görenlerin arasında yankı buldu. Fakat onlara zulmedenler, her ne kadar sözde "yabancı" da olsalar, aslında yurtdışında değildiler. Faşistlerin görevi yurtiçindeydi: Yabancı zalimleri temizle, sınırları güçlendir ve böylece ulusal saflığı, uyumu ve ilerlemeyi başar. Etnik temizlik hakkındaki bir sonraki kitabım Rumen faşistlerin ve yoldaşların ne kadar ileriye gittiğini gösterir.

9

İspanyol Otoriterler Ailesi*

İspanya; Avrupa'nın orta, doğu ve güneyindeki diğer ülkelerin bazılarından olmasa da, yukarıda ele alınan ülkelerden ayrılır. Tüm İspanyol otoriterler ailesi –yarı-otoriterler, yarı-reaksiyonerler, korporatistler ve faşistler– demokrat ve solculara karşı birleşik bir şekilde karşı durdular. Fakat Avrupa'da benzeri olmayan bir şekilde bu ikinciler, boyun eğmek yerine direnip savaştılar. Üç yıl süren iç savaşları; önce galiplerin, sonra da General Franco'nun 1975'te yatağında ölene değin süren Avrupa'daki en uzun ömürlü sağcı otoriter rejimin yürüttüğü kitlesel bir (etnik olmaktan ziyade) siyasi temizlikle sonuçlandı. Bu yüzden İspanya çok daha geniş kapsamlı ve uzun süreli bir otoritarizme şahit oldu. Bu rejim iktidara otoriter ve demokratların her ikisinin de, sadece seçimlerde değil, savaş meydanında da tarafını seçtikten sonra gelmişti. Bu yüzden bazı şeyleri İspanya'da daha açık bir şekilde algılayabiliyoruz.

İspanya, 1880'lerden 1923'e kadar, parlamento ve özerk yürütme güçlerinin her ikisinin de birbirlerinin yanı sıra var olabildiği bir ülke olarak, 2. Bölüm'de tanımlandığı şekliyle "yarı-

(*) Bu bölümün dayandığı araştırmayı mümkün kılan Madrid Instituto Juan March'taki bir yıllık konaklamama yönelik cömert desteklerinden dolayı Fundaci´on Juan March'a teşekkür ederim.

otoriter" olagelmişti. Kısıtlı bir oy hakkı ışığında seçimler yapılıyordu ama kral, bakanları görevden alabiliyor, yasama süreci başlatabiliyor ve sıkıyönetim ilan edebiliyordu. Çok etnili yapısına rağmen, ülke oldukça merkeziyetçiydi. *El turno pacífico* ("barışçıl değişim") sistemi krala, muhafazakâr ve liberal bakanlıklar arasında keyfî değişiklikler yapabilmesini sağlayan belirgin bir iktidar vermişti. Bir değişikliğe karar verdiğinde, yerel siyasi patronlara (*caciqueler*) idari patronluğun muhalefete geçeceği söyleniyordu. Bu, devletin demokratik yarısının altını oydu, çünkü yemlikten doya doya beslenmeye devam etmek isteyen *caciqueler* bağlılıklarını usulünce kaydırıp muhalefetin –genelde düşük katılım oranları ve sandalyelerin üçte birinin tek adaylı olduğu seçimlerdeki– zaferini sağlıyorlardı (Tusell Gòmez 1976). Fakat *el turno* nihayetinde gelişmiş bölgelerde zayıfladı, çünkü buralarda yayılan sanayileşme, okuryazarlık ve genişleyen oy hakkının hepsi *caicuque*lerden bağımsız siyasi hareketleri teşvik ediyordu. Sosyalizm ve anarko-sendikalizm proletaryayı canlandırdı; Katalanlar ve Basklar içinde bölgesel özerklik hareketleri belirdi; modernleştirici merkez ideolojiler orta sınıfı hareketlendirdi. Aşağı yukarı 1910'dan itibaren, sağ, merkez ve soldaki benzer bazı politikacılar, yavaş yavaş liberal demokrasiye evrilen özgün ilkeler ve programlar vaat ediyordu.

Yine de, demokrasi yönündeki bu hareket iki kez tıkandı. 1923'te General Primo de Rivera askerleri ile yürüyüp, korporatizme teşne bir diktatörlük kurdu. 1930'da iktidardan düştü ve izleyen yıl liberal ve sosyal demokrat amaçlara sahip, kayda değer bölgesel özerklikler tanıyan bir demokratik cumhuriyet ilan edildi. Fakat cumhuriyet de, askerî bir ayaklanma iç savaşa dönüşene kadar ancak beş yıl yaşayabildi. Sona erinceye kadar, neredeyse yarısı acımasızca öldürülen 300.000 ila 400.000 arası İspanyol hayatını kaybederek, liberal demokrasi ve otoriter sağcılık arasındaki savaşlar arası dönemin en son ve en şiddetli savaşının kurbanları oldular. İzleyen Franco rejimi de (zaman içinde değişmiş olsa da) kabaca yarı-reaksiyoner ve korporatist otoriterlerin bir karşımı olarak, yoğun biçim-

de baskıcı ve çok sayıda faşisti birbirine bağlı ve hoşnut tutabilen bir nitelikte oluştu. Rejim, ancak Franco'nun kendisi ileri yaşlarında bocaladığında, bocaladı. Fakat İspanyol demokrasisi, ancak 1981'de bir başka askerî darbe boşa çıkarıldığında güvenceye kavuştu.

Bu bölüm iki soru kümesini izliyor. 1923 ve özellikle 1936'da kim ve neden demokrasiye yönelik hareketleri mahvetti? Ve neden İspanya, 2. Bölüm'de tanımlanan sağcı sürem bağlamında –fakat sadece faşistlerini evcileştirebilecek bir otoritarizme kadar– ilerledi?

ARKA PLAN: İSPANYA'DA KAPİTALİZM VE ULUS-DEVLET

İktisadi ve siyasi arka planla başlamak durumundayız. İspanya iktisaden (Portekiz ile beraber) Batı Avrupa'nın en geri kalmış ülkesiydi. Sanayileşme zamanın gerisindeydi ve çok az İspanyol ürünü uluslararası piyasada rekabet edebiliyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlık bir miktar ihracat güdümlü büyümeye izin vermişti ama bu, savaş sonrası durgunluğu izleyen çok yavaş büyüme ile sona erdi. Düşük dış ticaret hacmi ile İspanya, Büyük Buhran'dan o kadar da zarar görmedi. İşler küçük ihracat sektörlerinde, özellikle Asturias'ın kömür ve Valencia'nın ziraat ürünleri için ve hâlâ işgücünün yüzde 45'ini istihdam eden ilkel tarım bağlamında çok fena sarpa sardı. Bu sektörlerdeki işverenler işgücü maliyetlerini düşürmeye çalışarak gerilimi artırdılar. Süregiden yavaş büyüme, modernleşmeye dair umutları boşa çıkardı. İspanyollar hayatın iyileşmesini bekliyorlardı, oysa bu can acıtıcı yavaşlıkta ortaya çıkıyor ve çoğu tarım yöresinde hiç gerçekleşmiyordu. Sınıfsal gerilimler arttı. Aşağıda gördüğümüz gibi sınıf çatışması İspanyol demokrasisinin başarısızlığı bakımından çok önemliydi.

Fakat İspanya'da (bkz. Harita 9.1) iktisadi ve sınıfsal gerilimler her zaman bölgesel-ulusal olanlarla birbirine geçmiş olarak ortaya çıkar. Ekonomi bölgeden bölgeye, muhtemelen bu çalışmada ele alınan başka hiçbir ülkede olmadığı kadar, farklı-

Harita 9.1. İspanyol bölge ve illeri.

lık gösterir. Tarımda, kuzeydeki çiftliklerin çoğu küçük bağımsız ya da kiracı köylüler tarafından işletiliyordu. Kuzeyde bir yay oluşturan köylüler, Galiçya'da çok yoksul, Kastilya merkezinde ancak günü kurtaracak kadar gelire sahip ve Akdeniz'in Katalan ve Valencia kıyılarında daha refah içindeydiler. Mülk sahibi ve kiracı köylüler merkeziyetçi siyaseti destekleme eğilimi sergilerken, küçük toprak sahipleri ve ırgatlar daha radikal olabiliyordu. Yine de, tüm bunlar, Katolik Kilisesi'nin güçlü olduğu yerlerde (merkezde) sağa, daha zayıf olduğu yerlerde (Akdeniz boyunca) sola itilebiliyorlardı. Fakat güneyde, Endülüs ve Extramadura'da ve Kastilya'nın Madrid'in batısındaki kısımlarında, toprakların yüzde 40'ı geniş (250 hektardan büyük) *latifundio* tabakalarına aitti. Nüfusun üçte ikisi tamamen topraksızdı ve umutsuz iktisadi koşullarda yaşamını sürdürüyordu. Topraksız tarım işçilerinin yüzde 40'lık bir kısmı sadece hayatta kalabilmek için hasat zamanı sözleşmelerine bağımlıydı (gerçi bazıları şeker kamışı tarlalarındaki ikinci bir hasada

katılmak için her yıl Küba'ya gidiyordu). Güneydeki toprak sahiplerinin çoğu şehirde, arazilerinden uzakta yaşıyordu.

Uzakta yaşayan uzlaşmaz toprak sahipleri, bariz iktisadi sömürü ve köylerin gündelik yaşamı üzerindeki emekçi denetimi, tam da, güneyin her yerinde şiddetli, toplumun desteklediği –Avrupa'nın herhangi bir yerindeki kadar güçlü– sınıf çatışmasının ortaya çıkmasını garantileyen sosyolojik koşullardı. Bu yüzden, birçok (burada sıralanamayacak kadar karmaşık) yerel ve bölgesel farklılık içinde, bir kuzey-güney ayrımı gözleyebiliriz – kuzeyde köylü merkezciliği, güneyde sınıfsal karışıklıklar.

Bölgesel ayrım, İspanya'ya çok geç ve eşitsiz bir şekilde gelmiş sanayi bakımından da çok belirleyiciydi. Sanayi en çok, tarihî Kastilyan siyasi tahakkümüne ve onun başkenti Madrid'e direnen belirgin bölgesel kültürlere sahip çevre bölgelerde gelişmişti. Katalonya ve Valencia'da tekstil, Asturias'da madencilik, Bask Bölgesi'nde demir ve çelik ile bazı bankacılık işletmeleri vardı. Her ne kadar pek sanayileşmiş bir ülke olmasa da, İspanyol sanayisi büyük ölçüde kümelenerek, yerelde yoğun "proletarya gettoları" ve sınıf mücadelelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. İspanya'nın bazı bölümlerinde, Avrupa'nın herhangi bir yerindeki kadar aşırı tehditkâr hatta görünüşe bakılırsa devrimci bir işçi sınıfı hareketi belirdi. Burada, muhtemelen üst sınıfların korkmak ve belki de kendi aşırılıkları ile sert tepki vermek için makul sebepleri vardı. Fakat bu tür karşı karşıya gelmeler ulusal olmaktan çok bölgeseldi. Bu bölgelerdeki gelişme geniş ve daha modern, çoğunlukla solcu değil ama zaman zaman liberal ve seküler eski rejimin boyunduruğundan kurtulma derdinde bir orta sınıf zümresi de yaratmıştı. İlericilerin bu bileşimi Harita 9.2'nin aşağıda gözler önüne serdiği manzaranın arkasında yatan olgudur: Güneydeki tarım bölgeleri, Katalonya ve Asturias seçimlerde önde gelen cumhuriyetçi bölgelerdi.

Bölgecilik, birçok işçiyi (daha ziyade burjuva olma eğilimindeki) özerklik hareketlerini desteklemeye ikna etmeye yetecek güçte değildi. Sınıf ideolojileri işçiler arasında, bölgesel hislerin muhteşem gelişiminden önce yayılmıştı. Yine de, bölgenin

sınıf siyaseti üzerinde güçlü dolaylı etkileri vardı. Sanayi proletaryasının çoğu (diğer ülkelerde olduğu gibi) sosyalizmin çekimine kapıldı. Oysa Katalan işçiler ve güneydeki tarım işçileri uzak devletin baskısını hissediyor ve onsuz bir hayatı tasavvur edebiliyordu. Nitekim İspanyol devleti, özellikle bu bölge ve sektörlerdeki alt sınıflar için temelde bir baskı yapılanmasıydı. Buralardaki işçiler, devleti önemsemeksizin, nihayetinde hem kapitalizmi, hem de devleti yok edecek genel greve dair anarko-sendikalizmi daha cazip buluyorlardı. 1930'lara kadar, anarko-sendikalizm, özellikle de ağır sanayinin dışındaki birçok vasıfsız işçiyi cezbetti. Bu yüzden, İspanyol iktisadi yapısı yoğun tarımsal ve endüstriyel sınıf mücadelelerini beslediyse de, emek hareketi, her biri kendi bölgesel tabanlarına sahip ve hakiki ulusal bir harekete dönüşemeyen sosyalistler ve anarko-sendikalistler arasında bölünmüştü. Bu İspanyol solunu –ve İkinci Cumhuriyeti– zayıflatacaktı.

Geç kapitalizmine karşın, İspanya'nın çok eski bir devleti vardı, gerçi o da bölgesel olarak düzensizdi. *Caciquel*erin etkisindeki parlamento kanadını daha önce zikretmiştim. Devletin yürütme kanadı üç payandaya dayanıyordu: Katolik Kilisesi, ordu ve Bourbon monarşisi. Katoliklik uygulamada devlet diniydi. Bu kilise ve devlet birlikte "dünyanın yarısını Hıristiyanlaştırmamış mıydı?" Madrid'in dışındaki El Escorial bu ilişkiyi sembolize eder: II. Philip'in büyük sarayı, heybetli bir kilisenin kubbesinin etrafını, kilisenin mihrabı kralın yatağından rahatlıkla görülebilecek şekilde sarar. Kilise, İspanya'nın daha tarımsal bölgeleri boyunca, özellikle de Kastilya ve León'un köylüleri ve orta sınıfları arasında, topluma derinlemesine işlemiştir. Kilisenin nüfuzu, bazı bölgelerde, eski rejim öğeleri dışında, zayıf biçimde gerçekleşmişti. Buralarda köylü kalkışmaları rahiplerin ara ara öldürülmesine bile varabiliyordu. Kilisenin düzensiz yerleşmişliği ve acı tecrübeleri onun, modernlikten, "Sosyal Katoliklikten", sendikalardan ve demokrasiden kuşku duyar bir halde, daha ziyade reaksiyoner olma eğilimi sergilemesine neden oluyordu (Lannon 1987: 55-65, 183-194). Eski rejim, kilise üzerinden hatırı sayılır bir ideolojik gücü seferber edebiliyordu ama

bu, bölgeden bölgeye değişiyor ve geleneksel kilise karşıtlığı ile daha modern sekülarizm arasında bir muhalefet ittifakının ortaya çıkması gibi siyasi bir maliyete sebep oluyordu.

Ordu, büyük ve önemliydi ama bir yönden de bölgeseldi. Subayların çoğu, bir şekilde, Kastilya, León ve güneyin yoksul taşra burjuvazisinden geliyordu. Diğer herhangi bir Avrupa ülkesinden daha fazla kendi subay ve astsubaylarının oğullarını bünyesine katıyor, onları yetişkinliği bırakın, zar zor ergenlik tecrübesine sahip biçimde, erkenden askerî okullara yazdırıyordu. Franco 14 yaşında orduya girmişti. Bir kasttı, gerçi artık gitgide artan sınıfsal bir tarafgirliğe sahip bir kast. 19. yüzyılın kökenleri liberal olsa da, dönemin geniş sıkıyönetim yetkileri varlıklı sınıfların müdafaası adına gitgide daha fazla kullanılıyordu. (Ballbé 1983; Alpert 1989: 51-52). Bu yoksul ülkenin hükümetleri sömürge tarihinden miras kalan büyük silahlı kuvvetleri layıkıyla devam ettiremedikleri için, askerî felaketler birbirini izledi. 1898-1899'da İspanya'nın küresel imparatorluğu, Birleşik Devletler'le olan kısa eşitsiz savaşın ardından ve 1921'de kalan tek sömürgede, İspanyol ordusunun Faslı kabileler tarafından Anual savaşında hezimete uğramasından sonra parçalandı. Her iki vesileyle, ordu ve siyasetçiler suçu birbirine atarak, sivil ve askerî devlet arasında bir yarığın açılmasına sebep oldular. "1898 subaylar kuşağı" geleneksel liberalizm ve muhafazakârlıktan uzaklaşarak, modern devletçi ideolojilerle flört etmeye başladı (Busquets 1984: 94-111, 155-157; Ben-Ami 1983: 66-72; Gomez-Navarro 1991: 313-320). İmparatorluğundan mahrum kalmış ordu, İspanya'nın kendi içinde ve Fas'ta bir garnizon ordusuna döndü. Fakat bu profesyonel bir orduydu ve İspanya Birinci Dünya Savaşı'nın dışında kaldı. Böylece İspanya'nın birkaç terhis edilmiş genç erkek eski askeri ve onların benimsediği paramiliter ideâlleri vardı. Askerî devletçilik, popüler paramilitarizminden ya da faşizmden etkilenmeksizin, modernleştirildiğinde bile muhafazakâr, yukarıdan-aşağı kaldı.

Bourbon monarşisi üç idari payandanın en zayıfıydı. XIII. Alfonso, Anual'daki yenilgiden dolayı geniş bir kesim tarafından suçlanmıştı. General Primo de Rivera tarafından kenara iti-

lip, 1931'de sürgüne yollandı. Monarşiye mütemadiyen karşı çıkılmıştı ve bu meydan okumalar sadece liberaller ve demokratlardan da gelmiyordu. En monarşist il Navarre, aslında rakip "Carlist" hanedanı destekleyerek İspanyol monarşistlerini bölmüştü. İspanyol devletçiliği çok da monarşist bir rota izleyemeyecekti.

Bu üç payandanın da merkezi geri kalmış bölge ve kurumlarda yattığı için, devlet modern değildi. Bazı açılardan, bildik modern öncesi Avrupa devletlerini andırıyordu: Daimi idare adına çok az unsurun yanı sıra bir saray çevresi, bir ordu ve bir kilise. Vergi matrahı eğitim, sağlık ve iletişim altyapıları iptidaiydi. Baskı yapabilirdi ve bunu mantıken meşru buluyordu ama işleri halledemiyordu – yani, altyapısal iktidarı zayıftı. İdeolojik olarak, milliyetçi *Hispanidad* miti, yani İspanya'nın dünyaya karşı tarihî misyonu üzerinden geriye, II. Philip'in Altın Çağı'na bakıyordu. Nitekim bu sık sık daha modern düşmanlarla –gelişmiş illerdeki burjuva-merkezli özerklik hareketleri ile liberalizm, sosyalizm ve anarşizm şeklindeki uluslararası ideolojilerle– karşı karşıya geliyordu. Yine de, eski rejim, saldırgan yerel proleterlerin tehdidi altında olup, bu yüzden de bölgeciliğe karşı organik (İspanya'da her zaman "yekpare" olarak anılır) birliği destekleyen Katalan sanayiciler ve Bask bankacılarından bir miktar modern destek alabilmişti.

Bu eski devlet yıpranıyor ve içinde ayrılıklar baş gösteriyorsa da, çöküşü çok tedriciydi. 1880'de bir rejim değişiklikleri dönemi ve Carlist hanedan savaşlarının ardından istikrara kavuşmuştu. Askerî felaketler çok uzaklardaydı ve İspanya Birinci Dünya Savaşı sırasında tarafsızlığını korumuştu. Buraya kadar ele alınan tüm ülkelerden farklı olarak, ülkeye yönelik herhangi bir dış tehdit yoktu, rejim çok eskiydi ve ani bir meşruiyet kaybı söz konusu değildi. 20. yüzyıl devletçiliğinin buraya kadar incelen ülkelerdekinden daha muhafazakâr ve altyapısal olarak daha zayıf bir biçimi bu krizler döneminden sağ çıkabilirdi. Gerçekten de, birçok araştırmacı eski rejimin sürdürülebilirliğinin, İspanya'daki gerçek faşizmin görece zayıflığının en önemli nedeni olduğunu belirtmişlerdi.

İspanyol "milliyetçiliği" daha da kendine özgüydü.[1] İspanya, çok eski bir devlet olarak, Afrika'dakilerin haricinde, diğer ülkelerle ihtilaflı hiçbir sınırı yoktu. Toprak talepleri, (sonradan karşılaşacağımız *Africanista*ları saymazsak) öfkeli mülteciler yoktu. Fransa ve Portekiz'le olan ilişkiler tamamen barışçıldı (Orta, Doğu ve Güney değil ama Kuzeybatı Avrupa'daki komşuların bir özelliği) ve İspanya, Büyük Savaş'tan sakınmıştı. Dolayısıyla, birçokları, milliyetçiliğin zayıflığını ülkenin çok az yabancı tehditle karşı karşıya olmasına bağlamıştı. Payne (1962: 1), örneğin, İspanyol faşistlerin (her yerdekiler gibi) uluslararası gerilimlerde başarı sağlayabileceklerini ama çok az ilgi çekebileceklerini iddia eder. Bu katılmadığım bir nokta. İspanyolların çoğunun jeopolitik düşüşlerini kabul etme meziyetini gösterdiği ve (aralarında faşistlerin de olduğu) milliyetçilerin diğer uluslara yönelik çok az saldırganlık sergiledikleri doğrudur. Bu yüzden İspanyol sağı –diğer ülkelerde olduğu gibi– yurtiçindeki sözde enternasyonalist ve ayrılıkçı "düşmanlara" karşı kitlesel "yekpare" (organik) bir milliyetçiliği gerçekten de seferber edebildiler. İspanyol milliyetçiliği güçlüydü ama uluslararasına değil, ülke içine yönelmişti. Ayrıca, etnik olmaktan çok, kararlı bir şekilde siyasi ve kültüreldi. Gerçekten de, etnisiteyi vurgulayan bölgesel ayrılıkçılardı. Organik milliyetçiler etnikten ziyade siyasi temizliği destekleyeceklerdi; çünkü düşmanlarını özünde siyasi (ayrılıkçı ve solcu) tehdit olarak görüyorlardı.

İspanya'ya yönelttiğimiz bu hızlı bakış; muhafazakâr, bölgesel olarak kök salmış üç payandalı bir devlet ile altyapısal olarak güçsüz olsa da hâlâ ayakta kalmış ama çürümeye başlayarak, iç meselelere yönelmiş bir milliyetçiliğe sebep olan bir eski rejimle karşı karşıya gelen belirgin ama bölgesel olarak farklılaşmış alt sınıf ayaklanmalarını karşımıza çıkarıyor. Bu yüzden, İspanya modern bir milliyetçilik değil ama devletçiliğin modern bir türünden mahrumdu – ve nihayetinde, faşizmden

1 İspanyolcada normalde "milliyetçilik" terimi, belirgin bir etnisite iddiasına dayanan ve özellikle Katalan ve Basklar, fakat bazı Galiçyalı, Valencialı ve diğerlerinde de bulunan bölgesel özerklik çabalarını ifade eder.

daha reaksiyoner, etnik değil ama şiddetli siyasi temizliğe soyunan bir devlete sahip oldu. Fakat tüm bunların sadece küçük bir kısmı, İspanya'nın otoritarizmle olan ilk karşılaşmasında su yüzüne çıkmıştı.

GENERAL PRİMO DE RİVERA'NIN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

General Primo de Rivera'nın darbesinin arka planı, o zaman için birçok Avrupa ülkesinde meydana gelenlere benzer kitlesel grevler ve işgaller içeren üç yıllık sınıf çatışması olan (1918-1920) "Bolşevik *Triennium*"unda yatar. Fakat burada gerilim, İspanyol isyancıların hafif silahlar ve ev yapımı bombalara olan belirgin düşkünlükleri ile farklılaşmıştı. En saldırganları sadece 1920'de yaklaşık 50 Barselona işverenini, subayını ve ılımlı sendikacıyı vuran anarko-sendikalist CNT *pistoleros*uydu (Morego 1922). Ordu, bireysel cinayetlere karşı etkisiz kaldığı için, işverenler de gönüllü milisler ve en önemlisi Sindicatos Libres (özgür sendikalar) olarak bilinen şiddete yatkın sağcı sendikalar kurulmasına yardım etmişti.

Libres bir anlamda İspanyol faşizminin ilk kıpırtısıydı. Bu sendikaların başını, anarşizmden, ruhban karşıtlığından ve verimsiz solcu "maksimalistliğinden" usanmış Katolik, muhafazakâr ve Carlist (Navarre hemen yakınlarındaydı) işçiler çekiyordu. İşverenlerden grev kırmaları karşılığında yardımlar aldıkça, şiddete daha yatkın ve "sarı sendikalara" daha benzer hale geldiler. Birkaç yıl boyunca, CNT'yi saldırı ve cinayetlerle özdeşleştirdiler. En çok üyeyi bir şekilde ağır sanayi ve büyük tekstilin "proleter gettoları" dışında buldular – tekstil ticaretinde uzmanlaşmış olanlar; demiryolu, gaz ve elektrik çalışanları; berberler; arabacılar; kafe, bar ve mutfak işçileri; fırıncılar; sütçüler; taş ustaları; marangozlar; deri işçileri; grafik sanatçıları ve cam işçileri gibi grupların içinde. 1920'de öldürülen 23 Libres şehidine dair bir liste üç metal işçisi, üç camcı, üç dizgici, iki aşçı, iki banka çalışanı, bir fırıncı, bir kamyoncu ile tekstil boyacısı sendikasından sekiz kişi içerir (Winston 1985: 178-

187). Şiddete yatkınlıkları ve merkezi proleter gettoların dışındaki işçiler arasındaki kökleriyle, Libres dönemin faşist işçi hareketlerini andırıyorsa da, ideolojileri o kadar da gelişmiş ya da tutarlı değildi.

Ve 1920 onların en dikkat çekici yılı oldu. CNT teröristlerinin çoğu öldürülünce CNT içindeki iktidar özellikle Barselona'da ılımlılara geçti. Reformcu sosyalist UGT sendikaları CNT'nin zararına genişlemeye başladı. Grevle kaybedilen günlerin sayısı 1921'de düştü ve izleyen üç yıl boyunca, yarı-parlamenter rejimin son zamanlarında, 1920 düzeyinin yarısının altında kaldı. Daha fazla sayıda grev, ücretler ve çalışma koşullarını konu ediyordu ve daha fazlası işverenlerce kazanılıyordu (Payne 1970: 44-61; Ben-Ami 1983: 8-14, 34-40; Carmona 1989: 467-468, 495-496; Martin 1990: 226-230). Barselona, ne de olsa, meşru devletin iktidarının sağlam kaldığı modern bir sanayi kentiydi. İşçilerin çoğu ona karşı gerilla eylemlerinin beyhude olduğunu anladı. Libres'in şiddetine artık ihtiyaç yoktu ve böylece onlar da geriledi. Ekonomi toparlandı ve gerçek ücretler yükseldi. Parlamento (Cortez), hizipleşmiş ve yozlaşmış olsa da, liberalizm emareleri gösteriyordu. 1922'nin sonlarında hükümet, seçim reformu, sanayide zorunlu hakemlik ve kâr paylaşımı, ordu reformu ve Fas Savaşı'nın sonunu içeren bir program ilan etti. Gerçek demokrasi birkaç sokak ötede gibi görünüyordu.

Fakat bu birçok muhafazakârı paniğe sevk etmiş gibi duruyor. *Caciqueler* seçim reformuna, işverenler emek arabuluculuğuna karşı çıktı, ordu da kendi kurumsal menfaatlerinin tehdit edildiğini hissetti (Boyd 1979: 276). Askerî güce başvurdular ve Primo, askerleri ile yürüyüşe geçti. Kilise müdahil olmadı, kral tereddüt etti ama büyük iş çevrelerinin maddi desteği vardı. Darbe iyi giyimli kalabalıklar tarafından coşkuyla selamlandı ve borsa yükselişe geçti. Bu büyük oranda sınıf temelli bir darbe olsa da, aslında kendi kurumsal çıkarlarını gözeten bir ordu aracılığıyla gerçekleştirilmişti. İktisadi ve askerî gücü birlikte ellerinde tutan seçkinler, demokrasiye yönelik ilk girişimin canına okudular.

Bazı araştırmacılar, darbenin sınıf çıkarlarını korumak için *gerekli* olduğunu söyleyerek, daha da güçlü bir sınıf açıklaması öne sürerler. "Aşağıdan yapılacak olanı engelleyen, yukarıdan bir devrim" der Ben-Ami (1983: 45-47, 77-87, 401). Gomez-Navarro (1991: 487-490) geç iktisadi kalkınmanın eski rejimi istikrarsızlaştırarak, en etkili iki kuruma, ordu ve devlet bürokrasisine dayanan daha modern bir otoritarizmi "gerekli kıldığını" iddia eder. Fakat bu işlevsel sınıf açıklamasına dair sıkıntı, Primo'nun darbesinin devrim tehdit ettiğinde değil, reformun burjuva liberallerince itinalı bir şekilde dile getirildiği bir dönemde gerçekleşmiş olmasıdır. Sağcılar şiddet ve grevlerin toplumsal karmaşayı haber verdiğini iddia etseler de, bunların sayısı aslında azalıyordu. Savaşlar arası Avrupa'da bir kez daha, sağcılar bir isterinin esiri olarak, –"devrime dair takıntılı bir korku" içinde paniğe kapılmış olarak (Boyd 1979: 116-140)– silaha çok erken davranıyorlardı (Gonzalez Hernandez 1990: 129). Ben-Ami (1983: 8-14) bile o döneme dair bir taşlamayı alıntılayarak onaylar:

> [...] korkunun ilham perisi, muhafazakâr sınıfların hamarat refakatçisi, [...] toplumsal düzene ithaf edilen aşk şiir ve şarkılarını [yaratır]. Her şeyden önce toplumsal düzen! Toplumsal düzenin sunağında her şey feda edilmelidir.

İşte burada, bu kitapta aşina olduğumuz bilmece yatar. Muhafazakârlar neden silaha bu denli erkenden davranacak kadar korkmuşlardı? Mantıksız mıydılar, yoksa üzgün olmaktansa, güvenli olmayı mı yeğliyorlardı? Aslında devrime değil de, Kuzeybatı Avrupa'nın çeşitliliğinin reformist demokrasisine mi karşı çıkıyorlardı? Muhafazakârlar, çok daha iyi belgelenmiş cumhuriyet döneminde de benzer korkular sergiledikleri için, yanıtımı sonraya bırakıyorum.

Bir süre için Primo destekçilerini tatmin etti. Cortes'i feshetti ve sivil valilerin yerine askerî albay-generalleri getirdi. Bölgecileri ve CNT'yi bastırıp, tarım reformunu reddetti. Fakat beklenmedik bir yönü vardı. Bir askerî modernleştirici olarak faşizmin cazibesine kapılmıştı. Mussolini'ye "değerinin sadece İtal-

yan değil, küresel" olduğunu anlattı, "Avrupa'nın parçalanma ve anarşiye karşı giriştiği kampanyanın önderisiniz." Primo faşist anlayışın etkisinde hareket etti. Cortes'i, içinde tek uysal bir partinin, Unión Patriotica'nın olduğu korporatist bir meclisle ikame etti. Otarşik iktisadi kalkınma programlarına girişti. Faşizmin daha radikal bir etkisi sendikacılıktı ve (CNT'yi bastırırken) sosyalist UGT'ye zorunlu emek arabuluculuklarında eşit bir rol tanıdı. Sosyalistler kabul ettiler ve 1929 itibarıyla, bu yöntem sanayi işgücünün neredeyse yarısını ilgilendiriyordu ve iş mahkemeleri genelde işçilerden çok işverenleri cezalandırıyordu. Grevler azaldı. Primo'nun Maliye Bakanı, çok okunan ve korporatist devlete dair faşist düşüncelerden, refah programlarına kaynak aktarabilmek için zenginlere vergi koyacak kadar etkilenmiş Calvo Sotelo'ydu (Ben-Ami 1983; Rial 1986). Devletin altyapısal gücünü artırmaya ve iktidar kaynaklarının, rejime eklemlenmeyi kabul edecek sınıflar arasında asgari düzeyde yeniden dağıtılmasına çalışıyordu. Tüm bunlar faşizme olmasa da, kendine has yarı-reaksiyoner ve korporatist bir otoritarizm harmanına evriliyordu.

Yukarıdan aşağıya korporatizm, faşizmin tabandan gelme şansını zayıflattı. Primo, anarko-sendikalistleri bastırdığı ve sosyalistleri uysallaştırdığı için, Libres gereksizdi ve sonunda yok olacak şekilde zayıfladı. Fakat kendi UP partisi ve uysal Milli Meclisi de, en çok "temsil ettikleri" köylüleri ve orta sınıfları aslında seferber edemeyen yukarıdan-aşağıya örgütlerdi (bkz. Ekler Tablo 9.2, sütun 6 ve Gomez-Navarro 1991: 207-304, 499-506). Seferber olmuş bir desteğin eksikliği Primo için bir şansızlıktı; çünkü garip politikaları düşmanlarının sayısını artırmıştı. Kilise ve kapitalistler yeniliklerine muhalefet etme noktasına gelmişlerdi. Mali bir krizi kötü yönetti ve askerî tasarruflara başvurmak zorunda kalarak, kendi askerlerinden uzaklaştı. Sabık müttefikleri onu istifaya zorladılar. Fakat bu alelacele gerçekleşti – komutasında askerleri olan generallere yapılan darbelerde olmasını beklediği gibi. Rejimin onun yerine kimi geçireceği konusunda anlaşma yoktu. İktidar aracılarının çoğu gözden düşen kralın geri getirilmesine karşı çık-

tı ve alternatif otoriter bir rejim konusunda anlaşmaya varamadılar. İktidar boşluğu içinde kitlesel halk gösterileri ortaya çıktı ve buna cevaben, merkeziyetçi siyasetçiler tarafından cumhuriyet ilan edildi. Ordu böylesi ılımlıların başını çektiği böyle bir ayaklanmaya karşı harekete geçemedi. Primo beklenmedik bir şekilde eski rejimin parçalanmasına yol açarak yenisini mümkün kıldı. Birincisinden daha cesur ve daha radikal ikinci demokratik deney başladı.

İKİNCİ CUMHURİYET: GENEL SİYASAL SORUN

Cumhuriyet büyük umutlarla başladı ama tarihi eleştirilerin en kötü hallerine muhatap oldu – genel yargı başından sonuna değin başarısızlığa mahkûm olduğu yönündeydi. Muhafazakâr siyasetçi José Maria Gil Robles'in (1968) anıları, cumhuriyetin sol ve sağın amansız aşırılıkları arasında sıkışıp kalarak, demokrasinin sürdürülemez ve otoritarizmin kaçınılmaz hale geldiğini ortaya koyar. Thomas (1977), Robinson (1970), Seco (1971), Juliá (1984) ve Payne (1993) gibi tarihçiler bunu kabul etme eğilimi gösterirler. Linz (1978) kendi çıkarlarına demokratik araçlardan daha fazla değer veren tüm partileri suçlar. Bu yazarlar suçu oldukça eşit biçimde dağıtsalar da, bazıları solu (örn. Payne ve Robinson), diğerleri sağı (Jackson 1965; Montero 1977; Preston 1978) daha fazla itham eder. Peki kim haklı?

Tarihî ve karşılaştırmalı sosyoloji bir ilk noktayı ortaya atacaktır. Demokrasi hareketi hiçbir zaman sadece belli bir hükümet yöntemi arayacak şekilde "usule dair" olmamıştır. Asli bir amacı da olmuştur. Halk hareketleri sadece eski rejimlerden asli kazançlar elde edebilmek adına parlamentolarla ilgilenmeye başladı. 17. ve 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında vergilere ve askere almalara karşı savaşmışlardı. 19. yüzyılın sonunda, eğitim, refah ve işçi hakları taleplerini de eklediler. Modern çağdaki "halk idaresinin" tüm manası, iktidar ve kaynakların hâkim sınıflardan, orta ve alt sınıflara, despotik merkezî dev-

letlerden iller ve bölgelere, erkeklerden kadınlara doğru tekrar dağıtılması olmuştur. Dolayısıyla liberal demokrasi, gerçek iktidar kaynaklarındaki, anayasaların sonradan güvence altına alacağı kaymalarla da ilgilidir.

Bu yüzden, eğer liberal kurumlar iktidar ve kaynaklara dair *herhangi* bir yeniden dağıtım sunamazsa, hiçbir ülkede halk hareketleri onları desteklemeye devam etmez. Kuzeybatı ülkelerinde, eski rejimler, iyice zorlandıklarında, hem demokratik kurumları, hem de bazı kaynakların yeniden dağıtımını kabullenmişlerdi. İspanyolların çoğu yepyeni cumhuriyetten reformları hayata geçirmesini bekliyordu. Fakat İspanyol eski rejimi ne krizle sarsılmış ne de büyük bir baskıya ya da reforma maruz kalmıştı. Önceki siyasi hükümdarı beklenmedik bir şekilde düşmüştü. Kitlesel gösteriler yatıştığında, yürütme kanadının çoğu aynı "eski rejim" tarafından önceki gibi denetlenmeye devam ediyordu ve *caciquelerin* çoğu parlamenter kanattaki yerlerini korumuştu. Halk hareketleri, merkezci siyasetçiler ve eski rejim idaresi beklentilerinde farklılaşmıştı. Cumhuriyetçi yasa yapıcılar, (sağın desteklediği) idarenin yasalarını uygulamaya koymadığını fark etti ve bu reformcuları daha sola itti; diğer merkezciler halk baskılarının toplumsal düzene yönelttiği tehditten paniğe kapıldı. En kararsız seçmenlere sahip merkezciler reform *ve* istikrar talep ederek ikircikli kaldılar. Eğer bir merkez-sağ ittifakı hem yürütme, hem de yasamanın denetimini alırsa, sol bunun üzerine ayaklanabilirdi. Eğer merkez-sol bir ittifak "her ikisine de" hâkim olabilirse, sağ ayaklanabilirdi. Eğer her bir taraf, devletin bir yanını denetleseydi, bunu karmaşa da izleyebilirdi. Ne yazık ki, cumhuriyet bu üç senaryo arasında gidip geldi.

Cumhuriyetin sonradan tarihe geçecek eksiklikleri ne olursa olsun, bir büyük başarısı vardı. Katalonya'da sınıf çatışması zayıfladı, işverenler arabuluculuğu ve kilise de seküler moderniteyle uzlaşmayı kabul etti. Katalan Bölge Meclisi, Madrid Cortesi'nin aksine, kutuplaşmadı. 1933'ten itibaren, geniş bir tabana sahip merkez-sol Esqueera Partisi bölge hükümetini kurarken, muhafazakâr Lliga daha ziyade "sadık bir muhalefet" gibi

hareket etti (Molas 1973: 344-348; Barrull Pelegrí 1986: 342-345). Burada merkez direnerek, uzun tartışmalardan sonra Madrid'le bir özerklik antlaşmasına varabildi; bu antlaşma ancak Madrid'te 1934'te sağcı merkeziyetleştirici bir *integralismo* hükümeti ortaya çıkınca duraksadı. Anarşistlerin sayısı yarıya indi. Doğrudur, sanayiciler ve kilise 1936'da Franco'yu desteklerken, toprak sahipleri Madrid'e, Esquerra'nın yürürlüğe koyduğu kırsal kiralama reformlarına karşı çağrıda bulunuyordu. Fakat kendi haline bırakılan Katalonya, Madrid'in iyi niyetiyle uzlaştı. Şimdiye değin sınıfsal karşılaşmalarının pençesinde kalmış İspanya'nın en gelişmiş bölgesi liberal demokratik uygulamaları benimsiyordu. Kilisesi oldukça liberal olan ve baskın muhafazakâr partisi PNV'nin 1936'da cumhuriyete destek verdiği Bask Bölgesi de aynı görüşteydi. Her iki bölge de, Madrid'deki merkez-sol bir ittifakın, *integralismo* sağından daha fazla bölgesel hak tanıyacağını gördüler. İşte bu ilk asimetriydi – sol gerçekten de bölgesel demokrasiyi sağdan daha fazla destekledi. Ve sonuç, etnik gerilimlerin daha kötü bir şeylere evrilme ihtimalinin ortadan kaldırılması oldu.

Cumhuriyet döneminde üç farklı hükümet kuruldu. 1931-1933 arasında İspanya bir merkez-sol koalisyon tarafından yönetildi. Sonrasında seçim sonuçları bir merkez-sağ hükümetini iktidara taşıdı. Şubat 1936 seçimlerinde hükümette olan merkez-solcu "Halk Cephesi", ancak, askerî bir ayaklanmanın iç savaşa dönüştüğü Temmuz'a kadar iktidarda kalabildi. Düzinelerce parti olduğu için, her üç hükümet de koalisyon olmak zorundaydı. Her ne kadar bunlar farklı ve değişebilir de olsalar, aşağı yukarı beş ana siyasi temayülü bir araya getirme eğilimindeydiler. İspanyolların yüzde 10'una yakını anarko-sendikalistleri destekliyor ve dolayısıyla da çok nadir oy kullanıyordu. Yaklaşık yüzde 20'si sosyalistleri (ve komünistleri), yüzde 20'si sol cumhuriyetçileri, yüzde 30'u sağ cumhuriyetçileri ve yüzde 20'si de cumhuriyet karşıtı sağı destekliyordu – bu son iki oran 1933'ten sonra tersine döndü. Fakat bu yelpazenin büyük kısmına dahil olan yüzde 10'luk (genelde Katalonya ve Bask illerinden) bir kısım aslında "sol-sağ" siyasetiyle de-

ğil, daha geniş bölgesel özerklikle ilgiliydi. Bu genel eğilimlerin oldukça istikrarlı bir oy seviyesi olsa da, seçim sistemi bunu tam olarak yansıtmıyordu. Oylardaki küçük kaymalar, Tablo 9.1.'de[2] gördüğümüz gibi, Cortes'teki sandalyelerde büyük değişikliklere yol açıyordu.

TABLO 9.1.
İkinci İspanya Cumhuriyeti'nde Ulusal Seçimler, Büyük Siyasi Grupların Kazandığı Sandalye Sayıları

Parti Grupları	*1931*	*1933*	*1936*
Sosyalistler/Komünistler	118	63	119
Solcu Cumhuriyetçiler	110	36	125
Katalan ve Bask Bölgecileri	53	56	58
Sağcı Cumhuriyetçiler	164	113	30
Cumhuriyet karşıtı sağ	25	180	142

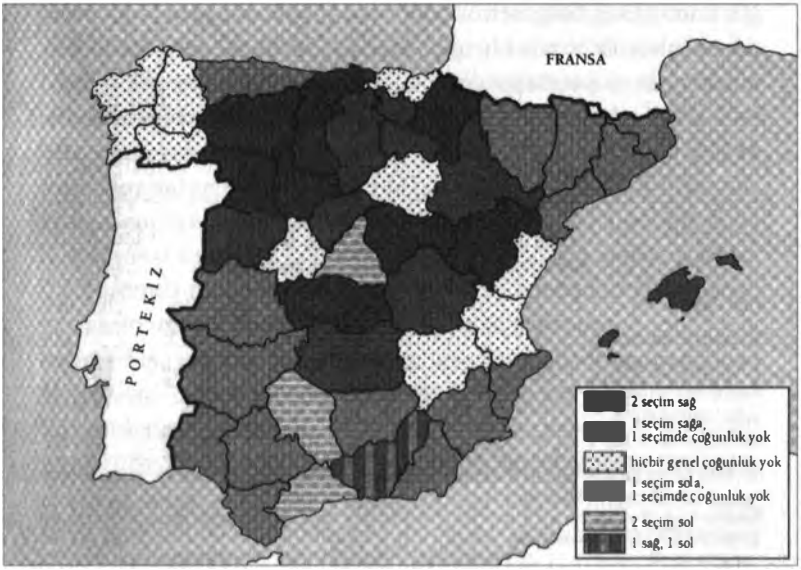
Not: Birçok İspanyol partisinin siyasi sınıflandırılması tam olarak otoriter olamaz. Her bir Cortes'te sınıflandırılması özellikle zor olan beş ila on vekili dışarda bıraktım.
Kaynaklar: Varela Díaz 1978: 33, 69-74; Irwin 1991: 269; Tusell Gómez ve ark. 1993: II; partiler gruplandırılırken yardım için Montero 1988'dan ilaveler yapılmıştır.

Gördüğümüz gibi Cortes 1933'te sağa ve 1936'da sola yöneliyor. Yine de tek bir eğilim uzun süre hâkim olamıyordu: Cumhuriyet, partilerinin çoğu arasında bir uzlaşı gerektiriyordu ve bunu başaramayınca da düştü.

Partilerin seferber ettiği toplumsal çevreler kimlerden oluşuyordu? İlk olarak, Harita 9.2'de göreceğimiz gibi, çok çarpıcı bölgesel oy verme eğilimleri vardı.

Cumhuriyetçi/sosyalist oyların, ağırlıklı olarak, tarım ve sanayideki sınıf karşılaşmalarının ana bölgeleri olan güneyde, Katalonya'da ve Asturias'ta yoğunlaştığını görüyoruz. Levante,

2 Bu, (*caciquelerin* hâkimiyetine girebilecek) tek üyeli seçim çevreleri engellenirken, iş yapabilir hükümet çoğunluklarının sağlanabilmesine yönelik bir girişimin sonucudur. Anayasa, bir ilin tamamını ya da başkentini kaplayan, çok üyeli geniş seçmen çevreleri getirmiştir. Bir ilde ya da başkentte basit bir çoğunluk elde eden parti oranın sandalyelerinin yüzde 67 ila 80'ini alırken, azınlık listeleri için geri kalanlar güvence altına alınmıştı. Tüm partiler bu yüzden, sandalyelerin çoğunu ele geçirebilecek adaylardan oluşan listeleri birleştirerek seçim ittifakları kurmaya çalışır. Sağ 1933'te, sol da 1936'da böylesi bir ittifakı daha iyi kotardı. Bu sayede her ikisi de, halk desteğindeki herhangi bir gerçek kaymadan çok daha büyük Cortes çoğunlukları elde etti. Farklı bir seçim sistemi iki blok arasında daha büyük bir uzlaşıyı kolaylaştırıp merkezi güçlendirebilirdi. Kendi seçim yasaları muhtemelen Cumhuriyet'e yardımcı olmadı.

Harita 9.1. İspanya'da bölgelerin 1933 ve 1936'daki seçim tercihleri.

Galiçya ve Bask kıyıları eşit olarak bölünmüştü. Madrid kenti cumhuriyetçi/sosyalist olsa da, Kastilya ve León ağırlıklı olarak sağcıydı. Sınıf çatışmasının farklı düzeylerine sahip bölgeler ile eski Kastilya Kilisesi ve devletine karşı farklı mesafelere sahip bölgelerin ikili etkilerini görüyoruz. Sağcı olan "tehdit altındaki sınır" bölgeleri yoktu, sadece merkeze karşı gelen solcu çevre bölgeleri vardı ki bu özellik, söz konusu bölgelerin sınıf bileşimini bazen enine kesiyor, bazen de güçlendiriyordu.

Fakat, Weimar Cumhuriyeti'ninkilerle kıyaslanabilecek ulusal seçim bölgesi araştırmalarından mahrumuz. Yerel seçim bölgesi çalışmalarının tasnifine dayanmak zorundayız. Madrid (Tusell Gómez 1970), Alicante (García Andreu 1985), Aragon ili (Germán Zubero 1984), Zaragoza (Germán Zubero ve ark. 1980), Logroño (Bermejo Martin 1984), Katalonya'daki Lleida (Mir 1985; Barrull Pelegrí 1986) ve Katalonya'nın tümü (Vilanova 1986) bunların başlıcalarıdır. Bu çalışmalar toplumsal sınıfın, oy verme davranışıyla genelde sıkı sıkıya bağlı olduğu-

nu gösterir. Kentli işçilerin, tarın emekçilerinin ve yoksul çiftçilerin ağırlıkta olduğu hemen hemen her yerde solcular daha fazla oy aldı. Bu yerlerin çoğu aynı zamanda belirgin bir şekilde düşük katılım oranlarına sahipti ki bu da anarko-sendikalizme yönelik önemli bir desteğin mevcudiyetine işaret ediyordu. Yine de, bu bağlamda "sol" sadece sosyalist ya da anarko-sendikalist demek değildi. Temel kentli-endüstriyel ve *latifundio* "proleter gettolarının" dışında, işçi sınıfı mahalleleri, sosyalistler kadar orta sınıf sol cumhuriyetçilere de oy verme eğilimindeydi. Ve özellikle geri kalmış *cacique* bölgelerinde, çalışan kesimlerin dörtte biri ila yarısı sağa oy erdi. Daha dinî yerlerdeki işçiler ve yaşlı işçilerin yaptığı gibi, işçi sınıfı kadınları da, özellikle kendi başlarına çalışıyorlarsa (genelde muhafazakâr işverenlerinin etkisinde kalmış hizmetçiler olarak) daha sağa oy verme eğilimindeydiler. Hizmet sektöründe ve sözümona serbest mesleklerde çalışanlar da daha ziyade sağa oy verdiler.

Böylelikle İspanya, bir yandan, doğrudan sınıf siyasetine sahipti. Burada, ülkenin tümünde kendi başına sınıf aşkıncı merkezî çevreler oluşturarak bu ilişkiyi bozan kayda değer faşist ya da popülist bir hareket yoktu. Öte yandan, bazı yerlerde, iktisadi sektör, cinsiyet, yaş ve özellikle bölge ve dinin, sınıf etkilerine rakip olacak ve hepsi bir araya geldiğinde ulusal düzeyde sınıf kadar önemli olabilen etkileri vardı. Siyasi hareketler, toplumsal kimliğin bu kaynaklarının hepsine değilse de, çoğuna hitap etmek durumundaydı. Şimdi siyasal yelpazede, soldan sağa doğru ilerleyip grupların destek tabanlarını, siyasalarını, şiddete yatkınlıklarını ve cumhuriyetin çöküşündeki sorumluluklarını tartışacağım. Sonrasında (bu kitaptaki temel derdim olan) sağcılar bağlamında, onların iç savaşın ön saflarındaki rollerine değineceğim.

ANARKO-SENDİKALİZM

İspanya'nın iki emek hareketi kapitalizmden nefret ettikleri gibi, birbirlerinden de nefret ediyorlardı. Anarko-sendikalistler devleti ortadan kaldırmak istedikleri için, cumhuriyetten

de nefret ediyorlardı. Bir siyasi partileri olmadığı için CNT temel örgütleriydi. Büyük ölçüde ademimerkezileşmiş bu örgüt yerelde birçok topluluğu yoğun bir şekilde harekete geçirebiliyordu ama ulusal mevcudiyetleri yetersizdi. Üye sayıları istikrarsızdı ve hesaplanması güçtü, fakat 1930'ların ortaları itibarıyla muhtemelen bir milyonun üzerindeydi – bu da, emek gücünün yüzde 13'ü, neredeyse (her biri bir yüzde 2'yi daha örgütleyen Katolik ve Komünist birliklerle birlikte) sosyalist UGT kadar demek. Üyelerinin yüzde 30'u Katalonya'dandı. Endülüs ve Valencia'nın her biri yüzde 15'ini oluşturuyordu. Destek Endülüs'te kırsal emekçiler, Katalonya ve Valencia'da tekstil ve inşaat ve Zaragoza civarında da küçük toprak kiracıları arasında yoğunlaşmıştı. Ağır sanayi az temsil ediliyordu. Üyelerin sadece yüzde 5'i beyaz yakalı işçi ve bir o kadarı da kadındı; gerçi ikinci veri yanıltıcı; çünkü çok daha fazla kadın halk örgütlerinde etkindi. Bu dolayısıyla ağırlıklı olarak proletaryan bir hareketti ve önde gelen militanlarının çoğu işçiydi. Bunu, örneğin, polisin Logroño eylemcilerinin yakalanışı sırasında görür gibi oluyoruz – bir boyacı-dekorasyoncu, bir araba tamircisi, bir tornacı, bir bakıcı, bir ayakkabı tamircisi, bir berber, iki metal işçisi, bir duvarcı, bir günlük işçi, bir demirci ve bir satıcı (Bermejo Martin 1984: 253).

Fakat hareket; daha ılımlı sendikacılarla, ayrı bir örgütün, FAI'nin başını çektiği daha genç, daha kentli ve daha şiddet yanlısı anarşistler arasında bölünmüştü. 1933'te sendikacılar cumhuriyetle işbirliği yapıp yapmamak konusunda ayrılığa düşünce FAI, CNT'nin denetimini ele geçirdi. Fakat darbelerinin zamanlaması yanlıştı. İktidara gelen sağcı hükümet onları derhal ya hapse attı ya da sürgüne yolladı. 1936'da Halkçı Cephe tarafından affedilmeleri, CNT'nin iki hizibine, askerî ayaklanma vurmadan önce tekrar uzlaşacak kadar zamanı zar zor tanıdı (Tuñón de Lara 1972: 718-719, 785-789, 873-881; Guinea 1978: 96 ve dev.; Bar 1981; Vega 1987; Kelsey 1991; Fraser 1994: 542-552). Dolayısıyla cumhuriyet boyunca hareket –belki de anarşistlerin olması gerektiği gibi– oldukça dağınıktı.

Fakat CNT genel devrimci bir grev için mütemadiyen çağrı-

da bulundu. Şiddetli bir siyasi temizlik diline bulanmış, işçileri nihai devrime hazırlayacak şiddetli ayaklanmalar olarak "devrimci jimnastiği" savunan FAI broşürlerinin dili özellikle kışkırtıcıydı:

> Polise ölüm! Bizim sınıfımızın çocukları olup da bize silah doğrultan askerlere ölüm! Feodal kapitalizmin sinsi burjuva beyefendilerine ölüm! Lanet asalaklara, rahiplere, her çizgiden siyasetçilere ölüm! Eğer bugün güçlü ve acımasız bir şekilde ayağa kalkmazsan, yarın onlar seni merhametsiz ve amansızca öldürecekler! Savaş anında yüreğini katılaştır, silahına davran. Kiliseleri, manastırları, kışlaları, surları, hapishaneleri, hükümet konaklarını ve gecekonduları alaşağı et! (Ramírez Jiménez 1969: 106)

Böylesi bir dil –özellikle yukarıda sayılan "düşmanların" ortalıkta savunmasız olan grubu ruhban sınıfı için– dehşete düşürücü görünmüş olmalı. İspanya tarihinde ruhbanlar çok eskiden beri halk ayaklanmalarının kurbanı olmuşlardı. Fakat CNT'nin düşmanları, dilin gerisindeki gerçekliği abarttılar. Otoriteler düzenli olarak komplo ve silah depolarını ortaya çıkarmış olduklarını iddia ettiler ve basın da büyük ölçüde abartılı korkutucu hikâyeler yayımladı. Bu "komplolar", sonrasında baskıyı gerekçelendirmek için kullanıldı.

Gelin CNT'nin gerçekte ne yaptığını inceleyelim. Cumhuriyet boyunca üç "genel grev" ilan etti: Ocak 1932'de, Ocak 1933'te ve Aralık 1933'te. Fakat bunlar devrimci niyetlerle daha sınırlı protesto gösterilerinin birbirine girdiği muğlak amaçlara sahipti. Eylemcilerin çoğuna fabrika ya da arazileri işgal etmek ve sokaklarda gürültülü gösteriler yapmak yetiyordu. Fakat birkaçı daha da ileri giderek haberleşmeyi kesti, kamu binalarını işgal etti, resmî kayıtları yok etti, hatta jandarma kışlalarına ateş açtı veya muhtelif binaları bombaladı. Birkaç ölüm kasıttan ziyade kaza sonucunda oldu. Hareketin dili bir bütün olarak gayri cinai olma eğilimindeydi. Gerçekten de –bir köy devriminde olduğu gibi– çocukça idealistti:

> Tüm vatandaşlar, özgürlükçü komünizm rejiminin böylelikle tesis edildiği ve bunun sonucunda paranın kaldırıldığı konusunda bilgilendirildiler. Devrimci komite, herkesin ihtiyaç duyduğu tüm ürünleri dükkânlardan alabileceklerini ama günlük ihtiyaçlarından daha fazlasını almamaları konusunda büyük bir ihtimam göstermelerini ilan eder (Kelsey 1991: 96).

Her üç ayaklanma da acınası başarısızlıklardı. Dağınık CNT çeteleri, genelde uzak köylerde ya da kasabaların işçi mahallerinde ayaklandı, buraları birkaç gün işgal etti ve sonra polis saldırıya geçince kaçtı. Bunlar, bazılarının niyeti bu olsa da, devrim değildi.

CNT eylemlerinin çoğu alışıldık emek anlaşmazlıkları olarak başladı. Fakat işverenler düşmanca olduğu ve CNT toplu pazarlığa önem vermediği için, müzakereler genelde göstermelikti. Sonrasında CNT, düşman kalabalıkları seferber edip yolları trafiğe kapatarak yaptırıma kalkışacaktı. Bazen bu işe yaradı. İşe yaramadığında ise, vandalizm ve kundaklamalara veya patlamalara kalkışılıyordu. Polis ya da jandarma müdahale ederse, barikatlar ve tabancalar ortaya çıkabiliyordu. Bazı sanayilerdeki işçiler dinamit edinebiliyor ve bu da ölümlere neden olabiliyordu. Yine de şiddetin sınırları vardı. Eylemciler mülkiyeti pek takmasalar da, insanlara karşı şiddet (anarşist dile rağmen) çok nadiren tasarlanmıştı. Çok da yetersiz silahlanmışlardı. CNT paramiliterler kurmadı, talim yapmadı, üniforma giydirmedi ya da silah depoları oluşturmadı. Bunlar kışkırtıcılardı. Doğrudur, çoğu askerliğini yapmıştı ve bazıları eski tüfek ve tabancalara ulaşabiliyordu. Fakat bunlar jandarmadan ziyade tavşan vurmaya daha uygundu ve atışların çoğu karavanaydı. Gazetelerin bir saat ya da daha fazla süren "sürekli ateş" diye haber yaptıkları olay –tuhaftır– hiçbir kayıba sebep olmuyordu.

Gelin ölümleri hesap etmeye çalışalım. Linz (1978), Malefakis'in derlediği verileri kullanarak, cumhuriyet döneminde siyasi gerginliklerdeki ölümlerin sayısını hesaplama girişimine başladı. Genel toplam olarak iki binden biraz az bir sayıya ulaştı; kendisi de bunun "muhtemelen yukarı doğru gözden geçi-

rilmesi gereken bir kestirim" olduğunu kabul eder. Bu bölüm için listelediğim ikinci kaynaklara dayanarak benim yaptığım hesap 2.500'e vardı ki bu da muhtemelen hâlâ gerçekte olduğundan düşük bir sayıdır. Bunların 1.500 kadarı tek bir olayda, (aşağıda, sosyalistlere geldiğimde tartışılan) 1934'teki Asturias ayaklanmasında öldürüldü. Kalan 1.000, İspanya geneline yayılmış yaklaşık 100 ayrı olayda hayatını kaybetti. Fakat ben bu oldukça ham veri kaynağını kullanmayı denedim; çünkü birincil kaynakları kullanan önceki çalışmalar hayati bir olguyu ortaya koymaya çalışmamışlardı: Kim kimi öldürdü? Bundan her vakada ve herkes için emin olamam. Ama genelde "solcular", "sağcılar" ve polis ya da askerî otoriteleri genelde ayrıştırabiliyorum – gerçi "solcu" (ve bir nebze de "sağcı") kurbanların arasına genellikle gerginliğin aslında kıyısında olan (çocuklar gibi) insanlar da karışmış olmalı. Anarko-sendikalistler ve sosyalistler/komünistleri de (genelde kabaca olayın sosyalistlerin mi, yoksa anarşistlerin güçlü olduğu yerlerde vuku bulduğuna bakarak) ayrıştırmayı denedim. "Faşistler" öne çıktıkça, diğer sağcı sivillerin yanında onları da ayrıştırdım. Yaklaşık 150 cinayette ya kurbanları ya da failleri teşhis edemedim ve ölüm hesaplamalarına olaya sadece izleyici olarak katılan 29 kişiyi ve birkaç merkeziyetçi siyasetçiyi dahil etmedim. Kalan 812 siyasi cinayete dair veriler Tablo 9.2'de gösteriliyor.

Tablo en ölümlü şiddet vakalarının polis/asker ve sol arasında gerçekleştiğini gösteriyor. Faşistler olaya 1935 ve 1936'ların

TABLO 9.2.
İkinci Cumhuriyet Sırasındaki Siyasi Cinayetlerin Kurbanları ve Failleri

	Kurbanlar					
Failler	*Anarko-sendikalistler*	*Sosyalistler/ Komünistler*	*Sağcılar*	*Faşistler*	*Asker/ polis*	*Toplam*
Anarko-sendikalistler	1	4	20	18	70	113
Sosyalistler/Komünistler	2	0	42	56	61	171
Sağcılar	4	19	0	0	0	23
Faşistler	10	75	0	0	0	85
Asker/polis	252	177	0	1	0	430
Toplam	269	275	62	75	131	812

başlarında (hemen hemen hepsi Carlist) diğer bazı sağcı kurbanlar ve bir avuç sağcı fail de varken dahil oluyor. Fakat polis ve askeriye aslında tarafsız değildi. 1936 ayaklanmasına katılımların ortaya koyduğu gibi eski rejim devletinin çekirdeği, İspanyol sağının parçasıydılar ve solda çok da öldürücüydüler: Katil olma ihtimalleri kurban olma ihtimallerinin 3,3 katıyken, sosyalist ve komünistlerin kurban olma ihtimalleri fail olma ihtimallerinin 1,6 katıydı; anarşistler için bu oran 2,4'tü. Şiddet yansız değildi: Sağdan çok, solu hedef alıyordu ve bunun çoğu da "halk" kuvvetlerinden değil, devlet kurumlarından yöneltiliyordu. Bu yüzden, cumhuriyet dönemindeki cinai şiddete dair bazı eski yorumları reddediyorum. Linz "yansız" bir döküm veriyor. Payne (1993: 360-364) cinayetlerdeki artışın 1934 sonlarında ve özellikle de 1936'da, yani Halk Cephesi hükümeti sırasında gerçekleşmesi sebebiyle, suçun büyük kısmını sola yüklüyor. Fakat orantısızca öldürülenler solculardı. Kurbanı suçlamak biraz haksızlık oluyor.

En çok kurban veren CNT'ydi. İşverenlere ve devlete cepheden saldırdıklarında, kısas çok daha ölümcül oluyordu. Bu yüzden 1935 itibarıyla anarko-sendikalizm zor durumdaydı; birçok eylemcisi ölmüş, önderlerinin çoğu hapse atılmıştı, geri kalanlar da hırçın bir şekilde kavga ediyorlardı. Tarafsız olarak bakınca, artık toplumsal düzeni tehlikeye atmıyorlardı. Onlardan kaynaklı "devrimci bir tehdit" artık makul değildi. CNT, cumhuriyetin reformlarına yardım etmeyi reddederek, onun alt edilmesine daha fazla katkı yapmış olabilir. Emek uzlaşmalarına, toprak reformuna ya da seçimlere katılmadılar; çünkü daha sonra bir eylemcinin anılarında zikrettiği gibi,

> siyasete inanmayanlarımız sadece güldü. Siyasetin, siyasetten başka bir şey olmadığını biliyorduk. Cumhuriyet'in altında, herhangi bir siyasi sistemin altında işçiler dünyanın bize kalan kısmının, işimizin kölesi olarak kalacaklardı (Fraser 1994: 97).

1933 seçimlerine CNT'nin katılmayışı sonuçları merkez-sağ lehine çevirmiş olabilir. Fakat 1936'da korkuya kapılmış CNT liderleri bu karardan vazgeçip kıyasıya geçen seçimleri kıl payı

kazanmasını sağlayacak kadar anarko-sendikalist Halkçı Cephe'ye oy verdi (Cancela 1987: 144-145, 194-197, 260-275). CNT militanları artık sosyalist ve komünistlerle de işbirliği yapıyordu (Balcells 1971; Forner Muñoz 1982). Fakat iş işten geçmişti. CNT karşıtlığı cumhuriyetin başarısızlığının temel nedeniydi. Gerçekten de, bazı anarko-sosyalistler bu başarısızlığı selamladılar: Bu onların "devrime" başlamasına izin verecekti.

Anarko-sendikalizm, her şeyden öte, zarar vericiydi. Paramiliter bir örgütten mahrum eşgüdümsüz yerel kalkışmalar, polis ve ordu ateş açmayı reddetmediği sürece kaçınılmaz olarak yenilgi getirecekti. Tıpkı herkesle aynı anda kavgaya tutuşmanın zafer getireceğine yönelik inanç gibi. Şiddetleri ve özellikle de retorik şiddetleri, burjuvaziyi, ılımlı köylülüğü ve birçok işçiyi –özellikle kadınları, yaşlıları veya daha dindar olanları– uzaklaştırarak, sağcı korku hikâyelerini haklı çıkarmış gibi görünüyor. Anarko-sendikal taktikler, kendi bakış açılarından, eğer devrimi gerçekten yapabilseydiler haklı olabilirdi. Fakat bölünmüş bir emek hareketinin içinde, esas etkileri otoriter sağcılığın gücünü, aşırılığını ve ahlâki şevkini artırmak oldu. Bu durum, tüm çektiklerine duyduğumuz sempati, cesaretlerine ve gemlenemez iyimserliklerine yönelik takdirimizi gölgelemek durumunda kaldı.

SOSYALİZM

İspanya'nın (iç savaşa kadar) sadece küçük bir komünist partisi olduğu için, en büyük solcu partisi (şimdi de olduğu gibi) sosyalist PSOE'ydi. PSOE'nin 60.000 ila 80.000 arası üyesi vardı ve bu üyelerin nitelikli sanayi işçilerinden oluşan çekirdeği, tarım işçilerinin yakınlardaki katılımı ile genişlemişti. Sosyalizm, bu yüzden, ağırlıklı olarak proleter bir hareketti – gerçi liderlerinin çoğu, hareketin yüzde 15 ila 25'ini oluşturan kafa emekçilerinden çıkıyordu. Cortes'teki temsilcilerinin çoğu öğretmen ve yazar olsa da, diğer partilerdekilerden daha fazla işçi vekilleri vardı (Ekler Tablo 9.1, satır 9). Seville partisindeki parti liderleri her sınıftan çalışan kişiler, özellikle beyaz yakalı işçiler-

di (Ekler Tablo 9.2). Gençlik hareketi genişledi ve aşırı solcu oldu – ve sosyalist seçmenler diğer partilerin seçmenlerinden daha gençti. Kadınlar partiye erkeklerden daha az oy veriyordu ve kadın kolları üyelerin sadece yüzde 10'unu oluşturuyordu (Contreras 1981: 84-112; Aubert 1987: 181-182; Palomares Ibáñez 1988). Sosyalist sendikalar 1932'de yüzde 80'i kol işçisi olan bir milyon üyeye sahip çok daha büyük UGT çatısında birleşmişlerdi (Guinea 1978: 38, 96, 401; Contreras 1981: 108-109). Sosyalistler ayrıca İspanya'nın genelinde *casa del pueblo*'yu örgütlemişlerdi: Daha gelişmiş bölgelerin "proleter gettolarını" tahkim etmek bakımından önemli sosyal, eğitsel ve hayırsever topluluklar.

Sosyalist liderler, reformculukla evrimci Marksizmi karıştırmışlar ve bu karışıma belirgin bir İspanyol "ahlâki" sosyalizm dozu katmışlardı. Çoğu, cumhuriyetten iyimser reform beklentileri ile yola çıkmıştı. 1931 seçimleri PSOE'yi Cortes'teki en büyük müstakil parti yaptı ve merkez-sol hükümetteki üç bakanı –Largo Caballero, Indalecio Prieto ve Fernando De Los-Ríos– etkili reformcular olduklarını gösterdiler. Partinin ortodoks Marksist hizbi bile, proleter devrimin gerçekleşmesi için burjuva devriminin tamamlanması gerektiğinden hareketle, partinin işbirliği yapması gerektiğini savundu. Dönemin bazı diğer sosyalist partileri gibi, parti "burjuva demokrasisini" asli bir hedef olarak değerlendirmedi ve "devrime" resmî olarak bağlı kaldı – gerçi bu devrim belli ki çok şiddet içermeyen bir devrimdi. Cumhuriyetin ilk iki yılı, cumhuriyetçi ve sosyalist liderler arasındaki bir işbirliğine tanıklık etti. Yeni emek uzlaşı komiteleri, Jurados Mixtos, sosyalistlerin güçlü olduğu alanlarda yayılırken, emek reformları UGT üyelerini artırdı (Carmona 1989: 408; Bosch 1993).

Fakat ortaya hızla iki sorun çıktı. İlk olarak, hükümetin reform kararname ve kanunları, işçi ve yoksul köylüleri daha da ileri taleplerde bulunmaya teşvik ederek, doğrudan eylem eğilimlerini alevlendirdi. *Caciquismo*nun ve baskıların bariz zayıflamasıyla, yerel siyasi ve askerî güçler dengesi kayıyor gibiydi. Grevler ve toprak işgalleri arttı. Bunda büyük oranda ör-

gütlü bir şiddetten ziyade, sayıların fazlalığı etkiliydi ve bunlar genelde "devrimi" değil, temel maddi yeterliği güvence altına alacak reformları amaçlıyordu (Bosch 1993). Bunlar, yine de, kamu düzeninde birer gedikti. İkincisi, cumhuriyetçi-sosyalist koalisyon, ülkeyi geçtim, devletin tümünü bile denetleyemiyordu. Eski rejimin de içişlerini yürütmesinde çok kritik olan İçişleri Bakanlığı'nın kadroları muhafazakâr cumhuriyetçi çalışanlardan oluşuyordu. Bu tesadüfi değildi. Birçok demokratikleştirici rejimde olduğu gibi, buradaki atamaların ordu ve polisi rahatsız etmeyecek şekilde yapılmasına özen gösterilmişti. Fakat onlar da (haliyle) solculara karşı olağanüstü hal yetkilerini kullanmaya hevesli, muhafazakâr il yöneticileri –İspanyol sisteminde valiler– atama eğilimindeydiler. Calvo Sotelo cumhuriyetin 1935'te sadece 23 gün boyunca hiçbir olağanüstü yetki kullanılmadan yönetildiğini gözler (ona göre bu, rejimin feshini kolaylaştıran bir iddiaydı). Emek düzenlemeleri özellikle baştan savma bir şekilde hayata geçiriliyordu. İspanyol devletinin altyapısal zayıflığı, kendi iç siyasi parçalanmalarla daha da ağırlaşıyordu. Toprak sahipleri ve kilisenin etkili olduğu bölgelerde, solcularla haliyle "Git de Cumhuriyet'i Ye!" diye dalga geçiliyordu. Çünkü böylesi bölgelerde cumhuriyet sadece laftan ibaretti. Birkaç yerel sosyalist idareci reformları güvence altına alabiliyordu (Collier 1987), fakat solcular yasal düzenlemelerin ülkenin çoğunda hayata geçirilmediğinden yakınıyordu.

1933 cumhuriyet için kötü bir yıl oldu.[3] Yıl, Endülüs'teki Casas Viejas'ta köylülerin feci şekilde katledilmesiyle tepe noktasına ulaşan CNT ayaklanmaları ile açıldı. Tüm hükümet (sosyalist bakanlar da dahil olmak üzere), önce şiddetli bir karışıklığın bastırılmış olmasından duydukları memnuniyeti ifade ettiler. Casas Viejas'ın aslında il idaresinin emirleri üzerine jandarma tarafından kan gölüne döndüğüne dair bilgiler geldikçe, solcular liderlerinin "devlet terörüne" iştirak etmiş olmasını

3 Soldaki müteakip trajediye dair kendi değerlendirmem, ağırlıklı olarak Juliá 1977; Preston 1978: 4, 5, ve 7. Bölümler; Heywood 1990 ve Payne'nin 1993: 189-223 farklı değerlendirmelerinin dengelenmesine dayanır.

kınadılar. Sosyalist tarım sendikası güneyde toprak işgallerine öncüllük etti ki Julía (1989: 25) bunların "siyasal alanın sendikalarca işgalini" tetiklediğini, bunun da genel grevlerin kargaşa ritmine, sorumlu siyasetin oluşmasına izin veremeyecek kadar kapılmış olduğunu dile getirir. Merkez-sol koalisyon zayıfladıkça, cumhuriyet, reformları sürdürmekten vazgeçti. Yaz aylarında, işveren dernekleri hükümetle olan işbirliklerini kesti ve son reformların geri alınmasını talep etti. Çalışma Bakanı Caballero, reformların hayata geçirilmiyor olmasını protesto eden işçi temsilcilerini kabul etmeye başlamıştı bile. Ağustosta söylemi sola doğru seğirtti: Reform mümkün değilse, diyordu, sosyalistlerin burjuva demokrasisini terk etmeleri gerekir.

Almanya, Portekiz ve özellikle (İspanya'da çok daha fazla duyulan) Katolik Avusturya'daki olaylar sosyalistleri etkiliyordu. Reformu korumak için, diyordu bazı sosyalistler, İspanyol sağının "faşizmce" ele geçirilmesine cebren mukabele edilmeli. Bu, son iki bölümde, Macaristan ve Romanya örneklerinde gördüğümüz tepkilerin bir çeşit yansı görüntüsü. Orada, faşizmin cebren önlenmesi gerektiğini hisseden sağ cenahtı. Elbette ki, İspanyol sağı faşist değildi. Ama iktidara ilk geldiklerinde ne Salazar ya da Dollfüs ne de 1930-1932 arasındaki Alman hükümetleri öyleydi. İspanyollar, reaksiyoner bir otoritarizmle başlayıp faşizmle biten bir Avrupa modelini fark edebilirlerdi. Cortes'teki sağcılar tarafından açıkça desteklenen toprak sahiplerinden, işverenlerden ve sivil idarecilerden yaptırımlar görmeye başlamışlardı bile. Bu yüzden, İspanya'nın da faşizme doğru dümen kırmış olması muhtemel görünüyor. Gerçekten de merkez sağ, Kasım seçimlerini (aşağıda aktarılan sebeplerden dolayı) kazandığında, yeni hükümet, bazı reformları yürürlükten kaldırıp diğerlerini de sulandırarak daha da sağa yöneldi. Tüm eylemleri de geriye döndürücü değildi. Fakat 1934'ten itibaren hükümet, toprak reformunu kaldırmaya girişti ve katı içişleri bakanı ve valiler, solcu yerel idare ve dernekleri feshetmeye başladılar. Haziran'da sosyalist tarım sendikasının bir grevine 7.000 tutuklama ve çok sayıda hapis cezası ile karşılık verildi. Artık her iki duruma da hâkim sağ, reformlara mani oluyor-

du – bazıları sağın demokrasiyi lağvetmeye de hazır olduğunu söylese de, bu pek mümkün değildi.

Caballero, cumhuriyet eğer en ılımlı reformlarından bile çark ediyorsa, gereken yanıtın devrim ve proletarya diktatörlüğü olduğunu savunuyordu. Julía (1983), Caballero "devrimcilerini" sadece devlet içinde sendikalar adına nüfuz arayan ama artık reddedilerek hayal kırıklığına uğramış korporatistler olarak görür. Oysa gerçek devrimciler, özellikle de gençlik hareketinin içinde, artık Caballero'nun da solunda görünüyorlardı. Hâlâ eğitimli paramiliterler olmasalar da, solcu ordu ve polis mensuplarının arasındaki küçük gizli örgütlerin bünyesindeki sosyalistlerin faili olduğu cinayetlerin sayısı (Tablo 9.2'de gördüğümüz gibi) artık artıyordu. Reformistler, PSOE idaresi içindeki çoğunluklarını korusalar da, UGT ya da gençlik hareketini sürükleyemiyorlardı. Sosyalist tartışmalar sınıf mücadelesine dair Marksist retoriğe doymuştu ki bunun içindeki ahlâki yüksek zemin de solun elindeydi. Bu retorikte her sınıf kendi siyasi partisine bağlanmıştı. "Proletarya partisi" "burjuva partisi" ile ittifak yapmamalıydı. Oysa İspanya'nın birçok yerinde sözde "burjuva" sol cumhuriyetçileri, sosyalistler kadar işçi oyu alıyordu (birçok işçi de sağa oy veriyordu). Fakat diğer sınıflara ya da bölge, din ya da cinsiyet gibi sınıf-dışı kimliklere yönelik çağrılar "oportünist yozlaşma" olarak reddediliyordu. İspanyolların sadece yüzde 20'sinin sosyalistlere oy verdiği bir ortamda, bu çağrılar aslında (Tuñón de Lara'nın [1985: 151] gözlediği gibi) hayatiydi. Sol cumhuriyetçi lider Azaña, sosyalist müttefiklerine "ülkenin bir ayaklanmaya destek vermeyeceğini, çünkü beşte dördünün sosyalist olmadığını" yavan bir şekilde hatırlatıyordu.

Sosyalist destekçilerin çoğu muhtemelen reformist olarak kaldılar. UGT üyeleri Jurados Mixtos'a katılmaya devam etti; Azaña, mitinglerinde anayasaya olan saygılarını göstermelerini istediğinde sosyalistler coşkuyla haykırdılar ve ılımlı sosyalistler genelde aşırılardan daha fazla oy aldı (ılımlı adaylar sağda da daha fazla oy aldı). Yine de parti feci şekilde bölünmüştü ve yeni merkez sağ hükümetin eylemleri aşırı solun işine yarı-

yordu. Eylül 1934'te solun tamamı (sosyalist, komünist ve küçük Troçkist partiler) antidemokratik CEDA partisinin merkez sağ hükümetine gireceğine dair söylentileri kabul edilemez bulduklarını ilan ettiler. Sosyalist çevreler bu talebin etrafında birleşti. Hatta parti, reformist Prieto'dan müstakbel bir ayaklanmayı örgütlemesini istedi. Sempatizan askerlerle bağlantıya geçmesi beklendi ama görünen o ki geçmedi. Azaña hükümetinin Portekizli isyancılara yardım etmek için sağladığı silahları ele geçirdi. Bu paramilitarizmi örgütleme adına bir ilk adım olabilirdi. Fakat bu amaç sadece taktikselmiş gibi görünüyor: Başkanı, CEDA'yı hükümete almasından vazgeçirmek adına tehditlere başvurmak. İşe yaramadı: Ekimde CEDA bakanları hükümetteki yerlerini almışlardı.

UGT genel grev ilan ederek tepki verdi. Birçokları bunun devrimin açılışı olduğunu düşündü. Oysa diğer ülkelerde de gözlediğimiz gibi, solcular iyi bir devrim hakkında *konuştular* ama aslında onu *gerçekleştirmediler*. UGT liderleri grevden önce hükümete, uzlaşmayı teşvik amacıyla 24 saatlik bir süre tanıma lütfunda bulunmuştu. Ama anlaşıldı ki, verilen süre hükümetin onları tutuklaması içinmiş. Özgür kalanların çoğu, retoriklerinin yarattığı beklentilerin sokağa indirdiği üyeleri dizginlemekle uğraştı (Juliá 1984). Zayıflamış tarım sendikası kırsal alanda çok az katkı sağlayabildi. CNT ya da UGT tarafından desteklenmiyorlarsa da bazı Katalan işçiler ayaklandı ve esas ayaklanma, *integralismo* CEDA'nın hükümete kapılmasından dehşete kapılan bölgesel Esquerra hükümeti tarafından gerçekleştirildi. Muhtemelen (o sıralarda işçi ayrılıklarını sözde deneyimleyen) Katalan solunun manevralarının önünü almak için Esquerra, Katalan bağımsızlığını ilan etti. Bazıları bunun, Madrid ile hâlâ devam eden tarın tartışmaları için sadece bir pazarlık manevrası olduğunu, diğerleri de Madrid'in askerlerini yollamasına yönelik bir davet olduğunu iddia etti. Her halükârda, ordudan ayrılmaların görülmesinin hemen ardından Esquerra kuşatıldı. Katalonya'da elli kişi öldürülmüştü.

Sadece kuzey Asturias Bölgesi kararlı bir karışıklığa tanıklık etti ki bu 1871'de Paris Komünü'nden beri Batı Avrupa'da ilk

defa gerçekleşiyordu. Madencilerin başlatıp yürüttüğü bu karışıklık, onların ayrık mesleki toplulukları üzerinde kurabildikleri alan, savunmacı denetim bağlamında düşünülmeli. Sendikaları maden güvenliği, kaza tazminatı, çalışma koşulları ve emeklilik konusundaki düzenlemeleri desteklemişti. Fakat işverenler bunlara maliyet gerekçeleri ile karşı çıktılar. Buhran –hükümetteki değişiklikle cesaretlenmiş– işverenleri işten çıkarmalara, iş kapatmalara ve daha düşük güvenlik standartlarına zorluyordu. Kızgın madenciler arasından üye devşiren CNT ve komünistlerle rekabet edebilmek için UGT de radikalleşti. Bunlar arasında ortak bir cephe açıldı – bu yıllardaki birkaç gerçek "Halk Cephesi"nden biri. İsyancılar madenleri, fabrikaları ve bazı kamu binalarını ele geçirdi ve teslim olan polislerden ve cephane fabrikalarından silahlar edindi. Maden vadilerini denetimlerine aldılar; fakat bölge başkenti olan Oviedo'nun önemli binalarını almakta başarısız oluyorlardı. Tüm Avrupa'daki solcular gibi, hücum savaşının bu iptidai türü için bile gerekli olan planlama ve talimden yoksundular. Askerî gücü küçümseyip yok saydılar. Topraklarını polise ve bölgesel birliklere karşı inatla savunabilecek durumdaydılar ama birçoğu Fas'taki kontrgerilla faaliyetlerinden deneyimli 26.000 askerin bölgeye intikali, ezici bir eşitsizlik yarattı (Aguado Sanchez 1972; Preston 1978: 127-128; Shubert 1987).

Ayaklanma iki hafta içinde bastırıldı. 1.500'e yakın insan hayatını kaybetti. Otoriterler, yarısından biraz fazlası çatışmalarda olmak üzere 1.200 kişiyi öldürmüştü; gerisi de sondaki bir karşılık dalgasının kurbanı oldu. İsyancılar 281 polis ve asker ile aralarında acımasızca katledilen 29 rahibin de bulunduğu 40 sivili öldürdüler. Merkez sağ hükümeti, basının olayları abartmasıyla kışkırtılmış ama rolü aslında marjinal kalmış CNT'ye odaklanarak, baskıyı ulus geneline yaydı. Yine de, sıkıyönetimin yasal biçimlerine riayet edildi ve çok az cinayet işlendi. Aralarında CNT, UGT ve PSOE'nin yöneticilerinin çoğunun da bulunduğu 20.000 kadar solcu ve bölgeci tutuklandı. *Casa del pueblo* ve yerel sendikalar kapatıldı. İspanya'nın belediye başkanlarının yüzde 10'u bakanlık kararnamesiyle görev-

den alındı. Azaña bile işbirliği ile suçlandıysa da, Cortes suçlamalarla ilgili işlem yapmadı. Sağ, kararlı bir şekilde otoriter olsaydı, artık cumhuriyeti de lağvedebilirdi. Daha "radikal bir popülizm" ya da faşizm ihtiva etseydi, verilen karşılık çok daha kanlı olabilirdi. Fakat asıl amaç reformu –düzenli, yasal bir şekilde– tersine çevirmekti. Her iki devlet üzerindeki hâkimiyet ve mağlup edilmiş bir sol, bunu cumhuriyetçi kurumların içinde gerçekleştirme imkânını sundu.

Ekim ayaklanması bir devrim değildi. Asturias haricinde liderlik ve eşgüdümden yoksundu. Diğer yerlerde, kendi naifl ikleri ve Caballero'nun retoriği yüzünden yanlış yönlendirilen genç militanlar –çokça bir CNT "devrimi" gibi– kendilerini örgütsüz, silahsız ve kitle desteği olmadan sokaklara attılar ve hemencecik yakalandılar. Asturias farklıydı, yine de orada bile işçiler saldırgan bir askerî güçten mahrumdular. Başka yerlerden desteklenmediği sürece sonuç kaçınılmazdı. Prieto "aptallığımız yüzünden bir felaketi hak edeceklerini" itiraf ediyordu ve solcular artık itidal çağrısı yapıyorlardı. Şiddetli grevlerin sayısı azalıyordu ve CNT, UGT ve komünist sendikalar işbirliği yapmaya başladılar (Balcells 1971; Forner Muñoz 1982). Calvo Sotelo, askerî ayaklanmadan günler önce, solcu bir ayaklanma ihtimalinin önceki yıl içinde düştüğünü teslim ediyordu (Payne 1993: 352).

Şiddet, gençlik hareketinin ve şimdilerde faşist Falange ve Carlistlerle başlayan küçük ölçekli sokak savaşlarının içinde kaldı. Bu, sosyalist ve komünistlerin işlediği ve Tablo 9.2'de ayrıntılandırılan cinayetlerin çoğu için geçerlidir. 1935 sonu itibarıyla, küçük sosyalist, komünist ve anarko-sendikalist gruplar *ad hoc* silahlı birlikler kurmaya başlamıştı. Fakat bunlar iptidai kaldı. Sosyalist hareket, bir süre sonra örgütlemesi gerekecek devrimci direnişe biraz bile hazırlıklı değildi. UGT'nin askerî ayaklanmaya tepkisi sadece bir genel grev çağrısı oldu. Askerî güç, güya ellerindeki iktisadi güçle savaşılacaktı.

Bunlardan dolayı, cumhuriyetin düşüşündeki sosyalist sorumluluk üç katmanlıydı. İlk olarak, sınıfa –ve devrime– doymuş ideolojisi, sınıf bilincinin toplumsal kimliğin birkaç önem-

li kaynağından sadece biri olduğuna dair siyasal gerçeklik algısını engelledi. Böylece kararsızları kendinden uzaklaştırdı. Marksizm, sosyalist partiye proletaryayı tek başına temsil ettiğini söylüyordu ve parti de, cumhuriyeti savunmak için aslında gerekli olan ilkeli siyasal ittifaklardan ve diğer gruplara yönelik çağrılardan kaçınıyordu. Bireysel reformistler "burjuva" cumhuriyetçilerle temaslarda bulundular ama partinin kendileri ile beraber hareket etmesini ya da hâkim alicenap Marksizmle rekabet edebilecek siyasi ilkelerin yeşermesini sağlayamadılar. Bu, İspanyol sosyalistlere özgü bir zayıflık değildi, çünkü dönemin birçok sosyalist hareketi modernitenin tek anahtarının kendi ellerinde olduğuna dair bir yanılsama içindeydi. Nitekim alicenap Marksizm muhtemelen solu herhangi bir gerçek paramiliter şiddeti örgütlemekten de alıkoymuştu. İkinci olarak, parti 1933'ten sonra, cumhuriyet ya da Buhran'a yönelik herhangi bir tutarlı strateji geliştiremeyecek ve kendi taraftarlarını disipline edemeyecek kadar fena bölünmüştü (Preston 1978; Juliá 1989; Macarro Vera 1989). Ayrıca reformistlerinin 1936'da kurulan "Halkçı Cephe" hükümetine resmen katılmalarına da mani oldu. Üçüncüsü, parti iktidarının içinde kilit konumlarda bulunan aşırı solcu bir azınlık cumhuriyetçi-karşıtına dönüşerek, birçok merkezciyi yabancılaştırdı. 1936'da reformistler denetimi tekrar ele alıyorlardı ama artık çok geçti. Bu sosyalist zafiyetler, süre giden askerî bir komplonun kışkırtılmasına yardım etti.

Yine de ben, partinin sosyalist amaçlara Linz, Payne ve Robinson'un iddia ettiği kadar demokratik araçlar üzerinden adanmış olduğundan emin değilim. Reformist kanat merkezci bir hükümetin ayakta kalması için uzlaşmaya istekli kaldı; Besteiro'nun Marksist hizibi devrimin "burjuva aşamasını" destekledi. Caballerciler, aşırı sol ve gençlik hareketi, Avrupa'nın her yerinde tanık olduğumuz türden daha doğrudan sorumluluklar üstlendi. Cumhuriyetin, retorik bir isyankârlıkla zayıflamasına yardım ettiler ama aslında onu tehdit etmediler. Sağcılar ve ordudaki birçok kişi bunu biliyordu. Sağcı liderler askerî bir müdahale konusunu, onlara buna ne ordunun, ne de halkın

çok destek olacağını söyleyen generallerle mütemadiyen tartıştılar. Buldukları çözüm, başarısızlığa uğrayacak bir solcu ayaklanmayı kışkırtmak olabilir. CEDA lideri Gil Robles sonradan samimi olarak şunları söyleyecekti:

> Kendime şu soruyu sordum: "Eğer hükümete girmezsem, İspanya'ya üç aylık bir sükûnet verebilirim. Eğer girersek, devrim patlak verir mi? Bizi mağlup etmesinden önce patlayacağına, iyice hazırlıklı olmadan patlaması yeğdir." Yaptığımız tam da buydu; hareketi hızlandırdık, onu hükümetin içinden karşıladık ve acımasızca bastırdık.

Gerçek siyaset (özellikle bir krizde) karmakarışık, duygusal ve öngörülemez olduğu için, sağın aslında Gil Robles'in burada ima ettiği kadar kurnazca Machiavellist olduğundan kuşkuluyum. Yine de sağcı komplolar solcularınkilerden daha örgütlüydü. Ve bunlar askerî iktidarın kararlı seferberliğini de içeriyorlardı. Sorumluluk –aşağıda sağı ele alırken açıkça göreceğimiz gibi– simetrik bir biçimde dağılmamıştı.

CUMHURİYETÇİ MERKEZ

Merkezdeki cumhuriyetçi partiler tüm demokratik uzlaşıların dayanağı olmak durumundaydı ve hükümetteki her iki değişiklik de bunların manevraları yüzünden oldu. Bunlar aslında ılımlılardı – merkezdeki hareketler ne Tablo 9.2'de sunulan siyasi cinayetlere karışmış, ne ciddi bir şiddet örgütlenmesine girmiş, ne de askerî ayaklanmaya çok katkı yapmışlardı. Zamanı geldiğinde, merkezin büyük kısmı cumhuriyetin arkasında durdu. (Bu kitapta tartışılan vakalar içinde) sadece İspanya'ya özgü olan, "burjuva" merkezcilerinin çoğunun demokrasiden ayrılmamasıydı. Direndiler ve onun için savaştılar.

Bu genelde "Burjuva Cumhuriyeti" ya da bazen "Aydınlar Cumhuriyeti" olarak adlandırılıyor; çünkü bu kesimler cumhuriyetçi partiler içinde hâkim gözüküyor. Miguel de Unamuno, José Ortega y Gasset ve Salvador de Madariaga gibi dönemin en önde gelen yazarları bu partilere katılmıştı. En önem-

li merkez-sol parti, Azaña Acción Rebuplicana'nın 112'si yazar veya profesör olan 140 kurucu destekçisi vardı. Gazeteler, kulüpler ve mason locaları –aynı Fransız Devrimi'nde olduğu gibi– kendi cumhuriyetlerini savunmak için ortaya çıktı (Espín 1980: 39, 288-292; Aubert 1987; Marco 1988: 171-175; Alvarez Rey 1993). Gerçekten de, Amerikan ve Fransız devrimleri ile ortaya çıkan militan seküler liberalizm geleneği, bu aydınların demokratik gayretleri sayesinde sürdü. Bu ülkede aydınların çoğu –Kilise ve eski rejime tepki olarak– reformcu bir demokrasiyi, faşizmi geçin, otoritarizme bile tercih etmişlerdi. Öğrenciliklerinde yaşadıkları 1898 felaketleri ile harekete geçen bu aydınlar İspanya'yı "Avrupalılaştırarak" kurtaracaklarına inanıyorlardı (Marco 1988: 100-102).

Parti liderlerinin toplumsal kökenlerine dair veriler, Ekler'deki Tablo 9.1'de ve Tablo 9.2'nin 7-9. satırlarında veriliyor (karş. diğer yerel çalışmalar Tusell Gómez 1970; Bermejo Martin 1984; Germán Zubero 1984 ve Cancela 1987). Kırsal alanlardaki sol cumhuriyetçiler dışında, merkez partilerinde uzmanlık mesleği sahipleri, onların ardından kamu çalışanları ve mülk sahipleri ağırlıktaydı. (Ekler'deki Tablo 9.2'de ayrıntılandırılan) Seville liderleri orta sınıfa yayılmışlardı: En çok temsil edilenler uzmanlık mesleği sahipleriydi, onların da ardından ticaret erbabı geliyor; merkez sağda işadamları, merkez solda beyaz yakalı işçiler bulunuyordu. Önde gelen meslekler belli siyasetlere yakındılar. Okul öğretmenleri solun tümüne yayılmış olsalar da, en büyük ağırlığa sosyalistler ve sol cumhuriyetçilerin (Fransa'daki gibi radikal-sosyalistlerin) arasında sahiptiler. Doktorlar ve veterinerler sağın her tarafına yayılmışken, avukatlar bu siyasi yelpazeye ek olarak cumhuriyet karşıtı sağ içinde de yayılmışlardı. Ayrıca avukatların çoğunun (oy kullanabildikleri) anayasa mahkemesi seçimlerinde merkez sağa oy verdiğini biliyoruz. Subaylar genelde sağcı, ziraat uzmanları ile rahipler tüm kalpleriyle sağcıydı. Üniversite hocaları ve gazeteciler tüm partilere lider sağlıyorlardı.

Bu ayrıntıların içinde "iki" devlete dair bazı belirtiler gözümüze çarpıyor. Biri sivil ve hizmet odaklıydı. Seküler ve mer-

kez-solda olma eğilimi taşıyordu. Diğeri askerî, ruhani ve düzen odaklıydı. Eski rejim ve sağcı olma eğilimindeydi. Bu parti liderlerinin tümünün arasında çok az işçi vardı ve sadece sol cumhuriyetçi liderlerin içinde çok sayıda beyaz yaka işçi vardı. Büyük işadamlarının sayısı azdı, küçük olanları da yerel düzeyde katılım gösteriyordu. Bunlar ağırlıklı olarak "burjuva seçkini" partileri olsalar da, sekülerlikleri, modernleştirici duruşları ve sınıf konularındaki ılımlılıkları daha seküler orta sınıf ve işçi sınıfı bölgelerinden de oy sağladı.

Fakat merkez-solun çoğunluğu için, sınıf mevzuları ruhban ve militarizm karşıtlığından daha az önemliydi (Espín 1980: 106-112, 293-296; Farré 1985). Bu eylemcilerin, diğer ülkelerdeki gibi sağa yönelmemesinin temel sebebi bu olmuştu. "Burjuva" liberalleri ve muhafazakârlar arasındaki tüm dayanışma ihtimalleri, askerî ve dinî konulardaki temel fikir ayrılıkları nedeniyle kayboldu. Yine de, bunun geleneksel askeriyeyi ve dinî muhafazakârları daha sağa kaydırmak gibi bir sonucu oldu. İspanya'daki derin yarık, merkezin çoğunu sağa itmek yerine, tam merkezde açıldı. Bunun Cortes'teki sonuçlarını Unamuno isabetle tahmin etti:

> Bu mecliste çok fazla profesör vardı. Ordu ne zaman haddini aşsa ordu karşıtı, ne zaman ruhban sınıfı haddini aşsa ruhban karşıtı parti kuruyorlardı. Çocuklarımız, torunlarımız akademi karşıtı partiyle tanışacaklar (Aubert 1987: 186).

Bazıları sol cumhuriyetçileri, kiliseyi demokrasiye saldıracak kadar tahrik ettikleri için suçlar (örn. Payne 1970). Oysa bu epey abartılmış bir çıkarım. Kilise zaten reaksiyonerdi ve cumhuriyetin yasaları diğer Katolik ülkelerde daha önce kabul edilenlerden daha aşırı değildi (Jackson 1965: 48). Başka yerlerde de olduğu gibi, cumhuriyetçiler, dinî hoşgörü talep ederek ve devletin resmî dini olamayacağını ilan ederek, kilise ve devleti birbirinden ayırıyordu. Devlet iki yıl içinde sivil ruhban sınıfını finanse etmeyi kesecekti ve tarikatlar mülklerinin sadece işlevleri açısından gerekli olanlarını ellerinde tutup kaydettireceklerdi. Anayasa (diğer ülkelerde olduğu gibi) Cizvitlerin,

Papa'ya olan kayıtsız şartsız itaatlerine dair yemin etmedikleri takdirde (ki bunu da yapmayacaklardı), sınır dışı edilmelerini zorunlu kılıyordu. En kışkırtıcı olanı da, tarikatlerin papazların yetiştirilmesi dışında eğitim vermelerinin yasaklanmasıydı. Fakat asıl sorun, yasal düzenlemelerin reaksiyoner kiliseye karşı çok hızlı ve saldırgan bir şekilde sunulmasıydı ki bu kilise, cumhuriyetçileri, aşırı solun daha şiddetli ruhban karşıtlığı ile ittifak içinde görüyordu.

Papa bir sorun değildi. Uzlaşı arıyordu ve inatçı Başpiskopos Kardinal Segura'yı istifaya zorladı. Fakat İspanyol kilise hiyerarşisi başpiskoposlarının izinden gidip laik baskı gruplarına, cumhuriyetçilere yönelik baskılarını yoğunlaştırmalarını telkin etti. Kışkırtmaları, gerilimden haz alan Azaña'da yankı buldu; Cortes de "İspanya'nın artık Katolik olmadığını" ilan ediyor ve –bir Robespierre ya da bir St. Just gibi– "Kimse bana bunun özgürlüğe karşı olduğunu söylemeye kalkmasın; çünkü bu bir kamu sağlığı meselesidir," diye ekliyordu. Bu retoriğinin, her sınıftan sıradan inançlı Katolikler üzerindeki etkisini belli ki idrak edemedi (Payne 1970: 92, 1993: 82-83). Bu söyledikleri, böylesi kesimleri (özellikle kadın ve yaşlıları) ve merkez sağ partileri daha da sağa itti. Aşağıda göreceğimiz gibi, Kilise İspanyol otoriter sağcılığın ruhunu sağlıyordu.

Merkez sol koalisyonlarının içindeki başlıca hizipler farklı siyasa alanlarına odaklanma eğilimindeydiler. Sınıf mevzularında sosyalistler, en azından bu konuların çok büyük önem taşıdığı sanayi sektöründe daha radikaldiler ama aynı zamanda daha sorumluluk sahibiydiler. Fakat merkez, sınıfsal uzlaşıyı teşvik etmiş olsa da, gerçek bir ilgiden mahrumdu ve işverenlerin muhalefetiyle karşılaşır karşılaşmaz bundan vazgeçeceklerdi. Hiçbiri kırsal alanda büyümediği ve bu konuları temsil etme alışkanlıkları olmadığı için, tarım mevzularıyla kimse ilgilenmiyordu (Heywood 1990: 139-143). Bazı sosyalistlerin dine dair gerçek bir ilgisi yoktu. Bu yüzden, Cortes ya da devlet bürokrasisi içinde bir muhalefetle karşılaşıldığında, siyasalar tüm koalisyonun cansiperane desteğini nadiren alabiliyorlardı. Merkez sol ittifakın aşil topuğunun, demokrasiye yönelik

inancın eksikliğinden ziyade siyasaların hayata geçirilememesi olduğu ortaya çıktı.[4]

Merkez sağın farklı bir zafiyeti vardı. *El turno* geleneklerinin varisi olarak, asıl kaygısı kadro ve patronajdı. Radikal Parti içindeki en büyük grup, aydınlardan ziyade seçkin avukatlardan oluşuyordu; onların yanında orta sınıftan çiftçiler ve sanayici ve tüccar orta sınıf eylemciler bulunuyordu. Başta, içlerinde bazı örgütlü işçilerin de bulunduğu geniş bir kesimin desteğini almıştı. PSOE ve CEDA'nın aksine, sağlam bir bölgesel tabandan yoksundu. Başlarda liberal ve ruhban karşıtı olsa da, retorik olarak güçlü, siyasette muğlak bir popülizmi benimsemek üzere daha sağa dümen kırdı. Liderleri *todos los españoles* ve *el pueblo* ("halkı" popülistçe kullanmaları iç savaş sırasında cumhuriyetçiler ve sosyalistlerce de ödünç alınmıştı) için reform çağrısında bulunuyorlar ama sınıfsal ve bölgesel farklılıkların uzlaşması adına herhangi bir formül önermiyorlardı. Her sınıftan destek görmüş olsalar da, daha da burjuvalaştılar. Sınıf mevzularında muhafazakâr ılımlı monarşistlerin partiye akın etmesiyle, radikaller bir kez daha sağa dümen kırdı. Partinin en liberal hizbi böylece ayrılıp Azaña'ya katıldı (Manjón 1976: 192-201, 252 ve dev., 403-408, 589-600, 611-614, 681; Bermejo Martin 1984: 453-454; Townson 1988: 65-67).

Radikallerin, bunun ardından merkez-sol koalisyondan ayrılışları erken 1933 seçimlerine yol açtı. Sonuç onları, düzeni ve mülkiyeti daha iyi korumak adına anayasayı değiştirme arayışındaki yeni merkez-sağ hükümetin lider partisi yaptı. 1934'ün baskıcı içişleri bakanı bir Radikaldi. Yine de Radikaller, (birçok modern parti gibi) iktidara ve nüfuza sahip olmanın, soyut ilkeler hakkında nutuk atmaktan daha önemli olduğuna inandıkları için, aynı zamanda fırsatçıydılar. Bu kadar çok ilkeye sahip bir cumhuriyette, böylesi bir fırsatçılık demokrasiye destek olabilirdi; çünkü bu merkez parti ona bakanlık önere-

4 Sol cumhuriyetçilerin ve sosyalistlerin 1933'teki yenilgilerine kötü tepki verdiği ve başkandan yeni seçim çağrısı yapmasını istedikleri doğrudur (Payne 1993: 181-182). Fakat bu, sonradan yatışacak bir kırgınlık anıydı. Sol cumhuriyetçiler aslında hiçbir zaman demokrasiye karşı örgütlenmedi.

cek hemen hemen herkesle uzlaşabilirdi. Fakat yolsuzluk böylesi bir partinin yumuşak karnıydı ve 1934'te onu parçalayacak skandallar patladı. Ona yönelik destek 1934 sonlarında erimeye başladı ve 1936 seçimlerinde büyük oranda kayboldu. Bu Halkçı Cephe'nin iktidara gelişi bakımından önemliydi.

Radikaller, –mülkiyet, düzen, hiyerarşi, din, İspanya'nın birliği gibi– "ilkelerin" haddinden fazla bulunduğu sağ partilerden ayrılıyordu. Fakat ikisi demokrasiye dair kayıtsızlıkta birleşebiliyordu. İktidara gelme ve muhafazakâr ilkelerin her ikisi de demokrasinin üstüne çıkarılabilirdi. Merkez sağın aşil topuğu, onun 1936 boyunca orduya çağrı yapmasına yol açtı. Merkez sol, reformları gerçekleştirmekte ve cumhuriyeti savunmakta etkisiz olmuş olabilir ama cumhuriyete inanma eğilimindeydi ve kendisine yönelik halk desteğini korudu. Merkez sağ, oylarını sağa kaptırıyordu ve cumhuriyet konusunda gitgide daha ikircikli bir konuma geldi. Daha sağcı hizipleri ordunun cumhuriyeti yok etmesi yönündeki çağrılara katıldı.[5] Merkez-sağın altının, Weimar Cumhuriyeti'ne nazaran daha sınırlı oyulması, İspanyol Cumhuriyeti'nin düşüşüne yardım etti.

SAĞ

Yine de askerî ayaklanmanın başlıca siyasi ortağı İspanyol muhafazakârlığıydı. Halkçı yeni cumhuriyete dair müteredditt muhafazakârlar ilk seçimlerde kötü bir sonuç almışlardı. En önemli muhafazakâr gazete *El Debate*, sonrasında "Hepimizi İspanya'yı, kendimizi ve maddi ve manevi varlıklarımızı, inançlarımızı... mülklerimizin muhafazasını, toplumda ve işte hiyerarşiyi savunmaya" teşvik ediyordu. Böylelikle "arızilik" diye bi-

5 Payne (1993: 208, 255-256, 381-184) sadece Radikallerin ve diğer "merkezci liberallerin" gerçek anayasal demokratlar olduğunu iddia eder. "Merkezci liberallerin" çoğu sola dair acımasız baskıları teşvik ederken, sol Cumhuriyetçileri dışlamasına dair Azâna'nın Ekim 1934'te başkanla yaptığı kısa ömürlü pazarlıklar ve gençlik hareketinin bir ifadesinden ("[bizler] sırasıyla solcu, demokrat ve parlamenteriz") öte bir kanıt sunmaz. Payne'in CEDA hakkındaki değerlendirmeleri yumuşakken, sosyalistlere dair değerlendirmeleri epeyce serttir (Preston'ın tersi).

linecek şeyi destekliyordu: Anayasaların hepsi bu siyasi amaçlardan daha önemsizdir ("arızidir"). Demokrasi, *eğer* muhafazakârlığı sürdürürse, "ehvenişer" olarak kabul edilecektir. Yine de muhafazakârlar o an için, seçim sürecine daha büyük bir gayretle, modern siyasi partiler üzerinden kitlesel seferberlik yaratmaya çalışarak girmekten başka çarelerinin olmadığını anladılar. Bazıları faşizmle flört ediyor ya da askerî komplolara destek oluyordu ama çoğu, seçimlerin o dönem için mevcut tek yol olduğunu biliyordu (Preston 1978: böl. 2; 1986: 111-126; Alvarez Rey 1993: 448).

Gelin İspanyol muhafazakârlığının farklı öğelerinin üzerinden geçelim. İspanyol kapitalist sınıfı onun kalelerinden biriydi ve cumhuriyetin düşmesinde bu sınıfın büyük kısmının belli bir sorumluluğu vardı. Tarım dışındaki işverenlerin çoğu, devrim değil, reform talepleri ile karşılaştı ama yine de, reformun mülkiyet haklarını tehdit ettiğine inanarak, bu taleplere sağlam bir şekilde direndiler. İfadeleri, Cabrera'nın "İspanyol burjuvazisinin tarımsallaşmasını" yansıttığına inandığı bir "reaksiyoner taşralılık" ile yaftalanmıştı. Emekçilerin memnuniyetsizliği ile karşılaştıklarında, çoğu vali, polisi, jandarma ve orduyu devreye sokarak yasal baskılara başvurmaktan memnundu. Bu, Tablo 9.2'de kaydedilen cinayetlerin üçte birinin nasıl işlendiğini anlatıyordu. Buhran'ın baskısı altındaki işverenler 1933'ten itibaren Jurados Mixtos'u zayıflatmak için merkez sağ hükümet ile işbirliği yaptılar. Bu komiteler, genelde işverenler için bulundukları İçişleri Bakanlığı'na geri çekildiler. İşverenlerin uzlaşmaz tutumları; 1936'da Halk Cephesi'nin seçim zaferi, onun tutarsız iktisat politikaları, ücretlerin artırılması ve çalışma saatlerinin düşürülmesini amaçlayan bir grevler dalgasıyla daha da katmerlendi. Artık birçoğu cumhuriyete güçlerinin yetmediğine inanıyordu (Cabrera 1983: 251-286; Carmona 1989: böl. 3; Macarro Vera 1989; Tusell Gómez ve ark. 1993).

Fakat çok az sanayici ve sermayedar siyasal eylemciydi. Bu, kapitalistlerin çoğunluğunun görüşlerini değerlendirmeyi zorlaştırsa da, muhtemelen (Primo öncesi rejimleri ya da 1934-1935 rejimi gibi) yarı-otoriter "hukuk ve düzen" cumhuriye-

tini askerî bir diktatörlüğe yeğlerlerdi. İşadamları merkez-sağ partilerde, cumhuriyet-karşıtı sağdan daha fazla mevcuttular (Ekler Tablo 9.2). Bazı kapitalistler "arızici" CEDA ve gelenekselci ve açıkça otoriter Acción Española ve Renovación Española'ya gerçekten de para desteğinde bulundular (Montero 1977; Cabrera 1983: 307-312; Morodo 1985: 48-52; Preston 1986). Yine de, faşist Falange'a yönelik maddi yardımlar, Falange'ın radikalliği ortaya çıktıktan sonra azaldı, gerçi askerî ayaklanmanın hemen öncesindeki aylarda tekrar yükselecekti. Birçokları nihayetinde askerî müdahaleyi desteklese de, çok azı komplonun bir parçasıydı (Payne 1962: 61-62; Preston 1978: böl. 7). Sanayiciler ve sermayedarlar cumhuriyeti kendileri yok etmediler, gerçi katkıları menfiydi.

Latifundistas en bariz aksesuarlardı. Seville'de yaşayan rantiyeciler en çok aşırı-sağ, cumhuriyet karşıtı partilerde aktiftiler (Ekler'deki Tablo 9.2, 1 ve 2. satırlar). Neredeyse tüm toprak sahipleri sendikalara, Jurados Mixtos ve aslında tüm cumhuriyetçi reformlara karşıydılar. Daha müreffeh ya da küçük köylü bölgelerinde, tüm işverenler iyice bastırılırsa bunları kabullenecek gibiydi (Bosch 1993). Fakat özellikle güneydeki büyük toprak sahipleri daha uzlaşmazdı. Dernekleri onları daha yüksek ücretleri ya da işe alma özgürlüğündeki sınırlamaları kabul etmektense, (mahiyetlerindeki işçilerin açlık çekmesi pahasına) topraklarını işlemeyi reddetmeye sevk etti. Tablo 9.2'deki cinayetlerin neredeyse üçte biri, onların huzursuzluğu bastırmaya yönelik olarak otoriteleri göreve çağırmaları sonucu gerçekleşti. Güney tarımının çoğu huzursuzluk içindeydi. Toprak işgalleri yaygındı ve siyasetçilerin çoğu bunların önüne geçmenin tek yolunun büyük bir toprak reformu olduğunu anlamıştı. Fakat bu da kolay değildi. Ne devlet, ne de kilise tekrar dağıtıma konu olabilecek topraklara sahipti. Güney burjuvazisi toprakları 19. yüzyılda almış olduğu için, sorunun faturası basitçe "reaksiyoner feodalizme" kesilemez. Bunlar, derinlemesine güncel sınıf ilişkileri ile alakalıydı. Küçük ve kaynaklardan mahrum devlet, toprak sahiplerinin zararını karşılayamıyordu. Güneydeki sorun ancak güçlü bir devletle –ya emekçilerin bas-

tırılması ya da toprak sahiplerine dayatılacak bir toprak reformu ile– çözülebilirdi.

Cumhuriyet iyi niyetlerle yola çıkmıştı. Caballero kazalar, denetimler ve ziraat sektöründeki arabuluculuklara dair yasal düzenlemeleri genişletmiş ve diğer yörelerden grev kırıcıların sevk edilmesini yasaklamıştı. Buhran fiyatları düşürürken, ücretler yükseldi ki bu da küçük çiftçilerin bile adam çalıştırmaktan vazgeçmeyi yeğlemelerine sebep oldu. Kiralık topraklara dair de bir reforma niyet edildi; gerçi sadece Katalonya'da bunun için baskı yapabilecek kadar büyük bir kiracı örgütü vardı (Malefakis 1970; Tuñón de Lara 1985: 210-218). İlk merkez-sol hükümet radikal bir reform vaat etti ve bunu başarmak için raporlar ve yasa değişikliklerine girişti. Fakat sağcılar ve çiftçiler bunlara o kadar sert bir şekilde karşı çıktılar ki merkezciler bocaladı. Büyük ölçüde güneye göre düzenlenmiş ama diğer bölgelerde de işleyebilecek taslakları oluşturmak da kolay değildi. Ne yazık ki, merkez-solun ilgisi başka yöndeydi; cumhuriyetçiler ruhban-karşıtlığı, sosyalistler de kentsel-endüstriyel sınıf çatışmasıyla ilgiliydiler. 470 vekilden sadece 189'u çok önemli tarım oylamasına katıldı. Sonrasında sosyalist tarım sendikası FNTT'nin ayağa kalkışı, sosyalistlere eylemde bulunması yönünde bir baskı oluşturdu. Fakat en ilgili gruplar – her ikisi de cumhuriyete düşman– reaksiyoner Tarım Partisi ve anarko-sendikalistlerdi.

Böylece ilk tarım reformu baştan savma bir şekilde gerçekleştirildi. 80.000'in üzerinde küçükten orta büyüklüğe kadar çiftçilerle, *latifundista*sın topraklarının kamulaştırılmasına izin verildi. Öncelik sırasına göre topraklar önce gerçekten topraksızlara, tarım işçi topluluklarına (ağırlıklı olarak UGT'ye) iki yıldan beri üye olanlara, on hektardan daha az toprağı olanlara ve en sonunda da on hektardan daha küçük ölçeklerde tarım yapan kiracı ve ortakçılara (gerçi altı yıldan beri kiracı durumunda olan küçük çiftçiler de topraklarının mülkiyetini alabiliyorlardı) veriliyordu. Bu çok sayıda endişeye mahal verdi. Ne sol cumhuriyetçiler ne de sosyalistler, küçük köylüleri toprak sahipleri ya da kiliseden ayırmak için ciddi ciddi çalıştı. Yasa,

böylece genelde muhalif valiler ve yerel idareler tarafından parça parça uygulamaya kondu. 1933 grev ve toprak işgallerinin çoğu, yasal düzenlemenin hayata geçirilmesindeki başarısızlığı protesto etmeyi amaçlıyordu.

1933 seçimlerinden, Radikallerin başını çektiği ve CEDA ile (toprak sahiplerinin partisi) Ziraatçilerin desteğini alan merkez-sağ hükümet çıktı. Toprak sahipleri artık hükümetteydi ve CEDA'nın küçük Sosyal Hıristiyan kanadından gelen reform baskılarını etkisiz hale getiriyorlardı. Radikaller ilgisiz gözüktü ve çoğu, CEDA vekili Sosyal Hıristiyan Tarım Bakanı'nın yaptığı tüm tekliflerin engellenmesinde Ziraatçiler'e katıldı. Sosyalist Parti, FNTT'nin tarım reformunu değil, devrimini ilan etmesi yönündeki baskılarının altındaydı. Tarın Yasası ıskartaya çıkarıldı ve güney ateşi daha da harlanmış oldu.

Halkçı Cephe'nin 1936 zaferi tarın reformunun daha şevkle ilerletileceği anlamına geliyordu. Hem Azaña, hem de sosyalistler toplumsal karmaşayı bertaraf etmenin tek yolunun bu olduğunu idrak etmişlerdi. Tüm İspanyol tarım arazilerinin yüzde beşinin yeniden tahsisi, daha da fazlasına yönelik halk baskısı altında gerçekleştirildi. Toprak sahipleri, hükümetin artık (sosyalist belediye başkanlarının da katıldığı) toprak işgallerini bastırmak için asker göndermeyeceğini anladı. Artık meşru askerî güçten yoksundular. Eğer ben de, arazimin uzağında sürdüğüm hoş ve medeni hayatı korumaya çalışan bir toprak sahibi olsaydım, ben de bu noktada generallere yönelmiş olabilirdim. Fakat sorun (İtalyan toprak sahiplerinde de karşımıza çıktığı gibi) bu toprak sahiplerinin nasıl diğerlerini de kendi çıkarları için savaşmaya ikna ettiği. Diğerleri de "tarımsallaşmış" mıydı, eğer öyleyse neden tarımsallaşmıştı?

İspanyol muhafazakârlığının tarımsallaşıp tarımsallaşmadığını anlamak kolay değil. Geleneksel olarak üç devlet payandasına da –monarşi, ordu ve kilise– bağlıydı ve bunların hepsinin kırsal alana ilaveten idari ilçelerde de kökleri vardı. Fakat monarşi onları farklı hanedanları destekleyen farklı partilere böldü. Ordu da sıcak bakıyordu ve düzen ve güvenlik kaygılarının açıkça gideceği son bir nokta vardı – bir askerî darbe.

Fakat ordu bir nevi ayrı bir kasttı; belli bir mesafede, önce Primo'nun darbesi, sonra da boşa çıkmış darbe komploları ile siyaseten yanmış, şimdi daha da ihtiyatlı bir haldeydi. Katolik Kilisesi etkin birleştirici, kitle seferberlikçisi ve ahlâki coşkunun ateşleyicisiydi. Muhafazakârlar tarımsallaşmaktan ziyade Hıristiyanlaşmıştı.

Kilise derinden cumhuriyet karşıtıydı; ruhban karşıtı reformlardan çekiniyor, anarşistlerin teşvik eder gözüktüğü, 19. yüzyıl papaz cinayetlerinin yeniden zuhur edeceğine dair kâbuslar görüyordu (ne yazık ki kendi uzlaşmazlıkları bunu kaçınılmaz kıldı). Etkisi sağın içine işlemişti. Muhafazakâr seçkinlerin çoğu Hıristiyan kimliklerini vurguluyor ve Katolik baskı grupları –baba, anne, kadın ve gençlik örgütleri, gazeteci, eğitimci, sağlık işçileri vb. dernekleri– içinde yer alıyorlardı. Valladolid'de, örneğin, solcu Casa Del Pueblo'da bulunan örgütlerin 6.000 üyesi vardı ki bu Casa Social Católica'nın örgütlediği sayının yarısından bile azdı. Katolik tüketici kooperatifleri ile eğitim ve sağlık yardım toplulukları, sosyalist rakiplerininkilerden çok daha büyüktü (Palomares Ibáñez 1988: 58-77, 123). Ulusal düzeyde, Katolik sendikalar sosyalist ve anarkosendikalistlerin toplamının yüzde 10'una kadar, kitlesel olmasa da seferber edilebilir bir güç olarak büyüdü.

Gelin, muhafazakâr partileri en ana akım olanlardan başlayarak ele alalım. En önemli ilk örneklerden birisi, toplumsal açıdan şaşırtıcı derecede farklı Acción Popular'di (AP). Seville'deki 1.932 üyeleri, sınıf yelpazesinin her yanından geliyordu (Ekler'deki Tablo 9.2'nin 3. sütununda ayrıntılar bulunabilir), gerçi tüm ortalama gruplar daha fazla temsil ediliyordu. Zamora'da AP üyelerinin yüzde 26'sı işçi, zanaatkâr ya da uşak, yüzde 8'i köylü, yüzde 16'sı beyaz yakalı, yüzde 13'ü uzmanlık mesleği sahibi, yüzde 18'i rahip ve yüzde 19'u girişimci ve tüccardı. İki kırsal şubesinin birinin yüzde 70'i çiftçi ve yüzde 20'si işçiyken (ağırlıklı olarak tarım işçileri), diğeri girişimciler ve işçilerin en büyük grup olması sebebiyle daha farklıydı. Daha alt –ve orta– sınıf üyelerinin katılmasında olduğu gibi büyük kadınlar biriminde de kilisenin çok önemli bir rolü vardı (Mateos

Rodríguez 1993). İspanyol muhafazakârlığına yönelik farklı sınıfların desteğini en başta temin eden, kiliseydi.

1933 başlarında muhafazakâr partilerin çoğu CEDA (İspanyol Özerk Sağcılar Konfederasyonu) içinde birleştiler. Bu oluşum kısa sürede 735.000 üyeye ulaştı ve (eğer doğruysa) İspanya'nın açık ara en büyük partisi oldu. Ayrıca, 1936 askerî darbesinde (gayri resmî olarak) en etkili partiydi. CEDA'nın ulusal ve bölgesel liderleri uzmanlık mesleği ve kayda değer mülk sahipleriydi; bazı bölgelerde bankacılar ve din adamları da partinin önde gelenleri arasında yer alıyordu. Daha aşağılara inildikçe, üyelerin bileşimi orta sınıflar içinde genişliyordu: İspanya genelindeki 77 yerel komite üyesinin yüzde 33'ü uzmanlık mesleği sahibi, yüzde 20'si kamu çalışanı, yüzde 13'ü işadamı, yüzde 9'u beyaz yakalı, yüzde 9'u toprak sahibi/çiftçi ve yüzde 12'si işçiydi (Ekler'deki Tablo 9.1, satır 4). CEDA'nın geniş gençlik hareketi JAP bünyesinde orta sınıf öğrencilerin ağırlıkta olduğu söylense de, gerçek sayılara sahip değiliz.

Öte yandan; din, cinsiyet ve tarım da sınıf kadar önemliydi. Madrid şubesi, dönemin diğer partilerinden farklı olarak, üyelerinin yüzde 45'inin kadın olduğunu söylerken (Payne 1993: 168), illerin çoğunda üyelerin çoğu çiftçi ailelerden geliyordu. Kilise, ikisi de kiliseye katılım ya da kilise etkinliklerinde çok aktif olan kadınlar ve çiftçileri harekete geçirme bakımından çok önemliydi. CEDA kilise ayrıcalıklarının yeniden tesisi konusunu her şeyden öncelikli görüyordu. CEDA şubelerinin çoğunun –yerel sendikalardan daha fazla üyeye sahip– laik Katolik örgütlenmelerden doğan tarikatlarla aleni bağları vardı (Murcia için bkz. Moreno Fernandez 1987; Salamanca için bkz. Vincent 1989: 83). Kastilya merkezli Katolik çiftçiler derneği, CEDA'ya bağlı en büyük kuruluştu. Kurucuları, toplumun tüm sınıflardan ileri gelenlerini, özellikle de din ve hayırseverlik faaliyetlerinde faal olanlarını üye yapmayı amaçlıyordu (Castillo 1979).

CEDA maddi menfaatleri de ihmal etmedi. Toprak sahipleri ile kapitalist ve küçük burjuvazinin mülkiyet haklarına yönelik ortak bağlılıklarını öne çıkardı. Köylü tabanına yönelik ola-

rak köylü ve toprak sahiplerinin yüksek gıda fiyatları ve düşük ücretler bağlamında paylaştıkları ortak sektörel çıkarları vurguladı (Montero 1977: 419-449). Fakat sınıfsal ve sektörel çıkarlar; düzen ve güvenliği güvenceye alan, sınıfsal ve bölgesel çatışmaları ve düzensizlikleri "aşan ve bastıran" bir bütüncül milliyetçilik ideolojisine odaklanmış daha geniş bir ahlâki düzen içinde yorumlanıyordu. Sosyal Hıristiyan kanadın yoksullara yönelik toplumsal hassasiyeti seçim vaatleri açısından ideolojik olarak önemliydiyse de, CEDA'nın siyasaları üzerindeki gerçek nüfuzu çok da büyük değildi. Toplumsal yaftalara önem veriliyordu. Genelde mülkünden uzakta oturan bir toprak sahibini gizleyen "*Labrador*" (teknik olarak köylü) ve "*agricultor*" (aile reisi ya da çiftçi) gibi terimler değerli ve önemli olup adını kirletmiş kişilere dair çift anlamlı nitelemelerdi. CEDA kayıtları içindeki bu terimler, eylemcilerin gerçek sınıfsal konumlarını teşhis etmeyi zorlaştırıyordu – ki niyet de buydu. CEDA'nın şubeleri genelde eski rejimin hâkimiyetinde olsa da, kırsal bölgelerin ve Kastilya merkezindeki daha eski idari yerleşim birimlerinin daha dindar alanlarında, tüm sınıflardan oy alıyordu. Böylece parti; "proleter gettoların", seküler burjuvazinin ve bölgesel özerklik hareketlerinin dışında geniş bir kesimi seferber edebiliyordu.

CEDA demokrasi konusunda ideolojik açıdan "arızi" kaldı. Bu kısmen, farklı temel hizipler –Hıristiyan Demokratlar, *caciqueler* ve otoriterler– arasındaki anayasal çatışmayı önlemek içindi (Tusell Gómez 1974). CEDA, anayasaları ilkelerden çok "taktik imkânlar" bağlamında tartıştı; çünkü demokrasi genelde yalnızca "ehvenişer" görülüyordu (Montero 1988: 17; Preston 1986: 111-126). Anayasa hizmet ettiği amaçlara nazaran daha önemsizdi ("arıziydi") – tabii ki solda da birçoklarının paylaştığı bir inanç. CEDA cumhuriyetin, anayasasını kilise-devlet ilişkileri bakımından değiştirmesi gerektiği konusunda ısrarcıydı; sonrasında şartlarını genişletti. CEDA ancak cumhuriyetin; düzeni, mülkiyeti, kilise haklarını, sınıfsal uyumu ve İspanya'nın bütünlüğünü güvence altına alması halinde demokrasiyi kabul edecekti. Aksi ayrıntılı bir şekilde açıklanmasa

da, çoğunluk için askeriye tarafından kurulan bir rejim anlamına geliyordu. Yine de, CEDA sabırlıydı, sonrasında Cortes'teki basit bir çoğunluğun anayasayı değiştirebileceği, cumhuriyetin en azından dördüncü yılına kadar (Aralık 1935) beklemeye hazırlıklıydılar. CEDA'nın lideri Gil Robles anayasal bir sonucu yeğliyordu; çünkü liderliğini parlamenter yol üzerine kurmuştu. Fakat o bile farklı senaryolar üzerinde duruyordu. Aralık 1933'te şöyle buyuruyordu:

> Bugün merkezci hükümetlerin kurulmasını kolaylaştıracağım; yarın zamanı geldiğinde iktidarı isteyeceğim ve anayasada bir reforma gideceğim. Eğer iktidarı almazsak, eğer gelişmeler, siyasetin sağ-kanat evriminin mümkün olmadığını gösterirse, cumhuriyet bedelini ödeyecektir. Bu bir tehdit değil, bir uyarıdır.

Ekim 1935'e geldiğimizde, "uyarısı" faşizme çalıyordu:

> Yeni bir devlet kurmak, anayurdumuzu Yahudileştiren masonlardan arındırmak zorundayız... Yeni bir devlete doğru yönelmek durumundayız ve bu da görevler ve fedakârlıklar gerektiriyor. Kan dökmek zorundaysak ne fark eder!.. İktidarın hepsine ihtiyacımız var ve talep ettiğimiz de budur... Bu ideali gerçekleştirmek için kadim biçimlerle vakit kaybetmeyeceğiz. Demokrasi bir amaç değil, yeni devletin fethi için bir araçtır. Zamanı gelince ya parlamento teslim olacak ya da biz onu tasfiye edeceğiz.(Preston 1978: 98, 48).

Masonlara dair belirgin Katolik takıntı haricinde, bu Hitler ya da Mussolini'nin bir konuşması olabilirdi.

Böylece cumhuriyetçiler ve sosyalistler CEDA'yı "faşist" olarak nitelemeye başlayıp, koalisyon hükümetine girişlerini kabul edilemez bulduklarını ilan ettiler. CEDA faşist değildi. Geleneksel devlet kurumlarını destekliyor ve paramilitarizmi özellikle reddediyordu. CEDA kendi içinde, Sosyalist Parti kadar çeşitliydi – tek fark, bu kilise-merkezli parti daha disiplinliydi. Cumhuriyetçiler CEDA'nın sol kanadını koalisyona çekerek, partiyi bölmeyi denediler ki bu demokratik cumhuriyetin

kurtuluşu için mükemmel bir çözüm olabilirdi. Ama gayretleri boşa gitti: CEDA "solcuları", çekirdeği faşizm değil de, reaksiyoner otoriter Katoliklik olan bir partinin koruyucu örtüsü olmadan kendi başlarına ayakta kalamayacaklarına inanıyorlardı. Oysa sosyalistler, cumhuriyetçiler ve bölgesel özerklikçiler için faşizm ve reaksiyoner otoritarizm arasındaki fark önemsizdi. CEDA'nın cumhuriyetçi reformları tersine çevireceğini, hareketlerini bastıracağını ve onları hapse atacağını biliyorlardı. Faşist ya da sadece Katolik reaksiyoner amaçla, olası eylemlerle ilgilendikleri kadar ilgilenmiyorlardı. "Faşist", Avrupa solu ve merkez solunun, onları hapsetmek isteyen otoriterler için kullandıkları standart bir kelime oldu. Diğer ülkelerde, böylesi insanlar genelde gerçek faşistlere döndüler ve arkada kalmış İspanya da bunun bilincindeydi. Terminolojik kesinliğe önem veren resmî bir sosyolog olarak, CEDA'ya "faşist" demem ama rakiplerinin (çok kişisel anlamda) belki de bunu yapmaya hakları vardı.

1934'ün sonlarında iki devletin de denetimini ele geçirmesiyle, CEDA yarı-otoriter eğilimlerini açık etti; çünkü Ekim ayaklanmasını izleyen yasal baskıların başını çekmişti. Fakat bu, kararsız merkezcileri uzaklaştırarak geri tepti (Montero 1977: II, 124 ve devamı.). Skandallarla yıpranmış Radikaller düşmeye başlayınca, CEDA lideri Gil Robles (hükümetteki koalisyonun ikinci büyük partisinin lideri olarak) hükümeti kendisinin kurmasının istediğini varsayıyordu. Fakat CEDA "faşizmine" yönelik korku o kadar yayılmıştı ki, Başkan Zamora bunu kabul etmek yerine erken seçim ilan etti. Hâlâ kendinden emin CEDA saldırgan bir seçim kampanyası yürüterek, rakiplerini ulusun ahlâksız hainleri olarak itham etti. Bu, CEDA'yla olan ittifaklarını feshеden bazı muhafazakâr cumhuriyetçi ve bölgesel partileri uzaklaştırdı. Bu durum seçimlerde Halkçı Cephe'ye fazladan yüzde 5 oy kazandırdı. Seçimlerde ilk kez oy veren, korkuya kapılmış anarko-sendikalistler muhtemelen daha da fazla getirdiler. Her ikisi bir araya geldiğinde, ağırlıkları, CEDA'ya seçimlere mal oldu. Amaçlarına yakın gelecekte demokrasi ya da yasal yollarla ulaşamayacaktı.

CEDA, aşırı sağ ve kilise için uzlaşı rakiplerini şeytanlaştırma eğilimlerinden dolayı zordu. Gazeteleri, broşürleri ve söylevleri mütemadiyen bir *reconquista*yı zikrediyordu. Bu yankılanan kelime Ortaçağ İspanyası'nın İslâm'la olan tarihî mücadelesine gönderme yapar. Şimdi de modern İspanya'nın, CEDA'nın "*Anti-España*" dediği birleşik (yani organik) ulusa yabancı ateist sosyalistler, anarşistler ve cumhuriyetçilerden metazori kurtarılması gerekiyordu. Cumhuriyet bölünmeler, ölümler ve anarşi getirmişti. CEDA'nın seçim posterleri "Cumhuriyet için oy vermek, İç Savaş'a oy vermektir" diye buyuruyordu. İspanya'nın "Uluslararası yabancıların çıkarlarına hizmet eden Marksistlerden, Masonlardan ve ayrılıkçılardan [bazen de Yahudilerden] kurtarılması gerekiyordu. Onlar İspanyol Değil[di]!" Kilise bunu, "yapım ve yıkım; eski geleneklerin İspanyası, dinî ilkeler ve toplumun muhafazası ile İspanya-karşıtı yıkım, kiliselerin yakılması ve... devrim" arasında siyasi değil, "ahlâki" bir mücadele olarak yaftalayarak ağırlığını koydu. "İsa'ya karşı yıkımın ve nefretin pankartını açanların... düşmanları ile, dinlerinin ve memleketlerinin mürtetlerinin" yenilgisini amaçlayan kendi "Haçlı Dua ve Kefaret Seferi" dualar, bağışlar ve kefaret gerektiriyordu. 1936 seçimlerinde Katolik basın ilk defa muhafazakâr cumhuriyetçileri gayri Hıristiyan olarak itham etti (Vincent 1989: 80-86; Montero 1977; Bermejo Martin 1984; Lannon 1984; karş. Alvarez Chillida 1992; Alvarez Rey 1993: 334-336). Bu Kilise'nin ağırlığını, dışlayıcı bir organik milliyetçiliğin tarafına koyduğu, askeriyenin ayaklanmasına dair "İspanya-karşıtlığına karşı bir sefer" olarak tasvirine delalet eden bir kırılma anıydı. Böylesine etkili bir ideolojik baskı altındayken, birçok İspanyolun rakip parti programlarını kendi çıkarlarıyla hesaplanmış bir şekilde bağlantılaması zordu. Güney tarımının dışındaki kapitalistlerin de bunları, mülklerini koruma ve kazançlarını artırmak biçimindeki kendi çıkarlarıyla ilişkilendirmesi de zordu. İdeolojik iktidar, Katoliklerin iktisadi iktidar ve çıkar algılarını daha uzlaşmaz kılmada kayda değer sonuçlar elde edecek kadar seferber edilmişti. Doğrudur, tüm bu retoriğin amacı demokratik bir seçimi ka-

zanmaktı. Peki kaybederlerse ne olacaktı? Daha yakınlarda, yabancı düşmanlar ve hainler olarak nitelemiş oldukları insanlar tarafından yönetilmeyi kabul edebilecekler miydi?

Sağcı milliyetçilik, dolayısıyla, kendi nefret ve ahlâk bileşimiyle, devletçilikten daha tutarlı ve tehlikeliydi. Devletçiliği gerçekten "arıziydi"; çünkü sağ ne tür bir otoriter devlet istediğini bilmiyordu. Birkaç CEDA militanı, baskı ile düzen, hiyerarşi ve uyuma dair aşkın bir üçüncü yoldan müteşekkil faşist karışımın cazibesine kapılmıştı. Gençlik hareketi JAP, kitlesel seferberlik, sokak şiddeti ve "Lider"e tapma gibi faşist yönelimleri benimsedi (Montero 1977: I, 621 ve devamı.; II, 81 ve devamı ve 248 ve devamı; Preston 1986: 63-68). Fakat hiçbir tekil eğilim her yerde baskın değildi. Seville'deki partide faşizmden çok *caciquismo*ya bir dönüş vardı (Alvarez Rey 1993). JAP yarım yamalak bir faşist selam benimsedi – sağ kolu yarıya kadar kaldırıp, dirsekten göğse doğru büküyorlardı. Deneyin – faşist olmak için çok kof hissettiriyor, ortalara çıkmaktan utanan bir gardırop faşizmi. Henüz çok sayıda paramiliter sağcı da yoktu. JAP grupları bunu istiyorlar ama CEDA liderleri izin vermiyordu. Carlist askerler ile küçük Falange haricinde sağ, güç için orduya bakıyordu. CEDA'nın geleceğe dair ayrıntılı bir toplum projesi yoktu; askeri *pronunciamento* yetebilirdi. CEDA'nın arıziliği sonunda kendisine bile uygulandı. Ordu ayaklandığında CEDA kayboldu: Partilerin dönemi geçmişti. CEDA kadroları basitçe yeni rejime taşındılar. İspanyol demokrasisinin en önemli siyasi muhribi olmuşlardı. Bu yöndeki "arızi" gidişatları, anarko-sendikalist ya da sosyalistlerin sözde "devrimci" gidişatından çok daha yıpratıcı oldu.

Onların sağında ve CEDA'nın kendi sağ kanadı ile örtüşen, cumhuriyet ve demokrasiyi alenen reddeden ve kendilerine "gelenekselci" parti havası verenler vardı – Ziraatçiler ve Alfonsocu ve Carlist monarşistler. Yine de, cumhuriyet dönemi boyunca bunlar gitgide daha fazla, Renovación Española adlı baskı grubunun savunduğu modern otoriter korporatist fikirleri benimsediler. Aşırı sağdaki otoriterlik ailesinin üyeleri arasındaki çizgiler flulaşıyordu. Belirgin bölgesel ve dinî çekirdekleri

vardı. Liderleri genelde toprak sahipleri, rahipler ve subaylardı, fakat "ahlâken güvenilir, son derece Katolik ve vatansever geleneklere sevgi duyan insanlar" olarak hitap ettikleri yerel, sınıflar arası dindar toplulukları harekete geçirebiliyorlardı. İlgili işçiler "Katolik, saygın ve şerefli" olarak görülüyordu. Bu aşırıların yüksek ahlâki tavırları, özellikle öğrencileri cezbeden çekici yanlarından biriydi (Alvarez Rey 1993: 307-311). Carlistler halkçı yerel demokrasi ile yukarıdan-aşağıya monarşist korporatizmin oldukça zorlama bir bileşimini öneriyorlardı. Başka yerlerde küçük destek alanlarının yanı sıra Navarre'de baskındılar. Ne cumhuriyetin, ne de onun önde gelen alternatifi olan Bourbon monarşisinin meşruiyetini tanıdıkları için, kendi silahlı şiddetlerini örgütleme adına herhangi bir çekinceleri yoktu. Nihai bir ayaklanma için silahlandırıp eğittikleri Carlist paramiliterleri oluşturdular. 1936 itibarıyla, bütün siyasi hareketler içinde sadece onlar güçlü oldukları yerlerin askerî denetimini sağlam bir şekilde ellerine alabilmişlerdi. Cumhuriyetin çöküşüne askerî güç bakımından yaptıkları katkı, haliyle, sınırlı sayılarının izin verdiği kadar büyüktü.

FAŞİSTLER

İç savaş çıkana değin İspanya'da pek gerçek faşist yoktu. İspanyol eski rejiminin mevcut otoriter kurumları, yeni bir otoritarizm kuramına sahip hareketler için çok fazla yer bırakmayacak kadar kudretliydi. Bunun yerine, yeni kuramlar eski kurumlarla harmanlandı. Yine de tamamı massedilmedi.

Hâkim faşist grup, daha ziyade İtalyan faşizmi tarzına çalan Falange'dı. Fakat iç savaşın ilk günlerinde cumhuriyetçiler tarafından öldürülen, olağanüstü ve karizmatik genç bir lidere, (eski diktatörün oğlu) José Antonio Primo de Rivera'ya sahiptiler. Kendisi, şiirsel ve duygusal tarzı, aşırı titizliği ve siyasi masumiyetiyle, faşist hareketlerin tepesinde nadiren kalabilen bir tür "ahlâki faşistin" simgesi oldu. Falange ulusal oyların yüzde 2'sine ulaşamadı ve 1936 öncesinde 10.000'den az üyesi vardı. Hiçbir ani kriz devleti içine çekmediği için, reaksiyo-

ner otoriterlik; korporatist fikirleri alıp halk faşizminin alanını sınırlı tutarak yerleşik kaldı. Muhafazakârlar güvenilmez sokak savaşçılarının yerine ordu ve jandarmaya dayanabildi. İşler 1936'da bir şekilde değişti; iş savaşın patlaması ile Falange üye sayısını hızla 20.000'e, 25.000'e artırdı; çünkü askerî komplocular meşruiyetlerini artırmak için sivil müttefikler istiyorlardı. Ekim itibarıyla Falange Milli Dava'nın 65.000 gönüllü militanın 43.000'ini sağlıyordu – geri kalanın çoğunu da Carlistler sağlıyordu (Casas de Vega 1974). Siyasi kutuplaşma paramiliter faşizmin cazibesini özellikle gençler için artırmıştı.

Faşistlere dair çok az veriye sahip olsak da, onların genellikle "küçük burjuva" oldukları varsayılır (Avrupa'nın küçük faşist partilerinin çoğu gibi). En çok oyu en zengin ve sağcı mahallelerde alıyorlardı, fakat neredeyse hiçbir zaman oyların yüzde 5'ini almadıkları için, gerçek faşist seçmenleri seçim çevresi araştırmaları üzerinden yakından inceleyemiyoruz. Suarez Cortina'nın (1981: 157) Asturias'a dair kısıtlı verileri liderlerin öğretmen, avukat, işadamı ve küçük tüccarlar olduğunu ama bunların öğrenci ve Katolik işçilerin desteğini de seferber edebildiklerini ortaya koyuyor. En yüksek oylarının, en yüksek küçük burjuva mahallelerinde olduğunu tahmin ediyor. Madrid ilindeki 1.103 üyeye dair ayrıntılar baki kalıyor. Her yerde olduğu gibi bu faşistler gençti; yüzde 60 ila 70'i 21 yaşından küçüktü. Şaşırtıcı bir biçimde, yüzde 55'i işçiydi ki bu yanıltıcı olabilir; çünkü muhtemelen bu listeye kaydedilmemiş daha başka 1.000 ila 2.000 yerel faşist öğrenci vardı (21'den küçük öğrenciler herhangi bir partiye resmî olarak katılamıyorlardı). Ve Falange'ın genelde en güçlü olduğu yerler üniversite şehirleriydi (Payne 1965: 45, 63, 68-70, 81-83, 225-226; 1980: 423-426). Cádiz'de yeni oluşturulmuş Falange cumhuriyetin tüm partilerinden hayal kırıklığına uğramış 20 öğrenci ve 80 işçiyi hemen bünyesine kattı (Cancela 1987: 222). Seville'deki çekirdek grup öğrencilerden oluşuyordu, bunlara kalifiye işçiler, sonra otelcilik sektörü çalışanları ve hizmet sektöründen bazı beyaz yakalı işçiler yardım ediyordu (Alvarez Rey 1993: 385-392). Katolik otoriter sağ, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde faşizme evrilen kitlesel

desteği halihazırda seferber ettiği için, Falange paramiliter faşistlerin genelde en merkezî kadrolarını oluşturanları harekete geçirmiş olabilir – aralarında proleter gettoların dışından gelen öğrenci ve işçilerin ağır bastığı genç delifişekler.

Bu faşistler en başta pek etkili değillerdi. 1934 baharına kadar Falange faşist bir parti için alışılmadık bir konumdaydı: Şiddeti savunduğunda da, faili olduğundan daha çok cinayetin mağduru oluyordu. İki yıl içinde, kendi *pistoleros*u durumu eşitledi (bkz. Tablo 9.2). 1936 boyunca, şiddetini büyük şehirlerde, özellikle Madrid'de yoğunlaştırdı – kamu düzeninin çökmüş olduğuna dair korkuyu arttırarak, cumhuriyete cüssesiyle orantılı bir zarar verdi.

Fakat Halkçı Cephe'nin 1936'daki seçim zaferi sağa yönelik aşırı önlemlere yol açtı. Muhafazakârlar generallerle işbirliğine gittikçe ve CEDA militanları da pragmatik önderlerini terk etmeye başladıkça, Falange olağanüstü yayıldı. Bu yayılmanın (mevcut sınırlı veriler temelinde), önce Kastilya ve León kasabalarının eğitimli orta sınıfları, sonra da küçük çiftçiler ve tüm orta sınıf arasında gerçekleştiği söylenir (Blinkhorn 1987: 335-339). CEDA liderleri, JAP gençlik üyelerinin 15.000'inin bahar aylarında Falange'a katıldığını iddia eder ve Fraser'ın yaşlılıklarında görüştüğü nasyonalist militanların çoğu da CEDA ve JAP'dan dönenlerdi. Bunlar toplumsal açıdan oldukça farklıydı –birkaç küçük çiftçi, bir matbaa işçisi, bir avukat, bir öğrenci– ama hepsi cumhuriyetin "düzensizliği" ve "Hıristiyan karşıtı" amaçlarının karşısında CEDA'nın sergilediği "korkaklıktan" umutsuzluğa kapılmış bir halde, güçlü Katolik geçmişlerden geliyorlardı. Düşmanlarını "Bolşevikler" olarak niteleme eğilimindeydiler. Bazıları, bu çiftçi gibi radikal sosyal-Hıristiyanlığı benimsemişti:

> Ülkenin zenginliğinin bir kısmını yeni, daha adil bir şekilde yeniden dağıtmak anlamına geliyordu; herkesin çalışması gerekeceği anlamına geliyordu – ama hep birlikte uyum içinde çalışmak; bu, saf bir Evanjelizmdi, yani Hazreti İsa'nın herkesin daha iyi yaşaması, bazılarının daha varlıklı ve diğerleri-

nin de yoksul olmamaması gerektiğine dair öğretisiydi (Fraser 1994: 87).

Falange'ın küçük burjuvazi klişesi, aslen, bölge ve din de çok önemli olduğu için fazlasıyla basit görünüyor. Falange din konusunda oldukça kararsızdı, fakat otoritarizm ve faşizmin cazibesinin (bu bölgelerde sayıları görece az olan) güçlü solcu örgütler tarafından tecrit edilmemiş tüm toplumsal gruplar arasında en çok arttığı yerler en sağcı ve dindar illerdi – özellikle Kastilya, León ve Navarre. Sadece aylar sonra bu merkezî bölgelerin, Falanjist ve nasyonalist milislerinin gönüllü katılım programlarına gösterilen kitlesel tepkiyi işte tam da böyle yorumlamalıyız. Bazı bölgeler faşizmin sınıflar içinde daha yaygın olarak mensup kazanmasına izin verdi ama bu, sınıfı kendi kendine aşacağını mantıken iddia edebilecek bir hareket değildi. İspanyol siyasi yelpazesi boyunca her şeyden çok önem taşıyan şey sınıf, bölge ve dinden oluşan dolaşık üçlüydü.

ASKERÎ İKTİDAR, ASKERÎ ÖN SAFLAR

Fakat Franco hiçbir zaman oylara, partilere ya da kitlesel hareketlere dayanmadı. Ondan önceki Primo da öyle. Onlar ordu ayaklanmalarına önderlik ettiler. Bu yüzden, devletin askerî iktidar tekelini nasıl kaybettiğini sormak için askeriyenin özgün örgütlenmesini çözümlemek durumundayız. Daha önce de belirtildiği gibi, subaylar zümresi kendini kendinden üreten bir yapıdaydı; mensuplarının yarısı subay çocuklarından, yarısı da terbiyeli ama yoksul taşralı orta sınıftandı – her ikisi de ağırlıklı olarak Kastilya ve León'dan. Subaylar, böylece, bütünleşik milliyetçilik biçimindeki modernleştirilmiş muhafazakârlığın cazibesine kapıldılar. Subayların kurumsallaşmış kast çıkarları da cumhuriyetle çelişme eğilimindeydi. Ülkenin indirgenmiş askerî ihtiyaçlarına kıyasla fazla sayıda subay mevcuttu. Bundan dolayı maaşları düşük tutmaya, terfileri geciktirmeye ve modernleşmeyi kısıtlamaya çalışan sivil hükümetlerle gerilimler yaşanıyordu. Ordu, bu yüzden, askerî fazileti sivil ah-

lâksızlıkla kıyaslıyordu. İsyankâr bir general bunu anılarında şöyle özetliyordu:

> Ordu... belirgin bir psikolojik hal geliştirmişti: Devasa bir çölde, yanılgı içindeki binlerce yurttaşın arasında gerçeğin tek hamili, adalet ve onurun tek kaynağı, tek yurtsever olarak kendine inanıyor ve bir özel egoizmin böylesi yüceltilmesi de haliyle kendi görüşlerinin diğerlerine her türlü araçla dayatılmasına, devlete despotça, diktatörce savaş açılmasına yol açıyordu (Kindelan tarihsiz: 188).

Merkez sol hükümetler, bütçeleri kısarak ve ordunun kamu düzeni rolünü ikame etmek üzere, sivil yetkililerin denetiminde devlete ait bir paramiliter güç olan Cumhuriyetçi Taarruz Muhafızları'nı kurarak gerilimi daha da tırmandırdı. Bu, cumhuriyetçilerin 1936'da dayanabileceği tek paramiliter kuvvetti. Merkez-sol hükümetler sonrasında kendilerini bir darbeden korumak için cumhuriyete sadık subayları terfi ettirdiler ki bu da açıkça liyakatten kesin bir sapma demekti. Bu kurumsal kast çıkarlarının ilkeli bir ideolojiye dönüşümünün nihayete erdirilmesinde kısa vadeli bir olumsuzluğa neden oldu – otoriter teknokratik moderniteye karşı yozlaşmış sivil demokrasi (Boyd 1979: 19-43, 276; Espín 1980: 183-201; Busquets 1984; Alpert 1989; Gomez-Navarro 1991: 313-320). Fakat Kilise gerçek İspanyolların ahlâki desteğini ve tahammülsüzlüğünü talep edene değin, ordu ideolojisi bir nebze kastımsı, tedirgin, cumhuriyetçiliğe karşı ama ayrımcılığa uğradığından da korkan bir halde kaldı. Kerhen "sadık" olarak sürdü. Ordu sonradan kendi çıkarları devletçi ve korporatist siyasi ilkelerle ve Hıristiyan ve milliyetçi ahlâkla dolaşık hale gelince ayaklandı.

Bu değerler İspanya'nın kirli Fas Savaşı sırasında, kutsal España'yı "barbar" Hıristiyan karşıtı bir hasıma karşı savunurken daha da keskin bir hal aldı. Franco, Fas'ta Afrika Ordusu'nun nihai zaferini getiren daha modern ve daha öldürücü taktiklerin geliştirilmesinde başrolü oynadı. Sonrasında, 1934'te, merkez-sağ hükümet tarafından, Afrika Ordusu'nun Asturias kargaşasını bastıracak, daha kontrgerillamsı birliklerine komuta

etmesi için çağrıldı. Kendisi bu eylemi, "[B]u sosyalizme, komünizme ve uygarlığa yönelik, onu barbarlıkla ikame etmek için yapılan her türlü saldırıya karşı bir sınır savaşıdır," diyerek, kısmen Fas'a ilişkin terimlerle niteler (Preston 1993: 105). İç savaş sırasında da bir o kadar acımaz olabileceğini kanıtlayacaktı. İsyancı subayların Haziran 1936'da, ayaklanmanın ilk günlerindeki kararlılıkları, cumhuriyetçi sadık subaylara nazaran çok dikkat çekiciydi. İsyancıların hemen ateş etmeleri ya da muhalefet sezdiklerinde üst rütbeli subayları infaz etmeleri çok daha olasıydı. Fas'ta uzun süre hizmet etmiş subaylar, *Africanista*slar, bunların önde gelenleriydi. Bunun niceliğini Tablo 9.3'te belirtmeye çalıştım.

TABLO 9.3.
İç Savaşın Askeri Elitleri Arasındaki *Africanista*lar

	Afrika Hizmeti			
İç savaştaki tarafı	*-5 yıl*	*+5 yıl* (Africanista*lar*)	*Belirsiz*	*Toplam*
Cumhuriyetçi	13	5	1	19
Milliyetçi	5	39	2	46
Toplam	18	44	3	65

Not: Bu, hizmet kayıtları bu bölümde kullanılan kaynaklarda açık olan generallere ait örneklem Suero Roca (1975, 1981) tarafından listelenmiş ya da Thomas'da (1977) dizinlenmiştir. Benim örneklemimdekilerin 60'ı asıl hizmetlerini kara kuvvetlerinde, üçü donanmada ve ikisi de hava kuvvetleri bünyesinde vermişti. Hemen hemen hepsi kısa da olsa Afrika'da hizmet etmişti. Bu araştırma subayların esas hizmet kayıtları kullanılarak çok daha güçlendirilebilir.

Tablo nasyonalist isyancılar arasındaki *Africanista*ların ağırlıklı temsilini açıkça gösteriyor: İsyancı generallerin yüzde 87'si, cumhuriyetçi generallerin sadece yüzde 26'sı *Africanista*ymış. Bu bir noktaya kadar cumhuriyetin, sağcı generalleri Fas'a ve Kanarya Adaları'na "sürmeye" çalışmış olmasından kaynaklanmıştı. Fakat Afrika'daki tecrübe, onların İspanya'nın dışında ve içindeki yabancı düşmanlara duydukları ahlâki nefret duygularını da pekiştirmişti.

Halkçı Cephe 1936 seçimlerini kazanır kazanmaz, askerî bir ayaklanma için hazırlıklara başladı. 1931-1933 arasında sağ, kampanyasını Cortes ve devlet idaresi içinde yürütmüştü. 1934'ten itibaren parlamenter biçimlerdeki yasal baskılar yetiyordu. Artık

askerî seçeneğe yöneldi. Gil Robles, daha görevinden ayrılmadan, başkandan sıkıyönetim ilan etmesini ve generallerden de müdahale etmelerini istemişti. Franco biraz ilgi gösterdiyse de, başkan kabul etmedi ve üst düzey subayların çoğu ordunun hazır olmadığını söyledi. Mart'tan itibaren, generaller, monarşistler ve CEDA siyasetçileri arasında bazı görüşmeler yapıldı. Gil Robles geri planda kalmayı daha uygun buldu. Yine de, "ahlâki dürtü ve işbirliğinin gizli emirleri ile ve hatta partinin seçim kaynaklarından kayda değer miktarlarda alınan iktisadi yardımlarla" işbirliği yaptığını itiraf eder. Komplocuların darbe sonrası anayasasına dair anlaşmazlıklarında arabuluculuk yapmaya çalışmış ve CEDA üyelerine paramiliterlerden ziyade orduya katılmaya hazır olmaları talimatını vermişti (1968: 719, 728-730, 798-802). Fakat iç savaşta ya da Franco rejimi sırasında hiçbir rol almadı.

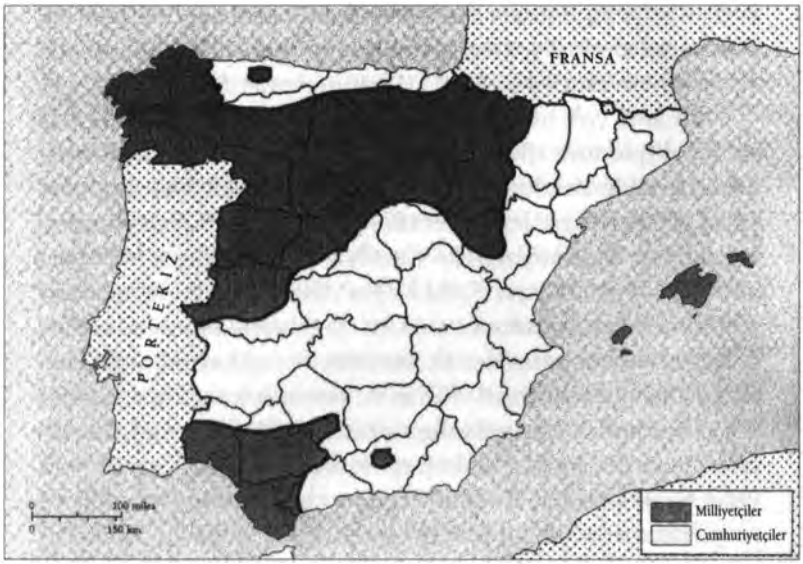
Franco en etkili isyancı general olarak görülse de, komplocular Nisan 1936'da General Mola'yı müstakbel ayaklanmanın gizli komutanı olarak tanıdılar. Mola ve Franco, Primo'nun hatasından kaçınmaya çalıştılar: Darbenin siyasi amaçlarının önceden açıklığa kavuşturulması gerektiğini biliyorlardı. Ama bu mümkün olmadı. Komplocuların sadece bir kısmı monarşistti (ve onlar da Alfonsocular ve Carlistler arasında ayrılıyorlardı); bazıları korporatist bir diktatörlük isterken, bir kısmı da yarı-otoriter cumhuriyet istiyordu. Anayasadan herhangi bir şekilde bahsetmeden, sadece İspanya'yı "düşmanlarından" kurtaracak bir askerî isyan ilanında uzlaşabiliyorlardı. Biçimi gerçek ve temel amaç bakımından "arıziydi": Demokrasiyi otoritarizm, herhangi bir otoritarizm yoluyla devirmek ve ülkeyi siyasi düşmanlarından temizlemek. Mola ve diğerlerinin beklenmedik ölümü Franco'yu komuta kademesine getirdiğinde, o korporatist bir diktatörlük oluşturmak konuşunda vakit kaybetmedi. Sonradan rejiminde, siyasi ihtiyaçları gerektirdiğinde bazen faşistleri kullandı ve bazen de kendisi faşist oldu. Fakat ayaklanma, saldırdığı España karşıtlığı hakkında, gerçek España'nın siyasi oluşumundan daha çok şey biliyordu.

Kitlesel hazırlık, 3.436 subaya (muvazzaf subayların dörtte biri) ilaveten 1.843 emekli subay ile 2.131 astsubayı bir araya

getirdiği iddiasındaki yarı gizli bir askerî topluluk olan UME-den geldi. Cumhuriyetçi mukabili UMRA, çoğu Madrid'de, sadece 200 subayı, biraz daha fazla astsubay ve Taarruz Muhafızı polisini bir araya getiriyordu. En önemli başarıları, Temmuz'un başlarında sağda çok sevilen bir şahsiyet olan, Renovacíon Española'nın lideri (ve Primo de Rivera'nın eski bakanı) Calvo de Sotelo'nun öldürülmesiydi. Bazı sağcılar için bu, bardağı gerçekten taşıran son damla, diğerleri için ise –aslında birkaç aydan beri olgunlaştırılan komplo için– bir bahaneydi. Askerî ayaklanma başladı. Süreçte subayların dörtte biri cumhuriyete sadık kalırken, üçte ikisi ayaklanmada yer aldı. Sivil Muhafızlar da benzer şekilde bölündü, fakat yeni küçük Cumhuriyetçi Taarruz Muhafızları cumhuriyete bağlı kaldı.

Harita 9.3 iç savaşın, askerî ve siyasi lojistiğin birbirine girdiği ilk cephe hatlarını ortaya koyar. İspanya'nın başlangıçtaki, nasyonalist (yani asiler) ve cumhuriyetçi olarak ikiye ayrılışı, kısmen eski solcu ya da sağcı siyasi güç alanlarını, kısmen de ordu güçlerini yansıtır. Cumhuriyet tahmin edilebileceği gibi Katalonya'yı, Valencia'yı ve Madrid'in kendisi ile orta-kuzeydeki radikal kırsal alanları elinde tuttu. Sosyalist ve anarşist milislerinin çoğunluğunu bu alanlardan buldular. Nasyonalist siyasi kale de, daha az Falanjist gönüllü çıkarsa da, kendi paylarına düşenden çok asker yollayan Kastilya ve León'un geri kalan kısımlarıydı. Madrid bölünmüştü; çünkü hem zenginlerin hem de emekçi sınıfın çoğunluğuna sahipti. Eski devletin ve yeni cumhuriyetin de başkentiydi. Cumhuriyetçi Taarruz Muhafızları'nın önde gelen birliklerinin hatırı sayılır yardımı ile cumhuriyetin yanında yer aldı. Katalan kültürel ideolojisi ve sanayiciliği birbirlerini güçlendirerek, her ikisi de sağcı merkezileşmeden kuşku duyan, işçiler arasında solculuk ve orta sınıflar arasında liberal cumhuriyetçiliğin yayılmasına sebep oldu. Barselona iç savaşta devrimci bir kale oldu. Sahil şeridi boyunca, Valencia'nın seküler, ılımlı özerklik duyguları ılımlı cumhuriyetçiliğe dönüştü.

Endülüs'te solcular tahmin edilebileceği gibi çok daha kalabalıktı ama Franco'nun istilacı Afrika Ordusu bunları hızla ye-

Harita 9.2. İç Savaş: Başlardaki denetim alanları, Temmuz 1936.

nilgiye uğrattı. Bölge kendine düşen paydan daha az nasyonalist gönüllü ve birkaç Falanjist sağladı.[6] Extremadura'nın Eski Kastilya'yla birleştiği batı boyunca, Katoliklik ve Francoizm güçlendi. Kuzeybatıda, Galiçya'da, Katoliklik ve *caciquelerin* altı, Franco'ya yönelik ılımlı bir destek yaratan, mutedil bir bölgecilikle oyulmuştu. Pek çok nasyonalist ordu mensubu ama sadece birkaç Falanjist gönüllü çıkardı. 1934'ten fena halde zarar görmüş Asturias'ta taraflar temelde sınıf üzerinden seçiliyordu: İşçilerin çoğu cumhuriyetin, burjuvazi ise nasyonalistlerin yanında yer aldı. Bask seçkinleri bocalıyordu. Sola güvenmiyorlardı ama cumhuriyet bölgesel özerklik vaat ettiği için, çoğu onu destekledi. Halbuki komşu Navarre'de bölgecilik sağa yöneldi, çünkü Katolik ve Carlistti ve nasyonalist-

6 Bu bölge, Francoizmden kurtulur kurtulmaz gözde siyasetine döndü. Şimdi Sosyalist Parti'nin (PSOE) güçlü olduğu yerler Madrid'den güneye, Endülüs ve Extremadura'ya hâkim olacak şekilde iniyor.

lerden bölgesel ödünler koparmışlardı. Falanjist gönüllüler ve Carlist milislerin orantısal olarak çoğunu çıkardılar (Blinkhorn 1975; Payne 1980: 427-428).

Tekil ama çok büyük bir sınıf fraksiyonunun, küçük çiftçi mülk sahiplerinin içinde karşımıza çıkan farklılıkları bir düşünün. Genelde kolektif iktisadi örgütler, cumhuriyetçi ve sosyalist partilerin, işçileri ve kentli tüketicileri kendi aleyhlerine kayırdığını düşünüyorlardı. Kastilya, León ve diğer bazı yerlerde Kilise de, "Sosyal Katolikliğin" bazı iktisadi altyapılarını –makine ve pazarlama hizmetleri sağlayabilmek için banka kredileri ve kooperatifler ile mesleki ve toplumsal örgütlenmeler– tesis edebilmişti. Kilise ve onun laik seçkinleri giderek artan oranda tüm sosyal girişimlere önderlik etmeye başladılar. Böylece okullar, kadınların artan dindarlığı, gazeteler ve yerel siyasi partiler; Katolik köylüleri laik cumhuriyetçilik ve sosyalizme düşman kıldılar (Montero 1977; Castillo 1979; Perez Diaz 1991: 47-49, 96-100, 177). Bu köylüler, diktatör Primo de Rivera'nın uslu parti kitlesinin çoğunluğunu oluşturmuşlardı. 1930'larda CEDA'nın omurgasıydılar. 1936'da kaçınılmaz bir şekilde Franco'nun ardına düştüler – nasyonalist tarafın sadece burjuvazi için bir cephe olduğuna dair iddiaya yönelik en büyük tekil tekzipti bu. Yine de, Levante'deki yoksuldan-orta halliye kadar olan köylü toprak sahipleri farklı siyasetlere yöneldi. Burada, iktisadi sınıf çıkarları ve sosyal Katoliklik, ruhban karşıtlığı ve Kastilya karşıtı bölgesel duygularla zayıflamıştı. Bu köylülerin çoğu cumhuriyetçilere oy vermişti ve şimdi de cumhuriyetin yanında yer alıyorlardı. Her iki bölgenin köylüleri de kendi tarafları içinde radikal değildi ama farklı kamplardaydılar. Katalonya ve Bask bölgelerinin zirai sınıflarına karşı (Carlist ve sonradan nasyonalist) Navarre'ninkiler de öyle. Bu vakalarda, üretime dair zirai ilişkilerden çok bölgesel-dinî çatışmalar seçilen tarafı belirliyordu (bkz Blinkhorn, Fusi ve Jones'un Preston 1984 içindeki denemeleri). Muhafazakâr Katolikler, Primo ve Franco için hayatiydi. Primo'nun başarısızlığı, bunların birçoğunun korporatist ve faşist fikirlere yaklaşmasına sebep olmuştu. Sonrasında Franco'nun

bir "haçlı seferi" ilan edebilme becerisi sadece iç savaşı kazanmak bakımından değil, rejiminin müteakip istikrarı açısından da çok önemliydi (Lannon 1984: 35-58; 1987: 203-234; Morodo 1985: 21-39, 52-57).

Ordu, bunların herhangi birinden etkilenmeden kalabilecek kadar kast benzeri değildi. Subaylar ve özelikle de erbaşlar bulundukları bölgelerin duygularından etkileniyorlardı. Daha güçlü bir şekilde muhafazakâr olan bölgelerde, subaylar ayaklandığında, birlikleri onlara itaat ediyor ve orduya sadık kalan birkaç kişi ve cumhuriyetçi sokak savaşçıları hızla bastırılıyordu. Zaragoza ve Oviedo şehirleri istisnaiydi. Buralarda kararlı bir askerî isyancı kadrosu, büyük halk güçleri harekete geçemeden denetimi sağladı. Fakat isyancıların karşısına saldırgan, silahlı yerel kalabalıkların çıktığı yerlerde, çoğu subay ve insan (ve Taarruz Muhafızları'nın tüm birimleri) kalabalıklara saldırmaktansa, cumhuriyetçilerin yanında yer aldı. Lakin askerlerin ve özellikle de subay kadroların duruşları da etkili oldu. Cumhuriyete destek olan sadık askerî azınlık olmasaydı, ayaklanma, yönetime birkaç gün içinde başarıyla el koyan basit bir darbe olurdu. Fakat subay kadrolarının çoğunluğunun desteği olmasaydı da, darbe aynı hızda boşa çıkardı. Güneyde, yerel ordu ve Sivil Muhafızlar'dan ayrılanlar, başını ateşli ama eğitimsiz cumhuriyetçi silahlı kitlelerin çektiği, çoğunluktaki solcu duyguya karşı kışlalarını acımasızca savundular; çünkü açık ara en etkili muharip güç olan Franco'nun Afrika Ordusu'nun kısa bir sürede onlara desteğe geleceğinden emindiler. Bu ordu sonrasında güneyi hızla fethetti.

Falanjist, Carlist ve diğer halk birlikleri nasyonalist tarafa (anarşist ve sosyalist milislerin cumhuriyete yaptığı gibi) hızla yarı-eğitimli üyeler kattıysa da; başlangıçtaki ayaklanma askerî kadrolar yüzünden kısmen başarılı, cumhuriyet kendi birliklerine sahip olduğu için de kısmen başarısızdı (Fraser 1994: 106-113). Ordu artık İspanyol otoriter sağcılığının merkez üssüydü. (Faşist İtalya ve Almanya'dan, cumhuriyetçilerin Sovyetler'den aldığından daha fazla yardım gören) daha üstün askerî örgütlenmesi savaşın nihayetinde kazanılmasında belirle-

yici oldu. Cumhuriyet'in toprakları daha gelişmiş ve bu yüzden daha geniş bir nüfus ve kaynak temeline sahip olsa da, bunu çok güçlü askerî bir vuruş şeklinde örgütleme becerisi daha düşüktü. İsyancıların donanımlı, tedarikli ve birleşik bir komuta yapısına sahip bir ordusu –tam da cumhuriyetçilerin o zaman yoksun olduğu askerî güç kaynakları– vardı. Savaşlar, hatta iç savaşlar daha üstün bir askerî güçle kazanılır.

SİYASAL TEMİZLİĞİN ÖLÇEĞİ

Askerî ayaklanma bir kez başladıktan sonra, her iki taraf da kendi bölgelerini siyasi rakiplerinden temizlemeye koyuldular. Her ikisi de bunu meşrulaştıran ideolojiler geliştirdi. Nasyonalistler España'yı ateist, komünist, "yabancı" España karşıtlarından "temizlemek" (*limpiar*) için bir haçlı seferi ilan etti. Cumhuriyetçiler, düşmanı *pueblo*nun –hem halk, hem de üst sınıfların bulunmadığı, köy anlamına gelen bir kelime– gerçek üyeliğinden mahrum bırakan solcu dışlayıcı bir organik milliyetçilik geliştirdiler. Kitlesel kilise talanları arasında birçok rahip öldürüldü.

Her iki taraftan öldürülenlerin kesin sayısını bilemeyiz. Tahminler çok değişiyor. Cumhuriyetçilerin öldürdüklerinin sayısına dair tahminler 20 bin ila 75 bin arasında değişiyorsa da, bu aralığın alt yarısı daha makul gözüküyor. Milliyetçilerin öldürdüklerinin sayısı genelde 50 bin ila 200 bin arasında tahmin ediliyor. Yakın zamanda her bir ilde yapılan ayrıntılı çalışmalar, daha kaba bir tahminde bulunmamıza izin veriyor. Bunlar milliyetçilerin 24 ilde 75 bin, cumhuriyetçilerin de 22 ilde 38 bin cinayet işlediğini ortaya koyuyor. Bu iller, İspanya'nın 50 ilinin çoğundaki ölümleri kapsıyor (Julía 1999: Tablo 1 ve 3). Her iki sayıyı da üçte bir oranında artırdığımızda, her iki tarafın İspanya'nın genelinde imza attığı ölümlere dair çok kaba bir tahmine ulaşabiliriz. Elbette ki, daha fazla sayıda cumhuriyetçi zorla çalıştırılırken hayatını kaybetti ve bunlar sayılmadı ve 165.000 cumhuriyetçi benzer bir kaderden korktukları için yurtdışına kaçmıştı. Milliyetçiler muhte-

melen cumhuriyetçilerin yaptığının iki üç katı kadar, silahsız insana bedel ödetmişlerdi. Tabii ki kazandılar ve haliyle bunu yapacak konumdaydılar.

Cumhuriyetçi tarafta, iç savaş felaket bir rahip cinayetleri patlaması ile başladı. Altı binden fazla din adamı, çoğu savaşın ilk haftalarında ve genelde anarşist milislerin denetimindeki bölgelerde katledildi (Moreno 1961: 758-768; de la Cueva 1998). Bu bile tek başına askerî ayaklanmanın bir haçlı seferine dönmesinde etkiliydi. Milliyetçi mezalim, bölgeden bölgeye oldukça değişen biçimde iki kümede toplanmıştı. Önce, kuvvetler ilerledikçe, ilkin bir mahallenin cumhuriyetten "bağımsızlaşması" yaşanıyordu ve bunu, pek de seçici olmayan bir katliam ve tecavüzün gölgesinde ele geçirilmiş solcuların sistematik cinayeti izliyordu. Bu cinayetlerin boyutu savaş boyunca azalma eğilimi gösterdi, çünkü solcular mağlubiyet belirdikçe gitgide daha fazla kaçtılar. Granada'da sağcılar, birkaç ay boyunca, büyük bir soğukkanlılıkla geceleri mezarlıklara götürülüp yargılamadan vurulan gruplar halinde tahminen 5 bin kişiyi öldürdüler – ki şair Federico García Lorca da bu kurbanların arasındaydı. En önde gelen cellatlardan Ruiz Alonso, genelde cumhuriyete karşı özel bir kan davası güden psikopat bir kaybeden olarak betimlenir. Fakat bu muhtemelen onu yanlış anlamak olur. Güttüğü kan davası, bir ilkeden türemiştir: Bir matbaacı olarak solcu sendikaya katılmayı reddetmişti. Bu siyasi duruşu onun statü kaybetmesine sebep olmuştu, çünkü sendikanın istihdama dair kara listesine alınmıştı. Bu da onun sağcı sendikalar içinde aktifleşmesine ve nihayetinde cinai siyasi temizliklere girişmesine yol açmıştı (Gibson 1979). Diğer cellatlar hakkında biyografik ayrıntılardan yoksun olduğumuz için, onun ideolojik coşku ile düşmana dair vahşi nefret bileşiminin karakteristik olup olmadığını ancak tahmin edebiliriz.

İkinci aşama, savaştan sonra ortaya çıkan uzun misillemeler, cumhuriyetçi tutsakların kitlesel infazları, dehşete düşürücü koşullar altındaki zorunlu çalıştırılmaları, sistematik kötü muameleye ve yetersiz beslenmeye mahkum edilmeleriydi. Franco'nun Şubat 1939'ta kabul ettiği "Sorumluluklar Kanu-

nu" –ki 1934'ten sonra cumhuriyete yönelik yegâne destekti– cumhuriyetçi örgütlere ya da mason localarına üyeliği ve hatta "ciddi ataleti" suç haline getiriyordu. Artık cumhuriyetçiler, solcular, Katalan özerklik yanlıları ve diğerlerinin payına ancak gelişigüzel yargılamalar ve keyfî adalet düşecekti. 23.000 civarı cumhuriyetçi, savaşın ardından Franco rejimi tarafından resmen idam edildi. Franco'nun tüm ölüm cezalarını imzalaması gerekiyordu ve hemen hemen her durumda yaptı bunu. Mart 1943'te, İçişleri Bakanı zorunlu çalışma kıtalarında ve askerî mahkumların haricinde hâlâ 75.000 siyasi tutuklu olduğunu itiraf etti. 1946 yılının devlet bütçesinin yüzde 45'lik bölümü polise, jandarmaya ve orduya ayrılmıştı. Yarı-paranoyak, yarı-intikamcı toplu cinayetlere soyunmuş bir rejimin böylesi bir bütçeye ihtiyacı vardı. Avrupa'daki hiçbir rejim –Hitler'inki bile– siyasi (etnik olmayan) düşmanlarının bu kadar yüksek bir oranını öldürmedi.

En nihayetinde sorumlu olan adamın saikleri hakkında bazı şeyler biliyoruz. Franco'nun hiyerarşi ve otoriteye olan bağlılığı mutlaktı ve komünizm karşıtlığı paranoyaklık düzeyindeydi; yöntemleri de vahşi sömürge savaşlarındaki tecrübelerinden süzülmüştü. Tüm kanıtların aksine, 1934 ayaklanmasının Sovyet ajanları tarafından planlanıp gerçekleştirildiğine inanıyordu. Ondan beri cumhuriyetçi solun, Sovyet altınları ve 1934'te varlıklı sınıflardan çalınan paraların içinde yüzdüğünü düşünüyordu. 1937'de Fransız bir gazeteciye: "[B]izim savaşımız bir iç savaş değil... bir haçlı seferi... Evet, bizim savaşımız bir din savaşı. Bizler... Tanrı'nın askerleriyiz ve insanlara karşı değil, ateizm ve materyalizme karşı savaşıyoruz," diye beyanat veriyordu. Bu bakış, siyasi düşmanı en temel insanlıktan bile mahrum bırakmasına sebep oldu. Savaş tutsaklarının mübadelesi konusunda yabancı müzakerecilerle varılan anlaşmalardan, adi hükümlüleri teslim ederek caydı. 1939'da cumhuriyetçi direniş düştükçe, Franco danışmanlarına mütareke edilmiş bir barışın söz konusu olmadığını söylüyordu, çünkü "suçlularla, onların kurbanları yan yana yaşayamaz". Franco'nun "düşmanlara" dair saplantısını –Başbakan Carrero Blanco ve Malaga kasabı gi-

bi– paylaşanlar da baskının devamından yana oldular (Preston 1995: 16, 104-105, 114, 146, 225-227, 290, 315-316, 436, 527, 549). Franco, Mussolini ve Himmler'den daha aşırı bir siyasal temizliğe girişmişti; çünkü siyaseti dini ve neredeyse ırkçı öğeleri bir araya getiriyordu. Onlar "Bolşevikleri" eğer taraflarını değiştirirlerse yurttaş olarak görebilirlerdi. Fakat Franco'nun España'sı siyaseten daha saftı. 1940'a gelindiğinde çok az İspanyol iç savaşı tekrar başlatmak istiyordu. Cumhuriyet kaybetmişti. Franco çok daha uzlaşmacı olabilirdi; nitekim, bu ülkenin kendine gelmesine yardımcı olabilirdi. Fakat iyilik ile kötülüğü karşı karşıya gördü ve kötülük ölmeliydi.

Bazı milliyetçiler cinayetlerin boyutuna ve vahşiliğine itiraz ettiler. Muhalefet özellikle gelenekselci subaylar tarafından dillendirildi. General Kinderlán bu zulmün ordunun prestijini yok ettiğine inanıyordu. Kendi birliklerinin iç savaştaki merhametsizliğini savunan Albau Yagüe sonrasında uzlaşmayı savundu. Muhalefet beklenmedik bir şekilde, 1940'ta İspanya'yı ziyaret eden Heinrich Himmler tarafından dile getirildi. İdamlar ve tıka basa dolu hapishanelere şaşırıp kalan Himmler, işçi sınıfı militanlarını yok etmektense, yeni düzene dahil etmenin daha anlamlı olduğu yorumunda bulunmuştu (Preston 1993: 392, 449). İşçi sınıfı militanlarının Franco için, kendisi için Yahudiler neyse o olduğunu anlamamış görünüyordu. Franco Hitler ve Himmler'in İspanyol Yahudileri teslim etmesi yönündeki ısrarlı taleplerini reddedecekti ama solculara karşı insafsızdı. İşte siyasal ve etnik temizlik arasındaki fark budur.

FRANCO REJİMİ

İspanya tarihçileri ve sosyologları Franco rejimini nasıl niteleyeceklerini ve Franco ile muhtelif rejim "ailelerinin" ne kadar güce sahip olduğunu nicedir tartışıyorlar (örn., Miguel 1975; Giner 1977; Jerez Mir 1982; Chueca 1983; Fusi 1985; Preston 1990: böl. 4-6; 1993). Fakat burada kalın fırça darbeleriyle yetineceğiz. Başlıca rakiplerinin 1936 Eylülü'ndeki beklenmedik ölümü, Franco'yu devletin tartışılmaz başı, Generalissimo

ve Caudillo[7] yaptı. Üç yıllık bir savaşın ardından gelen sürekli baskı ona, savaşlar arası dönemin diğer diktatörlerinin mahrum olduğu kişisel yönetimin kurumsallaşmış altyapılarını sağladı. Muhtemelen Franco'nun kendi sağduyusunun bir sonucu, daha muhtemelen de onun ittifakı karşılığında istediği Fransız Kuzey Afrika topraklarını Hitler'in vermeyi reddetmesi sonucu İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalınarak istikrar korundu (bkz. Preston 1993: böl. 15). Rejiminin hiçbir zaman resmî bir anayasası olmadı; bu sayede Franco 30 yıldan uzun bir süre keyfî mutlakiyetçi bir hükümdar olarak, iç savaşı kazanan muhtelif "aileleri" bölüp yöneterek iktidarda kalabildi. Hiçbirine iktidarın tümünü vermedi, birbirleriyle tartışan bakanları görevden aldı, itaatkâr bakanlara idari özerklik ve uzun hizmet şansı verdi ve bakanlar kurulu toplantılarını siyasiden ziyade idari gündemlerle yaptı. Kendi tarzı tembel, değişimden çekinen ve tasavvurdan yoksun göründü. Rejim, ailelerini iktidarda ve düşmanlarını baskı altında tutmaktan başka bir amacı olmadan sürdürülebiliyordu. Aileler de, arpalıklardan beslenmeye devam etmek gibi birçok değeri paylaştıkları için, bu süreç hiç de zor değildi.

Genelde üç temel "aile" ayırt edilir: ordu, Falange ve Katolikler – bazı araştırmacılar son aileyi de kilise, gelenekselciler/Carlistler ve/veya monarşistler olarak böler. Franco askerî güç için orduya ve ideolojik güç için kiliseye dayanmak zorunda olduğunun bilincindeydi. Devlet bakanlıkları generaller ve albayların, eğitim bakanlığı Katoliklerin hâkimiyetindeydi, çalışma bakanlığı Katolikler ve Falange arasında paylaşılmıştı ve Carlistler de 1973'e kadar Navarre ile Milli Adalet Bakanlığı'nın denetimini ele almışlardı. Yüksek Komuta, topluca, siyasi değil, askerî konuları ele alıyordu ve Franco, bütçesini çok kısıtlı tutuyordu. Franco 1939'da, subay sınıfını zayıflatmak ve monarşist subaylara karşı özel bir denge unsuru oluşturmak için Falange ve Carlistleri bunların bünyesine kattı. Monarşistleri,

7 Genelde lider, askerî lider ya da devlet başkanı olarak tercüme edilir ama aynı zamanda Franco'yu El Cid ve Asturias'nın Ortaçağ kralları –Hıristiyan kahraman ve şehitler– gibi kutsal tarihî kişiliklere bağlama çabası da söz konusudur.

kralın nihayetinde kendi yerine geçeceği olasılığı ile oyaladı (ki bu gerçekten de oldu) ama halefine dair herhangi bir düzenleme yapmayı sürekli erteledi. Kilise'nin çok güçlü bir ortak hayatı vardı ama genelde doğrudan devlete müdahale etmiyordu. Nüfuzu, daha ziyade, birçok muhafazakârın güçlü dindarlığı ile ifade edilir biçimde topluma daha yaygın olarak sirayet etmişti.

Bazı Falanjistlere karşı içi pek rahat değildi. Savaş sırasında ve hemen sonrasında çok ihtiyaç duyulan halk seferberliğini sağlamak bakımından yararlı olmuşlardı. 1937'den itibaren, Falange, Carlistlerle çok uzun ve hiç de açıklayıcı olmayan bir başlığa sahip tek bir partide birleştikten sonra Franco'ya rejiminin işaretlerinin çoğunu sağladı. F.E.T. y de las Jons diye kısaltılan bu partiye halk arasında sadece *Movimiento* deniliyordu – niteliği anlaşılamayan bir "hareket". Savaşın kadri Hitler ve Mussolini'ye karşı dönerken, Franco'nun geleceğin retoriği olarak kabul ettiği Falange ideolojisi başattı. Yine de Franco, en popülist Falanjistleri acımasızca bastırdı ve aşağı yukarı 1947'den sonra Falanjistler güçsüz sendikaları, parasız savaş programlarını ve iktidardan yoksun bir tarım bakanlığını yönetmek gibi görünür ama ikincil konumlara indirildiler. Ailelerin birbirlerine bağlılığı ortak çıkarlar, örtüşen değerler ve kararlı bir şekilde reaksiyoner bir despotun başını çektiği yukarıdan-aşağıya yapılandırılmış korporatist yapılar üzerindeydi. Bu yüzden, bu rejimi ben 2. Bölüm'de sunulan iki kategorinin bir karışımı olarak –yarı-reaksiyoner ve korporatist otoriter olarak– sınıflandırıyorum.

Rejim ayrıca derinlemesine sınıf temelliydi. Mensupları çoğunlukla üst sınıflardan ve en eğitimlilerdendi ve tüm bağımsız alt sınıf örgütlenmelerini acımasızca bastırıyordu. Yine de, ilginç bir şekilde, sanayiciler, bankacılar ve hatta toprak sahipleri bile rejimin içinde çok fazla toplu rol oynamadılar. Amaçları çıkar peşindeki kapitalistlerden daha çok reaksiyoner rantiye sınıfınınkileri andırıyordu. Mülkiyet hakları, emekçilerin acımasızca bastırılmış olması sebebiyle fazlasıyla güvence altındaydı. İşçilerin korporatist devlete Falange sendikaları üzerinden dahil edilmesi şeklindeki müteakip politikaya üst sınıflar

hafifçe ve etkisizce karşı çıktılar. Rasyonel, kâr odaklı bir kapitalizm arayışından ziyade kendi mülklerinden ve devlet kurumları ile himayeciliğinden rant elde ediyor olmaktan hoşnut gözüktüler. Bu, kapitalizmle bir iktisadi gelişme değil de, düzen olarak ilgilenen Franco'ya da uyuyordu. İspanya, onun "kışla otarşisi" politikaları altında durakladı; halk yoksulluk içindeyken, burjuva subayları, faşistler ve diğer rejim gözdelerine kamu ve özel şirketlerin yönetim kurullarında kolay ve iyi maaşlı işler sunuluyordu. Kapitalist teknokratlar 1960'lardaki Katolik Opus Dei örgütü çıkana kadar görmezden gelindi. İspanya nihayetinde, rejimin herhangi bir katkısından değil, Batı Avrupa'da olduğu için modernleşti. Neticede, Avrupa Ekonomi Topluluğu ve Vatican II büyük liberalleştirici etkiyi yaptı. Kilise Franco'dan desteğini çektikçe, rejim ruhunu kaybetti. Subay kadroları ve Falange ölümünden sonra da Franco'ya sadık kalarak –ülkenin çoğunluğunun yeni bir iç savaştan korkarak, her halükârda kaçındığı– ayaklanmaları engelledi. Fakat 1975'in Batı Avrupası'nda hem sağcı, hem de solcu İspanyol seçkinlerin çoğu modern rejimin bir liberal demokrasi olması gerektiğini biliyordu. Buna yönelik temkinli yol, Bourbon monarşisinin anayasal bir şekilde tekrar tesis edilmesiydi. Kral Juan Carlos 1981'de kendi adına yapılan bir askerî darbe ile karşılaştığında birkaç saat için duraksadı. Tavsiye almak için, Fransa başkanı Valerie Giscard d'Estaing'i aradığı söylenir. Giscard güya ona Avrupa'nın son Bourbon kralı olmak isteyip istemediğini sormuş. İstemiyorsan demokrasiyi seç, demiş. Juan Carlos geri çevirince, darbe de hızla boşa çıkmış oldu.

SONUÇ

Bu bölüm iki çift temel soru sordu. İlki: İspanyol demokrasisini kim ve neden yok etti? Sol ve sağın ortak aşırılıklarının cumhuriyetin ipini çekip çekmediğine dair hararetli bir tartışmanın sürdüğünü gördük. Yanıt güney tarımında ve önemli bir süre boyunca Asturias'da "evet" olmalı. Güneyli toprak sahiplerinin uzlaşmazlığı; asilerde, toprağa muhtaç emekçilerde yankı bul-

du. Her ikisi için de toprağa sahip olmak herhangi bir anayasadan daha önemliydi. Toprak reformunda bir uzlaşma ancak dışarıdan dayatılırsa mümkündü. Toprak sahipleri bölgesel devlete hâkim oldukları için sıkı durabiliyorlardı. İşçiler de köylere hâkim oldukları için, eğer ardından devlet baskısı gelmezse, toprağa el koyabiliyorlardı. Bu nitekim 1936 başlarında, Halkçı Cephe döneminde gerçekleşti. Benzer şekilde, 1934'te Asturiaslı madenciler de, bölgelerini ele geçirebilecek kadar yerel güce sahip olduklarına kısa bir süre için inanmışlardı. Bunlar sınıf çatışmasının, sadece yerel polis kuvvetleri tarafından yönetilemeyecek hale geldiği neredeyse devrimci durumlardı. Güneyde jandarmanın daimi olarak konuşlandırılmasına ek olarak düzenli ordu birimlerinin stratejik garnizonlarına ihtiyaç vardı; Asturias düzenli birliklerin kışlalarına ihtiyaç duyuyordu. Bu durum tüm İspanya'da ortaya çıkmış olsaydı, devrim girişiminin, iç savaşın ve kitlesel siyasal temizliğin temelde sınıf mücadelesinin tırmanması sonucu olduğu sonucuna varabilirdik. İktisadi iktidar ilişkileri sonuçta siyasi sonuçlar doğurmuş olabilirdi.

Fakat ülkenin başka hiçbir yerinde sınıf uzlaşmazlığı ne simetrik, ne de bağlantı kurulamazdı. Ne en sanayici kapitalistler ne de diğer bölgelerdeki toprak sahipleri, köylüler ve tarım işçileri sınıfsal bir zafere hevesliydiler. Çoğu işveren "yasa ve düzen" cumhuriyetçiliğini, en fazla yarı-otoriter olacak şekilde tercih ediyordu. Örgütlü işçilerin çoğunluğu cumhuriyetçiliğin, sosyalizmin ve sendikalizmin reformcu biçimlerini destekliyordu. Bu sınıf güçleri arasındaki uzlaşmalar, Jurados Mixtos'ta ve ulusal ve yerel koalisyon hükümetlerinde gerçekleşti. Dolayısıyla, iktisadi sınıf çatışması bir bütün olarak İspanya'nın genelinde –oldukça istikrarsızlaştırıcı da olsa– ne cumhuriyetin çöküşüne, ne de daha da düşük olasılıkla, onu izleyen kitlesel cinayetlere sebep oldu.

Aslında cumhuriyetin mezar kazıcıları, sınıf mücadelesi diyalektiğinin bahşettiği simetriden mahrumdular. Sol, araçlar ve anayasalar konusunda derinden bölünmüştü. Önderlerinin çoğu reformcuydu ama aralarında nüfuzlu devrimciler de vardı.

Militan işçilerin ve köylülerin çoğu (hatta güneydekiler bile) reform istiyor gözüküyorlardı. Cumhuriyeti, reformcu liderlerin birliklerine orantısız bir şekilde katılarak selamladılar. Siyasal amaçlı grev ve işgallerinin çoğu, cumhuriyet reformlarının hayata geçirilmesi ve tamamlanmasını hedefliyordu. Sadece bir elin parmakları kadar solcu, demokratik kurumlardan umudu keserek iç savaş başlamadan paramilitarizme yöneldi. Avrupa'nın her yerindeki solcuların arasında olduğu gibi, şiddetleri daha ziyade retorik düzeydeydi, buna ek olarak, çok küçük bir kısmı pencere ve burun kırmaya hazır kalabalıkların gösterileri ve yürüyüşleri söz konusuydu. Cumhuriyetçi merkez de reformu tercih ediyor ve daha homojen biçimde parlamentarizme destek oluyordu.

Bu gruplar, işverenlerin çoğu ile sendika üyelerinin gönülsüz onayı ile, halkın hoşnutsuzluğunu giderecek ve cumhuriyeti kurtaracak gerçek bir reform programının hayata geçirilmesini zorlamış olabilirlerdi. Başarısız olmalarının sebebi kısmen kendi hatalarıydı. Tabanı içinde vahşi bir söylemi ve bir miktar şiddeti teşvik eden sol, bölünmüş ve sorumsuzdu. Bölünmelerinde ideolojik gücün önemi büyüktü. Marksizm ve anarko-sendikalizm, modernitenin güçlü kuramları olarak büyük bir entelektüel otoriteyle, pragmatistleri daha az ilkeli ve daha "yoz" göstererek ortaya çıktılar. Ne var ki bu kuramlar, İspanyol sınıf ilişkilerine uygulanmaya çalışıldığında yersiz, onları benimseyenler bakımından da zarar vericiydi. Merkez-sol seküler bir devlet ve sivillerin denetimindeki bir askeriyeye yönelik ideolojik amaçlarını kovalarken, bunlar (göreceli olarak) normal modernleştirme amaçları da olsa, çok hevesli ve tedbirsiz olmuş olabilir. Sol ve merkez-solun öncelikleri de farklıydı; bu yüzden özellikle devletin yürütme "kanadında" kemikleşmiş muhalefete karşı birbirlerine layıkıyla destek olmayı başaramadılar. Merkez-sağda *El Turno*'nun himayeci gelenekleri, liberal demokrasiye bağlılığı zayıflatarak pis yolsuzluk kokularının yayılmasına ve demokrasinin çöküşüne neden oldu. Tüm bu feci hatalar arızi değildi ama bu solcu ve merkezci siyasal hareketler içinde derinlemesine kök salmıştı. Hâlâ hatay-

dılar, çünkü müdahil olanların pek azı kasıtlı olarak demokrasiyi yok etmek istedi.

İşler sağda farklıydı. Gelenekselci ve korporatist sağcılar ile birkaç faşist ısrarla cumhuriyetçi demokrasiyle uyumsuz yürütme güçlerinin arayışındaydı. Çok daha kalabalık CEDA "arıziciler"; anayasal mevzularda kendi aralarında derinden bölünmüş bir halde, kesin çizgilerle ayrılmış amaçlardan yoksundular. Fakat bu farklı hizipler hiyerarşiye karşı daha saygılıydı ve eski düzenin ayrıcalıklarını muhafaza etmekte daha kararlıydı. Bu yüzden, arıziciler ve aşırılar, cumhuriyetin köklü reformlarına karşı çıkmak için devletin yürütme makamları üzerindeki nüfuzlarını kullanarak yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesini engelleyecek şekilde güç birliği yaptılar. Nihayetinde, Halkçı Cephe'ye ilaveten işçi ve köylülerin daha doğrudan eylemleriyle karşılaşınca, cumhuriyeti askerî güçle yok etme ve onu otoriter başka bir tanesiyle ikame etme arayışına girdiler.

Bu sınıf içinde, iktisadi çıkarlar önemliydi. Önce, yürütme erklerinin genişletilmesini ve devlet paramiliterlerinin düzenli kullanımını kapsayan bir nebze yarı-otoriter "yasa ve düzen" önlemleri üzerinden mülkiyet ilişkilerini savunmaya kalktılar. Fakat ideolojik, siyasi ve askerî iktidarla da derinlemesine iç içe girmişlerdi. Kendi maddi ve ülküsel çıkarları olan ve ideolojik gücü sağın kitlesel popülerliğinin en büyük kaynağını oluşturan reaksiyoner Kilise, sağa olağanüstü destek veriyordu. Bu, sağcıların ahlâki zorbalık algılarını geliştirip, anayasal veya siyasi pragmatizmden daha üst düzey amaçlar olduğu konusunda onları ikna etti. Ayrıca, eski rejimin polis, içişleri bakanlığı ve valiler nezdindeki hâkimiyeti üzerinden devletin yürütme kolunun siyasi gücünü de kullandılar. Ardından daha da ileri giderek, askerî kastla kararlı bir gayri demokratik ittifaka yönelik "son çarelerine" yöneldiler. Kendi çıkarlarını haiz bu kast otoriter biçimde sınıfsaldı ve bölgesel hoşnutsuzlukları bastırma eğilimindeydi. Böylece muhafazakârların çoğunluğu, nihayetinde, birçok değeri paylaştıkları askerî bir iktidara başvurdu.

Solu ve sağı "adilane" bir şekilde suçlayanlar, iki taraf arasındaki bariz askerî güç farkını görmezden gelirler. Siyasi taraflılı-

ğın bunun açıklaması olmadığını varsayarsak, bu durum beşeri bilimlerin siyasi iktidar ilişkilerine yönelik genel ihmaliyle kısmen ilgili olmalı. İktidar ilişkilerinin içinde çok farklı "şiddet" düzeylerinin olduğunu anlamak durumundayız. Cumhuriyet, ciddi krizlerle karşılaşan demokrasilerin normal ihtilaf ve mücadelelerini içerdi: Çalkantılı seçimler, kalabalıklar ve gösteriler; grev, işgal ve lokavt baskılarına eşlik eden birtakım fiziksel gözdağları ve polisi, grev-kırıcıları ve (ve her iki tarafta da) provokatörleri harekete geçirmeye yönelik sahne gerisi baskıları. Başa güreşen partiler bu teknikleri kullandı ve gerektiğinde demokratik ve anayasal kuralları esnetti. Bu hem sol, hem de sağda ortaya çıkan, zaman zaman, esasında sınıf amaçlarına yönelik fiziksel şiddete dönen simetrik bir mücadeleydi. Fakat bunların hiçbiri cumhuriyeti yok etmedi. Bunlar, bir tarafın kendi taban desteğinin maneviyatını güçlendirmeye ama aynı zamanda da ılımlıların diğerlerine oy verecek şekilde uzaklaştırılmasına yarıyordu. Bu şiddet düzeyi, seçimler açısından zarar vericiydi – demokrasinin de tam da bu seçimler üzerinde işlemesi gerekiyordu.

Cumhuriyet nitel olarak çok daha farklı bir şiddet düzeyinden düştü. İspanya'nın yarıdan fazlasında bir askerî ayaklanmanın eliyle düşerken, ülkenin geri kalanında da, başta gelen iki faşist gücün silahlı kuvvetlerinin desteğini alan daha örgütlü, daha profesyonel bir ordu tarafından sürüldü. Solcular, sağcı askerî örgütün yanında sönük kalan yoldaşlıktan, mücadeleden, güçten ve devrimden bahseder. Payne'in (1993: 383-384) cumhuriyetin düşüşünde etkisi olan genel nedenleri özetlediği kitabının son sayfalarını, cumhuriyetin temel müdafisi olan Manuel Azaña'nın sözlü saldırılarına ayırmasını anlayamıyorum. Şiddet türleri olarak siyasi retorik ile topçu ateşini birbirinden ayırt edemez mi? Aslında 1936-1939 arasında ulaşılan son kertede, sağcı askerî iktidar; demokratik cumhuriyeti (çoğundan daha çalkantılı da olsa, şüphesiz bir demokrasi) alt ederek, katliamlara sebep olarak ve otuz yıl sürecek baskıcı bir iktidar tesis ederek galip geldi.

Benim ikinci soru çiftim muzaffer rejime dairdi: Rejim nasıl oldu da reaksiyoner ve korporatist otoriteler arasında olduk-

ça uyumlu bir işbirliği biçimi aldı ve faşistler Franco tarafından neden bu kadar başarılı bir şekilde uysallaştırıldılar? Yanıtın çoğunu bulmak zor değil ve daha önce birçok kereler verildi zaten. İspanyol eski rejimi 20. yüzyılda çok az altüst oluşa maruz kaldı. Üç payandası da –kilise, ordu ve monarşi– düşüşte ve monarşi kuşkusuz sallantıda olsa da, ulusal sınırlar dışarıdan tehdit edilmiyordu, hükümetler Avrupa savaşlarının dışında kaldı ve hatta Buhran bile aslında o kadar da "Büyük" değildi. Liberal demokrasiye karşı bir hareket muhtemelen muhafazakâr, hatta reaksiyoner biçimler alacaktı. Kitleleri seferber eden bir faşizm için halkçı güçleri kendine çekmeye muktedir radikal bir sağa alan açmaya yetecek bir kriz yoktu. Faşizm 1936'da birden olağanüstü yayıldığında, önde gelen mensupları muhafazakâr sağdan geldi. İspanya'da sosyalistten dönme çok az faşist vardı. Bu da sağın (pazar günleri ve kutsal günler dışında) çok az kitlesel seferberlik gücü olduğu anlamına geliyordu. Dolayısıyla, demokrasiden kurtulmak için, faşizmden ziyade muhafazakâr, kurallı ve yukarıdan-aşağıya yöntemleri yeğleyen ordu elzemdi.

Bu ittifak daha sonra birbirine daha da kaynadı ve cumhuriyetçi-solcu hükümete savaş açma kararıyla biraz daha "aşağıdan-yukarı" faşizm edindi. Cumhuriyetçi taraftan çok daha birlik içinde kalmış olmaları olgusu üzerinden, sağın düzene ve hiyerarşiye yönelik ortak bağlılıklarının önemini görüyoruz. İç savaş sırasında nasyonalistler arasında, cumhuriyetçilerin tersine, neredeyse hiç kardeş katli olmadı. Savaştan sonra Franco'nun tartışılmaz otoritesi halihazırda kurulmuştu ve kendisi muhtelif rejim "ailelerinin" kolay ve iyi maaşlı işlerden paylarını alabilmesi için gerekeni yaptı. Bir kez daha rejim 1940'larda tarafsız kaldı ve daimi bir durgunluk içinde olsa da hiçbir vahim kriz yaşamadı. Faşistlerin, iktidar dışında ya da muhtemelen sonrasında hapishaneden başka gidecekleri bir yer yoktu. Askerî ve siyasi iktidar ile iktisadi teşviklerle –ve de ideolojileri büyük oranda örtüştüğü için– evcilleştirildiler. Böylelikle İspanyol sağı, toplumsal krize bir çözüm olarak büyük oranda reaksiyoner ve sınırlı, gayri modern ve hırslı bir "devletçilik"

geliştirdi. Fakat organik milliyetçiliği, antisemit bölgeler dışında, şimdiye kadar gördüklerimiz kadar ateşliydi. Büyük ölçekli bir siyasi temizliğe girişti. Eğer Birinci Dünya Savaşı'nı çevreleyen krizler diğer eski rejimleri zayıflatmamış, yerlerine geçen otoriter rejimler önce iktisadi krizler ve Mihver Güçleri'nin 1930'lardaki ilerleyişi ile sarsılmamış ve sonra da İkinci Dünya Savaşı ile yok edilmemiş olsaydı, Franco tipi rejimlerin Avrupa'nın çoğunda rahatça, feci ve baskıcı bir şekilde hüküm sürebileceğini idrak etmek oldukça iç karartıcı.

Fakat hâlâ bir muamma devam ediyor. Aslında bildik bir muamma ama neredeyse iktidarda 40 yıl kalmış, "başarılı" bir otoriter rejime sahip olduğu için bu muamma İspanya'da farklı bir boyut almış. Burası çok vurgulu bir sınıf çatışmasının olduğu, bu sınıf çatışması içindeki otoritarizm yöneliminin, varlıklı sınıflar nezdinde özellikle belirgin sınıf saikleri barındırdığı bir ülkeydi. Fakat rasyonel kapitalist kâr elde etme bakış açısından görüldüğünde bu bir felaketti. Franco'nun tepkileri, baskıları ve korporatizmi; iktisadi ve toplumsal gerilemeyi uzun bir döneme yaydı. İkinci Cumhuriyet'in 1936'dan sonra da hayatta kalmasının burjuvazi adına Franco'nun sebep olduklarından daha vahim sonuçlar doğurmuş olabileceğini sanmak için çok karamsar olmamız gerekirdi. Franco'nun rejiminden eğer birileri gerçekten yarar sağladıysa, bunlar ailesi ve kişisel bağlantıları (ve daha sonra Bourbon ailesi ve onların ilişkileri) ve biraz da Kilise, ordu, Falange ve toprak sahipleri sınıfıdır. Fakat menfaat elde edenler arasında İspanyol kapitalistleri ya da genel olarak orta sınıf yoktu. Rejim, Batı medeniyetini korumaktansa, İspanya'yı bir nesilden uzun bir süre onun –plajlarında uzanan yanık tenli Avrupalı manzarası dışında– etkin bir şekilde dışında tutmuştur. Fakat belki de bu görüntü bile rejim için fazlaydı. Franco'nun son yıllarında, kendi rejimi, faşizmin tüm kalıntılarını terk ederek onun ölmesini bekledi. Bu, Payne'in (1998) deyişiyle, "kendi içinde gayri faşistleşmeydi".

Muammaya dönük kendi yanıtımdan emin olduğumu iddia etmesem de, sınıf çatışmasıyla yarılmış ve eski rejim devletine iyice yerleşmiş toprak sahiplerinin hâkim olduğu İspanyol ta-

rımının özel koşulları, İspanyol kapitalizmini kısmen de olsa gerçekten "tarımsallaştırdı". Bundan dolayı İspanyol burjuvazisi mülklerine olan tehdidi abarttı ve bu korkuyu hesabi kâr arayışlarının üstüne çıkardı. Fakat burjuvazi, aşırı tepkileri konusunda, ülke solcularının bir azınlığı ve eski rejim devletinin üç payandasının ikisinin yaptığı baskılar tarafından çok daha büyük ölçüde teşvik ediliyordu. Çünkü Kilise ve ordu kendi ayrıcalıklarına dair korkuları daha iyi temellendirmişti. Bunların bileşimi çok fazla kapitalisti –ve aslında düzensizlik ve güvencesizlikten çekinen tüm toplumsal sınıflardan– rakipleri düşmanlar ve hainler olarak tanımlamaya ve kurtuluşun aşkın bir organik milliyetçiliği dayatabilecek askerî bir iktidardan geldiğini görmeye ikna etmeye muktedir bir ideolojik iktidar hareketiydi. Bir kez daha, sağcıların yaptığı devasa bir hataydı; bu sefer de faşistlere değil kendi maddi çıkarlarına büyük ölçüde zarar veren reaksiyoner korporatist bir diktatörü buyur etmiş oldular. Bu çoğunu büyük kötülüğün seferine kattığı için, sadece bir hata da değildi. Bu –20. yüzyılın layıkıyla gözler önüne serdiği gibi– insanların birkaç toplumsal iktidar kaynağına dair karmaşık, birbirine girmiş, girdapsı krizlerle hep birden karşılaştıklarında yaptığı şeydir.

10

Sonuç

Faşistler, Ölü ve Diri

Önce faşizmin yükselişine dair açıklamamı özetliyorum. Ardından faşizmin artık tarih olup olmadığını, yoksa dünyaya tekrar dadanıp dadanamayacağını soruyorum. Tüm faşistler öldü mü?

ÖLÜ FAŞİSTLER

Faşizmin yükselişine dair iki kısımlı bir açıklama önerdim. İlk bölüm, savaşlar arası Avrupa'nın bir yarısında ve dünyanın diğer bazı köşelerinde iktidara gelen daha geniş otoriter sağcıların öne çıkışlarıyla ilgili. Avrupa'daki bu yükseliş, rejimleri, 2. Bölüm'de tanımladığım ve yarı-otoriterlikten yarı-reaksiyonerliğe ve sonra da korporatizme giden yelpazede ileri taşıdı. Bazıları daha da ileri, faşizme gitti.

Otoriter sağcılık hem modernitenin genel sorunlarına, hem de Birinci Dünya Savaşı'ndan miras özel toplumsal krizlere bir yanıttı. Otoriterlerin çoğu modernleşmeyi bilinçli bir şekilde sürdürdü: endüstriyel gelişme ve yeniden yapılanma, daha fazla bilim ve iktisadi planlama, daha ileri milli bütünleşme, daha iddialı bir devlet ve kitlelerin daha yoğun siyasal seferberliği. Baştaki hafif duraksamanın ardından çoğu, sağcı modernist

paketin büyük kısmını benimserken, demokratik kitle seferberliğini reddetti. Öte yandan, bu benimseme, savaşın getirdiği ya da ağırlaştırdığı bir dizi –iktisadi, askerî, siyasi ve ideolojik– krizin baskısıyla da olmuştu. Bu kriz ya da savaşın kendisi olmasaydı, asıl otoriter sıçrayış olmayacaktı ve faşizm kitlesel bir hareketten ziyade bir dizi hizip ve zümre olarak kalacaktı.

Ciddi iktisadi krizler, savaşın sonunda ve 1929'da vuran Büyük Buhran'la ortaya çıktı. Arada, 1920'lerin ortalarında, daha küçük çaplı enflasyon krizleri yaşandı. Yine de, savaşlar arası dönem ekonomilerinin pek azı çok canlı olabildi. Hükümetlerin artık zorlukları hafifletecek iktisadi politikalara sahip olması beklendiği için, iktisadi krizler hükümetleri istikrarsızlaştırdı. "Eski rejimler" de dönemin seküler iktisadi yönelimlerinden çekiniyordu; çünkü pek çok mensubu ekonominin en az modern parçalarından edinilen kazançların rantı ile yaşıyordu. Modernite ve krizin tetiklediği yeniden yapılanma can düşmanları olabilirdi. Hâkim rejimler, özellikle de "eski" olanlar, bir şey yapma gereği hissettiler.

Savaş askerî kriz yarattı; bazıları için yenilgi ve herkes için yerle bir oluşa ilaveten apansız terhisler. Kriz, kıtanın mağlup güçlerin çoğunu barındıran ortasında ve doğusunda daha ağır hissedildi. Fakat askerî kriz, "revizyonistlerin" barış antlaşması koşullarına itirazlarını ve "kaybedilmiş toprakların" geri alınması çabalarını sürdürdükleri yerlerde de yaşandı. Hırçınlaşan mülteciler ve saldırgan milliyetçi hareketler ortamı karıştırmaya devam ettiler. Revizyonistler Avusturya, Almanya ve Macaristan'da başarılı olabilecekler miydi, yenilgiye uğrayan çokuluslu imparatorlukların yerine geçen çok sayıdaki rejim hayatta kalabilecek miydi, Fransa ya da Romanya toprak kazanımlarını koruyabilecek miydi, Sırbistan Yugoslavya hâkimiyetinde kalacak mıydı? Sonradan, İkinci Dünya Savaşı ufukta belirdikçe ve revizyonist Nazi Almanyası'nın tehdidi ve nüfuzu büyüdükçe askerî kriz de genelleşti.

Siyasi kriz, kıtanın ortasına, doğusuna ve güneyine özgüydü. Kıtanın kuzeybatısı, liberal rejimleri 1914'ten önce zaten istikrarlı hale getirmişti. Hükümet ve seçmenleri, iktisadi ve as-

kerî krizleri, liberal demokrasinin temel oluşumuna halel getirmeyen düzenli hükümet değişiklikleri ile karşıladılar. Oysa orta, doğu ve güney tam da o dönemde, eski rejimin devlet güçlerinin çoğuna dokunmadan, liberal demokratik parlamentolara geçiş yapmaya çabalıyordu. Oralarda kriz, yarısı liberal demokratik, yarısı otoriter ikili devlet yapıları ile karşılandı. Eski rejim muhafazakârları genelde devletin, içinde ordu ve polisin de olduğu yürütme kısımlarını denetledikleri için, krizin çözümüne yönelik olarak baskıya başvurma –devletin parlamenter kanadını zayıflatma ya da alaşağı etme– şansına sahiptiler. Nitekim savaş, militarizmin etkisini artırmışken, savaş, sonrasında, sınıf çatışmasının şiddetinin kısa süreli patlayışı askerlerin sivil çatışmalarda kullanılmasını normalleştirdi. Yine de sağın büyük çoğunluğu, modern dönemde hâkimiyeti korumak için baskının artık yeterli olmadığını hissediyordu. Demokrasinin önünün, kitleleri harekete geçirmenin alternatif yollarıyla kesilmesi de gerekiyordu. Muhafazakârlar Avrupa'nın iki yarısında farklı farklı tepkiler verdi. Kuzeybatıda, liberal kurumların hâkimiyeti muhafazakârları seçim demokrasisinin kurallarına göre hareket eden daha popülist siyasal partiler kurmaya itti. Öte yandan; ortada, doğuda ve güneydeki muhafazakârlar, devletin denetimlerindeki yürütme kanatları üzerinden, daha seferber otoriter hareketlerle bağlantılı darbeler düzenledi. Bir kez daha altını çizeyim: Faşizm liberalizmin bir krizi değildi; çünkü kurumsallaşmış liberalizm tüm bu krizlerden ciddi istikrarsızlıklar yaşamadan düze çıktı. Faşizm, toplumsal kriz ortamındaki liberalleşmeye yönelik ani, ham bir girişimin ürünüdür.

Bu krizler bir ideolojik krizle şiddetlendi. Sağda, Avrupa'nın sadece bir yarısında da olsa, modernitenin arzu edilir ama tehlikeli bir şey, liberalizmin yoz ya da düzensiz, sosyalizmin kaos, sekülarizmin ahlâki kesinlikleri tehdit eder –ve böylece hepsi birleşince, modernleşmenin daha gelişebilmesinden önce uygarlığın kurtarılmak zorunda– olduğu algısı gelişti. Bunun sonucu olarak moderniteye dair, daha yukarıdan aşağıya popülist bir milliyetçiliği, kalkınmacı devletçiliği, düzeni ve hiyerarşiyi öne çıkaran daha otoriter sağcı bir görüş ortaya çıktı. Böy-

lesi değerler, özellikle genç ahlâkçılar arasında –lise, üniversite ve askerî akademiler kadar, her halükârda milliyetçiliğe ve devletçiliğe meyletmiş "kurumsallaşmış" kiliselerdeki– genç orta sınıflar arasında yaygın bir şekilde dolaşmaya başladı. Böylece, daha gelişmiş dünyanın bir yarısında, bir yandan devlet baskısına başvururken, bir yandan da milliyetçi ve devletçi ideolojilere sahip kitlesel siyasi partilere arka çıkan bir eski rejimin başını çektiği varlıklı sınıfların muhafazakâr siyasi taarruzu gerçekleşti. Bu asi otoriter sağcılık (Mayer'in 1981'de savunduğu gibi) safi reaksiyoner değildi, çünkü modernitenin yeni tahayyüllerine başvuruyordu.

Bu sadece, dosdoğru işlevsel Marksçı terimlerle açıklanabilir bir sınıf stratejisi de değildi. Varlıklı sınıfların kullanabileceği iktisaden en rasyonel strateji bile değildi. İki farklı iktisadi saiki vardı: "Mülkiyetin müdafaası" ve "kâr maksimizasyonu". Sınıf mücadelesinde savaşın hemen sonrasında yaşanan patlama özel mülkiyeti tehdit etmiş olabilir; daha sonraki bazı İspanyol devrimciler ve hatta Sovyetler Birliği'ne fazlasıyla yakın olmak da öyle. Oysa aşağı yukarı 1921'den sonra Avrupa'da mülkiyete karşı görünen önemli, genel hiçbir tehdit yoktu. Devrimci sol mağlup edilmişti. Dolayısıyla sağcı saldırıların çoğu, tabandan gelen ciddi devrimci tehditler yok olup gittikten sonra gerçekleşti. İlgili dönemde belirli herhangi bir mülkiyet müdafaasına gerek yoktu. "Kâr maksimizasyonu" daha karmaşık da olsa, bir saik olarak daha inandırıcıydı. Daha az sıfır-toplamlıydı; çünkü illa birinin kazanıp diğerinin kaybetmek zorunda olduğu bir durum değildi. Alternatif kazançları hesaplamak da daha güçtü. Bazı solcu hükümetler ile Büyük Buhran'ın baskıları kârlar üzerinde bir sıkışıklık yarattı ve kapitalistlerin, dengeyi sağlamak adına emeği, maliyetlerin daha büyük bir kısmını üstlenmeye zorlaması –yani emeği bastırması– kısa vadede anlaşılabilir. Fakat kuzeybatı ve ötesindeki ülkelerin siyasi seçkinleri, kâr maksimizasyonu adına daha başarılı stratejiler geliştirebiliyorlardı – Birleşik Devletler'de kurumsal liberalizm, İskandinavya'da sosyal demokrat uzlaşı, Britanya'da İşçi Partisi'nin bölünmesi. Bu politikaların birincisi sınıf savaşının her iki tara-

fına da yarar sağlamış olabilir, ikincisi kesinlikle buna hizmet etmişken, üçüncüsü muhtemelen sadece kapitalistlere yaradı. Bunlar kapitalizmin devamını ve kârlılığını korumak adına etkili demokratik stratejilerdi – ve bu da kuzeybatının önde gelen iktisatçısı Keynes'in ana gayesiydi.

Ne mülkleri, ne de kazançları tehdit edilirken, varlıklı sınıflar neden soldan gelen muhalefete karşı otoriter silaha bu kadar çabuk davranacak kadar aşırı hassastılar? Aşırı tepkilerine dair, toplumsal iktidarın tüm kaynaklarına yayılan beş sebep buldum.

(1) Son on yıllar, devrimin modern toplumlarda gerçek bir olasılık olduğunu ortaya çıkarmıştı. Bu ihtimal artık azalır görünse de, mülk sahipleri bundan emin olamazdı. "Güvenlik açmazının" günümüz siyaset bilimcileri tarafından vurgulanan bir türü, insanların "yaşama kasteden" bir tehdide, bunun gerçekleşme olasılığı az da olsa, aşırı tepki verebileceklerini öne sürer. Almanya'da 1922'den sonra bir Bolşevik Devrimi'nin olma olasılığı düşük olabilir, ama Alman kapitalistleri solculara "üzgün olacağına güvende ol" ilkesinden hareketle aşırı tepki verebilir. Siyasi sağ için "kesinlik", "güvenlik" ve "düzen" bağlantılı değerlerdi.

(2) Belli bir sınıf hizbinin korkmak için daha büyük bir nedeni vardı. Ziraatçı toprak sahiplerinin mülkiyet hakları daha *korunmasızdı*. Toprak reformu, savaşlar arası Avrupa'nın genelinde arzu edilebilir sayılıyordu; birkaç ülkede bunlara yönelik aşağıdan, daha doğrudan tehditler de vardı ve eski rejim devletleri içindeki nüfuzları da muhtemelen çok da uzun sürmeyecekti. O dönemde hâlâ özellikle subay kadroları ve içişleri bakanlıkları üzerinden istisnai siyasal yürütme güçlerine sahiptiler. *Cacique* himaye sistemleri de onlara, görece geri kalmış bölgelerde belli bir parlamenter güç sağlıyordu. Onlar için "mülkiyetin" kesinliği, baskı ile bir bütün olarak varlıklı sınıflar içindeki orantısız siyasal gücün bir bileşimi ile sağlanabilirdi. Mülkiyetin korunması otoriter bir sağcılıkla güvence altına alınabilecekken, neden belirsizlik riski alınsın ki? Yine de, eski rejimin kendi saiklerinin iktisaden rasyonel olduğu halde, varlık-

lı sınıflar içindeki müttefiklerininkilerin muhtemelen öyle olmadığına dikkat edin. Bunların ipleri, eski rejimin siyasi ve askerî iktidarının, özellikle de tarımcı toprak sahiplerinin ellerindeydi.

(3) Bazı askerî subay kadroları da benzer şekilde akıl yürütüyordu. Eski rejimle bağlantılı, kastımsı özerklikleri, liberallerin ve solun askeriye üzerindeki sivil denetim talepleri ile tehdit ediliyordu. Bütçeleri tehdit altındaydı. Bazı subaylar darbe düzenlemeye alışıkken diğerleri değildi, ama daha asker kafalı sağcı hareketlerin ortaya çıkışı, imdatlarına yetişmiş göründü.

(4) Bazı kiliseler da benzer şekilde akıl yürütüyordu. Kendi mülklerine ve zenginliklerine ilaveten eğitim, evlilik ve diğer toplumsal pratikler üzerindeki denetimlerini tehdit eden solcu sekülarizm ile karşı karşıya geldiler. Onlar da eski rejimin bir parçasıydılar ve "düzen" ve "hiyerarşiye" dair vurguları, özellikle daha kırsal alanlardaki inançlı toplulukların içinde daha yaygın bir ideolojik iktidar anlamına geliyordu. Bu ideolojik iktidarın sahipleri, kendi maddi ve ahlâki çıkarlarını korumak için otoriter sağcılığı teşvik etti.

(5) "Düzen" ve "tehdit" sadece iç sınıf ilişkilerinin değil, aynı zamanda jeopolitiğin de bir sorunuydu. Bunlar bazı etnik, dinî ya da siyasi azınlıkları, yabancı güçlerle bağlantılı olduklarını için özellikle tehditkâr kılıyordu. Sağ iç ve dış "düşmanları" tipik olarak birleştiriyordu – solcular (Rus) "Bolşevikleri" ya da "Yahudi Bolşevikleri" olarak görülüyordu; yabancı, finans ve Yahudi sermayesi ve liberal ayrılıkçılar ve benzerlerinin hepsi hem iç, hem de dış tehdit olarak görülüyordu.

Hepsi bir araya geldiğinde, bu tehditler genel tehdit algısını da ağırlaştırıyordu. Tehditler daha yaygın hale geldikçe, daha muğlak olarak tehditkâr görülüyor, bu yüzden de tepki "onları kökünden kazımak", "kaynağında boğmak" şeklinde oluyordu. Böylelikle amaçlar, iktisadi çıkarlara dair dar bir araçsal rasyonalite muhasebesinden, Max Weber'in terimi kullandığı anlamda, daha geniş bir "değer rasyonalitesine" kaymış oluyordu. Düzen, güvenlik, emniyet, hiyerarşi, seküler olandan ziyade kutsal olan; sınıf çıkarından ziyade ulusal çıkar, ana slogan-

lara dönüşürken, düşman tüm bu değerlerin antitezi olarak alçaltılıyor, hatta şeytanileştiriliyor ve demokratik ya da (en aşırı vakalarda) insani muameleye değmez görülüyordu. Varlıklı sınıfların iktisaden güdülenmiş tavırları olarak ortaya çıkan şey, başkalarının tehdit algısının aracılığıyla, milliyetçiliğin ve devletçiliğin çok daha yaygın amaçlarına dönüşmüştü. Dolayısıyla, varlıklı sınıflar (muhtemelen ziraatçı toprak sahipleri bile) araçsal bakımdan en mantıklı yol haritasını izlemediler. Müteakip otoriter sağcılık hem geç kalkınmada, hem de buhranı aşmada yararlı öncü devletçi iktisat politikaları üzerinden kendi iktisadi rasyonalitesini geliştirdi. Fakat düzen, hiyerarşi ve risk önleme arayışı çoğu sağcının görüş alanını, kuzeybatı ülkelerinin gelişmiş demokratik seferberlik kapasitesi ile başarmaya başladıklarının altına indirdi.

Sınıf mücadelesi, böylelikle, otoriter sağcı ailenin yükselişinde önemli bir rol oynadıysa da, bunu siyasal, askerî ve ideolojik iktidar ilişkilerine dair açıklamamızla da ilişkilendirmek durumundayız. Farklı krizler, birbirleriyle karmaşık biçimlerde örtüşen ya da kesişen toplu aktörler arasında farklı farklı amaçların belirmesine sebep olduğunda, müteakip eylemler nadiren dar çıkar grubu mantığını izler. Bu, otoriter sağcı rejimleri, kendi hayatta kalışlarını tehdit eden tehlikeli sulara yöneltti. İç-dış düşmanlarca "tehdit edilen" daha askerileşmiş ve daha kutsal ulus-devlete bel bağlamanın tehlikeli sonuçları oldu. Savaşı daha muhtemel kıldı ve modern mutlak savaş, kazanandan çok, kaybeden yaratır. Bu rejimlerin bazıları hepsini yok etme potansiyeline sahip savaşları kışkırttı. 1945'te olan tam da buydu. Sağcı otoriter değerleri benimsemek onları, daha kökten sağcıların oyununa gelmeye karşı teşne kılıyordu.

Faşistleri sahneye çıkarınca, açıklamamızın, faşistlerin tüm bunların sırtında taşındığını ortaya koyan ikinci kısmına ulaşıyoruz. İkili devletler ve telaşa kapılmış eski rejimlerin karşı karşıya geldiği savaşın sonucu krizler ve ulus-devletçi değerler üreten varlıklı sınıflar olmasaydı, faşistler bu kadar çoğalmazlardı. Krizlerin, ikili devletler ve telaşa kapılmış eski rejimler olmadan ortaya çıktığı kıtanın kuzeybatısında, faşistlerin sayısı

o kadar artmadı. Faşistler otoriter sağcılar arasında semirdi ve onlarla yakın aile ilişkilerine sahip olmaya devam etti. Tüm ailelerde olduğu gibi, ilişkileri sevgi ya da nefret içerebiliyordu. Bu yüzden, açıklamanın ikinci kısmı neyin, nerede gerçekleştiğinin açıklamasını ihtiva eder.

Faşistlerin kendilerine özgü olduklarını vurgulamıştım. Ne örgütleri, ne de değerleri sırf bir sınıf çıkarı aracı olmalarına izin verdi. Örgüt bakımından, yukarıdan-aşağı değil, "aşağıdan-yukarı" bir hareket oldukları için diğer otoriterlerden farklıydılar. Ve daha "radikal" yönlere, kendi merkezî değerleri tarafından sürüldüler: Paramiliter, aşkın ve arındırıcı bir ulusdevletçiliğe inanıyorlardı. Faşizm ne mevcut devlete, ne de onun askerî kanadına adanmıştı, bundan ziyade onları kökten değiştirme, "sınıf kafalarını birbirlerine çarpma", ulusu düşmanlarından arındırma ve böylece sınıfsal ve siyasi çatışmaları aşma arayışındaydı. Kendilerini bir halk hareketi olarak gördükleri için, iktidara gelme stratejisi olarak seçimlere karşı değildiler. Çoğu, seçimlerde azimle yarışarak ideolojik manipülasyon şeklindeki kitlesel seçim tekniklerine öncülük ettiler. Sadece, çok hızlı bir şekilde iktidara geldikleri İtalya'da seçimler faşist etkinliklerin merkezî bir parçası değildi. Daha muhafazakâr otoriter sağcıların aksine, faşistler devletin seçimleri manipüle etme ve ayarlama gücünden (iktidar gelmelerinin sonrasına kadar) yararlanamadılar. Faşistler ona inanmamış olsalar da demokrasi, başarıları bakımından hayatiydi.

Fakat elektoralizm ikinci bir halk mücadelesi biçimine eşlik ediyordu. Eylemci çekirdekleri, örgütlü sokak şiddetine adanmış gönüllü paramiliter oluşumlar içeriyordu. Bunun üç sebebi vardı. Siyasi rakiplerinde şiddetli tepkiler yaratma niyetiyle "kışkırtıcıydı". Bu, faşistlerin kendi şiddetlerinin "meşru müdafaa" olduğunu ilan edebilmelerini sağlayacaktı. İkincisi, düşmanları bastıracaktı; çünkü faşist paramilitarizm sokak savaşlarına dair lojistik bir üstünlüğe sahipti ki bu da onların sokaklara bir "düzen" getirebilmelerine izin veriyordu. Hem "meşru müdafaa", hem de "başarının", faşist "düzenli şiddetin" toplumsal kaosa son verebileceği düşüncesine daha fazla destek ve

meşruiyet getireceği umuluyordu. Bu sonradan, seçimlerde daha da fazla işlendi. Üçüncüsü, paramilitarizm son kertede bir darbeye gidebilirdi – tabii ki, ordunun da atıllaşmış olması şartıyla (çünkü faşistlerin çoğu paramiliterliklerinin devletin askerî gücünden zayıf olduğunu biliyordu).

Böylesi bir paramiliter eylemlilik harekete, kendine özgü mensuplar ve kendine özgü değerler kattı. Faşizmin onlar olmadan hiçbir zaman filizlenemeyeceği ilk mensuplar topluluğu büyük oranda, yoldaşlık, hiyerarşi ve şiddet gibi cephe değerlerini, barış dönemindeki bir siyasal harekete aktaran genç eski askerlerden oluşuyordu. Bu anlamda bir kitlesel hareket olarak faşizm, Birinci Dünya Savaşı olmasaydı, bir aydınlar zümresinin ötesine hiçbir zaman geçemeyebilirdi. Nitekim faşist eylemciler; gösteri, yürüyüş ve kavgaların bileşiminin kendileri için özel bir çekiciliği olan sınıflar arası çeteler olarak kaldılar. Bundan dolayı çoğunlukla öğrenci, askerî öğrenci, atlet ve genç işçi sınıfı kabadayılarıydılar (ki bunlar benim etnik temizlik hakkındaki bir sonraki kitabımdaki mezalimlerin failleri arasında da yüksek temsile sahipler). Faşizmin modernleşmenin genç insanlar üzerindeki etkilerini de yansıtıyorlardı: Genç erkeklerin aile disiplininden ve genç kadınların da çocuk yapma sorumluluğunun büyük kısmından özgürleşmesi, örgütlü sporların gelişimi ve daha ileri ya da yüksek eğitim gerektiren mesleklerin, özellikle savaş mesleklerinin gelişmesi. Faşizm (ya da aslında daha genel olarak 20. yüzyıl) araştırmacıları, 20. yüzyılın genel bir özelliğinin, gençlik kültünün ortaya çıkışına katkı veren bu yaş-taraftar etkilerine yeteri kadar ilgi göstermediler. Faşizm bu kültün ilk büyük siyasi dışavurumuydu.

Aşağıdan yukarıya milliyetçilik ve devletçilik her yerde, halk desteğinin belirgin çekirdek çevrelerini oluşturan faşist değerlerdi. Faşizm özellikle hırçın mülteciler, "tehdit altındaki" bölgeler, devlet çalışanları (özellikle silahlı kuvvetler), devlet mülkiyetli ya da devlet korumasındaki sanayiler ve kendilerini "ulusun ruhu" ya da "devletin ahlâkı" olarak gören kiliseler içinde yankı buldu. Sınıf kuramcılarının gözlediği gibi, faşizm sınıf çatışmasından önceki artış ve Bolşevik Devrimi

olmasa bu kadar gelişemezdi. Fakat bunun devamında –sınıf kuramcılarının iddia ettiği gibi– faşistlerin bu sınıf mücadelesi içindeki tek bir tarafı temsil ettiği ya da aslında hiçbir sınıfı temsil etmediği sonucu gelmez. En önemli tabanları bu mücadeleyi aşma amacının cazibesini yansıttılar. Faşizm ne örgütlü işçi sınıfını ne de örgütlü emekle doğrudan karşı karşıya gelmiş orta ve üst sınırları cezbetme eğilimindeydi. Bundan ziyade, böylesi çatışmaların kenarındakilere, tüm sınıflardan, muhtelif sektörlerdeki, daha küçük ve yeni sanayiler ile hizmet sektöründeki kişilere ve "al birini vur ötekine" demesi muhtemel kişilere daha çok hitap etti. Faşist çekirdek, özellikle faşist militanlar, ağırlıklı olarak paramilitarizme yönelik maço gençlik duyarlılığında ve aşırı ulus-devletçiliğin ya da sınıf aşkıncılığın mesajına duyarlı toplumsal çevrelerde kaldı.

Faşist rejimler, sınıfı aşmakta başarılı olamadılar. Aslında kapitalizm karşıtı olmadıkları için, kapitalist sınıflarla uzlaşabildiler; militarizm yanlısı oldukları için silahlı kuvvetlerle uzlaşabildiler ve çoğu dine pek önem vermediği için güçlü kiliselerle anlaşma imzalamaya istekliydiler. Dolayısıyla uygulamada ve iktidara yaklaştıkça, faşist hareketler sınıf mücadelesine dair sorunlarda yanlı bir tutum takındılar. Kapitalist sınıfa, daha genel olarak varlıklı sınıflara, özelde de eski rejime doğru temayül gösterdiler. Yine de, temel faşist değerler arasında, sınıf aşkıncılığı muhtelif ulusal hareketler arasında en farklılaşmış olanıydı. İtalya faşizmi sonuçta daha ziyade muhafazakâr ve burjuva olurken, Rumen faşizmi kararlı bir şekilde proleterleşti.

Büyük faşist hareketler farklılaşmış ve oldukça farklı koşullarda ortaya çıkmış olduğu için, yükselişleri hakkında, otoriter sağcıların tüm ailesinde olduğu gibi genellemeler yapmak o kadar da kolay değil. Önce örnek vakaların tek tek ele alıp farklılıklarını özetleyeceğim, sonra da genel benzerliklerine geçeceğim.

İtalyan faşizmi, savaşın hemen sonrasındaki yıllarda, sınıf çelişkisi henüz zayıflamaya başlamışken (ve tarımda hâlâ şiddetliyken) erkenden yükseldi ve iktidarı ele geçirdi. Dolayısıyla, diğer örneklerden daha doğrudan bir sınıfsal bileşene sahip-

ti. Bariz bir faşist/varlıklı sınıf ittifakı vardı ve bu yüzden İtalyan faşizmi işlevsel Marksist terimlerle kısmen açıklanabilir: Üst sınıflar, kendilerini sınıf devriminden kurtarmak için faşizme döndüler. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın yakınlığı, faşizme, genç erkek eski askerlerin üzerinden daha doğrudan askerî/paramiliter katkılar da yaptı. Paramilitarizmin araç, tarım kaynaklı sınıf baskısının da amaç olduğu söylenebilir. Fakat bu aşırı basitleştirme olacaktır; çünkü paramilitarizm de kendine özgü mensuplar ve amaçlar içeriyordu. Elektoralizme bağlı olmasa da, İtalyan faşizminin "meşru müdafaa" ve başarı (sosyalist ve *populari* iktidarını gerçekten de yok etti) bileşimi, faşizmin toplumsal düzene önem verenler arasındaki popülerliğini artırdı. Faşizmin daha geniş ulus-devletçi amaçları da popülerdi ve eski rejim ile devlet yürütmesine direnme iradesini ortadan kaldırdı. Jeopolitik ve siyasi iktidar ilişkileri de belirleyiciydi. İtalya genelde ihtilafsız sınırlara sahip ve dış tehditlerden muaf olduğu için, milliyetçiliği çok az dış saldırganlık ya da ırkçılık ihtiva ediyordu (Afrika başka bir hikâyeydi).

İtalyan devleti de ikili yapıdaydı ve devletin her iki kanadı da zayıflatılmış bir durumdaydı. Bu da onu bir darbeye karşı savunmasız kıldı. Faşizm liberal parlamentarizme doğrudan meydan okumadı; çünkü faşizmin hızlı yükselişi seçimler arasında gerçekleşti. Fakat parlamento kilisenin geleneksel düşmanlığı ve tam demokrasiye geçişin hızıyla zayıflamaktaydı. Sosyalistler, Katolik *populari*, liberaller ve muhafazakârlar parlamenter oyunun kurallarına henüz uyum sağlamamışlardı ve onlara ve demokrasiye en iyi şekilde hizmet etmiş olabilecek koalisyonları kuramamışlardı. Gelgelelim, Kilise şimdiye değin siyasetin dışında kalmış olduğu ve ülke eşitsiz bir iktisadi gelişme ile özdeşleşmiş olduğu için İtalya, uyumlu bir eski rejimden de yoksundu. Toprak sahipleri, büyük kapitalistler, ordu ve Kilise demokrasiye geçişi kendi muhafazakâr otoriterlikleri ile engelleyemediler. Bazıları hızla (çoğu kendi çocukları olan) faşistlere kapıldı. İtalyan faşizminin zaferinde, dolayısıyla, üç etken vardı: Yoğun sınıf mücadelesi, savaş sonrası paramilitarizmi ve zayıflamış eski rejim.

Alman Nazizmi daha sonra, Weimar demokrasisini işler hale getirmeye yönelik uzatmalı girişimin ardından yükseldi. Bir kez daha, eski rejimin durumu fazlasıyla önemliydi. Savaş yenilgisi monarşiyi ve ona sadık muhafazakâr ve ulusal liberal partileri koltuklarından etti ve silahlı kuvvetleri büyük ölçüde küçülttü. Eski rejim artık hâkim değildi. Demokrasi 1930'dan itibaren bocalamaya başladığında, muhafazakâr otoriterliğin devletin yürütme erkinin dışında çok az desteği vardı.

İkincisi, paramilitarizm burada da önemliyse de, rolü İtalya'da olduğundan farklıydı. Eski askerler ilk Nazi grupları ve diğer popülist aşırılar bakımından önemliydiler, fakat sonraları, savaşta bulunmamış Alman grupların desteğine ihtiyaç duydular. 1928'den itibaren Naziler, İtalya'dan oldukça farklı biçimde, cumhuriyetin seçim süreci üzerinden büyüyorlardı. Bu, paramilitarizmlerinin devleti ele geçirmekten ziyade seçim desteği sağlamaya ve düşmanlarını sokak kavgalarında alt etmeye odaklı olduğu anlamına geliyordu.

Üçüncüsü, sınıf çatışması anlamlı olsa da, baskın değildi. Büyük Buhran sırasında geliştiyse de, savaşın hemen sonrasındaki dönemden çok daha az şiddetliydi ve kapitalist mülkiyet haklarını tehdit edecek ölçekte değildi. Yine de, kazançlar bakımından bir sıkışma vardı ve emeğin üzerinde baskı kurmak bir çözüm olabilirdi. Dolayısıyla Nazi darbesinde varlıklı sınıfların belli bir işbirliği söz konusu olsa da, bu İtalya'dan çok daha azdı.

Dördüncüsü Nazizm aynı zamanda, İtalyan faşizminden farklı olarak, seçmenlere iki önemli toplu çağrıda bulunan, popüler bir seçim hareketiydi. Buhran sırasındaki bariz "sınıf açmazı" Nazilerin sınıf aşkıncı vaatlerini, bilhassa Nazi hareketi Almanya'daki en sınıfsız hareket olduğu için, cazip kıldı. İkincisi, popülist ulus-devletçiliği Almanya'nın jeopolitik ve etnik sertliği üzerinden gelişti. Toprak kayıplarına içerleyen, Orta Avrupa'nın (eskiden Habsburg merkezli) Germanik, Yahudi ve Slav halklarının gerilimlerinin içine çekilmiş bir Büyük Güç olarak Almanya'nın mültecileri, "tehdit altında sınırları" ve içte ve dışta etnik "düşmanları" vardı. Organik arındırıcı milliyetçi-

liğin epey geniş bir çekiciliği vardı. Nazizmin devletçiliği Führer'in ilahlaştırılması ve militarizmden ibaretti. Fakat milliyetçiliği daha yoğun ve ırkçıydı. Nazi aşkın ulus-devletçiliği, dolayısıyla, onu iktidarın eşiğine getirecek kadar popülerdi. Kendi paramilitarizmi ve eski rejimin zayıflığı (bazen de işbirliği) onu en tepeye çıkardı. Bu, birbirine geçmiş ideolojik, iktisadi, askerî ve siyasi iktidar ilişkilerinin kaba bir açıklaması.

Avusturya faşizmi iki rakip faşist hareket arasında bölünmüştü. Monarşi ve imparatorluk geride kalmış olsa da, savaş öncesi dönemle parlamento, devlet yürütmesi ve Katolik Kilisesi kurumları bakımından önemli bir devamlılık söz konusuydu ve eski rejim Sosyal Hıristiyan hükümetleri üzerinden yaşamaya devam ediyordu. "Avusturya faşizmi" ve Avusturya Nazi hareketinin her ikisi de savaş sonrası reaksiyoner paramiliterlerin içinden rakip olarak çıktılar ve seçim sürecine dair ifade edilen memnuniyetsizlikler üzerinden büyümeye devam ettiler. Her iki hareket de, Slav ve Yahudilere yönelik Avusturya-Alman antipatisinin yoğunluğundan istifade etti. Avusturya faşizmi, daha yukarıdan aşağıya ve daha kapitalizm yanlısı olarak iki hareket arasında, daha az popülist ve radikal olanıydı. Sosyal Hıristiyanların ılımlı yarı-otoriterliği Avusturya'nın, Buhran'ın kalıcılaşmasına yardım ettiği sınıf çıkmazını aşmada yetersiz olduğu görülünce Avusturya faşizmi güçlendi. Fakat Hitler'in kapı komşusu Almanya'daki yükselişi belirleyici etkendi. Faşizmin yoğunlaşmış cazibesi, Avusturya faşizmini zayıflatarak Avusturya Nazizmini mükâfatlandırdı. Her iki partinin paramiliterleri de darbe denedi ama iktidara ancak bir devletin (sırasıyla Avusturya ve Almanya'nın) askerî gücünden aldıkları destekle gelebildiler. İktidara farklı biçimlerde gelmiş olsalar ve biri diğerinden çok daha güçlü olsa da, nihai sonuç iki Nazi hareketi arasındaki *Anschluss*'tu.

Macar ve Rumen faşizmleri diğerlerinden büyük oranda ayrışıyorlardı. İki ülkenin karşıt taraflarda mücadele ettiği savaştan Macaristan ağır kaybeden, Romanya ise büyük muzaffer olarak çıkmıştı. Fakat Macar solunun ezilmesi ve Macar eski rejiminin, hırçınlaşmış ve radikalleşmiş bir biçimde de olsa,

yeniden belirmesine izin veren müteakip iç savaş bu iki ülke arasındaki farklılığı azalttı. Kural, geleneksel yürütme ve bürokrasi ile eşrafın hâkimiyetindeki bir parlamentodan müteşekkil ikili bir devletti. Oysa eski rejim artık daha çok genç radikal sağcı barındırarak, ülkeye daha popülist, revizyonist (yani "kaybedilmiş toprakların" iadesini talep eder) ve modern çağrılarda bulunuyordu. Romanya oldukça farklıydı. (Genelde yabancı) toprak sahibi eşrafı mülksüzleştirilmişti, ama bu ve büyük savaştaki zafer kral, bürokrasi ve ordunun, daha milliyetçi olsa da, hâlâ yoz bir rejim olarak, tekrar ortaya çıkmasına izin verdi. Böylece, aralarında ve çevrelerinde ortaya çıkan daha radikaller tarafından önce radikalleştirilip, sonra da istikrarlaştırılmış olsalar da, eski rejimler her iki ülkede de gayet güzel devam etti. Sağdaki siyasal rekabet, üniversiteler ve askerî okullar ile seçim süreçlerinde bilhassa ateşliydi. Geniş faşist hareketler ancak 1930'ların ortasında, soldan gelen tehdit dibe çöktükten çok sonra ortaya çıktı. Dolayısıyla, faşistlerin herhangi bir kapitalist temayülleri yoktu; nitekim bileşimleri bakımından oldukça proleterleştiler. Her iki örnekte de, paramilitarizm rakipleri bastırmak ve iktidarı ele geçirmekten çok, bir seçim aracı olarak kullanıldı. Bunu, askeriyenin paramiliter güç üzerinde, radikalleşen rejim otoriterlerinin faşistler üzerinde galip geldiği, eşit olmayan bir ölüm dansı izledi. Sadece savaşın son yıllarının kaosu faşistlere kısa, kaderi belli bir zafer bahşetti.

İspanyol faşizmi de farklıydı. Örnek vakalarım arasında bozulmayı en az tecrübe eden, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan İspanya'nın eski rejimiydi ve bu yüzden orada faşistler değil muhafazakâr otoriterler hâkimdi. Nitekim kıtanın ortası, doğusu ve güneyi boyunca en sık karşılaşılan sonuç da faşizm değil, bu oldu. Portekiz, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslâvya'nın Sırp kanadı bu anlamda İspanya'ya benziyordu. Çöken imparatorlukların varis devletleri –üç Baltık cumhuriyeti, Polonya ve Arnavutluk– krizde sadece reaksiyoner ya da korporatist otoriterliğe yöneldiler. Siyasal rejimleri "eski" değil, yepyeni de olsa, "ulusal kurtarıcılar" olarak iktidar ve meşruiyete

sahiptiler. Faşistlerden ziyade onlar, eski asker oluşumlarını ve popülist partileri kurdular.

İspanyol eski rejiminin gerçekten de zayıf bir öğesi vardı: Sevilmeyen bir kral. Bu da General Primo de Rivera'nın askerî rejimine meydan verdi. Generalin başarısızlığı demokratik Üçüncü Cumhuriyet'e, onun parçalanması da nihayetinde, alelacele kurulmuş paramiliterle tamam olmuş, büyükçe bir faşist hareketin ortaya çıkmasına sebep oldu. Fakat bunlar iç savaşta ulusal orduya tabi kaldı ve Franco'nun rejiminde marjinalleşti. Temel dayanakları ordu, kilise ve "eski" mülk sahibi sınıflardı. Franco'nun rejimi, benim otoriter sağcı ailenin yükselişine dair daha önceki genel açıklamam bağlamında büyük ölçüde açıklanabilir.

Tüm bu vakalar farklıydı. Onları açıklamak için yerel tarih ve toplumsal yapıları göz önünde tutan çözümlemelere ihtiyaç var. Yine de, bu farklılıkların içinde, faşistlerin iktidarını belirleyen ortak kuvvetler görüyorum. Potansiyel bir neden gerçekte görece küçük bir rol oynadı: İşçi sınıfı hareketinin tehdidi. Bu, faşist güçle bağlantılı değildi. Tehdit muhtemelen en çok, faşizmin zayıf olduğu İspanya'da geçerliydi. Tehdit (daha önceden zirve yaptığı) İtalya'da çok önemli görülmüş olabilir; gerçek olmaktan ziyade resmî olduğu Avusturya'da önemli görüldü; Almanya geniş ama genelde ılımlı bir emek hareketine sahipti; Romanya ve Macaristan'da faşizmin ortaya çıktığı zamanlarda pek solcu kalmamıştı – nitekim faşizmin kendisi asıl emek hareketlerini temsil etti. Varlıklı sınıfların, kendilerini emekçilerden korumak için faşizme verdiği destek sınırlı ve değişen düzeylerdeydi ama bu, faşizme dair çok da güçlü genel bir açıklama değil.

Faşizmin asıl cazibesi mesajının yoğunluğuydu. Bu her zaman, ağırlıklı olarak gençlerin kendilerini adadıkları bir desteğe yol açtı ki bu gençler, enerjileri ve zamanlarının diğer siyasi hareketlerdeki eylemcilerden daha fazlasını vermeye istekliydiler. Her zaman paramiliter bir öğeye sahip faşist eylemcilik, faşizmin başarısı için gerekliydi. Fakat enerji ve şiddetleri ile, binlerce insan milyonları hem cezbetmeyi, hem de mağlup

etmeyi umabilirdi. Bu eylemlilik, genç bekâr erkekleri yoldaşçı, hiyerarşik ve şiddetperver "kafeslere" sokabilme becerisine odaklanmıştı. Faşist partiler ve paramiliterler neredeyse "total kurumlardı". Faşizm (çoğunluk olmasa da) önemli bir seçim desteği de aldı; bu desteğin oluşmasında paramilitarizm ve temizlikten ziyade devletçilik, milliyetçilik ve sınıf aşkıncılığının değişen bileşimleri belirleyici oldu. Görmüş olduğumuz gibi, saydığım beş faşist nitelikten ilk üçünün büyük faşist hareketleri oluşturan ülkelerde çıkma ihtimali çok daha yüksekti.

Fakat faşizmin popülerliği, kendisinin (liberal ya da sosyal demokrasiden ziyade) asıl rakibi olan eski rejim muhafazakârlığının siyasal gücü ve istikrarından da büyük ölçüde etkilenmişti. Sadece zayıflamış ve hizipleşmiş eski rejimler büyük faşist hareketleri buyur etti. Birleşmiş eski rejimler onları bastırdı ya da kendine tabi kıldı; daha zayıf olanlar faşistlerin askerî ve siyasi örgütlenme alanları bulmalarına izin verdi. Birinci Dünya Savaşı, başlangıçta hoşnutsuz savaş gazilerinin başvurduğu paramilitarizmin meşrulaşmasına ortam sağladı. Bu gazilerin değerleri sonradan, ağırlıklı olarak genç öğrenciler, askerî okul öğrencileri ve işçilerin arasından çıkan iki üye nesline aktarıldı. Demokratik seçimler ikinci ortamı sağladı. Faşistler üç yollu seçim mücadelesinde, solcuları muhafazakâr/liberal merkeze karşı yarıştırarak ve muhafazakârları radikalleştirerek başarı sağladı. Faşistler sonrasında radikal sağın bir kısmını ya da tamamını yutabilirlerken, merkezin altı oyulmuş, sol bastırılmıştı. Faşistler seçim başarılarını işte böyle elde ettiler.

Faşistler, kendilerinin deyişiyle, ne sırf "reaksiyonerdi" ne de kapitalizmin ya da başka birisinin maşasıydı. Erken 20. yüzyıl modernitesinin iktisadi, askerî, siyasi ve ideolojik dört krizine çözümler sundular. Modern kapitalizmin sınıf mücadeleleri ve iktisadi krizlerine yönelik makul çözümler ortaya koydular. Toplu yurttaş savaşı değerlerini paramilitarizm ve saldırgan milliyetçiliğe aktardılar. İkili devletlerin "halk idaresine" geçişlerinin, bu idarenin daha az liberal ve daha "organik" biçimlerini öneren ürünleriydiler. Son olarak, modernitenin ideolojik parçalanmışlığına köprü oldular. Bir yanda insan topluluğun-

daki mantığın, özgürlüğün, demokratik yurttaşlığın ve rasyonel planlamanın alanını boyuna genişleten Aydınlanma geleneği, "insanlık partisi" yatar; öte yanda da, romantizmin yenilenmesi: İnsanoğlunun da hisleri, duygulanımları, ruhları ve bilinçaltları olduğuna ve örgütlenmenin yeni biçimlerinin –kalabalıklar, kitlesel hareketler, mutlak savaş, yaygın basın– bunları da en az mantığı teşvik ettiği gibi teşvik edebileceğine dair algı. Faşistler, insan ve kitle tutumlarına dair bu iki boyutu birleştirdiklerini iddia ediyorlardı. Çözümlerinin dördünün hiçbirini sevmeyebiliriz, ama onları ciddiye almak zorundayız. Faşistler modernitenin karanlık tarafının bir parçasıydılar ve hâlâ öyleler.

Faşistler, dolayısıyla, ideolojik, iktisadi, askerî ve siyasi iktidar ilişkilerindeki savaş sonrası krizlerin içinde büyük sayılarda ortaya çıktılar; çünkü "halkçı" paramiliterlerin başını çektiği aşkın ulus-devletçi ideoloji bu krizlere makul bir çözüm öneriyordu. Faşizm sadece, idarenin zayıflamış "eski rejim" yürütmesi ile canlı fakat yarı-kurumsallaşmış demokratik parlamentolarla kotarıldığı ikili devletlerde ortaya çıktı. Daha istikrarlı eski rejimlere sahip ikili devletler, otoritarizmin daha otoriter biçimlerini ortaya çıkardılar. Faşizm, savaş kaynaklı derin krizlerin arasındaki demokratikleşme sürecinden doğdu. Zamanımızın hâkim siyasi ideali olan "halk yönetiminin" belirgin bir şekilde devletçi ve militarist bir türünü sundu. (Kuzeybatıdaki) tam parlamenter rejimler, kurumları zeval görmeden ve faşistler küçük azınlıklar olarak kalmışken, dört krizi de atlattılar.

DİRİ FAŞİSTLER?

Faşistler, yeniden harekete geçmek ve hâkim olmak için pusuda, hâlâ aramızdalar mı? Böylesi koşulları ve sonuçları yeniden bulacak mıyız? Yahut faşizm genel olmaktan ziyade, bir "Avrupa dönemi" miydi? Açıkcası, burada teşhis ettiğim bazı nedenler sırf savaşlar arası döneme özgü olmaktan ziyade, modern toplumların tekerrür eden olasılıkları. Faşizme dair beş temel

niteliği –milliyetçilik, devletçilik, aşkınlık, temizlik ve paramilitarizm– teşhis ettiğimize göre, tabii ki bunların bazılarını dünyaya, muhtemelen farklı bileşimlerle dağılmış biçimde bulacağız. Hareketler az ya da çok faşist olabilir. Lakin, gelecekte ortaya çıkacak benzer hareketlerin kendilerine faşist deyip demeyecekleri şüpheli. Bugünkü kullanıldığı şekliyle kelime çoğunlukla "Faşist!" nidasıyla beliriyor – sevmediğimiz kişilere haykırdığımız muğlak bir küfür terimi. Sadece bazı çatlak ve caniler kendilerini faşist ya da Nazi olarak niteliyor. Bazı İtalyan ve Rumenler, Mussolini ve Codreanu'nun iyi niyetli kurbanlar oldukları şeklinde oldukça romantik bir görüşten hareketle kendilerine "neofaşist" ismini takar. Fakat etiketler illa gerçekliği yansıtmaz. Günümüz dünyasında, faşizme tesadüfi olamayacak biçimlerde benzeyen hareketler var; bunlar üzerinde son birkaç sayfada duracağım.

Yine de faşizmin asıl memleketi Avrupa'da, bunlardan birkaç tane var. Faşizm yenilgiye uğradı, üst düzey liderleri idam edildi ya da hapse atıldı ve diğer birçokları tasfiye edildi. Liberal demokrasi ve komünizm muzaffer oldu ve Avrupa'ya kendi düzenlerini dayattı. 1945'ten sonra, hiçbir toplu eski asker hareketi ya da toprak revizyonizmi siyaseti görülmedi. Batı Avrupa'da sürekli bir iktisadi gelişme ve doğuda da oldukça etkili komünist otoritarizmin kurumsallaşması vardı. Batıda, merkez sol ve merkez sağın geniş tabanlı "kitle" partileri arasında istikrarlı bir demokratik rekabet vardı. Bugün dünden açıkça daha gelişmiş olduğu için, faşizm sindi. Avrupalıların büyük çoğunluğu için faşizm hâlâ kötülük imgelerini çağrıştırır. İspanya ve Portekiz'de korporatist rejimler kendi içlerinde çürüyorlardı ve 1975'e kadar arkalarından hiç ağıt yakılmadan yitip gitmişlerdi. 1989'dan itibaren otoritarizm doğuyu da terk etmeye başladı. Faşizm bitmiş gözüküyordu.

1970'lerden itibaren, fakat batıda küçük bir hareketlenme görünür gibi oldu. İlkin, dış çeperlerde, birçok küçük ama şiddetli kendinden menkul neofaşist ve bilhassa küçük neo-Nazi grubu bir nebze öne çıkmayı başardı. Bunlar (Holokost'u inkâr eden) tarihçi revisyonistler ve geleneksel faşizmin tarzını ve ri-

tüellerini taklit ediyorlar. Faşist öğretiye bağlılıklarını ilan ediyorlar: Biyolojik ırkçılığa, farklı yabancıların temizlenmesine, gayri demokratik devletçiliğe, (hiçbiri çok da ikna edici bir şekilde ifade edilmemiş olsa da) "üçüncü konuma" ve sözden ziyade "eyleme" çağrı kisvesindeki şiddete dayandırılmış aşırı milliyetçilik. Bu küçük grupların çoğu, açık paramilitarizm henüz ortaya çıkmadıysa da, benim faşizme dair beş ölçütümün dördünü karşılar. Yine de bunlar çok küçük hareketler ve öyle de kalacak gibiler. Aşırı soldaki küçük sol grupları yansıtıyorlar: Oldukça parçalı, halk desteğinden yoksun, birbirleri üzerinden büyür haldeler. Gazeteciler için sansasyonel konular sağlar ve internetin sanal gerçekliğinde, sokakların ve dahası seçimlerin gerçekliğinden daha iri gözükürler.

Daha da tehditkâr olanı, yeni radikal sağcı partilerin bir dizi düzensiz çıkışı oldu. Ardından düşüşler gelse de, bunlar hafifçe yukarı eğilimli seküler bir eğride seyretti. Zirve noktalarında birkaç ülkedeki oy oranları yüzde 10 ila 27 arasında oldu. Ignazi'nin (1997) izinde, iki temel türü ayrıştırıyorum. Birincisi kendilerini neofaşist olarak sunanlardan oluşuyor. Faşistlerin beş niteliğinin hepsi olmasa da bazılarını sergiliyorlar. Yine de, bu neofaşist partilerin sadece ikisi, faşizmin en önemli iki ulusal geleneğinin varisi İtalyan MSI ve Alman NDP, anlamlı bir seçim başarısı elde etti. Britanyalı BNP ve Flaman CP'86 gibi diğer neofaşist hareketler güdük kaldı. Fakat bunlar arasında bile sadece MSI oyların yüzde 10'una erişebildi ki bu da neofaşist partilerin 1970 ve 1980'lerdeki zirvesidir (Taggart 1995). MSI (savaşlar arası dönemin İtalyan faşistleri gibi) hizmet ve kamu sektörleri ile daha marjinal işçi sınıfından daha çok destek gördü (Ferraresi 1998; Weinberg 1998). Fakat her ikisi de 1990'larda düşüşe geçti. Alman NDP gayri faşist Republikaner karşısında geriledi ve 1994'te Gianfranco Fini MSI'nın ismini Ulusal İttifak olarak değiştirerek partinin neofaşist değil, postfaşist olduğunu ilan etti. Onun önderliğinde parti, önde gelen muhafazakâr bir "sistem" partisine dönüşse de, partinin bazı ateşli yandaşları bu dönüşümden hoşnut değildi. Bu küskünlerden kalan bir neofaşist MSI hâlâ baki, ama iyice küçülmüş

bir halde. 1990'larda neofaşizm Avrupa siyasetinin kenarlarına çekildi ve bugün için gayet önemsiz bir halde.

Günümüzde aşırı sağda baskın olan partiler normalde "popülist" ya da "radikal popülist" olarak adlandırılıyor. Taggart (1995) bunların "savaş-sonrası antlaşmaların sonunda" küreselleşme ve post-sanayileşmeyle ilişkili sorunlara bir tepki olarak belirdiğini söyler. Ignazi bunları "post-endüstriyel" olarak görür: Küreselleşme, Soğuk Savaş'ın bitişi, aşırı solun ve sınıf çatışmasının gerilemesi popülist sağın harekete geçmesine bahane olabilecek yeni sorunlar yarattı. Fakat son zamanlarda böylesi partilere en büyük imkânı yaratan olgu, Batı Avrupa'ya göçün yoğunlaşmasıydı. Bu gruptaki önde gelen partiler Fransa'da Le Pen'in Front National'i, Alman Republikaners, Haider'in Avusturya Özgürlük Partisi ve Flaman Volksunie ve Vlaams Blok'tu. Daha da yakınlarda ortaya çıkanları, Danimarka'da (DDP) ve Norveç'te (FrP) son zamanlardaki seçimlerde oyların yüzde 12 ila 15'ini alacak kadar sıçrama yapan radikal popülist hareketler ile Hollanda'da Pim Fortuyn'un göç karşıtı List'iydi. Bugüne kadar, sadece İrlanda, Portekiz ve İspanya bu tür partilere tam olarak bağışık gözüküyor. Bunlar artık Batı Avrupa siyasetinin kalıcı bir azınlık unsuru.[1]

Yine de faşizmin temel özelliklerinden üçü muğlaklıklarını koruyor. "Sistem" ve "düzen" kadar düzen partilerinin güdümündeki liberal demokrasinin "danışıklı dövüşünü" çok genel ifadelerle, bunların sıradan yurttaşların gerçek hayatları ile bağlantılarını kaybettiklerini söyleyerek itham ederler. Fakat demokrasinin kendisini nadiren suçlarlar ve amaçları kati surette seçimlere dönüktür. Hatta Avrupa Parlamentosu'nda küçük bir blok içinde birleşik olarak yer alırlar. Devlete dair de tutarsızdırlar. En savunmasız yurttaşların çoğunu temsil etme iddiasını taşıdıkları için, onlar adına bazen refah devleti yardımlarını da içeren devlet koruması talep ederler. Her daim, devletin; hukuk, düzen ve geleneksel ahlâkı daha katı bir şekilde güçlendirmesini talep ederler – çünkü onlara göre göç-

1 İtalya'nın Kuzey Birliği de bazen bunlarla birlikte sınıflandırılır ama bu oluşum aslında sadece göçmen karşıtı duruşu ile aşırıdır. Bkz. Diamanti 1996.

menler suç, fuhuş ve uyuşturucunun yayılmasından sorumludur. Öte yandan büyük partiler, büyük sermaye ve büyük sendikaların hâkimiyetindeki devlete de tepkilidirler ve bu yüzden sık sık devletin sırtlarından inmesini istediklerini dile getirirler. Hatta bazıları neoliberal politikaları bile benimser. Avusturya'da Haider piyasanın radikal biçimde serbestleştirilmesini, yüzde 23'lük düz bir vergi oranı olmasını ve Avusturya kamu çalışanlarında üçte iki oranında kesintiye gidilmesini istediğini söyler. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, bu hareketler devlete tapan faşizmden çok Birleşik Devletler'deki devletten nefret eden cumhuriyetçi sağa benzer görünüyor. Üçüncüsü, zaman zaman neofaşizmin "üçüncü konumundan" etkilenen –ne sağcı, ne solcu oluşları itibarıyla ortaya çıkan– "neo-ne-bu-culukları" oldukça muğlaktır ve savaşlar arasının faşistlerinin vaat ettiği sınıf aşkıncılığından geri kalır. Fakat buradaki asıl sorun, böylesi ilkelerden alınan gücün sınıf mücadelesine yönelik ilgideki düşüşten alınmasıdır. Liberal demokrasiler bunu başarıyla kurumsallaştırdılar. Bu üç muğlaklık ile ilke ve politika zayıflığı da istikrarsızlığa neden olur; çünkü ya aşırılar ya da ılımlılar daha tutarlı bir çizgiyi dayatma arayışına girip, 1990'ların ortalarındaki İtalyan MSI'nın yeniden yapılanması ve Alman Republikaner'in parçalanmasında olduğu gibi, ayrışma ve ihraçlara yol açar.

Bu partilerin en kalıcısının siyasalara dair bir donanımı olsa da, en önemli katkıları tek bir konudan türetilmiş yabancı düşmanlığı ve dışlayıcı milliyetçiliktir: Avrupa'ya yönelik son dönem göçe bir son vermek (gerçi bu İtalya için biraz daha az geçerlidir). Düşman, bileşim ülkeden ülkeye değişse de, gayri beyaz, gayri Hıristiyan ya da Doğu Avrupalı ve irtica arayışındaki göçmenlerdir. Bu, benim faşizme dair milliyetçilik ve arındırıcılık ölçütüme karşılık gelmez. Onların sözümona göçmenlerin yol açtığı bazı diğer konularla da ilgili olmalarına izin verir – yasa ve düzen, ahlâki çöküş, işsizlik ve konut. Yine de, milliyetçi yabancı düşmanlıkları faşist ya da neofaşistlerinkilere benzemez; çünkü bu, toplu irade, kültür ya da ırk kimliğine dair genel bir hiyerarşik kuramdan nadiren türer. Wieviorka (1994) bunu

ırkçılık içinde "[hiyerarşik] aşağılık mantığından" "farklılaşma mantığına" doğru bir kayma olarak tarif eder. Tüm iddia edilen, göçmenlerin Fransa, Almanya, Avusturya, Danimarka gibi ülkelerin kültür ve geleneklerine uyum sağlayamadıkları ve dolayısıyla buraları terk etmeleri ya da buralardan sınır dışı edilmeleri gerektiğidir. Bazıları kendilerinin gerçek çokkültürcü olduğunu bile iddia eder: Tüm kültürler ve etniklikler seçtikleri gibi gelişmekte serbest olmalıdır, ama bu ayrı ayrı kendi içlerinde gerçekleşmelidir. Onlar ya da hatta herhangi bir yabancı üstünde hâkimiyet kurmak gibi bir arzu söz konusu değil. Savaşlar arası faşizmde olduğu gibi, toprak revizyonizmini ya da diğer uluslara yönelik saldırganlığı desteklemiyorlar. Aslında göçmen akınının tehdidi altındaki "Avrupa medeniyetine" bağlılıklarını da savunuyorlar. Uluslararası *bête noire*leri Amerikan emperyalizmi. Kendileri militarizmin çok uzağındalar.

Son olarak, bu Batı Avrupa partilerinin hiçbirinin örgütlediği gerçek paramiliterler yok. Çok gevşek örgütlenmiş, genelde eğitimsiz ve işsiz gençlerden müteşekkil, alkolle gaza gelmiş, oldukça küçük çeper grupların, namı diğer dazlakların giriştikleri münferit de olsa şok edici şiddet eylemleri neredeyse tamamen göçmenleri hedef aldı. Kamu düzenine karşı işlenen saldırıların büyük çoğunluğu hiçbir aşırı sağ partisi ya da neo-Nazi grubuyla ilişkilendirilmemiştir. Partinin önde gelenleri de, oy kaybettirdiğini düşündükleri kendi şiddetlerinden memnun değil. Gitgide daha fazla insan, şiddetlerine az da olsa sıcak baksa da, bunlar genelde eğitimsizler ve yaşlılar oluyor (Willems 1995; Gress 1998: 238-250).

Anketler sağcı popülist partilerin çekirdek kadrolarının, kendilerini yurttaş olarak ihanete uğramış, kendi devletlerinde sözümona tüm haklara sahip oldukları halde, gerçekte seçkinler, büyük sermaye ve yeni göçmenler tarafından bastırılmış olarak gören kişiler olduğunu gösteriyor. Daha az eğitimli, daha az vasıflı, orta yaştan yaşlılığa kadar, küçük kasaba işçi sınıfı, küçük işletme ve küçük ölçekli tarımdan erkekler olma eğilimindeler – klasik faşizmin çekirdek kadrolarından farklı bir profil. Bu yüzden yabancı karşıtlıkları, ne sırf doğrudan göç-

menlerle girdikleri iş ya da konut rekabetine bir tepki, ne herhangi bir "objektif" kültürel uyumsuzluğun ürünü, ne de sadece toplumun genelindeki ırkçılığın yaygınlığının bir sonucu. Bunların tümü yurttaşlık haklarının ihlali şeklindeki, özellikle daha dezavantajlı kesimler arasında güçlü bir algı üstünden kurgulanıyor (Betz 1994; Wimmer 1997). Eatwell'in (2001) belirttiği gibi, destekleri sınıftan ziyade sektör temelli; çünkü tüm sınıflar içinde bugün iktisaden en çok tehdit edilen sektörleri cezbeder görünüyorlar (gerçi "küreselleşme" mevcut tehditlerin farklı kaynaklarını tanımlamak için fazlasıyla basmakalıplaştı artık). Avusturya Özgürlük Partisi, 1945'te tam olarak yok edilmeyen üçüncü büyük faşist gelenekten türeyen daha geniş tabanıyla bundan bir nebze ayrılır (Bailer-Galanda 1998).

Fakat bu partilerin en büyük seçim başarıları, iktidardaki geleneksel partilere dönük yaygın memnuniyetsizliğe hitap edip, dar çekirdek kadrolarını genişletebildiklerinde gerçekleşti. Bu "tepki oyları" en çok, Flaman ve Avusturya partileri ile onu da sayarsak Kuzey İtalya Birliği'nde olduğu gibi sermayeye karşı belirgin bölgesel şikâyetlerin ortaya çıktığı yerlerde ortaya çıkıyor. Bu tepki oylarının sola değil de sağa gidiyor olmasının sebebi (güçlü faşist geleneklere sahip ülkelerin dışında) muhtemelen solcu partilerin (bazen kendi taraftarlarının duygularına rağmen) sakındığı ırk konusudur. Fakat bu partilere yönelik destek, hem mahalleler arasında, hem de zaman içinde kayda değer düzeyde dalgalanır. Burnley'den Antwerp ve Carinthia'ya kadar çok farklı yerlerde ciddi oylar alabilirler (Eatwell 2001). Sadece birkaç yerde harekete geçirecek eylemcilere sahip olmalarının sebebi muhtemelen derin değil ama geniş bir tepki oyuna olan bağımlılıklarıdır.

Fakat sorunları başarıyla beraber artıyor. İdeolojik ve (göç dışındaki) siyasa açıkları daha yakından takip edilir ve eleştirilir hale geliyor. (Avusturya'daki gibi) koalisyon hükümetinde ya da (Belçika'daki gibi) yerel yönetimlerde yer alabilecek kadar başarılı olduklarında, iş başındaki performansları da eleştirel bir takibe girer. 2002'de Avusturya'nın muhafazakâr partisi, Özgürlük Partisi'nin zararına büyük bir seçim başarısına imza

attı. Bu süren çıkış ve iniş döngüsü, yukarı doğru çıkmaya devam edip etmeyecekleri konusunda beni şüpheye sevk ediyor. Gerçekten de, eğer önde gelen partiler yabancı düşmanlığındaki artışa cevaben, göçü sertçe sınırlandırırlarsa, aşırı sağcı partilere yönelik destek muhtemelen çökecektir. Savaş sonrası ilk Avrupa vakasında, 1960'ların Britanyası'nda olan buydu. Gayri beyaz göçünü daha da sınırlamaya yönelik Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi arasındaki örtük anlaşma, aşırı sağdan gelen seçim tehdidine son verdi.

Sağcı popülist partiler milliyetçidir ve görece mutedil, kurallı ve gönüllü ya da zorunlu tehcir biçiminde etnik temizliğe destek verirler. Fakat devletçi değildirler; ancak çok muğlak anlamda sınıf çatışmasını "aşma" iddialarında bulunurlar –ve bu da Avrupa'da artık pek de gündemde olan bir konu değil– ve paramiliterleri yoktur. Her şeyden öte, asıl konuları olan göçün belirginliği, faşist ya da değil herhangi bir genel *Weltanschauung*'u zayıflatır. Bu sebeplerden dolayı, ne kendi tanımım ne de Nolte, Payne, Eatwell veya Griffin'den alıntıladığım tanımların terimleri ışığında ciddi anlamda faşist sayılırlar.

Bu kitapta, kurumsallaşmış liberal demokrasinin faşizme karşı bir koruma olduğunu iddia ettim. Savaş sonrasında Batı Avrupa liberal demokrasiyi, neofaşistlere ya da sağcı popülistlere göçten daha genel bir konu temelinde çok da destek sunulmasına mahal vermeyecek düzeyde sağlama aldı. Batı Avrupa, klasik faşizmin oluşmasına yardım eden sınıf çatışmasını başarıyla kurumsallaştırdı. Kuzeybatı Avrupa da savaşlar arası dönemde yaptığı gibi, hemen hemen her nevi çatışmayı kurumsallaştırmaya muktedir. Sadece göç zorlu bir konu olabiliyor; çünkü kapitalizm göçü teşvik ederken, liberal demokrat ya da sosyal demokrat yurttaşlık kolayca yerli yurttaşlara ayrıcalık tanır hale getirilebiliyor. Bu çelişki sağcı popülizmin serpilmesini sağlıyor. Hayatı göçmenler için nahoş kılabilse de, faşizm ya da başka bir total ideolojiyi oluşturması pek de olası değil. Bu popülist partiler rahatsız edici olabilir, ama Avrupa "sistem partileri" değişen makro çevreye uyum sağlayarak vatandaşların taleplerine duyarlı kalabildikleri sürece, Avrupa faşizmi, ölü ve

gömülü biçimde bertaraf edilecektir.[2] Feci 20. yüzyıllarının ardından, Avrupalılar en azından bununla avunabilirler.

Büyük Avrupa'nın eski komünist alanının kendine has sorunları var. Orada liberal demokrasi henüz bir on yıldan uzun bir süredir mevcut ve hâlâ kırılgan. Otoritarizm eski komünist ülkelerin arasında hâlâ dolaşıyor ve bazı etnik gerilim bölgeleri devletler arasındaki gerilimlerle birbirine giriyor. Gördüğümüz gibi Romanya en büyük savaşlar arası faşist harekete sahipti. Tahmin edilebileceği gibi şimdi de en büyük neofaşist harekete ev sahipliği yapıyor. Kökenini Demir Muhafızlar'a kadar götüren, milliyetçi ve oldukça devletçi Büyük Romanya Partisi bir neofaşist oluşum ve 2000'de oyların neredeyse yüzde 30'unu aldı. Yine de bu oran bölgede çok nadir. Avrupa Birliği'ne daha yakın Macaristan savaşlar arasında yaşadıklarını tekrar yaratmaya koyulur görünmüyor. Otoritarizm Doğu Avrupa'da açıkça savunulmuyor, reddediliyor. Bu rejimler AB'ye ya da NATO'ya girmeyi istedikleri ya da AB, Birleşik Devletler ya da uluslararası finans kuruluşlarından kaynak talebinde bulundukları sürece de bunu açıkça savunma ihtimalleri yok. Kıtanın çeperlerinde AB'nin demokrasi şartı hâlâ etkili. Bir anlamda, yine "iki Avrupa" söz konusu olsa da, batı kısmı artık daha geniş; Sosyal, Hıristiyan *ve* liberal demokrasiyi birleştiriyor ve diğer ikili devletler Avrupası'nda da baskın.

Aşırı ulus-devletçiliği gururla ilan etmek için milliyetçilik ve komünizmin öğelerini birleştirecek müstakbel bir radikal sağ hareketi (örn. Rusya'da) öngörmek mümkün. Bu; faşizme daha yakın olacaktır – gerçi bu ismi kullanmayacağı neredeyse kesin. Faşizm bölgeye çok korkunç zararlar verdi ve sonra da komünist rejimlerin istismarı ile geçen 50 yıla mal oldu. Onu artık çok azı onaylayacaktır.

Güneyin bazı kısımlarında devletçilik ve milliyetçilik kuzeyden genelde daha önemli. Bu düşünce son zamanların neoliberalizmden oldukça zarar gördüyse de, güney ülkelerinin çoğu,

2 Larsen (1998) ve Linz (1998) de öyle der. Eatwell kabul etmez gözükür; çünkü son bir kitabını –kendi bulguları aksini işaret eder gözükse de– "faşizmin tekrar yükselişe geçtiği" iddiasıyla sonuçlandırmıştı (1995: 286).

devletlerin toplumsal ve iktisadi gelişmelerinde önemli bir rol oynaması gerektiğini kabul eder. Bazılarında, kitleleri seferber eden milliyetçilik, genelde yanı başlarındaki "anavatan" devletinin desteğini alan iç azınlıklara yöneltilen etnik milliyetçilik, toprak revizyonizmi ve askerî saldırganlıkla güçlenir. Bu ülkelerin çoğu da, savaşlar arası dönemde gözlediğimiz, parlamenter kurumlar ile güçlü bir yürütme erkini bir araya getiren, istikrarsızlaştırıcı ikili yapıya sahiptir. Güneyin büyük bölümünde ordular özellikle önemli bir rol oynar. Devletlerin zayıflayıp parçalandığı yerlerde, özellikle Afrika'da paramiliterler de ekseriyetle belirir.

Yine de, hepsi faşizme katkı yapmış bu muhtelif öğeler neredeyse hiçbir zaman bir arada bulunmazlar. Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi ülkelerin devletçiliği, gerçekten de faşizmden büyük oranda etkilenmiş korporatist rejimlerle ortaya çıktı. Lakin Peron, Vargas ve PRI, altın çağlarında bile paramilitarizmi ya da saldırgan bir milliyetçiliği hiçbir zaman gündeme getirmediler ve kitleleri harekete geçirmeyi değil, bünyelerine katmayı ve sakinleştirmeyi amaçladılar. Bugün artık devletçilikleri muhafazakârlaştı – geçmişin ithal ikameci politikalarına ek olarak müşterilerine iş ve girişim imkânlarını kurumsal olarak sunan, bazı durumlarda (Hindistan gibi bazı başka ülkelerdeki gibi) Keynesyenizme çalmış bir devletçilik. Güney Kore ya da Singapur gibi birçok devletçi rejim muhafazakâr ve kapitalizm yanlısı. Askerî rejimler yurtiçinde baskı yapma, etnik milliyetçiler devlet kaynaklarını kendi etnik grupları için tekelleştirme eğilimi gösteriyorlar. Askerî ya da etnik milliyetçi rejimlerin pek azı ciddi makro-iktisadi programlara sahip. Bazıları gerçekten de devletçilik ve popülizmi kalkınmacı bir söyleme yediriyorsa da, bu, günümüz Latin Amerikası'nda olduğu (Venezüella'daki Hugo Chavez örneğindeki) gibi sağcıdan ziyâde solcu bir popülizm yaratıyor. Devletçilik, milliyetçilik ve paramilitarizmden müteşekkil toplu paket artık yok, iddialı ve güncel herhangi bir toplum ve ilerleme kuramı olmadığı gibi. Herhangi bir ütopyacı Üçüncü Yol, herhangi bir aşkıncılık yok.[3]

3 Ve bu da Larsen'de (2001) bulunan farklı yazıların genel sonucudur.

Faşizm yeniden canlanmaya belki de en çok dinî bir kisve içinde yaklaştı. *İlahi demokrasi [theodemocracy]* radikal İslâmcı araştırmacı Madoudi tarafından, papazlar değil de (öyle olsa teokrasi olurdu), dinlerin kaidelerini izleyen tüm bir inananlar topluluğunun yönetimine işaret etmek için kullanılan bir terimdi.[4] Bu tür popülizmler, özellikle İslâmi ve Hindu siyasi hareketleri genelde faşist izler taşır. Bu izlerin bazıları, kendi bağımsızlık mücadelelerini destekleyen büyük güçlerin eseri olarak tarihsel açıdan tesadüfidir. Araplar ve Hintliler, Britanya ve Fransa hâkimiyetine karşı mücadele ettiler. Kendilerine zulmedenlerden liberal ve antiemperyalist ideolojileri kaptılar. Fakat Sovyetler Birliği ve Çin'den aldıkları desteklerle sosyalizmi komünizme doğru genişletebildiler. Tüm bunlar İslâm ve Hinduizme düşman ya da ilgisiz seküler ideolojilerdi.

Fakat faşist güçler, Almanya ve İtalya'da, liberal imparatorlukları zayıflatmak amacıyla, bunların özgürlük mücadelelerine destek verme niyetindeydiler. Fakat Naziler, faşistler, Müslümanlar ve Hindular bazı fikirlerinin uyumundan da etkilenmişlerdi. Savaşlar arası dönemde bazı Ortadoğu ve Hint milliyetçileri Berlin ve Roma'da eğitim gördü ve bunlardan bazıları kendi hareketlerinin, faşizmi ihtiyaçları doğrultusunda uyarlayabileceklerini dile getirdi. Nazi kuramcıları Hinduizme saf bir Aryan din olarak saygı duyuyorlardı ve Hindu *varna* (klasik kast) hiyerarşisi de faşist seçkinciliğe gayet iyi uyuyordu. Tüm bu hareketler, devletin, halkın manevi özünü ifade etmesi gerektiğine inanıyor ve halklarının cesur tarihlerini ve ruhlarını vurguluyorlardı. Milliyetçi Hindu kuramcılar, her ikisi de oldukça *völkisch* fikirler olan *hindu rastra*'yı (Hindu ulusu) ve *Hindutva*'yı (Hinduluk) öne çıkarıyorlardı. 1930'ların Müslüman ve Hindu milliyetçileri hiyerarşiyi, disiplini, paramilitarizmi ve erkek ve kadın eylemcilerin ayrışmasını vurgulayan faşist örgütlenmeleri açıkça uyarladılar. Büyük Hindu milliyetçi paramiliteri, RSS'nin önderleri faşizm ve Nazizmi sık sık

4 İlahi demokrasi ve Hindistan'ı bir sonraki kitabımda daha derinlemesine ele alıyorum. Ayrıca bkz. Jaffrelot 1996: 53-62; Gold 1991; Prayer 1991 ve Larsen 2001: 749-758.

övüyordu. En önemli kuramcıları Savarkar Gowalkar, Hitler'in 1939'daki Yahudi temizliğine dair şöyle yazıyordu: "Irk onuru burada en üst düzeyde sergilenmiştir... bizim için Hindistan'da öğreneceğimiz ve yararlanacağımız iyi bir ders." Faşist eğilimler en bariz Hint askerî birliklerinde görülüyordu: Her ikisi de İkinci Dünya Savaşı'nda Britanya'ya karşı savaşan Almanya'daki Hint Lejyonu ve Japonların örgütlediği Hint Ulusal Kurtuluş Ordusu, INA.

Fakat kaybeden tarafın arkasında yer aldılar ve yok edildiler. Hindistan bağımsızlığına onlar ya da faşist eğilimli İslâmcılar sayesinde değil, ılımlı seküler Hint ve Pakistanlı hareketler sayesinde kavuştu. Her halükârda benzerlikler çok da ileri götürülemez. Bu hareketler İtalyan devletçiliğini abartılı buluyorlardı ve Nazi ırkçılığından da rahatsızdılar; çünkü Hindu ulusunu diğerlerinin de asimile olabileceği bir "toplum" olarak görmeyi tercih ediyorlardı. Fakat Hindistan'da, çok büyük bir çoğunluğun dini Hinduizm; Kongre, sosyalist ve komünist partilerince ilan edilen seküler Hint milliyetçiliği ile çekişen ulus-devletçiliğe yönelmişti. Tabii ki, Milliyetçi Hint BJP, 1980'lerde iktidara geldiği için, önceki hükümetlerin seküler ılımlılığını bir nebze özümsemişti ama aynı zamanda neoliberal iktisat politikalarını da savunuyordu. Kongre Partisi'nin devletçiliğine yönelik muhalefeti, devletin hami-yanaşma ağlarının Kongre yandaşlarının işine yarıyor oluşundan türer. Bütününe bakıldığında, Hindu milliyetçiliği seküler konularda devlete hiçbir belirgin rol tanımaz, sadece manevi, gayri seküler bir aşkınlık vaat eder. Faşist manada hiçbir Üçüncü Yol yoktur. Paramiliterler etkin kalsa da, son yıllarda RSS daha radikal ama daha az ideolojik yerel Hindu paramiliterlerinin gölgesinde kalmakta. Hindu milliyetçiliği gerçekten de bazı faşist eğilimler sergilemekte ama bu aslında faşizm değil.

"İslâmcı faşizm" terimi son zamanlarda, özellikle kendilerine karşı *cihat* ilan eden İslâmcıları itham eden Amerikalılar ve İsrailliler tarafından yaygın bir şekilde kullanılır hale geldi. Bu yafta tamamen temelsiz değil. Yeni *cihatçılar* (halk arasında "köktendinciler" olarak biliniyorlar) gerçekten de, ütopik bir

Kuran idealini dayatacak monarşik, otoriter bir rejim kurma arayışındalar. Bu rejim yeni bir devlet biçimi ve yeni bir erkek (ve kadın) yaratacak. Öne çıkan örgütleri, muhtelif ama her zaman baskın biçimler alan paramiliterler – Afganistan'da Sovyetler'e karşı savaşta uluslararası gerilla tugayları, (daha ziyade SA ya da SS gibi) Taliban ve İran İslâmcılarının altında terör estiren silahlı infaz timleri ve başka yerlerde gizli terör ağları. Tüm bunların faşist olduğundan kuşku yok.

Yine de, bazı temel sapmalar da var. İslâmcılık, milliyetçi değil. İslâm herhangi bir devlet ve onun halkından çok daha geniş – İslâm Konferansı'na şu anda üye 54 devlet var. Bu yüzden İslâmcılar, milliyetçilere karşı çıkıp onları –Saddam Hüseyin ve Hüsnü Mübarek gibi liderleri– en amansız düşmanları arasında görüyorlar. İdealinde, İslâmcılar bir tür pan-ulus-devletini teşkil edecek devasa bir Müslüman devletini, halifeliği amaçlıyorlar. Fakat hemen hemen hepsi bunun imkânsız bir ideal olabileceğini teslim eder. Devlete kendi şeriat düşüncelerini dayatmasından başka biçtikleri herhangi bir rol de yok. Gerçek üç İslâmcı rejim örneğimiz var. Taliban, burka ya da filmler gibi kültürel konularda acımasız ama iktisat, sağlık veya eğitim alanlarında hiçbir politikası yok. Afganistan onların idaresinde maddi olarak yozlaştı. Sudan İslâmcıları 1990'larda iktidarlarının zirvesindeyken bazı kalkınma projeleri vaat etti, fakat bunun yanı sıra Hıristiyan ve paganlara yönelik saldırıları, yani ülkeyi gerileten bitmek bilmeyen iç savaşı da sürdürdüler. İran Ayetullahları o kadar yıkıcı değildi, fakat iktisat politikaları manevi saflığa dair politikalarıyla büyük ölçüde bağlantısız görünüyordu. El Kaide'nin iktisat politikaları ile hiçbir ilgisi yoktu. Cihatçıların öğretisinde devlet ve onun halkı için, kutsal alanın dışında, ilkeye dayanan herhangi bir rol yoktu.[5] Eksiksiz faşist paketi burada da bulamıyoruz.

"İslâmcı faşizm" teriminin aslında "Faşist!" kelimesinin – düşmanlarımıza yönelik bir taciz teriminin– özel bir örneği ol-

5 İslâmcılık ve *cihatçıları Tutarsız İmparatorluk [Incoherent Empire]* (2003) başlıklı kitabımın 4. ve 5. Bölümleri'nde tartışıyorum, ayrıca bkz. Roy (1994) ve Kepel'in (2002) önemli araştırmaları.

duğu ortada. Bugün dünyadaki en etkili –"Komünist!"den çok daha güçlü bir– taciz terimi ve dolayısıyla terörizmin etkisi ile sersemlemiş Amerikalıların ve İsraillilerin bunu kullanma gereklilikleri anlaşılabilir. Fakat ne İslâmcılık ne de Hindu milliyetçiliği gerçekten faşist sayılabilir. Bu çok basit bir nedenden dolayı öyle: Faşizmin aksine, bunlar *gerçekten de* siyasal dinler. Seküler değil, kutsal bir ideoloji vaat ediyorlar. Ahlâki cinayet araçlarına başvurmaları bakımından faşizme çok benziyorlar, ama arayışında oldukları aşkınlık, devlet, ulus ve yeni insan bu dünyalı değil. Buna elbette ki "kutsal faşizm" diyebilecek olsak da, insanlığın acımasız şiddet, temizlik ve totaliter amaçlara yönelik kapasitesinin farklı kaynak ve biçimlerinin olabildiğini kabul etmemiz daha yerinde olur. Bu farklı kaynak ve biçimlere farklı yaftalar yakıştırmalıyız – faşist, komünist, emperyalist, dinci, etnik-milliyetçi vb.

Dolayısıyla, benim ve diğer araştırmacıların tanımladığı şekliyle faşizm bugün dünyada yeşeriyor gibi gözükmüyor. Faşizm, küresel kapitalist bir kriz ortamında demokrasiye kitlesel geçişlerinin yanı sıra toplu yurttaş savaşlarının yaşandığı dünya çapındaki tarihî bir dönemde oluştu. Ulus, devlet ve hatta savaşın bile ilerlemenin hamili olarak görüldüğü cesur yeni bir dünyada bu dünyevi sorunları hiç de mantıksız olmayan biçimde çözme iddiasında bulundu. O dönem geride kaldı. Savaş (Birleşik Devletler ve dünyanın güneyinin bazı bölgeleri dışında) artık toplumsal gerilemeye sebep olduğu için yaygın olarak kötüleniyor. Kapitalizm her zaman krizlere neden olacak ve demokrasiye geçiş hâlâ zor. Kapitalizm, demokrasi ve sosyalizmin uzlaşılmış harmanları genelde çözüm ve ilerleme sağlar görülüyor. Büyük krizler tekrar edecek. Gittikçe küreselleşen dünyada, aşkıncı, temizlikçi, paramiliter bir ulus-devletçiliğin bileşiminin en iyi çözümü sağlar gözükmesi pek muhtemel değil.

Gelgelelim, Birleşik Devletler'in başını çektiği Kuzey, kapitalist sömürüleri, Amerikan askerî emperyalizmi ve artan kuzey-güney eşitsizliği üzerinden ılımlı ve demokratik ulus-devletçiliğin albenilerini Güney için itibarsızlaştırmaya devam ettik-

çe, faşizme eğilimli hareketlerin Güney'de tekrar ortaya çıkması hayli muhtemel. Bundan sonra, torunlarımız faşizmle geçici bir benzerlikten fazlasına sahip, sosyalist renklerle bezeli ve –İslâmcılığın bugün sunduğu gibi– harekete geçirebildikleri her nevi yerel direniş ideolojisi kaynağıyla karışmış yeni toplumsal hareketlerle baş etmek zorunda kalabilir. Fakat bugün için faşistler artık ölü ve yeniden ortaya çıkışları pek yakın görünmüyor. Şimdiye değin, savaşlar arası faşizm genel değil, "bir Avrupa dönemine ait" faşizmdi. Mirası artık büyük ölçüde farklı bir toplumsal hareket içinde yaşıyor: Cinai temizlik arayışındaki etnik-milliyetçiler. Daha yakın dönemlerde, "halk iradesinin" etnik, dinî ve daha tek amaçlı milliyetçi türleri, faşizmin vaat ettiği daha devletçi ve askerî biçimlerin yerine geçti. Fakat bu başka bir kitabın konusu.

Ekler

EKLER TABLO 3.1.
İtalyan Faşistlerin Mesleki Kökenleri (%)

Örneklem	*Toprak sahipleri*	*Köylüler*	*Tarım işçileri*	*İşadamları*	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Kamu çalışanları*	*Beyaz yakalılar*	*Küçük burjuva*	*İşçiler*	*Öğrenciler*	*n*
İtalyan işgücü		31	22	1	1	2	1	12	26	1	
PNF (Faşist Parti), İtalya, 1921	-	12	24	3	7	6	10	9	16	13	151.644
PNF, Udine, 1922	1	3	-	3	8	c18	c12	10	25	16	539
PNF, Regio Emilia, 1922	5	7	3	-	13	c8	c8	33	18+	2	265
Squadristi, Bologna ve Floransa şehirleri, 1921-1922	4	0	0	3	10	11	13	6	5	46	381
Squadristi, Bologna ili, 1922	2	13	c25	5	2	5	8	5	c22	10	281
Faşist "şehitler", İtalya	?	8	?	9		19	5	5	27	27	145
MSVN paramiliterleri, 1923-1933	3	11	-	0	1	29	6	17	18	12	374
PNF milletvekilleri, 1924	4	1	5	6	68	17	2	1	0	0	313
Katolik PPI Partisi milletvekilleri, 1921	3	3	6	5	60	21	3	3	3	0	117

Kaynaklar: Sıra 1: Sylos Labini, 1978: 61, Weiss, 1988: 33; Sıra 2 ve 6: Revelli 1987. 5. Sırada kamu sektörü yüzde 18 oranında asker içerir ve serbest meslek sahiplerinin neredeyse tamamı zanaatkârdır. Sıra 3: Preziosi 1980: Ekler 1. "Müdürlerin" yarısı kamu, yarısı özel sektörden. Sıra 4: Cavandoli 1972: 132-134. Kamu ve özel sektör beyaz yakalı işçileri kaynakta ayrıştırılmamış. Ben onları kamu ve özel arasında %50-%50 oranında böldüm. İşçi sayıları muhtemelen az hesaplanmış, bkz. metin Sıra 5: Suzzi Valli 2000: 136-137. "Fırıncı", "tamirci" ve diğerleri yüzde 50 küçük burjuva, yüzde 50 işçi olarak bölündü. Sıra 6 ve 7: Reichardt 2002: 279-281, 306-307&344. Tarım ve sanayideki işçiler her zaman ayrıştırılamayabiliyorken, şehitler bakımından "üst sınıflar" birbirine girmiş. Sıra 8 ve 9: Linz 1976: 57-58.

EKLER TABLO 4.1.
Alman Nazi Üyelerinin Mesleki Kökenleri (%)

Şehir	*Çiftçiler*	*Tarım işçileri*	*İşadamları*	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Kamu çalışanları*	*Beyaz yakalılar*	*Küçük burjuva*	*İşçiler*	*Diğerleri*	*B*
Münih, 1921	1	-1	2	12	14	14	20	28	11	2.222
Batı Ruhr, 1925-1926	-1	-	1	5	6	23	9	52	4	698
GüneyWestphalia, 1925-1928	1	-	1	7	8	16	25	41	1	672
Hanover, 1925-1932	3	-	3	6	5	12	23	39	2	427
Hanover-Brunswick, 1925-1933	8	4	2	8	11	12	18	34	2	2.241
Württemberg, 1928-1930	5	2	2	6	6	9	26	43	3	4.099
Hesse-Nassau, 1929-1931	7	1	2	7	5	12	22	41	2	9.773
Ağırlıklı olarak Bavaria, 1923	8	2	2	7	8	13	20	36	5	4.450
Almanya, 1925	4	0	1+	4+	13	21-	19	37	5	23.000
Almanya, 1927	6	-	1+	2+	5	19-	17	46	3	15.900
Almanya, 1929	18	-	1	2	6	15	19	37	3	61.000
Almanya, 1930-1932	13	-	2	7	6	11	22	36	3	1.954
Almanya, 1933	9	-	5	7	15	11	22	31	2	3.316
Almanya, 1937	7	-	3	6	18	17	14	35	1	3.997

Kaynaklar: 1. ve 8. satırlar: Mühlberger 1987: 55, 66, 131; Douglas 1977 ve Madden 1982b: 42. 1. Sıradaki "diğerleri" öğrencilere tekabül ediyor. 2. ve 4-7. satırlar: Mühlberger 1991: 34, 77; 3. ve 9-14. sıralar: Kater 1983: 248-253. Tüm zirai meslekler bu satırlarda birleştirilmiş. 9. ve 10. satırlarda alt düzey uzmanlar ile üst düzey idareciler beyaz yakalı olarak tasnif edildi.

EKLER TABLO 4.2.
Alman Nazi Liderlerinin Mesleki Kökenleri (%)

Önderlik düzeyi	*Çiftçiler*	*İşadamları*	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Kamu çalışanları*	*Beyaz yakalılar*	*Küçük burjuva*	*İşçiler*	*B*
Reichsleiter (Ulusal lider)	8	12	16	50	4	4	0	24
Gauleiter (Bölge yöneticisi) 1925-1930	0	15	18	45	9	8	7	92
Üst düzey memurlar, 1929	7	5	7	19	13	21	23	246
Şube önderleri 1923-1931	23	2	7	8	12	26	21	285
Milletvekili adayı, 1928	21	4	13	30	6	8	16	126
Milletvekili adayı,1930	15	6	14	18	13	14	18	380
SA subayları 1930-1934	8	1	8	11	12	11	47	75
SA subayları 1935	7	6	2	16	41	13	13	951
SA subayları 1938	6	1	15	10	31	1	25	1.895

Kaynaklar: 1-3. satırlar: Kater 1983; 4-6. satırlar: Mühlberger 1987: 98-101, 106. 4. satır Almanya içinde dağılmış sekiz yerel şubenin toplamıdır. Bu şube önderlerinin yarısının oldukça kırsal şubelerden geldiğine dikkat ediniz. 7. satır: Mühlberger 1991: 171; 8. satır: Jamin 1984: 194-195. Görünüşe bakılırsa çok geniş "beyaz yakalı" ulamı hem uzmanları hem de yöneticileri kapsıyor. 9. satır: Ziegler 1989: 104-105. Bu üç subay örnekleminin ortalamaları. "Diğerleri" öğrenciler.

EKLER TABLO 4.3.
Alman SA ve SS Mensuplarının Meslekî Kökenleri (%)

	Çiftçiler	*Tarım işçileri*	*İşadamları*	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Kamu çalışanları*	*Beyaz yakalılar*	*Küçük burjuva*	*İşçiler*	*Diğerleri*	*B*
SS, 1933 öncesi	8	2	1	7	5	15	14	41	4	496
SS, 1933	4	2	1	5	4	16	12	53	3	802
SA Berlin, 1931	0	0	0	8	3	27	2	54	7	1.824
SA, 1929-1932	3	0	0	3	7	17	3	58	9	1.306
SA 1933-1934	2	0	0	3	7	15	2	68	3	3.925
SA, 1931-1934	6	2	1	4	7	7	11	55	7	924

Kaynaklar: 1,2 ve 6. satırlar: Mühlberger 1991: 189, 178. "Diğerleri" öğrenciler; 3. satır: Bessel ve Jamin 1979: 113; 4. ve 5. satır: Fischer 1978: 138-139. 4. satırda yüzde 5'lik ve 5. satırda yüzde 4'lük bir "maaşlı işçi" kesimi kamu çalışanlarına dahil edildi.

EKLER TABLO 4.4.
Diğer Alman Siyasi Partilerinin Üye ve Liderlerinin Mesleki Kökenleri (%)

	Toprak sahipleri	*Çiftçiler*	*Tarım işçileri*	*İşadamları*	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Kamu çalışanları*	*Beyaz yakalılar*	*Küçük burjuva*	*İşçiler*	*Diğerleri*	*n*
DNVP liderleri, 1927	17	1	1	14	12	34	8	3	3	9	106
DNVP adayları, 1924		13		7	15	38	c7	17	c4	0	418
DNVP Düsseldorf, 1928	0	1	0	14	9	31	12	21	11	0	178
DVNP, Osnabruck, 1928	0	1	0	4	14	39	7	32	2	0	202
DVP üyeler, 1919-1933		4		7	7	25	1	19	1	5	3.298
SDP ulusal yönetim, 1890-1933	0	0	0	4	8	4	16	0	63	8	27
SDP üyeler, 1930		1		0	1	3	9	4	66	17	70.000
KPD merkez komite, 1924-1929	0	0	1	1	4	9	11	1	68	4	91
KDP liderlik kadroları, 1924-1929	0	0	0	2	0	12	11	4	63	6	504
KPD mahkum ve şehitler, 1933-1945	0	0	1	0	5	2	7	16	67	1	612

Kaynaklar: 1, 3 ve 4. satırlar: Bacheller 1976: 321-323, 365-380, 453-467. Bu satırdaki "diğerleri" kadınlardan oluşuyor. Kadınlar 3 ve 4. satırlardan çıkarıldı. 2. satır: Liebe 1956: 77. Toplamı yüzde 11'i bulan beyaz yakalılar ve beden işçileri kaynakta ayrılmamıştı. 5. satır: Döhn 1970: 79. Ulusal üye örneklemi. Bazıları bir kişinin sahip olduğu meslekların çifte hesaplandığından kuşkulanır. Yüzde 9'luk "toplancılar" (Mühlberger'in önerdiği gibi) işadamı olarak sayıldı. "Diğerleri" parti yetkilileri. 6 ve 7. satırlar: Guttsman 1981: 160; Hunt 1964: 103. "Diğerleri" kadınlar ya da ev hanımları ve kadınlar SPD üyelerinin yüzde 25'ini teşkil ediyorlardı. 8 ve 9. satırlar: Weber 1969: 38, 27. Tüm kamu çalışanları öğretmen, "diğerleri" öğrenci. 9. satırda, "diğerleri" "profesyonel devrimciler". 10. satır: Kater 1983: 253.

EKLER TABLO 4.5.
Marburg'daki Siyasi Eylemcilerin Mesleki Kökenleri (%)

Partiler	*İşadamları*	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Kamu çalışanları*	*Beyaz yakalılar*	*Küçük burjuva*	*İşçiler*	*Diğerleri*	*B*	*% Kadınlar*
Naziler, 1933 öncesi	1	5	16	22	22	16	17	246	18
Burjuva partileri	6	7	36	6	35	3	6	155	16
Özel çıkar partileri	3	5	21	11	41	7	12	225	11
Sosyalist partiler: SPD, USPD, KPD	0	0	10	20	4	63	3	70	7
Marburg işgücü			13	23		30	20		

Kaynak: Koshar 1986: 238-239. "Diğerleri" ya emekli ya da ev hanımı. Öğrenciler Koshar'ın tablosuna dahil edilmemiş ama yerel Nazi Partisi'nin yüzde 55'ini teşkil ediyorlardı.

EKLER TABLO 4.6.
Alman Reichstag Milletvekillerinin Mesleki Kökenleri (%)

	Çiftçiler	*İşadamları*	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Kamu çalışanları*	*Beyaz yakalılar*	*Küçük burjuva*	*İşçiler*	*B*
Naziler, 1930-Mart 1933	14	8	22	18	9	14	15	727
Naziler, Kasım 1933	14	6	17	28	11	15	13	547
DNVP, 1919-1932	32	10	15	30	5	1	5	-
Katolik Merkez, 1919-1932	14	10	26	28	9	4	15	176

Kaynaklar: 1 ve 2. satırlar: Mühlberger 1987: 106-107. Belirsiz bir konuma sahip olanlar ile tam zamanlı parti yetkilileri dahil edilmedi. 3 ve 4. satır: Linz 1976: 63-66 ve Morsey 1977: 35. "İşçilerin" çoğu Hıristiyan sendikaların yetkilileri.

EKLER TABLO 6.1.
Avusturyalı Siyasi Eylemcilerin Mesleki Kökenleri (%)

	Çiftçiler	Şirket yöneticileri	Uzmanlık mesleği sahipleri	Kamu çalışanları	Beyaz yakalılar	Küçük burjuva	İşçiler	Diğerleri	n
Nazi üyeler, 1923-5	0	-	2	11	26	8	44	9	167
Yeni Nazi üyeler, 1926-1932	10	0	5	27	18	18	19	4	158
Yeni Nazi üyeler, 1934-1938	11	0	1	14	13	22	35	1	438
Nazi adaylar, 1930	4	1	6	53	17	8	14	0	80
Heimwehr (Avusturya faşisti) üyeleri, 1930	26	10	7	19	7	20	17	0	90
Heimwehr liderleri, 1930-1934	23	22	7	30	-	-	15	2	324
Heimwehr militanları, 1930-1931	28	-	5	21	3	22	21	1	58
Militan Naziler	0	0	2	10	29	9	40	10	150
Militan Marksistler	0	0	0	11	5	2	82	0	66
Militan Naziler, 1934	3	0	3	7	19	23-	38+	7	301
Militan sosyalistler, 1934	1	0	3	19	14	14-	48+	0	457
Sosyalist üyeler, 1929	-	-	-	9	12	6	51	23	416.170
Viyana sosyalistleri, 1927	0	2	1	~10	~10	3	74	2	274
Viyana sosyalistleri, 1934	-	-	-	16	10	4	48	21	122
Viyana Nazileri, 1938	1	-	5	19	22	9	25	20	260
Avusturya işgücü	11	0	1	11	11	12	54		

Kaynaklar: 1. satır: Bukey 1978: 305. "Diğerleri" öğrenciler. 2-5 ve 16. satırlar: Botz 1987a: 258. 4 ve 5. satırlar: Yukarı ve Aşağı Avusturya adayları. Öğrencilerin, ulusal işgücünün yüzde 0,6'sını teşkil ettiğine dikkat ediniz. 6. satır: Wiltschegg 1985: 277-278. Heimwehr komite ve adaylarının toplamı. Beyaz yakalı işçiler kamu çalışanları, serbest meslek sahipleri de iş adamları ile birleştirildi. Çiftçilerin yüzde 20'si köylü, yüzde 3'ü toprak sahibi. Liderler bir önceki satıra dahil edilenlerle örtüşmüyor. 7. satır: Bukey 1986: 81, Yukarı Avusturya'nın iki Heimwehr listesinden. 8 ve 9. satır: Botz 1980a. Poliste şiddet kaydı olan Naziler, sosyalistler ve komünistler. "Diğerleri" genelde öğrenciler. 10 ve 11. satırlar: Jagschitz 1975: 150-151. Dollfüss hükümeti tarafından Wöllersdorf toplama kampında toplanan militanlar. Bazı çalışan vasıflı işçiler yanlışlıkla serbest meslek sahibi olarak tasnif edilmiş olabilir (metne bakınız). "Diğerleri" öğrenciler. 12-14. satırlar: Botz 1983: 156-167, 254. 12. satır Sosyalist Parti'nin ulusal üyelikleri. "Diğerleri" kadınları içeriyor. 13. satır tutuklanan, yaralanan ve öldürülen göstericiler, Temmuz 1927. Kamu ve özel sektör çalışanları ayrıştırılmamış, yan yanya bölünmüş. 14. satırdakiler 12 Şubat 1934'teki sosyalist ayaklanmadan sonra tutuklananlar. 15. satır: Botz 1988: 218. "Diğerleri" ev hanımlarını (%7), öğrencileri (%4) ve emekluleri (%4) içeriyor.

EKLER TABLO 6.2.
Linz'deki Siyasi Eylemcilerin Mesleki Kökenleri (%)

	Çiftçiler	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Kamu çalışanları*	*Beyaz yakalılar*	*Küçük burjuva*	*İşçiler*	*Diğerleri*	*B*
Naziler, 1923-1933	0	11	37	24	5	18	3	212
Naziler, 1933-1938	1	16	23	14	14	28	4	74
Sosyal Hıristiyanlar, 1918-1934	20	6	34	5	22	10	5	107
Alman Milliyetçileri, 1918-1934	0	13	31	16	21	4	9	102
Sosyalistler, 1918-1934	0	4	32	12	9	35	9	130
Komünistler, 1929-1933	0	0	2	8	5	81	5	62
Heimwehr, 1927-1931	5	5	41	14	19	11	6	81
Dollfüss faşistleri, 1934-1938	2	3	31	19	15	27	4	126
Linz işgücü	3	5	13	20	8	50		

Kaynak: Bukey (1986) tanım ve işi büyük ya da küçük diye ayırmaz. İşgücü yüzdeleri yaklaşıktır: Bukey'in meslekler ve sektörler üzerindeki kısmi verilerinden yola çıkarak bir tahminde bulundum. "Diğerleri" ev hanımları, emekliler, öğrenciler ve kesin olarak tanımlanmayan kişilerdir.

EKLER TABLO 7.1.
Macar Siyasi Eylemcilerin Mesleki Kökenleri (%)

	Toprak sahipleri	*Köylüler*	*İşadamları*	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Kamu çalışanları*	*Beyaz yakalılar*	*Küçük burjuva*	*İşçiler*	*n*
Faşist köy liderleri, 1940-1941	0	46	2	6	2	2	19	21	150
Faşist şehir liderleri, 1940-1941	4	3	4	18	4	5	3	2	43
Faşist adaylar, 1939	12	16		32	16	0	16	8	75
Hükümet partisi adayları, 1939	22	0		20	52	0	0	0	-
Faşist liderler, 1939-1945	-	14		24	36	6	12	8	157
Liberal-Muhafazakâr hükümet vekilleri, 1921-1932	-	29		26	35	1	6	0	314
Milliyetçi-Radikal hükümet vekilleri, 1935-1939	-	30		22	35	6	6	-1	348

Kaynaklar: 1 ve 2. satırlar: Szöllösi-Janze 1989: 136-147. Bu tablo boyunca "faşistler" Oklu Haç Hareketi'nin üyeleri için kullanılır. "Usta zanaatçılar" küçük burjuvaziye, diğer zanaatkârlar işçilere eklendi. Köylülerin sahip olduğu toprakların büyüklüğünün belirtildiği yerlerde, bunlar genellikle çok küçüktür. 1. satırdaki "İşçiler" ikî çalışan avlak bekçisini içerir. 2 ve 3. satırlar: Janos 1970: tablo 6.6. Büyük ve küçük işadamları orijinal metinde ayrıştırılmamış. 5-7. satırlar: Janos 1982: 280-285. Faşist liderler 1940'ın Oklu Haç aday ya da vekilleri ve 1944-1945'in Nasyonal Sosyalist Bakanlar ve Ulusal Konsey üyeleri. 6 ve 7. satırlar Temsilciler Meclisi'ndeki "hükümet aygıtına" dair önce "liberal-muhafazakâr", sonra da "Milliyetçi-Radikal" döneme dair ayrıntılar verir. Janos bu iki döneme dair toplanları ayrı ayrı vermediği için, benim yüzdelerim ilk dönemin üç ve ikinci dönemin de iki yılının ortalamaları. Ne büyük ve küçük ziral toprak sahipleri ne de büyük ve küçük işletmeler ayrıştırılmış, "Gazateciler ve öğretmenler" ulamı uzmanlık mesleği sahipleri ve kamu çalışanları arasında eşit olarak bölündü.

EKLER TABLO 8.1.
Rumen Faşistlerin Mesleki Kökenleri (%)

	Toprak sahipleri	*Köylüler*	*İşadamları*	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Kamu çalışanları*	*Beyaz yakalılar*	*Küçük burjuva*	*İşçiler*	*Öğrenciler*	*B*
Tutuklananlar, 1934	1	3	0	25	24	5	2	3	37	73
Çalışma kampı eylemcileri, 1936	0	9	2	10	25	8	8	5	33	630
Teslim olan ya da vurulan, 1939	0	2	0	48	20	2	7	5	15	383
İsyancılar, 1941	0	22	0	4	8	6	13	44	2	2.143
Almanya'da hapsedilenler, 1942	0	3	-1	20	24	8	7	11	27	249

Kaynaklar: 1 ve 2. satırlar Heinen'den 1986: 386-389. 1. satır Ducasuikastıyla bağlantılı olarak tutuklananları ayrıntılandırır. 2. satır Carmen-Sylva çalışma kampındaki erkek eylemcileri ayrıntılandırır. Tüm Rumen verilerinde, mesleği belirtilmemiş "(lise ya da üniversite) mezunları[nın]" yarısını beyaz yakalılara, yarısını da kamu çalışanlarına ekledim. 3 ve 4. satırlar Veiga'dan 1989: 263-265. 3. satır: 1939'da hükümete teslim olan ya da hükümet tarafından vurulan genelde kentli Lejyonerler. Terziler, marangozlar vb. serbest meslek sahibi sayıldı. Uzmanlık mesleği sahiplerinin yüzde 13'ü rahipler. 4. satır: 1941'deki başarısız ayaklanmalarından sonra hapsedilen lejyonerler 5. satır: Heinen 1986: 457. Weber 1966a: 108 aynı listenin biraz farklı ve daha az ayrıntılı bir biçimini sunar.

EKLER TABLO 9.1.
İspanyol Siyasi Eylemcilerin Mesleki Kökenleri (%)

	Çiftçiler	İşadamları	Uzmanlık mesleği sahipleri	Kamu çalışanları	Beyaz yakalılar	Küçük burjuva	İşçiler	Diğerleri	B
Madrid Faşistleri (Falange), 1936	0	0	10	2	29	2	55	3	1.103
Bask Milliyetçileri (PNV), 1931-1936	20	-	5	5+	11	17-	36	4	1.700
Sağcı komiteler (CEDA), 1931-1935	9	6	34	19	9	10	12	0	77
CEDA komiteleri Murcia, 1931-1933	17	11	23	14	10	19	5	4	151
Merkez-sağ (Radikal) ulusal delegeler, 1932	0	18	44	14	5	13	5	1	474
Merkez-sol (Cumhuriyetçi) kent komiteleri, 1930-1936	2	-	48	-	15	29-	5	2	-
Cumhuriyetçi kır komiteleri, 1930-1936	41	-	13	-	7	24	13	2	-
CEDA vekilleri, 1933, 1936	5	3	64	19	2	4	2	0	186
Merkez vekilleri, 1933, 1936	1	2	68	20	1	6	3	0	542
Sosyalist vekiller, 1933, 1936	1	0	33	23	11	2	8	0	111

Kaynaklar: 1. satır: Payne 1962: 82. "Diğerleri" öğrenciler. 2. satır: de Pablo 1995. Muğlak toplamlar yüzünden, "200'den fazlanın" 210 olduğunu ve Vitoria ve Alava'nın geri kalanının birleştirilmiş toplamlarına aynı oranda katkı verdiğini varsayıyorum. Çiftçilerin yüzde 16'lık bir kesimi küçük toprak sahibi ya da yarıcı, yüzde 4'ü de işçiydi. Büyük işadamları küçük burjuvazide, üst düzey idareciler uzmanlık mesleği sahipleri arasında sayıldı. 3 ve 8-10. satırlar: Montero 1977: 449. 3. satır dokuz yerel komitenin üyelerini içerir. 4. satır: Moreno Fernandez 1987: 156. Çiftçilerin yüzde 50'si küçük toprak sahipleridir; "diğerleri" öğrenciler. 5. satır: Partido Republicano Radical 1932: 48-59; Manjón 1976: 594. 6 ve 7. satırlar: Farré 1985: 343. Natamam toplamlar ve B'ler yüzünden, kentsel ve kırsal partilerin ortalamalarını hesapladım. Büyük ve küçük işletmeler ya da kamu çalışanlarına dair hiçbir ayrı sayı yok.

EKLER TABLO 9.2.
Seville'deki (İspanya) Parti Eylemcilerinin Mesleki Kökenleri (%)

	Toprak sahipleri	*İşadamları*	*Uzmanlık mesleği sahipleri*	*Küçük burjuva*	*Beyaz yakalı*	*Zanaatkârlar ve işçiler*	*Diğerleri*	*B*
Cumhuriyet karşıtı aşırı sağ (CT, RE) liderleri, 1931-1936	48	1	38	7	5	1	0	128
"Arızi" muhafazakâr (AP, CEDA) liderler, 1931-1936	37	6	43	10	1	3	0	78
AP muhafazakâr üyeler, 1932	12	12	?	25	22	15	13	2.585
Merkez partiler (PC, PL, CD), 1914-1923	41	2	46	9	2	0	0	283
Primo de Rivera'nın rejim partisi (UP) liderleri, 1931-1936	25	11	27	25	11	2	0	334
Merkez-sağ Cumhuriyetçi liderler, 1931-1936	16	19	34	21	10	0	1	101
Merkez-sağ Radikal liderler, 1931-1936	8	14	43	16	11	4	4	13
Merkez-sol Cumhuriyetçi liderler, 1931-1936	6	5	28	17	33	7	4	174
Sosyalist (PSOE) liderleri, 1931-1936	0	12	22	17	34	12	2	54

Kaynaklar: Alvarez Rey 1993. 1. satır: Uzmanlık mesleği sahiplerinin çoğu avukat ve orduda subay; 2. satır: Uzmanlık mesleği sahiplerinin çoğu avukat; 3. satır: bu veri kaynağının kalitesi tartışılır. Uzmanlık mesleği sahipleri muhtemelen başka bir yerde tasnif edilmiş. Diğerleri *dependientes* [başkalarına bağımlı olanlar – ç.n.].

KAYNAKÇA

Abel, T. 1938. *Why Hitler Came to Power*. New York: Prentice-Hall.

Abse, T. 1986. "The rise of Fascism in an industrial city: The case of Livorno 1918-1922." D. Forgacs (ed.), *Rethinking Italian Fascism*. Londra: Lawrence & Wishart.

—. 1996. "Italian workers and Italian Fascism." Bessel (ed.), *Fascist Italy and NaziGermany*.

Aguado Sanchez, F. 1972. *La revolución de octubre 1934*. Madrid: San Martin.

Aldcroft, D. ve S. Morewood 1995. *Economic Change in Eastern Europe since 1918*. Aldershot, Hants: Edward Elgar.

Alexander, M. S. ve H. Graham (ed.) 1989. *The French and Spanish Popular Fronts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Allen, M. 1995. "Engineers and modern managers in the SS: The business administration main office." doktora tezi, University of Pennsylvania.

—. 2002. *The Business of Genocide: The SS, Slave Labor, and the Concentration Camps*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Allen, W. S. 1965. *The Nazi Seizure of Power: The Experience of a Single German Town, 1930-1935*. Chicago: Quadrangle.

Alpert, M. 1989. "The Spanish army and the Popular Front." Alexander ve Graham (ed.), *French and Spanish Popular Fronts*.

Alvarez Chillida, G. 1992. "Nacion, tradicion e imperio en la extrema derecha española durante la decada de 1930." *Hispania* 52/3.

Alvarez Rey, L. 1993. *La derecha en la II república: Sevilla, 1931-1936*. Seville: Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla.

Ancel, J. 1993. "Antonescu and the Jews." *Yad Vashem Studies* 23.

Ashman, C. ve R. Wagman 1988. *The Nazi Hunters*. New York: Pharos.

Aubert, P. 1987. "Los intelectuales en el poder (1931-1933): Del constitucionalismo a la Constitución." M. Tuñón de Lara (ed.), *La segunda república España: El primer bienio*. Madrid: Siglo XXI.

Augustinos, G. 1977. *Conciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914*. Boulder, Colo.: East European Quarterly ve Columbia University Press.

Bacheller, C. 1976. "Class and conservatism: The changing social structure of the German right, 1900-1928." doktora tezi, University of Wisconsin-Madison.

Bailer-Galanda, B. 1998. "Old or new right? Juridical denazification and right-wing extremism in Austria since 1945." Larsen ve Hagtvet (ed.), *Modern Europe after Fascism*.

Bairoch, P. 1976. "Europe's gross national product: 1800-1975." *Journal of European Economic History* 5.

Balakrishnan, G. 2000. *The Enemy: An Intellectual Portrait of Carl Schmitt*. Londra: Verso.

Balcells, A. 1971. *Crisis económica y agitación social en Cataluña de 1930 a 1936*. Barselona.

Ballbé, M. 1983. *Orden público y militarismo en la España constitucional*. Madrid: Alianza.

Bar, A. 1975. "La Confederación Nacional del Trabajo frente a la II República." M. Ramírez (ed.), *Estudios sobre la II republica española*. Madrid: Technos.

—. 1981. *La CNT en los años rojos*. Madrid: Akal.

Baldwin, P. 1990, "Social interpretations of Nazism: Renewing a tradition." *Journal of Contemporary History* 25.

Barany, G. 1971. "The dragon's teeth: The roots of Hungarian fascism." Sugar (ed.), *Native Fascism*.

Barbagli, M. 1982. *Educating for Unemployment: Politics, Labour Markets and the School System - Italy, 1859-1923*. New York: Columbia University Press.

Barbu, Z. 1980. "Psycho-historical and sociological perspectives on the Iron Guard, the fascist movement in Romania." Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists?* Barkai, A. 1990. *Nazi Economics*. Oxford: Berg.

Barrull Pelegrí, J. 1986. *Les comarques de Lleida durant la segona república (1930-1936)*. Barselona: L'Avenç,.

Ben-Ami, S. 1983. *Fascism from Above: The Dictatorship of Primo de Rivera in Spain, 1923-1930*. Oxford: Clarendon.

Batkay W. 1982. *Authoritarian Politics in a Transitional State: Istvan Bethlen and the Unified Party in Hungary, 1919-26*. New York: Columbia University Press.

Berend, I. 1998. *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe beforeWorldWar II*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Berend, I. ve G. Ránki. 1979. *Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries*. New York: Columbia University Press.

Berezin, M. 1997. *Making the Fascist Self*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Bermejo Martin, F. 1984. *La IIa república en Logroño: Elecciones y contexto politico*. Logroño: Communidad Autónoma de la Rioja.

Bernardini, G. 1989. "The origins and development of racial anti-semitism in fascist Italy." M. Marrus (ed.), *The Nazi Holocaust*, cilt 4: "*The Final Solution*" *Outside Germany* Westport, Conn.: Meckler.

Bessel, R. 1984. *Political Violence and the Rise of Nazism*. New Haven: Yale University Press.

—. 1986. "Violence as propaganda: The role of the stormtroopers in the rise of National Socialism." Childers (ed.), *The Formation of the Nazi Constituency*.

—. 1988. "The Great War in German memory: The soldiers of the First World War, demobilization, and Weimar political culture." *German History* 6.

Bessel, R. (ed.). 1996. *Fascist Italy and Nazi Germany: Comparisons and Contrasts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bessel, R. ve M. Jamin. 1979. "Nazis, workers and the uses of quantitative evidence." *Social History* 4.

Betz, H.-G. 1994. *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Londra: Macmillan.

Binchy, D. A. 1941. *Church and State in Fascist Italy*. Londra: Oxford University Press.

Birn, R. 1991. "Austrian higher SS and police leaders and their participation in the Holocaust in the Balkans." *Holocaust and Genocide Studies* 6.

Blinkhorn, M. 1975. *Carlism and Crisis in Spain 1931-1939*. Cambridge: Cambridge University Press.

—. 1987. "The Iberian States." D. Mühlberger (ed.), *The Social Basis of European Fascist Movements*. Londra: CroomHelm.

—. 1990. *Fascists and Conservatives*. Londra: Unwin Hyman.

Boak, H. 1990. "Women in Weimar Politics." *European History Quarterly* 20.

Borchardt, K. 1982. *Wachstum, Krisen, Handlungsspielraume der Wirtschaftspolitik*. Göttingen:Vandenkoeck & Ruprecht.

Bosch, A. 1993. "Sindicalismo, conflictividad y política." Bosch ve diğerleri (ed.), *Estudios sobre la segunda república*. Valencia: Edicions Alfons el Magnànim.

Botz, G. 1980. "Introduction" and "The changing patterns of social support for Austrian National Socialism (1918-1945)." Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists?*

—. 1982. "Political violence, its forms and strategies in the First Austrian Republic." W. Mommsen ve G. Hirschfeld (ed.), *Social Protest, Violence and Terror in Nineteenthand Twentieth-Century Europe*. New York: St. Martin's Press.

—. 1983. *Gewalt in der Politik*, 2. baskı Münih: Fink.

—. 1985. "Strategies of political violence: Chance events and structural effects as causal factors in the February rising of the Austrian Social Democrats." Rabinbach (ed.), *Austrian Socialist Experiment*.

—. 1987a. "Austria." D. Mühlberger (ed.), *The Social Basis of European Fascist Movements*. Londra: CroomHelm.

—. 1987b. "The Jews of Vienna from the Anschluss to the Holocaust." Oxaal ve diğerleri (ed.), *Jews, Antisemitism and Culture*.

—. 1988. *Nationalsozialismus in Wien*. Wien: DVO.

Boyd, C. 1979. *Praetorian Politics in Liberal Spain*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Bracher, K. D. 1971. *The German Dictatorship*. Harmondsworth: Penguin.

Brademas, J. 1974. *Anarcosyndicalismo y revolución en España (1930-1937)*. Barselona: Ariel.

Braham, R. 1981. *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, 2 cilt New York: Columbia University Press.

—. 1998. *Romanian Nationalists and the Holocaust: The Political Exploitation of Unfounded Rescue Attempts*. New York: Columbia University Press.

Brooker, P. 1991. *The Faces of Fraternalism*. Oxford: Clarendon.

Broszat, M. 1981. *The Hitler State*. Londra: Longman.

—. 1987. *Hitler and the Collapse of Weimar Germany*. Leamington Spa: Berg.

Brown, J. 1989. "The Berlin NSDAP in the *Kampfzeit*." *German History* 7.

Brubaker, R. 1992. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Brustein, W. 1988. "The political geography of Belgian fascism: The case of rexism." *American Journal of Sociology* 53: 69-70.

—. 1991. "The 'Red Menace' and the rise of Italian Fascism." *American Sociological Review* 56.

—. 1996. *The Logic of Evil: The Social Origins of the Nazi Party, 1925-1933*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Bukey, E. 1978. "The Nazi Party in Linz, Austria, 1931-1939: A sociological perspective." *German Studies Review* 1.

—. 1986. *Hitler's Hometown: Linz, Austria 1908-1945*. Bloomington: University of Indiana Press.

—. 1989. "Popular opinion in Vienna after the Anschluss." Parkinson (ed.), *Conquering the Past*.

—. 1992. "Nazi rule in Austria." *Austria History Yearbook* 23.

Burleigh, M. 2000. *The Third Reich*. New York: Hill & Wang.

Busquets, J. 1984. *El militar de carrera en España*. Barselona: Ariel.

Cabrera, M. 1983. *La patronal ante la II república: Organizaciones y etrategia (1931-1936)*. Madrid: Siglo Veintuino Editores.

Caldwell, L. 1986. "Reproducers of the Nation: Women and the family in Fascist policy." Forgacs (ed.), *Rethinking Italian Fascism*.

Campbell, A. 1998. "The invisiblewelfare state: Class struggles, the American Legion and the development of veteran's benefits in the 20th century United States." doktora tezi, University of California, Los Angeles.

Campbell, B. 1998. *The SA Generals and the Rise of Nazism*. Lexington: University of Kentucky Press.

Campos, M. 1986. *El socialismo espanol y la cuestión agrario (1890-1936)*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

Cancela, D. 1987. *La segunda república en Cadiz: Elecciones y partidos politicos*. Cadiz: Diputación Provincial.

Caplan, J. 1986. "Speaking the right language: The Nazi party and the civil service vote in the Weimar Republic." Childers (ed.), *The Formation of the Nazi Constituency*.

. 1988. *Government Without Administration: State and Civil Service in Weimar and Nazi Germany*. Oxford: Clarendon.

Cardoza, A. 1982. *Agrarian Elites and Italian Fascism: The Province of Bologna, 1901-1926*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Carmona, A´. 1989. *El trabajo industrial en la Espan˜a contempora´nea (1874-1936)*. Barselona: Anthropos.

Carsten, F. 1976. "Interpretations of fascism." W. Laqueur (ed.), *Fascism: A Reader's Guide*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

—. 1977. *Fascist Movements in Austria*. Londra: Sage.

—. 1980. *The Rise of Fascism*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Casas de Vega, R. 1974. *Los milicias nacionales en la guerra de España*. Madrid: Editora Nacional.

Castillo, J. J. 1979. *Proprietarios muy pobres: Sobre la subordinación politica del pequeño campesino*. Madrid: Ministerio del Agricultura.

Cavandoli, R. 1972. *Le origini del fascismo a Reggio Emilia*. Roma: Editori Riuniti.

Ceva, L. 2000. "The Strategy of Fascist Italy: A Premise." *Totalitarian Movements and Political Religions*, sayı 2.3.

Childers, T. 1983. *The Nazi Voter*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

—. 1984. "Who, indeed, did vote for Hitler?" *Central European History* 17: 45-53.

—. 1990. "The social language of politics in Germany: The sociology of political discourse in the Weimar Republic." *American Historical Review* 95.

—. 1991. "The middle classes and National Socialism." D. Blackbourn ve R. Evans (ed.), *The German Bourgeoisie*. Londra: Routledge.

Childers, T. (ed.) 1986. *The Formation of the Nazi Constituency, 1919-1933*. Londra: CroomHelm.

Chirot, D. 1978. "Neoliberal and social-democratic theories of development: The Zeletin-Voinea debate concerning Romania's prospects in the 1920s and its contemporary importance." K. Jowitt (ed.), *Social Change in Romania, 1860-1940*. Berkeley: Institute of International Studies, University of California.

Chueca, R. 1983. *El fascismo en los comienzos del regimen de Franco*. Madrid: C.I.S.

Clark, M. 1988. "Italian squadrismo and contemporary vigilantism." *European History Quarterly* 18.

Close, D. H. 1984. "The police in the Fourth-of-August Regime." *Journal of the Hellenic Diaspora* 13.

Close, D. 1990. "Conservatism, authoritarianism and fascism in Greece, 1915-1945." M. Blinkhorn (ed.), *Fascists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment in Twentieth-Century Europe*. Londra: Unwin Hyman.

Codreanu, C. 1990. *For My Legionaries*, 2. baskı. Reedy, W.V.: Liberty Bell.

Collier, G. 1987. *Socialists of Rural Andalusia*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Collins, R. 1998. *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Contreras, M. 1981. *El PSOE en la II república*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociologicas.

Corner, P. 1975. *Fascism in Ferrara, 1915-1925*. Londra: Oxford University Press.

Craig, G. 1994. "The true believer." *New York Review of Books*, March 24.

Cruz, R. 1984. "La organización del PCE (1920-1934)." *Estudios de Historia Social* 31.

—. 1987. *El partido communista de España en la II república*. Madrid: Alianza.

Dahl, O. 1999. *Syndicalism, Fascism and Post-Fascism in Italy 1900-1950*. Oslo: Solum Forlag.

Dahl, R. 1977. *Polyarchy*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Deak, I. 1966. "Hungary." H. Rogger ve E. Weber (ed.), *The European Right: A Historical Profile*. Berkeley: University of California Press.

—. 1992. "Survivors." *New York Review of Books*, March 5.

De Felice, R. 1966. *Mussolini il fascista: La conquista del potere 1921-25*. Turin: Einaudi.

—. 1974. *Mussolini il Duce: Gli anni del consenso 1929-1936*. Turin: Einaudi.

—. 1977. *Interpretations of Fascism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

—. 1980. "Italian Fascism and the middle classes." Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists?*

—. 1995. *Mussolini il rivoluzionario 1883-1920*, 2. baskı. Turin: Einaudi.

De Grand, A. 1978. *The Italian Nationalist Association and the Rise of Fascism in Italy*. Lincoln: University of Nebraska Press.

De Grazia, V. 1992. *How Fascism RuledWomen: Italy 1922-1945*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

de la Cueva, J. 1998. "Religious persecution, anti-clerical tradition and revolution: Atrocities against the clergy during the Spanish Civil War." *Journal of Contemporary History* 33.

Del Boca, A. 1969. *The Ethiopian War 1935-1941*. Chicago: University of Chicago Press.

Delzell, C. 1970. *Mediterranean Fascism 1919-1945: A Documentary History*. Londra: Macmillan.

De Pablo, Santiago. 1995. *Historia del nacionalismo vasco*. Vitoria-Gasteiz: Fundacion Sancho el Sabio.

Diamanti, I. 1996. "The Northern League: From regional party to party of government." S. Gundle ve S. Parker (ed.), *The New Italian Republic*. Londra: Routledge.

Diehl, J. 1977. *Paramilitary Politics in Weimar Germany*. Bloomington: University of Indiana Press.

Döhn, L. 1970. *Politik und Interesse: Die Interessenstruktur der Deutschen Volkspartei*. Meisenheim am Glan: Anton Hain.

Dorian, E. 1982. *The Quality of Witness: A Romanian Diary 1937-1944*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America.

Douglas, D. M. 1977. "The parent cell: Some computer notes on the composition of the first Nazi Party group in Munich, 1919-21." *Central European History* 10.

Downing, B. 1992. *The Military Revolution and Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Dunnage, J. 1997. *The Italian Police and the Rise of Fascism*. Londra: Praeger.

Eatwell, R. 1995. *Fascism, a History*. Londra: Chatto & Windus.

—. 1996. "On defining the fascist minimum: The centrality of ideology." *Journal of Political Ideologies* 1.

—. 2001. "Universal fascism? Approaches and definitions." S. U. Larsen (ed.), *Fascism outside Europe*. New York: Columbia University Press.

Edmondson, C. E. 1978. *The Heimwehr and Austrian Politics, 1918-36*. Athens: University of Georgia Press.

—. 1985. "The Heimwehr and February 1934: Reflections and questions." Rabinbach (ed.), *Austrian Socialist Experiment*.

Elazar, D. 1993. "The making of Italian Fascism: The seizure of power, 1919-1922." doktora tezi, University of California at Los Angeles.

Eley, G. 1980. *Rethinking the German Right*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

—. 1983. "What produces fascism: Pre-industrial traditions or a crisis of the capitalist state?" *Politics and Society* 12.

—. 1986. *From Unification to Nazism: Reinterpreting the German Past*. Londra: Routledge.

Epelbaum, D. 1990. *Alois Brunner: La Haine Irreductible*. Paris: Calmann-Levy.

Espín, E. 1980. *Azaña en el poder: El partido de Acción Republicana*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociologicas.

Falter, J. 1986. *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik*. Münih: Beck.

—. 1991. *Hitlers Wähler*. Munich: Beck.

—. 1993. "Die Jungmitglieder der NSDAP zwischen 1925 und 1933. Ein demographisches und soziales Profil." W. Krabbe (ed.), *Politische Jugend in der Weimarer Republik*. Bochum: Universitatsverlag.

—. 1998. "Recurring patterns of West German voting behaviour: Continuities and discontinuities 1928 to 1953." S. U. Larsen ve B. Hagtvet (ed.), *Modern Europe after Fascism, 1943-1980s*. New York: Columbia University Press.

Falter, J. ve H. Bömermann. 1989. "Die Entwicklung der Weimarer Parteien in ihren Hochburgen und die Wahlerfolge der NSDAP." H. Best (ed.), *Politik und Milieu*. St. Katharinen: Scripta Mercaturae.

Fargion, L. 1989. "The anti-Jewish policy of the Italian Social Republic (1943-1945)." Marrus (ed.), *The Nazi Holocaust*, cilt 4.

Farré, J. 1985. *La Izquierda Burguesa en la II república*. Madrid: Espas-Calpe.

Ferenc, T. 1988. "The Austrians and Slovenia during the Second World War." Parkinson (ed.), *Conquering the Past*.

Ferraresi, F. 1998. "The radical right in postwar Italy." Larsen ve Hagtvet (ed.), *Modern Europe after Fascism*.

Fischer, C. 1978. "The occupational background of the SA's rank and file membership during the Depression years, 1929 to mid-1934." P. Stachura (ed.), *The Shaping of the Nazi State*. Londra: CroomHelm.

—. 1983. *Stormtroopers*. Londra: Allen & Unwin.

—. 1991. *The German Communists and the Rise of Nazism*. New York: St. Martin's Press.

—. 1995. *The Rise of the Nazis*. Manchester: Manchester University Press.

Fischer, C. ve C. Hicks. 1980. "Statistics and the historian: The occupational profile of the SA of the NSDAP." *Social History* 5.

Fischer-Galati, S. 1971. "Fascism in Romania." Sugar (ed.), *Native Fascism*.

—. 1989. "Fascism, communism and the Jewish question in Romania." M. Marrus (ed.), *The Nazi Holocaust*, cilt 4: "*The Final Solution*" *Outside Germany*. Westport, Conn.:Meckler.

Flora, P. 1983-87. *State, Economy and Society in Western Europe, 1815-1975*. Chicago: St. James Press.

Fogarty, M. 1957. *Christian Democracy in Western Europe, 1820-1953*. Londra: Routledge.

Forgacs, D. 1986. "The Left and Fascism: Problems of definition and strategy." Forgacs (ed.), *Rethinking Italian Fascism*.

Forner Muñoz, S. 1982. *Industrialización y movimiento obrero: Alicante 1923-1936*. Valencia: Institución Alfonso el Magnánimo.

Francini, M. 1976. *Primo dopoguerra a origini del fascismo a Pistoia*. Milan: Feltrinelli.

Franco Rubio, G. A. 1982. "La contribución de la mujer española a la politica contemporanea: De la Restauración a la Guerra Civil (1876-1939)." R. M. Capel Martinez (ed.), *Mujer y sociedad en España 1700-1975*. Madrid: Ministerio de Cultura.

Franzosi, R. 1996. "Mobilization and counter-mobilization processes: From the 'red years' (1919-20) to the 'black years' (1921-22) in Italy. A new methodological approach to the study of narrative-data." yayımlanmamış makale, Trinity College, Oxford.

Fraser, R. 1994. *Blood of Spain*, 2. baskı. Londra: Pimlico.

Friedlaender, S. 1986. "Nazism: Fascism or Totalitarianism?" C. S. Maier ve diğerleri (ed.), *The Rise of the Nazi Regime. Historical Re-assessments*. Boulder, Colo.: Westview.

—. 1997. *Nazi Germany and the Jews*, cilt 1: *The Years of Persecution, 1933-1939*. New York: HarperCollins.

Fritzsche, P. 1990. *Rehearsals for Fascism: Populism and Political Mobilization in Weimar*. Oxford: Oxford University Press.

—. 1998. *Germans into Nazis*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. Frye, B. 1985. *Liberal Democrats in the Weimar Republic*. Carbondale: Southern Illinois University Press.

Fusi, J. P. 1985. *Franco: Autoritarismo y poder personal*. Madrid: El Pais. Gaillard, J. 1990. "The attractions of Fascism for the Church of Rome." J. Milfull (ed.), *The Attractions of Fascism*. Oxford: Berg.

Gallagher, T. 1990. "Conservatism, dictatorship and fascism in Portugal, 1914-45." M. Blinkhorn (ed.), *Fasicists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment in Twentieth-Century Europe*. Londra: Unwin Hyman.

Gao, Bai. 1997. *Economic Ideology and Japanese Industrial Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

García Andreu, M. 1985. *Alicante en las elecciones republicanas 1931-1936*. Alicante: Universidad de Alicante.

Geary, D. 1983. "The industrial elite and the Nazis in theWeimar Republic." P. Stachura (ed.), *The Nazi Machtegreifung*. Londra: Allen & Unwin.

—. 1990. "Employers, workers and the collapse of theWeimar Republic." I. Kershaw (ed.), *Weimar: Why Did German Democracy Fail?* New York: St. Martin's Press.

Gentile, E. 1989. *Storia del Partito Fascista, 1919-1922*. Roma: Laterza.

—. 1990. "Fascism as political religion." *Journal of Contemporary History*.

—. 1996. *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

—. 2000. Fascismo e antifascismo: I partito italiani fra le due guerre. Floransa: Le Monnier.

Germán, L., et al. 1980. *Elecciones en Zaragoza-Capital durante la II república*. Zaragoza: Diputacion Provincial.

Germán Zubero, L. 1984. *Aragon en la II república*. Zaragoza: Institucion Fernando El Catolico.

Geyer, M. 1990. "The past as future: The German officer corps as profession." G. Cocks ve K. Jarausch (ed.), *German Professions, 1800-1950*. New York: Oxford University Press.

Gibson, I. 1979. *The Assassination of Federico Garcia Lorca*, 2. baskı Londra: W. H. Allen.

Gil Robles, J. M. 1968. *No fue posible la paz*. Barselona: Ariel.

Giles, G. 1978. "The rise of the National Socialist Students' Association and the failure of political education in the Third Reich." P. D. Stachura (ed.), *The Shaping of the Nazi State*. Londra: CroomHelm.

—. 1983. "National Socialism and the educated elite in the Weimar Republic." Stachura (ed.), *The Nazi Machtergreifung*.

Giner, S. 1977. "Sociologia del franquismo." Barselona, makaleler, sayı 6.

Giolitti, G. 1923. *Memoirs of My Life*. Londra: Chapman & Dodd.

Gold, D. 1991. "Organized Hinduisms: From Vedic truth to Hindu nation." M. Marty ve R. Appleby (ed.), *Fundamentalisms Observed*. Chicago: University of Chicago Press.

Gomez-Navarro, J. L. 1991. *El Regimen de Primo de Rivera*. Madrid: Catedra.

Gonzalez-Hernández, M. 1990. *Ciudadanía y acción: El conservadurismo maurista, 1907-23*. Madrid: Siglo XXI.

Gordon, S. 1984. *Hitler, Germs and the Jewish Question*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Gosztony, P. 1985. "Annual Statistic al Romaniei." Bucharest: Institut Central de Statistica, 1939-40.

Gramsci, A. 1971. *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International.

Gregor, A. J. 1979. *Italian Fascism and Developmental Dictatorship*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Gregor, J.1969.*The Ideology of Fascism: The Rationale of Totalitarianism*. New York: Free Press.

—. 2000. "Fascism, Marxism and some considerations concerning classification." *Totalitarian Movements and Political Religions*, sayı 3.2.

Gress, F. 1998. "Right-wing extremism in the history of the Federal Republic of Germany" Larsen ve Hagtvet (ed.), *Modern Europe after Fascism*.

Griffin, R. 1991. *The Nature of Fascism*. Londra: Routledge.

—. 1995. *Fascism*. Oxford: Oxford University Press.

—. 2001. "Caught in its own net: Post-war fascism outside Europe." Larsen (ed.), *Fascism outside Europe*.

—. 2002. "The primacy of culture: The current growth (or manufacture) of consensus within fascist studies." *Journal of Contemporary History* 37.

Grill, J. 1983. *The Nazi Movement in Baden, 1920-1945*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Gruber, H. 1985. "Socialist Party culture and the realities of working class life in Red Vienna." Rabinbach (ed.), *Austrian Socialist Experiment*.

Guinea, J. 1978. *Los movimientos obreros y sindicales en España: De 1833 a 1978*. Madrid: Iberico Europea de Ediciones.

Gulick, C. 1948. *Austria from Habsburg to Hitler*, cilt 2: *Fascism: Subversion of Democracy*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Guttsman, W. L. 1981. *The German Social Democratic Party, 1875-1933*. Londra: Allen & Unwin,

Hagtvet, B. 1980. "The theory of mass society and Weimar." Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists?*

Hamann, B. 1999. *Hitler's Vienna: A Dictator's Apprenticeship*. New York: Oxford University Press.

Hamilton, R. 1982. *Who Voted for Hitler?* Princeton, N.J.: Princeton University Press.

—. 1997. "Review of *The Logic of Evil* by W. Brustein." *Contemporary Sociology* 26.

Hanisch, E. 1989. "Austrian Catholicism: Between accommodation and resistance." Parkinson (ed.), *Conquering the Past*.

Heberle, R. 1964. *From Democracy to Nazis*. Baton Rouge: University of Louisiana Press.

Heilbronner, O. 1990. "The role of Nazi antisemitism in the Nazi Party's activity and propaganda. A regional historiographical study." *Leo Baeck Institute Yearbook* 38.

Heinen, A. 1986. *Die Legion "Erzengel Michael" in Rumänien: Soziale Bewegung und politische Organisation*. Munich: Oldenbourg.

Helmreich, E. C. 1979. *The German Churches under Hitler*. Detroit, Mich.: Wayne State University Press.

Herf, J. 1984. *Reactionary Modernism*. New York: Cambridge University Press.

Hesse, S. 1990. "Fascism and the hypertrophy of male adolescence." J. Milfull (ed.), *The Attractions of Fascism*. Oxford: Berg.

Heywood, P. 1990. *Marxism and the Failure of Organised Socialism in Spain, 1879-1936*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hitchins, K. 1994. *Rumania 1866-1947*. Oxford: Clarendon.

Hitler, A. 1940. *Mein Kampf* New York: Reynal & Hitchcock.

Hobsbawm, E. 1994. *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*. New York: Pantheon.

Holtfrerich, C.-L. 1990. "Economic policy options and the end of the Weimar Republic." Kershaw (ed.), *Weimar*.

Hughes, H. S. 1967. *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought*. Londra: Macgibbon & Kee.

Hunt, R. N. 1964. *German Social Democracy, 1918-33*. Chicago: Quadrangle Books.

Huntington, S. P. 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

Ianciu C. 1996. *Les juifs en Roumanie (1919-1938): De l'emancipation à la marginalisation*. Paris/Louvain: Peeters.

—. 1998. *La Shoah en Roumanie*. Montpellier: Université Paul-Valéry.

Ignazi, P. 1997. "The extreme right in Europe: A survey." P. Merkl ve L. Weinberg (ed.), *The Revival of Right-Wing Extremism in the 1990s*. Londra: Frank Cass.

Ioanid, R. 1990. *The Sword of the Archangel*. New York: Columbia University Press.

Ionesco, E. 1960. *Rhinoceros*. New York: S. French.

Institutul Central de Statistica. 1939-40. *Anuarul Statistic Al Rom˘aniei*. Bucharest: author.

Irwin, W. 1991. *The 1933 Cortes Elections*. New York: Garland.

Jackson, G. 1965. *The Spanish Republic and the CivilWar 1931-1939*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Jaffrelot, C. 1996. *The Hindu Nationalist Movement in India*. New York: Columbia University Press.

Jagschitz, G. 1975. *Vom Justizpalast zum Heldenplatz*. Wien: DVO.

James, H. 1990. "Economic reasons for the collapse of the Weimar Republic." Kershaw (ed.), *Weimar*.

Jamin, M. 1984. *Zwischen den Klassen: Zur Sozialstruktur der SA-Fuhrerschaft*.Wuppertal: Peter Hammer.

Jarausch, K. 1990. *The Unfree Professions: German Lawyers, Teachers and Engineers, 1900-1950*. Oxford: Oxford University Press.

Janos, A. 1970. "The one-party state and social mobilization: East Europe between the Wars." S. Huntington ve C. Moore (ed.), *Authoritarian Politics in Modern Society*. New York: Basic.

—. 1982. *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*. Princeton,N.J.: Princeton University Press.

—. 1989. "The politics of backwardness in Continental Europe, 1780-1945." *World Politics* 61.

Jedlicka, L. 1979. "The Austrian Heimwehr." G. Mosse (ed.), *International Fascism: New Thoughts and New Approaches*, 2. baskı Londra: Sage.

Jerez Mir, M. 1982. *Elites politicas y centros de extracción en España, 1938-1957*. Madrid: C.I.S.

Jones, L. 1988. *German Liberalism and the Dissolution of the German Party System, 1918-1933*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Jowitt, K. 1971. *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944-1965*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Juliá, S. 1977. *La izquierda del PSOE (1935-1936)*. Madrid: Siglo XXI.

—. 1979. *Origenes del frente popular en Espana (1934-1936)*. Madrid: Siglo XX.

—. 1983. "Corporativistas obreros y reformadores políticos: Crisis y escisión del PSOE en la II República." *Studia Histórica* 1.

—. 1984. *Madrid, 1931-1934: De la fiesta popular a la lucha de clases*. Madrid: Siglo XXI.

—. 1989. "The origins and nature of the Spanish Popular Front." Alexander ve Graham (ed.), *French and Spanish Popular Fronts*.

—. 1990. "Guerra civil como guerra social." *La iglesia católica y la guerra civil española*. Madrid: Fundación Friedrich Ebert.

Juliá, S., ve diğerleri 1999. *Victimas de la guerra civil*. Madrid: Temas de Hoy Historia.

Karady, V. 1993. "Antisemitism in twentieth-century Hungary: A socio-historical overview." *Patterns of Prejudice* 27.

—. 1997. "Identity strategies under duress before and after the Holocaust." R. Braham ve A. Pok (ed.), *The Holocaust in Hungary: Fifty Years Later*. New York: Columbia University Press.

Kallis, A. 2000. "The 'regime-model' of fascism: A typology." *European History Quarterly* 30.

Karsai, L. 1998. "The last phase of the Hungarian Holocaust: The Szalasi Regime and the Jews." R. Braham ve S. Miller (ed.), *The Nazis' Last Victims: The Holocaust in Hungary*. Detroit, Mich.: Wayne State University Press.

Kater, M. 1975. *Studentenschaft und Rechtsradikalismus in Deutschland 1918-1933*. Hamburg: Hoffmann & Kampe.

—. 1983. *The Nazi Party*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Kele, M. 1972. *Nazis and Workers*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Kelikian, A. 1986. *Town and Country under Fascism: The Transformation of Brescia, 1915-1926*. Oxford: Clarendon.

Kelsey,G. 1991. *Anarchosyndicalism, Libertarian Communism and the State: TheCNTin Zaragoza and Aragon, 1930-1937*. Amsterdam: Kluwer.

Kepel, G. 2002. *Jihad: The Trail of Political Islam*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Kershaw, I. 1990. "Introduction: Perspectives ofWeimar's Failure." Kershaw (ed.),*Weimar*.

—. 1991. *Hitler*. Londra: Longman.

—. 1998. *Hitler. 1889-1936: Hubris*. New York: Norton.

—. 2000. *The Nazi Dictatorship*, 4. baskı. Londra: Edward Arnold. Kershaw I. (ed.) 1990.*Weimar: Why did Weimar Democracy Fail?* New York: St. Martin's Press.

Kindelan, A. (Teniente General). n.d. *Ejercito y politica*. Madrid: Aguilar.

Kirk, T. 1996. *Nazism and the Working Class in Austria*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kitchen, M. 1976. *Fascism*. Londra: Macmillan.

Kluge, U. 1984. *Der O˙sterreichische Sta˙ndestaat 1934-1938*. Viyana.

Knight, M. 1952. *The German Executive 1890-1933*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Knox, M. 1996. "Expansionist zeal, fighting power and staying power in the Italian and German dictatorships." Bessel (ed.), *Fascist Italy and Nazi Germany*.

Kofas, J. 1983. *Authoritarianism in Greece: The Melaxas Regime*. New York: Columbia University Press.

Kolb, E. 1979. "Zur Sozialbiographie einer Führungsgruppe der SPD am Anfang der Weimarer Republik." *Herkunft und Mandat: Beitrage zur Föhrungsproblematik in der Arbeiterbewegung*. Frankfurt ve Köln: Europaische Verlagsanstalt.

Konrad, H. 1989. "Social democracy's drift toward nazism before 1938." Parkinson (ed.), *Conquering the Past*.

Koshar, R. 1986. *Social Life, Local Politics, and Nazism. Marburg, 1880-1935*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Kovács, M. 1991 "The ideology of illiberalism in the professions: Leftist and rightist radicalism among Hungarian doctors, lawyers and engineers, 1918-45." *European History Quarterly* 21.

Kratzenberg, V. 1989. *Arbeiter auf dem Weg zu Hitler?* Frankfurt/Main: Peter Lang.

Kühr, H. 1973. *Partien und Wahlen im Stadt- und Landkreis Essen in der Zeit der Weimarer Republik*. Düsseldorf: Droste.

Lackó, M. 1969. *Arrow-Cross Men, National Socialists. 1935-1944*. Budapeşte: Akademiai Kiado.

Lannon, F. 1984. "The church's crusade against the republic." P. Preston (ed.), *Revolution and War in Spain*. Londra: Methuen.

—. 1987. *Privilegio, persecución y profecía: La iglesia católica en España. 1875-1975*. Madrid: Alianza.

Laqueur, W. (ed.) 1976. *Fascism: A Reader's Guide*. Berkeley: University of California Press.

Larsen, S. U. 1998. "Overcoming the past when shaping the future." Larsen ve Hagtvet, *Modern Europe after Fascism*.

—. 2001. "Was there Fascism outside Europe? Diffusion from Europe and domestic impulses." Larsen (ed.), *Fascism outside Europe*.

Larsen, S. U. (ed.). 2001. *Fascism outside Europe*. New York: Columbia University Press.

Larsen, S. U. ve B. Hagtvet (ed.). 1998. *Modern Europe after Fascism 1943-1980s*. New York: Columbia University Press.

Larsen, S. ve diğerleri (ed.). 1980. *Who Were the Fascists? Social Roots of European Fascism*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ledeen M. 1977. *The First Duce: D'Annunzio at Fiume*. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.

—. 1989. "The evolution of Italian fascist anti-semitism." Marrus (ed.), *The Nazi Holocaust*, cilt 4.

Lee, S. 1987. *The European Dictatorships, 1918-1945*. Londra: Methuen.

Lewis, J. 1991. *Fascism and the Working Class in Austria, 1918-34*. Oxford: Berg.

Liebe, W. 1956. *Die Deutschnationale Volkspartei, 1918-1924*. Dusseldorf: Droste.

Lindstrom, U. 1985. *Fascism in Scandinavia, 1920-1940*. Stockholm: Almquist & Wiksell.

Linz, J. 1976. "Some notes toward a comparative study of fascism in sociological historical perspective." W. Laqueur (ed.), *Fascism: A Reader's Guide*. Berkeley: University of California Press.

—. 1978. "From great hopes to civil war: The breakdown of democracy in Spain." Linz ve A. Stepan (ed.), *The Breakdown of Democratic Regimes: Europe*. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.

—. 1980. "Political space and fascism as a late-comer." S. U. Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists?* Bergen: Universitetsforlaget.

—. 1998. "Fascism is dead. What legacy did it leave?" Larsen ve Hagtvet (ed.), *Modern Europe after Fascism*.

Lipset, S. M. 1963. *Political Man*. Londra: Heinemann.

Luebbert, G. 1991. *Liberalism, Fascism or Social Democracy: Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe*. New York: Oxford University. Press.

Livezeanu, I. 1990. "Fascists and conservatives in Romania: Two generations of nationalists." M. Blinkhorn (ed.), *Fascists and Conservatives*. Londra: Unwin Hyman.

—. 1995. *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Loewenberg, P. 1983. "The psychohistorical origins of the Nazi youth cohort." Loewenberg, *Decoding the Past*. New York: Knopf.

—. 1985. "Otto Bauer as an ambivalent party leader." Rabinbach (ed.), *The Austrian Social Experiment*.

Lösche, P. 1992. *Die SPD: Klassenpartei - Volkspartei - Quotenpartei*. Darmstadt: Wiss. Buchges.

Lyttleton, A. 1982. "Fascism and violence in post-war Italy: Political strategy and social conflict." Mommsen ve Hirschfeld (ed.), *Social Protest, Violence and Terror*.

—. 1987. *The Seizure of Power: Fascism in Italy, 1919-1929*. Londra: Weidenfeld & Nicolson.

—. 1996. "The 'crisis of bourgeois society' and the origins of Fascism." Bessel (ed.), *Fascist Italy and Nazi Germany*.

Macarro Vera, J. M. 1989. "Social and economic policies of the Spanish left in theory and in practice." Alexander ve Graham (ed.), *French and Spanish Popular Fronts*.

Madden, P. 1982a. "Generational aspects of National Socialism, 1919-1933." *Social Science Quarterly* 63.

—. 1982b. "Some social characteristics of early Nazi Party members, 1919-23." *Central European History* 15.

Maddison, A. 1982. *Phases of Capitalist Development*. Oxford: Oxford University Press.

Maier, C. 1975. *Recasting Bourgeois Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Malefakis, E. 1970. *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Mallett, R. 2000. *The Italian Navy and Fascist Expansionism, 1935-1940*. Londra: Frank Cass.

Manjón, O. 1976. *El partido republicano radical 1908-1936*. Madrid: Tebas.

Mann, M. 1986. *The Sources of Social Power*, cilt 1: *A History from the Beginning to 1760 AD*. New York: Cambridge University Press.

—. 1988. "The autonomous power of the state: Its origins, mechanisms and results." M. Mann (ed.), *States, War and Capitalism*. New York: Basil Blackwell.

—. 1993. *The Sources of Social Power*, cilt 2: *The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. New York: Cambridge University Press.

—. 1995. "Sources of variation in working-class movements in twentieth-century Europe." *New Left Review*, sayı 212.

—. 1997. "The contradictions of continuous revolution." I. Kershaw ve M. Lewin (ed.), *Stalinism and Nazism: Dictatorship in Comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.

—. 2003. *Incoherent Empire*. Londra: Verso. Yayımlanacak. *The Darkside of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*.. Manoilescu, M. 1937. *Le Parti Unique*, 2. baskı. Paris: Alcan.

—. 1938. *Le Si'ecle du corporatisme: Doctrine du corporatisme integral et pur*, 2. baskı. Paris: Alcan.

Maravall, J. M. 1997. *Regimes, Politics, and Markets: Democratization and Economic Change in Southern and Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Marco, J. M. 1988. *La inteligencia republicana: Manuel Azaña 1897-1930*. Madrid: Biblioteca Nueva.

Marcuse, P. 1985. "The housing policy of social democracy: Determinants and consequences." Rabinbach (ed.), *Austrian Socialist Experiment*.

Marshall, B. 1988. "Politics in academe: Gottingen University and the growing impact of political issues, 1918-33." *European History Quarterly* 18.

Martin, B. 1990. *The Agony of Modernization: Labor and Industrialization in Spain*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Mason, T. 1972. "The primacy of politics - politics and economics in Nationalist Socialist Germany." H. A. Turner (ed.), *Nazism and the Third Reich*. New York: Quadrangle.

—. 1993. *Social Policy in the Third Reich*. Oxford: Berg.

—. 1995. *Nazism, Fascism and the Working Class*. (ed.) Jane Caplan. Cambridge ve New York: Cambridge University Press.

Mateos, Rodríguez. 1993. "Formación y desarrollo de la derecha católica an la provincia de Zamora durante la Segunda República." J. Tusell ve diğerleri (ed.), *Estudios sobre la derecha española contemporanea*. Madrid: Unea.

Mayer, A. 1981. *The Persistence of the Old Regime*. Londra: CroomHelm.

Mayeur J.-M. 1980. *Des partis catholiques a la democratie chrétienne, XIXe-XXe siecles*. Paris: Colin.

Meaker, G. 1988. "A civil war of words: The ideological impact of the First World War on Spain, 1914-18." H. Schmitt (ed.), *Neutral Europe betweenWar and Revolution, 1917-19*. Charlottesville: University of Virginia Press.

Melograni, P. 1965. "Confindustria e fascismo tra il 1919 e il 1925." *Il Nuevo Osservatore* 6 (Kasım): 834-73.

—. 1972. *Gli industriali e Mussolini: Rapporti fra Confindustria e fascismo del 1919 al 1929*. Milan: Longanesi.

Mendelsohn, E. 1983. *The Jews of East Central Europe between the World Wars*. Bloomington: University of Indiana Press.

Merkl, P. 1975. *Political Violence under the Swastika*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

—. 1980. *The Making of a Stormtrooper*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Michaelis, M. 1995. "The current debate over fascist racial policy." Wistrich ve DellaPergola (ed.), *Fascist Antisemitism*.

Miguel, A. de 1975. *Sociologia del franquismo*. Barselona: Euros.

Milatz, A. 1965. *Walher und Walhen in der Weimarer Republik*. Bonn: Bundeszentrale fur Politische Bildung.

Mintz, J. 1982. *The Anarchists of Casas Viejas*. Chicago: University of Chicago Press.

Mir, C. 1985. *Lleida (1890-1936): Caciquisme polltic i lluita electoral*. Montserrat: l'Abadia de Montserrat.

Miseİari, E. ve A. Marzotti. 1980. *L'Avvento del Fascismo in Calabria*. Cosenza: Pellegrini.

Mitchell, B. 1993. *International Historical Statistics: The Americas 1750-1993*. New York: Grove.

—. 1995. *International Historical Statistics: Africa, Asia, and Oceania 1750-1993* New York: Grove.

—. 1998. *International Historical Statistics: Europe 1750-1993*. New York: Grove.

Mócsy, I. 1983. *The Effects of World War I. The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918-1921*. New York: Columbia University Press.

Molas, I. 1973. *Lliga Catalana: Un estudi d'estasiologia*, 2. baskı Barselona: Edicions 62.

Molony, J. 1977. *The Emergence of Political Catholicism in Italy*. Londra: CroomHelm.

Mommsen, H. 1991. "Hitler's position in the Nazi system." Mommsen, *From Weimar to Auschwitz*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Mommsen, W. 1990. "The varieties of the nation state in modern history: Liberal imperalist, fascist and contemporary notions of nation and nationality." M. Mann (ed.), *The Rise and Decline of the Nation State*. Cambridge: Basil Blackwell.

Mommsen, W. J. ve G. Hirschfield (ed.) 1982. *Social Protest, Violence and Terror in Nineteenth and Twentieth-Century Europe.* New York: St. Martin's Press.

Montero, J. R. 1977 *La CEDA: El catolicismo social y politico en la II república,* 2 cilt Madrid: Ediciones de la Revista de Trabajo.

—. 1988. "Las derechas en el sistema de partidos del segundo bienio republicano: Algunos datos introductorios." Túñon de Lara (ed.), *La II república española.*

Moore, B. 1966. *Social Origins of Dictatorship and Democracy.* Harmondsworth: Penguin.

Morego, J. M. F. 1922. *Los atendados sociales en España, las teorias, los hechos, estadisticas.* Madrid: Casa Faure.

Moreno, A. M. 1961. *Historia de la persecución en España.* Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.

Moreno Fernandez, L. 1987. *Accion popular murciana: La derecha confessional en Murcia durante la II república.* Murcia: Universidad de Murcia.

Morodo, R. 1985. *Los origines ideologicos del franquismo: Acción Española.* Madrid: Alianza.

Morsey, R. 1977. *Der Untergang des Politischen Katholicizismus.* Stuttgart: Belser.

Mosse, G. 1964. *The Crisis of German Ideology: The Intellectual Origins of the Third Reich.* New York: H. Testig.

—. 1966. "The genesis of fascism." *Journal of Contemporary History* 1.

—. 1970. *Germans and Jews: The Right, the Left and the Search for a Third Force in Pre-Nazi Germany.* New York: H. Testig.

—. 1999. *The Fascist Revolution.* New York: Howard Fertig.

Mühlberger, D. (ed.). 1987. *The Social Basis of European Fascist Movement.* Londra: CroomHelm.

—. 1991. *Hitler's Followers.* Londra: Routledge.

Mussolini, B. 1976. *The Political and Social Doctrine of Fascism.* New York: Gordon Press. Originally published 1932.

Myklebust, J. ve B. Hagtvet. 1980. "Regional contrasts in the membership base of the Nosjonal Samlung." S. Larsen ve diğerleri (ed.), *WhoWere the Fascists? Social Roots of European Fascism.* Oslo: Universitets Farlager.

Nagy-Talavera, N. 1970. *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania.* Stanford, Calif.: Hoover Institute Press.

Neebe, R. 1981. *Grossindustrie, Staat und NSDAP 1930-1933.* Gottingen: Vanenhoeck and Rupricht.

Newman, K. 1970. *European Democracy between the Wars.* Londra: George Allen & Unwin.

Niessen, J. 1995. "Romanian nationalism: An ideology of integration and mobilization." P. Sugar (ed.), *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century.* Washington: American University Press.

Noakes, J. 1971. *The Nazi Party in Lower Saxony, 1921-1933.* Oxford: Oxford University Press.

Noakes, J. ve G. Pridham. 1974. *Documents on Nazism, 1919-1945.* Londra: Cape.

Nolte, E. 1965. *Three Faces of Fascism.* Londra: Weidenfeld & Nicolson.

O'Sullivan, N. 1983. *Fascism*. Londra: Dent.

Oxaal, I., ve diğerleri (ed.). 1987. *Jews, Antisemitism and Culture in Vienna*. Londra: Routledge.

Ozsvath, Z. 1997. "Can words kill? Anti-semitic texts and their impact on the Hungarian Jewish catastrophe." Randolph. Braham ve Attila Pók (ed.), *The Holocaust in Hungary* (New York: East European Managraphs, 1997).

Palomares Ibáñez, J. M. 1988. *El socialismo en Castilla*. Valladolid: Universidad.

Parkinson 1989. "Epilogue." Parkinson (ed.), *Conquering the Past*.

Parkinson F. (ed.). 1989. *Conquering the Past: Austrian Nazism Yesterday and Today*. Detroit, Mich.: Wayne State University Press.

Parming, T. 1975. *The Collapse of Liberal Democracy and the Rise of Authoritarianism in Estonia*. Beverly Hills, Calif.: Sage.

Partido Republicano Radical. 1932. *Asemblea nacional extraordinaria*. Madrid: Imprenta Zolia Ascasibar.

Passchier, N. 1980. "The electoral geography of the Nazi landslide." Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists?*

Passerini, L. 1987. *Fascism in Popular Memory: The Cultural Experience of the Turin Working Class*. Cambridge: Cambridge University Press.

Patton, C. 1994. "The myth of moderation: German chemical employer responses to labour conflict, 1914-24." *European History Quarterly* 24.

Pauley, B. 1980. "Nazis and Heimwehr Fascists: The struggle for supremacy in Austria, 1918-1938." Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists?*

—. 1981. *Hitler and the Forgotten Nazis*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

—. 1987. "Political antisemitism in interwar Vienna." Oxaal ve diğerleri (ed.), *Jews, Antisemitism and Culture*.

—. 1989. "The Austrian Nazi Party before 1938: Some recent revelations." Parkinson (ed.), *Conquering the Past*.

Paxton, R. 1994. "Radicals." *New York Review of Books*, June 23.

—. 1996. "The uses of fascism." *New York Review of Books*, November 28.

—. 1998. "The five stages of fascism." *Journal of Modern History* 70.

Payne, S. 1962. *Falange: A History of Spanish Fascism*. Londra: Oxford University Press.

—. 1970. *The Spanish Revolution*. New York: Norton.

—. 1980a. *Fascism: Comparison and Definition*. Madison: University of Wisconsin Press.

—. 1980b. "Social Composition and Regional Strength of the Spanish Falange." S. V. Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists? Social Roots of European Fascism*. Bergen: Universitetsforlaget.

—. 1993. *Spain's First Democracy: The Second Republic, 1931-1936*. Madison: University of Wisconsin Press.

—. 1995. *A History of Fascism, 1914-1945*. Madison: University of Wisconsin Press.

Peirats, J. 1971. *La CNT en la revolución española*, 2. baskı, 3 cilt. Paris: Ediciones CNT.

Perez Diaz, V. 1991. *Structure and Change of Castilian Peasant Communities*. New-York: Garland.

—. 1993. *The Return of Civil Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Petersen, J. 1975. "Elettorato e base sociale del fascismo Italiano negli anni venti." *Studi Storici*, yıl 16.

—. 1982. "Violence in Italian fascism, 1919-25." Mommsen ve Hirschfeld (ed.), *Social Protest, Violence and Terror*.

Peterson, L. 1983. "A social analysis of KPD supporters: The Hamburg insurrectionaries of October 1923." *International Review of Social History* 28.

Peukert, D. 1989. *Inside Nazi Germany: Conformity, Opposition, and Racism in Everyday Life*. Trans. R. Deveson. Londra: Penguin.

Polonsky, A. 1975. *The Little Dictators: The History of Eastern Europe since 1918*. Londra: Routledge.

Prayer, M. 1991. "Italian fascist regime and nationalist India 1921-1945." *International Studies* 28.

Preston, P. 1978. *The Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction and Revolution in the Second Republic*. Londra: Routledge.

—. 1986. *Las derechas españolas en el siglo XX: Autoritismo fascismo y golpismo*. Madrid: Sustema.

—. 1990. *The Politics of Revenge*. Londra: Unwin Hyman.

—. 1995. *Franco: A Biography*. Londra: Fontana. Preston, P., (ed.) 1984. *Revolution and War in Spain, 1931-1939*. Londra: Methuen.

Preti, L. 1968. "Fascist imperialism and racism." R. Sarti (ed.), *The Ax Within: Italian Fascism in Action*. New York: New Viewpoints.

Preziosi, A. M. 1980. *Borghesia e fascismo in Friuli negli anni 1920-1922*. Roma: Bonacci.

Pridham, G. 1973. *Hitler's Rise to Power: The Nazi Movement in Bavaria, 1929-33*. Londra: Hart-Davies, McGibbon.

Poulantzas, N. 1974. *Fascism and Dictatorship*. Londra: New Left Books.

Pulzer, P. 1993. "The tradition of Austrian Antisemitism in the nineteenth and twentieth centuries." *Patterns of Prejudice* 27.

Rabinbach, A. (ed.). 1985. *The Austrian Socialist Experiment: Social Democracy and Austromarxism, 1918-1934*. Boulder, Colo.: Westview.

Ramírez Jiménez, M. 1969. *Los grupos de presión en la segunda república española*. Madrid: Technos.

Ránki, G. 1971. "The Problem of Fascism in Hungary." Sugar (ed.), *Native Fascism*.

—. 1980. "The fascist vote in Budapest in 1939." Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists?*

Rath. J. ve C. Schum. 1980. "The Dollfuss-Schusnigg Regime: Fascist or Authoritarian?" Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists?*

Reichardt, S. 2002. *Faschistische Kampfbünde*. Köln: Böhlau Verlag.

Renton, D. 2000. *Fascism: Theory and Practice*. Londra: Pluto.

Revelli, M. 1987. "Italy." D. Mühlberger (ed.), *The Social Basis of European Fascist Movements* Londra: CroomHelm.

Rial, J. 1986. *Revolution from Above: The Primo de Rivera Dictatorship in Spain, 1923-1930* Fairfax, Va.: George Mason University Press.

Riley, D. 2002. "Hegemony and domination: civil society and regime variation in inter-war Europe." doktora tezi, University of California, Los Angeles.

Roberts, D. 1980. "Petty bourgeois Fascism in Italy: Form and content." Larsen ve diğerleri (ed.), *Who Were the Fascists?*

Robinson, R. 1970. *The Origins of Franco's Spain: The Right, the Republic and Revolution, 1931-1936*. Newton Abbot: David & Charles.

Rogowski, R. 1977. "The *Gauleiter* and the social origins of Fascism." *Comparative Studies in Society and History* 19.

Rokkan, S. 1970. *Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Process of Development*. Oslo: Scandinavian University Books.

Ronnas, P. 1984. *Urbanization in Romania*. Stockholm: Economic Research Institute, Stockholm School of Economics.

Rosenhaft, E. 1982. "The KPD in the Weimar Republic and the problem of terror during the 'Third Period,' 1929-33." Mommsen ve Hirschfeld (ed.), *Social Protest, Violence and Terror*.

—. 1983. *Beating the Fascists? The German Communists and Political Violence 1929-33*. Cambridge: Cambridge University Press.

—. 1987. "The unemployed in the neighbourhood: Social dislocation and political mobilisation in Germany 1929-1933." R. Evans ve D. Geary (ed.), *The German Unemployed: Experiences and Consequences of Mass Unemployment from the Weimar Republic to the Third Reich*. Londra: CroomHelm.

Rothschild, J. 1974. *East Central Europe between the Two World Wars*. Seattle: University of Washington Press.

Roy, O. 1994. *The Failure of Political Islam*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Rueschemeyer, D., E. Stephens ve J. Stephens 1992. *Capitalist Development and Democracy*. Chicago: University of Chicago Press.

Ságvári, A. 1997. "Did they do it under orders?" R. Braham ve A Pók (ed.), *The Holocaust in Hungary: Fifty Years Later*. New York: Columbia University Press.

Sakmyster, T. 1994. *Hungary's Admiral on Horseback: Miklos Horthy 1918-1944*. Boulder, Colo.: Colombia University Press.

Saladino, S. 1966. "Italy." H. Rogger ve E.Weber (ed.), *The European Right: A Historical Profile*. Berkeley: University of California Press.

Salvatorelli, L. 1923. *Nazional-fascismo*. Turin: Gobetti.

Salvemini, G. 1973. *The Origins of Fascism in Italy*. New York: Harper & Row.

Santacreu Soler, J. M. ve diğerleri 1986. "El anarchosindicalismo Alicantino durante la Segunda República." Instituto de Estudios Juan Gil-Albert (ed.), *El anarquismo en Alicante (1868-1945)*. Alicante: Diputación Provincial.

Sarti, R. 1971. *Fascism and the Industrial Leadership in Italy, 1919-1940*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

—. 1990. "Italian fascism: Radical politics and conservative goals." M. Blinkhorn (ed.), *Fascists and Conservatives*. Londra: Unwin Hyman.

Schleunes, K. 1990. *The Twisted Road to Auschwitz: Nazi Policy toward German Jews, 1933-1939*, 2. baskı, Urbana, Ill.: University of Illinois Press.

Schmidt-Hartmann, E. 1988. "People's democracy: The emergence of a Czech political concept in the late ninetheenth century." S. J. Kirschbaum (ed.), *East European History*. Columbus, Ohio: Slavica.

Schmitt, H. (ed.). 1988. *Neutral Europe between War and Revolution, 1917-1923*. Charlottesville: University of Virginia Press.

Schmitter, P. 1974. "Still the century of corporatism?" *Review of Politics*.

Schneider, W. 1978. *Die Deutsche Demokratische Partei in der Weimarer Republik 1924-1930*. Münih: Wilhelm Fink.

Schorske, C. 1981. *Fin-de-Si`ecle Vienna: Politics and Culture*. New York: Vintage.

Schwartz, R. 1989. "Nazi wooing of Austrian Social Democracy between Anschluss and war." Parkinson (ed.), *Conquering the Past*.

Seco, C. 1971. "Introduction" to Gil Robles, *Discursos parlamentarios*. Madrid: Taurus.

Segr`e, C. 1987. *Italo Balbo: A Fascist Life*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Sereny, G. 1995. *Albert Speer: His Battle with Truth*. Londra: Macmillan.

Seton-Watson, C. 1967. *Italy from Liberalism to Fascism*. Londra: Methuen.

Seton-Watson, H. 1967. *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941*. New York: Harper.

Shapiro, P. 1974. "Prelude to dictatorship in Romania: The National Christian Party in power, December 1937-February 1938." *Canadian-American Slavic Studies* 8.

Shubert, A. 1987. *The Road to Revolution in Spain*. Urbana: University of Illinois Press.

Siegfried, K. J. 1979. *Klerikalfaschismus: Zur Entstehung und Sozialen Funktion des Dollfussregimes in O`sterreich*. Frankfurt: Lang.

Silverman, D. 1988. "National Socialist Economics: The *Wirtschaftswunder* Reconsidered." B. Eichengreen ve T. Hatton (ed.), *Interwar Unemployment in International Perspective* Dordrecht: Kluwer.

Silvestri, C. 1969. "Storia del fascismo di Trieste dalle origini alla conquista del potere (1919-1922)." *Fascismo, guerra, resistenza, lotte politiche e sociali nel Friuli-Venezia Guilia 1918-1943*. Udine: Del Bianco.

Sima, H. 1967. *Histoire du mouvement légionnaire*. Rio de Janeiro: Editora Dacia.

Snowden, F. 1972. "On the social origins of agrarian fascism in Italy." *European Journal of Sociology* 13.

—. 1989. *The Fascist Revolution in Tuscany, 1919-1922*. Cambridge: Cambridge University Press.

Soucy, R. 1991. "French fascism and the Croix de Feu: A dissenting interpretation." *Journal of Contemporary History* 26, sayı 1: 159-88.

Southern, D. 1982. "Anti-democratic terror in the Weimar Republic: The Black *Reichswehr* and the *Feme*-murders." Mommsen ve Hirschfeld (ed.), *Social Protest, Violence and Terror*.

Speier, H. 1986. *German White-CollarWorkers and the Rise of Hitler*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Stachura, P. 1975. *Nazi Youth in the Weimar Republic*. Santa Barbara, Calif.: Clio Books.

—. 1983a. "German youth, the youth movement and national socialism in theWeimar Republic." Stachura (ed.), *The Nazi Machtergreifung*.

—. 1983b. "The Nazis, the bourgeoisie and the workers during the *Kampfzeit*." Stachura (ed.), *The Nazi Machtergreifung*.

—. 1993. "National Socialism and the German proletariat, 1925-1935: Old myths and new perspectives." *Historical Journal* 36.

Stachura P. (ed.) 1993c. *The Nazi Machtergreifung*. Londra: Allen & Unwin.

—. (ed.). 1986. *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*. Londra: Macmillan.

Stadler, K. 1981. "Austria." S.Woolf (ed.), *European Fascism*, 2. baskı Londra: Weidenfeld & Nicolson.

Steinberg, J. 1986. "Fascism in the Italian South: The case of Calabria." Forgacs (ed.), *Rethinking Italian Fascism*.

Steinhoff, J. ve diğerleri 1989. *Voices from the Third Reich: An Oral History*. New York: De Capo.

Stephan, W. 1973. *Aufstieg und Verfall des Linksliberalismus 1918-1933*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Stephens, J. D. 1989. "Democratic transition and breakdown in Western Europe, 1870-1939: A test of the Moore thesis." *American Journal of Sociology* 94.

Sternhell, Z. 1976. "Fascist ideology." Laqueur (ed.), *Fascism: A Reader's Guide*.

—. 1986. *Neither Right nor Left: Fascist Ideology in France*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

—. 1994. *The Birth of Fascist Ideology*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Stühlpfarrer, K. 1989. "Nazism, the Austrians and the military." Parkinson (ed.), *Conquering the Past*.

Sturdza, P. 1968. *The Suicide of Europe: Memoirs of Prince Michel Sturdza, Former Foreign Minister of Rumania*. Belmont, Mass.: Western Islands.

Suarez Cortina, M. 1981. *El fascismo en Asturias (1931-1937)*. Madrid: Biblioteca Julia Somoza.

Suero Roca, T. 1975. *Los generales de Franco*. Barselona: Bruguera.

—. 1981. *Militares republicanos de la guerra de España*. Barselona: Peninsula.

Sugar, P. 1971a. "Conclusion." Sugar (ed.), *Native Fascism*.

Sugar, P. (ed.). 1971b. *Native Fascism in the Successor States, 1918-1945*. Santa Barbara, Calif.:Clio Press.

Sühl, K. 1988. *SPD und öffentlicher Dienst in der Weimarer Republik*. Opladen: Westdeutscher.

Sully, M. 1989. "The Waldheim connection." Parkinson (ed.), *Conquering the Past*.

Suzzi, Valli R. 2000. "The myth of squadrismo in the fascist regime." *Journal of Contemporary History* 35.

Sylos Labini, P. 1978. "Sviluppo economico e classi sociali." M. Paci (ed.), *Capitalismo e classi sociali in Italia*. Bologna: Il Mulino.

Szelenyi, B. 1998. "German Burghers in Sixteenth-Nineteenth Century Hungary." doktora tezi, University of California, Los Angeles.

Sznajder, M. 1995. "The fascist regime, anti-semitism and the racial laws in Italy." InWistrich ve DellaPergola (ed.), *Fascist Antisemitism*.

Szöllösi-Janze, M. 1989. *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn*. Münih: Oldenbourg.

Szymanski, A. 1973. "Fascism, industrialism and socialism: The case of Italy." *Comparative Studies in Society and History*, 15.

Taggart, P. 1995. "New populist parties in western Europe." *West European Politics* 18.

Tapia, A. R. 1990. "La justificacion ideologica del 'Alzamiento.'" Tapia, *Violencia y terror: Estudios sobre la guerra civil española*. Torrejon de Ardoz: Akal.

Tasca, A. 1976. *The Rise of Italian Fascism, 1919-1922*. New York: Gordon Press. İlk basım 1938. Bu yeni basım, A. Rassi mahlasıyla yayımlanmıştır.

Therborn, G. 1977. "The rule of capital and the rise of democracy." *New Left Review*, sayı 103.

Theweleit, K. 1987, 1989. *Male Fantasies*, 2 cilt Minneapolis: University of Minnesota Press.

Thomas, H. 1977. *The Spanish Civil War*. Londra: Eyre & Spottiswoode.

Tilly, C. 1975. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

—. 1990. *Coercion, Capital and European States*. Oxford: Blackwell.

Townson, N. 1988. "Algunas consideraciones sobre el proyecto 'republicano' del Partido Radical." Tüñon de Lara (ed.), *La II república española*.

Treptow, K. ve diğerleri 1996. *A History of Romania*. New York: Columbia University Press.

Tuñón de Lara, M. 1972. *El movimiento obrero en la historia de España*. Madrid: Taurus.

—. 1978. *Luchas obreras y campesinas del siglo XX: Jaén (1917-1920), Sevilla (1930-1932)*. Madrid: Siglo XXI.

—. 1985. *Tres claves de la segunda república*. Madrid: Alianza. Tuñon de Lara, M. (ed.). 1988. *La II república española: Bienio rectificador y frente popular, 1934-1936*. Madrid: Siglo XXI.

Turner, H. A. 1985. *German Big Business and the Rise of Hitler*. New York: Oxford University Press.

Turner, H. A. (ed.). 1984. *Hitler - Memoir of a Confidant*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Tusell Gómez, J. 1970. *La segunda república en Madrid: Elecciones y partidos políticos*. Madrid: Technos.

—. 1971. *Las elecciones del frente popular en España*. Madrid: Cuadernos para el Dialogo.

—. 1974. *Historia de la democracia cristiana en España*. Madrid:

—. 1976. *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890-1923)*. Barselona: Editorial Planeta.

Tusell Gómez, J. ve diğerleri 1993. *Estudios sobre la derechas espanola contemporanea*. Madrid: UNED.

Vago, R. 1987. "Eastern Europe." D. Mühlberger, (ed.), *The Social Basis of European Fascist Movements*. Londra: CroomHelm.

Vago, R. (ed.) 1975. *The Shadow of the Swastika*. Londra: Saxon House.

Varela, Díaz, S. 1978. *Partidos y parlamento en la II república española*. Madrid: Fundación Juan March.

Vega, E. 1987. *Anarquistas y sindicalistas 1931-1936*. Valencia: Edicions Alfons el Magnánim.

Veiga, F. 1989. *La Mistica del Ultranacionalismo*. Barselona: Universitat Autonomia de Barselona.

Verdery, K. 1983. *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Vilanova, M. 1986. *Atlas electoral de Catalunya durant la segona república*. Barselona: Magrana.

Vincent, M. 1989. "The Spanish church and the Popular Front: The experience of Salamanca province." Alexander ve Graham (ed.), *French and Spanish Popular Fronts*.

Volovici, L. 1991. *Nationalist Ideology and Anti-Semitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*. Oxford: Pergamon.

Watts, L. 1993. *Romanian Cassandra: Ion Antonescu and the Struggle for Reform, 1916-1941*. New York: Columbia University Press.

Weber, E. 1964. *Varieties of Fascism*. Princeton, N.J.: Van Nostrand.

—. 1966a. "The Men of the Archangel." *Journal of Contemporary History* 1.

—. 1966b. "Romania." H. Rogger ve E. Weber (ed.), *The European Right: A Historical Profile*. Londra: Weidenfeld & Nicholson.

—. 1976. "Revolution? Counterrevolution? What revolution?" W. Laqueur (ed.), *Fascism: A Reader's Guide*.

Weber, H. 1969. *Die Wandlung der deutschen Kommunismus*, 2 cilt. Frankfurt: Europaische Verlagsanstalt.

Webster, A. 1986. "The Romanian Legionary Movement." *Carl Beck Papers, Center for Russian and East European Sudies, University of Pittsburgh*, sayı 502.

Wegner, B. 1990. *The Waffen-SS*. Oxford: Blackwell.

Weinberg, L. 1998. "The MSI and the fascist heritage in Italy: The persistence of a neofascist party in the post fascist context." Larsen ve Hagtvet (ed.), *Modern Europe after Fascism*.

Weiss, L. 1988. *Creating Capitalism*. Oxford: Blackwell.

Weisbrod, B. 1996. "The crisis of bourgeois society in interwar Germany." R. Bessel (ed.), *Fascist Italy and Nazi Germany: Comparisons and Contrasts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wessely, A. 1991. "From the labour movement to the Fascist Government: The End of the Road by Lajos Kassák." S. Larsen ve diğerleri (ed.), *Fascism and European Literature*. Bern: Peter Lang.

Whiteside, A. 1966. "Austria." H. Rogger ve E. Weber (ed.), *The European Right: A Historical Profile*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Wickham, J. 1983. "Working-class movement and working-class life: Frankfurt am Main during the Weimar Republic." *Social History* 8.

Wieviorka, M. 1994. *Racisme et xénophobie en europe: Une comparaison internationale*. Paris: La Découverte.

Willems, H. 1995. "Right-wing extremism, race or youth violence? Explaining violence against foreigners in Germany." *New Community* 21: 501-23.

Willson, P. 1996. "Women in Fascist Italy." Bessel (ed.), *Fascist Italy and Nazi Germany*. Wiltschegg, W. 1985. *Die Heimwehr*. Munich: Oldenbourg.

Wimmer, A. 1997. "Explaining racism and xenophobia: A critical review of current research approaches." *Ethnic and Racial Studies* 20: 17-41.

Winston, C. 1985. *Workers and the Right in Spain, 1900-1936*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Wistrich, R. ve S. DellaPergola (ed.). 1995. *Fascist Antisemitism and the Italian Jews*. Jerusalem: Vidal Sassoon International Center.

Wohl, R. 1979. *The Generation of 1914*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Yavetz, Z. 1991. "An eyewitness note: Reflections on the Rumanian Iron Guard." *Journal of Contemporary History* 26.

Zach, K. ve C. Zach. 1998. "Romanian fascism and communist take-over." S. U. Larsen ve B. Hagtvet (ed.), *Modern Europe after Fascism 1943-1980s*. New York: Columbia University Press.

Zamagni, V. 1979-80. "Distribuzione del reddito e classi sociali nell'Italia fra le due guerre." *Annali della Fondazione Giagiacomo Feltrinelli* 20.

Ziegler, H. 1989. *Nazi Germany's New Aristocracy. The SS Leadership, 1925-39*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Zofka, Z. 1986. "Between Bauernbund and National Socialism: The political orientation of the peasants in the final phase of the Weimar Republic." Childers (ed.), *The Formation of the Nazi Constituency*.

Zuccotti, S. 1987. *The Italians and the Holocaust*. New York: Basic Books.

XI. Pius 185
XIII. Alfonso (İspanya Kralı) 417

Abel, Theodore 208
Action Française 126, 130
Afrika Ordusu 465, 468, 471
Alman Halk Partisi 59
Alman Protestanlığı 47
Alman Sosyal Demokrat Partisi 59
Alman Sosyalist Partisi 230
Alman Sudeten Partisi 68
Almanya 13, 16, 25, 33, 42, 46, 48, 49, 51, 53, 57, 67-71, 77, 82-84, 88, 90, 91, 93, 97, 99, 100, 102-105, 107, 108, 110, 114, 115, 125, 126, 129-132, 135, 137, 174, 196, 201, 202, 204-211, 213, 219, 220, 222-225, 234, 236, 238, 244, 245, 249-251, 254, 255, 260-264, 267, 269, 271, 276, 280, 281, 283-285, 288-291, 294, 295, 298, 299, 301, 302, 305, 308, 310-313, 315, 317, 318, 321, 322, 331, 333, 342, 351, 354, 361, 362, 369, 376, 383, 389, 392, 398, 403, 404, 438, 462, 471, 488, 491, 498, 499, 501, 508, 513, 514, 521, 522, 530
Anarko-sendikalizm 61, 63, 88, 93, 94, 412, 416, 420, 423, 426, 429, 433-435, 442, 452, 454, 458, 460, 480
Andorfer, Herbert 314
Anschluss (Almanya ile birleşme) 293, 294, 298-300, 302, 308, 310-314, 322, 343, 499
Antisemitizm 206, 208, 209, 216, 244
Antonescu, Marshal 76, 77, 369, 404-407, 409
Arditi del Popolo 153
Arjantin 45, 512
Arkan'ın Kaplanları 10
Avrupa 13, 17, 24, 43-45, 51, 55, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 67, 69, 71, 80, 81, 103, 105, 124, 126-128, 133, 136, 183, 184, 267, 316, 317, 351, 367, 382, 386, 417, 418, 420, 438, 458, 483, 503, 506, 508, 510, 511, 517
Avusturya 13,25, 46, 48, 49, 51, 53, 58, 59, 62, 63, 68, 69, 71, 74, 76, 78, 81-83, 88, 90, 91, 94, 95, 102-105, 107, 110, 114, 115, 123, 125, 126, 128-132, 137, 141, 156, 183, 190, 193, 207, 224, 244, 247, 269,

293-305, 307-309, 311-333, 335, 343, 349, 351, 354-356, 359, 362, 365, 382, 398, 399, 438, 488, 499, 501, 507-509, 527
Avusturya Lejyonu 51
Avusturya Nazi Partisi 299
Azaña, Matthew 439, 440, 442, 453

Başmelek Aziz Mikail Lejyonu 334, 371
Bauer, Otto 36, 183, 184, 326, 327
Bildung (kültürlü eğitim) 238
Blair, Tony 32, 390
Blanco, Carrero 474
Bolşevik Devrimi 93, 99, 117, 189, 491, 495
Bolşevizm 43, 172, 183, 193, 239, 266, 290, 297, 326, 330, 344, 347, 360
Bourbon monarşisi 416, 417, 461, 478, 484
Brezilya 45, 512
Britanya 57, 61, 65, 66, 68-70, 77, 87, 88, 95, 96, 105, 108, 110, 111, 113, 124, 125, 129, 133, 190, 191, 196, 204, 254, 262, 278, 280, 289, 334, 336, 339, 342, 347, 349, 354, 359, 369, 379, 386, 403, 406, 490, 505, 510, 513, 514
Brunner, Alois 304
Bükreş Lejyoner İşçiler Kıtası 392
Büyük Buhran 40, 44, 45, 91, 197, 202, 207, 229, 232, 237, 240, 241, 257, 258, 260, 264, 272, 274, 276-278, 285, 289, 290, 306, 312-314, 323, 324, 328, 340-342, 349, 354, 355, 357, 368-370, 383, 408, 413, 441, 443, 450, 452, 483, 488, 490, 498, 499

Caballerciler 443
Caciqueler 110, 412, 416,421, 425, 427, 429, 456, 469, 491
Carlos, Juan (İspanya Kralı) 478
Carol (Romanya Kralı) 73, 75-77, 91, 369, 383, 384, 392, 393, 402-404, 406, 409
Casa del Pueblo 436, 441, 454
Casa Social Católica 454
Casas Viejas 437
CEDA 440, 444, 448, 449, 451, 453, 455-460, 463, 467, 470, 481, 531, 532
Chiang Kai-Shek 77
Christus Rex 68
Codreanu, Corneliu 23, 24, 134, 351, 370, 371, 373, 375, 379, 380, 384, 385, 395, 403
Cortina, Suarez 462
Cumhuriyetçi Taarruz Muhafızları 465, 468, 471

Çıkar İttifakı Partisi 272, 273
Çin 65, 77

Demir Muhafızlar 334, 371, 384, 390, 392, 511
Demokrasi 9, 14, 23, 45, 63-66, 68, 80, 84-88, 105, 109, 119, 129, 135, 143, 145, 147, 188, 205, 215, 221, 236, 249, 286, 290, 291, 330, 336, 337, 368, 373, 375, 381, 402, 408, 412, 421, 424, 425, 450, 456-458, 461, 465, 478, 482, 494, 498, 504, 511, 513, 516
Devletçilik 10, 15, 17, 25, 26, 29, 30, 63, 72, 74, 76, 78, 80, 86, 89, 100, 103, 109, 118, 125, 126, 128, 129, 133, 135, 145, 146, 148, 195, 198, 207, 209, 217, 223, 236, 237, 257, 294, 297, 345, 360-362, 373, 379, 401, 407, 417-419, 460, 483, 489, 490, 493, 495, 499, 502, 504, 505, 511, 512, 514
Doğu Ortodoks 67, 129

Eatwell, Roger 27-29, 32, 509-511
Eberl, Irmfried 314
Eichmann, Adolf 203, 314
Eliade, Mircea 127, 388, 389
Esquerra 440
Etnik 10, 14, 17, 21, 28, 30, 33, 34, 58, 59, 64, 68, 72, 86, 90, 105, 111, 114, 115, 125-127, 148, 158, 192, 198, 202, 209, 216, 221, 224, 245,

256, 262, 263, 288, 290, 294, 297, 303, 316, 321, 333, 335, 337, 340, 341, 350-353, 356, 357, 359,362, 368, 370, 377, 388, 393, 396-402, 407, 408, 410, 411, 419, 420, 426, 474, 475, 492, 495, 498, 510-512, 516, 517
Evanjelistler (Almanya) 49, 268

Falange 442, 451, 460-464, 476, 477, 478, 484, 531
Fasci di combattimento 142
Fini, Gianfranco 505
Finlandiya Lapua Hareketi 68
Fitzhum, Josef 319
Fortuyn, Pim 506
Franco, Francisco 73, 76, 77, 89, 98, 204, 296, 330, 331, 380, 411-413, 417, 426, 464, 465, 467-471, 473-478, 483, 484, 501
Frankfurt Okulu 38, 231
Fransa 20, 39, 57, 66-68, 82, 87, 88, 94, 95, 105, 108, 110, 124-126, 128, 130, 132, 133, 135, 158, 190, 196, 221, 263, 341, 403, 419, 445, 469, 478, 488, 506, 508, 513
Fransız Devrimi 57, 86, 120, 445
Freikorps 220
Freud, Sigmund 38, 123, 125, 317, 319
Front National Parti 506

Gauleiter (bölgesel lider) 218, 223, 231, 235, 242, 522
George, Lloyd 62
Gergedanlar (Ionesco) 390
Gil Robles, José Maria 424, 444, 457, 458, 467
Giscard d'Estaing, Valerie 478
Goebbels, Paul Josef 218, 260, 282, 388
Goldman, Lucien 122
Göring, Hermann 41, 219, 260, 342
Griffin, Roger 19, 28-30, 113, 131, 510
GSMH 56, 80-82, 90, 340, 367
Güney Afrika 45, 65

Habsburg 58, 89, 113, 134, 139, 295, 304, 305, 317, 319, 320, 323, 339, 349, 351, 386, 399, 498
Haider'in Avusturya Özgürlük Partisi 506, 509
Halkçı Cephe Partisi 430, 435, 443, 449, 453, 458, 463, 466, 479, 481
Heimwehr paramiliterleri 295-298, 300-302, 305-308, 310, 313, 315, 322, 326-328, 527, 528
Himmler, Heinrich 298, 404, 406, 475
Hindistan 45, 512, 514
Hindu rastra (Hindu ulusu) 513
Hitler Gençliği 213, 215, 227, 248, 249, 255
Hitler, Adolf 24, 33, 40, 41, 45, 69, 78, 79, 96, 97, 104, 115, 117, 121, 136, 195, 196, 201, 205, 207, 208, 211, 212, 214-216, 218, 219, 223, 227, 231, 239, 244, 247, 248, 254-257, 259-267, 276, 279-285, 290, 292, 294, 299, 302, 305, 308, 312, 315, 319, 322, 328, 330, 331, 342, 343, 345-347, 351, 356, 361, 371, 373, 376, 388, 392, 404, 406, 457-477, 499, 514
Holokost 9, 10, 344, 356, 504
Hutu Interahamwesi 10
Hüseyin, Saddam 515

Integralismo Lusitano 130
Ionescu, Eugen 390

Irlanda 30, 66, 67, 69, 70, 81, 82, 89, 90, 110, 132, 262, 506
İslâmcı faşizm 514, 515
İspanya 13, 24, 25, 53, 63, 68-70, 75, 78, 82, 87, 89-91, 95, 96, 104, 105, 110, 113, 114, 126, 128, 130-133, 204, 303, 327, 396, 411, 413, 415-420, 426, 427, 429, 431, 433, 435, 436, 438, 439, 441, 444-447, 449, 455, 456, 458, 459, 465-468, 472, 475, 478, 479, 482-484, 500, 501, 504, 506, 532
İspanya İç Savaşı 380, 435, 461
İspanyol Ordusu 104, 417

İtalya 13, 16, 19, 20, 24, 25, 33, 46, 48, 49, 53, 63, 71, 82, 83, 87, 94, 95, 103, 105, 108, 110, 113, 114, 121, 126, 128, 129, 131-133, 137, 139-141, 143, 146, 148-154, 156-158, 161, 164, 169, 173-175, 180, 183, 185, 190-193, 196-199, 201, 214, 218, 219, 228, 232, 245-247, 251, 276, 280, 284, 291, 314, 322, 333, 347, 462, 471, 494, 496-498, 501, 506, 507, 513, 520
İtalyan faşizmi 25, 34, 41, 128, 131, 139, 143, 148, 158, 167, 183, 190, 194, 198, 200, 202, 223, 237, 287, 296, 341, 361, 370, 375, 461, 496-498
İtalyan Sanayi Konfederasyonu 176

Jakobenizm 57, 60, 287
Japonya 45, 65, 82, 132
Jurados Mixtos 436, 439, 450, 451, 479

Kaiserreich 217, 267, 268, 273, 284, 291
Kaltenbrunner, Ernst 314, 319
Kamboçya Angkası 10
"Kara Reichswehr" 281
Katolik Merkez Partisi 230, 233, 236, 273, 284, 526
Katolik Opus Dei 478
Katoliklik 67, 130, 149, 150, 185, 197, 201, 267, 269, 295, 416, 458, 469, 470
Kautsky, Karl 126, 317, 320
Keyser, John 336, 355
Kızıl Muhafızlar 10
Kolektivizm 27
Kolombiya 65
Komünist Parti 182, 226, 266, 339, 358
Korporatist otoriterlik 477
Korporatizm Çağı 387
Kosta Rika 65
Kreisleiter (alt bölge şefleri) 235
Kun, Bela 352, 357
Kuzey İtalya Birliği 506, 509
LANC 394, 398, 400
Ledesma Ramos, Ramiro 27
Liberal demokrasi 23, 45, 64, 66, 69, 80, 86-88, 105, 109, 110, 119, 127, 135, 136, 143, 188, 195, 201, 213, 249, 258, 267, 346, 367, 368, 412, 425, 478, 480, 483, 489, 504, 506, 507, 510, 511
Liberalizm 20, 21, 25, 26, 37, 38, 45, 59, 60, 61, 63, 93, 111, 112, 115, 116, 119, 122, 124-126, 128, 130, 133, 188, 290, 346, 368, 387, 417, 418, 421, 445, 489, 490
Linz Programı 59, 325, 327
Linz, Avusturya 310, 314, 326, 328, 329, 528
Linz, Juan 26, 27, 29, 43, 69, 112, 135, 154, 156, 160, 169, 236, 239, 311, 424, 432, 434, 443, 511
List, Friedrich 57, 257, 506
Lliga 425
Luxemburg, Rosa 126

Macaristan 13, 25, 33, 46, 49, 53, 62, 63, 69, 71, 74, 77, 82-84, 88, 91, 94, 102, 103, 105, 107, 108, 123, 132, 133, 137, 294, 304, 309, 333, 335-344, 346, 347, 349-351, 353-355, 359-362, 365, 369, 380, 383, 392, 398, 399, 404, 438, 488, 499, 501, 511
Maksimalistler 172, 178, 182, 184, 187, 420
Man, Henri de 22
Manoilescu, Mihai 128, 368, 387, 388
Marksizm 25, 26, 40, 124, 172, 203, 263, 264, 296, 297, 346, 436, 443, 480
Marx, Karl 61, 98, 125
Mein Kampf (Hitler) 203, 254, 263, 292
Memleket Cephesi 296, 298
Merkl, Peter 208, 209, 215, 218, 221, 222, 224, 229, 235, 241, 242, 250, 251, 255, 282, 286
Meyszner, August 298, 306
Milliyetçilik 10, 14, 15, 18, 25-30, 34, 42, 43, 45, 57-64, 69, 80, 88-90, 92, 100, 103, 109, 112, 118, 122,

125-128, 130, 134, 135, 140, 141, 143, 144, 152, 153, 156, 158, 166, 169, 173, 187, 189, 190-193, 198, 205, 210, 215-218, 220, 221, 223, 237-239, 254-256, 260, 262, 263, 280, 285, 286, 288, 295, 297-299, 303, 304, 316, 317, 319, 321, 339, 340, 345-347, 352, 353, 355, 360, 366-368, 378, 379, 385, 388, 398, 400, 401, 405, 407, 409, 419, 456, 460, 464, 489, 490, 493, 495, 497, 499, 502, 504, 505, 507, 511, 512, 514, 516
Mittelstand (orta sınıf) 36, 231, 233, 234
Moore, Barrington 83, 84, 101
Mosley, Oswald 22, 78, 108
Mosse, George 15, 19, 20, 24, 28, 42, 122, 217, 239
Mussolini, Benito 22, 24, 31, 33, 41, 45, 75, 78, 79, 96, 115, 121, 128, 133, 139, 140, 142, 144-149, 152, 155, 156, 163, 172, 173, 176, 182, 184-188, 190-196, 199, 295, 305, 322, 331, 342, 347, 392, 422, 457, 475, 477, 504

Nasyonal Hıristiyan Partisi 402
Nasyonal sosyalizm 20, 222, 239, 261, 310, 345, 362
Navarro, Arias 81, 83, 88, 417, 422, 423, 465
Nazi Partisi (Almanya) 48, 216, 224, 225, 230, 234, 240, 300, 310, 314, 525
Nazi Partisi Tüzüğü 223
Nazione 187
Nazizm 24, 25, 45, 49, 70, 115, 117, 123, 128, 129, 161, 203-206, 210, 211, 214-216, 218, 223, 230, 233, 235-239, 244-246, 251, 255, 265-272, 276, 279, 285-289, 299, 302-305, 309, 310, 313-315, 318, 320, 322, 325, 327, 328, 330, 331, 334, 345, 347, 361, 370, 375, 410, 498, 499, 513
New York Times 306
Nihai Çözüm 9, 294, 300, 317, 344, 406, 407
Nohel, Vinzenz 314
Norveç 66, 69, 82, 87, 89, 94, 110, 112, 113, 132, 506
Numerus clausus 318, 339

Oklu Haç Hareketi (Macaristan) 334, 336, 343, 344, 347-349, 351, 358, 359, 361, 376, 406, 529
"Oligarşinin Tunç Kanunu" 230
Organik milliyetçilik 10, 17, 20, 33, 60, 72, 74-76, 78, 89, 126, 129, 130, 136, 147, 190, 209, 257, 321, 333, 337, 338, 344, 347, 354, 360-362, 370, 372, 373, 407, 419, 459, 472, 484, 485, 498
Osmanlı İmparatorluğu 58, 63, 89, 113, 114, 365

Öjenizm 407
Özel Türk Kuvvetleri 10

Pan Alman Partisi 59
Paramilitarizm 10, 17, 29, 34, 35, 45, 47, 48, 50, 51, 76-78, 100, 106, 108, 134, 136, 145-148, 151, 153-155, 167, 175, 178, 180, 186, 188-190, 198, 221, 222, 241, 291, 296, 332, 347, 403, 417, 457, 480, 494-500, 502, 504, 505, 512, 513
Paris Komünü 440
Partito Nationale Fascista 142
Payne, Stanley 11, 26, 29, 38, 39, 43, 45, 69, 72, 73, 158, 159, 177, 197, 298, 419, 421, 424, 434, 437, 442, 443, 446-449, 451, 455, 462, 470, 482, 484, 510
PNF (Partito Nationale Fascista) 142, 146, 149, 159, 160, 163, 166, 168, 169, 174, 175, 196, 334, 520
Portekiz 63, 76, 82, 89, 91, 95, 104, 105, 110, 126, 128, 130, 132, 296, 413, 419, 438, 440, 469, 500, 504, 506
Primo de Rivera, José 22, 75, 77, 91,

412, 417, 420-424, 450, 454, 461, 464, 467, 468, 470, 501, 532
"proleter uluslar" 20, 58, 88, 105, 114, 127, 190, 191
Propaganda 19, 123, 133, 144, 168, 209, 214, 237, 250, 254, 375, 386, 393, 396
Protestanlık 201, 237, 267, 269

Radek, Karl 37
Reggio Emilia 151, 160, 161
Reichsleiter (ulusal lider) 218, 231, 522
Renovación Española 451, 460, 468
Republikaner 505-507
Rerum novarum 130, 185
Rheinisch-Westfälische Zeitung 280
Rodezya 65
Roma'ya Yürüyüş 78, 142, 157, 176, 186, 190, 194
Romanov 58, 89
Romanya 13, 23, 25, 33, 46, 49, 53, 69, 71, 73, 75-77, 82-84, 91, 103-105, 108, 113, 121, 128, 129, 131, 132, 137, 249, 309, 333, 335-337, 362, 365-367, 369, 370, 372, 375-379, 381-383, 385-390, 395, 398, 399, 400, 402-404, 406-410, 438, 488, 499-501, 511
Rosenberg, Alfred 387
Rusya 62, 63, 94, 102, 103, 114, 192, 193, 206, 263, 290, 319, 335, 365, 511

SA Birlikleri (Nazi Partisi) 41, 48, 162, 210, 211, 214, 229, 237, 240, 241, 243-245, 248-250, 260, 263, 283, 300, 309, 314, 515, 522, 523
Schmitt, Carl 88, 111, 115-118, 189, 193, 284, 285, 387
Schutzbund 309, 310, 325, 326
Schwammberger, Josef 314
Segura, Kardinal 447
Sima, Horia
Sindicatos Libres (özgür sendikalar) 420
Sonderweg 70, 202
Sosyal Darwinizm 20, 125, 127
Sosyal Hıristiyan Parti 59, 74, 315, 329, 453, 456, 499, 528
Sosyal Hıristiyanlar Partisi (Almanya) 59
Sosyalist Nasyonalizm 20
Sosyalizm 20-22, 25, 37, 40, 41, 46, 59-61, 88, 95, 122, 124, 125, 130, 141, 143, 145, 162, 163, 169, 172, 180, 182, 184, 190, 192, 205, 207, 211, 217, 221, 239, 251, 257, 258, 260, 262, 280, 282, 286, 290, 298, 299, 304, 309, 310, 316, 324, 326, 327, 339, 345, 356, 361, 362, 368, 387, 391, 392, 401, 409, 412, 416, 418, 435, 436, 466, 470, 479, 489, 513, 516
Sotelo, Calvo 423, 437, 442, 468
Sovyetler Birliği 9, 55, 64, 72, 352, 400, 407, 471, 490, 513, 515
Spann, Othmar 128, 310
squadristi 146, 147, 151, 152, 154, 155, 161, 164, 165, 167, 169, 172, 173, 175-177, 179, 185, 193, 194, 249, 282, 520
SS Birlikleri (Nazi Partisi) 42, 51, 123, 210, 224, 235, 237, 240, 243, 251, 294, 298, 304, 306, 309, 310, 319, 344, 375, 515, 523
Stahlhelm 245, 284
Stalin, Leo 95, 404
Stangl, Franz 311
Sternhell, Zeev 15, 24, 28, 61, 122, 125
Strasser, Gregor 41, 217, 259, 279, 284
Strasser, Otto 217, 261
Sturdza, Michael 379, 390, 393, 394
Sturzo, Dom 185
Szálasi, Ferenc 134, 334, 343-348, 351
"Szeged Düşüncesi" 337, 339

Taliban 515
Tek Parti (Manoilescu) 387
"total" savaş 102, 106, 142
Totalitarizm 26, 31, 342
Trianon Antlaşması 114, 338, 340, 345, 350

Ulusal Korporatist Birlik 387
Ulusal Köylü Partisi 339, 368, 380, 390, 402
Ulus-devletçilik 14, 15, 45, 46, 49, 55, 62, 88, 118, 134-136, 148, 156, 173, 186, 189, 199, 223, 237, 260, 264, 267, 268, 287, 288, 330, 331, 354, 357, 382, 398, 402, 494, 496, 498, 499, 511, 514, 516
Unamuno, Cortes 446
Unión Patriotica 423

"varis devlet" 104, 105, 500
Versay Antlaşması 114
Viyana 122, 123, 263, 267, 300, 302, 303, 306, 309, 311, 317-321, 324, 329, 527
Vlaams Blok 506
Volk 21, 24, 127, 207, 208, 214, 215, 217, 288, 297
Volksgemeinschaft (organik topluluk) 206, 208, 209, 255, 271, 287, 347
Volksunie Partisi 506

Waldheim, Kurt 293
Wandervogel hareketi 217
Weber, Eugen 119, 124, 125, 131, 213, 215, 219, 230, 336, 347, 379, 382, 392, 394, 401
Weber, Max 23, 31, 107, 285, 492, 524, 530
Weimar Cumhuriyeti 68, 84, 116, 129, 201, 202, 208, 212, 214, 215, 220-222, 224, 232, 236, 243, 253, 268, 273, 277, 278, 283, 285, 288, 290, 428, 449, 498
Weltanschauung (dünya görüşü) 26, 27, 121, 203, 208, 258, 510
Wilson, Woodrow 63, 151

Yeni Zelanda 65, 69, 82, 105
Yugoslavya 10, 64, 75, 82, 91, 104, 105, 132, 156, 190, 299, 305, 488, 500
Yunanistan 73-76, 82, 91, 96, 105, 113, 129, 130, 500

Zog (Arnavutluk Kralı) 75

ROGER GRIFFIN

Faşizmin Doğası

Çeviren ALİ SELMAN • 391 sayfa

"Bu kitap, gerçekleştiği biçimiyle faşizmin korkunç insani sonuçlarını, mitsel nüvesini oluşturan palingenetik bakışına atfeder. O bakış ki, dış dünya ile yaratıcı bir etkileşimi ve güçlü bir bütünleşmeyi değil de onun sadece dar bir bölümüyle topyekûn ve sapkın bir özdeşleşmeyi destekler."

Faşizmin sosyo-tarihsel ve ideolojik yapısı hakkında akademik dünyanın önde gelen isimlerinden biri sayılan Roger Griffin Faşizmin Doğası'nda, ayrıntılı örneklerle Avrupa'dan Asya'ya, Japonya'dan Latin Amerika'ya kapsamlı bir faşizm dökümü ortaya koyuyor. Ancak sadece tarihsel bir bilgi yığını oluşturmak yerine faşizmin ideolojik özüne odaklanarak, var olan siyasi düzenlerde nasıl yeni bir angajman arzusu yarattığı ve bu arzuyu tatmin etme iddiasını nasıl temellendirdiği üzerine etraflı bir tartışma yürütüyor.

Her biri kendi içinde çeşitli özgünlükler taşımakla beraber, faşist hareketlerin propaganda, dil ve siyasal varoluşları arasındaki ortaklıklara eğiliyor. Tüm bu analizlerinde "arındırıcı milli yeniden diriliş (palingenesis)" temasının etkin ve kavrayıcı bir önemi olduğunun altını tekrar tekrar çiziyor. Şabloncu bir karşı propaganda dili üretmek yerine, daha önce yapılmış faşizm tahlillerinin haklı oldukları ve yanılgıya düştükleri noktaları belirleyerek, faşizmin analizinde nelere dikkat edilmesi gerektiği hususunda saptamalarda bulunuyor.

Griffin, yaşadığımız dünyanın tarih-öncesine aitmiş gibi davranılan faşizme karşı, okurunu uyanık olmaya davet ediyor...

ROBERT O. PAXTON

Faşizmin Anatomisi

Çevirenler HAKAN ATAY - HİVREN DEMİR ATAY • 176 sayfa

"...faşizmi iş başında izleyelim; en baştaki gelişmelerden, yarattığı nihai felakete kadar ve toplumla oluşturduğu karmaşık etkileşim ağının içinde... Sıradan vatandaşlar ve faşizme yardım etmiş ya da ona direnememiş bütün politik, toplumsal, kültürel ve ekonomik güç sahipleri bu hikâyenin bir parçasıdır. İşimiz bittiğinde, faşizme uygun bir tanımı daha iyi verebiliriz belki."

Faşizm iktidara geldiği ülkelerde de, iktidar adayı olamayıp yalnızca kitlesel mobilizasyon yarattığı ülkelerde de benzer kuvvetli kriz durumlarını, sola karşı hassasiyetleri, "yozlaşma ve çöküş korkularını; milli ve kültürel kimliğin öne çıkarılmasını; asimile edilemeyen yabancıların milli kimliğe ve sağlam toplumsal düzene karşı oluşturdukları tehdidi ve bu sorunlarla başa çıkmak için daha fazla otoriteye duyulan ihtiyaç" histerisini kullanmıştır. Liberallerin tarif ettiği gibi yalnızca şansla iktidara gelmiş, sadece haydut sömürüsünden ibaret bir ideoloji de değildir. İdeolojik tutarlılık, liderin her zaman faşist ilkelere göre kararları vermesi, parti üyelerinin her konuda uzlaşmış olması da gerekmez.

Robert Paxton, *Faşizmin Anatomisi*'nde faşist parti ve hareketleri İtalya ve Almanya başta olmak üzere ele alıyor. Her ülkede çeşitli korku ve kriz durumlarına karşı teyakkuzda bulunan faşizmin "birinci aşama"sıyla iktidara giden yolda siyasi merkezin, toplumun ve fikirler dünyasının faşizmin meşruiyetini tesis ettiği "ikinci aşama" örnekleri ayırıyor ve faşizmi "iş başında" ya da kenarda hazır beklerken tahlil ederek okurlarını uyarıyor: "Ön uyarılara karşı hassaslaşırsak, gerçek bir faşizmi ortaya çıkma aşamasındayken fark edebilirz belki."

"Bu kitap faşistleri –kim olduklarını, nereden geldiklerini, ne gibi güdülerle hareket ettiklerini, iktidara nasıl geldiklerini– anlayarak, faşizmi açıklamayı amaçlar. Ben burada tesis edilmiş faşist rejimlerden ziyade, faşist hareketlerin yükselişine odaklanacağım. Faşistlerin güçlendikleri dönemde, dünya savaşları arası Avrupa'daki ana mevzilerini, yani Avusturya, Almanya, Macaristan, İtalya, Romanya ve İspanya'yı inceleyeceğim. Faşistleri anlamak faşist hareketleri anlamayı gerektirecek. Kendilerine özgü iktidar örgütlerinde bir araya geldiklerini teslim etmeden, faşist bireyler ve onların eylemleri hakkında çok az fikir edinebiliriz. Onları, daha etkin devletler ve daha büyük milli dayanışmaya yönelik yaygın özlemlerle ilintili, daha genel 20. yüzyıl bağlamı içinde de anlamak durumundayız; çünkü faşizm ne bir tuhaflık ne de sadece tarihî bir ilgi konusu. O, modernitenin ekseriyetle arzu edilmese de, temel bir öğesi olmuştur."

MICHAEL MANN

Mann, faşist harekete katılan kadın ve erkeklerin ayrıntılı analizlerine yönelerek faşizm hakkında yeni bir teori geliştirmeye çalışıyor. Faşizmin başat siyasal ideoloji haline geldiği altı Avrupa ülkesindeki –İtalya, Almanya, Avusturya, Macaristan, Romanya ve İspanya– faşistlerin sahip oldukları inançlara ve katıldıkları eylemlere odaklanıyor, bireylerin faşist olma motivasyonlarını inceliyor. Modern toplumdaki çatışmaların –özellikle sınıf çatışmalarının– yarıklarında, faşizme serpilme fırsatı veren sorunların, ulus-devletin en aşırı biçimi olan faşist devletlerde dönüştüğü şekli ele alıyor. Sosyal sınıflar arasındaki sorunların yansıtılma biçimi olarak şiddetin, hangi mekanizmalarla toplumları ele geçirebildiğini gözler önüne seriyor.

Faşistler, yalnızca bir ideolojiyi tartışmayı değil, ideolojinin taşıyıcılarını da etraflıca hesaba katmayı öneren kapsamlı bir eser...

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1830-0